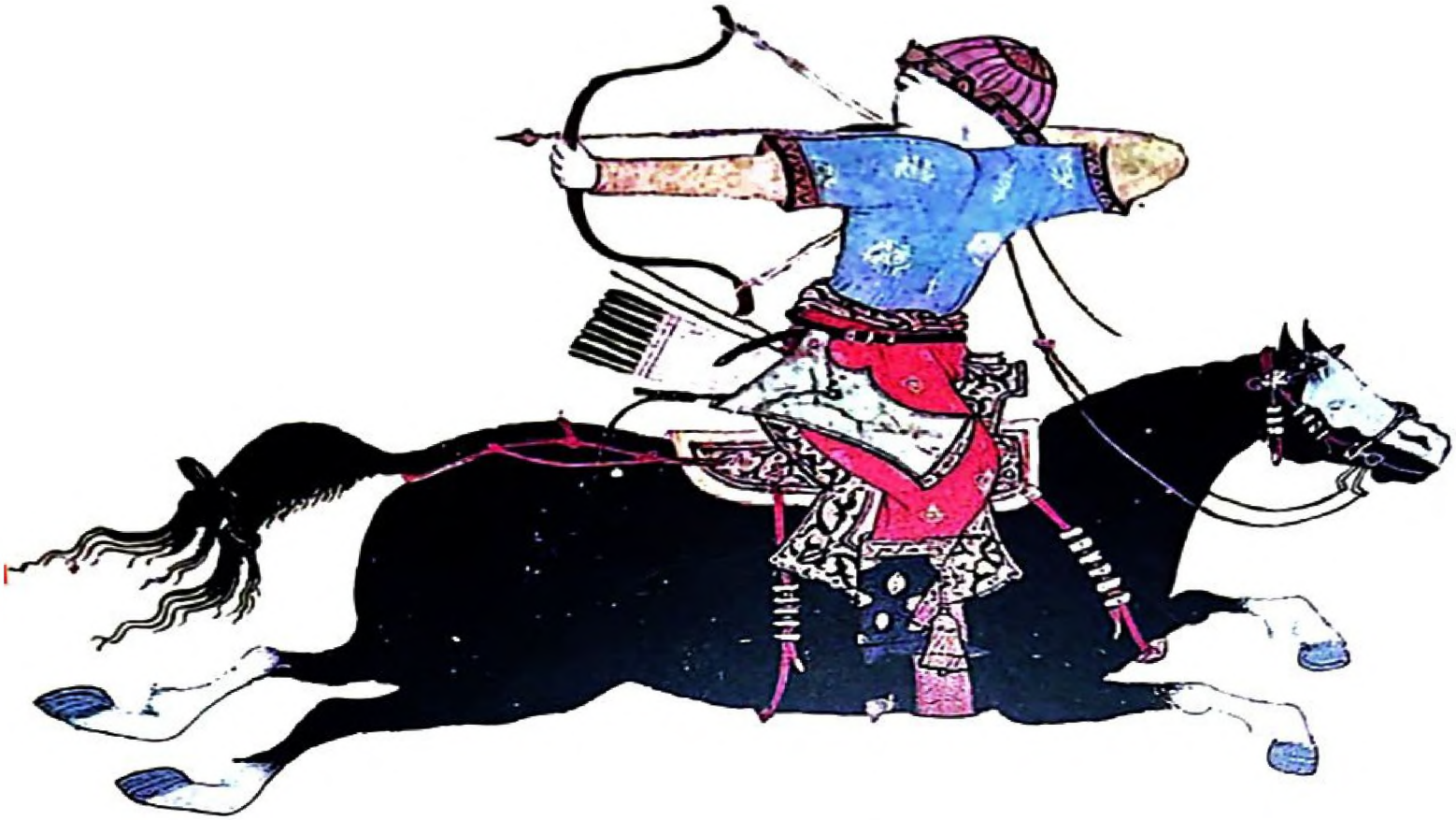

Akıncılar, Hükümdarlar ve Tacirler

İMPARATORLUKLARIN YÜKSELİŞİNDE ATIN ROLÜ

DAVID CHAFFETZ

Çeviren: Gülcay Güney

SAY

AKINCILAR, HÜKÜMDARLAR VE TACİRLER

David Chaffetz

David Chaffetz, Ortadoğu ve İç Asya tarihine tutkuyla bağlı bağımsız bir akademisyendir. 1981 yılında yayımlanan *A Journcy Through Afghanistan* [Afganistan'da Bir Yolculuk] adlı kitabı birçok kez yeniden basılmıştır. *Threc Asian Divas* (Üç Asyalı Diva), seçkin kadın eğlence sanatçılarının geleneksel Asya kültürünün aktarılmasındaki önemli rolünü ele almaktadır.

Harvard Üniversitesi mezunu olan Chaffetz, Columbia Üniversitesi'nin saygın bir dergisi olan *Columbia Journal of International Affairs'in* editörlüğünü yapmış ve ünlü Orta Asya uzmanı Edward Allworth'un öğrencisi olmuştur. Son kırk yıl içinde Türkiye, İran, Afganistan, Pakistan, Hindistan, Çin, Kırgızistan, Moğolistan ve Rusya dâhil olmak üzere Asya'nın birçok bölgesine kapsamlı seyahatler gerçekleştirmiştir. Farsça, Türkçe ve Rusçayla birlikte 10'dan fazla dili okuyup araştırma yapabilecek düzeyde bilen yazar, Lizbon ve Paris'te yaşıyor.

Gülcay Güney

1976 yılında Trabzon'da doğdu. İTÜ Çevre Mühendisliği Bölümü'nden 1999 yılında mezun oldu. Hobi olarak yaptığı çevirmenlik sevdasının baskın gelmesi üzerine tekrar üniversite sınavına girerek 2003 yılında İstanbul Üniversitesi'nde (İÜ) Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne başladı, İÜ'deki ikinci yılından itibaren İngilizce Mütercim Tercümanlık Bölümü'yle birlikte devam ettirdiği çift anadal eğitimini 2007 yılında tamamladı. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi'nde Çeviribilim alanında yüksek lisans programına başladı, 2008 yılında tez yazma aşamasına geldiğinde radikal bir kararla okulu bırakıp evlendikten sonra Fırtına Vadisi'ne göç etti. Sekiz yıldır eşi ve iki çocuğuyla, Fırtına Deresi kıyısındaki Sisi adlı ekolojik pansiyonu işletirken çevirmenliğe de devam ediyor.

DAVID CHAFFETZ

AKINCILAR, HÜKÜMDARLAR VE TACİRLER

İmparatorlukların Yükselişinde Atın Rolü

İngilizceden Çeviren:
Gülcay Güney

say

Say Yayınlan
Tarih

Akmalar; Hükümdarlar ve Tacirler / David Chaffetz
özgün adı: *Raiders, Rulers, and Traders: The Horse and the Ri>i of Empires*

© 2024, David Chaffetz

Türkçe yayın haklan Akçalı Ajans aracılığıyla © Say Yayınlan
Bu eserin tüm haklan saklıdır. Tanıtım amaayla, kaynak göstermek şartıyla yapılan kısa alıntılar hariç yayınevinden yazılı izin alınmaksızın alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğalhlamaz ve yayımlanamaz.

ISBN 978-605-02-1204-1
Sertifika no: 44233

İngilizceden çeviren: Gülcay Güney
Editör Hülya Hatipoğlu

Baskı: Lord Matbaacılık ve Kâğıtçılık
Topkapı-İstanbul
TeL: (0212) 674 93 54
Matbaa sertifika no: 45501

1. baskı: Say Yayınlan, 2025

Say Yayınlan
Ankara Caddesi Pamir Han No: 22/2
34110 Sirkeci-Fatih/İstanbul • Telefon: (0212) 528 88 49
www.sayyayincilik.com • e-posta: say@sayyayincilik.com
www.facebook.com/sayyayinlari • www.x.com/sayyayinlari
www.instagram.com / sayyayinlari

Satış: Say Yayınlan Ticaret Ltd. Şti.
Yakuplu Mahallesi III. Matbaaalar Sitesi 194 Sokak No: 1/1
Kat 3 No. 288 Beylikdüzü/İstanbul • Telefon: (0212) 528 17 54
İnternet satış: www.saykitap.com • e-posta: dagitim@saykitap.com

İçindekiler

Önsöz 9

1 Sütün Evcilleştirilmesi 21
Etkileşimlerin başlangıcı, MÖ 40.000-MÖ 2000

2 Kahramanlara Yaraşır Atlar 51
At çobanlarının yerleşik yaşama geçişi, MÖ 2000-MÖ 500

3 İmparatorluğun İtici Güçleri 85
İran ve Hindistan, MÖ 500-MS 400

4 Muhteşem Atlan Umutsuzca Aramak 115
Çin, MÖ 200-MS 400

5 İpek Yolu mu. At Yolu mu? 153
Çin ve Hindistan, MÖ 100-MS 500

6 At Çılgınlığı 179
Çin, Türkler ve dünya, MS 500-MS 1100

7 Üstünlük Avı 213
Avrasya, MS 900-MS 1200

8 Toynaklanmızın Gittiği Yere Kadar 249
Cengiz Han'ın İmparatorluğu, 1206-1368

9 Kasırgalara Hükmetmek 287
Timur ve onun soyundan gelenler, 1370-1747

10 İmparatorluklar Geri Dönüyor 327
Çin ve Rusya, 1584-1800

11 Büyük Oyun 357
İngiliz sömürgesi olarak Hindistan ve Rusya, 1739-1881.

12 Marş, Tırıs, Dörtnal, Hücum..... 385
Beygir gücünün son hamleleri 1890-1919

Sonsöz..... 407
Bir kraliyet buzkaşi oyunu, 1950-1973

Teşekkül 415
Ek- Para Üzerine Bir Not..... 417
Zaman Çizelgesi..... 421
Sözlükler..... 425
Notlar..... 453
Seçilmiş Kaynakça..... 529
Görsellerin Alındığı Kaynaklar..... 535
Dizin.. 537

Marguerite Tabor Yates'e ithafen,

Hazır kılıç ve mızraklanmız;
Hızlı atlılan yanımıza alınz
Ya eski hayatı sevmeyen;
sevdiğinizin hayatındaki payınız?

ölüm sorgusuz hepimizi katleder.
gecenin rahvan yolculuğundan kaçış yok.
âşıkların vuslatına uzanan bir yol yok.
senin paym bir hayaletin düşünde, en çok

— Mütenebbî (915-965)

Önsöz

Moskova'dan Ulan Batur'a giden Trans-Sibirya Ekspresinde sıkış tepiş bir kompartımanda geçen bir haftadan sonra, defalarca el değiştirmiş bir Toyota Land Cruiser'la engebeli ve yolsuz arazide saatlerce süren uzun bir yolculuk bizi ilk Moğol kampına getirdi. Rehberlerimiz burada her birimiz için kalın enseli tüylü birer Moğol midillisi ayarladı. Tüm o çalkantılı yolculuk yüzünden o kadar yorgundum ki eyerin üzerinde durmakta zorlanıyordum. Rehberlerimizle birlikte alelacele yola çıkarken, midillinin yelesine sokulup uyuyabileceğimi fark ettim; zira sırtında 68 kiloluk ağırlığımla o kadar istikrarlı bir şekilde ilerliyordu ki... Hedeflenen kamp yerine kadar önümüzde uzun bir yolumuz olduğu için rehberlerimiz bizi sık sık hazırlanmaya teşvik ediyordu. Onlar kaba saba deri kamçılarını hafifçe sallayarak bineklerini ileri doğru sürseler de benim midillim, sırtındaki aczimi hissettiğinden olsa gerek, yavaş adımlarla ilerlemeye devam ettiği için sabırsız ama güler yüzlü rehberlerimiz aralıklarla durup onlara yetişmemi beklemek zorunda kalıyordu. Grubun en yavaşı bendim.

Bozkırda bir tür Airbnb olan ve dairesel, beyaz keçe çadır şeklindeki birkaç yurttan oluşan kampa vardığımızda gölgeler uçsuz bucaksız çorak arazide uzayıp gidiyordu. Yurtların girişinde, devrilen bir yem çuvalı gibi eyerden düşercesine indim; rehberimiz bana "daha önce ata bindiğimi" söylediğimi

hatırlatıyordu. "Eskiden, evet/' dedim bitkinlikle, "ama senin gibi her gün değil." Adduktor kaslarım fena halde yanıyordu. Ata binmeyeli yıllar olmuştu.

Yurtlara varışımızı kutlamak için ev sahipleri bize bol miktarda ayrak, yani mayalanmış kısrak sütü ikram etti; daha doğrusu neredeyse zorla içirdi. Bu Ruslar ve Orta Asya Türklerinin kımız olarak da tanımladığı, bozkırın vazgeçilmez içeceğiydi. Tolstoy'un romanlarının toy, genç kahramanlarının bozkır maceralanna atıldıklarında keşfettikleri içki... Damakta ilk etapta taze bir çimen kokusu kalsa da, ağızda hoş olmayan bir kısrak teri tadı da bırakıyordu. Küçük kutu biralarda olduğu gibi, alkol oranı düşüktü, Moğol ev sahiplerimizin coşkun ruh haline yaklaşabilmek için bu içecekten bol bol içmemiz gerekiyordu; içtik de... Alacakaranlık çökerken eski Moğol prenslerinin destansı ritüellerini neredeyse yaşamış gibiydik, İkinci el bir plastik kola şişesinden ikram edilen ve sık sık tazelenen ay paklarımızı elimizden geldiğince nezaketle kabul ettik. Sunulan sütlü likörün tamamını tüketemediğimiz gibi, başımızın üzerindeki Samanyolu'nu da tam anlamıyla içselleştirebildik desem yalan olur. Gecenin karanlığında tek başına bir yıldız gibi ışıldayan beyaz yurdumuz da bozkırın uçsuz bucaksız ve tekdüze genişliğinde ufacık bir lekeydi aslında. Herhangi bir kalıntıdan yoksun ve neredeyse hiç yerleşim bulunmayan bu manzarada tarihin yazılabilecek olması, kaderin bir cilvesi gibi görünüyordu bana. Ama işte bu bozkır, tam da insanların ve atların kaderlerinin birbirine karıştığı yerdi.

İnsanlık tarihini at kadar derinden etkilemiş başka bir hayvan daha yoktur herhalde. Bu etkileşim süreci ta tarih öncesinde, insanın yemek için avladığı küçük ve ürkek bir hayvanla başlar. Avalar atı önceleri et, daha sonraları ise inek sütünden daha besleyici olan kısrak sütü tedarik edebilmek

için evcilleştirmişti. Bu gelişme her iki tür için de bir dönüm noktası olmuş ve atı insanlann kokusundan dörtnala kaçan bir hayvan olmaktan çıkarıp çiftlik hayvanlannın en değerlisine dönüştürmüştü. Atın otlama ihtiyaç için çok uzaklara gitmesi, at çobanlarının Avrasya bozkırlanna kadar yayılmasına neden olmuştu. Daha sonra çobanlar uzaktaki sürülerine ayak uydurabilmek için atı bir binek hayvanı olarak kullanmayı öğrendi; işte tarihin akışını değiştiren şey tam da buydu.

Atın binek hayvanı olarak kullanımı onu vakti gelince petrolün 20. yüzyıldaki yeri ve ehemmiyeti kadar önemli bir stratejik varlık haline getirirken, bu süreçte at yetiştiriciliği de atı bugün bildiğimiz hızlı ve güçlü canlıya dönüştürdü. Atlar ve binicileri bozkıra akın ederek ilk bozkır imparatorluklarını kurdular: Hunlar, Kuşanlar ve Göktürkler bunlardan sadece birkaçıdır. Bugün büyük ölçüde unutulmuş olsalar bile, bu imparatorluklar bir zamanlar gezegenimizin engin arazilerine hükmetti. Bozkır temelli imparatorluklar Çin, Hindistan ve Iran gibi tarımsal uygarlık merkezlerindeki insan nüfusunun çok küçük bir kısmını banndırsa da, dünyadaki atların yarısına hükmediyorlardı. Bu da at yetiştiren halklara tarihte çok büyük bir rol vermişti. Eski çağların tanm uygarlıklarını ilk kez birbirleriyle temasa geçiren itici güç işte buydu. Böylelikle sanat, dini inançlar, spor ve moda, bozkır atlılarının heybelerinde eski dünyanın bir ucundan diğerine yayıldı. Atın kendisi hem bir araç hem de bir sembol haline geldi: Tanrılar onlara bindi, krallar onlarla gömüldü, prensesler polo maçlarında onların üzerindeydi, şairler ise yerel okul çocuklarının hâlâ okuduğu dizelerde onlan övdü...

Tuna'dan San Nehir'e kadar uzanan geniş bir coğrafyanın tarihini kavrayabilmenin yolu atın anlaşılmasından geçer. Büyük at sürüleri bugünkü Moğolistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Ukrayna ve Macaristan'ın serin,

kuru ve çimenli bozkırlarında serpilmiştir. Bu ülkelerin isimleri, bozkır atlarının gücünden doğan uluslan çağrıştırmaktadır.' Bozkır akmalarının yarattığı tehdit, yerleşik ve tanma dayalı medeniyetleri de kendi atlarmı yetiştirmeye, onlar için ticaret yapmaya ve savaşmaya aynca kendi at kültürü versiyonlarını benimsemeye zorladı. Atlar, bozkır halklan için olduğu kadar yerleşik halkların ekonomileri, diplomasileri ve askeri stratejileri için de tayin edici bir önem kazandı. Geniş otlak alanlarıyla bozkır, çok sayıda at yetiştirme konusunda her zaman için büyük üstünlüklere sahipti. Nüfusunu çoğaltma konusunda daha az başarılı olan ve daha az otlak sahibi yerleşik halklar, kendi sürülerini korumak için olağanüstü çabalar harcamak zorunda kalmışta. Bozkır at yetiştiricilerini seyis ve paralı asker olarak kiraladılar; kimi zamansa sınırlannda bozkır uluslan kurdular. Böylelikle bozkır insanlan bir yandan yerleşik halklarla giderek daha fazla iç içe geçerken, diğer yandan da bozkır temelli bir imparatorluğun bütün dünyayı ele geçirmesi için zemin hazırlanmış oldu.

İşte Cengiz Han ve Moğollar başarılanın buna borçluydu. Uzak bozkır atlılannı ustalıkla bir araya getiren Cengiz Han, atan gücünü daha önce kimsenin başaramadığı kadar sistematik bir şekilde kullanmıştır. Bu nedenle 1206'dan 1368'e kadar uzanan Moğol İmparatorluğu hâkimiyeti, yerleşik halklara karşı kazandığı kesin zaferle at yetiştiriciliğinin doruk noktasını temsil eder.

Geleneksel tarih kitaplan, Moğol döneminden sonra savaş alanında barut kullanımının artmasının bir sonucu olarak atların stratejik bir değer olmaktan çıktığım yazar. Oysa atlar, Avrasya'nın son üç büyük kara imparatorluğuna güç sağlamaya

---

* örneğin Ukrayna "sınır" anlamına gelir; yani bozkırla olan sınır. Atlılan Kazaklardı. Kazaklar, Kırgızlar, özbekler, Türkmenler ve Macarlar, bu metinde at yetiştiren güçlü uluslar olarak yer alacaklardır.

devam etmiştir. 16. yüzyılda Babürlüler olarak bildiğimiz bir Moğol savaş grubu, Hindistan'ın o güne kadar gördüğü en büyük süvari gücünü toplayarak Asya'nın alt kıtasını 1000 yıl sonra ilk kez birleştirmişti. 18. yüzyılın sonunda Mançu Çin'i, Moğolların hâlâ güçlü olan atlı gücüyle ittifak kurarak Çin'in bozkır sınırlarını önceki tüm hanedanlıklardan daha da çok genişletti ve bugünkü Çin Halk Cumhuriyeti'nin sınırlarını belirledi. 19. yüzyılın sonunda bir Moğol vasal devleti olarak ortaya çıkan Rusya, Avrasya'nın büyük bölümünü fethetmek için Ukrayna Kazaklarının at gücünü kullandı. Rusya ve Çin bu dönemde bozkır atı yetiştiricilerinin başat rolüne son verecek olsalar da, atlar 20. yüzyılın şafağında tayin edici siyasi güç kaynağı olmayı sürdürecekti.

Akıncılar, Hükümdarlar ve Tacirler anlatısının büyük bir kısmı, en batıdaki çimenli düzlüklerin yerini Karpatlar, Bohemya ve Alpler'deki sık ormanlara ve engebeli dağlara bıraktığı Avrasya bozkırlarında geçer. Batı Avrupa'nın atlarla deneyimi çok daha farklı bir gelişim çizgisinde ilerlemiştir. Bozkırın at yetiştirici halkları, birkaç kez denemelerine rağmen Sovyet Bloku ile NATO arasındaki eski Demir Perde sınırının batısında kalan dünyanın bu bölümünü fethetmeyi hiçbir zaman başaramadı. Attila ve Hunlar, Avarlardan Bayan Han, Bulgar Asparuh Han ve Magyarlardan Arpad Gyula, fetih için bir üs olarak ot bakımından zengin Orta Tuna'dan yararlandı, ancak daha batıya yaptıkları seferler her defasında bozguna uğratılmıştı. Bu seferler Doğu Avrupa'da yine de izlerini bıraktı. Böylelikle bozkır fatihleri yani Bulgarlar, Sırplar, Hırvatlar ve Macarlar isimlerini Doğu Avrupa tarihine kalıa olarak yazdırdı.' Polonya soylulan, ülkenin her yerinde hâzineleri ve

---

* Bulgarlar, kendi halklarının güney Slavca dilini benimseyen, Türkçe konuşan atlılardı ve bu halk da Bulgar adını almıştır. "Sırp" ve "Hırvat" ifadeleri, aslında Saka etnik adlanydı. özellikle Macarlar, adlarını ve

kurbanlık atlarla dolu mezarları bulunan eski bozkır istilacılarının soyundan geldiklerini iddia eder.

Batı Avrupa, bozkır halklarının topladığı at sayısını beslemek için otlak kalitesi bakımından yetersiz nitelikteydi. Bozkırda herkes ata biner ve tüm erkekler savaşırdı. Kadınlar da sık sık savaşa giderdi. Bu nedenle de 50 bin ya da 100 bin kişilik bozkır ordulanyla bütün ulusu silah altında temsil ettiklerine sık rastlanıyordu. Ortaçağ Batı Avrupa'sında 10 bin süvariden oluşan bir ordu, eşine az rastlanır heybetli bir manzara anlamına geliyordu. Batı Avrupa'da süvari olmak, altın mahmuzlar takan bir *süvari,* bir *şövalye,* bir *atlı* olmak demekti; en iyi ihtimalle nüfusun yüzde bir ikisi için durum buydu. Batı Avrupa'daki şanlı savaşlann çoğu sadece piyadelerle ve çamurlu meydanlarda yapılarak kazanıldı. Tarihin akışım belirleyen süvari savaşlarının sayısı parmakla sayılacak kadar azdı. Fransız bir generalin 1854'te Kınm Savaşı sırasında Hafif Süvari Tugayı'nın hücumu hakkındaki yorumu durumu çok iyi anlatır: *"C'est magnifique, mais ce n'est pas la gıierre"* yani "Muhteşem bir şey, ama buna savaş demeye bin şahit gerek."

Batı Avrupa'da at öncelikle soylulann ulaşımında kullanılmıştı; yuların icadıyla birlikte ise tarlalann sürülmesinde rol aldı. Cervantes'in Don Kişot ve cılız atı Rosinante'yle bize mizahi yollu hatırlatmasında olduğu gibi, genellikle sabana koşulan at ve savaş atı aynı attı. Çelişkili görünmekle birlikte Sanayi Devrimi, Batı Avrupa'daki at nüfusunda geç de olsa büyük bir patlamaya sebep olmuş, atlar kanal mavnalarını çekmek, bira fıçılarını taşımak ve ulaşım taşıtlannın nakliyesi için yoğun talep görmeye başlamıştır. Sırf Londra'da, 1870'lerde bu atlardan 280 bin adet vardı. Genel anlamda, İngiltere ve Galler'deki at nüfusu 19. yüzyılda aniden üç katına

bozkır dillerini Avrupa'nın ortasında korumuşlardır.

çıkarak 3 milyona kadar ulaştı. Bununla birlikte Batı Avrupa tarihinin büyük bölümünde atın rolü önemsenmeyecek kadar küçüktü. Taşımacılık ve ulaşım açısından uygun nehirler ve denizler, toplu taşımacılığı ve ticareti mümkün kılmıştır. Avrupa'nın büyük imparatorlukları olan Atina, Roma, Venedik, İspanya, Portekiz, Hollanda, Fransa ve İngiltere, ticaretin deniz ve nehirler yoluyla kontrol edilmesi sayesinde gelişip ortaya çıkmış imparatorluklardı.

Benzer şekilde at da Yeni Dünya tarihinde küçük ama heyecan verici bir rol oynar. İlk milletler, Asya'dan Amerika'ya sadece tek bir evcilleştirilmiş tür olan köpekle gelmişlerdir. İspanyollar 16. yüzyılda Kuzey Amerika kıtasında sahneye çıktıklannda, Meksika'nın bozkır benzeri çayırlarına ve Amerika Birleşik Devletleri'nin güneybatısındaki çiftliklerin ve mülklerin geniş açık alanlarına hızla yerleşerek atlar ve diğer çiftlik hayvanlarıyla birlikte gelişimlerini sürdürdüler. Güneybatının Yerli sakinleri ata binmenin cazibesini çabucak fark etti ve gerçekten de sadece birkaç nesil içinde cesur birer binici olup çıktılar. Apaçi, Lakota ve Komançi gibi Yerli topluluklar Eski Dünya atlı halklarının aksine hayvan çobanlığı yapmadı; onlar atları bufalo avlamak ve (hem Yerli hem de Avrupalı) çiftçi topluluklara baskın düzenlemek için kullanıyorlardı. Sömürgeci yerleşimciler bufalo sürülerini yok edince de yaşam tarzları ansızın sona erdi. Kovboylar ve sığırtmaçlar ise çiftlik sahiplerinin yaşam tarzını sürdürdü. At, ekolojik açıdan Avrasya bozkınnın ikizi olan Büyük Amerikan Düzlüklerinde gelişimini sürdürdüyse de, hiçbir zaman Eski Dünya'da olduğu gibi tarihsel bağlamda belirleyici bir rol oynamadı. Yeni Dünya'da at, Avrasya'da 4000 yıl boyunca süregiden at-insan birlikteliğine kıyasla sahneye çok geç çıkmış ve varlığını sadece 200 yıl boyunca sürdürmüştür.

Bugün tuhaf görünebilir ancak atın temel rolü geçen binlerce yıl boyunca çok iyi anlaşılmıştır. Çin Han Hanedanı generali Ma Yuan, MÖ 1. yüzyılda "Atlar askeri gücün temeli, devletin en büyük kaynaklandır/' demiştir. Dahası imparatora, "Atın gücünün sarsılmasına izin verilirse, devlet çöküşe sürüklenir," diyerek tarihi bir uyanda bulunmuştur. 17. yüzyıl Babürlü generali Finiz Cang, "Kralların, kahramanların, büyük savaşçıların ve şöhretli adamların ihtiyaç duyduğu başlıca şey, imparatorluğun ihtişamının ve görkeminin, krallıkların ve bölgelerin fethinin bağlı olduğu şey attır. O olmadan hiçbir hükümdarlık kurulamaz, hiçbir ülke zapt edilemez ve hiçbir kudretli hükümdar saltanat süremez" diye yazmıştır.

Ne var ki atlar imparatorluk kurucularının silahlan olmaktan çok daha fazlasıydı; insan hayatının daha temel, günlük yönlerini dönüştüren itici güçtü. At sırtında yaşamak destansı avlar, at yanşlan ve coşkulu seyircileri heyecan içinde yerine çivileyen atlı sporlar demekti. Bugün İpek Yolu olarak adlandırdığımız şeye At Yolu demek bu bağlamda daha doğru bir tanım olacaktır; çünkü Avrupa ve Asya'nın dört bir yanından alıa ve sahaları bir araya getirerek tarihin ilk büyük ölçekli uluslararası ticaret yollarını oluşturan şey ipek değil, attı. Atlar ve binicileri, güzellikleriyle hem şiirde hem de görsel sanatlarda yankılanıyordu. At yetiştiriciliğine odaklanan kendine özgü yaşam tarzı görünüşe göre Avrasya'nın dört bir yanına şaşırtıa ölçüde homojen bir şekilde dağılmıştı. At kültürü Tang-Çin'inin görkemli pişmiş toprak rengi atlannda, Moskova-Kremlin hâzinesindeki nefis gümüşi at takımlarında ve Hint-Babürlü ressamlarının mücevher gibi ışıldayan atlı portrelerinde gördüğümüz gibi, bozkır çevresindeki tüm yerleşik medeniyetler tarafından beğenilmiş ve taklit edilmiştir.

Ne zaman ki arabalar ve uçaklar tarafından yerlerinden edildiler, o zaman atlar stratejik bir varlık olmaktan çıktı. Bu,

4000 yıl boyunca gelişen at yetiştirme kültürünün de sonunu getirmiştir. İnsan uygarlığının merkezinde yer alan atın tayin edici önemini kaybetmesi o kadar ani ve kapsayın şekilde olmuştur ki hayvanın uygarlığı şekillendirmedeki rolünün unutulmasını da beraberinde getirmiştir. *Akıncılar, Hükümdarlar ve Tacirler,* atın bu olağanüstü yolculuğunu anlatırken, modern dünyanın nasıl oluştuğuna dair yeni bir bakış açısı da sunuyor.

Gerçekten de ahn yüzyıllar boyunca taşıdığı değer ve üstlendiği rol göz önüne alındığında, uzmanlaşmış literatür haricinde tarih kitaplarımızın atlann nereden geldiği, nasıl evcilleştirildiği, biniciliğin nasıl ortaya çıktığı ve daha da önemlisi bunların neden önemli olduğu hakkında çok az şey söylemesi şaşırtıcıdır. At, antik dönem devlet oluşumu, yerleşik ve bozkır medeniyetleri arasındaki ilişkiler ve at yetiştiren halklann siyasi dinamikleri hakkındaki araştırmalarımızın merkezinde hak ettiği yeri mutlaka almalıdır.

Bu kitap antropoloji, arkeoloji, genetik ve karşılaştırmalı dilbilim gibi alanlardaki çalışmalara ek olarak, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra meydana gelen araştırma patlamasından da faydalanmaktadır. Çöküşün ardından Ruslar, UkraynalIlar, Kazaklar, Moğollar ve hatta Çinliler aniden ideolojik prangalanndan kurtularak bozkır tarihini yeniden keşfetmeye başladı. Aynı zamanda, daha kesin sonuçlar sağlayan karbon tarihlemesi de dâhil olmak üzere teknolojide büyük ilerlemeler kaydedildi. Paleogenomik analiz -iskeletlerden DNA çıkarılması- evcilleştirme ve seçici yetiştirmenin Kazakistan ve Sibirya'da Bronz ve Demir Çağlan arasında, yaklaşık 5000 ila 3000 yıl önce atın genetik çeşitliliğini nasıl etkilemeye başladığını göstermektedir. Kazakistan'daki at ve insan iskeletleri üzerinde yapılan ve hem binicide hem de binekte bulunan eski kemik ve bağ yaralanmalarını gösteren son in-

çekmelerden bildiğimiz kadarıyla, insanlar MÖ 1000 yıllan civannda at sırtında savaşmayı öğrendi. Sibirya ve Çin'de yapılan kazılar, aynı atlı grubun başlangıçta ne kadar geniş bir alana yayıldığını ve Doğu ile Batı'yı nasıl birbirine bağladığını göstermektedir. Tıpkı inatçı bir atın kar örtüsünün altında yatan otları toynaklarıyla ortaya çıkarması gibi, atın tarihteki rolü de belirsizlik yaratan bir örtünün hemen altında bulunabilir ve bugün bu rolü ortaya çıkarmak için bizim de ayaklanmızla toprağı kazımamız yeterlidir.

Tarihsel öneme sahip bu kadar çok şeyin bu dümdüz, hiçbir özelliği olmayan, çoğunlukla boş bozkır ortamında gerçekleşmiş olması pek akla yatkın görünmese bile tam da bu şekilde gerçekleşmiştir. Burada kamp kuran her gezginin akima aynı düşünce defalarca gelmiş olmalı. Trans-Sibirya Demiryolu'nda mühendis olarak görev yapan Kaptan Bouillane de Lacoste,1911 yılında yazdığı *Au pays sacré des anciens Turcs et des Mongols* [Eski Türklerin ve Moğolların Kutsal Ülkesinde] adlı kitabmda şöyle söyler: "Geceyi dondurucu soğukta ısınmak için nafile çabalayarak efil efil esen yurtta geçirdim. Uykusuz düşüncelerim, atların insanların onları gökyüzündeki yıldızlara benzetecek kadar çok sayıda olduğu geçmiş yüzyılların bozkırlannda dolaşıyordu."

Bouillane de Lacoste'un Orta Asya misyonundan yüzyıllar önce, Cengiz Han fethettiği uçsuz bucaksız topraklarda savaşçıları için 1 milyondan fazla at toplamıştı. Tarih araştırmacılannın birer uydurması olmayan bu rakamlar tarihsel kayıtlar tarafından da doğrulanmıştır. Ama şimdi, Fransız demiryolu mühendisininki kadar esintili olan çadırımdan dışarı bakarken, yıldızlı gecenin görüntüsü gerçekten de böyle bir süvarinin nasıl göründüğünü hayal etmenin tek yolu gibi görünüyor bana.

Sabahın erken saatlerinde uyandığımda, yurdun havalandırma deliklerinden içeri güneş sızıyordu; ev sahiplerimizin

hazırladığı kahvaltıda yine bolca ayrak vardı. Anlaşılan bu Moğol çobanları arasında az çok çakırkeyif olunmayan bir güne nadiren rastlanıyordu. İnsanların atlarla ilişkisinin hikâyesi kısrak sütüyle başlar. O olmasaydı at kültürü de olmazdı -binicilik, yarış, avcılık; şaşalı at ırklannın yetiştirilmesi; atlı sporlar ya da sanatlar da olmazdı. Atın varlığıyla kazanılan fetihler olmazdı; Cengiz Han, Babürlü ya da Tang İmparatorlukları olmazdı... Atın evcilleştirilmesi, sahibi olduğumuz diğer hayvan sürülerimizin başka üyelerine hiç benzemeyen bu canlıyla uzun bir yolculuğa çıkardı bizi. Yine de tüm bunlar hiç yaşanmamış olabilirdi. Atlan evcilleştirmeden önce, insanlar kısrak sütünü sevinceye kadar onlan neredeyse yok edene kadar avladık.

I

Sütün Evcilleştirilmesi

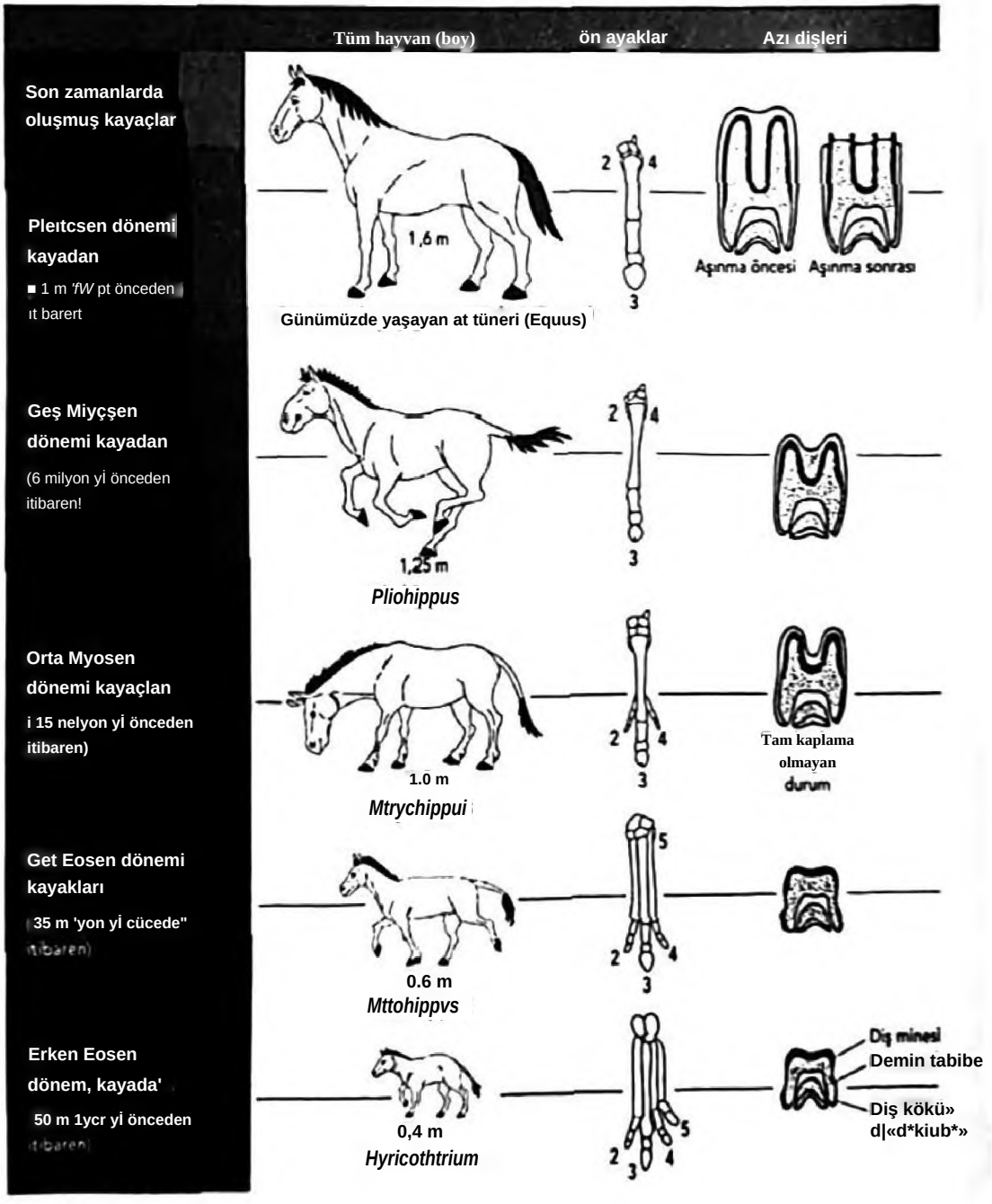
Etkileşimlerin başlangıcı

MÖ 40.000-MÖ 2000

Equus cinsi, insanlık tarihine adeta bir patlama etkisiyle girmeden önce, tarih sahnesinden sessiz sedasız neredeyse kayboldu. Bu hayvanın orijinal yaşam alanı, 1928 yılında Idaho'daki bir çiftlikte keşfedilen 3,5 milyon yıllık fosile bakılırsa Kuzey Amerika'ydı, ki atın varlığına dair bilinen en eski kanıt da hâlâ budur. Ancak Hernando Cortez'in süvarileri 1519'da Meksika'nın Veracruz kentine ayak bastığında Kuzey Amerikalılar 12.000 yıldır at görmemişti. Paleontologlar, Asya ve Alaska arasındaki kara köprüsü üzerinden yeni gelen insanların, milyonlarca yıldır Kuzey Amerika'da dolaşan atları katlettiğini varsayıyor. İklim değişikliğinin, Kuzey Amerika'nın ot bakımından zengin orijinal ortamını daha az at dostu ormanlık alanlara dönüştürmüş olması da olasılıklar dahilindedir. At için bu olasılık, sadece mağara sanatı kalıntılan ve fosillerden tanıdığımız yünlü mamut ve kılıç dişli kaplan gibi, yolun sonu olurdu. Ne var ki Idaho fosilinin yaşadığı dönemde *Equus*, Asya-Alaska kara köprüsü üzerinden ters yönde seyahat etmeye başlamıştı. Eski Dünya'nm yeni

otlaklarına yayılan *Equus,* daha sonra bugün hayatta olan üç türe aynldı: at, zebra ve merkep ya da eşek. Modern at Avrasya'nın daha soğuk bölgelerinde kalırken, zebra ve eşek daha güneyde, Kuzey Afrika ve Arap Yanmadası'nın daha sıcak ve kuru iklimlerinde evrim leşti.

İlk Avrasya insanları, Amerikan Yerlisi kuzenlerine benzer şekilde geyik ve antilop gibi diğer hızlı koşan dört ayaklı hay-

Atın Evrimi

vanlarla birlikte etleri için at avlamıştır. En bilineni Fransa'daki Lascaux Mağaraları olan ve 17.000 yıl öncesine tarihlenen resimlerde ve petrogliflerde, at avı kanıtlarına bol miktarda rastlanmıştır. Aslında atlar eski mağara duvarlarında en yaygın rastladığımız hayvan tasvirleridir ve bu da erken dönem insanlarının atların güzelliklerine ve hızlarına hayranlık duyduğunu göstermektedir. Sempatik tıpta, istenen bir özelliği elde etmek için o özelliği sergileyen bitki veya hayvanı yersiniz. Gergedan boynuzu, bazı kültürlerde bu hayvanın hayali gücünü arayan insanlar için popüler bir besindir. Eski insanlar at etine değer vermiş olabilir, çünkü atlar çok hızlı koşabiliyordu ve avcılar belki bir gün onlara yetişebilmenin hayalini kuruyordu.

Tarih öncesi avcıların at etine düşkünlüğü, beslenme açısından da sağlam bir temele oturuyordu. At etinin son Buzul Çağı'nın soğuk ve sert iklim şartlarında yüksek protein, sağlık ve büyüme için gerekli yağ asitleri açısından zengin bir kaynak olduğu kanıtlanmıştır. Diğer et türleriyle karşılaştırıldığında daha az doymamış yağ içerir, insanlar at etini daha kolay sindirebilir. Kısmen bu nedenle, günümüz Moğolları yeni yürümeye başlayan çocukları anne sütünden keserken at etini tercih etmektedir. Avrupa ve Amerikan mutfağında at etinin nadir görülmesinin temel sebebi, yeni Evangelistleşmiş Almanların eski pagan ritüellerinin bir parçası olarak hâlâ at eti tükettikleri bir dönemde Katolik Kilisesi'nin 8. yüzyılda at etini yasaklamış olmasıdır. Bu lezzetli ve besleyici gıdanın Batı diyetlerinden kaybolması başka nasıl açıklanabilir?

İster at etinin büyülü özellikleri ister yüksek besleyiciliği nedeniyle olsun, tarih öncesi Avrupalılar bu etten çokça tüketmiştir. Araştırmacılar, Lascaux'dan çok da uzak olmayan Solutrö bölgesinde, 1866 yılında 10 bin katledilmiş atın iskele-

tini tespit ettiler. Bu iskeletler günümüz atlarından daha küçük ve ince yapılı *Eqıus caballus gallicus* alt türüne aitti. Bu iskeletlerin de tanıklık ettiği gibi, Güney Fransa *gallicus* atlanyla dolup taşıyordu. Buzul Çağı boyunca Solutré, kışlan soğuk ve kurak geçen modern Moğolistan' ınkine benzer bir iklime sahipti.

Yeni Dünya'da olduğu gibi, insan avcılığı ve daha yağışlı, atlar için daha az elverişli bir iklimin koşullarına geçiş 12.000 yıl önce Buzul Çağının sonunda *Equus caballus gallicus'un* neslinin tükenmesiyle sonuçlandı. Batı Avrupa, atların vahşi bir halde ve kalabalık sürüler halinde yaşayamayacağı bir bölgeye dönüştü. Güney İberya ve belki de Anadolu, azalan *Equus* nüfusu için küçük sığınma alanları sağladı, ancak paleo-genetikçiler modern atın ne İberya'da ne de Anadolu'da ortaya çıktığını düşünüyor. Görünüşe göre modem atlann atalan, permafrost hattı kuzeye doğru ilerledikçe daha kuru ve daha soğuk Avrasya bozkırlarına çekildi. Engin otlaklara sahip bu geniş coğrafya, at için daha güvenli bir yaşam alanı sağlıyordu. Başlangıçta çok az insan vardı ve bu sayede sürüler yeni, doğal sığınaklannda çoğalma şansı bulmuştu.

İnsanlar el değmemiş bozkıra ilk girdiklerinde, günümüz Ukrayna'sındaki Dinyeper ve Özbekistan'daki Ceyhun Nehri (tarihte Oxus olarak bilinir), şimdiki adıyla Amu Derya gibi nehirlerin nehir yataklannın dış çeperlerine yerleşmişlerdir. Vahşi at sürüleri susuzluklarını gidermek için bu nehirlerin kıyılarına indiğinde, pusuda bekleyen insanlar saldınya geçiyordu.

Günümüz araştırmacılan, kısrakları insanların kurduğu pusulara çekmek için "yem" niyetine kullanılan taylarm evcilleştirilmiş atların öncüsü olabileceğini düşünüyor. Daha sonra ise insanlar, avlanmanın zorluklarından ve öngörülemezliğinden kaçınarak düzenli bir et tedariki sağlamak için yakalanan yabani atlan ağıl içinde bir araya getirme fikrini

benimsedi. 1980 yılından itibaren Kazakistan'daki bozkırlarda kazı yapan arkeologlar, MÖ 3700'lerden kalma, ağıllara ve avcılıktan ayırt edilebilecek sistematik kasaplığa dair somut kanıtlar sunan hayvan kalıntıları bulmuştur. Bu yıpranmış kalıntıların yorumlanması için önemli bir alan vardır ve uzmanlar hangi alanların avcılığı, hangilerinin ağıllan yansıttığmı hâlâ hararetle tartışmaktadır. Her halükârda, yaklaşık MÖ 3000'lerden itibaren atlar ve insanlar birlikte yaşamayı öğrenmeye başlamıştı: Atlar doğal korku ve kaçma içgüdülerinin üstesinden gelmiş, insanlar da yeni at gütme yöntemleri geliştirmiştir.

Atlar için vahşi yaşamdan evcil yaşama geçiş başlangıçta daha ziyade yüzeyseldi ve kolayca geri döndürülebilir nitelikteydi.' Bu geçişin ilk günlerinde esasen kesim için kullanılan ağıllarda uzun süre kapalı tutulamazlardı. Bozkırda serbestçe dolaşmalanna izin verilmeliydi; burada hâlâ vahşi olan hayvanlarla kaynaşacaklar ve belki de yaklaşan insanlardan kaçmak için doğal eğilimlerini yine takip edeceklerdi. Ancak insanlar zaman içinde taylan evlerinin yakınma bağlamayı öğrendi, böylece kısraklar onlan emzirmek için sadakatle geri dönecekti. Bu arada insanlar arasmda büyüyen yavrular, özellikle de vahşi yetişkinlerin yokluğunda, çobanlarını ait olduklan grubun bir parçası olarak görmeye başladı. Taylar yırtıcılardan korkmayı kısraklardan öğreniyordu; yabani kısraklar taylanna insanlardan da kaçmayı öğretiyordu, ancak insanlar arasmda büyüyen kısraklar taylarına onlara güvenmeyi öğretiyordu. Bu nedenle de bozkırda bir yerlerde gizlenen aygırlar vahşi kalsalar bile, kısraklar ve taylar insan

* The Washington Post'un Ekim 2022'deki haberine göre, Utah'ta bir binicilik atı, bir grup vahşi mustang (yan evcil / yeniden yabanileşmiş at) ile birlikte kaybolmuş ve sekiz yıl sonra vahşi doğadan geri dönmüştür. Bu olay, Maria Luisa Paûl'un 10 Ekim 2022 tarihli "A Horse Ran Away with Wild Mustangs" başlıklı haberinde yer almıştır.

yerleşimlerinin tanıdık bir parçası haline gelebilmişti. Zaman zaman, vahşi bir aygır esaret altında yetiştirilen bir kısrağı sürüsüne katılmaya teşvik ediyor ve böylelikle bir kısrak kolayca vahşi doğaya geri dönüyordu.

Zaman geçtikçe insanların yönettiği sürülerin popülasyonundaki olgun doğurgan kısraklann sayısı kritik bir sayıya ulaşınca, aygırlar da insanlara karşı duydukları içsel korkuyu yenerek tutsakların arasına katılıyordu. O zaman bile yabani atlar sayıca çoktu, bu yüzden insan yerleşimlerinin dışından gelen aygırlar bazen evcilleştirilmiş kısraklarla çiftleşerek sürüye yeni genetik özellikler kazandırıyordu. Yabani aygırlarla ilgili bozkır efsaneleri, aygırların henüz insan toplumunu kabullenmediği, evcilleştirmenin bu erken evresinin yankılarıdır. Pek çok hikâyede yan at, yarı ejderha yaratıklar sudan çıkar; belki de bunlar antik çağlardaki avcıların pusuda beklediği nehirleri simgeler. Büyülü aygırların gökten indiği de söylenirdi, ki bu da ilk insanlann, atların hızının kuşlannkine eşdeğer olduğuna dair inançlarım yansıtıyordu. Tüm bu efsaneler, atın ve özellikle de aygırın insanlara ne kadar az evcil göründüğünü vurgular. Son yabani atlann avlanarak yok edildiği modem zamanlara kadar, evcilleştirilmiş nüfusla yabani nüfus arasındaki gidiş gelişler hiç azalmadı. Tamamı bu bozkır atlarının torunları olan bugünkü modern atlann 77'den fazla matemal DNA soy hattına sahip olduğu görülmektedir; bu da yabani kısraklann evcilleştirilmiş sürülere katılımı konusunda oldukça uzun ve değişken bir süreç yaşandığını göstermektedir.

2008 yılında, 5000 yıl önce başlatılan süreci tersine çevirmek adına, doğa koruma uzmanlan 325 Przewalski atını Moğolistan'daki doğal yaşam alanlarına yeniden yerleştirmiştir. Modem atın vahşi ya da yabani kuzeni olan Przewalski'nin nesli 20. yüzyılın başlannda tükenmiş, yalnızca hayvanat

bahçelerinde birkaç temsilcisi kalmıştı. Doğaya daha önce salınmış kısraklar, esaret altında doğmuş olan yeni nesil Przewalski taylarına bozkır yaşamıyla baş etmenin yollannı öğretti. Yeniden yabanileştirilen sürü 2000 başa ulaştığında, taylar insanlarla sosyalleşme isteklerini hızla kaybetmeye başlamıştı. Bu "muhafazakâr" kampanya, *Equ*ws/un evcilleştirilmesinin eşi benzeri olmayan yapay karakterini göstermeye yarıyor. Atın evcilleştirilmesi, evcilleştirilen diğer hayvanlarla kıyaslandığında devede kulaktır. Çok yenidir; köpek attan yaklaşık 20.000 yıl önce, koyun ise 7000 yıl önce evcilleştirilmiştir.

Evcilleştirme sürecinin bir sonraki adımında, MÖ 3000'lerin sonlanna doğru, insanlar etleri için atlan kesmenin yanı sıra, sütleri için de kısraklardan yararlanmaya başlamışh. Bu, insanların ata bağımlılığının ve bağlılığının büyük ölçüde arttığına işaret ediyordu. İnekler, koyunlar ve dişi keçilerle binlerce yıllık deneyimleri, evcilleştirilmiş dişi bir dört ayaklı hayvanı nasıl sağacaklarını çoktan öğretmişti. Annesini emen bir tayı ondan uzaklaştırıyor, burnuna taktıkları bir yularla anneyi sabit tutuyor ve zaten akışa geçmiş sütünü memelerinin altında tutulan deri bîr torbaya sağıyorlardı. Kısrak sadece tayı varken sütünün sağılmasına izin verirdi. Bugün Moğolistan'da taylan kıskanç gözlerle annelerinin sağılmasını izlerken görebilirsiniz. Üç ila dört aylık taylan sütten kestikten sonra bile, tekrar yavrulamadan önce kısraklar bir yıl boyunca süt vermeye devam eder. Kısrak sütü bugün Moğollar, Kazaklar ve Kırgızlar için olduğu gibi, çobanlann beslenmesinin önemli bir bileşeni haline gelmiştir. Günümüzün bu at çobanlan hem fermente edilmiş kısrak sütünü hem de tatlı ve Hindistan cevizi benzeri bir aroması olan çiğ kısrak sütünü tüketir. Bu süt ürünleri sadece çobanlann diyetini tamamlamakla kalmaz, çiftçi halklar için ekmek ya da pirinç neyse bu

ürünler de aynı şekilde temel gıda işlevi görür. Bununla birlikte at çobanları kısrak sütünü hem açlık hem de susuzluklarını gidermek için içer. Bir kısrağın sütü üç insana yetebilir ve inek sütünden ya da anne sütünden daha yüksek protein içeriğine ve daha fazla vitamine sahiptir. At etiyle aynı oranda besleyici faydaların çoğunu sunar. Çok yağlı olmadığı için peynir kadar kolay saklanamaz. Bu nedenle bozkırdaki at çobanlan sütü soğutmadan muhafaza edebilmek için mayalayarak ayrak ya da kımız haline getirir ve bunu da yurtdışından gelen meraklı misafirleriyle sıklıkla paylaşır. Fermentasyonun bir diğer avantajı da fermentasyonla sütün laktozunun parçalanması, dolayısıyla da günümüz Moğollarının yüzde 95'inde görülen laktoz intoleransı sorunu yaşayanlar için sindirimi kolaylaştırmasıdır. Kısrak sütüne bu düşkünlük, insanların atlara bağımlılığını daha da derinleştirmiştir; üstelik henüz karşılıklı olarak birbirimize bağlanma sürecimiz daha yeni başlamıştır.

At çobanlığı, çobanın hayatının mevsimlere ve atın yaşam döngüsüne göre belirlendiği günümüz sığır çiftçiliğine benziyordu. Kısraklar ilkbaharda yavruluyor, ardından çobanlar kısraklann sağılabilmesi için taylan sütten kesiyordu. Kış yaklaştıkça, tıpkı günümüzdeki dana ve kuzular gibi iki ya da üç yaşındaki taylar et ihtiyacını karşılamak için kesilirdi. Kısır kısraklar ya da az süt verenler de kesime giderdi. Birkaç erkek tay, sürünün aygırları olmak üzere, vahşi doğadakiyle aym cinsiyet oranında, 6 ila 10 kısrağa bir aygır düşecek şekilde olgunluğa erişene kadar yetiştirilirdi. Eski çobanlar, bunun dışmda atlan ıslah etmeye ya da sürü verimliliğini artırmaya girişmezdi; sadece az süt veren kısraklan ayıklayarak süt verimliliğini artınrdı. Daha verimli süt kısraklan ne tesadüftür ki daha çok oksitosin üretmiştir. Bu "sevgi hormonu" atların

insanlarla duygusal bağlar geliştirmesine neden olan temel faktördü; bu da iki tür arasında, diğer evcilleştirilmiş hayvanlarla yaşadığımız bağlara kıyasla çok daha zengin bir ilişkinin başlangıcı demekti. (En eski evcil hayvanımız olan köpekler bu açıdan atlarla karşılaştırılabilir. Bu bağ da, onlarla avı paylaşmamızdan kaynaklanmış olabilir.)

İnsan ve at etkileşiminin karmaşıklığı, her insan gibi her atın da kendine özgü bir kişiliğe sahip olduğu gerçeğini yansıtır. Atların sevme ya da sevmeme duygulan son derece güçlüdür; birbirine kin besleyen iki atla yan yana ata binmeyi deneyen binicilerin bildiği üzere, atlann diğer bazı atlarda ve bazı insanlarda hoşlandıklan ve hoşlanmadıklan şeyler vardır. Atlar, diğer sürü hayvanlanndan farklı bir şekilde sosyal hayvanlardır. Tıpkı bizim gibi birbirleriyle işbirliği yapar, rekabet eder ve oynarlar. Nispeten uzun, 20 ya da 30 yıl yaşarlar ve yaşam evreleri bir dereceye kadar bizimkiyle benzerlik gösterir. Diğer atlarla kalıcı bağlar kurarlar ve insanlarla da bu tür bağlar geliştirebilirler. Atlann bu sosyal yönü günümüzde yakından İncelenmektedir; çünkü birçok şehirli at sahibi atlarını at bannaklannda yalnız bıraktığında, onlara nadiren bindikleri için zaman içinde atlarının sadece sahiplerinden değil diğer atlardan da uzaklaştığını gözlemler. Sosyal becerilerini kaybedip binmesi oldukça zor, hatta tehlikeli hale bile gelebilmektedirler. Benzer kaygılar koyun ya da keçilerin sosyal becerileri konusunda nadiren dile getirilir. Başka bir deyişle, atlar ve insanlar arasındaki ilişki tarih öncesi yüzyıllarda geliştikçe, bu bağ her iki türün de refahı için gerekli hale gelmiştir.

Uzun bir süre boyunca başlıca rolü gıda sağlamak olsa da, atın başka rolleri de yerine getirmesine yol açan ve nihayetinde onu dünya tarihinde stratejik bir varlığa dönüştüren birçok ayırt edici özelliği vardır.

Öncelikle at, sürü hayvanlan hiyerarşisinde özel bir yer edinmiştir. Elbette her sürü hayvanının insanlann yararlanabileceği özellikleri vardı. Koyunlar dayanıklıdır, verimsiz topraklarda otlamakta ustadır ve bu nedenle de az bakım gerektirir. Aynca, karşılaştırıldıklarında et/kemik oranı atlannkinden çok daha yüksektir; bu da onları verimli bir protein kaynağı haline getirir. Buna ek olarak insanlar koyun postu giyebilir ve koyun yününü keçe haline getirerek çadır ve şapka yapabilir. Keçiler ise koyunlardan da az bakım gerektirir. Mükemmel bir yön duygusuna sahiptir ve zaman zaman koyun sürülerine liderlik ettikleri gözlemlenir; koyunlar da otlaklara giden en iyi rotayı göstermeleri için *kaprin* kuzenlerini takip eder ve onlara güvenir. İnekler süt, buzağılar et sağlar ve öküzler ağır arabalan çeker. Eski zamanlarda inekler modem ineklerin dönüştüğü yüksek verimli "süt makineleri" gibi değildi. Uzun zaman önce bozkırda otlayan dayanıklı sığırlar bir kısraktan çok daha az, modem bir süt ineğinin ise yaklaşık onda biri süt verirdi. Ancak iğdiş edilmiş erkekler olan öküzler her zaman yük hayvanı olarak tercih edilmiştir. İlk atlar çekiş gücü için kullanılamayacak kadar küçüktü. Dolayısıyla ilk sürülerde at ve sığınn rolleri bugüne kıyasla tersine dönmüştü: süt ürünleri kaynağı olarak at, hareketlilik için sığır...

Gene de çobanlar atlan sürülerinin doğal liderleri olarak görmeye başladı. Bu liderlik davranışı bir bakıma atın sindirim sisteminden kaynaklanır. Geviş getirmezler, yani tek mideli hayvanlardır. Midelerine uymayan yiyecekleri inekler gibi kusup yeniden sindiremezler. Bu da onlan geviş getiren hayvanlardan daha seçici yapar; dolayısıyla herhangi bir bozkır parçasını en önce atlar otlar, en iyi otlan seçer, koyun ve keçiler de onlan takip eder. Atlar ot aramak için daha hızlı hareket edecek ve kendisinden daha küçük geviş getiren hay-

varılan da peşlerinden sürükleyecektir Eğer sürü bozkırda ilerleyen bir orduya benzetilirse, atlar öncü birlik gibidir.

Atlar, diğer sürü hayvanlan ve onların vahşi kuzenleri olan antilop ve geyiklerin aksine aynı zamanda birer savaşçıdır. Bu hayvanlar korunmak için sayısal çokluğuna güvenirken, atlar kendilerini yırtıcı hayvanlann, kurtlann, dağ aslanlarının hatta çitaların saldırılarına karşı bireysel olarak şiddetle savunur. Bu durum özellikle aygırlar ve tayları olan kısraklar için geçerlidir. Yırtıcı bir ava için atın çiftesi oldukça güçlüdür ve ısırıkları tehlikelidir. Atın bir diğer ayırt edici Özelliği de, coğrafi farkındalığı daha az olan koyunların aksine, kaybolmadan kamptan uzakta otlayabilmesidir. Koyunlardan daha uzun oldukları için bozkırın yüksek otlan arasından görüş sağlayabilirler. Bu da onlan sadece sürüyü korumak için değil, avlanmak için insanlara yoldaş olarak da kullanışlı kılar. Atlar, otuz santim kar tabakasıyla kaplı otlaklarda otlama yeteneğine sahiptir; bunu kar kabuğunu kırmak

Kırgızistan'da karda otlayan bir at.

için sert toynaklarını kullanarak altta yatan otlara ulaşarak yapar. Moğolistan'daki çobanlar atın, aksi takdirde aç kalacak diğer hayvanlara otlan görünür kılma konusundaki eşsiz yeteneğinden faydalanmak için kışın hâlâ atları koyunlanyla birlikte otlatmakta ve bu uygulamada her altı koyuna bir at düşmektedir. Atların karla başa çıkma yeteneği, çobanlara daha önce hayvancılık için elverişsiz olan bölgeleri açmaktadır. At gerçekten de sürülerin lideri olmak üzere tasarlanmışım Daha sıradan bir açıdan bakacak olursak, at gübresi kurudur ve yakıldığında çok fazla duman çıkanr; ancak geviş getiren hayvanların daha uzun süre yanan, daha az dumanlı gübresine oranla tutuşturmaya daha elverişlidir.

Tüm bu benzersiz özellikler bir arada düşünüldüğünde, at çobanın gözetimindeki hayvan topluluğuna olağanüstü katkılar sağlar. Böylece at, koyun, keçi ve sığıra atıfta bulunan, modem zamanlarda da hâlâ devam eden "dört başlı" sürü geleneği başlamıştır. Çinghay ve Tibet dağlarındaki yak öküzleri ya da Gobi Çölü'ndeki develer gibi diğer evcilleştirilmiş hayvanlar, tercih ettikleri ortam çok farklı olduğu için dört başlılardan ayn otlar. Dört başlı kombinasyonun verimli ve sürdürülebilir olduğu bilimsel anlamda kanıtlanmış bir gerçektir. Tek türle yapılan modem sürü denemeleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Kazakistan'ın komünist hükümeti, Sovyetler Birliği'nin bir parçasıyken koyunun atlardan daha verimli ve daha kolay yönetilebilir olduğunu düşünerek atları tamamen ortadan kaldırma girişiminde bulunmuştur. Bunun üzerine, pek çok koyun, onları koruyacak atlar olmayınca yırtıcı hayvanlara yem olarak telef olmuştur. Öte yandan kapitalizmin Moğolistan'a geri döndüğü 1990'larda, atların yerine yoğun keçi yetiştiriciliğinin getirilmesi -keçiler kaşmir yünleri için büyük öneme sahipti- birçok otlağın çölleşmesi-

ne yol açtı. At ve üç geviş getiren arkadaşı, bozkıra kolektif olarak en iyi adapte olan canlılar topluluğudur.

At sadece sürülere liderlik etmekle kalmadı, aynı zamanda at çobanlarını giderek daha farklı, ayrıcalıklı bir yaşam tarzına doğru sürükledi. Atlar tek tırnaklı ayaklan ve kavrayın ön dişleriyle ekili alanlara sürüdeki diğer hayvanlardan daha çok zarar verir. İlk çobanlar hayvanlannı ekin ekili tarlaların yanındaki otlaklarda otlatırdı. Arkeolojik buluntular bu çobanların ya tanm yaptıklannı ya da çiftçi topluluklarla bir arada yaşadıklannı göstermektedir. Kutsal Kitap'taki hikâyeler bize çobanlann ve çiftçilerin genellikle, koyun ve keçilerin tarlaları sap ve anızlardan temizlemesine ve dışkılannın bir sonraki yılın ekimi için toprağı beslemesine izin verme konusunda anlaştıklarını hatırlatmaktadır. Ancak evcilleştirilmiş at sürüleri büyüdükçe, atlar ve ekinler arasında arazi için rekabet ortaya çıkmaktaydı. Çobanlar atlan beslemeye yeterli ot bulmak ve komşu çiftçilerle çatışmaktan kaçınmak için, hayvanlannı bozkınn derinliklerine, tanm için hiç elverişli olmayan arazilere sürmeye başladı. Bu da çobanlann pastoral yaşam tarzlarına bağımlılığını artırdığı ve çobanı çiftçiden uzaklaştırdığı için tarihsel alametlerle dolu bir süreç haline geldi. Moğollar sebze yememekle övünür ancak tamamen et ve süt ürünlerinden oluşan bir diyetin arzu edilir ya da hatta uygulanabilir olup olmadığı da pek net değildir. Tarihin büyük bir bölümünde çobanlık çiftçilikten giderek farklılaşsa bile, tanm ürünleri çobanlann diyetinin sınırlı da olsa bir parçasını oluşturmuştur. Ancak uzmanlaşmış çobanlığın ortaya çıkışı ve çobanlık ile çiftçilik yapan topluluklar arasındaki yakınlığın azalması, gelecekte yanlış anlaşılma ve çatışma potansiyelini de artırmıştır.

Bu arada atlar çobanlannı tanmsal yerleşimlerden daha da uzağa çektikçe, dört ayaklı hayvanlar iki ayaklı hayvanlara kendi hareketli ritimlerini dayattı. Bu hareketlilik, iki tür ara-

sında, ağıldan ya da süt sağmaktan çok daha önemli bir başka etkileşimle sonuçlandı: binicilik.

At Sırtında

Çobanlann ata ilk ne zaman binmeye başladığını bilmiyoruz; tek bildiğimiz, atlara binmeden onlan gütmenin son derece zor olduğu. Atlar dörtnala koşmazken bile insanlardan daha hızlı gider. Taylan kampta bağlamak sadece emziren kısraklan yakınlarda tutar. Taylar, kısraklar ve aygırlar çok uzaklarda dolaşabilir. Düzinelerce koyun, keçi ve sığırın bulunduğu kampı taşıma zamanı geldiğinde, atlan toplamak için bir yol bulunması gerekiyordu. Dolaşan sürüyü toparlamak için ilk binicilere ihtiyaç vardı.

Bu ilk biniciler muhtemelen çocuktu. Kaçınılmaz yuvarlanmalar ve düşmeler konusunda endişelenmeyen küçük Moğol çocuklan hâlâ dört ayaklı birçok hayvanın çıplak sırtına tırmanıyor ve onlara biniyor: koyunlar, keçiler, buzağılar ve taylar... Çocuklar daha 7 yaşındayken bile ailelerinin sürülerini gütmelerine yardımcı olur. Bir ahn sırtındaki çocuk, 200 küçükbaş hayvanı idare edebilirken; yaya bir yetişkin 50'den fazlasını idare etmekte zorlanacaktır. Bir buçuk metreye kadar uzayan otlann bulunduğu bozkırda çobanlık yapan bir genç, at sırtındayken ufku ancak görebiliyordu. Her ne kadar binekleri günümüz atlarından çok daha küçük ve *cidago'lan* (omuzlann üst kısmı) en fazla 12 el ya da 4 ayak yüksekliğinde olsa da, yine de sürü gütmek için mevcut en iyi görüş noktasını sağlıyorlardı. Ancak bu ilk atlann ne bacaklan ne de sırtlan bir yetişkini bütün bir gün boyunca taşıyabilecek güçteydi; genç biniciler, Moğol çobanlann bugün hâlâ yaptığı gibi, hayvanların omurga yaralanmalarını azaltmak için sık sık at değiştiriyordu. Çobanlar ot ve su peşinde

sürülerini bozkırın daha da içlerine götürebildiği için binicilik, çobanlık ve sürü hareketliliğini önemli ölçüde geliştirmiş olmalı.

Atlar, üzerlerine binilmesini öyle büyük bir nezaketle *hemen* kabul etmedi. Bu insan müdahalesi daima bir kısrağın sağılmasından daha da büyük bir saldırganlık biçimi olarak algılanmış olsa gerek. Ne de olsa kısrağın sağılmaya ihtiyacı vardır ve daha önce bahsettiğimiz üzere, bu sağma eylemi kısrağı ve insanları duygusal olarak birbirine bağlar. Uzun otlann arasında özgürce otlayan ve insanlarla nadiren karşılaşan tay, üzerine binildiğinde atalarından kalma bir güdüyle bir yırtıcı hayvan, bir aslan ya da leopar, onu yemek için sırtına atlamış gibi panikle tepki verirdi. Bu tepkiyi kovboylar bir yabani ata bindiklerinde görürüz: Yabani at sıçrar, sırtını kamburlaştırır, tepinir ve binicisini üstünden atmak için elinden gelen her şeyi yapar. Sonunda hayvan insandan önce yorgun düşüp tükenirse, isteksizce pasif bir duruma geçer ve mücadele etmeyi bırakır. Hayvan, sırtındaki binicinin ağırlığının kaçınılmazlığını kabul ederek huzursuz bir ateşkese zorunlu olarak razı gelir. Bu mücadele bugün bile haralarda ve meralarda yaşanırken, MÖ 3000 ila 2500 yıllannda henüz yeni yeni evcilleştirilmiş atlarda bunun daha da şiddetli olduğunu tahayyül etmek mümkün.

Atlann binicileri sırtlannda kabul etme sürecine "sevgi hormonu" dediğimiz oksitosin yardıma olmuş olabilir. Biniciliğin gelişimi, MÖ 3000 ila 2500 yıllan arasmda atlann yoğun bir şekilde sağılmasıyla aynı döneme denk gelmiştir. İnsanlar temel besin olarak kısrak sütüne daha bağımlı hale geldikçe daha çok sayıda at yetiştirdi, daha büyük sürüler yönetti, sürüleri taze ot ve suya götürmek için binicilere daha fazla güvenir hale geldi. Bu evrim, görünüşe göre Karadeniz ve Hazar'm hemen kuzeyinde başladı.

At biniciliğinin başlangıcı, her ne kadar önemli bir gelişme olduğu sonradan kanıtlanmış olsa da, tarih kayıtlarına geçmiş bir olgu değildir. Sümerler ve Akadlar gibi bozkınn güneyindeki zaten okuryazar olan toplumlar bu yeni olguya pek dikkat etmedi. Ne de olsa 3. binyılm Ortadoğu halkları, Afrika'ya özgü, atın kuzeni olan eşeklere binmeye aşinaydı; bu yüzden değişik bir ata binme eyleminde çarpıcı bir şey yoktu. Ortadoğu'daki en eski hayvan biniciliği tasvirlerinde, küçük heykelciklerde ve kayalar üzerindeki çizimlerde, öznenin at mı yoksa eşek mi olduğunu söylemek güçtür. Dönemin farklı yazı dillerinde "at" için, "equid"in aksine, ayrı bir kelime mevcut değildi. Bunun bir önemi de yoktu; hayvan henüz daha sonraki yüzyılların uzun, güçlü, tehditkâr savaş atı değildi; çobanlar da korkulan savaşçılara dönüşmemişti henüz... Bozkınn sınırlarında yaşayan kentli halklar için ata binmek ne sosyal ne de siyasi açıdan önemliydi. Tarihsel bir kayıt olmadığı için ata binmenin ilk ortaya çıkışının ne zaman olduğu konusundaki tartışmalar modern akademisyenler arasında günümüzde hâlâ devam etmektedir.

Aslında biniciliğin gelişiminin neredeyse her aşaması tartışma konusudur. MÖ 3. binyıla ait at dişi fosil kalıntılanna bakarak, ata gem takıldığına dair işaretlerin su götürmez olup olmadığını bilmiyoruz. Daha eski dönemlerde de gem ve dizgin kalıntılan eksiktir, ancak bu eksiklik de çok belirleyici bir şey değildir. Kişi atı yönlendirmek için dizlerini çalıştırarak ve atın yelesini tutamak olarak kavrayarak eyersiz ata binebilir. İlk biniciler, arkeolojik kayıtlarda günümüze kadar ulaşmamış olan yular kullanmış olabilir, ancak Amerikan ova Yerlileriyle kıyaslandığında, bu bile ata binmek için oldukça etkili bir yol olmalı.

Biniciliğin ortaya çıkışına dair en iyi kanıt kemiklerle ilgilidir: Günümüze ulaşan iskelet kalıntılan, hayvanlarda ve

binicilerde zaman içinde artan travmalar olduğunu göstermektedir. Binek hayvanlarında artrit ya da bel omurlannda kaynaşma görülür. Bu patolojik bulguları MÖ 2000 civarına tarihlenen kalıntılarda görmeye başlıyoruz. Binicilere gelince, eyerde kısa bir süre geçirdikten sonra bile herkesin hissettiği gibi uyluklar ve dizlere çok iş düşer. Bu döneme ait binici kalıntıları, uyluk kemiklerinin, destekleyici kaslann sürekli çekmesiyle uzadığını göstermektedir. Bu eski yaralar, ata binen bir halkın kalıntılarıyla karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir.

MÖ 2000'lerden itibaren ata binildiğine dair dolaylı kanıtlara bakılırsa, at çobanlığı bozkırda çok daha geniş bir alana yayılmıştır; bu da çobanlan Ortadoğu, Avrupa, Hindistan ve Çin'e götürecek 1000 yıllık bir sürecin başladığına işaret eder. Her iki türü de ileriye götüren, insanın değil atın gezgin ruhuydu. Binicilik insanın sadece ata ayak uydurmasını sağladı. Çünkü at, taze otlaklara diğer evcilleştirilmiş hayvanlardan daha çok ihtiyaç duyar. Koyunlann aksine, çoğu atın her gün su içmesi gerekir ve tuzlu suya karşı ancak insanlar kadar toleransları vardır. Atlar uzaktaki su kaynaklarına ulaşmak için çok uzun mesafe kateder, çünkü hayvanlar arasında nadir görülse de atlar tıpkı insanlar gibi serinlemek için terler. Otun besin değeri diğer bitkilere kıyasla oldukça düşük olduğu için atlar tüm günlerini yemek yiyerek geçirmek zorundadır. Geceleri bile otlar, arada sadece birkaç saat uyurlar. Otun besin değeri normalden düşük olduğu için gündüz saatleri hayvanlann kendilerini beslemesine yeterli değildir. Açlıktan ölebilirler, dolayısıyla yeterli mera bulmak hayati önem taşır. Geleneksel çobanlann yerel ot ve su koşullan hakkındaki detaylı bilgileri modern tanm uzmanlan ve hidrologlar için çok etkileyicidir, ama neticede çobanlann iyi bir mera bulması ölüm kalım meselesidir. Dahası atlar çobanların deyimiyle "temiz hayvanlar"dır; otlakta gübre var-

ken otlamazlar; bir sürü bir merada otladıktan sonra, yenecek ot ya da içilecek su olsa bile atıkların kokusu grubu başka bir yere sürükler.

Başka bir deyişle, at yetiştirmek "geniş ve uçsuz bucaksız ufuklar" demektir ve bir çoban kampının sahip olduğu at sayısı arttıkça, çobanlar da daha uzak mesafelere yayılmak zorunda kalır. Yerel koşullara bağlı olarak, 5 ya da 6 kişilik bir aile çadırının yaşamını sürdürebilmesi için 10 ila 20 at, birkaç sığır, 200 koyun ve keçi beslemesi gerekir. Dolayısıyla 5 ya da 6 çadırdan oluşan kampların 1000'den fazla hayvana yetecek otlağa ihtiyacı vardır. 5 ya da 6 çadırdan ve 1000 hayvandan oluşan bir çoban kampı en az 60 kilometrekarelik çayırlı bozkır arazisi gerektirir ya da Gobi ya da Taklamakan gibi çöl alanlannda bu ihtiyaç 180 ila 360 kilometrekareye kadar çıkar. Bu da Philadelphia ya da Glasgow gibi bir şehrin yüzölçümüne eşdeğerdir ama sadece birkaç düzinelik nüfus anlamına gelir. Tarihçiler Cengiz Han döneminde Moğolistan nüfusunun 1 milyon civarında olduğunu ve bu insanlann yaklaşık 1,5 milyon kilometrekarelik bir alana yayıldığını tahmin eder ki bu Teksas'm iki buçuk katı ya da Büyük Britanya'nın altı katı büyüklüğünde bir alan demektir. Moğolistan'ın hayvan nüfusunun, 1 milyonu at olmak üzere 15 ila 20 milyon baş arasmda olduğu tahmin edilmektedir.

Bu geniş alanda bile sürüler yağışlı bahar mevsiminin sonunda mevcut otları tüketmiş olurdu, bu nedenle çobanlar sürülerini yaz için daha yüksek veya daha kuzeydeki otlaklara sürerdi. Bu yıllık göç, bozkırdaki geleneksel yaşama damgasını vurmuştur ve günümüzde de Moğolistan'm bazı bölgelerinde çobanlar yaz ile kış kampları arasında göç etmeye devam etmektedir. Katedilen mesafeler çevreye göre değişirdi. Çayırlı Moğolistan'ın iç kesimlerinde göç menzili yaklaşık 14 kilometreydi, daha kurak güney Kazakistan'da 19. yüzyı-

lın ortalarına kadar çobanlar yaklaşık 1450 kilometreye varan yollar kat edebilirdi.

Bu göç yolculuklarında çobanlar ev eşyalannın tamamıyla birlikte, yürüyemeyecek kadar küçük çocuklannı ya da yaşlı ebeveynlerini de yanlarında taşımak zorundaydı. Bu da onları, ilk kez MÖ 4. binyılda Verimli Hilal'de ortaya çıkan bir teknoloji olan, öküzler tarafından çekilen dört tekerlekli arabayı benimsemeye yöneltti. Arabalar bozkır çobanlarının giderek daha da büyük hayvan sürüleriyle uygun otlaklara doğru kilometrelerce hareket etmelerini sağladı, ancak disk şeklindeki katı tekerlekleriyle atlara çok ağır gelen arabaları çekmek için öküzlere ihtiyaç vardı. Daha sonra bu arabalar yerlerini develere bıraktı.

Ancak taze ot bulmak için yapılan mevsimlik göçler bile büyüyen sürüleri banndıramazdı. Hayvan sayısı başa çıkılamayacak kadar arttığında sürüler kardeşler ya da ebeveynler ve çocuklar arasında bölüştürülür, yeni otlaklar bulmak için yeni bir kamp kurulurdu. Bu şekilde çoban nüfusu Karadeniz ve Hazar'ın kuzeyindeki asıl anavatanlarından gittikçe daha da uzağa yayıldı.

Orta Asya bozkırlarının iklim şartları bah bozkırlarına göre daha serttir. At yetiştiricileri doğuya doğru ilerlerken Kızılkum Çölü'nü, Tien Shan ya da "Cennet Dağlan"nı ve Altaylar'daki "Altın Dağlar"! aşmak zorunda kalmışlardır. Bu dağların doğu yakasında yer alan Moğol bozkırlarında iyi otlaklar vardı, ancak burada kış mevsimi daha sert geçiyor ve yılın birçok ayı boyunca kar yağıyordu. Atm evcilleştirilmesinden önce, doğu bozkırlarına yerleşen insanların nüfusu kalabalık değildi. Ama çöl ortamında bile idare edebilen atlar, Altay Dağları ile Moğolistan'ın kar ve buzuyla başa çıkabilecek donanıma sahipti. Atlann sert iklimlere uyum sağlaması ve yetiştiricilerine sağladığı hareket kabiliyeti, bu muazzam coğrafi genişlemeyi mümkün kılmıştır.

Otlaklar için yapılan bu göçlerin izlerini, at çobanlığı yapan bu halkların en eski sözlü edebiyatında dahi sürmek mümkündür. Hem antik İran halkının hem de modern Zerdüştçülerin kutsal kitabı olan ve MÖ 1. binyıla tarihlenen Avesta, 1000 öncesinde vuku bulan bozkır genişlemesinden bahseder. Dünyanın ilk hükümdarlanndan Cemşid efsanesinde, 300 yıllık müreffeh bir saltanattan sonra topraklarında halkı ve sürüleri için yer kalmadığını fark ettiğini anlatır. Bunun üzerine Cemşid, ülkeyi üçte bir oranında büyütür ve genişleyen klanını 600 yıl daha yönetmeye devam eder. Sürüler bir kez daha büyüyünce Cemşid toprağını öncekine göre üçte iki oranında genişleterek insanlann ihtiyacını karşılamıştır. 900 yıl sonra bu toprak enflasyonu eylemini son bir kez daha gerçekleştirir.

Avesta'nın kadim hikâyesi, at yetiştiriciliğinin Avrasya'nın geniş topraklarına yayılış sürecine ilişkin tarihsel süreci yansıtmaktadır. At yetiştiricileri, Cemşid'in efsanevi dönemlerinden çok da uzun olmayan bir süre içinde, Macaristan ovalan ve İran'ın yüksek platolan gibi, Avrasya'nın ana otlaklarına bitişik bozkır benzeri topraklar da dâhil olmak üzere bütün bozkırı işgal etti. İlginçtir, bazen bozkır çobanlarının anavatanı olarak düşündüğümüz Moğolistan'ın daha soğuk ve daha az misafirperver otlaklarına en son MÖ 1300 civarında yerleşilmiştir. Bu zengin ve eşsiz çevre, sonraki 4000 yıl boyunca at yetiştiricilerinin ülkesi olacaktı.

Çayır Denizi

Bozkır 8 milyon kilometrekarelik bir alana yayılır; bu alan, dünyanın toplam karasal yüzölçümünün yedide birine tekabül eder. Tıpkı okyanusların bütün kıyıların kaderini belirlemesi gibi, bozkırların da büyüklük itibarıyla kendisine komşu topraklar üzerinde batın sayılır bir etkiye sahip olma-

sı kaçınılmazdı. Burası, denizel Avrasya'nın aksine karasal Avrasya'dır: Hazar, Aral ve Lop Nor gibi iç denizlerin, Balkaş ve Issık gibi devasa tatlı su göllerinin ve kapalı havzalı yani okyanusla asla buluşamayan nehirlerin ülkesidir.

İç enlemlerinde bozkır iklimi ılımandır ve kır çiçeklerini coşturan yoğun bir bahar yaşanır. Ilıman bozkırda yazın büyük bir bölümünde bol miktarda ot bulunur ve bu otlar yerden o kadar yükselir ki atı olmayan bir insan, nereye gittiğini göremez bile. Çayırlarla kaplı bozkır, mevsime göre değişen iğneli tüy otları, çayır otu, pelin otu ve diğer karışık otlardan oluşur. Bu tüylü ve dayanıklı bitkiler, atlar için tercih edilen yemlerdendir. At yetiştiricileri bu çeşitliliğin, ahırdaki atlann yem torbalarındakinden daha sağlıklı bir beslenme sağladığına inanırlar. En iyi bozkır toprağı, atlann kemik gücüne katkıda bulunan ve hızlanma sırasında kanın oksijenlenmesine yardımcı olan selenyum, kalsiyum ve demir gibi mineraller açısından zengin olan verimli kara topraktır.

Çimenli bozkır, ormanlan besleyecek kadar yağış almaz ancak yağış, buraları tam anlamıyla çöle dönüştürecek kadar da az değildir. Aldığı az miktardaki yağışm büyük kısmı yaz aylannda düşer. Kışlar soğuk ve kuru geçer; öyle ki dünyanın en düşük sıcaklıklan bozkırda görülür. Ulan Batur'da (Moğolca: Kızıl Bahadır) ocak ayının ortalama sıcaklığı -27 santigrat derecedir ve termometrelerin -4O'ı gösterdiği günler de pek nadir değildir. Yüksek hava basma yüzünden gökyüzü masmavidir ve kış mevsiminde yağmur yağmaz.

Çimenli bozkınn bitişiğinde, yılda 5 santimden daha az yağış düşen çöl-bozkır bölgeleri bulunur. Bunlar arasında Moğolistan'daki Gobi, Batı Çin'deki Taklamakan, Orta Asya'daki Karakum ve Kızılkum çölleri, Afganistan'daki Deşt-i Margo ve Registan ile İran'daki Kebir ve Lut çölleri gibi dünyarun en büyük ve en kasvetli topraklan yer almaktadır. Düşük yağış miktanna ve aşın soğuk kışlara rağmen çöl bozkınnda ılgın

ağacı, pelin otu, her yerde bulunan saksaul çalısı, tüy otu ve boyu 1,80 metreye varan salkım otu bulunur ve bunlar birçok dört ayaklı hayvana besin sağlar: Yaban eşeği, ceylanlar ve *sayga* antiloplan bunlardan sadece birkaçıdır. İlkbaharda eriyen kar, İran'ın Sistan ve Afganistan'ın Helmand vilayetlerinde olduğu gibi, çöl arazilerinde mevsimsel göller oluşturur. Bu çöllerin hiçbiri ottan ve hatta hayvancılıktan hepten yoksun değildir. Kısa süreli mevsimlik otlar bir miktar otlatmaya izin verir ve yakm çevreleri daima dağlıktır; bu da sürülerin kavurucu yaz sıcaklarından kaçmasına olanak sağlar. Yüzyıllar boyunca, yabana gezginler çobanların bu koşullarda nasıl hayatta kaldığım merak etmiştir. Ancak kuş uçmaz kervan geçmez, yaşanmaz çorak arazi görüntüleri aslında yanılhadır. Avrasya Bozkın, her biri kendi ekosistemine sahip, birçok insan yerleşiminin yam sıra Asya'daki en çeşitli flora ve faunadan bazılarını destekleyen farklı bölgelerin bir mozaiğini içerir.

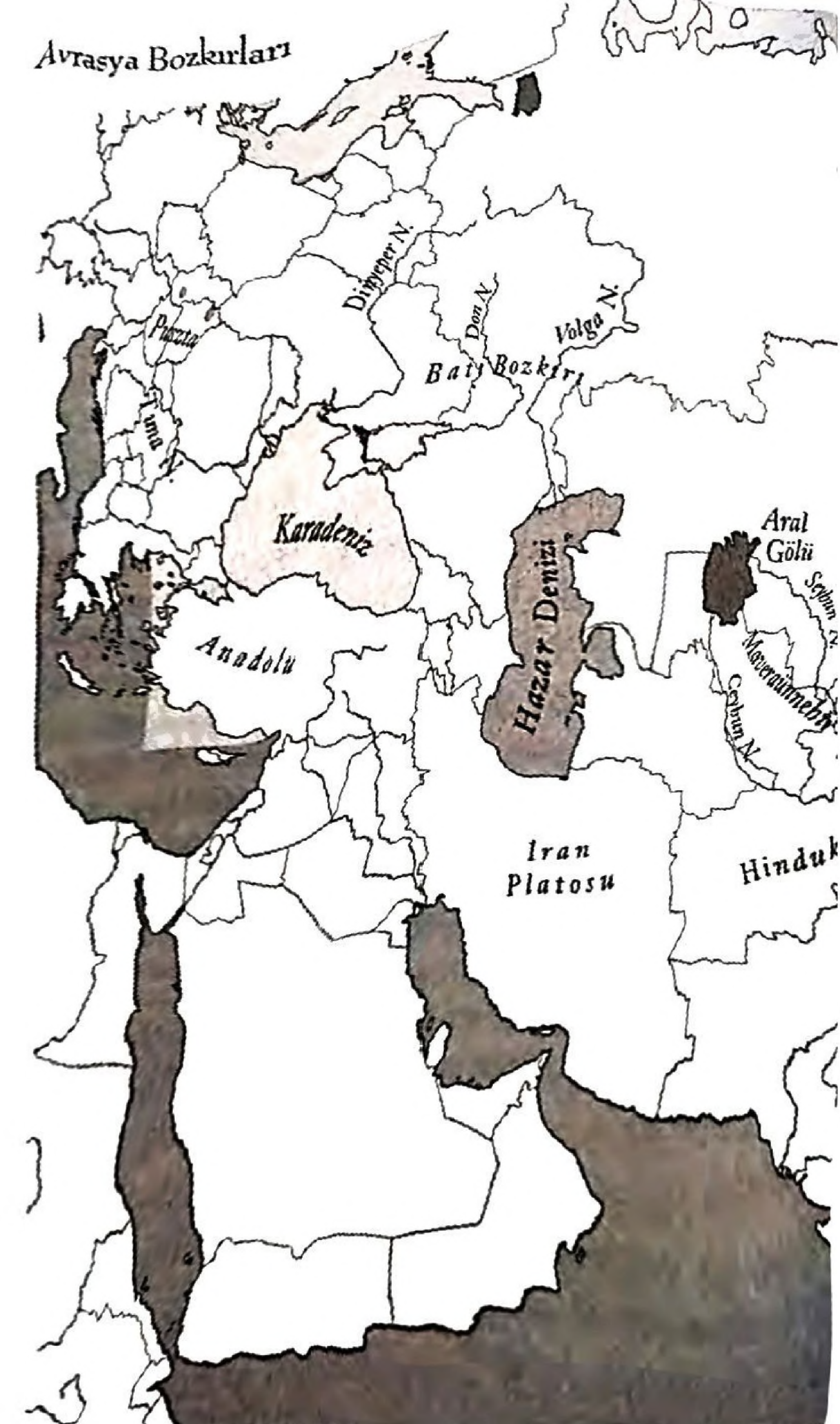
Bozkır Asya'nın ortasında bir tür çayır denizidir ve tıpkı Avrupa ile Afrika arasındaki su havzası olan Akdeniz'e benzer; Akdeniz'in Adriyatik, Karadeniz ve Kızıldeniz'e bağlanması gibi, Asya'nın ortasındaki ot denizleri de diğer daha küçük ot denizlerine bağlıdır. Modern zamanlarda sulama ve yoğun tarım aç şehir sakinlerini beslemek amacıyla yaygınlaştığı için bugün artık bu komşu toprakların hepsi bozkır değildir. Bu durum Pencap'ın eski otlaklarını, Cezire'yi (Arapçada Dicle ve Fırat nehirlerinin başları olarak bilinir), Anadolu'da artık pamuk yetiştirilen Toros Dağları'nın batı yamaçlarım ve Macaristan'ın Puszta Bölgesi'ni dönüştürmüştür. Bununla birlikte buralarda hâlâ at yetiştiriciliği yapılmaktadır. İran Platosu ve Arap Yanmadası'mn kurak bozkırlan da dâhil olmak üzere bozkırın büyük bir kısmı neredeyse eski zamanlardaki gibi kalmıştır, ki bu da Hindistan ve Çin'e kı-

yasla Ortadoğu ve İran'ın birbirinden farklı tarihlerini açıklamaya yardıma olmaktadır.

Bozkırı geniş bir iç denize benzetecek olursak Semerkant, Turfan, Herat ve Merv gibi vahalar da onun birer adasıdır aslında. Bu vahalar çoban kültürünün erken gelişiminde önemli bir rol oynamıştır çünkü et ve sütün ekmekle takas edildiği pazarları bu kadim kentler sağlamıştır. Bu vahalardan bazıları, 2100 metre daha yüksekteki dağlann eteklerinde bulunan ve eriyen karlardan su ihtiyaçiannı karşılayan küçük bahçelerdir. Diğerlerinin yeşil ayak izleriyse, sulama kanallarının dantel gibi işlenmiş ağıyla her yöne doğru kilometrelerce uzanır.

Çobanların uçsuz bucaksız ot denizlerine doğru giderek açılması, bu coğrafyanın mantığına da uygundu. Atlar öncelikle yeterince yağmur almayan ya da ekin yetiştirmeye uygun hale getirmek için sulamadan faydalanılmayan topraklarda otladı. Çobanlar kısmen yerel çiftçiler tarafından hararetle savunulduğu, kısmen de toprak zaten hayvanlar açısından fazlasıyla ıslak olduğu için yoğun bir şekilde ekilen topraklardan kaçındı. Yunan coğrafyaa Strabon, MS 1. yüzyılda Kırım'daki bir çiftçinin ektiği her tahıla karşı 30 tahıl verim aldığım, Babil'de ise ekilen her tahıl için 300 tahıl hasat edildiğini" aktanr. Dolayısıyla Kınm bozkınnda ekin yetiştirilebilse bile, arazinin kuraklık veya kavrukluk olasılığı çiftçileri böylesine marjinal bir araziden caydırmış ve tam tersine orada sürülerin otlatılmasını teşvik etmiştir.

Bozkır ve dolayısıyla atlılann ülkesi Avrupa'nm iç kesimlerine kadar uzanır. Hazar'a dökülen Volga ve Karadeniz'e dökülen Don Dinyeper ve Tuna nehirleriyle kesişir, bu nehirlerin hepsinin eski at yetiştiricileri tarafından adlandınldığı su götürmez bir gerçektir. Bugünkü Kiev'den geçen Dinyeper kuzeye, orman sınırına kadar bozkıra eşlik eder. Roman-

Avrasya Bozkırları
Dinyeper N.
Don N.
Volga N.
Batı Bozkırı
Tuna N.
Karadeniz
Anadolu
Hazar Denizi
Aral Gölü
Seyhun N.
Maveraünnehir
Seyhun N.
İran Platosu
Hindu

Altay Dağları
Doğu Bozkırı
Tanrı Dağları
Gobi Çölü
Lop Nur
Çölü
Sarı N.
Tibet
Platosu
Ganj Ovası

ya'dan geçerek geniş düzlükler boyunca akan Tuna Nehri, iki büyük dağ zinciri olan Karpatlar ve Balkanlar arasındaki dar bir vadiden geçip Avrupa'daki bozkırın en batı kısmına, Macar ovasına giriş yapar. Bu coğrafi koşulların bir sonucu olarak Macaristan, Romanya, Ukrayna ve Rusya tarihsel ölçekte büyük at çobanı nüfuslarına ev sahipliği yapmıştır. At çobanlan bu ülkelerin yanı sıra komşu Polonya ve Litvanya'nın tarihinde de önemli bir rol oynamıştır.

Bozkır, gezegendeki diğer büyük doğal bölgeler gibi, döngûsel olarak daha yağışlı veya daha kuru iklim dönemlerinden geçmiştir. Paleoiklim bilimciler, bu tür değişikliklerin teoride at nüfusu üzerinde büyük bir etkisi olduğunu ve bunun da bozkırdan uzağa yapılan bazı büyük göçlere veya bozkır sakinlerinin yerleşik topraklan istila etmesine neden olabileceğini söyler. Kesin olan bir şey varsa o da, bozkırın ani donlar ve kuraklıkların da görüldüğü kısa süreli değişken hava koşullarının at nüfusu üzerinde tahribata yol açtığıdır. Bozkır, hayatta kalmak için sık sık göç etmek zorunda kalan hayvan çobanlannın uyum sağlamasını gerektiren çetin bir ortamdır.

Issız bozkır dalgalanan tahıl tarlalarına, meyve bahçelerine ya da üzüm bağlarına bağlı yerleşik halklar için boş ve korkutucu bir ortamdı. Oysa at çobanları için aşina simgelerle dolu bir anavatandı. Kazak destanı Kozı Körpeş ile Bayan Sulu, atalarının otlağını terk etmek zorunda kalan kahramanın göllerine, nehirlerine ve tepelerine veda etmek için nasıl eğildiğini anlatır. At yetiştiricileri nereye baksalar bir işaret görüyor, genellikle atlarının kemik kalıntılarını tanıyordu.

Ölümden Sonra Yaşam

Moğolistan'ın dört bir yanı, diz boyu yüksekliğinde işaretler oluşturmak için yığınlar halinde istiflenmiş tuğla büyüklüğün-

de taşlardan oluşan dağınık yapılarla doludur. Bozkırda yaptığım yolculuk sırasında Moğollar bu taş yığınlanndan saygıyla *ovoo* diye bahsediyordu. Çobanlar ovoo'lann üzerine güneş ışığında *parıldayan* ve *uzaktan görülebilen,* hava şartlarından ağarmış at kafataslannı yerleştirmişti. Rehberlerimiz, her bir kafatasının dört ayaklı sadık bir arkadaşın anısını onurlandırdığını, kafatasının boş göz çukuru ve burun deliklerinin mezarın tepesinden sanki hâlâ yaşayan bir at gibi geniş gökyüzünün, parfümlü otların ve esen rüzgârlann tadını çıkarabildiğini anlattı. Bu uygulama çok eski bir geleneği temsil eder.

Bozkır her yönde binlerce kilometre boyunca insan ve at kalıntıları içeren mezarlıklarla kaplıdır. Bunların birçoğu basit hendeklerden ibarettir. Günümüzün oıw'lan gibi, genellikle sadece atın kafatasını görürsünüz. Akhilleus'un, arkadaşı Patroklos'un cenazesinde atlan (ve insanlan) kurban etmesi gibi, ölen kişinin cenaze şöleni için atlar kurban edilmiş de olabilir. Gerçekten de, MÖ 5. yüzyılda yaşayan Yunan tarihçisi Herodotos'tan, at kurban etmenin Yunanlann ve Perslerin ritüel yaşanunda önemli bir yer tuttuğunu biliyoruz. Yunan Hades'i yani yeraltı dünyası, "taylarıyla ünlü" bir otlak, KAVTOTTOAOÇ olarak tasavvur edilirdi. Erken dönem Hindistan'ında at kurban etmek, İranlılann Avesta'sıyla aşağı yukarı çağdaş olan dini ilahiler derlemesi Rig Veda'da öngörülen tüm törenlerin en prestijlisiydi. Erken dönem at çobanlanrun cenaze törenlerinde, kurban edilen atların etiyle ziyafet çekerlerdi; dolayısıyla da gömülmek üzere geriye sadece atların kafataslan kalırdı. Bu, at etine yönelik eski bir tercihin ve aynı zamanda insanların atlara duyduğu saygının bir kanıtıdır.

Bu eski ilahilerde at, Hint-İran uzmanı Phillipe Svvennen'in de açıkladığı üzere, "sadece ulaşım amacıyla kullanıldığı için değil, fırtınalı mizacı sayesinde gece ile gündüz, evcilleştirilmiş ile vahşi arasındaki engelleri aniden aşabildiği için" iki

dünya arasında iletişim kuran bir araç, mükemmel bir sınır belirleyici canlı olarak görülmektedir.

Daha sonraki dönemlere ait mezarlardaki ayrıntılı tasvirlerde, yükseltilmiş tonozlar ve birden fazla cenaze odası bulunmaktadır. Bunlann içinde, insan ölülerine öbür dünyadaki yolculuklarında eşlik etmeye hazır görünen mumyalanmış atlar bulunmuştur. Kimi soğuk bozkır bölgelerinde donmuş toprak, bu gömülü atlan hayranlık verici ölçüde koruyabilmiştir. Her halükârda at, insan bedeni ya da bedenlerinden sonra mezardaki en önemli unsur olma özelliğini korumuştur. Mezarlarda diğer hayvan türlerinin kemiklerine de rastlanır, ancak bunlar ölen kişinin zenginliklerini temsil eder ya da öbür dünyada tüketilmek üzere bir yiyecek deposu sağlar. Koyun, keçi ve sığır kemikleri mezarda sembolik olarak önemli konumlarda yer almazken, atlar insan kalıntılarının yakınında ya da insan gömüsünün üzerindeki bir odada bulunur; böylelikle konumsal olarak anlam ve önem kazanır. Bir Moğol destanınm kahramanı, atına "Kemiklerimiz birlikte yatacak," diye söz verir.

Eski çobanlar, hem at hem de insan ölülerini rahatsız edilemeyecekleri uzak yerlere gömmeye özen gösterirdi. Herodotos kendi zamanındaki bozkır çobanlarının, atalarının mezarlıklarını büyük bir gizlilik içinde ve bilinen yollardan uzakta tuttuğunu doğrulamıştır. Kazılan toprağı çiğnemek için atlar kullanılmış ve mezarların üzerine, sanki bozkır ölüyü yutmuş gibi çimensi yosunlar serilmiştir. Binlerce yıl sonra Cengiz Han da Moğolistan'da en sevdiği san atıyla birlikte gizli bir yere bu şekilde gömülmüştür. Söylencelere bakılırsa, yeri ifşa etmelerini önlemek amaayla yas tutanların hepsi öldürülmüştür. Birçok gezgin bu yeri aramış ancak hiçbiri bulamamıştır.

Gizli mezarlar görünüşe göre büyük bozkır şeflerinin bir ayncalığıdır. Değerli nesnelerin bulunmadığı sıradan mezar-

lar çardaklar ve ovoo'larla işaretlenmiştir. İnsan ve at kalıntılarını bir arada barındıran her iki tür mezar da çobanlara bozkırın uçsuz bucaksızlığında evlerinde olduklan hissini veriyordu. Bu yerler, çok uzak olmaları nedeniyle, onlara at olmadan bozkırın boş kalacağını hatırlatıyordu. İnsanlar artık bozkırda atlarıyla birlikte gömülmese bile bu uygulama 19. yüzyıl boyunca devam etti ve ovoo'lar insanlarla atlar arasındaki içkin ilişkiyi ve atın ruhuyla bozkınn uçsuz bucaksızlığı arasındaki derin bağı hatırlatan bir unsur olarak varlığını sürdürüyor.

Mezar soyguncuları tarafından gözden kaçırılan en iyi saklanmış mezarlar bize evcilleştirilmiş atın erken dönemlere ait gelişimine ilişkin bulgular, onlann DNA'sma ilişkin veriler, bu canlının tarihteki boyutu, rengi vb. özellikleri hakkında pek çok ipucu sağlar. At çobanlannın kim olduklannı, nereden geldiklerini, ne yediklerini ve daha sonra biniciliği nasıl geliştirdiklerini bu mezarlar sayesinde öğrendik. 1989'da Sovyetler Birliği'nin sona ermesinden bu yana hızla gelişen arkeoloji çalışmaları, atın bozkırın kadim halklanyla yalan ilişkisini doğrular niteliktedir. At çobanlannın yaşam biçimi, Buzul Çağı avcılarının hayvanın güzelliğine ve hızına takıntılı hale gelmesiyle başlamış, avcılann kısrak sütünü temel besinleri olarak benimsemesiyle yoğunlaşmış ve at onları otlaklara, daha özel bir pastoral varoluşa götürdüğündeyse benzersiz bir yaşam biçimine dönüşmüştür. At ilk çobanlar arasında bu kadar güçlü bir toplumsal, çevresel ve duygusal rol oynamasına rağmen, yazılı tarih bu gerçeği uzun süre göz ardı etmiştir. Büyük erken uygarlıklann dikkatini aniden çeken şey ise atların çektiği savaş arabası olmuştur.

2

Kahramanlara Yaraşır Atlar

At çobanlarının yerleşik yaşama geçişi
MÖ 2000-MÖ 500

MÖ 1760 civannda, Suriye'nin kuzeydoğusundaki Mari kralı Zimri Lim'e veziri "Efendimiz ata binmemeli," demişti. "Efendimiz bir arabaya ya da hatta bir kahra dahi binsin ve kraliyet mevkiini böylelikle onurlandırsın." O dönemde ata binmek bir kral için kabul gören bir uygulama değildi. Kahra binme tavsiyesi bize her ne kadar tuhaf gelse de, at-eşek melezi bu kısır canlılar en azmdan görkemli ve güvenli bir binek hayvam olarak görülüyordu. Uzun süredir evcilleştirilmiş eşekleri kullanan eski Ortadoğu'nun, ata binmenin bahtsız bir geleceği olacağından şüphelenmek için hiçbir gerekçesi yoktu. Muhtemelen ata binmeyi, daha sonraki halkların ren geyiği veya yaklara binmeyi egzotik, etnik bir ulaşım şekli olarak görmesi gibi görüyorlardı.

MÖ 2000 yıllarında bugünkü Irak'ta Fırat Nehri üzerindeki Mari ya da Ur'da veya günümüz Afganistan'ında yer alan Ceyhun Nehri üzerindeki Baktriya'da (namıdiğer Toharistan) yaşayanların zaman zaman at binenleri gördüklerine ilişkin kayıtlar mevcuttur. Sürülerini bu iki büyük nehre komşu boz-

kırlarda otlatan at yetiştiricileri peynir, hayvan derisi, boynuz, at kılı ve koyun yünü gibi bu coğrafyaya özgü mallarını ekmek ve bitkisel yağ gibi yerel ürünlerle takas etmek amacıyla kent pazarlarına doğru at sürerdi. Ne var ki bu durum, olağan dışı olayları kaydetmekle görevli rahip kâtiplerin, bu at çobanlarının ziyaretlerine dair özel bir yorum yapmasına yol açmamıştır. Ata binmek özellikle dikkate değer görülmüyordu ama o zamanlar, vezire göre hiç de asil bir davranış da sayılmıyordu.

Zimri-Lim için önerilen eşek arabası, bu dönemin büyük tören alaylarının ikonografisinde sıkça yer almaktadır. Bilinen bir örnek, MÖ 2500 yılına tarihlenen Ur kraliyet sancağıdır; ahşap, lapis lazuli ve deniz kabuklarından oluşan bu eserde, bir eşek takımı tarafından çekilen silahlı savaşçılarla dolu dört tekerlekli beş adet araba yer almaktadır. Düşmanlarını katlederken tasvir edilmişlerdir ama gerçek bir savaşta yavaş hareket eden bu tür arabalar, daha sonra atlar tarafından çekilen savaş arabalarının temsil ettiği korkunç tehdidin yanına bile yanaşamıyordu. Çölün dayanıklı yerlileri olan eşekler hiçbir zaman çok uzun boylu ya da çok hızlı olmadı. Atları bu kadar mücadeleci yapan “savaş ya da kaç" tepkisi eşeklerde yoktu çünkü... Bu sınırlayıcı niteliklerin çoğunu genetik olarak katırlar da miras almıştır. Binek hayvanı olarak zebra, yaban eşeği ya da bunların melezleri gibi diğer Afrika-Arap atları da kullanılsa da pek başarılı olamadılar. Savaşın geleceği, atlar ve atların çektiği savaş arabalarıydı.

Savaş Arabası

Büyük tekerlekli bir savaş arabasından hükmeden Mithra'ya taparız. Güçlü Mithra, altın ve gümüş toynaklı ölümsüz, hızlı, dört beyaz at tarafından çekilen güzel, hafif, altın bir ara-

bayla ortaya çıkar. Hepsi de kirişlerde birer bağ ve kancayla tutturulmuş birer çeki demiriyle aynı boyunduruk altına koşulmuştur.

Avesta'nın Mithra'ya, sürülerin ve otlakların tanrısına ilahisi böyle gider. Kutsal kitabın Cemşid öyküsünde olduğu gibi, bu dizeler de bir başka önemli tarihi ânı, savaş arabasının ortaya çıkışını anlatır. Tanrının aracının tarif edilişindeki hassasiyet, yeni savaş arabası teknolojisinin insan hayal gücü üzerindeki etkisini vurgulamaktadır. İnsanlar, bu yeni hareketlilik biçimini tannlar için en uygun araç olarak görmüştür.

Savaş arabaları gerçekten de kendilerinden önce Ortadoğu, (Ceyhun ile Seyhun ya da namıdiğer Amu Derya ile Siri Derya nehirleri arasında kalan tarihi bölge) Mavera ünnehir- ve batı bozkırlannda yaygın olan kağnıdan çok daha hızlıydı. Hakikaten de, Ceyhun Nehri yakınlannda, bozkır sınınnda MÖ 2200 yılına tarihlenen, dört sağlam tekerleği olan böyle ağır bir araba örneği bulunmuştur. Muhtemelen çobanlann çadırlarını, halılannı, pişirme kaplarını, süt kesiğini ve içme suyunu taşımaya yanyordu bunlar. Arabalara aşinalıklan göz önüne alındığında, bozkır insanlarının tekerleği yeniden icat etmesine gerek yoktu.

Bununla birlikte, 2. binyıl boyunca bu konuya eğildiler. Tek bir ahşap parçasından (başlangıçta sosis dilimi şeklinde kesilmiş ağaç gövdeleri olan) oyulmuş ağır tekerleklerden, parmaklıklı içi boş tekerleği icat ettiler. Tekerlek başma sekiz ya da on adet olan parmaklıkların her iki ucuna, bronz bir jant ve bağlantı parçalan eklediler. Lastikler deridendi. Tekerlek sayısının dörtten ikiye indirilmesiyle büyük bir hız kazanımı elde edildi ancak bu, savaş arabasını at arabasından çok daha dengesiz hale getirdi ve güvenli sürüşü çok güçleştirdi. Ustalar yolcuların ve atlarm ağırlığını orta direk boyunca nasıl

dağıtacaklarını öğrendikten sonra iki tekerlekliler manevra kabiliyeti de kazanmış oldu.

İyileştirmeler tekerleklerle bitmiyordu. Metal ahşaptan daha iyi bir ağırlık dengesi sağladığı için araba daha çok bronz bağlantı parçasıyla hafifletilerek güçlendirildi. Bronz bloklar dingilin daha serbest dönmesini sağladı. Ağırlığı daha da azaltmak için şaside hasır kullanılmaya başlandı. Arkeologlar çoğunlukla huş ağacından yapılmış son derece hafif bir arabayı bulmuştur.

Bozkır halklannı geleneksel at arabasım geliştirmeye ve öncekinden yirmi kat daha hafif, daha hızlı bir savaş arabasına dönüştürmeye iten etmenin ne olduğunu bugün hâlâ bilmiyoruz. İlk etapta, kırsal bölgelerde hâlâ sevilen eğlenceli bir spor olan araba yanşlan bu buluşa yol açan öncül neden olarak görülebilir. Belki de ustalar bozkırda yeterince sert ağaç bulamadıkları için daha hafif araçlar üretmişlerdir.

Öncüllerine kıyasla daha hafif olan arabanın en büyük avantajı, atlann böyle bir arabaya koşulabilmesiydi ve bu sayede hantal öküzlerle ulaşılması hayal bile edilemeyecek hızlar sağlanabiliyordu. Atlar, bu hafif arabalara kıyasla daha ağır arabalan hiçbir türlü çekemezdi, bu yüzden bir koşum takımı ilk kez atlann boynuna geçirildi. Binicilikte olduğu gibi bir ah koşum takımına sokmak bir nevi saldırganlık eylemi olurdu. Alışılmadık ağırlık, boğazın etrafındaki kısıtlamalar, gürleyen tekerleklerin gürültüsü atm paniğe kapılmasma sebep olabilirdi pekâlâ. İnsanlar iki ya da daha fazla sayıda ah yan yana koştuklannda, atlann yoldaşlık eğilimlerinin olası travmalan azalttığını ve sürücünün koşum ekibini daha kolay kontrol etmesini sağladığını öğrendi.

Bozkır halklan bu yeni araa avlanmak için derhal benimsedi çünkü bir arabaa arabanın yönünü sabit tutarken yarımdaki okçunun dik durmasına ve avına ok atmasına ola-

nak sağlıyordu. O dönemde bozkırda çok sayıda av hayvanı bulunduğu için savaş arabası çobanların cephaneliğine son derece güzel bir katkı sunmuş olsa gerek. Avda sürüş ve okçuluk becerilerini pekiştiren bozkır halkları, kısa süre sonra arabalarını savaş için de kullanmaya başladı; bunlan ilk olarak bozkırda, özellikle de bronz madenciliğinin alabildiğine gelişmiş olduğu Ural ve Al tay Dağlan yakınlannda kendi aralanndaki rekabetlerde kullanıyorlardı.

Daha donanımlı bir uygulamanın daha az donanımlı olanı takip etmesi ve bozkır halklarının savaş arabasının icadından önce savaşa atlarıyla gitmesi beklenebilirdi. Gene de MÖ 1. binyıla kadar at sırtında savaşmamışlardır. Savaş arabalarının atlı savaştan neredeyse bin yıl önce ortaya çıktığı konusunda ısrar etmek, ilk bakışta arabayı atm önüne koymak gibi görünüyor. Bu sezgi dışı olaylar dizisiyle uzlaşabilmek için iki noktayı aklımızda tutmalıyız: Atlı savaş basit çobanlıktan daha donanımlı olmayı gerektirir ve ilk atlar savaşa sürülecek kadar büyük değildi. Savaş arabası sürmek nihayetinde bu eksikliklerin her ikisini de gideriyordu.

İlk olarak, donanım meselesi: At arabalarım sürme deneyimi sadece arabalar ve tekerleklere değil, aym zamanda at takımlanna da yenilikler getirdi. MÖ 1800'lerden sonraki dönemlere ait arkeolojik bulgu ve kayıtlarda, bir zamanlar deri dizginleri ve dizginleri tutan parçalar, yanak parçalan ve tokalar da dâhil olmak üzere giderek daha karmaşıklaşan at takımlanna rastlıyoruz. Belli ki tüm bunlar özellikle aticin sürmek için geliştirilmiştir. Eyersiz biniciler burun ipleri ya da organik malzemelerden yapılan ve geride arkeolojik anlamda çok az iz bırakan diğer basit takınılan kullanırken, savaş arabası sürücüleri atlan yönlendirmek ya da yavaşlatmak için daha hassas araçlara ihtiyaç duymuştur. Muhtemelen, bu eşyalar daha yaygın hale geldikçe çobanlar at binme alışkanlıklarım da geliştirmek için araba takımlarım yavaş yavaş be-

nimsemişti. Bu da at üstünde savaşabilmek için gerekli olan binicilik türünü mümkün kılmıştır.

Komançiler ve Apaçiler gibi eyersiz at süren vahşi savaşçıların tarihte örnekleri vardır. Ne var ki ateşli silahlarla donatılmış bu akıncılar, göğüs göğüse çarpışmalara güvenle girip çıkmak için özenle hazırlanmış takımlara güvenen eski ve modem zamanlardaki süvarilerden çok farklı savaş taktikleri uyguluyordu. Amerika Yerlileri ayrıca ilk bozkır halklarının sahip olamayacağı atlara da biniyordu.

İkinci olarak; MÖ 2. binyılın atları, sırtlarında ağır silahlı bir biniciyi taşıyacak kadar büyük değildi ama bu atlardan oluşan bir at grubu, savaş arabalarını çekmekte zorlanmayacak ölçü ve nitelikteydi. Herodotos'un bin beş yüz yıl sonra yazdıklarının bir bölümünde bu konudan bahsedilir. Yunan tarihçi, bugünkü Bulgaristan'da at çobanlığı yapan Sigynnae halkının, "sırtında adam taşıyacak kadar güçlü olmayan ama savaş arabalarına koşulduklarında bilinen en hızlı atlar arasında yer alan"' küçük, uzun tüylü midilliler yetiştirmesine şaşırdığını ifade etmiştir. Antik savaş arabası tekerleklerine ilişkin ölçümlere ve koşum takımlarının rekonstrüksiyonlarına bakılırsa, bilim insanları antik savaş arabası atlarının 110-120 santimden daha yüksek olmadığından emindir. Sigynnae'ler, rakiplerinin çoğunun atlı savaş için bu araçlan çoktan terk ettiği bir çağda savaş arabası sürmeye ve küçük atlar yetiştirmeye devam etmiştir. Sigynnae'ler nedense savaş arabası çağının hafif atlarının yerini alacak güçlü sırtlı küheylanlar yetiştirememişti. Herodotos, Sigynnae halkının bu kadim özelliğini tarihe not düşmekten kendini alamamıştır. Binicilik becerilerinin ve onları taşıyacak atların eksikliği, bozkır insanlarının tarihe "atlı savaşçılar" olarak değil, "savaş arabacıları" olarak geçmesine sebep olmuştur.

Savaş Arabacıları

Kraliyetin atlara karşı tutumu, Zimri Lim dönemini takip eden bin yıl içinde değişmiştir. MÖ 9 ve 8. yüzyıllardan bir Çin hükümdarı olan Zhou Kralı Xuan, yasallarından birine şöyle demiştir:

> Sana bir araba veriyorum: Küpeşte üzerinde süslü bir kapağı olan bronz akşamlı bir savaş arabası; yumuşak deriden, kızıla boyanmış bir ön küpeşte ve atlar için göğüslükler; kaplan derisinden, kırmızımsı kahverengi astarlı bir gölgelik; boyunduruk çubuğu bağlan ve boyalı deriden dingil bağlantıları; boyunduruk çubuğu için bronz çıngıraklar; deriyle bağlanmış ve yaldızlanmış bir ana mil arka uç bağlantısı ve fren bağlantılan; yaldızlı bir yay presi ve balık derisinden bir sadak; dörtlü bir at grubuna uygun koşum takımı; yaldızlı dizginler ve kolan kayışları; iki çardı kırmızı bir sancak. Bu armağanlan size kurbanda ve sahadaki hizmetlerde kullanılmak üzere veriyorum.

Başka bir yerde şöyle okuyoruz: "Kral ona [başka bir vasatına] kralı desteklemesi için dört atlı bir takım, bir yay ve parlak kırmızı oklar, barbar bölgelerine boyun eğdirmesi için de bir balta verdi." Savaşçılar savaş arabalarının üstünde sahneye çıkmıştı.

Kabaca MÖ 3000 ila 1200 yılları arasını içine alan ve adını sağlam bakır-kalay alaşımının karakteristik kullanımından alan Bronz Çağı, ikinci yansında atlı arabanın dünyayı ele geçirmesine tanıklık etmiştir. Homeros'un *İlyada'sından* Kutsal Kitap'a, Hindistan'ın Mahabharata'sına ve Çin'in *Şarkılar Kitabıma* kadar erken dönem edebiyatı, savaş arabası süren savaşçıları anlatır.’ Her yerde bulunmalan nedeniyle, aka-

*** İrlanda efsaneleri, Cuchulainn ve Fergus gibi savaş arabası süren**

demisyenler bu savaşçıların kökenlerinin neresi olduğunu saptamakta zorlanmıştır. Savaş arabası kullanımı Ortadoğu'nun'nun yerleşik halkları arasında mı, yoksa bozkırlarda mı başlamıştır? Fetih yoluyla mı, yoksa daha kademeli bir süreçle mi yayılmıştır? Son yıllarda yapılan keşiflerle bu sorulann bazılan yanıtlanmıştır.

Rusya'nın Ural Dağlan'nın hemen doğusunda yer alan arkeolojik bir alan olan Sintaşta, yeni ortaya çıkan savaş arabacılığı uygulamasına dair kapsayıcı kanıtlar sunmaktadır. Rus arkeologlar bu alanı 1978'de keşfetmiş, ama önemini ancak 1992'den sonra, doğru karbon analizleri 2. binyılın başlanna tarihlenen, dünyamn bilinen en eski savaş arabalarının keşfini doğruladığında anlamaya başlamışlardır. Görkemli bir şekilde inşa edilmiş ve döşenmiş yirmi mezar çukurunda kurban edilmiş atlar ve savaş arabaları bulunmuş, bu da ilk savaş arabası sürücülerinin eserlerine ve ideolojilerine dair net bir bakış açısı sağlamıştır.

Savaş arabalanna koşulan atlar, aynı dönemde başka yerlerde bulunan tipik at kalıntılarından daha ince bacaklı ve tek tip boyda aygırlardır. Bu da atların hâlihazırda özel görevler için seçildiğini göstermektedir. Savaş arabası atlan muhtemelen çoban atlarından daha güçlüydü ve daha verimli nefes alan atlardı; yani ciğerleri bu bağlamda daha güçlüydü. Çok daha sonra geliştirilen bir hız olan tırıs ritminde gitmedikleri için muhtemelen yolda dörtnala koşarak ilerlerken korkunç bir gürültü çıkanyorlardı. Bronz *(phalera* adı verilen) yanak diskleri, koşum takımlarındaki at pirinçleri ve çanlarla süslenmişti. Etkileyici bir manzara olmalı; tüm bu çınlayan, şıngırdayan takımlar at için bir tür gösteri terbiyesi sağlıyordu. Savaş arabaları çevredeki çamura ha-

kahramanlan da kutlar; bkz. W. B. Yeats'in "Who will go drive with Fergus now?" adlı şiiri.

yaletimsi izler bırakan, dar, tek yolcu taşıyan araçlardır ve yarışlarda kullanılırlardı.

Özenle düzenlenmiş mezarlarda çok sayıda iyi atın ve yarış arabasının bir arada gömülmüş olması, atlann ve savaş arabalarının Sintaşta halkının yaşamında oynadığı kültürel rolün önemine işaret etmektedir. Hinduizmin temel kutsal metinlerinden biri olan Rig Veda'nın ilahileri ışığında, onlann kültürünü gözümüzde daha iyi canlandırabiliriz. Tıpkı Avesta gibi Vedik ilahileri de tarihlendirmek güçtür, ancak bunlar muhtemelen 2. binyılın sözlü geleneklerini yansıtmaktadır. Hem Avesta'nın hem de Rig Veda'nın dili birbirleriyle yakından ilişkilidir ve aralarında Vedik Yama diye bilinen Cemşid ile Vedik Mitra adıyla da anılan Mithra'nın da bulunduğu aynı tannlara atıfta bulunurlar. Avesta gibi Rig Vedalar'da da, savaş arabası süren tanrılara yakılmış ağıtlar bulunur. At kurban etme törenlerine ilişkin talimatlar, Sintaşta cenaze törenleri ndekilerle benzerlik gösterir.

Arkeolojik bulgular Sintaşta kültüründe büyük şeflerin cenazelerinin atlı araba yarışları eşliğinde kutlandığına işaret etmektedir. Kutlamayı yapanlar kazanan at takımım kurban eder, at etini keser, pişirir ve cenaze törenine katılan yüzlerce, kimi zaman da binlerce konuğa paylaştınrdı. Rig Veda metinlerinde katılımcıların nasıl da hevesli olduklan aşikârdır: "Yarış atının piştiğini görenler, 'Güzel kokuyor!' diyenler ve yanş atının etinin dağıtılmasını bekleyenler; onlann neşesi bizi cesaretlendirsin." Sintaşta'da kurban edilen hayvanların başları ve ön ayakları, ziyafetten arta kalan her şey, arabalan ve koşum takımlanyla birlikte şefin mezanna yerleştirilirdi.

Rig Veda'da atla birlikte bir de keçinin kurban edilmesi isteniyordu; gerçekten de Sintaşta'da atm yanına gömülmüş bir keçi buluntusuna rastlanmıştır. Kutsal kitapta insan kurbanlanndan nadiren bahsedilir, ancak bir ilahide başı kesi-

len tanrısal bir figüre sonradan bir at başı bahşcdildiği de anlatılır.' Sintaşta'da başsız bir insan iskeleti omuzlarında bir at kafatasıyla yatmaktadır. Bu paralellikler bizi, Sintaşta mezarlarını savaş arabası kullanan halkların en eski somut kanıtlan olarak görmeye; bu halkların da daha sonra Vedik tannlan ve Rig Veda dilini Hindistan'a getirdiği ve bunların sırasıyla Brahmanizm ve Sanskrite dönüştüğü görüşüne yöneltmektedir.

Çünkü at arabası süren insanlar sadece bozkırda kalmadı. Sintaşta at kurbanlarından 200 yıl sonra atılım yaparak, tarih sahnesindeki bu yeni yaşam biçimlerini çevredeki yerleşik halklara tanıttılar. Bozkır savaş arabacılarının bir kolu yavaş yavaş Orta Asya'dan Doğu Avrupa'ya göç etti. Arkeologlar onlann göç yolu boyunca savaş arabalarının ve atların yanı sıra, ilk olarak MÖ 1800'lerde Ural Dağlan'nda ve MÖ 1200'lerde Yunanistan'da ortaya çıkan at başlı asaların kalıntılarını da buldu. Homeros'un Miken Kralı Agamemnon'un, Truva surları altındaki savaş konseylerinde böyle bir asa kullanmış olması olasılık dahilindedir. At başlı asalar bize bu insanların sadece at yetiştirdiğinin değil, atı ayrıca bir güç sembolü olarak kullandığının da kanıtını sunar. Avrupa'ya giren at çobanlan okuma yazma bilmeyen toplumlarla karşılaştıklan için arkeolojik kalıntılar dışında elimizde sadece Homeros'un *İlyada'sı* gibi yüzyıllar sonrasına ait efsanevi anlatılar var.

Öte yandan, savaş arabanlarının Ortadoğu'ya gelişi, tarihteki ilk atlara ilişkin önceki sessizliğin aksine, onları karşılayan kentli ve okuryazar toplumlar tarafından son derece net bir şekilde belgelenmiştir. Savaş arabacıları istilan bir topluluk olarak gelmemiştir; aksine bir avuç bozkır savaş arabası sürücüsünün eski Ortadoğu devletlerinin yüksek, duvarlarla

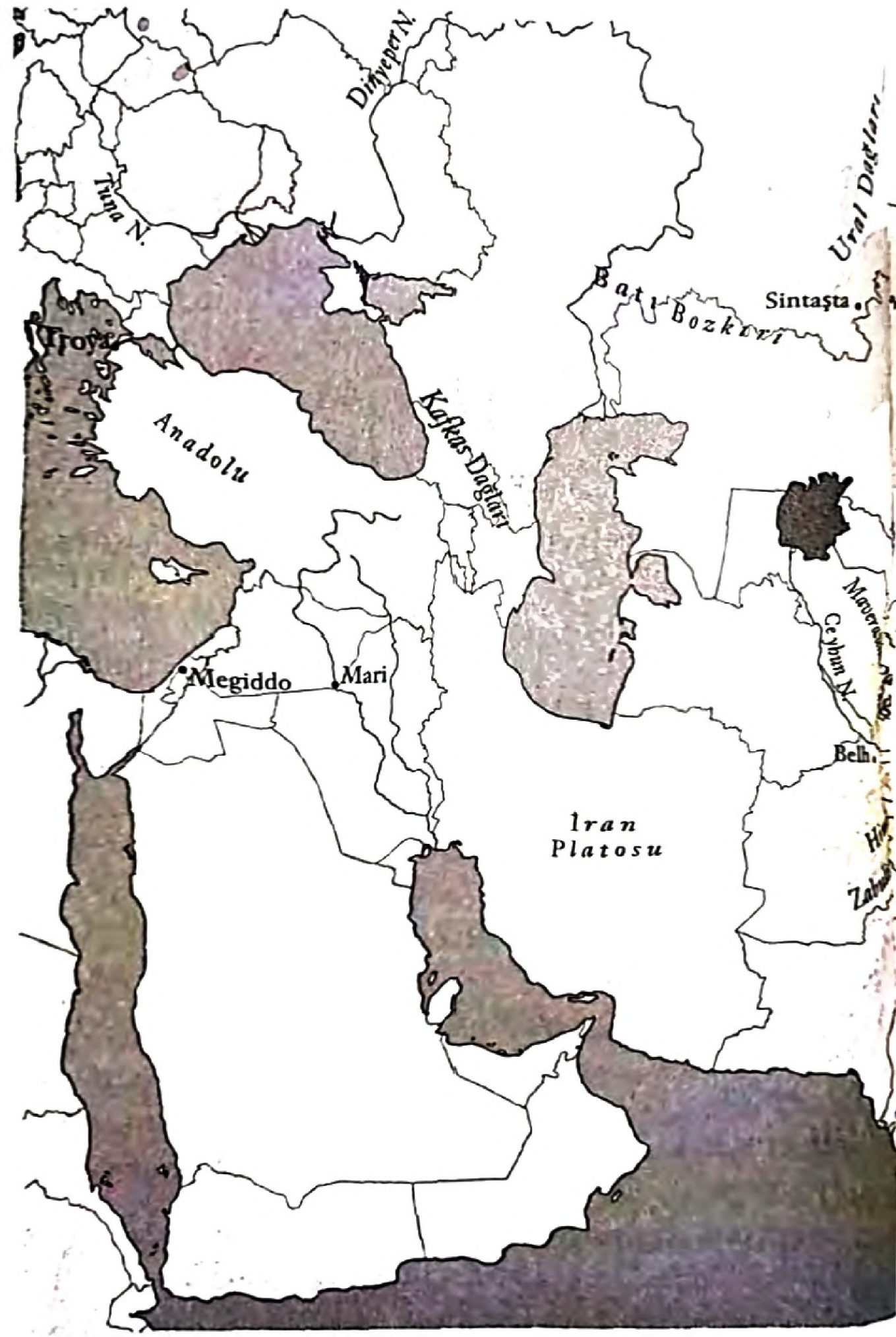
* Tıpkı daha iyi bilinen bir örnek olan, fil başı verilen Ganeşa gibi.

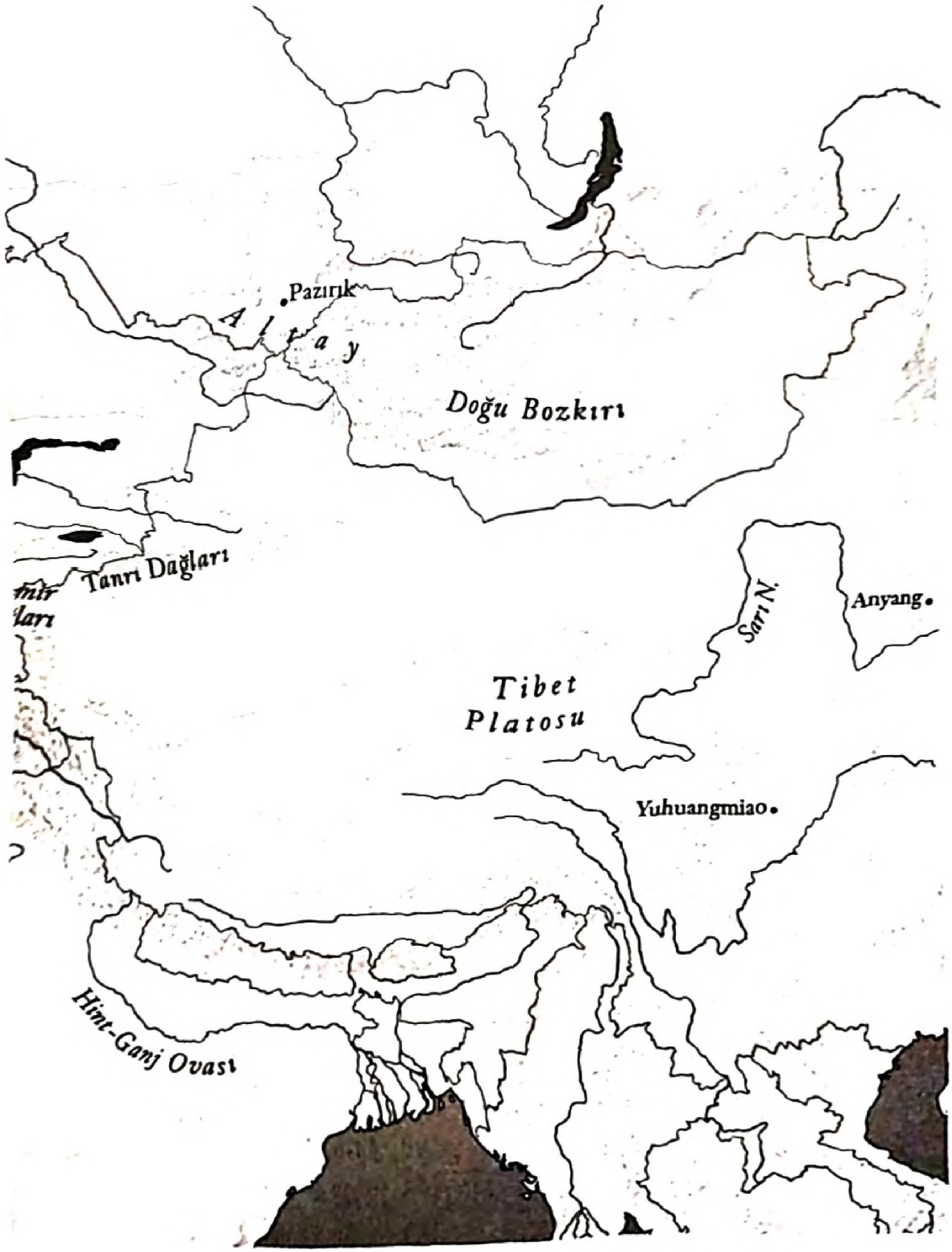
çevrili kalelerini tehdit etmesi zaten pek mümkün değildi. Yerleşik devletlerin yöneticileri yarışlar, güç gösterileri (şu şıngırdayan koşum takımlarını hatırlayın) ve nihayetinde savaş arabacılığının savaştaki potansiyel değerini çabucak fark etti.

Yerleşik devletlerin yöneticileri bu yeni teknolojiyi hızla kullanışlı kılmak için bozkır halklannı seyis, sürücü, eğitmen ve paralı asker olarak işe almaya başladı, çünkü atlar ve savaş arabaları hakkında gerekli bilgi donanımına sadece bozkır halkları sahipti. Binicilik bilgisi edinme amaayla bozkırlardan adam devşirmeye yönelik bu model, sonraki 3000 yıl boyunca Ortadoğu'da ve daha sonra Hindistan ve Çin'de uygulanmaya devam etti. Bu dönemden itibaren bozkınn atlan, çobanlanyla birlikte çevredeki yerleşik topraklarda yaşamın bir demirbaşı haline gelmiştir.

MÖ 14. yüzyılda, günümüz Türkiye'sinin büyük bölümünü işgal eden ve şehirde yaşayan bir halk olan Hititler, Kikkuli adında birini savaş arabası eğitmenliği amaayla kiralamışta. Onun savaş arabası atlarını besleme, temizleme ve eğitme konusundaki talimatları, *1906* yılında Alman arkeologlar tarafından Türkiye'de yapılan kazı çalışmalarında bulunan çivi yazılı tabletlerde belgelenmiştir. Kikkuli adlı bu şahıs muhtemelen hem Avesta hem de Rig Veda dilleriyle yakından ilişkili bir dili konuşuyordu. Atlan *assa* (Sanskrit *aśva* ile karşılaştırınız) ve kendisini de *assussani* olarak adlandım, bu da Sanskrit dilinde "at öğretmeni" anlamına gelen *aśva-sana* ifadesini akla getirir. Daha sonra Asurlular süvari mareşallerini tanımlamak için bu ünvanı kullanacaktır. Kikkuli, yarış veya savaşta kullanılan atlann ısınma hareketleri ya da performans sonrası soğuma hareketlerine ve bu atlann özel beslenme biçimlerine ilişkin tavsiyelerde bulunmuştur. Kikkuli'nin el kitabı, savaş arabası teknolojisinin yayılmasında

Atların ve Yetiştiricilerinin Yayılması

Pazırık
Altay
Doğu Bozkırı
Tanrı Dağları
Sarı N.
Anyang
Tibet
Platosu
Yuhuangmiao
Hint-Ganj Ovası

bozkırdan gelen uzmanların oynadığı role işaret eden eşsiz bir eser olsa da, Ortadoğu'nun arkeolojik kayıtlarında sıkça rastlanan yabana isimler bu tür bir istihdam biçiminin gerçekten de yaygın bir olgu olduğunu göstermektedir.

Bozkır at çobanlan bu dönemde yerleşik halklarla yakın temasta olduklan için hangi açılardan onlardan farklı olduklan ve bu farklılıkları nasıl ifade etmiş olabilecekleri, araşhrmaya değer bir konudur. Yerleşik halkların her birinin kendine özgü kültürleri olsa da Kral Zimri Lim ve veziri arasındaki alışverişin gösterdiği gibi, ortak paydaları başlangıçta atlara değer vermemiş olmalandır. Bozkınn dışında at egzotik bir hayvan olarak görülüyor, bu da at çobanlannı marjinal kılıyordu. Bu dönemde, yerleşik çiftçi halkların at çobanları için çeşitli olumsuz yakıştırmaları vardı. Yunanlar onlara otlak anlamına gelen vopoç kelimesinden hareketle "göçebe" diyordu. Çinliler onlara "yabancılar" anlamına gelen ¡^, "Hu" ya da i#, "tuzhe", "yerinde durma"nın aksine ĩj@, "xing guo", "hareketli ulus" diyordu. Pers dilinde, "evleri sırtlarında" anlamına gelen *hane be-dûş* olarak bilinirler. Günümüzde bu insanlara yaygın olarak "göçebe" denmekte, antropologlar ise daha kesin olan "göçebe çobanlar" terimini kullanmaktadır. İki kelime onlar açısından aynı anlama geldiği için bu Yunanlara gereksiz gelmiş olabilir. "Göçebe" kelimesi, yerleşik halklann çoğu zaman hakir gördüğü üzere, bozkır çobanlannın amaçsız gezginler olduğunu düşünmemize neden olabilir. Ben onlan "at yetiştiricileri" olarak adlandırmayı tercih ettim, çünkü onlan at yetiştirmeyen, -diğer gezgin halklar da dâhil olmak kaydıyla- bildiğimiz diğer bütün halklardan en iyi şekilde bu kavram ayırmaktadır.

Atlann ve savaş arabalarının yeni otlaklara yayılması, Avrasya'nın batı ve doğu bozkırlarını tarihte ilk kez birbirine bağlamış, erken dönem Çin halklanrun Ceyhun uygar-

lığıyla ve Verimli Hilal'de yaşayan toplumlarla bile temasa geçmesini sağlamıştır. Zengin savaş arabası mezarları, bozkır boyunca Sintaşta'nın Urallar'ından antik Çin medeniyetinin kalbine değin uzanan bir yol izler. Çin için "Sintaşta vakti", Henan eyaletindeki Anyang'da MÖ 1200'lerden kalma olduğu keşfedilen Shang Hanedanı'nına ait bir mezar sayesinde belirlenmiştir. 1980'lerde başlayan kapsamlı arkeolojik araştırmalar, Çinliler tarafından ilk tarihi hanedan olarak kabul edilen Shang'ın at kültürünü gün ışığına çıkarmıştır. Bütün Shang prestij mezarlarında savaş arabaları bulunduğu için bu buluntular savaş arabasının hızla seçkin Shang yöneticilerinin önemli bir sembolü haline geldiğini göstermektedir. Shang savaş arabalarının Batı Asya'da bulunanlarla yapısal açıdan neredeyse aynı olması dikkat çekicidir; bu da atın ve

Moğolistan'da MÖ 14 ve 15. yüzyıllara tarihlenen ve Çinlilerin taşıt için kullandıkları simgeyi andıran bozkır at arabası petroglifleri.

savaş arabasının Çin'e yavaş yavaş yayılan fenomenler olmadığı, büyük olasılıkla bir patlama şeklinde geldiği görüşünün altını çizmektedir. Çin'de atların evcilleştirilmesine ilişkin kapsamlı kanıtlar ancak bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bir araba ya da at arabası için kullanılan, Çince araba veya taşıta temsil eden *che* karakteri, $, bozkır savaşçılarının iki tekerlekli savaş arabasına ve buna ilişkin bozkırda bulunan en eski petroglif çizimlerine akıllara durgunluk verici ölçüde benzemektedir. Bazı Batılı akademisyenler bizzat Shang Hanedanı'ıun bozkırdan geldiğini iddia edecek kadar ileri gider. Kanıtlan azdır ama daha sonraki Çin tarihi bozkır kökenli hanedanlarla doludur.

Anyang'daki Shang mezarlanndan biri, savaş arabacılarının gelişiyle ilgili samimi bir hikâye anlatır. Kraliçe Leydi Hao'nun 1984'te kazılan mezarı, ritüellerde kullanılan bronz kaplar, yeşim taşlan ve fildişleri gibi Çin hâzinelerinin yanı sıra bozkır insanlarına özgü at dizginleri ve silahlar da içeriyordu. Bu kraliyet izdivacı, Shang krallarıyla savaş arabası kullanan bozkır seçkinleri arasındaki ittifakın bir parçası olarak saraya girmiş olabilir. Anyang bölgesi, bozkırla San Nehir Vadisi arasmda belirgin bir ekolojik sınır üzerinde yer alır, ancak daha sonraki Çinli tarihçiler için önemli olan bozkınn barbarlanyla medeni Çinliler arasındaki ayrım bu erken dönemde mevcut olmayabilir. Belki de bu tür evlilik bağlan sayesinde Çinliler savaş arabasını doğallaştırmış ve bozkırda doğan sürücülerini asimile ederek, kültürlerinin ve toplumlannın onları genel anlamda özümsemesini sağlamıştır.

Bu asimilasyon hem Çin'de hem de başka coğrafyalarda büyük bir hızla gerçekleşti çünkü savaş arabası sürücüleri prestijli, savaşçı bir seçkin sınıfı temsil ediyordu. Pek çok geleneğin "kahramanlıklar çağı" olarak hatırladığı dönemin

önde gelen figürleri haline geldiler. Savaş arabası süren savaşçılar aristokratlar gibi yaşardı. Savaşta olduğu kadar avda da savaş arabası kullanır ve Kikkuli gibi antrenörlerin titiz gözetiminde sürekli eğitim alırlardı. Rakip şampiyonlarla düello ederlerdi. Sıradan bir piyadenin, bir savaş arabası savaşçısıyla mücadele etmesi galip gelse bile uygun görülmezdi. Akilleus ve Hektor'un Troya surları önünde düello ederken uyguladıkları ahlak anlayışı buydu. Hektor'un "atların terbiyecisi" ve "atlar bakımından zengin" Troya prensi olduğu unutulmamalı.

Sintaşta'nın savaş arabacılarının geleneklerini benimseyen seçkinler, atı her yerde cenaze töreninin vazgeçilmez bir unsuru olarak görmüştür. Troya Savaşı ve Mahabharata'nın savaşçı kahramanlarınca uygulanan bu kült, Shang Hanedanı aristokratlan tarafından da paylaşılmıştır; gömütlerinde çok sayıda at ve savaş arabası kalıntısı bulunmuştur; en önemli mezarlarda sayıları 50'ye varan atm yanı sıra kervan ve savaş arabaları için bronz ve altın süslemeler de yer almaktadır. Gerçekten de Bronz Çağı atların, kahramanlann, savaş arabalarının ve keşfedilmeyi bekleyen bunca şeyi muhafaza eden muhteşem cenaze törenlerinin çağıdır.

Zamanla yerleşik devletler savaş arabalarının kullanımım artırarak onları aristokratik savaş platformu olmaktan çıkarıp modern modern tanklann eşdeğerine dönüştürdüler. MÖ 1457'deki Megiddo Savaşı'nda Mısırlılar ve Kenardılar 1000'er savaş arabası kullanmıştır ki bu, o güne kadar kayıtlara geçen en büyük savaş olmuştur. Savaşm ardından Karnak'taki bir zafer dikilitaşında anlatıldığına göre, Mısırlıların ganimetleri arasmda 900 savaş arabası ve 2000 kısrak vardı. Kısrakların savaş arabalarını çekmek için kullanılıp kullanılmadığını, kullanıldıysa da savaşta nasıl hayatta kaldıklannı bilmiyoruz. Çin'de savaşçı Zhou Hanedanı, toplu savaşlarda

büyük ölçüde savaş arabalarına güvenerek Shang Hanedanı'nın yerine geçmiştir. Zhoular en güçlü dönemlerinde 4000 ila 5000 savaş arabası toplamıştı ki muhtemelen dünyanın herhangi bir yerinde savaş arabalannın daha yoğun kullanıldığı başka bir dönem daha yoktu. MÖ 1. binyılın başlanna gelindiğinde, savaş arabalarının kalabalığı Batı Asya savaş meydanlanndan kaybolmaya başlamıştır.

Savaş arabasının bir silah olarak kullanımdan kalkması bizi şaşırtmamalı. Kayıtlar, generallerin araçlarını yavaşlatabilecek ya da devirebilecek taşları temizleterek çatışmalardan önce araziyi hazırladıklarını anlatır. Komutanlar uzun çayırlardan, erozyondan ya da çukurlardan kaçınmak için savaş alanını dikkatle seçmek zorundaydı. Avlarda bile -hatta belki de özellikle öngörülemeyen kovalamacaların yaşandığı avlarda- savaş arabasının dengesizliği açık bir tehlike oluşturuyordu. En eski Çin tarihi kayıtları, MÖ 13. yüzyılda Kral Shang Wuding ve Prens Yang'ın günümüze kıyasla daha geniş bir yaşam alanına sahip bir gergedam avlamak için yola çıktıklannı anlatır. Bu anlatıda, sıcak takip sırasında araba devrilir. Kral küçük sıyrıklarla kazayı atlatır ama şanssız Prens Yang alandan taşınmak zorunda kalır. Savaş arabalarının sınırlan vardı, bu yüzden alternatifinin bulunması gerekiyordu.

MÖ 5 ya da 4. yüzyıla gelindiğinde, Ortadoğu'da süvariler belirleyici hareketli silah olarak savaş arabalarının yerini almış, ancak savaş arabalan uzun bir süre daha varlığını sürdürmüştür. O döneme ait bir savaş arabası modeli tam da bunu yansıtmaktadır. Sadece 20 santim uzunluğundaki bu model araba, Avesta ilahisinde Mithra'ya atfedilen, som altından dövülmüş, minyatür ama güçlü görünümlü koç burunlu dört at tarafından çekilen, altın telden dizginleri ve gerçekten dönen tekerlekleri olan yüksek tekerlekli altın arabaya çok

benzemektedir. Belki de bir Pers prensi, bu lüks oyuncakla oynarken, bir savaş arabasının tepesinden ordularını denetleyeceği güne hazırlanmıştı. Yine de orduları yaylar, mızraklar, kısa kılıçlar ve topuzlarla silahlanmış süvari birliklerinden oluşmuş olmalı. Savaş arabasıyla yapılan savaşlardan süvari savaşına geçiş, arka planda binicilik, silahlanma ve atın kendisinde yaşanan büyük gelişmelerle birlikte gerçekleşmiştir.

Savaş Ah

Kafkasya'nın modern Oset halkının anlatılarında yer alan eski bir bozkır efsanesi, kahramanın atına nasıl sahip çıktığını dile getirir. Bu anlatıya göre şefin sürüsünde, annesinin umuzlarının sadece yarısına gelen genç bir tay vardır ama kimse onu zapt edemez. Herhangi biri yaklaştığında kişner, tekmeler ve öfkeyle ısırır. Yılmayan genç bir delikanlı, tayı gafil avlayıp kuyruğundan yakalar, dizginsiz bir şekilde sırtına atlar, topuklarını hayvanın yanlarına vurur ve kısa süren ama şiddetli bir mücadeleden sonra kontrolü sağlayınca, şefe cesaretini göstermek üzere muzaffer bir edayla atı sürer. Atın ve binicinin dörtnala geldiğini gören yaşlı adam, hayıflanarak bu gencin klanın lideri olarak kendisinin yerini almaya yazgılı olduğunu fark eder. Büyük İskender ve ab Bucephalus gibi kahramanlar için atlarla ilgili efsaneler, bozkır at yetiştiricilerinin günlük kahramanlıklanyla başlamıştır. Güçlü, vahşi bir at yetiştirmek cesaret gerektiriyordu: At ne kadar vahşiyse, binici de o kadar kahraman oluyordu. MÖ 1200 civannda atlar gerçekten de daha hızlı, daha vahşi ve daha güçlü hale geldi -efsanelere konu oldular- ve binicileri de, genç delikanlılar gibi giderek daha cesur oldu.

Güçlü atlar yetiştirmek ve onlara binebilmek, sürü gütmeye yardıma olmak için midillilere tırmanmaktan tamamen

farklı bir uğraştı. Bu yeni uygulamanın, tıpkı savaş arabacılığında olduğu gibi av sevgisinden kaynaklanmış olması muhtemeldir. Avcılık bozkır insanları için önemli bir besin, itibar ve prestij kaynağıydı. Sıradan at yetiştiricilerinin bir savaş arabası yapmaya ve bulundurmaya gücü yetmediği için bu sporu sadece en zengin ve en güçlü şefleri yapabiliyordu. Bozkırdaki her ailenin atı olduğu için at sırtında avlanmak daha olası bir ihtimaldi, ancak hayvanı dikkatli bir şekilde yönetmeyi gerektiriyordu. İlk binicilerin, atın boynuna yalan oturması ve yelesini çekiştirerek hayvanı yönlendirmesi gerekiyordu. Bu durum istinai atlılar dışında hiç kimse için hızlı dönüşlere ya da sıçramalara izin vermiyordu. Dahası, avcılar sadece ciritlerle silahlandığında, avlarını öldürmek için yalnızca bir ya da iki fırsatları oluyordu. Aniden ortaya çıkan bir aslan ya da leopar, şanssız bir cirit atışının ardından hem ah hem de biniciyi hızla öldürebilirdi. Savaş arabacıları tarafından kullanılan mevcut uzun yaylarla at sırtında atış yapmak, atm boynu engel teşkil ettiği için zahmetliydi. Bunlar, arabacı şefinin avdan av hayvanlanyla dolu dönüşünü özlemle izleyen sıradan at yetiştiricisinin karşılaştığı zorluklardı.

At yetiştiricilerinin bu zorluklann üstesinden gelmesi MÖ 1800 ile MÖ 1200 yıllan arasında gerçekleşmiştir. Atlar, takımlar ve silahlardaki gelişmeler yetiştiricilerin avlanmasını sağlamış, ancak aynı zamanda MÖ 1. binyılda savaş arabasımn gelişinden bile daha önemli bir tarihi olay olan süvari devrimini de beraberinde getirmiştir. Bu dönem atlarda, atlann insanlarla etkileşimlerinde ve binicilik biçimlerinde büyük değişikliklere sahne olmuştur.

Savaş arabacılığı muhtemelen giderek daha güçlü hayvanlann ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Herhangi bir atın yapabileceği iddiasız çobanlık görevinin aksine, savaş araba-

sı atları özenle seçilmiş ve avda, yarışlarda veya savaşta sahiplerine başarı sağlamaları için onlara zamanla daha fazla üreme fırsatı verilmiş olsa gerek. Sintaşta savaş arabası atlarının bacak kemikleri daha önceki atlardan daha uzun ve daha güçlüydü. Boyları belki de 110-120 santim, (günümüz atlarının boyutlarına yaklaşacak şekilde, omuzlannda ortalama 150 santimden 170 santime kadar) uzamıştır. Bu anlamda, savaş arabası sürmek, kapsamlı at biniciliğinin temel ön koşuluydu.

Bu fiziksel değişimler yavaş yavaş gerçekleşmiştir, çünkü o dönemde at yetiştiriciliğinde çok az insan müdahalesi vardı. Bozkır halkları, bugünkü Batılı yetiştiricilerin aksine, aygırları ve kısrakları bir padoka koyup, aygırı kısrağa binmeye zorlamıyordu. Moğolistan ve Kırgızistan'daki geleneksel yetiştiricilerin hâlâ yaptığı gibi, aygır ve kısraklann bozkırda serbestçe otlarken çiftleşmelerine izin veriyorlardı. Bu açıdan bakıldığında, insanlar diğer türlerin üreme sürecine çok az müdahale etmiştir. Ancak başka bir açıdan, at sürüleri üzerinde muazzam bir etkileri vardı. Her 10 erkek taydan 8'i kısırlaştırılıyordu, bu uygulama hâlâ devam etmektedir. Sürüdeki aygır sayısı bu şekilde sımrlandınlmasaydı, yetiştiriciler sürülerini bir arada tutamazdı. Genç aygırlar kendi sürülerini kurmaya çalışır ve kendi aralarmda kavga ederdi, bu da birçok atın ve insanın yaralanmasına neden olurdu. İğdiş temek, ahırlarda ya da padoklarda at yetiştirmeyen halklar için kaçınılmaz bir uygulamadır.

Günümüz Moğolistan'ındaki tay yetiştirme uygulamalan, eski yetiştiricilerin atın evrimini nasıl etkilediğine dair ipuçlan sunuyor. İki ve üç yaşındaki taylara bakıp, gelecek vaat edip etmediklerine bu aşamada karar veriyorlardı. Kaslar, hız, uzun süre susuz kalabilme yeteneği ve iyi huy... Bunlar, yetiştirilmeye değer bir atın emareleriydi. Tayın vasat bir ata

dönüşeceğini düşünüyorlarsa, onu kısırlaştırıyorlardı. Böylelikle, yetiştirici erkek genlerinde katı ve seçici bir yetiştirme yöntemini uyguluyordu. Bu eski uygulamaların bir sonucu olarak, MÖ 1800 ve 1200 yılları arasında atlar gelişerek daha büyük, daha güçlü ve daha hızlı hale gelmiştir.

Bu seçici yetiştirmeye rağmen, antik dönemin atlan genetik olarak çeşitliliklerini koruyabilmiştir. Herodotos, geniş bir alana dağılmış gruplar arasında hediye olarak at alıp verme geleneğini bozkır halklanna atfeder. At kalıntıları üzerinde 18 farklı ırkın tespit edilebildiği gömü alanlan bulunması, bize bu tespiti doğrulayan verileri sağlıyor. Her topluluğun, İskoçya'daki Highland klanlan ve onların tartanlan gibi kendi işaretleri vardı. Bu döneme ait at gömüleri üzerinde yapılan DNA analizleri de dış üreme tercihini doğrulamaktadır. Tespit edilen DNA'lar, çok düşük bir akrabalık derecesini yansıtmaktadır ve bu da, birkaç temel aygıra dayalı yoğun seçilimin bilinmediğini göstermektedir. Genetik çeşitlilik, yaralanmalan ve hastalıklara yatkınlığı önlemek için önemliydi ve bu da bozkır atlarını, bugün en sevdiğimiz evcil hayvanların çoğundaki gibi aşın üremeden muzdarip günümüz safkanlarından çok daha sağlam kılıyordu. Eski zamanlardan kalma aşın üremeyi engelleyici tercih, atlann doğadaki üreme alışkanlıklanna da uygundur. Bozkırda başıboş bırakılan atlar da yakın akraba bireylerle çiftleşmeyecektir.

Atlann bir kaç yüzyıl boyunca avcılık ve savaş için yetiştirilmesinin ardından, bozkırda farklı bir hayvan türü ortaya çıkmıştı: Savaş atı. Uzun bacaklı ve uzun nefesli bu güçlü kaslı küheylan, zırhlı bir yetişkini uzun mesafeler boyunca dörtnala koşarak taşıyabiliyordu. Ne var ki atlar insanla etkileşiminden itibaren sadece kas ve dayanıklılık kazanmadı. Savaş arabası soyundan yetiştirilen atlar daha savaşçı içgüdüler de geliştirdi ve avlanan atalannın ürkekliğinden de bir nebze ol-

sun kurtuldu. Avlanma ve savaşma içgüdülerinin yanı sıra, binicilerine karşı daha derin bir sempati geliştirdiler. Binici-ler de atların duygusal durumlarını nasıl anlayacaklannı ve kısmen savaş arabası sürücülüğünden miras kalan, giderek daha karmaşık ve detaylı donanımları aracılığıyla daha iyi iletişim kurmayı öğrendi.

Binicilikle başlayan bu türler arası iletişim, at-insan ilişki-sini bugün dahi benzersiz kılar, insanlar öküzlere ve eşeklere de biner ama ne hız ne mesafe için, ne de yarış, av ya da savaş için. At, binicisiyle psikolojik bir bağ kurar; başka hiçbir dört ayaklı hayvan engellerin üzerinden atlamaz, alevlerin ve pat-lamaların içinden geçmez ya da yaralansa bile yoluna devam etmez. Bu bağlan sayesinde atlar bir yükü çekme, gürültü ve su gibi engellere karşı korkularının üstesinden gelir. İnsan-lar, başka bir at ve binicisine karşı tekli mücadelenin yanında, atın "savaş ya da kaç" içgüdülerini de toplu süvari hücum-larında bir silah haline getirmiştir. Atın evcilleştirilmesinden ziyade avcılık ve savaş için kullanımının artması, yüksek per-formanslı bir binici ile binek hayvanı arasında ortaya çıkan neredeyse mistik ilişkiyi açıklamaktadır. Bugün at terbiyesi olarak adlandırdığımız binicilik sanatı, bu uygulamalarla bir-likte yavaş yavaş ortaya çıkmıştır.

Binicileri, atlarıyla daha yakın bir bağ kurdukça onlara isim vermeye başladı. Bir at yetiştiricisinin bozkırda otlayan her bir atına isim vermesi hem imkânsız hem de gereksiz olurdu. Oysa binicilikle birlikte insan, en sevdiği binek atına yani yarışı kazanan ya da onu savaştan sağ salim eve getiren ata bir isim verirdi. Daha MÖ 2000'lerin başında savaş ara-bası atlarının isimleri Ortadoğu"daki okur-yazar toplumlar tarafından kaydedilmiştir. Bu isimlerden bazılan kuşkusuz tammlayıa nitelikteydi, insan isimleri de öyle değil miydi za-ten? Bir ata "Benekli Gri" denebilirdi, tıpkı binicisinin "Tık-

naz" ya da "Keltoş" olması gibi. Bu tür isimlere Mezopotamya'daki kraliyet ahırlarının kâtipleri tarafından yazılmış çivi yazılı tabletlerde rastlanmaktadır. İnsanın atla giderek daha fazla özdeşleştiğinin bir başka göstergesi de, ödül atlarının kurban edilip yendiği ritüel at şölenlerine MÖ 2000'lerden itibaren giderek daha az rastlanmasıdır. Günümüz Kazaklan ve Moğollan at eti yer, ancak binicilik için kullandıkları atlan yemekten kaçınırlar. Kahramanın atı, Viktoria dönemi İngiliz bozkır kâşifi Thomas Atkinson'm yazdığı gibi, "sevgi dolu bir aile bireyi gibi" olmuştur.

Atlar ve insanlar arasındaki sosyal bağ MÖ 1200'lerden itibaren giderek derinleşmiştir. Bu dönemde atların tamamının özenle gömülmesi, atların artık kurbanlık olarak kesilmediğini, bunun yerine kendi başlarına onurlu bireyler olarak gömüldüğünü göstermektedir. Batı Sibirya'da MÖ 4. yüzyıldan 2. yüzyıla kadar uzanan bir döneme ait iyi korunmuş bir mezarlık olan Pazırık'ta, binicileri kadar atlar adına da anıt gibi görünen at gömütleri bulunmaktadır. Bu atlar, biniciyle binilen arasında ömür boyu süren ilişkiyi yansıtacak şekilde insanlarla birlikte gömülmüştür. Böyle bir atın yalnızca bir binicisi olurdu ve o binicinin ölümü üzerine atı da yanında gömülerek, öbür dünyada da ona hizmet ederdi.'

Bu durumda, öbür dünya şaşırtıcı derecede canlı görünüyor, çünkü Sibirya toprağının kalıcı don tabakası, bilinen en eski dokuma havlı halılar, Çin'den gelen ipek ve İran'dan gelen nakışlar dahil, atlann ve binicilerinin giydiği canlı renklerin eşsiz görüntüsünü koruyor. Binicilikte kullanılan örneğin *şabraklar* (orta boy eyer örtüleri) ve günümüzün Türk, Moğol

* Gerçekten de, İskitlerin soyundan gelen Osetlerin halk efsanelerinde, ölüler cehennemde kendi atlannı sürer. Bkz. John Colarusso ve Tamirlan Salbiev, der., *Tales of the Narts.*

ve Tibet at örtülerini hatırlatan zengin, geometrik şekillere sahip koltuk minderleri gibi tekstil ürünlerinin çoğu modem görünümlüydü. Yine de en çarpıcı şey, her atın özenle hazırlanmış bir haşe yani uzun ve saçaklı olan eyer örtüsüyle birlikte gömülmesidir; bu örtüler arasında bazı durumlarda ortaçağ turnuvalarında atlann giydiğine benzeyen bir başlık da bulunmaktadır. Bugün bozkırda hâlâ yaygın olan bir teknikle haşeler keçeden yapılır, ancak bunlar en beklenmedik suretlerde yapılır ve parlak renklere boyanır. Atlardan biri antilop boynuzlu bir maske takar. Bir diğeri ise leopar şeklinde bir maske takar; kedinin ön pençeleri göz çukurlarının, arka pençeleri ise burun deliklerinin etrafında kıvrılır. Araştırmacılar bu atın o zamanlar Avrasya bozkırlanna özgü bir leoparla mücadelesiyle ünlendiğini tahmin eder. Büyük kediler atın atalarının yırtıcısı olduğu ve normalde böyle bir hayvanın kokusu bile bir atın kaçmasına neden olacağı için bu durum özel bir cesarete işaret etmektedir. Bin yıl önce bozkırda yetiştirilen ürkek atlarla karşılaştınldığında, bu hayvanlar daha yabani bir türdü.

Bu gömülerde bulunan zengin binicilik eserleri envanteri, PazınkT bir gömü alanı olarak kullanan halkın bugünkü anlamıyla biniciliği icat ettiğinin delilidir. Binici pantolonunu ilk benimseyenler onlardı. Binicinin uylukları ve *koksiksi* (kuyruk sokumu) için yastıklı minderler geliştirerek oturaklarını iyileştirdiler. Bu ilk eyer biçimi hafifti ve binicinin atın sırtına kolayca atıp oturabileceği şekilde tasarlanmıştı. Daha dengeli olması için eyeri yerinde tutacak üç kolan kayışının yanı sıra, eyerden kuyruğa doğru yanlamasına takılan bir krupiyede ön tarafa da bir göğüs bandı eklenmiştir. Mezarlardan çıkarılan ince işlemeli altın aplikelerin çoğu, bir zamanlar bu kayışlara dikilerek ata ve biniciye parlak bir cazibe kazandırmıştır. Bu biniciler ayrıca at binme ekipmanına *gem* aparatını da eklemiştir. Eskiden atın ağzına takılan bir kantarma ya da metal

çubuğun yerini alan, birbirine bağlı iki parçalı hafif gem, atın dili, dudakları ve yanaklarıyla temas halinde atın ağzına zarar vermeden binicinin ona ayrıntılı işaretleri göndermesine yarar. Ata binmek bu tür parçalar geliştirilinceye kadar bilhassa atlar için çok yorucu ve tehlikeliydi. Geliştirilmiş biniş takımlan, giderek daha büyük ve daha güçlü atları kontrol etme ihtiyacını yansıtıyordu. Bronz takımlar yerine kullanımı giderek artan demirle birlikte bu dönemden Demir Çağı olarak da bahsedilir. Bronzun işlenmesi daha kolay olsa da demir bronzun iki ana bileşeni olan bakırdan yüz kat, kalaydan ise yirmi beş bin kat daha yaygın bir malzemedir. Demirin kullanılması at takımlannın sıradan at yetiştiricileri tarafından daha kolay kullanılabilir hale gelmesini sağlamıştır; öte yandan pahalı bronz, yöneticilere özgü bir ayrıcalıktır.

Pazınk atlıları atlılann silah sorununu çözen bir yeniliğe daha imza attı. Kompozit yayı icat etmeleriyle, 2.500 yıl boyunca sürecek atlı savaş da başlamış oldu.

Atıcılar

Antik kompozit yay genellikle "Aşk Tanrısı'nın yayı" olarak adlandırılır. Minik aşk tannsının kendine seçtiği yayın öne doğru kıvrılan uç kısımlan ipi çekildiğinde yayın atış gücünü artırır. Aslında ipi çekmek için o kadar güçlü deltoid kası gerekir ki, minik aşk tannsının böyle bir yayı kullandığını hayal etmek aslında güçtür. Yayı germek, yani her iki uçta dışa doğru kıvnlan iki çentiğe kordonu takmak için daha da çok güç gerekir. Bir bozkır yaradılış efsanesinde, halkı yönetmek için babalannın yayını germe yarışına giren üç kardeş anlatılır. Yay geri tepince en büyük abi dişinden olur. Ortanca kardeşin ise kaval kemiği kınlır. (Okçuluk uzmanı ve askeri tarihçi İngiliz yazar Mike Loades, "En ufak bir hatada yay elden kurtulup o hatayı okçuya tokat gibi çarpar," der.) Efsanede bir

tek en küçük çocuk yayı büküp kordonu uçlanna germeyi ve yayı itinayla hazırlamayı başarır.

Yay germek ölümcül denebilecek kadar ciddi bir işti. Atlı okçuluk, atı ilk kitle imha silahı yapan son adımı temsil ediyordu. Tam boy yaylar, atlı avcılık ve savaş için çok hantaldı. Kompozit yay ise bu sorunu, çok daha kısa bir uzunluğa daha fazla direnç sığdırarak ve iskeletin esnekliğini artırmak için ahşaba ek olarak kemik ve sinir dokusu kullanarak çözdü. Bir bozkır zanaatkârının, neredeyse bir Stradivarius titizliğiyle, on altı parçayı bir araya getirerek böyle bir yayı tamamlaması üç yıl gibi uzun bir süre alabilirdi. Yay bir kez gerilince kolayca omuza asılabilir veya atın boynuna bağlanabilirdi. Daha sonraki birçok gözlemcinin de aktardığı üzere, bu silah bozkır savaşının demirbaşı haline gelmiş, göğüs göğüse savaş zorunluluğunu ortadan kaldırarak düşmanı uzaktan oklarla alt etmesini sağlamıştır. Atlı okçular her birinde yüz ok bulunan iki ya da üç sadak taşır, savaş başlar başlamaz üç veya dört yaylım ateşi açardı. Bozkır gömü yerlerinde bulunan insan kalıntılarındaki yaralanmaların yüzde doksanı ok kaymaklıdır.

Bu yeni savaş tarzı o kadar önemliydi ki, savaşan halklar da kendilerini buna uygun düşecek isimlerle tanımlar oldu. Sintaşta halkının kendilerine ne dediğini bilmiyoruz ama Pazınk halkının ne isim verdiğini biliyoruz. Kendi İrani' dillerinde, İngilizcedeki "shooter" (atıcı) kelimesiyle yakın akraba bir kelime olan scndrn'ydilar. İlk binyılın yazılı tarihlerini bırakan tüm yerleşik halklar bu ismin bazı varyantlarını kullandı: Çinliler, Persler, İbraniler ve Yunanlar *Scııdra'yı* sırasıyla Sei, Saka, Aşkenaz ve İskitler olarak kaydettiler. Bugün biz de Yunan geleneğini takip ederek onlara İskitler diyoruz. Yunanlar ayrıca onlara "atlı okçular" (ınnoToCaTOi) ve süt yiyenler (yaAaKTocpayoL) der ki bu sonuncusu, Kazakistan ve Moğo-

* "İrani", İran'la ilişkili halkları ifade eder.

listan'da günümüzde de var olan mayalanmış kısrak sütü kültünü akla getirdiği için oldukça isabetlidir. Herhangi bir yere gitmek için yürümektense ata binmeyi tercih ederlerdi ve Yunan tarihçilerini rahatsız etse de kadınlar avlara, bazen de savaşlara katılırdı. Batıda Tuna'dan, doğuda bugün Çin'in Gansu eyaletine kadar uzanan atlı yaşam tarzı, tek başma olmasa da siyasal örgütlenmeyi de belirliyordu. Kuzeydoğu bozkınnın, bugünkü Moğolistan'ın halkları -Hunlar, Türkler ve Moğollar- ata binmeyi ve ateş etmeyi İskitlerden öğrenmiştir.

Atlı okçuluk, avm ya da düşmanın peşinden dörtnala koşarken dengede kalmak için dizlerde büyük bir güç ve kişinin gövdesiyle omuzlarını, son hız yol alan bir savaş gemisindeki silah platformu gibi tamamen hareketsiz tutma becerisi gerektirdiği için hâlâ dünyanın en zorlu sporlarından biridir. Günümüzün Japon *Yabusame* atlıları bu becerilerini sergilerken izleyiciler bir mucizeye tanıklık ederler sanki, ama bu atlılann ilk zamanlann atlı atıcılannın bilmediği üzengi avantajlan da vardı. Atlan dörtnala koşarak hızlandıkça binicinin sarsıntısı azalır. Bir atın hareket halindeki omurgasının üstünde otururken hedefi vurabilmek hem okçu hem de hayvan için aylar süren bir eğitim gerektirir. Atlar, ok atıldığında yayın çıkardığı gürültüden ürkmemeyi ve binici, dizginleri bırakıp sadağından bir ok almak için elleriyle omzunun arkasına doğru hamle yaptığında hız kesmemeyi öğrenmelidir. Bozkır okçulannın nasıl bu kadar yetenekli hale geldiği, erken bozkır tarihi konusunda başlıca kaynaklarımızdan biri olan Antik Çin'deki *Annals of the Great Historian* [Büyük Tarihçi'nin Yıllıkları] tarafından açıklanmaktadır: "Küçük oğlanlar işe koyun sürmeyi, ok ve yayla kuş ve sıçan vurmayı öğrenerek başlar; biraz daha büyüdüklerinde ise yemek için avladıkları tilki ve tavşanlan vururlar. Böylelikle tüm genç er-

kekler yay kullanabilir hale gelir ve savaş zamanında silahlı süvari olarak hareket edebilir/'

Binicilik ve savaş arabasının ardından bozkır halklannın-savaş biçimi olarak bir sonraki yeniliği "atlı okçuluk" olmuştur. Savaş arabasıyla savaşmak, Homeros'un kahramanlarında olduğu gibi birkaç aristokrat savaşçının ayncalığıyken, atlı okçuluk basit at yetiştiricileri arasında ortaya çıktı. İnce işçilik ve değerli malzemeleriyle gelişmiş metalürji, daha az teknolojisiyle ilkel denebilecek bir donanıma yenik düştü: üzengisiz bir eyer, altı üstü hafif bir gem ve dizgin.

İskitler tarafından geliştirilen binek atı, kitlesel savaşın en önemli aracı haline gelmiştir. Her biri tek tek üretilmesi gereken, dolayısıyla da ölçeklendirilemeyen tekerlekli savaş arabalarırun aksine kısraklar her yıl yavruladığı ve yirmi yıllık yaşamlan boyunca on altı yavruya kadar doğurduğu için, at yetiştiriciliğinde geometrik bir artış görülmüştür. Yüz kısraktan oluşan bir sürü, teorik olarak bu yirmi yıl içinde 824.925 kısraktan oluşan bir sürüye dönüşebilmektedir. At gücü, otlaklar var olduğu sürece matematiksel olarak tükenmez. Atlann Demir Çağı hükümdarlarının daha önce bilinmeyen bir ölçekte harekete geçmesine imkân veren bu eşsiz kabiliyetinin, bozkır halklarının ve komşularının geleceği üzerinde derin etkileri olmuştur.

Bozkır süvariliğinin kitlesel bir fenomen haline gelmesini sağlayan bir diğer İskit katkısı da, bozkır halkının savaşa aygır yerine iğdiş atlarla gitmeyi tercih etmesidir. Bu durum, savaş arabalannı çeken aygırlara alışmış olan ve aygırlan savaşçı davranışlarla özdeşleştiren yerleşik halklan şaşırtmıştır. Yunan coğrafyan Strabon, iğdiş atlann tercih edilmesindeki tuhaflığın özel bir açıklama gerektirdiğini düşünür. Bozkır atlarının ufak tefek ama son derece enerjik olduklarını belirtir; o kadar enerjiktirler ki, yetiştiricileri atlan daha kolay yönet-

mek ve yürüyüşte daha sessiz olmalarını sağlamak için iğdiş etme yöntemini benimsemiştir. Atlan kullanan diğer bazı halklar da bu nedenle kısraklara binmeyi tercih eder, ancak bozkır atı yetiştiricileri süt ve besicilik konusunda onlara ihtiyaç duyduğu için kısrakları savaşta kullanmamayı seçerdi. Aygırlardan gerçekten de kaçınılmıştır, çünkü hem barış zamanında otlakta hem de seferde kontrol edilmeleri için çok çaba gerekiyordu. Askeri operasyonlar sırasında kaçmasınlar diye mecburen ayaklarından bağlanıyorlardı, dolayısıyla da sürpriz bir saldın ya da bozgun durumunda hızla at sırtına atlayıp kurtulmak mümkün olmuyordu. Savaş arabalannın olduğu günlerde bu tür sorunlar yaşanmıyordu. Böylece iğdiş edilmiş atlar Demir Çağlandan 19. yüzyıla kadar bozkır halklannın geleneksel binek hayvanı haline geldi. Bu sayede daha büyük bir kuvvet toplayabiliyor, daha az hastalanan ve yaralanan, alışma süreci daha kısa ve daha dayanıklı binekler yetiştirebiliyorlardı. Bozkır okçulan böylelikle, aygırlara binerek yapabileceklerinden çok daha yüksek sayıda atla savaş sahnesine çıkabildi.

Tüm bu yenilikleri bir araya getiren İskitler, bin yıllık savaş arabası egemenliğine son veren bir devrimi başlattı. Kutsal Kitap'ta Yecüc ile Mecüc sürüleri olarak anılan bir grup İskit, MÖ 700'lerde Ortadoğu'ya girerek Kafkas Dağları'ndan Mısır'a kadar uzanan bir "yıkım yolu" açmıştır. Bu atlı okçular savaşta karşılanna çıkan arabalı savaşçılara göre hem hız hem manevra kabiliyeti ve daha da önemlisi, temas şoku olmadan öldürme gibi birçok avantaja sahipti. Atlı okçular hiç zayiat vermeden zafer kazanabiliyordu, ki bu da krallann seçkin askerleri değil de daha çok özgür insanlar olan at yetiştiricileri için önemli bir husustu. İskit istilasından sonra kendilerini toparlayabilen yerleşik halklar, savaş arabalan ve süvarilerin görece faydaları konusunda benzer sonuçlara vardı.

Tıpkı MÖ 2. binyılda Ortadoğu'nun yerleşik devletlerinin bozkırda icat edilen savaş arabasını benimsemeleri gibi, bu kez de İskitler, ilk etapta tereddüt etseler de MÖ 1. binyılda yaylı süvari sistemini benimsedi. Ata binmek, savaş arabası sürme becerisinden fazlasını gerektiriyordu. Süvari, yerleşik devletlerin ordularına, tıpkı savaş arabası sürmek gibi, bozkırlı paralı askerler aracılığıyla girmiş, daha sonra doğuştan binici yerli halklar arasında yayılmıştır.

Çinliler savaş arabası devrimini Ortadoğu'ya kıyasla beş yüz yıllık bir gecikmeyle yaşamıştı. Süvariye geçişleri de geç olmuştur, ancak MÖ 325-299 yıllan arasında hüküm süren Zhao Kralı Wuling'le ilgili ünlü ama şaibeli hikâyede gayet açık belgelenmiştir. Bu kral, ordusunun *"Hu* Kuşanıp At Sırtından Atış Yapmak" (Çince: ¿OB^It) adını verdiği yeni teknikleri benimsemesi gerektiğine karar verir; *Hu,* bozkır atlılan için kullanılan genel Çince terimdir. Wuling, askerlerinin Çin sarayının uzun cübbeleri ve kısa botinleri yerine, at sırtında hareket kolaylığı sağlamak için dar tunikler, kemerler, dirseğe kadar gelen yarım kol kıyafetler ve uzun çizmeler giymelerinde ısrarcı davranır. Üzengilerin olmadığı o günlerde binicilerin eyere zıplamaları ve aynca kıyafetlerinin ellerine dolanan geniş kol ağızlarına rağmen yayı çekebilmeleri gerekiyordu. Wuling'in Konfüçyüsçü muhafazakâr danışmanlan yabancıların barbar yöntemlerinin benimsenmesinden kendilerine bir hayır gelmeyeceğini savunsalar da, Wuling ısrar ederek saray meclislerine bozkır kıyafetiyle girer, hatta kendisine karşıt görüşün en ateşli savunucusuna bile böyle bir kıyafet verir. Kralın görüşleri nihayetinde kabul edilir ve devlet bu doğrultuda bir süvari ordusu kurarak eğitilmelerini sağlar. Bu anekdot esasta bir edebiyat güzellemesi bile olsa, Çinlilerin, bozkır savaşçılarını savaş alanında taklit etme ihtiyacım fark ettikleri bir ânı işaret etmektedir. Bu döneme ait sayısız

bronz kemer tokası kalıntısı, binici pantolonlarının da kullanılmaya başladığını göstermektedir.

İnsanı insan yapan kıyafetleridir ama Wuling'in reformlannın etkisi yüzeyselin çok ötesindedir. Süvari kavramının benimsenmesi savaşın doğasını kökünden değiştirir. O zamana kadar savaş alanına çoğunlukla savaş arabalarında aristokrat savaşçılar hükmediyordu. Hem aristokrasinin hem savaş arabalarının hem de kahramanlığın, bir Çin kralı için bile olsa sınırlan vardı. Ama atlar ve atlı okçular çok büyük ölçekte yetiştirilebilir ve eğitilebilirdi. MÖ 475'ten 221'e kadar devam eden Savaşan Devletler Çağı'ndaki savaşlar, önceki çağlann savaşlarını gölgede bırakmış ve Cengiz Han'ın devasa ordularının habercisi olmuştur. MÖ 770-256 yılları arasındaki antik Zhou Hanedanı'nın ordularında 4000 savaş arabası vardı; Wuling savaşa artık 10 bin süvari askerini sürebiliyordu.

Bu süvariler kuvvetle muhtemeldir ki paralı askerler, büyük olasılıkla da İskitlerdi. Pekin'in 350 kilometre güneyindeki Yuhuangmiao'da açılan Savaşan Devletler Çağı mezarlannda özgün Çin eşyaları bulunmasa da, bu bölgedeki arkeolojik kalıntılar bozkır tarzı sanat ve at donanımları açısından zengindir. Bu duruma bakılırsa, yerel yöneticiler, süvari kuvvetlerini, ölüm anında bile farklı ve Çinli olmayan kimliklerinin bilincinde olan ayn bir homojen at yetiştiricilerinden oluşturmuştur. Yabancı savaşçılardan oluşan bir klanı askere almak, yerel halkı bozkır savaşında eğitmeye kıyasla daha hızlı bir alternatif olabilirdi. Çin'den Batı Asya'ya doğru süvariler akın etmekteydi.

Süvariler, bozkırdaki at yetiştiricileriyle yerleşik devletler arasındaki dinamiği değiştirdi. At yetiştiricileri savaş arabasını icat etmiş olsa da yerleşik devletler bundan fazlasını üretebiliyordu ve bozkır halklan yerleşik devletleri hiçbir zaman savaş arabalanyla tehdit etmemişti, ama süvarilerin gelişiyle

birlikte güç dengesi değişti. Atlı kitlelerin çarpan etkisi, nispeten küçük bozkır uluslarının bile, güçlü yerleşik devletlere saldırabileceği ve onları yenebileceği anlamına geliyordu. Bu tehdit büyük, yerleşik imparatorlukların ortaya çıkmasını teşvik etti; bu imparatorluklar da kullanabildikleri atların sayısı ve kalitesine bağlı olarak büyüdü.

3

İmparatorluğun İtici Güçleri

İran ve Hindistan MÖ 500 - MS 400

İlk İmparatorluklar

İsrail peygamberleri, İskitlerin yağmalannda zamanın sonunun habercisi olan Yecüc ile Mecüc'ün sürülerini gördüler. Birkaç yıl sonrasında dünyanın sonu gelmemişti, ama yeni bir düşman yüzünden çoğu insan gelmiş olmasını dilemiş olabilir. Peygamber Yeremya bu konuda önceden şöyle bir uyarıda bulunmuştur:

> Yay ve pala kuşanmışlar, /Gaddar ve acımasızlar. / Atlara binmiş gelirken, /Kükreyen denizi andınyor sesleri. /Savaşa hazır savaşçılar / Karşınıza dizilecekler, ey Babil kızı!

Yeremya, MÖ 689'da Babil'i "sürüye çöken bir kurt gibi" yağmalayan ve Kudüs'ü sindiren Asur Kralı Sanherib'in ordusunu anlatır. İskitlerin aksine Asurlular saldınlanndan sonra ortadan kaybolmaz; fethetmek ve egemenlik sağlamak için çıkıp gelmiştir onlar. Sanherib'in halefleri, Asur egemenliğini Mısır'a kadar genişleterek Dicle ve Nil nehirleri arasında yaklaşık 1,4 kilometrekarelik bir alam ele geçirir ve böylece dünyanın ilk büyük imparatorluğunu kurarlar.

Fetihleri süvarilerinin hızına ve hareket kabiliyetine dayanan Asur İmparatorluğu'nun itici gücü atlardır. İmparatorluğun sürekliliği, uzak eyaletlerini birbirine bağlamak için kullanılan ulak atının dayanıklılığına bağlıdır. Ancak Asurlulann kontrolünde ne geniş otlaklar vardır ne de ata binme sanatında ustadırlar. Asur sınırlarındaki at yetiştiricileri, ellerindeki at gücüyle imparatorluğun yükselişine katkıda bulunur. Böylece at yetiştiricileriyle yerleşik halklar arasında yüzyıllar boyu devam eden bir ilişki modeli ortaya çıkar. Bu etkileşimler, daha sonra boyutları Asurlulan çok aşan üç imparatorluğun doğmasıyla sonuçlanmıştır: Batı Asya'da Persler, Hindistan'da Mauryalar ve Çin'de Qin Hanedanı.

Bu imparatorluklann, at yetiştiricilerinin yerleşik yaşamın devam ettiği topraklara göç etmesinin ardından ortaya çıkması rastlantı olamaz. Yerleşik halkları birbirine düşüren çok sayıda savaş, at yetiştiricilerini savaş atı, paralı asker ve yardıma asker tedarikçisi haline getirmiş ve at yetiştiricileri komşulan üzerinde güç mücadelesi veren hırslı uluslara yardım etmekten memnun olmuştur. Yerleşik devletler. İskit akınlan yüzünden ordulannı süvarilerle donatmaları gerektiğine kanaat getirmiş ve böylece sürekli genişleyen, toprak edinme hırsıyla hareket eden çok uluslu büyük devletler kurulmaya başlamıştan

MÖ 7. yüzyılda, bugün Irak sınırlan içinde kalan antik Ninova kentinin efendileri olan Asurlular, MÖ 9. yüzyıldan beri kuzey İran'da yerleşik bir halk ve bozkırdaki İskitlerle yakın akraba olan at yetiştiricisi Medlerden at satın alarak süvari topladı. Bu gelişme Asur için ikinci bir şanstı, çünkü yüzyıllar önce güçlerini Dicle ve Fırat vadilerinin ötesine doğru genişletmeye çalışmış ancak başansız olmuşlardı ama Kikkuli'nin eğittiği savaş arabacılan Mittani'yi fethetmeyi

başarmıştı. O sıralar Asurluların süvarileri olmasa da artık Med atları, onların eşi benzeri görülmemiş yayılmalannı güçlendirecekti.

Asur hükümdarları, süvarilerinin Yeremya gibi çağdaş tanıklarda uyandırdığı dehşeti kullanmıştır. Bilinen ilk atlı kraliyet portrelerinde kendilerini gururla at sırtında tasvir ederler. Ninova'da bulunan kaymaktaşından bir kabartmada Kral Asurbanipal koşum takımları kusursuz görünen bir ata binerken resmedilir. Asurlular ata binme konusunda belki de Medler kadar iyi değildi, çünkü Asur süvarileri genellikle yan yana ata binerken tasvir edilir; süvarilerden biri her iki atı yönetirken diğeri yayını ve oklannı kullanır, savaş arabacısı ve okçusu tarafından uygulanan iş bölümü bu şekilde korunmuştur. Kimi kabartmalarda da Med başlıkları ve pantolonları kuşanmış seyisler, muhteşem atlanyla Asur kralının huzuruna çıkar.

Medler, Asurluları biniciliğin incelikleriyle tanıştırmıştır. Atların hassas ağızlanna kolaylıkla oturan eklemeli gemler, dizgini geme bağlayan ve dudakların yanı sıra yanaklara da kılavuzluk eden zarif bir şekilde yontulmuş yanak plakaları *(psalia)* ve dizginle göğüs kayışını birbirine bağlayan, atlann mağrur başlarını aşağıda tutarak şaha kalkmalarını engelleyen bir kayış olan martingal parçaları karmaşık koşum takımlarıyla donatılmış atlara binmişlerdir. Martingalleri, atların başlarının hareketine göre dalgalanan ponpon benzeri tüylerle süslenmiştir. Göğüs kayışları ve krupiyeler, eyer örtülerini sabitler. Savaş sahneleri, aslan avları ve askeri geçit törenleri, Asur krallarının Med süvarilerini tüm atlı ihtişamlanyla tasvir etmektedir. *

Med atlılarına bu bağımlılık, Asur İmparatorluğu' nun da bir *Aşil topuğu* olduğunun kanıtadır. Medler MÖ 612'de derebeylerine karşı ayaklanıp Ninova'yı yağmalayarak kendi imparatorluklarını kurar. Yardıma İskit süvarilerinin isyanın-

dan muzdarip olan Medler de MÖ 550'de Pers Kralı Kyros'a yenik düşer/

Persler, MÖ 2000'lerden bu yana at yetiştiriciliğinin yapıldığı İran'ın güneybatısındaki Fars'tan (orijinal adı Pars, Helenleştirilmiş adı neoom) gelmişlerdir. Persler, batıda Zagros Dağlan ile doğuda Ceyhun Nehri arasında at yetiştiren bir dizi halkı özümseyerek kendilerini hızla İran'ın efendileri haline getirir. İskitlerin bu sınırların hem içinde hem de dışında odaklan bulunur. Antik dünya, kültürel olarak hem Medler hem de İskitlerle akraba olan Persleri kusursuz birer süvari olarak görür. 5. yüzyıl Yunan tarihçisi Herodotos, "Her Pers çocuğunun öğrendiği ilk şey ata binmektir," der. Kraliyet adına dikilen bir anıtta, "Tann bana iyi atların ülkesi Pers'i verdi" yazılıdır. Pers hükümdarlan yalnızca "İyi Atlar" nehri Huvaspa'dan su içer. Amerika Yerlilerinde olduğu gibi eski Persler de Guştasp (Yanş Atı) ya da Siyavuş (Kara Aygır) gibi, biniciliğe atıfta bulunan özel isimler taşır. Kendi binicilik hünerlerinden emin olan Perslerin en büyük tutkusu, hem Asur'un hem de Medya'nın çöküşüne neden olan bozkır at yetiştiricilerinin süvarilerine ihtiyaç duymadan geniş ve yerleşik bir imparatorluğu yönetebilmektir. Zamanla bu ideolojik bir zorunluluk haline gelir.

Perslerin, iyiyle kötüyü karşı karşıya getiren bir dinle düalizmi icat ettikleri söylenir. Bu ikiliği yerleşik yaşamın hâkim olduğu alanla bozkır arasındaki ekolojik sınıra yansıtmışlardır. Kentsel, tanmsal Pers İmparatorluğu'nun Ceyhun Nehri'nin diğer tarafındaki göçebe halklara karşı savunulması gerekiyordu. Bu ikilik en eski efsanelerinde ortaya çıkar; buna göre tannlar beyaz aygırlara biner ve İran topraklarını siyah savaş atlanna binen kötülük güçlerinden korurlar. Ülkenin

---

* Bundan sonraki bölümlerde, Persler yalnızca Kyros tarafından kurulan imparatorluğa atıfta bulunacaktır. Ülke ise İran olarak anılacaktır.

geleneksel lakaplanndan birini kullanmak gerekirse, İran'ı "iyi korunan bir imparatorluk" olarak gören bu anlayış ve İran'ın ezeli düşmanlan olarak bozkır akından, daha sonraki ulusal destan *Şehnameye* ve saray törenlerinde atlar aradığıyla ifade edilen iyinin ve kötünün sembolizmine nüfuz etmiştir. Krallar Kralı beyaz bir ata biner. Efsaneye göre, beyaz atlar görkemli törenlerde kurban edilir. Bu güçlü sembolizmin yanı sıra, atlar Persler tarafından bürokratik bir titizlikle de benimsenmiştir.

Krallar Kıralı sıfatıyla başa geçen Kyros, at gücünün sürekliliğini sağlamak için kapsamlı hükümet önlemleri almıştır. Yerleşik bir imparatorluk, bozkır at yetiştiricilerinin sınırsız sürülerinden binek hayvanlan temin etmeye bel bağlamak istemiyorsa, kendi atlannı profesyonel seyisler ve hasat yemlerle -tabii bu durumda büyük masraflarla- yetiştirmek ve beslemek zorundadır. Bu nedenle Kyros, bugünün Kürdistan, Azerbaycan ve Fars'ında muhafızlar, seyisler ve veterinerlerden oluşan tam teşekküllü bir kadronun gözetimi altında üç haranın kurulmasını emreder. Çalınmalan halinde izlerinin daha kolay sürülebilmesi için atlan tek tip renkte -kahverengi, gri, kestane rengi ve kara- sürüler halinde otlatırlar. Seyisler aynca atlan imparatorluk damgası olan nişan'la işaretler. Bu dönemde Krallar Kralı'nın hangi nişanı kullandığını bilmiyoruz ancak günümüze ulaşan kraliyet mühür taşlarında, astrolojik gezegen işaretlerini hatırlatan ve İran'da daha sonraki hanedanlar tarafından kullanılan nişanlara benzer koyu renkli geometrik tasarımlar bulunmaktadır. Atların göksel güçleri temsil ettiği düşüncesi, farklı coğrafya ve tarihlerde sıkça karşımıza çıkan bir motiftir.

Seçkin Pers süvarileri, günümüzün Şiraz kenti yakınlanndaki, Kyros ve haleflerinin başkenti Persepolis'in kabartmalarındaki tıknaz, koç burunlu ve güçlü görünen Medyalı *Nisa-*

yan atlanyla önlenmiştir. Yeleleri vahşi ve yabanıl görünmelerini sağlayan fırça benzeri bir şekilde kısa kesilmiştir. Atın daha da uzun görünmesini sağl amak için her bir perçem, yani yelelerinin normalde başlarından gözlerin üzerine doğru dökülen kısmı, bir tutam halinde düğümlenmiştir. Kuyruk da savaş için bir önlem olarak bağlanmıştır. Koşum takımında, Pazınk'a özgü yumuşak eyer yastığını yerinde tutmak için bir göğüs kayışı ve kolan kayışı bulunur. Kabartmada güçlü kaslı vücutlan, arka plandaki duvarlara yaslanmış gibidir; 2500 yıl sonra bile zafer merdivenlerinden imparatorluk avlulanna dörtnala çıkmaya hazır görünürler. Bu atlar modern standartlara göre orta boylu, aşağı yukarı 1,5 metre boylannda ama sağlam yapılı ve yaklaşık 450 kilo ağırlığındadır. Nisayan atlan, bugünkü İran Kürtlerinin at yetiştirme bölgesi olan Kirmanşah yakınlanndaki antik Medya'nın otlaklarında otlar. Medler ve Perslerbu atlan reisler ve seçkin askerler için yetiştirmek zorundaydı. Hem atlının kendi zırhı hem de düşmanın ok atışlarına karşı atın korunması için takılmış göğüs plakalarından oluşan atın zırhıyla, binicinin ağırlığına toplamda yaklaşık 18 kilo eklenmesi anlamına gelen ekipmanla birlikte bu atlar iyice ağırlaşıyordu. Bu nedenle, Herodotos'a göre, Nisayan atlarının koşarken toynaklarıyla "yeri göğü inletmesi" hiç de şaşırtıcı değildir.

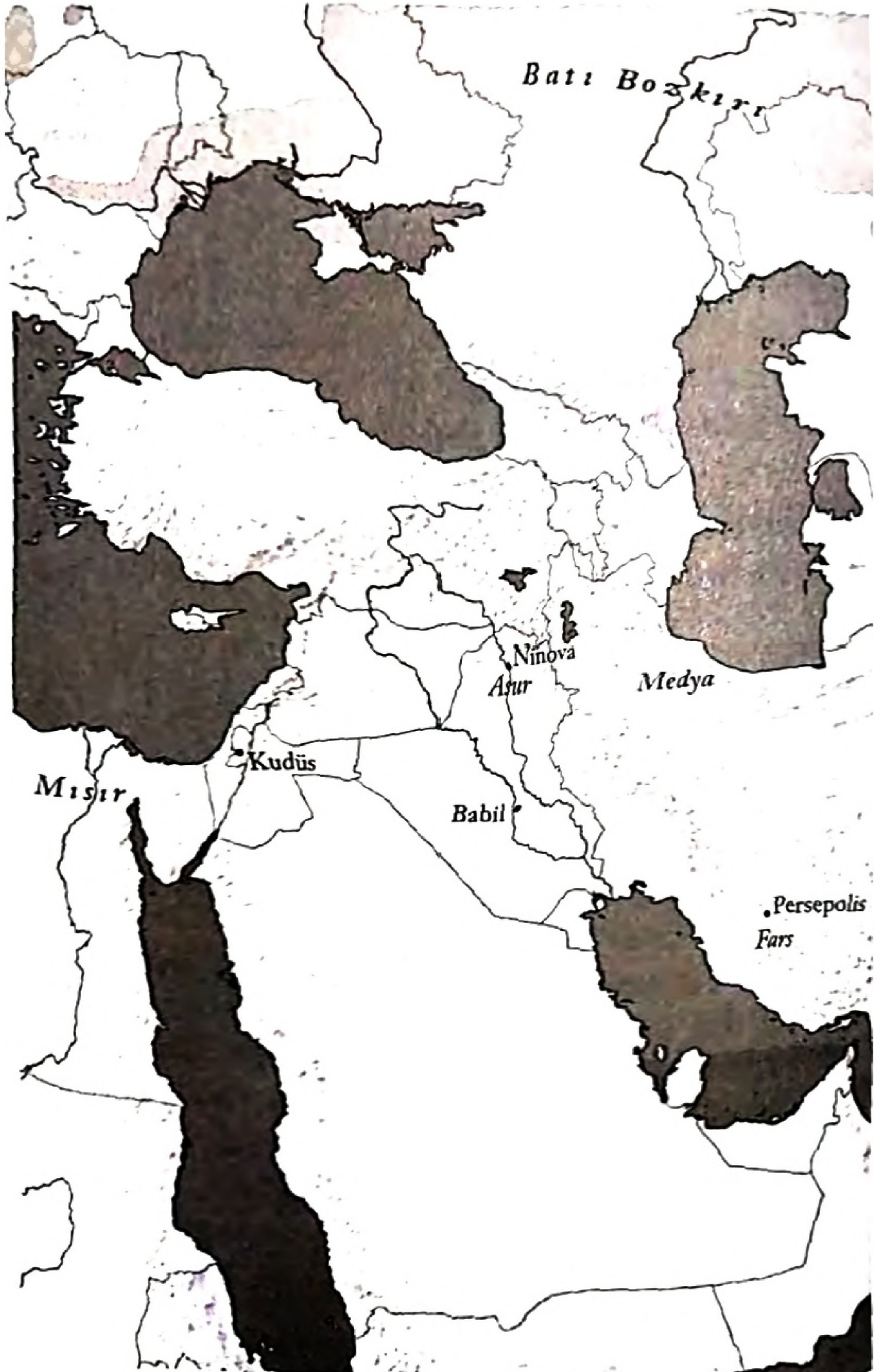
Nisayan atlan ve diğer Pers ırklan, Kyros ve halefi Darius'un, fetih yoluyla, bugünkü Pakistan'daki İndus Nehri'nden Ege Denizi'ndeki Sardes'e kadar uzanan, dünyanın o zamana kadar tanıdığı en büyük imparatorluğu kurmalarını sağlamıştır. Bu imparatorluk daha önceki Med İmparatorluğu'nun iki katı, Asur İmparatorluğu'nun ise dört katı büyüklüğündedir. Persler, at gücünün değil deniz gücünün belirleyici rol oynadığı Yunanistan'ı fethetmekte başarısız olur. Yunan Yanmadası'nın kayalık arazisi süvari ordularının

buralara konuşlanmasını engellemiştir. Buna karşılık Suriye ve Mısır gibi topraklar Pers süvarilerine karşı çok az direnç gösterebilmiştir.

Atlar, Perslerin geniş topraklara yayılan imparatorluklannı yönetmelerinde de belirleyici rol oynamıştır. Uzak eyaletleri Persepolis ya da Susa gibi imparatorluk başkentlerine bağlamak için, Asurlulannkine benzer bir ulak yani posta atlan sistemi kurmuşlardı. Birçok ABD postanesinin önündeki açıklamaların da yansıttığı gibi, bu ulaklan imparatorluğun hudutlarına mesaj taşımaktan ne sulu kar ne de gece karanlığı alıkoyabiliyordu. "Post" kelimesi başlangıçta ulaklann yorulan atlarını bağladığı ve dinlenmiş atlarının bağını çözdüğü tahta kazıkları ifade ediyordu. Atlı bir ulak saatte 29 kilometre hızla dörtnala gidebiliyordu, dolayısıyla 100 küsur ulak menzilinin her birinde at değiştirerek Krallar Kralı'nın emirlerini İran'ın güneybatısındaki Persepolis'ten Akdeniz'deki Sardes'e 9 günde taşıyabilirdi ki bu, yayan gidilecek olsa 90 gün sürecek bir yolculuk anlamına gelirdi. Bu komuta ve kontrol sisteminin Pers ve daha sonraki imparatorluklarda önemi büyüktür. On beş yüzyıl sonra, Moğollar da tüm zamanlann en büyük kara imparatorluğunu yönetmek için benzer şekilde kapsamlı bir ulak atları sistemi kuracakta.

Süvari ve imparatorluk, tavuk ve yumurta gibidir. Süvariler olmasaydı Persler fetih yapamaz ve kurdukları imparatorluğu sürdüremezdi. Onlar ve sonraki imparatorluklar, iktidarlarım uzak mesafelerde hissettirmek için atların hızına ve hareket kabiliyetine bağımlıydı. Bir imparatorluk olmadan, bozkırda böylesine büyük bir süvari gücünü muhafaza etmek imkânsız olurdu. Her birinde birkaç bin at bulunan, geniş bir alana yayılmış üç harayı yönetmek için bütün bir bürokrasinin seferber olması gerekiyordu. Atlar için süper bir besin olan yoncanın yetiştirilmesi ve kışm haralara taşınması

mparatorluklann Yükselişi: Pers ve Hindistan

Doğu Bozkırı
Syrdun N.
Tibet
Platosu
Pamir
Dağları
Belh
Hindukuş
Indus N.
Pencap
Lakhi
Ormanı
Indraprastha
Hastinapur
Sind

da bir başka imparatorluk sorunuydu. Perslerdeki gibi bir süvari gücünü idame ettirmek için gereken maliyet ve çaba, Batı Asya'nın küçük devletlerinin kapasitesinin çok ötesindeydi. Nitekim Perslerinkinden daha büyük bir donanmaya sahip olan Atina İmparatorluğu'nun süvari birliğinde sadece 650 at vardı.

Pers süvarileri, Batı Asya halklan üzerinde muazzam bir etki bırakmıştır. Kyros'un MÖ 539'da Babil'i fethettiği dönemden itibaren imparatorluğun her yerinde, geleneksel Pers kıyafetleri içinde, kısa bir kılıç ve kompozit bir yay ve ok sadağıyla silahlanmış yüzlerce pişmiş toprak atlı figürü buluntulanna rastlanmıştır. Görünüşe göre, bunlar yerel halkın tannlanna sunmuş olabileceği adak nesneleridir. Pers süvarisi onlara güçlü, prestijli ve ilahi bir sunu olmaya layık bir sembol olarak görünmüştür. Oyuncak atların kökeninde de bu olabilir; çocuklan, çocuk odasınm etrafında, hayali bir yarışta toynaklarını yere vura vura koşan atları hayal etmeye teşvik eden basit bir imge... Kilden yapılmış bu atlılar, antik dünyanın en geniş imparatorluğuna yaraşır bir mirastır.

Bozkır ve Anır[1]

Krallar Kralı Kyros, muazzam gücünün bir kutlama ve gösteri aracı olarak at yanşlanna bayılırdı. İran'da yeni yıl olarak kutlanan bahar ekinoksunda, Moskova'nın 1 Mayıs geçit törenine benzer şekilde tüm süvariler törene katılırdı. İlk sırada 200 attan oluşan, dizginleri altınla süslenmiş, brokarla kaplanmış özel atları arzı endam ederdi. Ardından her biri 10 bin İranlı askerden oluşan üç tümen geçerdi. Hazar Denizi kıyısındaki Gilan ve Gürgan'dan gelen askerler ve son olarak da bağımsız İskit destek kuvvetleri; Medler, Asurlular, Ermeniler gibi imparatorluğa tabi diğer ulusların süvarileri görünürdü.

Kyros, birkaç kilometre uzaktaki bir engelin çevresini dolaşan bir parkur tasarlamış ve her ulustan gelen binicilere, bu parkur boyunca dörtnala koşup geri dönmelerini emretmişti. Bu ilk bakışta bir sürü binicinin katıldığı bir at yanşını andırsa da, yüzlerce katılımcıyla binicilik yarışmalannın yapıldığı ve kırbacın binicinin kendi atı kadar rakipler üzerinde de şakladığı bu tür müsabakalar Asya'da alışılmadık bir durum değildi. Kyros, muhtemelen göğüs göğüse mücadeleyle sonuçlanacağını bildiği için milli takımların birbiriyle mücadele edeceği müsabakalar düzenlememiştir. Yanşta Persler birinci gelir.

Bu at yarışını bugün bize en güzel biçimde aktaran, çağdaş Atina'nın bir avuç denebilecek süvarilerinin komutanı olarak görev yapan Atinalı Ksenofon'un ifadeleridir. Kendisi Avrupa'nın ilk binicilik el kitabı olan *Peri Hippikes'in* [At Biniciliği Üzerine]yazarıdır; konusu bu olmasa son derece sıkıa olabilecek kitap, Klasik Yunanca okuyan genç nesilleri dehşete düşürür. Ksenofon, Kyros'un Persler arasmda birinci gelmesinin sebebinin, tebaasını oluşturan milletlerin krala kasıtlı olarak yenilmesinden ziyade kralın atçılığa gösterdiği özen olduğunu söyler.

Ksenefon'un dediğine göre, söz konusu ulusların her biri sırayla yarışır. İskit yarışının galibi şeflerden biri değil de, parkuru hızla bitiren ve diğer atlılar daha orta noktaya ulaşamadan bitiş çizgisini geçen basit askerlerden biridir. Çok etkilenen Kyros, genç adama kazanan atı karşılığında bir krallık teklif eder. Gururlu İskit at yetiştiricisi, Perslerin Krallar Kralı'nın teklifini geri çevirir. Kyros uğradığı hakarete kahkahalarla güler; yoksa sinirinden mi böyle gülmüştür? Kahramanını taparcasına seven Ksenofon, okurunu Kyros'un İskitlerden korkacak bir şeyi olmadığına inandırır. Aslma bakarsanız, yazılı tarihin bazı hikâyelerine göre, Kyros'un sonunu getirenler gene İskitler olacaktır.

İskitler ve atlan, Pers ordularına destek kuvvetleri olarak dâhil edildiklerinde bile, her imparatorluk için bir tehdit oluşturmuştur, gerçi Medler ve onlann gücüne bağımlı olan Asurlular döneminde teşkil ettikleri tehlike daha da büyüktü. Kyros'un at yanşı hikâyesi bu rekabeti örnekleyen bir menkıbe olarak okunabilir ve şu soruyu ortaya atar: Hangi mağrur ulus en iyi atlara sahipti? Yerleşik Persler mi, yoksa bozkırda yaşayan İskitler mi?

En iyi atların sahibi olmak yalnızca bir rekabet ve prestij meselesi değil, aynı zamanda bir ölüm kalım, zafer ve yenilgi meselesiydi. Uluslar ve biniciler savaş alanında üstün gelmek için seçkin atlar yetiştirmeye çalışırdı. Seçkin bir at, hızlı ya da güçlü bir hayvandan çok daha fazlası demekti. Bir kere atın çok derin bir duygusal zekâsı vardı. İster saldırı ister savunma ya da kaçış halinde olsun, atlar binicisinin amacını tahmin edebiliyordu. Atlar, bugün at terbiyesi yarışmalarında yapılan yanm çark hareketinin temelinde yatan, şaha kalkmayı ve icabında düşmanı toynaklanyla ezmeyi öğrenmişti. Aleyhte seyreden bir çatışmada, at yaralı bile olsa binicisinin hayatını kurtarmaya çalışırdı. İyi bir at gerçekten de bir krallığa bedeldi.

Bu nedenle bu dönemin savaşçıları atlarını özenle seçerdi. *Şehname,* en büyük kahramanı Rüstem'in savaş atını seçişinin antik Osetya efsanesinde yankılandığını anlatır; gerçi orada asü vurgulanan, doğru atın seçilmesidir: "Çelik gürzümü taşıyabilecek ve mücadeleden kaçmayacak" bir at. Afganistan'ın güneybatısında at yetiştirilen bir bölge olan Zabulistan'ın at sürüleri genç kahramanın önüne sürülür; göz alabildiğine uzanan ovalar hayvanlarla kaplıdır. Rüstem onlan denemek için bir bir atlann sırtına atlar. Her biri onun ağırlığı altında ezilir, atlann beli bükülür, karınları aşağı sarkar, ta ki sırtına bindiğinde kısrağın biri güçlü bir kaplan gibi öne atılıncaya kadar. İki kulağı çelik hançerler gibidir yani dimdik;

boynu kalın, böğrü jilet gibi keskin. Kısrağın yanında aynca kara gözlü, dar alınlı, anasıyla aynı tempoda erkek bir tay koşar; üstelik insanlar anasını zapt ettiler diye ürkmemiştir, cesurdur... Gövdesinin hatları sert ve safran sarısı, dalgalı tüyleri gül kırmızısı. Güç bakımından bir fil, boyu poşu bir deve gibi... Kimseyi sırtına almamış-, ta ki Rüstem'e kadar. Ateşli tay, içgüdüsel olarak yeni efendisini kabul ederek Rüstem'in sadık savaş atı haline gelir; ateş kırmızısı donundan dolayı ona Rahş adını verirler. Rüstem cesaretini, gücünü ve kanını sınamak için dizginlerini ele aldığında, Rahş artık hem binicisini hem topuzu hem de postayı taşıyabilir. Uçarcasına koşarken hiç bir geyik ondan daha hızlı olamaz.. Yumuşak ağzı, hızlandığında tükürükler saçarak köpürür. Dizginleri hafiftir; zekidir, iyi hızlanır. Kısacası Rahş, üstün savaş atının timsalidir.

Thomas Atkinson savaşçıyla atı arasındaki ilişkiyi şu şekilde tanımlamıştır:

> (Binici] atını sever. ... Yolculuğa çıktığında, hayvan geceleri efendisinin topraktan yapılmış yatağının yanına bağlanır, sonra sanki sadık bir bekçi köpeği görevini üstlenir. Etrafta dolaşan ne varsa sahibine haber verir ve efendisi atın ses tonundan geçenin dost mu düşman mı olduğunu anlar.

Gerçekten de, efsanevi Rahş uyuyan Rüstem'i bir aslan, bir yılan ve en son olarak da bir ejderhanın gece saldınlanndan korur. Rüstem böylece sonunda Rahş'ın, sahibinin güvenliğine ne kadar düşkün olduğunu anlar. Atkinson şu sonuca vanr: "At çoğu zaman sahibinden de zekidir."

Hem Persler hem de İskitler, silahlanma yanşını kazanmak için Rahş gibi üstün ve güçlü atlar yetiştirmeye çalışırken çeşitli yöntemleri de iyice kusursuzlaştınr.

Persler, paranın satın alabileceği bütün avantajlara sahiptir. İmparatorluk hâzinesi yaklaşık 100 bin hayvanın ye-

tiştirilmesine ve beslenmesine yetmekte ve haralar, Krallar Kralı'nın ihtiyaçları için yılda 10 bin binek hayvanı göndermektedir. Hayvanların hepsi ya da en azından birçoğu, tüm antik kaynakların dikkat çektiği, belli bir omuz yüksekliğine sahip aygırlardan oluşmaktadır. Persler, her biri birer heykeli andıran böylesi küheylanlar yetiştirmek için hem yavrulayan kısraklara hem de genç, büyümekte olan taylara büyük özen göstermiştir. Sıradan kısrakların her yıl yavrulamasına izin verilir ya da bu süreç teşvik edilirken, ödüllü damızlık kısraklar gebelikleri arasında daha uzun süre dinlendirilmiştir. Bu sayede daha büyük ve daha güçlü yavrular elde edilmiştir. Taylar ise eğitime başlanmadan önce iki ila üç yıl boyunca otlaklarda serbestçe otlatılmış, bu da daha büyük ve güçlü kemikler ve kaslar geliştirmelerine olanak sağlamıştır. Bu, yüksek eğitimli süvari birlikleri için uygun ve yüksek performanslı atlar üreten, maliyetli ve zaman aba bir yöntemdir.

Bu genç aygırlar heyecanlı ve potansiyel olarak tehlikeli hayvanlar oldukları için alaylarına katıldıklarında kapsamlı bir eğitim almaları gerekir. Günümüzde seçkin at terbiyesi etkinliklerinde görülen at sırtında atlama veya akrobasi yapma gibi egzersizleri geliştirenler de muhtemelen yine Perslerdir. Aygırlar, iğdiş edilenlere kıyasla kazalara ve hastalıklara karşı daha savunmasızdır; bu nedenle askerleri ve seyisleri tarafından sürekli kontrol edilmeleri gerekir. Persler, seferdeyken atlannın serbest otlamasına izin vermez; bunun yerine onlan bağlayıp elden yonca yedirmişlerdir. Bu uygulama, atların yabana oldukları ortamlarda tanımadıklan otlan otlayıp hastalanmamalarını sağlamış; gelgeldim masraflı bir iaşe sistemi gerektirmiş, hele ki uzun bir sefer söz konusu olduğunda sürekli bu yönteme güvenerek hareket etmek imkânsız hale gelmiştir. Persler, yağmacı İskitleri sınırsız boz-

kırlarına geri püskürtmeye çalıştığında bu durum daha da önem kazanacaktır.

Tipik İskit savaş atları Krallar Kralı'nın şımartılmış nazlı atlarının tersine katı ve çevikti; hız, susuzluğa ve soğuğa karşı dayanıklılık gibi konularda özel olarak yetiştirilmişlerdi. Atların toplam sayısını belirleyen yegâne faktör, yağış ve otların büyüme hızıydı; Perslerinkilerle karşılaştırıldığında, sayıca ezici bir üstünlükleri vardı. Her yıl doğan tay sayısını sınırlamıyorlardı, çünkü atlan onlara hem hareketlilik hem de yiyecek sağlıyordu. Taylannı alıştırmak için iki ila üç yıl beklemedikleri için atları Pers bineklerinin boyuna ve gücüne hiç erişememiştir. Bozkır halklan için boy ve güç, her zaman aç olacak ve dolayısıyla otun kıt olduğu sert bir kışa dayanamayacak bir at anlamına geliyordu. İskitler de çok fazla aygır beslemek istemedikleri için -bu atlar sürülerinde dengesiz durumlara neden olabilirdi- erkek taylarının çoğunu iğdiş etmişlerdir. Bu durum, atların ortalama boylarının da kısalmasına yol açar; bu atlara daha kolay binildiği için İskit binici adaylarının sıkı bir eğitime de ihtiyacı kalmaz.

İskitlerin de iyi eğitilmiş, seçkin atlan vardı; ancak burada da İskitler tercihlerini nitelikten değil nicelikten yana yapmıştı. Atlar da insanlar gibi fiziksel olarak eşit doğmaz. Bazılannm kalpleri daha büyüktür ve bu sayede daha hızlı koşabilirler. Kimilerininse daha güçlü uzuvlan ya da daha sert toynaklan vardır. İşte bunlar, İskit atının Kyros'un yarışlarını kazanmasım sağlayan ve diğerlerinin geride kalmasına neden olan doğuştan gelen farklılıklardır. İskitler, tıpkı Amerika Birleşik Devletleri, Rusya ve Çin gibi kalabalık ülkelerde Olimpiyat eğitmenlerinin yaptığına benzer şekilde, at yeteneklerini muazzam bir havuzdan seçerek belirlemişlerdir. Şeflere ve şampiyonlara uygun böylesine üstün atlar bulma yeteneği bozkır efsanelerine konu olmuştur.

Gene böyle bir hikâyede, atlının biri bozkır güneşiyle ağarmakta olan bir at kafatası bulur. Onu almak için atından iner ve kafatasının şeklini inceledikten sonra üstün bir atın, gerçekten de büyük bir yanş atının izlerini tespit eder. Kafatasını eyerine bağlar ve sonra aylarca at sürerek karşılaştığı insanlara ölü atı tanıyıp tanımadıklarını ve soyundan hayatta kalan olup olmadığını sorar. Karşılaştığı çoğu insan onun delirdiği sonucuna varsa da, bir kişi kafatasını gerçekten de tanır ve at uzmanına, ölü atm doğurduğu tayı nerede bulabileceğini söyler. Gidip bu tayı bulur ve satın alır, onu özenle eğitir ve sonra o at sayesinde yanşlarda ödül üstüne ödül kazanır.

Bilimsel yetiştirme yöntemleri o dönem henüz ortaya çıkmadığı için, bu tür atların fiziksel gücü insana büyülü gibi gelmiş olabilir. Eski çağlarda yapılan yetiştiriciliğin ölçeği, aygırların ve kısrakların çiftleşme törenlerinin mikro düzeyde yönetilmesini engelliyordu. Hem Pers hem de İskit atlan meralarda serbestçe dolaşırken, doğa atların arasında kendi akışında seyrediyordu. Bu dönemin binicileri atın rengine özel bir önem atfederek onlan göksel sembolizmle ilişkilendirmiştir. Belli renkleri bir araya getirme uygulaması, bazı belirgin genetik olgulara da yol açmıştır. Eski biniciler leopar gibi benekli at severdi; Rahş'ın benekli derisi bunun bir varyantıydı. Bu rengi ortaya çıkaran gen, gece körlüğüne sebep olan genle yakından ilişkilidir; yani iki gen DN A'nın bir bölümünde birbirine yalan bulunur ve bu nedenle iki özelliğin ebeveynden yavruya eşit biçimde aktarılması olasılığım destekler. Atların geceleri çalınma olasılığım güçleştirdiği için yetiştiricilerin bu özelliği ortaya çıkarma çabasında olduğu yönünde spekülasyonlar vardır.

Üstün nitelikli bir at tespit edildikten sonra, gerek bozkır toplulukları gerekse seçkin Persler, atlarını ödül kazanacak düzeye getirmek amacıyla yetiştirip kondisyon kazandır-

maya yönelik gelişmiş yöntemlere sahipti. Bu atlara, iğdiş edilmiş sıradan atlara uyguladıklarından daha yumuşak bir bakım uyguluyorlardı. Seçkin atlar, özellikle de genç atın büyümesi ve gücünü geliştirmesi için hiçbir masraftan kaçınılmadığı kış aylarında daha iyi besleniyordu. Bozkır insanlarının ahırları olmadığı için seçkin atlar kışın sırtlarında ağır battaniyelerle gezer, hatta özellikle de soğuk kış gecelerinde kaçıp aile çadırında kalırdı. At yetiştiricileri bu tür atlara benzersiz isimler verme eğilimindeyken, sıradan atlar sadece renkleriyle ("doru", "alaca") tanınırdı. Sözlü destanlar bu atlar için zengin bir lakap dağarcığına sahiptir: "Terlemez", "Yere değmez" ve "Hızlı ceylan".

İskitlerin seçkin at yetiştirme yöntemleri Perslerinkinden farklıydı ve bu da onların özel yaşam biçimlerini yansıtıyordu. Kyros'un at yarışında gördüğü üzere, hem Perslerin hem de İskitlerin üstün atları vardı. Zaferi kimin kazanacağı, savaşa girerken yapılan seçimlere bağlıydı.

İskit — Pers Rekabeti

Çevik ve dayanıklı atlannın kendilerine sağladığı dokunulmazlığın tadını çıkaran İskitler, sık sık Pers İmparatorluğu topraklarına ve daha sonra da Hint Yanmadası'na akınlar düzenlemiştir. Daha önce bahsi geçtiği üzere, Krallar Kralı'nın en önemli görevlerinden biri, hükümdarlığı altındaki yerleşik halkları bu yağmalardan korumaktır. Güneydoğu Anadolu'daki bir mezarda bulunan nadir bir Pers-İskit savaş sahnesi resminde, bu çatışmaların canlı bir görüntüsü tasvir edilir. Sağda at üstünde Pers okçuları, solda gene at üstünde İskit okçuları dizilmiş, atlarının dikilmiş kulaklannın arasından oklarla birbirlerini karşılıklı yaylım ateşine tutmaktadırlar. Pers atları daha iri ve tıknazdır, binicileri bitişik nizam sıralanmıştır. İskitler ise daha ufak hayvanlar üzerinde, daha dağınık bir düzende dizilmiştir. Perslerin, gerçekte olduğun-

dan daha büyük tasvir edilen at sırtından inmiş şefi düşmanına ölümcül bir darbe indirmektedir. Bu resim, Perslerin İskit akmalarına karşı kazandığı ya tarihte kayıtlı ya da özlemini duyduklan bir zafere methiyedir. Pers süvarileri İskitleri bozkıra kadar kovalamak için fazlasıyla yeterli olsa da, bozkırın kendisine boyun eğdirmek için yeterli değildir.

Büyük Kyros, onlan kendi egemenliğine tabi kılmak amaayla savaşı İskit topraklarına taşıyarak, İskit akınlarına karşılık vermek zorunda hissetmiştir. Ordusunu bugünkü Türkmenistan'ı Özbekistan'dan ayıran Ceyhun Nehri boyunca yürütür. Amazon savaşçılanna benzetilen kraliçeleri Tomris yönetimindeki İskitler, ihtiyatlı bir şekilde bozkınn derinliklerine çekilir. Kyros Tomris'e barış ve imparatorluk hareminde bir yer teklif etse de, Tomris'in bu teklifi reddetmesi hiç de şaşırtıa değildir. Daha sonra Pers ordusu üslerinden tehlikeli bir şekilde uzaklaşır.

Burası, hayvanlan susamış büyük bir ordu için hiç de dost canlısı bir ülke değildir. Ceyhun Nehri'nin ötesindeki bozkır, neredeyse hiçbir belirgin özelliği olmadan kilometrelerce uzanmaktadır. Düz araziyi sadece, iğneye benzer yapraklanyla üç beş saksağan ağacı kesintiye uğratır. Keçiler belki bu ağaçlann etli kabuklarıyla beslenebilir ama özellikle de 10 bin kişilik bir süvari birliğinin atlan için etrafta çok az ot bulunur. Eşekler onlara su ve yem taşımaktadır, ama onların da erzağa ihtiyaa vardır. Daha sonraki ordular bu bozkırlan eşeklerin yerine develeri kullanarak geçmiş, bu da onlara çok daha geniş bir harekât alanı sağlamıştır. Ama Kyros'un zamarundaki mağrur süvariler, mütevazı eşeğe ve onun susuz hayatta kalma konusundaki sınırlı kapasitesine bağlıdır.

Eşekler sayesinde Kyros ilk etapta muzaffer olur zira İskit atlan, Perslerin devasa yük katanndaki eşeklerin anırtılanndan ürküp kaçar. Ama bozkırda geçen sayısız günden sonra bitkin ve erzaksız kalan Persler, İskit atlı okçularına yenik dü-

şer. Kimi rivayetlere göre, Kyros'un kendisi de öldürülür ve Tomris kellesinin kendisine getirilmesini emreder, önce kelleyi deriden bir mataraya daldırır ve "susuzluğunu gidermesi için" matarayı insan kanıyla doldurtur. Daha sonra kafatasını kaşlarının altındaki kemikten kestirip dışını deriyle, içini de altınla kaplatarak bir kadeh yaptırır. Bundan sonra Kraliçe sarayda ne zaman ziyafetler düzenlese, Kyros'un kafatası şarapla dolu olarak elden ele dolaşır ve yenilgisinin hikâyesi tekrar tekrar anlatılırdı.

Persler ise büyük ölçüde derslerini almış ve gelecekteki bozkırları fethetme girişimlerinden kaçınmışlardır. Kyros ve Tomris'in hikâyesi uydurma bile olsa, daha sonraki ihtiyatlı politikaların nedenini açıklar. Bu politikalardan biri de, doğu sımnnı bozkır halklarına karşı güçlendirmek ve onların saldırılarını beklemektir. *Şehname'de* güçlü küheylanlara binen efsanevi şövalyelerin, istilacıları bozkıra kadar kovaladıkları anlatılır. Rakipler at gücü bakımından birbirlerine denktir, bu yüzden çatışma saltanattan saltanata devam eder. *Şehname'nin* kahramanlar ve atları hakkındaki hikâyeleri; îskitler, Hunlar, Türkler ve Moğollar gibi bozkır istilacılarıyla karşı karşıya gelmeye devam eden İranlılar için güncelliğini hiç kaybetmez. Kyros vakasından 2000 yıl sonra, bu kez bir İran şahı bozkır istilacılarından oluşan bir orduyu yenmiş ve bilinçsiz bir intikam eylemiyle hanlarının kafatasını bir içki kadehine dönüştürmüştür.'

Atla Filin Çarpışması

Şehname'deki bir başka hikâyede, İran'a giden bir Hint elçisi, Şah'ın bilgeliğiyle ünlü veziri Büzürcmihr'i'i sınamak için bir

* İranlılar açısından bu tarihsel miras bilinmiyordu çünkü Büyük Kyros'un tarihini ancak 19. yüzyılda, İngiltere'de genç bir İranlı öğrencinin Herodotos'u Farsçaya çevirmesiyle yeniden keşfettiler.

bulmaca getirir. Bulmaca, siyah ve beyaz karelerle boyanmış bir kumaş ile fildişi ve tik ağacından oyulmuş iki küçük figür takımından oluşmaktadır. Büzürcmihr'e, parçaları incelemesi ve bulmacanın önemini Şah'ın ve Hint elçilerinin huzurunda açıklaması için bir gün verilir. Uzun ve titiz bir gecenin ardmdan Vezir, Hint yapbozunun aslında savaş alanını taklit eden bir masa oyunu olduğunu kendinden emin bir şekilde açıklar. Figürler, her biri bir kral, bir vezir, filler, süvariler, savaş arabacılan ve piyadelerden oluşan karşıt ordulan temsil etmektedir.

Bu oyun kuşkusuz satrançtır ve her bir taşın hareketi, savaş alanındaki karşılıklannı yansıtmaktadır. Günümüzün piyonlan olan piyadeler ileriye doğru ilerler. Günümüzün kaleleri olan savaş arabacıları (Sanskrit *ratha'dan,* "savaş arabası", Farsça) her iki kanada yerleştirilir ve düz bir çizgide hızla dörtnala gider. Atlar ya da şövalyeler kanat manevralarıyla saldırır. Filler, Batı satrancının *filleri* (bir zamanlar aptallar -*fools*- denirdi, Farsça *fil'den* türeme), kral ve kraliçeye (artık şah ve vezir) yakın durur ve dört bir yana açılan kısa ve hızlı hamleler yapar. Vezir bir savaş arabası ya da fil kullanabildiği için her yöne hareket edebilir. Hint elçisinin bulmaca hediyesi, Hint hükümdarının ordusunun tüm bu savaş araçlannda ustalaştığı, bu yüzden İranlıların ona gereken saygıyı göstermesi gerektiği konusunda bir uyarıdır. Savaş arabası ve atlılar Hindistan'a bozkırdan ithal edilmiş olsa da, fil özellikle Hindistan'a özgü bir unsurdur ve Hintlilerin gözünde yabana savaş araçlan için çok değerli bir rakiptir. Savaş alanında filden başka hiçbir hayvan hiçbir zaman ne ata meydan okuyabilmiş ne de devlet gücünün sembolizmine ilham vermiştir. At gücünün İran'a karşı Hindistan'da yani iyi atların ülkesine karşı filin ülkesinde savaşı nasıl şekillendirdiğine dair fark ancak coğrafyayla açıklanabilir.

Hindistan Yarımadası, Avrasya bozkırından, ortalama 6 kilometre yükselen Himalaya Dağları, daha da batıdaki Pamir ve Hindukuş Dağlarıyla ayrılır. Bu dağ bariyeri, Hint Okyanusu'nun nemli havasını yarımadanın üst kısmında hapsederek hem atlar için elverişli İç Asya bozkırının kuraklığını hem de Hindistan'daki muson döngüsünü yaratır. Atlar muson yağmurlarının sebep olduğu ıslak ve sıcak iklimde gelişemez. Haziran ve eylül ayları arasındaki yoğun yağmurlar gür ve bol otlar getirse de atlar seçici yiyicilerdir ve Hindistan'ın zengin bitki örtüsü onlar için hem çok yabancı hem de pek iştah açıcı olmayan sürprizler barındınr. Aşırı yağmur aynı zamanda otları besleyici maddelerden arındırır ve otlayan atı hayati minerallerden, özellikle de selenyumdan mahrum bırakır. Muson yağmurları atların toynaklarını yumuşatarak onları taşlı yollarda kırılganlaştırır. Bir sonraki kurak mevsimde güneş o kadar güçlüdür ve buharlaşma o kadar fazladır ki tarlalar kavrulur ve atlar yiyecek bir şey bulamaz. Verimli Hindistan'ın büyük bir kısmı tarımla iç içedir; bu nedenle at yetiştiriciliği için koşulların elverişli olduğu yerlerde bile atın geniş otlak ihtiyacı çiftçilerin toprak işleme ihtiyacıyla ters düşer. Bu nedenle Hindistan'ın pek çok yerinde atlar sayıca azdır.

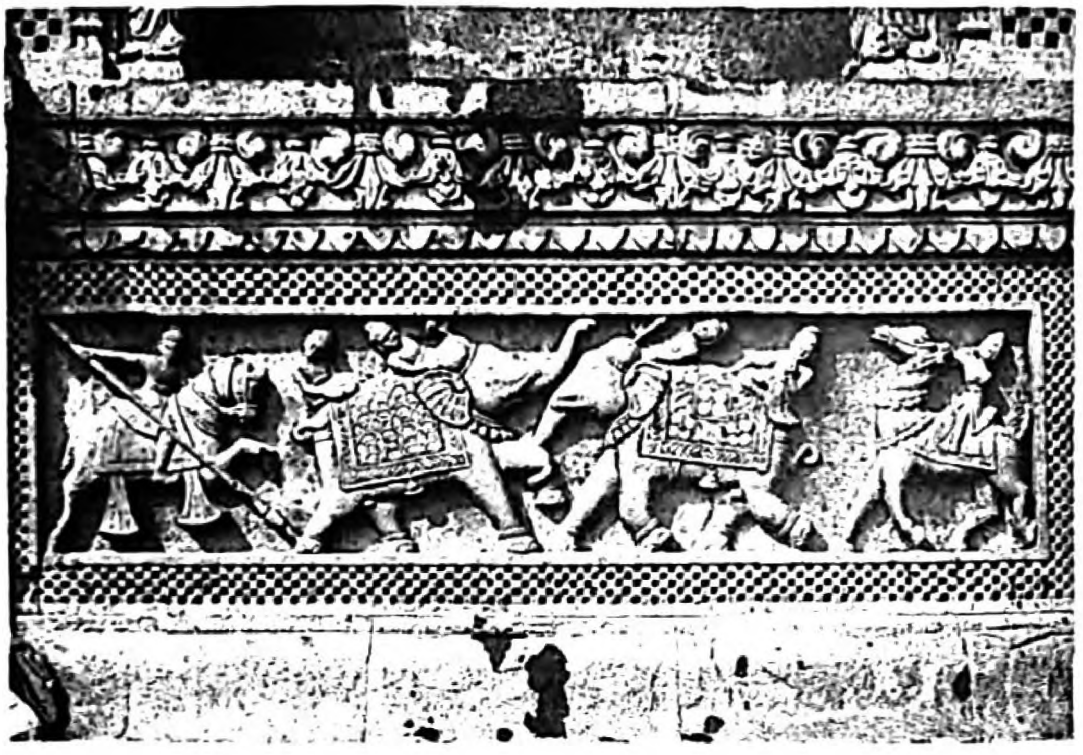
Sık ormanların olduğu bölgeler, atlar için en az elverişli yerlerdir. Yılda 75-150 santim arası yağmur düşmesine sebep olan muson ise nim, akasya, çam ve sarmaşıklann büyümesini teşvik eder. Bunlar yarımadanın kuzeydoğu çeyreğini kaplayan yemyeşil bir orman örtüsü oluşturur. Bugün Hindistan, Teksas'tan daha geniş bir alan olan yaklaşık 780.000 kilometrekarelik ormana ev sahipliği yapar. Tanmsal alanlar açılmadan önceki yerel ormanlar muhtemelen çok daha büyüktü. Hem Hint tarihindeki hem de efsanelerindeki pek çok olay ormanda geçer: Kralların ava çıktığı, prenslerin sürgünlerini

geçirdiği. Buda gibi münzevilerin ve kutsal adamlann meditasyon için inzivaya çekildiği yer hep burasıdır. Hint klasik ve halk edebiyatı maymunlar, kaplanlar, aslanlar, yılanlar ve elbette filler de dâhil olmak üzere orman hayvanlarının her yerde bulunmasıyla dikkat çekicidir. Sanskrit destanı Mahabharata, iki rakip prenslik klanı arasındaki devasa çatışmalann yaşandığı eski Ganj Vadisi'ni "sık ormanlardan oluşan bir bölge" olarak anlatır. Klanlardan biri, daha sonra Delhi'ye dönüşecek olan başkenti İndraprastha'yı inşa etmek için ormanlık alanı temizler. Rakipleri, "Fil şehri" anlamına gelen Hastinapur adlı bir orman şehrinde saray kurar.

Günlük olarak kendi vücut ağırlığının %5'i yani yaklaşık 150 kilo yem tüketen fil, buralara son derece uygun bir orman sakinidir; oysa bir at için bu oran % 1,5 yani sadece 9 kilo civanndadır. Bu kadar yiyecek de, yabani bir fil söz konusu olduğunda, günde 16 saat boyunca otladığı kendi doğal ormanında mevcuttur sadece. MÖ 1. binyılda, Hindistan'ın ilkel ormanlarında çok sayıda fil bulunduğu çağlarda, onların yıkıcı varlıklarından korkan insanlar yüzünden bölge yöneticisi olan racalar, insanları filleri yakalayıp hapsetmeleri için teşvik etmiştir. Filler, ehlileştirildikten sonra, atlannkine benzer bir evcilleştirme sürecinde ulaşım ve savaşta yararlı olduklarını kanıtladı. Ama filin beslenme gereksinimleri,uygun otlaklarda kendi kendini besleyebilen atın aksine, sahipleri için o kadar külfetliydi ki yalnızca en güçlü racalar ya da mihraceler bu güçlü hayvanlan besleyebiliyordu. Çok geçmeden fillere sahip olmak, Tayland monarşisi için bugün de olduğu gibi krallığı simgelemeye başladı. Fillerin savaşçı karakterinden etkilenen mihraceler, sikkelerine fil resimleri bastırmış ve en büyük fil ordularını kurmak için birbirleriyle yanşmıştır. Savaş arabalarına atlan koşsalar da savaşa fillerin üzerinde giderlerdi.

Satranç oyununda olduğu gibi, hem fillerin hem de atların, araziye bağlı olarak yararlı askeri rolleri vardı. Fil, atların otlayamadığı ve büyük süvari kuvvetlerinin manevra yapamadığı ormanlarda savaş için tercih edilen araçtı. Atlar ise filin kendi kendine beslenemediği otlaklarda iş başındaydı. Çok daha sonraları, 13. yüzyıla ait bir savaş günlüğünde anlatıldığı üzere, bazı bozkır savaşçıları savaş fillerini ele geçirip otlamaları için serbest bırakmış ama fillerin hepsi açlıktan ölünce şaşınp kalmıştır. MÖ 5. yüzyılın bozkır akıncıları sıcak, nemli ve sık orman kaplı Hindistan'ın iç kesimlerine girmekten kaçındıkları için Hindistan'ın fillerini pek kullanmamıştır. Doğru arazide süvarilerin fillere göre üstün stratejik ve taktik esnekliği defalarca kanıtlanmış olsa da, Hint hükümdarları fillerin korkunç savaş kabiliyeti ve görkemli görünümleri dolayısıyla süvarileri yalnızca fillerle yenebileceklerine her zaman inanmıştır. Filler tarafından yönetilen güçlü ordulannın başındaki birçok Hint hükümdarı, İndus ve Ganj Vadilerinin ormanlardan büyük ölçüde arındırılmış açık düzlüklerinde atlı istilacılarla savaşı kabul etme gafletine düşmüştür. Büyük İskender'den ilk Babürlü İmparatoru Babür'e kadar Hindistan'ın atlı istilacıları, başarılarını fiili rakiplerinin aşın özgüvenine borçludur.

Fillerin atlara kıyasla en büyük dezavantajlarından biri ölçektir. Atlar büyük ölçekte yetiştirilebilse de filler esaret altında iyi üreyemediği için genellikle vahşi doğada yakalanıp hapsedilir. Bir kısrak her yıl yavrularken, bir fil ancak iki yılda bir yavrular. Perslerin süvari orduları ve İskitlerin orduları on binlerce attan oluşurken, Hint prenslerinin fil orduları sadece binlerle ifade edilmiştir. Hint filleri, kraliyet başkentlerini savunmada iyi ama krallığı uzak eyaletlere yaymak için o kadar kullanışlı değildi ve yem sıkıntısı yüzünden birçoğu aynı anda kuHamlamıyordu. Sonuç olarak,

Atlarla filleri savaşırken tasvir eden bir kabartına,
Maheshwar Tapınağı, 1666.

Terslerin Ege'den İndus'a kadar hüküm sürdüğü MÖ 5 ve 4. yüzyıllarda Hindistan, Hindistan'ın yoğun ormanlık merkezinde ve doğusunda yoğunlaşan bir dizi küçük krallıktan ibaretti. Hint mihraceleri Batılı komşularına sadece fillerle rakip olamazdı. Satranç oyununun hikâyesi, bunun yavaş yavaş farkına vardıklarını göstermektedir.

Alt kıta olarak da anılan Hint Yarımadası atlara karşı her yerinde misafirperver değildir. Hindistan, bazıları at yetiştiriciliği için son derece uygun çeşitli yerel iklim koşullarına sahiptir. Batıdaki Belucistan, Sind, Pencap ve Racastan, kuzeyde Afganistan'dan güneyde Umman Denizi kıyılarına kadar uzanan bozkır topraklarının doğal bir uzantısı şeklindedir. Muson yağmurlarına maruz kalmayacak kadar batıda yer alırlar. Başka doğal otlak adaları da vardır: Hindistan'ın tepelik güneyindeki Dekkan Platosu ve Himalayalar'ın etekleri. Daha da yüksek rakımlarda; Ladakh, Leh ve *NepaTde* dayanıklı midilli ırklan gelişir.

Pencap'ın kuru ve çimenli ovalarında, İskit at yetiştiricileri için çok cazip otlaklar vardı. Bu topraklar, alt kıtanın güç ve nüfus merkezlerinden uzakta yabani ve seyrek nüfuslu bir sınır olarak kabul edildiği için, bu çobanlar ilk binyıl ortalarında bölgeye geldiklerinde kendilerine muhalefet eden pek olmadı. Batı Asya'da olduğu gibi Hindistan'a göçen bozkır halkları daha güneyde ve doğuda bulunan Hint devletlerinin ordularında paralı asker olarak istihdam edildi; yeni gelenlerin Hindistan'ın ilk süvari birliklerini oluşturmuş olması muhtemeldir. Yüzyıllar önce Bronz Çağı'nın savaş arabası kullanan bozkır halkları, Pencap'a göç ederek savaş arabası devrimini getirmişti. Bu kez de bozkırdan gelen Demir Çağı göçmenleri Hindistan'm süvari devrimini ateşleyecekti.

MÖ 4. yüzyılda, Pers İmparatorluğu zirvedeyken, Hindistan'ın ilk imparatorluk hanedanı Nanda Ganj Vadisi'nde henüz yeni ortaya çıkmıştı. Önceki hükümdarların yaptığı gibi Nanda da imparatorluğun doğuda, ormanlık bölgelerindeki üslerine hâkim olmak için fillere güveniyordu. Ancak batı sınırlarını bozkırdan ya da İran'dan gelen atlı akıcılara karşı koruyabilmek için yepyeni ve çok daha güçlü bir süvari birliğinin oluşturulması gerekiyordu. (Gerçekten de Nanda süvarilerinin şöhreti, Perslere karşı kazandığı zaferden sonra MakedonyalI Büyük İskender'i, MÖ 326'da Orta Hindistan'a yaptığı istilayı durdurmaya ikna etmiştir.) Nandalar 3000 savaş filine ek olarak 80 bin kişilik süvarileriyle Bihar, Bengal ve Madhya Pradeş'i fethetmeyi başardı.

İskit, Makedon ve Pers paralı askerleri tarafından desteklenen rakip bir hanedan olan Mauryalar, MÖ 322 yılında Nanda İmparatorluğu'nu devirmeyi başardı. Bu devrimin ayrıntıları, hanedanın kurucusu Çandra Gupta Maurya ve kurnaz veziri Çanakya hakkında pek çok efsanevi malzeme

içeren Sanskrit hikâye *Mudrarakşasa'r\ın* temelini oluşturur. Kesin olan bir şey varsa o da, iktidara geldikten sonra Çandra Gupta'nın, Nanda'nm süvarilikteki hünerlerini korumaya özen gösterdiğidir.

Kautilya adıyla da bilinen Çanakya, Çandra Gupta için geleneğe uygun olarak kapsamlı bir devlet yönetim rehberi derlemiştir. *Artaşastra* ya da *İlkeler Özeti* adlı bu eserde atlara ve süvarilere birkaç bölüm aynlmıştır. Burada Çanakya, hükümdanna iyi atlann nereden alınacağı ve nasıl yetiştirileceği konusunda tavsiyelerde bulunur. Kamboja (Pakistan'da bugünkü Hazara bölgesi), Sind ya da Pencap'm kuzey ovalan olan Aratta'dan atlar tavsiye eder. İran ya da Afganistan'a atıfta bulunan Vanayu'dan ve bugün Afganistan'ın kuzeyindeki Mezar-ı Şerif olan Belh'ten gelen atlan da beğenir. 1200 yıl sonra, süvari generali Finiz Cang da Babürlü efendilerine aynı kaynaklan tavsiye etmiştir.

Hindistan'ın sert ortamında at yetiştirmek Özel bir bakım gerektiriyordu. Birincisi, atlann ahırda tutulmalan gerekiyordu. Çanakya, ahırda tutulan atlann psikolojik ihtiyaçlarını hem ilginç hem de modern görünen görüşlerle ele almıştır: "Ahırlar geniş ve havadar alanlar içermeli; maymunlar, tavus kuşlan, kızıl benekli geyikler, firavun fareleri, keklikler, papağanlar ve mina kuşlan da banndırmalıdır." Böylelikle atlann yalnız, anti-sosyal ve kumanda edilmesi zor hale gelmesine engel olunmuştur.

Taze bozkır otlannın yokluğunda atlann beslenmesi de aynı oranda özen istiyordu. Hintli yetiştiriciler parlak tüylü ve deri altı yağ tabakası kaim atlan tercih ediyordu, bu da özellikle zengin bir beslenme gerektiriyordu. Çanakya "atlann sade tereyağı, un ve yağla beslenmesini" tavsiye ediyordu. Besi yemleri, yeşil buğday ve saman kanşbnlarak hazırlanıyordu. İnek sütüyle kanştınlmış buğday ya da pirinç,

hatta sadeyağlı koyun eti de veriliyordu. Hintli binici ve yazar Yaşaswini Çandra, "Bir at, yeterince alışma süresi varsa farklı diyetlere hatta *biryani'ye* bile uyum sağlayabilir," diyor. Atları böyle bir diyetle beslemenin maliyeti, serbest dolaşan İskitler ya da yonca yetiştiren İranlılar için zorlayın görünse de fillerin beslenmesiyle karşılaştınldığında onlara gene de neredeyse bedava gelmiş olmalı.

Ahırlar ve özel diyetlerin yanı sıra, Hindistan'm muson iklimindeki atlar sürekli tıbbi bakıma ihtiyaç duyuyordu. Veterinerlik eğitimi almış bilim insanlan, at hastalıklannın nasıl tedavi edileceğine ilişkin kapsamlı kılavuzlar derlemiştir. Maurya sonrası, MS 4. yüzyıla ait *Asvaşastra* ya da *"Atlar için Kurallar Özeti"*, Sanskrit yazılmış kafiyeli 12 bin dizede at hastalıklarını ve çarelerini tanımlıyordu. Bu el kitabı, aynı Finiz Cang tarafından Farsçaya yapılan bir çeviri de dâhil olmak üzere, sonraki binyıl boyunca okunan, yorumlanan ve genişletilen bir klasik haline gelmiştir.

Atların uygun şekilde tedarik edilmesi ve bakımına ek olarak, Maurya, kendilerinden önceki Persler gibi, bozkınn dışında bu kadar büyük bir süvari gücünü korumak için gereken lojistikte ustalaşrruştı. Atlar, filler ve yük öküzleri için yem, seyis ve özel hizmetlerden sorumlu uzmanlardan oluşan titiz bir bürokrasi ağı oluşturdular. Devlet, fillerin ve atlann mülkiyeti üzerinde tekel kurmuştu. Filler için bu, kraliyetle geleneksel ilişkilerinin bir devamı niteliğindeydi. Atlar içinse, Hindistan ortamında hayvanlann bakımının zorluğunu yansıtıyordu; böyle bir masrafı yalnızca güçlü bir imparatorluk karşılayabilirdi.

Pahalı at ve fillerden oluşan bu ahırlann bakımı Maurya hükümdarlarımn hanedanlık prestijine katkıda bulunuyordu. Bu iki hayvanın temsil ettiği güçle de övünürlerdi. Mihraceler filler arası görkemli ve kanlı savaşlar düzenliyordu ki

bu savaşlar, fillerin tribünlere sıçraması durumunda seyirciler için katılımcılardan daha tehlikeli oluyordu. Buna karşılık popüler at yarışlarının en büyük tehlikesi, zaten kötü bir şekilde bağımlı olan kumarbazların favori şampiyonlarına bahis oynayarak her şeylerini kaybetme riskiydi. Yarışların popülerliğinin bir göstergesi olarak Sanskrit dilinde afrodizyaklar için bir ifade vardır "İnsanı yarış atına dönüştüren şey." Kamasutra ayrıca şu uyanda bulunur "Dörtnala koşan bir at, kendi hızının enerjisiyle körleşir; yoldaki hiçbir direğe, çukura ya da hendeğe aldırış etmez; tutkuyla körleşen iki âşık da böyledir."

Maurya süvarilerinin büyüklüğü ve cesareti, MS ilk yüzyıllarda Hindistan hakkında yazan yabancıları etkilemiştir. MS 1. yüzyılda yaşamış Romalı hezarfen Yaşlı Plini us, Maurya süvarilerinin büyüklüğünü 30 bin at olarak tahmin etmiştir. Buna karşılık gelen fil sayısı tahminleri 3000 ile 9000 ara-

Gupla yarış atı ve jokeyi, MS 4. ila 5. yüzyıl.

sında değişmektedir, ki bu da at gücünün fil gücüne kıyasla daha büyük ölçekte olmasıyla tutarlıdır.

Mauryalar tüm bu hayvanları sadece prestijlerini korumak için beslemez. At gücünü yalnızca kuzeybatı sınınndan gelen istilacıları püskürtmek için değil, MÖ 303'te Pencap ve Afganistan'ı fethetmek için bile kullanan ilk Hint hanedanı onlardır. Bu fetihlerle ilgili hiçbir Maurya tarihi kaydı yoktur, çünkü kupkuru savaş yıllıkları yerine şiirli anlatımı tercih etmişlerdir. Hindistan'ın en büyük şairlerinden biri olan Kalidasa'nın MS 4. yüzyılda yazdığı bir destan, Maurya seferlerinin muhtemelen nasıl geliştiği hakkında bize bir fikir verir. Seferleri, Kalidasa'ya ilham vermiş bile olabilir. Şairin efsanevi kahramanı Raghu, İskit istilacılarını püskürtmek için tıpkı satrançta olduğu gibi piyadeler, savaş arabaları, filler ve süvarilerden oluşan ordusunu toplar. Onları önce İndus Nehri boyunca kovalar. Ardından takip Hayber Geçidi'ne ve Hindukuş Dağları'na kadar uzandığında piyadeler, savaş arabalan ve filler geride kalır. Raghu'nun süvari ordusu İskitleri kestane ağaçlarının ve karla kaplı dağların soğuk ormanlarına kadar takip eder. 1500 kilometre sonra, 800 yıl önce Kyros'un öldüğü yerin yakınında, Ceyhun Nehri kıyısında, Hint ve İskit süvarileri birbirine girer. Atların toynaklannın kaldırdığı toz, savaşçıların dostu düşmandan ayırt etmesini imkânsız kılar. Dört bir yanda yaydan çıkan okların vınlaması duyulur. Raghu'nun kuvvetleri, vücutları bir arı sürüsü tarafından sokulmuş gibi oklarla delik deşik edilmiş düşmanın sakallı kafalarıyla kaplar yerleri. İskitler boyun eğerek miğferlerini çıkarırken, savaşta at süren kadınların da utançla yüzleri kızanr. Muzaffer Hint süvarileri atlannı Ceyhun Nehri'nde dinlendirirken, İskit şefleri barış hediyesi olarak altın ve savaş atlarını teslim eder.

Hintlilerin kendi topraklarında İskitlere karşı gerçekten Kyros'tan daha başanlı olup olmadığı bilinemez, ancak gerçek hayattaki Mauryalar Afganistan'ı güvence altına alarak -ki muhtemelen Raghu'nun efsanevi seferinin amacı da budur- bozkır istilasına karşı bir siper oluşturmayı başanr. 2. yüzyıldaki Mauryalardan 16. yüzyıldaki Babürlülere ve hatta 19. yüzyıldaki İngiliz rajalarına kadar Hindistan'ın hükümdarlan, Afganistan'ı kontrol ederek atlılan saldın üslerinden mahrum bırakmaya ve Afganistan'ın otlaklarını kendi atlannı yetiştirmek için kullanmaya çalışmıştır. Hint imparatorluklan ya başanlı olup gelişmiş ya da başarısız olup yok olmuştur. Mauryalann çöküşünden sonra bozkır insanlan alt kıtaya yaptıklar akınlanna devam etmiştir.

Atın hızı ve hareket kabiliyeti onu bozkır halkları için zorlu bir silaha dönüştürmüş, süvarilerin benimsenmesi Hindistan'da olduğu gibi İran'da da imparatorluğun ortaya çıkışıyla aynı zamana denk gelmiştir. Persler, İskitler ve Hintliler için at gücü fethetme ya da bağımsız kalma yeteneği demektir. Daha doğuda, at fakiri Çin'de, at gücü için rekabet kıta ölçeğinde yaşanmıştır.

4

Muhteşem Atiarı Umutsuzca Aramah

Çin, MÖ 200-MS 400

Çin ve Çin’in Zapt Edilmez Hudutları

Çin zodyakına göre At Yılı olan MÖ 770'te, bir grup muhalif saray mensubu 300 yıllık Zhou Hanedanı'nın hükümdarı Kral You'yu devirmeye karar verir. Bu amaçlarına yabancı kökenli at yetiştiricilerini ortak etmeye karar verirler. Güçlü bir göçebe-çoban halkı olan Dog Ronglardan, Zhou'nun başkenti Haojing'e (bugünkü Xi'an yakınlarında) saldırmalarını ve hükümdarı tahttan indirmelerini isterler. İlk ödeme olarak onlara büyük bir araba dolusu altın ve ipek gönderirler, ayrıca kraliyet sarayının hâzinelerini yağmalama fikrini de paylaşırlar. Bu pazarlıktan memnun kalan Dog Rong Hanı, 15 bin süvariyi seferber eder. Kılıçlarını ve mızraklannı havada sallayan bu atlı ordusu, savunmasız ve masum şehre doğru bir dalga gibi ilerleyerek şehri kuşatır ve su kaynaklarını sabote eder. Şehir usulüne uygun olarak teslim olur ve Dog Ronglar şehri baştan sona yağmalar. Gelgeldim sıra bozkıra geri dönmeye geldiğinde kıllarını bile kıpırdatmazlar.

Komplocular Zhou başkentini istila etmek için Dog Ronglan toplamanın kolay olmasına karşın, fethettikleri şehri terk etmelerini sağlamanın pek de kolay olmadığını fark ettiğinde iş işten geçmiştir. Bu tür bozkır akınları ve iç çekişmelerin bir araya gelmesi, Çin'i MÖ 475'ten 221'e kadar, Savaşan Devletler Dönemi'nin çalkantılı dönemine doğru yavaş yavaş sürüklemiştir.

Zhou, savaş arabası kullanan ve aristokrat klanlardan oluşan bir federasyonu, kaba kuvvetten ziyade ritüel ve gelenekleri kullanarak yönetmişti. Dog Rong'un saldırılan ve ölümcül atlı okçuluğu Zhou'nun prestijini yerle bir eder ve bu şekilde, savaş arabasının modasının artık geçtiği ilan edilmiş olur. Bağımsızlaşan klanlar Dog Rong'a karşı kendilerini savunmak için kendi at güçlerini geliştirir. Artık Zhou vasallanndan biri olan Zhao'lu Wuling'in, sarayını "Hu gibi giyinmeye ve eyer üstünden ateş etmeye" ikna ettiği ve Çin'in zengin kuzey ovası üzerinde egemenlik sağlamak için birbirleriyle savaşan klanlar arası bir silahlanma yanşma kışkırttığı andır bu. Buna eşlik eden toplumsal bozulma, Konfüçyüs ve Zhuangzi gibi ahlak filozoflarının düşüncelerine ilham verir. İran ve Hindistan'da olduğu gibi Çin'de de, bozkır at yetiştiricilerinin gelişi, küçük devletlerin ilk büyük imparatorluklara dönüşme sürecini tetiklemiştir. Bu imparatorlukların daha sonra imparatorluk hırslan için yeterli at gücünü nasıl elde ettiği ve bu çabayı nasıl sürdürdüğü, bugüne kalan efsanelerin de ana malzemesini oluşturmuştur.

Bozkır ile "Savaşan Devletler" arasındaki binlerce kilometrelik sınır boyunca belki bir düzine, belki de daha fazla at yetiştiricisi göçebe topluluk vardı. Çinliler bu halklan Rong, Dong, Di, Wu-sun ve Yüe-çi gibi çeşitli isimlerle adlandınyordu. Bu isimleri belirli, tanımlanabilir bir etnik kökene atfetmek genellikle güçtür. Adını köpek totemlerinden alan Kö-

pek Rong, Tibet kökenli olabilir. Diğer at yetiştiricileri, ilk bin-yıl boyunca otlaklarını Altay Dağları'ndan o zamanlar Çin'in batı sınırı olan Shaanxi eyaletine kadar genişletmiş olan İşkil-lerdi. Diğerleri ise bir başka eski Orta Asya halkı olan Tokha-rianlardan gelmiş olabilir.

Kuzeyde, bugünkü Moğolistan'da, kökeni bilinmeyen bir halk MÖ 3. yüzyıl boyunca dört farklı hayvanı iç içe gütme, görkemli bir metalürji zanaati, avcılık ve atlı okçuluk gibi pek çok İskit alışkanlığını benimsemişti. Bunlar kendilerini İskit etnik adıyla aynı anlama gelen "yay çekenler" olarak adlan-dınyordu; Çinliler onlara "yaygaracı barbarlar" ya da Hsi-ung-nu diyordu. Hunların atalan olmalan muhtemel olduğu için, aşinalık adına bu ismi kullanacağım. Bu ilk Hunlar, arka-lannda onları İskitlerden ayıran kalıntılar bırakmıştan Mezar-larında taş levhalar kullanmış ve otlaklarına ren geyiği petrog-lifleri yerleştirmiştir, bu da Türklerin daha sonraki anıtlarının habercisidir. Ok uçlan bile İskitlerinkinden farklıydı, üç yerine sadece iki bıçağa sahipti. Ancak diğer pek çok yönden Hunlar, savaştık!an ve işbirliği yaptıkları ve nihayetinde özümsedikle-ri İskitlere benziyordu. Etnik ve dil kökenleri ne olursa olsun, bu iki halkın at yetiştiriciliği faaliyetleri, onlan Çin için hem değerli hem de tehlikeli komşular haline getiriyordu. Hunlar zamanla sınırdaki at yetiştiren halkların en büyüğü ve en güç-lüsü haline gelecekti.

Hun at yetiştiricileri, kendi hesaplarına paralı asker ya da akına olarak hizmet görmenin yarn sıra, Savaşan Devletler'e savaş atı tedarik ederek hareketli bir ticaret faaliyeti de sür-dürmüştü. Bu döneme ait bozkır mezarlan, atlar karşılığında alman gümüş ve altın süs eşyalanyla doludur. At ticareti, Sa-vaşan Devletler tarafından bozkırda kendi bölgelerine bitişik olarak inşa edilen duvarlarla çevrili surların içinde yapılıyor-du. Bu duvarların bazı bölümleri çok daha sonralan Çin Sed-

İmparatorlukların Yükselişi: Çin

Doğu Bozkırı
Yumen Geçidi
Gansu
Tibet
Platosu
Chang'an
(Haojing)
Wei N.
Zhao
Krallığı
Sarı N.

di olarak bilinen yapıda birleştirilecekti ancak bu ilk duvarlar, sıkıştırılmış topraktan yapılmış basit, izole birer kaleydi. Yine de bunlar yerel Çin garnizonlarına bozkır halklanyla ilişkilerinde koruma sağlıyordu. Bu ticaret noktalarına yakınlık, at tedariki söz konusu olduğunda batıdaki Savaşan Devletlere avantaj sağlıyordu.

Savaşan Devletler'in en batısında yer alan Qin'in kendisi de bozkır kökenli olabilir. Wei Nehri kenarında yer alan Qin klanının beşiği, yüzyıllar boyunca at yetiştiricilerinin kolonilerine ev sahipliği yapmıştır. San Nehir'in bir kolu olan Wei, kuzeydeki elverişli otlaklarla güneydeki daha sulak, daha çok tanma elverişli topraklar arasında bir doğal sınır oluşturuyordu. 17. yüzyıl yazarı Feng Menglong, Qin devletinin "geleneklerinin sık sık savaştıklan Dog Rong gibi bozkır halklarının geleneklerine çok benzediğini" belirtmiştir. Qin Hanedanlığının kurucusu kariyerine at tedarik ettiği Zhou sarayına hizmet ederek başladı. Sonunda Dog Rong'u artık harap olmuş başkentlerinden kovmasının ödülü olarak, Zhoular onu Qin'in bağımsız hükümdan olarak tanıdı. Tüm Savaşan Devletler arasında Qin en savaşçı devlet -Çin'in Prusya'sı- olma ününü kazandı ve en büyük süvari ordusunu geliştirdi. MÖ 246 yılmda Qin tahtına geçen prens, Qin'in rakiplerini geri dönüşü olmayacak şekilde ortadan kaldırmak için askeri güç biriktirmeye başladı ve yirmi beş yıl süren neredeyse aralıksız çatışmalarda diğer Savaşan Devletler'i yenip ilhak ederek, MÖ 221 yılmda kendisini "İlk İmparator" ya da bilinen adıyla Shi Huangdi ipO ilan etti. Devasa ordusunun günümüze kalan "hayaletler"i, imparatorluğun eski başkenti modem Xi'an yakınlanndaki mezanna yılda 9 milyon turist çekmektedir.

İlk imparatorun Atlan

Bu heykel kalıntılan, atlarının yanında saygıyla duran Hun askerlerini tasvir etmektedir; sol elleriyle artık silinmiş diz-

ginleri tutarlar. Dizlerine kadar çizmeleri ve pantolonlarıyla uzun boylu süvari askerleri 1,80 boylarındadır. Birçoğu iğdiş edilmiş olan atları, Qin süvari yönetmeliklerinin öngördüğü boyda, yani yaklaşık 1,32 metre boylarındadır. Atlann kulaklan öne doğru uzanmış, verilecek emri beklemektedir sanki. Yeleleri, atlı okçuluğu kolaylaştırmak için kırpılmış; kuyrukları ise yakın dövüşte engel oluşturmayacak şekilde kısaltılmıştır. Burunları kalındır ve günümüz Moğol atlannınkini andırır. Sırtlarına üç kolanla dikkatlice bağlanmış battaniyeler ve alçak, İskit tarzı yumuşak eyerler taşırlar.

Bu süvariler ve atlar, 1971 yılında çiftçiler tarafından Shaanxi eyaletinde keşfedilen, Çin'in İlk İmparatoru'nun devasa mezar alanının bir parçası olan pişmiş topraktan ordusunu (Terracotta) temsil eder. Atlar, orduyu temsil eden diğer figürler gibi -şimdiye kadar bu figürlerden 1300'ü ortaya çıkarılmıştır“ kalıp yöntemiyle üretilmiş ve bu şekilde gerçek

İlk İmparator'un mezarındaki pişmiş topraktan atlar, MÖ *1. yüzyıl, Xi'an, Shaanxi.*

boyutlarda reprodüksiyonları elde edilmiştir. Fırınlarda 1800 santigrat derecede pişirildikten sonra figürler kazınıp temizlenerek cilalanmış; bu işlem atlann her birine farklı ifadeler ve gözlerde, burun deliklerinde ve kulaklarda farklılıklar kazandırmıştır. Atlar kırmızı, pembe ve aşı boyası gibi parlak pigmentlerle boyanmıştır; gözleri beyaz sklera ve siyah gözbebekleriyle canlı görünmektedir. Son olarak, renkleri korumak için lake cila uygulanmıştır. Ne yazık ki 2000 yıllık oksidasyon sonucu renkleri pişmiş toprak rengine geri dönmüştür.

Bu figürlerin gerçekçi görünüşleri ve ince ayrıntıları, araştırmacıların Pazınk mezarlarındaki at takımlarıyla yakın benzerlikleri ayırt etmelerini sağlamaktadır. Yumuşak eyer, hayvan yünüyle doldurulmuş gibi görünmektedir. Dizgin sistemi Pazınk'takiyle tıpatıp aynıdır ve kendine özgü "S" şeklinde bir yanak parçası vardır. Kare tutamlan olan mazgallı yeleler, İskit metal eşyalarında görülen örgülü yeleleri hatırlatmaktadır. Shi Huangdi'nin süvarilerinin, bozkır atı yetiştiricilerinin hakkını eksiksiz verdiği apaçıktır.

Bugüne kadar 50 kilometrekarelik toplam alanının sadece %1'i kazılan bu anıt mezarda 116 süvari birliği, 670 at ve 516 savaş arabasıyla sürücüsü bulunmuştur. Figürlerin en ufak detaya kadar aslına uygunluğu bize MÖ 3. yüzyılda da bir Çin ordusunun nasıl görünmüş olabileceğine dair eksiksiz fikir vermekte ve Çin tarihinde hükümdarların toplu savaş arabalarından tamamen vazgeçmediğini, ancak süvarilere giderek daha fazla değer verdiğini göstermektedir.

Bu anıt mezarın ortaya koyduğu bir diğer gerçekse, ata ve onun ritüel bir nesne olarak kullanımına yönelik tutumda da bir değişikliğin ortaya çıkmış olmasıdır. Daha önceki gömütlerde insanların yanı sıra onlarca ya da yüzlerce kurban edilmiş at da bulunmuştur. Bu mezarda ise, Shang ve Zhou Hanedanlarının cenaze töreni uygulamalarına bir gönderme

olarak, şimdiye kadar sadece 4 kurban edilmiş at tespit edilmiştir. İlk İmparatorun gömüldüğü yer daha sonra unutulmuş olsa da, sonraki tarihçiler onun defni sırasındaki at kurbanlarını kaydetmiştir: Atların hepsi aynı kızıl kahve renginde dir, bronz bir savaş arabası ve koşum takımındaki küçük bronz ejderha figürleriyle birlikte diri diri gömülmüştür. Qin Hanedanlığı döneminden sonraki bulgularda atlann topluca gömüldüğü durumlara artık rastlamıyoruz. Atlar devlet için imparatorun ölümünden sonra da varlığını sürdüren stratejik bir kaynak haline gelmiştir. Shi Huangdi, geleneksel at ve insan kurbanlarının yerine gerçek boyutlu heykeller kullanmıştır. Han ve Tang da dâhil olmak üzere sonraki hanedanlar da, ölülerini artık gerçek boyutlarda olmayan ama büyük canlılığa sahip heykellerle uğurlamış tır.

İlk İmparator, at gücünü ölümünde olduğu gibi hayattayken de metodik bir şekilde kullanmıştır. Qin devletinden miras aldığı bürokrasiyi genişleterek, her biri hayvan seçimi, protokol ve dikkatle izlenen seyisler için kendi kriterlerine sahip bir büyük ahır, bir saray ahin ve bir de ortalama ahır kurar. Hem mezardaki heykellerden hem de at kalıntılarından anlaşılacağı üzere, savaş atlan için minimum boyut 5 *chi* 8 *chun* olarak belirlenmiştir; bu da 135 santime karşılık gelmektedir. Bu da bugün, 152 veya 173 santim olan modem binek atı standartlarına göre küçük görünse de, ortalama bir bozkır yetiştiricisinin atına karşılık gelmektedir. Süvarileri güçlü tutmak ödünsüz bir disiplini gerektiriyordu. Yeterli sayıda at edinemeyen ya da onları iyi durumda tutamayan devlet görevlilerine ağır cezalar verilmekteydi. Bu sayede İlk İmparator, 10 bin kişilik bir süvari ordusunu harekete geçirebilecek bir potansiyeli elinde tutmayı başarabilmiştir.

İlk İmparator'un kapsamlı süvari idaresi, kısa ömürlü hanedanlığını ayakta tutmuştur. Han Hanedanı kısa bir aradan

sonra iktidan ele geçirdiğinde, at gücünden sorumlu imparatorluk makamlarını koruyup bunları daha da genişletmiştir. Han'ın MÖ 202'den MS 220'ye kadar süren 400 yıllık hükümdarlığı sırasında, imparatorluk ahırının kethüdası ya da başatçı, devletin en büyük makamlarından birine sahipti. Onun altında çeşitli atların idaresinden sorumlu birimler vardı; iç saraym ahırlan, imparatorluk kısraklan, levazım atları, imparatorluk av arabalarına koşulan atlar, süvari binekleri, en iyi küheylanlar, safkanlar, başkent için eyaletlerden talep edilen atlan görevlendirme birimi, sol ve sağ kanatlar (ordunun destek kuvvetleri) için hazır tutulan ahırlar, bir de ejder atlan dairesi, daha sade bir ifadeyle at ağılları müdürlüğü ve sayısız meralar müdürlüğü gibi farklı bölümlerin müdürleri görev yapıyordu. Qin döneminde olduğu gibi seyisler ve ahırlar bozkır halklarından devşiriliyordu. İmparatorun yakın çevresindeki kethüda ile ayrıntılı hiyerarşi geleneği, sonraki Çin hanedanlannda ve aslında sonraki tüm Avrasya imparator-

Han Hanedanlığı'ndan kalma bronz at arabası, MS 1. yüzyıl, Henan.

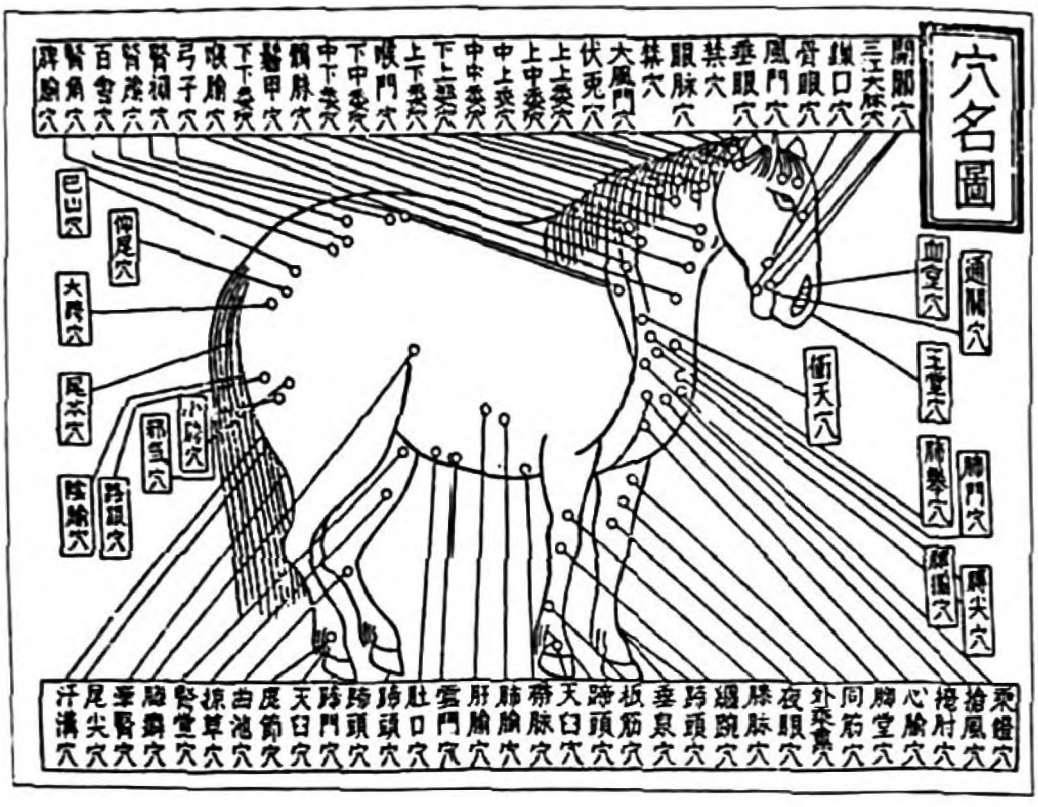
taklarında devam etmiştir. Bu durum, büyük devletler için at yetiştirmenin önemini vurgulamaktadır.

Ne var ki beş yıllık Qin-Han hükümdarlığı döneminde bu subayların sadece kâğıt üzerinde sorumlulukları vardı. İç savaş ve karışıklıklar nedeniyle mevcut süvari atlarının sayısı dramatik bir şekilde azalır. Büyük ahırlar terk edilir ve seyisler, sorumlulukları altındaki atlarla birlikte bozkırdaki evlerine döner. *Büyük Tarihçinin Yıllıkları'r\da* rastladığımız verilere göre o kadar az at kalır ki, "Cennetin Oğlu bile arabası için aynı renkte dört at bulamadı. Generallerinin ve bakanlarının çoğu öküz arabalarına binmek zorunda kalmıştı," denir. At kurban etme törenleri, bundan böyle mecburen askıya alınır. Atlara bu kadar bağımlı olan Çin İmparatorluğu, kayıplarının yerini dolduracak kadar at yetiştiremezdi artık.

Çin'in Atlarla Sınavı

Çinliler, MÖ 1200 yıllarında, savaş arabalan çağmda, atlarla ilk kez karşılaştıklarında, bu yabancı hayvanın onlar için sihirli ve gizemli bir edası vardır. Son derece titizlikle yürüttükleri cenaze merasimleri ve kehanet ritüelleri bu döneme kadar uzanır ve imparatorluk dönemi boyunca da uygulanmaya devam eder. Üstün atların sadece yabana değil, aynı zamanda göksel (^^, *tianma)* olduğu düşünülüyordu. Bu da onları yetiştirmenin, herkesin harcı olmayan bir beceri gerektirdiği anlamına geliyordu. Yine de Çinliler ne öğrenebileceklerini görmek için onları titizlikle incelemeye başladı.

İlk Çinli at bilimi uzmanı Bole'dir; tarihi bir figür olmaktan çok efsanevi bir figür olsa da, geleneksel olarak MÖ 7. yüzyıla tarihlendirilir. Daha sonraki yazarlar üstün atın sırlarını çözmenin anahtarı olarak fizyonominin f^g#, *xiangma)*

Bole tarafından hazırlanan hippolofi şeması, MS 7. yüzyıl.

icadını Bole'ye atfetmişlerdir. Han Hanedanı yıllıklarında toplanan ve Bole'ye atfedilen birçok tavsiyede esrarengiz bir hava vardır:

> Siyahla işaretlenmiş san omuzlu kestane rengi atlar, sanyla işaretlenmiş geyik tüyü gibi tüyleri olan atlar, benekli atlar ve siyah yeleli beyaz atların hepsi iyi atlardır. Alnından ağzına doğru uzanan beyaz bir çizgi varsa ve hizmetkârlar bu tür bir ata binerse, kendi ülkelerinin dışında ölürler. Bir efendi binerse, pazar yerinde idam edilir. Hem sağ hem de sol arka ayaklan beyaz olan bir at, kadınlan öldürür.

Başka bir yerde Bole'nin şu tavsiyede bulunduğu söylenir: "Kamın altındaki kılların yönü, beldeki kılların tersi yönünde olmalıdır. Bu at bir günde 500 kilometre yol alabilir.

Aksi takdirde, at sadece 250 kilometre yol yapar."* Bu iddialar şaşırtıcıdır, ancak benzer ifadeler yüzyıllar boyunca Çin, Hindistan ve İran'daki geleneksel at bilimi el kitaplannda da tekrarlanmıştır. Modern araştırmacılar, sol ve sağ elini kullanmak ile atın omurgası boyunca uzanan kıvnmlar ya da kıl yönü değişiklikleri arasındaki korelasyonu araştırmıştır. Bazı atların, binicinin farkında olmaması halinde kazalara neden olabilecek ince sağ ya da sola yatkınlık tercihlerine sahip olduğundan şüphelenirler. Bole'nin tecrübeyle sabit gözlemleri, onu belirli kıvrımlann potansiyel tehlikesine karşı uyarmış olabilir.

Bu tavsiyeler kuşkusuz, atın işlevselliği kadar görsel etkisinin de önemini yansıtıyordu. İmparatorun arabası her zaman, uğurlu renk ve işaretlere sahip aynı atlar tarafından çekilirdi. Belirli renklerin daha çok aranan soylarla ilişkilendirilmiş olması mümkündür.

Tüm bunlara rağmen Bole'nin yazılan ve genel olarak Çin at bilimi iyi at yetiştirme konusunda çok az pratik tavsiyede bulunmuş ve Çin, yüzyıllar boyunca iyi yetiştiricilik yapmakta zorlanmıştır. Bin yıldan daha uzun bir süre sonra, Cizvit hezarfen Matteo Ricci durumun değişmediğini kaydeder:

> Çinlilerin ordunun hizmetinde sayısız atı vardır, ancak bunlar o kadar yozlaşmış ve savaşçı ruhtan yoksundur ki, [bozkır] küheylanlarının kişnemesiyle bozguna uğrar ve bu yüzden savaşta pratik olarak işe yaramazlar.

Gerçekten de savaş ah için kullanılan Çince kelime, ^,^ ya da *rong ma,* kelimenin tam anlamıyla "Batılı yabanalann

---

*** KIW. ^'A'^; İfife. föfiîfa. &&*!«#. JO£'*it**
®ı AM. cAm®'. wr»#£.) »T^Ü. mü^ii^
AW&. ÎT fl; -R#. EES. (Yu Xin). 1000 li yaklaşık 500 kilometreye denk gelmektedir.

ah" anlamına gelir; Dog Rong'u hatırlatır ve atların ithal edildiği kökenlerine işaret eder. Ancak atlar batıdan ithal edildikten sonra bile, yavrulan, imparatorluk haralarından sorumlu olanlan şaşırtacak ve hayal kırıklığına uğratacak şekilde babalanndan daha küçük ve zayıf olmuştur.

İmparatorluk haralanndakî atların kalitesini arhrmak amaayla MS 30 civannda, huysuz General Ma Yuan (MU) V. Han İmparatoru Guanvvu'ya bronz bir at heykeli şeklinde şaşırtıcı bir hahra hediye eder. Sarayın Bole gibi eski bilgelere atıfta bulunarak bilgece yazılmış, güzelce kaleme alınmış belgelere verdiği değer göz önü ne alındığında bu cesur bir seçimdir. Ancak savaşlann olgunlaşhrdığı gazi, heykelinin binlerce kelimelik açıklamaya bedel olduğunu açıklarken hiçbir kelimeyi esirgemez. "Majesteleri," der, "buna benzeyen daha çok at edinmeliyiz." Saray mensuplan bu generalin atlara düşkünlüğüne şaşırmamıştır elbette. Soyadı Ma, at anlamına geliyordu. Atası Ma Fu Jun, "atları evcilleştiren prens"ti (M KW.

Ma Yuan'ın heykelinden geriye hiçbir iz kalmamış olsa bile, çağdaş bir mezar hediyesi, generalin ideal at olarak tasavvur ettiği şeye dair bize bir fikir verir. Bole'nin önerdiği gibi, her ikisi de küre olarak tasarlanmış güçlü, simetrik göğüs ve kalçalar sergiler. Sırtı ve kamı kıvnmsız, düz çizgilerle tasvir edilmiştir. Uzuvlan uzun ve zariftir. Boynu yüksektir, kulaklan diktir, burun delikleri büyüktür, ağzı üstte kare, altta yuvarlaktır ve çenesi belirgin bir şekilde yuvarlaktır. Gözleri yuvalarından dışan fırlamıştır. Bir toynağı yerde ve başı bir tarafa doğru şaha kalkmış haldeyken, uçuyormuş izlenimi verir. Bu "Gansu'nun Uçan Ah", imparatorluk Çin'inde bir atta aranan ama kolayca elde edilemeyen her şeyi temsil etmektedir.

Çin'in at yetiştiriciliği konusundaki kötü siciline birçok faktör katkıda bulunmuştur. Bunlardan ilki, uygunsuz bes-

GansıCnun Uçan Atı, MS 2. *yüzyıl.*

lenmedir. Modern Shaanxi, Shanxi, Henan ve Shandong eyaletleri de dâhil olmak üzere Han Hanedanlığı'nın merkezi toprakları, atların büyümek için ihtiyaç duyduğu sağlıklı, mineral bakımından zengin otları sağlamıyordu. Bu nedenle 163 santim yüksekliğindeki bir aygırın yavrulan bile asla 132 santimetreden fazla büyüyemezdi. Uzun boylu atlar yetiştirmek için selenyum ve kalsiyum gerekir ki Çin'in yoğun yağışları bu mineralleri topraktan ve dolayısıyla otlardan adeta bir sülük gibi çeker. Süper besin yoncayı temin etmek de kolay değildir. MS 9. yüzyıldan bir bilgin-şair olan Liu Yuxi, kuzey sınırında savaş atlannı seçmekten sorumlu bir arkadaşından hediye bir tay alma hikâyesini anlatır. "Onu [sıradan] ot ve samanla besledim," diye itiraf eder. Daha sonra tayı, at konusunda bilgili bir arkadaşına kelepir bir fiyattan satar. Yeni sahibi hayvanın yoncayla beslenmesini, yıkanıp kurulanmasını

ve tertemiz bir ahıra sahip olmasını sağlar. Çok geçmeden Liu Yuxi'nin üzülerek bildirdiğine göre, tay büyür ve İmparatorluk Ejder Ahırlan'nın 1000 altın teklif ettiği olağanüstü bir al olur.

İmparatorluk Çin atlannın kondisyonu da eksiktir. Han Hanedanı'ndan bir yüksek memur, MÖ 177'de "Hunlann topraklan ve (ata binme] becerileri Çin'dekilerden farklıdır. Dağlara tırmanıp inmeyi, vadileri ve dağdaki zorlu aşıtlan geçmeyi gerektirir. Çin'in atlan Hunlannkilerle kıyaslanamaz," demiştir. Atlar sürekli hareket halinde olacak şekilde evrimleşmiştir; seferde, ahırda yetiştirilen ve yemle beslenen bineklerden oluşan bir süvari birliği, hiçbir zaman bozkır süvarileriyle boy ölçüşecek dayanıklılık sergileyemez ve askerler de aynı ölçüde gözü pek olamazdı. Birinci sınıf süvari bineklerini korumarun tek yolu, onları savaşta ve avcılık ya da akınalık gibi savaş faaliyetlerinde sürekli olarak kullanmaktır Çelişkili bir şekilde, Çin süvarileri ancak sürekli çatışma sayesinde sayı üstünlüğünü koruyabilmiştir. Barış dönemleri, nihayetinde hep askeri felaketlerle sonuçlanmıştır çünkü hem atlar hem de askerler durağanlıkta tembelleşir ve moral çöküntüsü yaşardı.

Hunlann atlan Çinlilerin atlarına irade açısından da üstünlük sağlayarak, onlann paniğe kapılıp kaçmasına neden olmuştur. Ahırda tutulan bir at metabolik, sindirim, dolaşım ve hatta psikolojik açılardan zayıflık gösterir. Serbest dolaşan atlar, ahırdaki atlara kıyasla daha saldırgandır ve daha az korkar. Liu Yuxi yine nerede yanlış yaptığını şöyle açıklar:

> [Atımı] Karanlık ve nemli bir ahırda tutuyordum. Sıçrayıp zıpladığında beni tekmeleyip ısıracağını düşündüğüm için onu kırbaçladım; oysa hayvan bulutlara ulaşmaya çalışıyordu. Normal hızda nefes ahp vermeyi bırakıp burnundan solumaya başlayınca, marâzı ve hastalıklı olduğunu düşündüm

ve önüne sadece bazı şifalı otlar attım; oysa hayvan boğazını temizlemeye çalışıyordu.

Bu at bilgisi kıtlığı yerli Çinli binicilerin elini kolunu bağlıyordu ama vatandaşlar aynı zamanda, at yetiştirmede çok başarılı olurlarsa, imparatorluk ejder ahırının en iyi hayvanlara 1000 altın ödemek yerine bunlara kolay yoldan el koymasından korkuyordu. Bu durum öyle sık yaşanıyordu ki, artık gerçek bir risk oluşturuyordu. Hükümet halk tarafından at yetiştirilmesini resmî olarak teşvik ettiğinde bile, yetiştiricinin katlandığı maliyet ve çabayla karşılaştınldığında, ödenen rakamlar genellikle hayal kırıklığı yaratıyordu. Savaşta kendi hayatınızı kurtaracak bir hayvan yetiştirmekle vergilerinizi dengeleyecek bir hayvan yetiştirmek arasında dünyalar kadar fark vardır.

Devasa Han İmparatorluğu, atlannı beslemekte bile zorlanıyordu. Yonca türü yem yetiştirmeye elverişli bölgeler -Gansu, Shaanxi ve Ningxia- imparatorun, köylü tarımı için ekilebilir araziye dönüştürmeyi umduğu yerlerdi ve gerçekten de çok geçmeden hükümet araziyi ekime açmak için halkın baskısına boyun eğdi. Buna ek olarak, tercih edilen yemlerin hayvan yetiştirme bölgelerine nakliyesi de apayrı lojistik güçlüklerin aşılmasını gerektiriyordu. Atlan bu şekilde beslemek, onlan açık arazilerde otlatmaya kıyasla pahalı bir seçenek olmaya devam etti. Diğer yerleşik imparatorluklarda olduğu gibi, süvarilerin bakımı devlet hâzinesi üzerinde büyük bir yük yaratıyordu. Savaş döneminde bu yük elbette daha da ağırlaşacaktı. Tüm çabalanna rağmen, 36 harası olan Han, süvarilerini yeterli atlarla takviye etmeyi asla başaramadı.

Çinlilerin iyi at yetiştirme konusunda karşılaştığı güçlükler, geleneksel olarak Çin'in kendini küçümsemesinin bir parçası olarak atasözü haline geldi. İmparator her ne kadar

daha fazla ve daha kaliteli atlar talep etse de, sivil ve askeri sorumlulukları olanlar, iktidara karşı doğruyu söylemenin gerektirdiği tüm riskleri göze alarak hükümdarlarını nazikçe ikna etmek zorundaydı. Çinliler atların doğdukları bozkıra duyduğu vatan hasretinin oldukça farkındaydı. Tıpkı Liu Yuxi'nin bir ağıtında yansıtıldığı gibi, bir atın düşüşü ve ölümü bundan başka bir şey yüzünden değildir:

> Rüzgârda ve yağmurda mücadele etti. Yukarıya değil, hep aşağıya baktı. Atım, bu şekilde nasıl hayatta kalabildi? Sürekli arkasına bakarak kısa adımlarla yürüdü. Durdu ve dizginini çekiştirdi. Her gün daha az yedi ve içti. Enerji yoksunluğundan hastalandı. Soğuk ahırda canı sıkkındı. Bitkinlikten sırt tüyleri keçeleşti. [Kuzey yolunun] kokusunu aldığında sıçradı. O kokuya doğru dörtnala gitmeyi arzuladı. Gitmek istediğine dair sesler çıkardı. Umutsuzluğa kapıldığında, ancak öldüğünde evine geri dönebilirdi. O, Orta Asya'daki evi Yüe-çi'nin ünlü bir atıydı. Kaderi her gün otlamaktı. Batıya ulaştığı için mutlu olurdu. Çoğu zaman insanlar bu cinsin çayıra ihtiyacı olduğunu söyler. İnsanlar bu renk atların Orta Asya düzlüklerinde bulunmadığını söyler. Tüylerini incelerler ve babasının kim olabileceğini merak ederler. Han der ki: "İmparator Wu'nun türbesinde ejderhanın kaynağı olan bir pınar var." Kemiklerini ejderhanın kaynağına attım, dostum.

Çin, siyasi üstünlüğün kaynağı olarak ve neredeyse doğaüstü güzellikleri nedeniyle atlara hayranlık duysa da, tüm yerleşik imparatorluklar arasında at gücündeki eksiklikten en çok zarar gören ülke olmuştur. Bu nedenle, üstün atlan tedarik etmek için bozkır halklarına tehlikeli bir bağımlılık geliştirmiş, binlerce kilometrelik bozkır sınırını kontrol etmek amacıyla mücadele ettiği akıncıların ta kendisine mahkûm olmuştur.

Hediye Atlar

Atlar, güzellikleri ve hareket kabiliyetleri nedeniyle bozkır halkları arasında her zaman tercih edilen bir hediye olmuştur. Başlangıçta, savaş arabası savaşçıları çağında olduğu gibi, karmaşık bir hediye verme ve alma protokolünde sunulduklan ölçüde alınıp satılmamışlardır. Bozkırın Çinlilere at hediye etme uygulaması bozkır ve yerleşik halklar arasındaki bu ilk temaslardan itibaren yüzyıllar boyunca devam etmiş, bu da aslında devletin düşmanlarından kaynak temin etmesini gizleyen bir ritüel haline gelmiştir.

Daha MÖ 3. yüzyılda, büyümekte olan Qin Hanedanlığı, bunu son derece organize ve verimli bir alışveriş haline getirmek için tıkır tıkır işleyen bürokrasisini kullanır. Qin yetkilileri, Büyük Duvar'ın' kapılarında yer alan gümrük kontrol noktalarına düzenli olarak bozkır ati sevkiyab yapılmasını sağlar. Komşu yetiştiriciler Qin'in yüksek talebi nedeniyle bozkırdaki diğer yetiştirici topluluklarından at temin etmeye başlamıştır. Qin yetkilileri artık sadece aracılarla iş yaptıklanm fark edince komşu bölgeleri ilhak ederek, atlan doğrudan daha uzaktaki ama daha verimli yetiştiricilerden almaya başlar.

Qin'in uygulamalarını yakından takip eden Han sarayı, aynntılı hediye ritüelleri kapsammda yapılan devletten devlete alışverişleri daha fazla teşvik etmeye devam eder. Örneğin bu şekilde, Tanm Havzası'ndaki şehirlerden biri olan Yarkand'ın kralı, Han sarayına hediye ettiği atlar karşılığında

---

* Bozkır sınınndaki surlar Savaşan Devletler Dönemi'nde zaten bir özellikti. Qin, bu engelleri daha da genişleterek inşa etti ve bunlan birbirine bağladı; bu da daha sonra gelen birçok hanedan tarafından takip edilen bir örnek bıraktı. Bu hanedanlar arasında Han ve Ming de vardı; özellikle Ming, bugün gördüğümüz duvan inşa etti.

bir savaş arabası, altın, parlak ipekler ve nakışlar alır. Çinliler sadece at değil, aynı zamanda sadakat de satın almıştır. Han şarap ayrıca, at yetiştiricileri arasındaki kimi şefleri uygun bir şekilde sunulan iyi ailelere doğmuş gelinlerle evlendirerek imparatorluk ailesine bağlamaya çalışmıştır.

Çin'e yapılan bozkır seferleri sık sık şiddet ve kargaşaya neden oluyordu, bu da Çinlilerin, tedarikçileri üzerinde sıkı kontrol sağlamaya çalışmasının bir diğer nedeniydi. Bireysel at yetiştiricileri resmî ticaret heyetlerine katılmaya çalışmış, böylece heyetler hantallaşmış -ve Çin topraklarındaki varlıklan- bir tehdit unsuru haline gelmiştir. Han imparatorları üst düzey resmî alışverişlere erişimi sınırlama konusunda özellikle titiz davrandılar. MÖ 35 civarında, bir diplomatik anlaşmazlıktan sonra Han İmparatoru Chengdu şikâyette bulunuyordu: "Keşmir yaptıklarından pişman, bize arzuhal ediyor, ama hediyeler sunan arzuhalciler arasında ne kraliyet ailesinin üyeleri ne de soylular var. Hepsi de hediye bahanesiyle gelip pazarlarda ticaret yapmak isteyen gezgin tüccarlar ve düşük statülü adamlar." Bu imparatorun elçiliklere bağlanan düşük statülü insanlar hakkındaki öfkesi, esasen hediye miktannın hediye kalitesinin yerini alabileceği endişesini yansıtmaktadır. Daha sonraki tarihlerde, Çin hükümetinin sayının 50'yle sınırlandırılması için defalarca yaptığı uyanlara rağmen, 2000 kişilik ticaret heyetlerinden bahsedilir.

Han devleti, bozkır sakinleriyle yapılan alışverişlerin rakiplerini zenginleştirdiğine ve hatta askeri amaçlarına ulaşmalarına olanak sağladığına ilişkin söylentilerden de rahatsızdır. Han aslında rakipleri tarafından tedarik edilen stratejik bir silaha, atlara bağımlıdır. At yetiştiricilerinin hevesle aradığı, Çin Seddi'nin içindeki at tedarikine daha serbest erişim, onlara Han süvarilerinin durumu hakkında kesin bir fikir verecek ve akınlarını planlamak için değerli bir askeri

istihbarat sağlayacaktı. Han'ın Çin Seddi'nin ötesini bozkır halklarına açma konusunda isteksiz olması bu nedenle şaşırtıcı değildir.

Çinliler bozkır halklarının at yetiştirme kabiliyetine değer verse de onları açgözlü; gümüş aynalar, vernik ve ipek kumaş gibi bir sürü Çin ürünü için her zaman istekli bulur. Çinliler, at yetiştiricilerini, değerli ve kolay taşınabilir nesnelerin gerçekte nasıl kullanılacağını anlamasalar bile, bu tür şeylerle lükse alıştırmanın onları yumuşak, zararsız komşular haline getireceğini umar.

Çünkü Çinliler, at yetiştiricilerinin hanlarının, Çin'den aldıkları her şeyi aldıkları anda dağıttıklarını fark etmedi. Onlar servet biriktirme peşinde değildi, zaten serveti saklayacak yerleri de yoktu. Altın ve ipeği, siyasi sadakatlerini satın almak için bozkırın ötesindeki komşulanna dağıtıyorlardı. Bir han ne kadar çok hediye sağlayabilirse etkisi de o kadar genişliyordu. Hediyeler hanın savaşçılığını zayıflatmak bu yana, onu daha da güçlü kılıyordu. Nüfuzunu, at yetiştiricileri ve sürüleri arasında banş içinde bir arada yaşamayı sağlamak ve kaçırılan gelinler ya da sığır hırsızlığı gibi konulardaki anlaşmazlıklan çözmek için kullanıyordu. Askeri harekâta zorlanırsa, han hediye alan müttefiklerinden sahada destek isteyebilirdi. Hanların kendi kararlarını at yetiştiricisi dostlarına kabul ettirme kabiliyetleri sınırlı olduğu için sınırsız cömertlik şiddetten daha etkiliydi. Çin'den lüks mallar alabilen bir han, güçlü bir "sadık takipçi" ağını koruyabilir; bunu yapamayan biri ise çabucak terk edilir ya da yerine bir başkası geçerdi. Çin'e ait eşyalar bozkırın çok uzaklannda, at yetiştiricilerinin uzak grupları arasında kurulan ittifaklann işaretleri olarak bulunmuştur. Bu nedenlerle hanlar, Çin'den bitmek tükenmek bilmeyen taleplerde bulunmuş ve açgözlülükleriyle ün kazanmışlardır.

At yetiştiricilerinin Çinlilere sürekli olarak daha fazla hayvan satmaya çalışmasının ardında bir diğer motivasyonlan daha vardı. Yetiştiricilik sürülerin genişlemesine yol açıyordu. At yetiştiricileri, nüfusu kendi nüfuslarından çok daha hızlı artan atlannı yiyerek de tüketemiyordu. Fazladan atların mutlaka satılması gerekiyordu ve Çinliler bunları satın almazsa, atlar savaş için kullanılabilirdi ve hatta kullanılmak zorundaydı. Savaş da Çinlilerin at talebini artırarak daha da fazla at yetiştirmek için elverişli koşulları yarattı. Bozkır sınınndaki akın ve ticaret dinamiği 2000 yıl boyunca kısasa kısas çatışmalarla devam ettiğinden, bu içgörü Han ve hatta daha sonraki bazı hanedanların hem zeki hem de gözlemci Çinli tarihçilerinin gözünden kaçmış gibi görünüyor.

Sunulan hediyeler yetersiz kaldığında ya da tedarik edilen at sayısı arza göre çok düşük olduğunda, at yetiştiricileri Çinlileri daha iyi bir anlaşma sunmaya teşvik etmek için baskınlar düzenledi. Çinliler at yetiştiricilerini kötü davranışlarından dolayı cezalandırmak için ambargo uyguladığında da düşmanlıklar ortaya çıktı. Bazen de at yetiştiricileri Çin'e ambargo uyguladı. Bu asi komşuları yönetmek durmak bilmeyen bir mücadeleydi ve saray bakanlarının müzakereleri sırasında atlar ve hediyeler, savaş ve barış konuları sürekli gündeme geliyordu. Çin'in bozkırdan gelen atlara bağımlılığı birbirini izleyen hanedanlarla birlikte artmaya devam etti. Ancak bozkırla serbest alışverişe izin verme konusundaki isteksizliklerinin beklenmedik ve onlar için tehlikeli bir sonucu oldu. Bu durum ilk bozkır imparatorluğunun, Hunların doğmasına yol açtı.

Hunlar Atlan Tekellerine Alır

MÖ 3. yüzyılın sonunda, Çin sınırındaki güçlü bir Hun klanından gelen genç bir adam, binlerce kilometre uzaktaki İs-

kitlere rehine olarak gönderilir. Orada İskit-İran rekabetini gözlemleyerek devlet yönetimi ve savaşçılık hakkında birçok şey öğrenir. Daha sonra kendi halkının yanına kaçar ve orada giderek güçlenir. Etrafına savaşçılardan bir grup toplayarak, sadakatlerini test etmek için, tereddüt etmeleri halinde ölümle cezalandırılmak üzere, belirlediği herhangi bir hedefe ok atmalarını emreder. En sevdiği atına bir ok atar, ardından takipçilerinden ölümcül bir yaylım ateşi gelir. Genç lider ve çetesi daha sonra en sevdiği kansını ve son olarak da babasını vurarak öldürür. Genç adama verilen isimle Mao-tun (Mete Han), klanının şefi olarak başa geçer. Ancak hırsı bundan çok daha öteye uzanmaktadır ve Çinlilerin at tedarikini kontrol etme uygulaması ona bu hırsını gerçekleştirecek araçları da sağlar.

Bu sistem, ekonomistlerin şimdi monopson yani "tek bir ahanın gücü" olarak adlandırdıktan şeye karşılık geliyordu. Çin devleti, bozkır ile imparatorluk arasındaki ticaretin şartlarını belirlemek için en önde gelen at alıcısı konumunu kullanmış ve belirli bir at türü karşılığında tam olarak hangi kalitede ipek veya altın sağlanacağını belirlemiştir. At yetiştiricileri Çin pazarına serbest erişimin olmaması nedeniylehayal kınklığına uğramışlardı; Çin'e gidip sayısız alıayla doğrudan anlaşma yapabilirlerse çok daha iyi fiyatlar için pazarlık edebileceklerini biliyorlardı. At yetiştiricisi klanlar Çin pazarını "açmaya" çalışmak için periyodik olarak savaşa gireri, ancak Han bu akıcılarla başa çıkabilecek güçtedir ve çoğu zaman akmaları birkaç hediye ve gelinle satın alır.

Ancak Mete Han için sıkı sıkıya sınırlandırılmış bu pazarların varlığı bir kısıtlama olduğu kadar bir fırsat da sunuyordu. Çinlilerin sadece birkaç sınır noktasından at edindiğini biliyordu, bu da bozkır atı tedarikini tekeline almasını kolaylaştırıyordu. Eğer böyle bir tekel oluşturabilir ve kendisini Çin'le bozkırdaki tek muhatap olarak kabul ettirebilir-

se, imparatorun kendisi gibi büyük bir güce sahip olabilir ve saygı görebilirdi. Bunun için tek gereken, hem Çin'e hem de diğer at yetiştiricilerine karşı askeri ve diplomatik başarıların ustaca bir bileşimiydi.

Böylece Mete Han kendisini (daha sonraki *kağan* terimine eşdeğer olan) en büyük lider yani *chamju* ilan etti. Çinlilerle yüzleşmek için belki de İskitler arasındaki deneyimini ve eski Pers imparatorluğu hakkında öğrendiklerini yansıtarak, sarayını kendi protokolü ve hiyerarşileriyle düzenledi. Yeni lider, cömertlik ve saldırganlığı bir arada kullanarak tüm bozkır halklarına boyun eğdirdi ve bugünkü Moğolistan'da birleşik bir at yetiştiricileri bloku yarattı. Büyüklüğü ve hegemonyası sayesinde, daha önceki hiçbir bozkır şefinin hayal edemeyeceği şekilde ödüllendirme ve cezalandırma gücüne erişti.

Toplam nüfusu sadece bir milyon olan ancak atlarının sayısı bir milyonu geçen Hunlar, 54 milyon nüfuslu Çin için açık bir tehdit oluşturuyordu. Çin, Hunların hızlı bir şekilde harekete geçme ve güçlerini yerel olarak yoğunlaştırma becerisiyle boy ölçüşemezdi. Mete Han'ın ordusu ve sivil idaresi, uzmanlaşmış bürokrasileri ve yavaş hareket eden karar alma mekanizmalanyla yerleşik imparatorluklann aksine, bir ve aynıydı. Sol kanat, sağ kanat ve merkezdeki generaller kendi kanatlarına tahsis edilen çadır ve kampları yönetir, otlakları ve göç yollarını tahsis eder, av ve savaş baskınlarını organize ederdi. Ordu kanatlarının her biri tek tip renkte atlara sahipti: Sağda, batı kanadı için beyaz; solda, doğu kanadı için füme gri ve merkez için altın palomino renkler. Bu renkler toprak falına bakılarak belirlenmiş ve böyle bir ordu için dünya hâkimiyeti kehanetinde bulunulmuştu. At yetiştiricileri daha önce sadece Hanlara akınlar düzenlerken, Mete Han'ın 240 bin sü-

vari askerini bir araya getirme becerisi, onları Batı Çin'i istila edebilecek bir konuma getirdi. MÖ 2. yüzyılın şafağında, Çin imparatorluğuna meydan okuyan bozkır imparatorluklan döngüsü başlamıştı.

Çin Seddi'nin etkili bir tahkimattan çok bir gümrük bari-yeri olduğunun kanıtlandığı sınır boyunca ciddi çatışmalar patlak verdi. Han, 20 bin ila 30 bin at edinerek binicilik bağla-mında bir kez daha büyük gay retlere soyundu ancak özellikle de Hunlara karşı kazanılan Pirus zaferinden sonra, imparator yine "kendi sofrasının masraflarını azaltmak, eş renkte dört atın çektiği arabasından vazgeçmek ve eksikliği gidermek için özel rezervlerinden para ödemek" zorunda kaldı. Çinli-ler yine de Hun akınlarını püskürtmeyi başardı ama Çin Sed-di'nin kuzey tarafına sefer düzenlemekten korkuyorlardı. Bir Han bakanının söylediği gibi;

> Evinden binlerce kilometre uzakta savaşmak zorunda kalan bir ordunun hiçbir kazancı olmaz. Hunlar hızlı savaş atlarının temposunda hareket eder, göğüslerindeki kalpleri hayvanla-nınkiyle bir atar. Bir yerden bir yere bir kuş sürüsü kadar hızlı giderler, bu yüzden onları köşeye sıkıştırmak ve kontrol altına almak son derece zordur. Topraklarını ele geçirsek bile bu, imparatorluğa büyük bir katkı sağlamayacaktır.

Gerçekten de bir ejderhanın sırtı gibi bugünkü İç Moğo-listan'a doğru kıvrılan Sarı Nehir'in çevresinden ayrılır ayrıl-maz ağaçsız, izsiz, taş ve çakıllarla kaplı, yürümeyi aa veri-ci hale getiren ve toynakları bu kadar sert ve keskin araziye alışık olmayan atlar için tehlikeli olan Gobi çıkar karşınıza. İlkbaharda bol miktarda ot olmasına rağmen ağustos ayında yaz sıcağı toprağı deve derisi rengi alıncaya kadar kızartır. Sürüleriyle birlikte bir avuç atlıyı besleyebilecek birkaç suyo-

lu vardır ancak bu kaynak, büyük bir ordunun toplu halde susuzluğunu gidermesi için yeterli değildir.'

Bununla birlikte, Han Wudi ("Han'ın Savaşçı İmparatoru"), Hunlarla savaşta dengeyi sağlamayı başardı. Ancak bu zaferler son derece ağır maliyetli oldu. Kazandığı zaferler son derece masraflıydı. MÖ 124 yılında galip gelen askerlerin her biri 200 kantann* üzerinde altın ödül kazanmış ve düşman esirleri bile evlerine hediyeler, yiyecek ve giyecekle gönderilmişti. Çinlilerin bu zaferlerdeki kayıplan, 140 bin at dâhil, Hunlannkinden dört kat daha fazlaydı. Gerçi Han İmparatorluğu sayıca Hunların dokuz katıydı, bu yüzden bu yıpratma savaşı at yetiştiricileri için de maliyetli olmuştu. Hunlar usulüne uygun olarak barış talebinde bulunmuştu.

Han ve Hunlar arasında varılan anlaşma, Chanyu'nun imparatorluk statüsünü korumasına izin vermiş hatta bunu teşvik etmiştir. Bu kadar çok sayıda pahalı hediyenin transferi **54** milyonluk Han İmparatorluğu'nun sırhna ağır bir yük bindirir,' bu durum göz önünde tutulduğunda bu hediyelerin Hun yönetimi altındaki milyonlarca insan üzerinde ne kadar büyük bir etki yaratmış olacağı tahmin edilebilir. Liderlere hediye akışı, düşük rütbeli sayısız şefin sadakatini kazanmalanm ve geniş bozkır üzerindeki kontrollerini sağlamlaştırmalarını sağlar.

Moğol bozkırlarında keşfedilen görkemli altın, fildişi ve yeşim taşı objelerin kaynağı bu dur. At, tek boynuzlu at ve Çinli sanatçıların yabanıl kuzeyde yaşadıklarını hayal **ettik-**

---

* Bugün küçük Çin çiftlikleri çölün ortasında, garip bir şekilde kurulmuş halele görülebilir; kabak tarlalan ince bir kum tozu tabakasıyla kaplanmıştır. Han Hanedanı döneminden bu yana, bu azimli çiftçiler çöle hayat vermeye çalışıyorlar. *2000* yıl sonra hâlâ zafer mi yoksa yenilgi mi olduğu söylemek için erken.

t Muhtemelen sadece önemli bir ayrım olarak verilmiştir, çünkü bir catty (Çin ölçü birimi) bir ile iki pound arasında bir ağırlığa sahiptir.

leri fantastik yaratıkların tasvirleriyle süslenmiş dizgin ve eyer süsleri öne çıkmaktadır. Boynuzlu ve kanatlı toynaklı hayvan tasvirleri belki de Hunların ataları olan eski ren geyiği avcılarını hatırlatmaktadır. Bu gibi eserlerin çokluğu, Hun İmparatorluğu'nun büyük gücünü ve Han Hanedanlığından zenginlik elde etmekteki başarısını göstermektedir.

Bir barış antlaşmasına varıldıktan sonra bile, Chanyu zaman zaman "ağabeyi" Han imparatoruna karşı istilaya eşdeğer büyük akınlar düzenler. Bu akınlar ya takipçilerinin enerjisini dıştaki düşmana karşı yönlendirmek istediğinde ya da başarılı bir savaşla prestijini artırmaya ihtiyaç duyduğunda ortaya çıkar. Eğer Chanyu ve daha küçük liderler Çin'le barışçıl ilişkilerin uzun süre devam etmesine izin verirlerse, kaybedecek çok az şeyi olan ve biraz ganimet ya da itibar kazanma umudu taşıyan daha genç ya da fakir Hunlar, Çhanyu'nun izni olmadan Çinlilere karşı akınlar düzenlemeye devam ederdi. Bu durum Çinlilerin ona güvenmemesine yol açıyordu. Belki de amaçlarına uygun olduğunda akınlan sona erdirmeye çalışmıştı ama aynı zamanda iç hoşnutsuzluktan kaynaklanan tehlike, Çinlilerin karşılık vermesinden kaynaklanacak tehlikeden daha büyük olduğunda akınlara göz yumdu. Çinliler, Hunların samimiyetsizliği karşısında şaşırmıştı; bu, Çinlilere özgü bir değerdi ve doğruluğun yanı sıra güvenilirlik anlamına da geliyordu. Gene de Chanyu ve Hunların davranışları hiç de öngörülemez değildi.

Çin'le ilişkileri tekelinde tutmaya devam etmek, Hunların gücünün anahtarıydı. Han devleti at yetiştiren birden fazla devletten at temin edebilirse, Çhanyu'nun konumu tehdit altına girecekti ve bu yüzden Hun konfederasyonu mümkün olduğunca çok sayıda potansiyel rakibi içine almak için hataya doğru genişledi. İsyanlar korkunç bir zulümle bastırılıyordu: Rakipler kaynar sularda canlı canlı haşlamyor ya da vah-

şi aygırlara bağlanıp telef ediliyordu; bunu hep diğerlerine gözdağı vermek için yapıyorlardı. Hunlann batısında doğal bir sınır yoktu; Orta ve İç Asya'nın at yetiştiren tüm halklan potansiyel at tedarikçisiydi. Buna göre Hunlar, imparatorluklarını 2900 kilometre batıya, modern Kazakistan'ın büyük bir kısmı da dâhil olmak üzere Aral Denizi'ne kadar genişletti. 9 milyon kilometrekarelik bir alanı kontrol ediyorlardı ve bu da imparatorluklarını daha önce tarihin en büyük imparatorluğu olan eski Perslerinkinden çok daha büyük kılıyordu. İskitlerin krallıklanndan çok daha büyük olan Hun İmparatorluğu, Türkler ve Moğollar da dâhil olmak üzere daha sonraki bozkır halklarının özendiği bir model oluşturmuştur. Chanyu'nun etkili savaş makinesi altın, ipek ve kölelerle dolu çadırlarından, Han imparatoruna uykusuz geceler yaşattı.

Fergana nın Kan Terleyen Atlan

MÖ 111 yılma gelindiğinde, Han imparatorla nnın en savaşçısı olan Wudi, tahtta geçirdiği kırk yılın otuzunu at yetiştiren Hunlarla savaşarak geçirir. Düşmanlannın atlarının üstün kalitesinden ve sayısmdan rahatsız olan Wudi, Han süvarilerini geliştirmek için çabalar. Saraymda sıklıkla kehanet amacıyla başvurulan Yi Jing'e -Değişimler Kitabı (İngilizcede geleneksel olarak *I Ching* olarak bilinir)- danıştı ve burada "kutsal atlann kuzeybatıdan çıkacağı" yönünde cesaret verici bir kehanet buldu. Ardından Han elçilerinden, uzak bir krallık olan Fergana'da bol miktarda bulunan muhteşem, kan terleyen atlann haberi gelir. İmparator, imparatorluk harası için bu "ejderha taylan"nı ne pahasına olursa olsun elde etmeye karar verir. Bunun üzerine bir saray şairi şöyle yazar:

Göksel Birlik'ten bir hediye,
Göksel At yeryüzüne iner,
Boynunda kırmızı inciler gibi ter,

Nefes nefese ağzında koyu sarı köpükler,
Özgür ve rahvan ilerler,
Tabiatı sonsuz ve garip,
Uçucu bulutlar üstünde hafif,
Göğe doğru dörtnala gözden kaybolur,
Kaslı gövdesiyle bir çırpıda,
Beş bin kilometreyi kateder.

Çin kaynakları bu sıradışı atların harika özelliklerinden övgüyle bahseder. Bir avantajı da "taşların üzerinden dörtnala geçebilmeleri"ydi. Eski zamanlarda atlar saman ya da deri malzemeyle nallanmadığı ve ovalarda yetiştirilen atlar uzun yolculuklarda toynaklarını aşındırdığı için, ayaklarını dinlendirecek molaya ihtiyaç duymadan daha uzağa gidebilen daha sağlam toynaklı dağ atları Çin süvarilerine kesin bir avantaj sağlayacaktı. Yürüyüşteki dayanıklılıkları nedeniyle Çinliler onlara "bir günde 500 kilometre yapan atlar" da diyordu. Hızları nedeniyle, "onlar tarafından çekilen bir arabaya binen yolcu, rüzgârdan hastalanmamak için başını bağlamalT'ydı. İhtişamlı, 2 metre boyunda, dizlerine kadar uzanan yeleleri ve yeri süpüren kuyruklan vardı. Daha büyük, daha kemikli bir ırka ait olabilirlerdi. Boylan sadece farklı beslenme ve eğitimi de yansıtıyor olabilir. Batının uzak ülkelerinde atlar bol miktarda yoncayla yetiştirilirdi. Binicileri ise Hunlann aksine, kemikleri olgunlaşana kadar onlan alıştırmazdı; bu yüzden daha büyük ölçülere ulaşmışlardı. Toynakları bir adamın yumruğu büyüklöğündeydi. Ama en dikkat çekici olanı, ön omuzlannın arkasındaki gözeneklerden sızan terlerinin kan kırmızısı renginde olmasıydı.* Atlann şanının imparatorluk

* Bu konuda geniş bir literatür bulunmaktadır. Sinolog Victor Mair, iki ana teoriyi özetler: Ya atlar hızla dörtnala koşmaya başladığında, cildin hemen altındaki küçük kan damadan patlamıştı ya da bozkırda $y^{a}yg*^{n}$ olan parazitik solucanlar, atın derisinde kanamalarla sonuçlanan

başkenti Chang'an'a (modern Xi'an) kadar ulaşmasına şaşmamalı.

Bu atlar İskit at yetiştiricileri tarafından bugünkü Özbekistan'da, Çin sınınna çok yakın fakat Han başkentinden 3450 kilometre uzakta bulunan Fergana Vadisi'nde yetiştiriliyordu. Han, cesur elçi kâşiflerin raporları sayesinde bu vadiyi iyi biliyordu. Bu bölgedeki at yetiştiricilerinden bazıları, Hunlar tarafından kovulmadan önce Han'ın dostane komşularıydı. Yine de Han'ın bu kadar uzaklardan at tedarik etmeyi düşünmesi lojistik açıdan bile pek çok güçlük içeriyordu. Dahası Han'ın uzak Fergana'ya bir heyet gönderme girişimi, topraklarından geçmek zorunda kalacakları halklarda şüphe uyandıracakta. Özellikle de Hunlann geçişlerine karşı çıkacağı kesindi. İmparatorun uzaktaki, muhtemelen efsanevi atlara göz dikmesi, riskten kaçınan saray mensuplarının bu girişimi onaylamamasma neden oluyordu.

İmparator muhafazakâr danışmanlarına karşı çıktı ve kan terleyen atlan getirmek üzere uzak Fergana'ya bir imparatorluk heyeti gönderilmesini emretti. Heyet komşu eyaletlerde durduruldu, geciktirildi, oyalandı ve eli boş geri gönderildi. Ardından bozkır yaşamma ve geleneklerine daha aşina olan tüccarlar, kendi sermayelerini riske atarak yola çıkmayı teklif ettiler ve devletten akreditasyon mektuplan aldılar. Ancak birbirini izleyen tüccar misyonlan da başarısız oldu: Ya Fergana'ya kadar gidemediler ya da gitseler bile at taleplen reddedildi. Sonunda maceraperestler, başanya ulaşmalan halinde imparatorun cömertliğinden yararlanma umuduyla, herhangi bir resmî onay olmaksızın bozkırda blöf yaparak ilerlemeye çalıştılar, özellikle diplomatik olmayan bir elçi

---

nodüllere yol açmıştı. Her iki durumda da atın kanla terlediği izlenimi oluşmuş olurdu. Bkz. Heather Pringle, "The Emperor and the Parasite", *The Last Word on Nothing*, 3 Mart 2011.

Fergana'ya ulaştı ama ev sahiplerine ağır hakaretlerde bulununca öldürüldü. Elçi aslında akredite edilmemiş olsa da, Wudi bunu Han Hanedanı'nın onuruna bir hakaret olarak gördü ve intikam yemini etti.

Bu doğrultuda, hükümdarlığının kırkına yılında Wudi kan terleyen atları getirmek için imparatorun kayınbiraderi General Li Guangli'nin önderliğinde son bir sefer daha düzenledi. General, 100 bin asker ve 100 bin öküz, 30 bin at ve çok sayıda küçük yük hayvanından oluşan bir yük katarı topladı. Böyle bir ordunun büyüklüğü, yük hayvanlarının çoğunun yalnızca diğer yük hayvanları için yem taşıdığı anlamına geliyordu. Bu, Perslerin bozkırı fethetmek için yaptığı başarısız girişimleri ya da Guptaların İskitleri püskürtmek için düzenlediği seferleri gölgede bırakan, herhangi bir imparatorluk devletinin, belki de tüm zamanlann en büyük girişimlerinden biriydi. Çinlilerin seferi bir fetih ya da savunma seferi bile değildi. Sadece Fergana'nın atlarını getirmek istiyorlardı.

Generalin ordusu Chang'an'dan San Nehir'i geçerek Han İmparatorluğu'nun o zamanki batı sınırına dikilmiş, bugün bile etkileyici görünen 10 metre yüksekliğinde kerpiç bir kale olan Yumen ya da Yeşim Kapısı'nın etrafından yürüdü. Bu kapının ötesinde 1000 kilometreden uzun, değişken kum türlerinden oluşan Taklamakan Çölü uzanıyordu. Burada su yoktu, hele hele günde en fazla 25 kilometre yol alabilen binlerce yük hayvanı ve koyun için hiç yoktu. Bu çölde daha sonra seyahat edenler neredeyse sadece develeri yük hayvanı olarak kullanacaktı, çünkü develer bir hafta ya da daha uzun süre susuz hayatta kalabiliyordu. Yine de 20. yüzyılın başlannda bile develerle iyi bir şekilde donatılmış gezginler, Taklamakan'ı geçmeyi macera dolu hayatlarının en korkunç keşif gezisi olarak tanımlıyordu. Cesur General Li, 100 bin kişilik

ordusunu batıya doğru ilerletirken hayvanlarını ve değerli erzaklarını susuzluktan kaybetti.

13. yüzyılda da Moğol ordusunun danışmanı olan ve daha sonra bu güzergâhtan geçen Chenhai, zorlukları şu şekilde açıklamıştır:

> Orası bir ölüm tarlasıdır. Zamanın birinde bütün bir ordu orada yorgunluktan telef oldu; kimse kaçamadı. Gündüz vakti ve bulutsuz bir havada çölü geçmeye kalkan kişi yorgunluktan Ölür, atı da öyle. Sadece akşam yola çıkıldığında ve bütün gece yol alındığında, ertesi gün öğlene kadar suya ve otlara ulaşmak mümkündür. Bol miktarda su ve ot bulacağımız kumlu çölün sonuna ulaşmak için en az 96 kilometre yol gitmek gerekir.

Taklamakan Çölü, günümüzde olduğu gibi o zamanlar da, etrafını çevreleyen dağların eteklerinde yer alan birkaç vahaya ev sahipliği yapıyordu. Bunlar toplu olarak bugünkü Kaşgar, Hotan, Yeni Hisar, Aksu, Yarkent ve Turfan adlarıyla "altı şehir" olarak anılmaktadır.' Bazıları, eriyen kar sularını meyve bahçelerine ve kavun tarlalarına yönlendiren yeraltı sulama sistemlerine sahiptir. Vahalar hâlâ meyve ve sebzeleriyle, özellikle de dünyanın en tatlıları olarak bilinen kavun ve kuru üzümleriyle ünlüdür. Bu vaha şehirleri, çölün uçsuz bucaksız zorlu topraklarından sonra Çin keşif ekibine ilaç gibi gelmiştir.

Vahalarda verilen aradan sonra General Li'nin seferinin bir sonraki aşaması, yüksek dağlan aşmayı gerektiriyordu. Çinliler, yakınlardaki Moğolistan ve Mançurya'da 1800 ila 3000 metre yükselen Khingan, Sayan ve Jehol Dağlarının nispeten az engebeli coğrafi yapışma aşinaydı, ancak batıya

---

* Bazı yazarlar bu listeye Hami, Kuça veya diğer şehirleri de ekler, çünkü şehirlerin görece önemi döneme göre değişmiştir.

doğru ilerledikçe zirveleri 6000-7500 metreye kadar yükselen Tanrı Dağlan (Tıan Shan) ve Altay Dağlan'yla (Altai) karşılaştılar. Wudi'nin keşif heyeti, doğu bozkırından batı bozkınna geçmek için yılda sadece üç ay açık olan 3000 metre yüksekliktekі bir geçide tırmanmak zorundaydı; kar, haziran ayına kadar yağıyor ve kervanlar için sadece birkaç aylık dar bir yaz aralığı bırakıyordu. Orta Asya'nın dağ zincirleri doğu-batı seyahatini engellemiyordu ama tıpkı ticaret rüzgârlarının yelkenli seferleri için deniz yolculuğunun kalkış mevsimlerini belirlemesi gibi kendi ritmini dayatıyordu.

Susuz kum ve dondurucu kardan sonra batıya bakan dağ yamaçları, 1500 metreden başlayan yüksek dağ bölgelerine özgü çayırları, muhteşem otlakları ve atlarla yük hayvanlan için akan dereleriyle yolculan hoş karşıladı. Bu dağlarda eriyen karlar Ceyhun, Jaxartes (bugün Siri Derya ya da Seyhun olarak biliniyor) ve İli gibi büyük nehirleri besliyordu. Uzun, gezilebilir nehirlerin kıtanın iç kısımlarını okyanuslara açtığı Avrupa ve Orta Çin'in aksine, îç Asya'nm nehirlerinin çok azı gezilebilir veya okyanusa erişim sağlar niteliktedir. Bu kapalı havzaya ait su yolları kıtanın kalbinin derinliklerine doğru akar. Bazıları Issık Göl ve Balkaş Gölü, Hazar Denizi ve Aral Denizi (20. yüzyılda neredeyse yok olmadan önce) gibi büyük, tatlı su göllerine ve tuzlu denizlere dökülür. Herat, Helmend ve Murgap gibi diğer nehirler ise bataklıklarda son bulur. Coğrafyada hiçbir yükseltinin olmaması, bu nehirlerin kıvrıldığı ve sık sık yön değiştirdiği anlamına gelir. Ceyhun, rotasım Aral Denizi'ne çevirmeden önce Hazar Denizi'ne akıyordu. Bozkırın bu kısmı son derece kuraktır, ancak daha batıda yer alan bugünkü Ukrayna'yı yılda iki kez geçit vermez hale getiren ilkbahar ve sonbahar erimeleri yaşanmaz. Burada bozkır, üzerinde seyahat etmek için daha güvenilir bir düzlem sağlar, Ren ve Tuna gibi büyük nehirlerin Avrupa'da

oynadığı rolü Asya'da yerine getirir. Han kervanının Ferga-na'ya ulaşmasını sağlayan da budur.

Fergana en iyi, 16. yüzyılda Hindistan'ın ilk Babürlü im-paratoru olacak en ünlü yerlisi Babür'ün sözleriyle anlatıla-bilir

> Fergana küçük bir eyalettir. Tahıl ve meyve bol miktarda bulunur. Batı tarafı hariç her yanı dağlarla çevrilidir ve bu yüzden bu yön dışında yabana düşmanlar nüfuz edemez. Kavun ve üzümü mükemmeldir. Sonbaharda kavun mevsimi boyunca, kavun tarlalarında ürünü satmak değil de vermek yaygın bir gelenektir. Buranın yerel armutlarından daha iyi armut yoktur dünyada. Av ve spor kuşları vardır. Oradaki sülünler son derece şişmandır. Sadece bir sülünden yapılan yahniyi dört kişinin bile bitiremediği söylenir.

Atlar kuru ve ılıman iklimi, mineral bakımından zengin otlan ve Seyhun Nehri'nin kolları olan Narın ve Kara nehir-leri tarafından beslenen bol suyollanyla Fergana Vadisi'nde gelişti. Yonca orada gelişti ve günümüzde bile orada gelişiyor. Çinliler gelmeden önce bile Persler, MakedonyalIlar ve İskit-ler bu bölgenin kontrolü için savaşmıştı.

Devasa Çin ordusu İskitlerin kalesinin önünde belirdi-ğinde, kan terleyen atları talep etseler de bir kez daha red-dedilirler. General Li bu ret cevabına hazırlıklı olduğu için kampı kuşatma altına alır. Mühendisler îskitlere su sağlayan bir nehrin yönünü değiştirir ve böylece birkaç hafta sonra teslim olmalarını sağlarlar. İskit ileri gelenleri bir teslimiyet işareti olarak şeflerini öldürüp başını, kan terleyen 30 at ve 3000 üstün atla birlikte şehri kuşatan Çinlilere teslim eder. General Li iki yıl aradan sonra zaferle Chang'an'a döndü. Saray şairi bu mucizevi olayı yine kutlama dizeleriyle kale-me aldı.

Cennet atları geliyor,
Uzaklardan batıdan,
Kum tepelerini aşıyor.
Barbarlar boyun eğiyor.
Cennet atları geliyor.
Akan pınarlarda doğmuş,
Sırtları kaplan gibi çizgili,
Hayalet gibi her yöne süzülürcesine.
Cennet atları geliyor,
Çayırsız düzlüklerden geçip
Binlerce kilometre boyunca,
Doğuya doğru gidiyoruz.
Cennet atları geliyor.
Kim daha usta onlardan, kıvrılan yokuşlarda?
Cennet atları geliyor.
Büyük an işte geldi,
Kim verecek onların kabul emrini?
Cennet atları geliyor.
Açın kapıları!
Kunlun Dağları'na vardım
Cennet atları geliyor,
İlahi ejderhanın akranları.
Cennetin kapısına ulaştım.
Yeşim Teras önümde.'

İmparator, imparatorluk ahırlarına yapılan bu eklemelerden çok memnun oldu ve kayınbiraderi Li'yi cömertçe ödüllendirdi. Yine de 100 bin askerden oluşan bir orduyu iki yıldan fazla bir süre böyle bir seferde tutmanın maliyeti Han hâzinesine çok ağır geldi ve bunların hepsi sadece 30 adet kan terleyen at içindi. Çinliler İskitleri her yıl iki ilave kan terle-

*** Şiirin son satırları, imparatorun "göksel atların onu tannlann yurduna götüreceğine inandığını, burada ölümsüzlüğün tadını çıkaracağına" dair inananı anlatır.**

yen at hediye etmeye zorlamayı başardı, ancak bu yeni soylar bile imparatorluk aygınnı geliştirmeye ya da Han'a bozkırdaki düşmanlarına eşit bir at gücü sağlamaya yetmedi. Ünlü Fergana atlarının, kendilerine gösterilen özene rağmen kısa sürede öldüğü söylenir.

Daha sonra Wudi batı bölgesini bizzat gezerek en iyi tüylere ve renklere sahip atları seçti, ancak bu atlar da yeni ve elverişsiz ortamlannda telef oldu. Yavruları büyüdüklerinde babalanndan daha küçük ve cılız oluyordu. Çin'in imparatorluk ahırlannı besleme işi, sonraki on altı yüzyıl boyunca birbirini izleyen hanedanları zorlamaya devam etti. Bu büyük seferin daha sonraki tarihçileri seferin maliyet ve faydalarını hesaplamış ve Wudi'nin saplantılı arayışında eleştirilecek çok şey bulmuştur. Bu olay, zamanla imparatorluk kibrinden çıkanlan bir kıssadan hisseye dönüştü.

Ancak Fergana seferi bozkır halklarına ve Çinlilere, süvarilerine istediği atlan elde etmek için Wudi'nin hiçbir şeyden kaçınmayacağını gösterdi. Çin, üstün atlar için yapılan silahlanma yarışında ikinci planda kalmayacaktı. Wudi bazı danışmanlarının atlar konusunda kültürel bir kötümserlik beslediğini ve Çin'in at gücünde asla ustalaşamayacağma inandığını biliyordu. İmparator'un büyük seferi bu kötümserliğe meydan okumak ve yetkilileri Hun rakipleri kadar iyi, güçlü ve hızlı savaş atlan yetiştirmeye teşvik etmek amacını taşıyordu. Bu konudaki çabalan sadece kısmen başanlı oldu. Onun mirasını aramamız gereken yer burası değildir.

Wudi'nin, Fergana'nın kan terleyen atlan için yaptığı sefer bir anlamda masraflı bir çılgınlık olsa da, dolaylı olarak Han'ın ezeli düşmanlan olan Hunlann nihai yenilgisine yol açtı. Çinliler bu devasa girişimin ardından uzak batıda, Tanm Havzası'nda diplomatik bir heyet kurdu. Bu onlara, bozkır komşulanmn siyasetini izleyip etkileyebilecekleri ve

tek bir tehlikeli ortağa bağımlı olmak yerine çeşitli ticaret ortaklarından at temin edebilecekleri bir platform sağladı. Çin, Hunların gazabını göze alan uzak uluslarla ittifaklar kurarak atlar üzerindeki Hun tekelini zayıflattı. Çin ayrıca bu bozkır liderleri arasındaki gizli bölünmeleri teşvik etmek için Chanyu'nun sarayında rakip prensler yetiştirdi.

Hun gücü azaldı. Çinliler daha az ödüllendirici bir hediye alışverişi ilişkisi benimseyerek bu durumdan faydalandı. Servet ve himaye olanaklarından yoksun kalan 100 yıllık Hun İmparatorluğu yavaş yavaş dağıldı. Çinliler yeni egemenlerin yükselişini teşvik etti ve bunlardan biri, savaşta bir Hun Chanyu'sunu öldürmeyi başardı ve derisini bir ganimet olarak yanında taşıdı. Hun güçlerinden bir grup batıya kaçarak burada ticaret ve akıncıkk yapmaya, paralı asker olarak hizmet sunmaya, İran ve Roma da dâhil olmak üzere batı Asya'nın yerleşik devletlerinden haraç almaya devam etti. Daha sonra Macaristan bozkırındaki yeni üslerinden, Aziz Genevieve'in onları şehrini yağmalamamaya ikna etmek için dualar ettiği Paris'e kadar akınlar düzenlediler. Çinliler bir "böl ve yönet" politikası uyguladı, böylece bir süre için sınırlannda hiçbir bozkır imparatorluğu ortaya çıkmadı. Ğeriye, bir sonraki Mao-tun tarafından uygulamaya konulacak olan, bir bozkır imparatorluğunun nasıl yönetileceğine dair yazılı olmayan bir oyun kitabı kaldı. Hunlann yoldan çekilmesi ve Çinlilerin batı bozkırlarında hevesle at satın almasıyla, Çin pazarına yeni tüccarlar girdi.

5

İpek Yolu mu, At Yolu mu?

Çin ve Hindistan, MÖ 100-MS 500

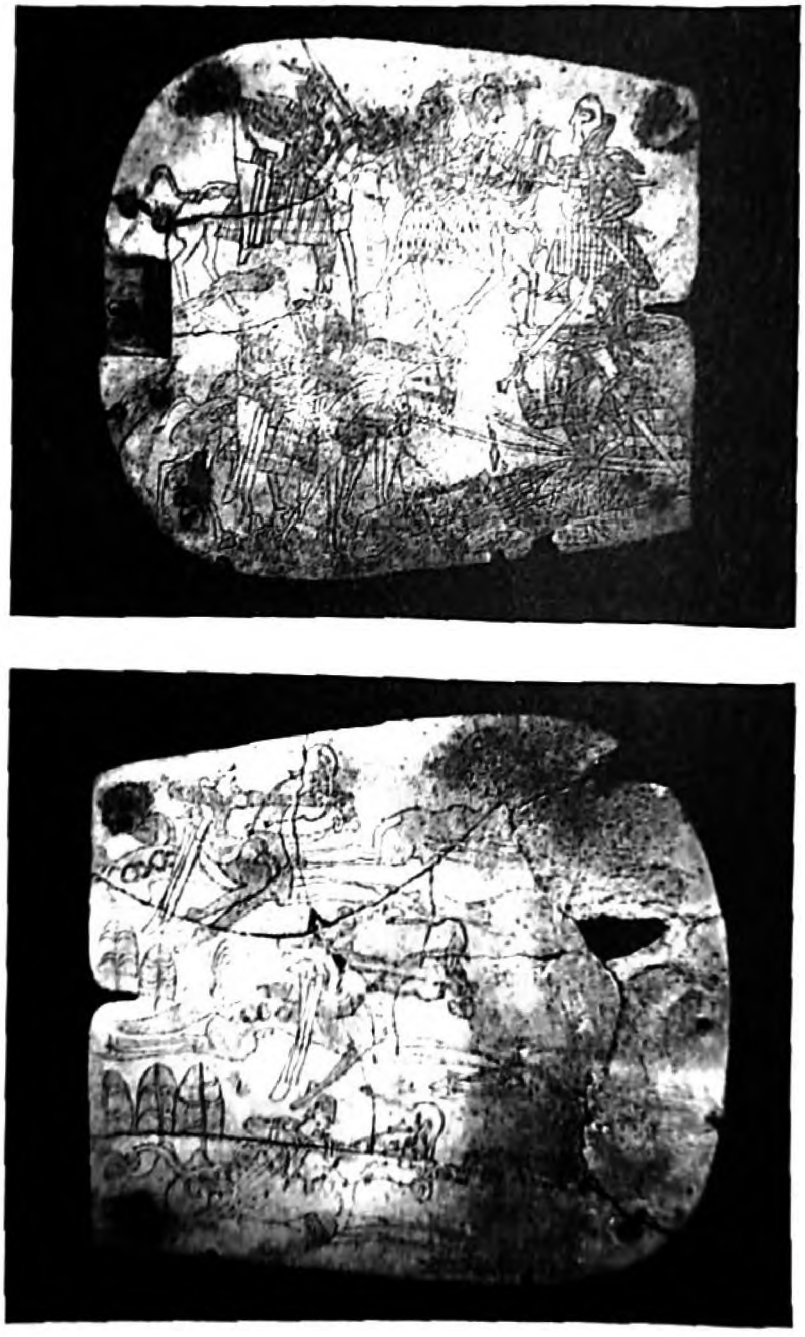
Atiarın Efendileri

General Li Guangli MÖ 102 yılında Orta Asya'ya girdiğinde, Çin'in eski dostları Yüe-çi adı verilen at yetiştiricisi halkla karşılaşmıştı. Kırk yıl önce, bugünkü Gansu eyaletinde, Hanların başkenti Chang'an'dan çok da uzak olmayan bir yerleri otlak olarak kullanıyorlardı. "Çin büyük nüfusuyla, Roma hâzineleriyle, Yüe-çiler ise atlarıyla ünlüdür" derler. Hunlara rağmen, sağlayabildikleri iyi örnekleri takdir eden Hanlara doğrudan at tedarik etmeye cesaret etmişlerdi. Böyle bir hareket, at ticaretindeki Hun tekelinin altını oyma ve kontrol ağlarını çözme tehdidi oluşturuyordu. O zamanlar güçlerinin zirvesinde olan Hunlar, Yüe-çilere saldırdı ve onlan eşi benzeri görülmemiş bir zulümle cezalandırdı. Hun chanyu'sunun, "ağabeyi" Han imparatoruna yazdığı bir mektuptan şunları öğreniyoruz:

> Cennetin sunduğu iyi talihle, subaylarımızın ve askerlerimizin kalitesi ve atlarımızın gücü sayesinde generalimiz Yüe-çileri yerle bir edip yok etti. Taş üstünde taş bırakmayarak bütün başlan kesip öldürdü, düşmanı bastırıp mağlup etti.

Chanyu'nun generali Yüc-çi kralının kafatasından, bozkır modasına uygun düşecek şekilde bir şarap kadehi yaptırdı.

Yüe-çiler otlaklarından kaçmak zorunda kaldılar. 150 bin kişi, sürüleriyle birlikte modern Kazakistan'daki İli Nehrine doğru 1450 kilometrelik bir yürüyüşe çıktı. Böyle bir göçün zorluğunu ve otlaklarını geçmek zorunda kaldıkları diğer at yetiştiricilerinin gösterdiği direnci tahmin edebilirsiniz. Yü-

Orlal Tabletlerinde tasvir edilen savaş halindeki Yiteli, MS *1. ila* 4. *yüzyıl, Özbekistan.*

e-çiler İli Nehri'ne ulaştıklarında askeri anlamda bir başka gerileme daha yaşadılar ve bir kez daha Ceyhun Nehrini geçerek modern Afganistan'a doğru yaklaşık 1600 kilometrelik bir mesafe daha yürümek zorunda kaldılar. Bu göçler iki nesil boyunca iz bırakarak, onlan zorluklara alışmış ve güneşin altındaki yerlerini almak için yanıp tutuşan güçlü bir savaş gücüne dönüştürdü.

Kuzey Afganistan'da şansları döndü. Hem İskit kuzenleriyle hem de 200 yıl önce Büyük İskender'in geride bıraktığı Yunan şehir devletleriyle savaştılar ve onları fethettiler. Çin seferi, kan ter içinde kalmış atların peşinde Pamirler'in karla kaplı gölgeliklerinin altında sancaklarını açarak geldiğinde Yüe-çiler, Belh'in at zengini otlaklarının tadını çıkarıyordu. Yüe-çiler Çinlilerle ilişkilerini yenileme fırsatını kaçırmadı ve Han'a at gönderme hakkı için resmî yazışmalara başladı. Yeni vatanlannda Han tarafından bu şekilde tanınmaları ve ardmdan gelen değerli hediye akışı, eski kaçakları hesaba katılması gereken bir güce dönüştürdü.

Çinliler, 3200 kilometrelik destansı yürüyüşlerinin ardından, gidiş yolculuğunda kaybedilen hayvanların yerine yenilerini koymak için at almaya hevesli olduklarını gösterdiler. Bunun da ötesinde, General Li yeni fethedilen Tanm Havzası'nı güvence altına almak için, geride düzenli olarak yeniden binek hayvanlarına ihtiyaç duyulan garnizon birlikleri bıraktı. Bu arada seçkin atlar, kan terleyen atlann izinde Chang'an'a kadar geri gönderildi. Chang'an halkı ise bu atlann teslim edilmesine sevinçle tepki gösterdi:

Göksel Atlar [Yüe-çi]'den öne çıkar
Sırtlarında kaplan çizgileri var, kemikleri ejderha kanadı gibi.

Hunlann misilleme saldınlanna karşı Çin desteğinden emin olan Yüe-çiler, yeni müttefiklerine at tedarik etmeye

devam ederek zenginleşip güçlenmeyi sürdürdü. Bu ittifakın sonucunda hem Afgan halkı hem de atalarının işi olan uluslararası at ticareti ortaya çıktı.

Pamirler'in diğer yakasındaki Hint krallıkları da hevesle at satın almaya çalışıyordu; her yıl on binlerce at satın alıyorlardı ki bu sayı Han'ın elde ettiğinden çok daha fazlaydı. Dahası, kısa süreli bir anlaşmazlık sırasında bir Yüe-çi ordusunu katleden imparator Han'ın aksine, Hindistan'da hegemonik bir devlet yoktu ve bu da girişimci at yetiştiricileri için her türlü akın, ticaret ve yönetim fırsatının ucunu açık bırakıyordu.

İskitler uzun süre Pamir Dağlan'nı aşarak Gilgit ve Baltistan'a, daha sonra da güneye yani Keşmir ve Pencap'a göç etmiştir. Orta Asya ile Hint alt kıtasını bugünkü Pakistan kontrolündeki Keşmir üzerinden birbirine bağlayan Karakurum Otoyolu boyunca keşfedilen MÖ 2. ve 1. yüzyıla ait petroglifler, karakteristik olarak kaftan ve çizme giymiş Orta Asyalılan 450 metre yüksekliğindeki bu geçitte at sürerken göstermektedir. Buradan küçük Hint-İskit krallıkları kurmuşlar, Raghu Destanı'nda da yansıtıldığı üzere, güneydeki Hintli komşularıyla sık sık çatışmaya girmişlerdir. Banş zamanlarında ise Hintlilere at satıyorlardı.

Çin'de olduğu gibi, Hint hükümdarlarının da kendilerini tehdit eden sınır kabilelerinden at almaktan başka çaresi yoktu. Kudretli Mauryalar MÖ 322'den 185'e kadar Afganistan'ı kontrol altında tutmuş ve İşkillerden at tedarikini tekellerine almıştı, ancak Mauryalar MÖ 1000'lerde, Kuşan hükümdan olarak bilinen Yüe-çi klan liderlerinden biri Pamir Dağlan'nı geçmeye karar verdiğinde çoktan gitmişti. Küçük Hint-İskit krallıklan Hindistan'a açılan bu stratejik kapıyı işgal ediyordu. Kuşan hükümdan, Hint-İskitleri ve Orta Asya ile Afganistan'ın farklı halklarını tek bir yönetim altında birleştire-

bilirse, eski rakipleri Hurların Hanlarla ticareti tekellerine aklığı gibi, Hindistan'ın at ticaretine de hâkim olabileceğini fark etti.

Hükümdarların halefleri olarak bilinen Kuşan krallan, Hun oyun kitabını takip ederek Tarım Havzası ve Çin sınınndan Pencap ve Keşmir'e kadar at yetiştiricilerini birleştirdi. Hint tarihinde at ticaretini büyük bir imparatorluğa dönüştüren pek çok gruptan ilkiydiler. Fergana, Belh ve Pencap'ın ünlü otlaklarını kontrol ederek Hindistan'la ticarete hâkim oldular; Çin'e at sağladılar, ayrıca İranlIlarla savaşarak onları ve iyi atlannı pazardan uzak tuttular.

Kuşan ticaretinin çok uzaklara uzanan yapısı dikkat çekicidir. Hindukuş'taki karargâhlarından her yöne hükmedebiliyorlardı. Hâkimiyet alanları üç büyük medeniyetin (Çin, Hint ve İran) kesiştiği noktada yer alıyordu ve atlar için en büyük pazarlardan ikisi onlarındı. Kışlık başkentlerini bugünkü Pakistan'ın Peşaver ovalarında ve Afganistan'da Hindukuş'un karşı kıyısındaki Belh'te tutuyorlardı. Yazın ise Bamiyan Vadisi'nin serinliğine göç ediyorlardı ve burada daha sonra biri yaklaşık 55 metre, diğeri yaklaşık 38 metre yüksekliğinde iki devasa Buda figürünü oydular.*

Binicilikte üstün yeteneğe sahip Kuşanlar, Budizmin hevesli savunucuları olmuşlardır. Bu dini benimsemeleri tipik bozkır akıncısı tarzmda gerçekleşmiştir. Atlılarından bazıları ünlü bir Hint şairini kaçırır. Kuzeye geri dönerken, esirleri atlarına bir şarkı söylemeye başlar. Şarkı Buda'run, Prens Gautama'nın, ab Kanthaka'nın üzerinde sarayından nasıl kaçtığını ve ormana nasıl gittiğini anlatmaktadır. Orada prenslik hayabndan vazgeçip Kanthaka'ya veda etmiştir. At, kırık bir kalpten Ölür ama daha sonra insan formunda yeniden doğar ve Buda'nın öğrencisi olur. Şair şiirlerini bitirdiğinde Kuşan-

• 2001 yılında Taliban tarafindan dinamitlenmiştir.

At Yolu

Altay
Doğu Bozkırı
Datong
Hami
Tanrı Dağları
Turfan
Yumen Geçidi
Gansu
Sarı N.
Luoyang
Kaşgar
Tarım Havzası
Taklamakan
Chang'an
Yarkent
Khotan
Tibet
Platosu
Karakurum Geçidi
Lakhi
Orman
Haridwar
Pushkar
Hajipur
Bihar
Bengal

lar atlarının bir aydınlanma yaşayarak Buda'ya dönüştüğünü görür. Bundan sonra şairi sonsuza dek Aśvagosha, "allara fısıldayan adam" olarak adlandırırlar. Sanskrit şiirleri Tarım Havzasındaki Turfan kadar kuzeyde bulunmuş. Kuşan kervanlarında taşınmıştır.

Efsane doğruluk payı içersin ya da içermesin, Budizm Kuşanlar ve ticaret ortaklan arasında hızla yayıldı. Budizm köklü kutsal metinleri ve nispeten basit ibadet pratikleriyle Brahmanlannkine kıyasla daha taşınabilir bir din olduğu için, Kuşan ticaret yollan üzerinden Orta Asya ve Çin'e yayılmıştır. Daha sonraki bir Han başkenti olan Luoyang'daki Beyaz At Tapınağı, Budist vecizelerini Çin'e ilk kez getiren Kuşan atının anısma yapılmıştır.

Dünya dini üzerindeki tüm etkilerine rağmen, arkeologlar 20. yüzyılın başlannda, Büyük İskender'in doğudaki kolonilerinin torunlanyla kültürel kaynaşmalarının mirası olan gri şist taşındaki zarif, Helenistik oymalarını kataloglamaya ve incelemeye başlayana kadar Kuşanlar hakkında çok az şey biliyorduk. Kuşan Buda tasvirleri, Hint *dhoti'si* ya da Yunan *khiton'u* gibi ince dökümlü kumaşlar giyerler, ama Kuşanlar kendilerini tasvir ederken şüphesiz at binmek için giyinmişlerdir. En büyük kralları Kanişka'nın başsız heykeli kaftanı, kemeri ve binici çizmeleriyle atının sırtına atlamak üzereymiş gibi karşımıza çıkar. Hanedanın diğer kralları sikkelerinde kendilerini gururla güçlü atlara binerken, dizginleri sol ellerinde tutarken ve sağ ellerini tehditkâr bir şekilde ok sadaklarına dayarken tasvir etmişlerdi; bir bozkır atlısındaki temel ekipman buydu... Sovyetler tarafından 1960'larda kazılan Özbekistan'ın Kalçayan kentindeki bir şölen savaşçıları freskinde, Kuşan savaşçıları bol pantolonları, geniş etekli çerkeskalan ve büyük çizmeleriyle modem Kazaklar gibi görünmektedir. Ya başanlı bir avı kutlarken ya da ata binmeden önce bir

şeyler içerken tasvir edilmişlerdir. Kuşanlar, Budist stupa ve manastır yapılarına rağmen, yıl boyunca İndus Vadisi'nden Hindukuş'a, oradan da Ceyhun'a göç ederken, bir yandan da Hint ve Çin pazarlarında satılmak üzere at kervanlarını ileri geri sürerken, alabildiğine hareketli yaşam tarzlanndan asla ödün vermemişlerdir.

Asya at pazarının merkezinde yer alan Kuşanlar modem atın evrimine büyük katkıda bulunmuştur. Kuşanlar, kan terleyen atların zengin ve ılıman otlaklannda, atalannın Gansu'da bindiğinden daha uzun, daha güçlü ve dolayısıyla daha aç atlar yetiştirebiliyordu. Daha büyük atlara olan talep, savaşlarda at zırhının giderek daha fazla kullanılmasından kaynaklanıyordu. Krallar ve prensler, özenle koreografisi yapılmış gösterilerde dizlerini yukan kaldırabilen ya da diz çökebilen bu hayvanlarla övünüyordu. Akmalar ve maceraperestler, tehlikeden hızla uzaklaşabilen şık ve zayıf atlan takdir ediyordu. Hacca giden Budist rahipler gibi diğer alıalar ise binmesi rahat, dağ yolculuğu için sert toynaklı ve çöl iklimine uygun, az su tüketen atlar talep ediyordu. Bu özelliklerden bazıları şartlandırma yoluyla üretilebiliyordu: Dağlarda ya da çöllerde eğitilen bir at yeterince dirençli oluyordu. Ancak hız ve yürüyüş gibi diğer özellikler gizemli bir şekilde doğuştan gelse de, babalardan taylara tutarlı bir şekilde aktanlmıyordu. Bu durum Kuşan dönemi at yetiştiricilerini, ilk başlarda kafaları karışık bir şekilde, ilk farklı ırk yaratmaya yöneltti.

Renk, her şeyden önce, alıcılar için önemli bir kriterdi; Çinliler benekli grileri severdi; Hintliler ise uğursuz olduğu gerekçesiyle alaca atlardan kaçınırdı. Birkaç nesil at yetiştirerek ve soylan birbirinden ayrı tutarak, istenmeyen renklerin ortaya çıkmasına zaman içinde engel olmak mümkündü. Öngörülebilir renklere yönelik bu tercih, ırklann yaratılma-

smdaki ilk adımdı. Çok iyi yetiştirilen atlar, yüzlerdeki ve ön ayaklardaki beyaz lekeler dışında tek tip bir renge sahip olma eğilimindeydi. Buna karşılık, daha az yetiştirilen atlar, vahşi kuzenleri gibi siyah işaretler taşıyordu. Renk, bir tayın ün salmış atasına ya da anasına benzemesini sağlamak ve tayın ebeveynleriyle aynı arzu edilen özelliklere sahip olarak büyüyeceğini vaat etmek için bir tür markalama ve pazarlama aran haline geldi. Bu dönem muhtemelen, "at güzelliği" olarak adlandırdığımız şeyin ortaya çıkışına tanıklık etmiştir. Damızlık seçimi, evcil köpeklerde de görülen bir olgu olarak, pedomorfizmle, yani olgun hayvanda sevimli, çocuksu özelliklerin devam etmesiyle sonuçlanmıştır. Ahal Teke, Arap ve Saikan atlarının uzun kirpikleri, çanak şeklindeki yanaklan ve uzun burunlan, Moğol midillilerinin tıknaz ve küt yüzleriyle belirgin bir tezat oluşturan bu fiziksel tipin modern örnekleridir. Günümüzde araba üreticilerinde olduğu gibi, yetiştiriciler de abaların hiçbir yararlı amaca hizmet etmese bile arzu edilen özelliklerle ilişkilendirdiği belirli stiller yaratmışlardır. Gerçekten de Moğol midillisinin düz yüzü bu atı uzun burunlu, aristokrat kuzenlerinden daha verimli bir otlayıcı yapar.

Uygulamada karşımıza çıkan örneklere bakılırsa, Kuşanlar rahat binicilik için de atlar yetiştirmiştir. Tüm atlann başaramayacağı bir hız olan rahvan yürüyüş, bu dönemdeki yetiştiricilerin tek bir rastgele mutasyondan nasıl kaçınacaklarını öğrendikleri çekici bir özelliktir. Avcılık, yarış ve savaş için cesaret de büyük ölçüde yetiştiriciliğe bağlıydı.

Arzu edilen Özelliklere odaklanmanın artması, erken dönem seçici yetiştiricilerin kısrakları korumak için daha az sayıda aygır kullanmasına yol açmış, bu da daha önceki İskit ve Hun mezarlarında tespit edilen değişkenliğe kıyasla erkek Y kromozomu çeşitliliğinin azalmasına neden olmuştur. DNA çalışmaları, Kuşan döneminde atın modern özelliklerini ka-

zanmaya başladığını göstermektedir. Kuşanlar o dönemde Asya'nın büyük bir kısmında at yetiştirdikleri için modern at haploidlerinin izi onlara kadar sürülebilir. Ancak arzu edilen özelliklerden sorumlu belirli genlerin çok yakın zamanda keşfedilmesine kadar, ıslah bir bilim değil bir zanaat olmaya devam etti.' Öngörülebilirliğin olmaması, olağanüstü bir atın görünümüne ve performansına bir şans ya da mucize unsuru katmıştır.

Kuşanların at yetiştiriciliği işindeki başarısı, İranlılann kıskançlığını üzerine çekti. Birçok denemeden sonra, son hükümdarları Çin'den kaçışlarından 500 yıl sonra ortadan kaybolan sert binici Kuşanlan nihayet yendiler. Yine de Kuşanlar sonraki yüzyıllarda tamamen unutulmadı. Arap tarihçi El-Mesudi, 11. yüzyılda yazdığı bir yazıda Kuşan krallarını "atın ikinci en büyük ustaları" olarak nitelendirmiştir; Kuşanlardan 100 yıl sonra bozkırları yöneten Türklerin kağanları ise gelmiş geçmiş en büyük ustalardır. 12. yüzyıl Arap coğrafyacısı Yakut, Kuşanların ejderha cinsi, göksel atlann ustaları olduğunu anlatır. At yetiştiriciliğindeki şöhretleri, ortadan kaybolmalarından yüzyıllar sonra bu Arap bilginlerde yankılanmıştır. Hint, Sanskrit dilindeki kaynaklar da kuzeybatının bu at yetiştiricilerinden *Asvnkas* olarak bahseder ki bu da aynı şekilde "atın efendileri" anlamına gelir. "Afgan", bu etnik adlandırmanın en azından olası kökenlerinden biridir ve aynı şekilde Hindistan'da hem at tüccarları hem de fatihler olarak büyük bir rol oynayan günümüz Afganlannın, Kuşanların

* Hızı belirleyen MSTN adı verilen spesifik bir genin, kanı verimli bir şekilde oksijenle besleyen kalp ile bağlantılı olarak ortaya çıkması, yaklaşık 1000 yıl sonrasına kadar gerçekleşmemişti. Bu nedenle, belirli bir yavrunun babası kadar çok yarış kazanıp kazanamayacağı, günümüz yanş atlarındaki gibi kan hattına dayalı bir durum değil şans faktörüne bağlıydı.

soyundan geldiği genel olarak kabul edilmektedir. Onlann mirası Asya'yı boydan boya geçen kervanlarda yüzyıllar boyunca devam etmiştir.

Kervanlar

Afganlar, Kuşan döneminden modern zamanlara değin, General Li'nin Kaşgar'a, oradan da Yeşim Kapısı'na ve Çin'e uzanan yaklaşık 3200 kilometrelik güzergâh boyunca, Asya'nın kalbinden uzak ama hevesli alıcılara at kervanlan götürmüşlerdir. Güçlü imparatorların hükümdarlığı sırasında, bu yolcular ücretsiz yatak ve yemek sunan geniş kervansaraylarda ağırlanırdı. Çalkantılı dönemlerde kervanlar, isyanlar ve istilalardan kaynaklanan tehlikelerden kaçınmak için jeopolitiği gerçek zamanlı olarak yönlendirmek zorundaydı. 10. yüzyılda Tarım Havzası'nda bir iç savaş patlak verdiğinde, büyük bir at kervanı arazinin durumunu öğrenmek için gözcüler gönderdi ve planladıkları bir sonraki durağın isyancılar tarafından işgal edildiğini ve savaşın yollarının üzerindeki başka bir yönde devam ettiğini keşfetti. Bu yüzden geri dönüp hayvanlanyla birlikte rüzgârlı Tibet Platosu'nda büyük bir yay çizerek, Çin'e yaptıklan yolculuklanna bir yıl daha eklediler. Ama bu gecikme onlar için mali bir yıkım anlamına gelmiyordu. Envanterleri bu kez yol boyunca otla besleniyor ve değer kaybetmiyordu; aksine ufukta görünen savaş yüzünden fiyatlar da artacak gibiydi. Kervanlar bir tür siyasi ve ekolojik sürdürülebilirliğe sahipti, bu yüzden yüzyıllar boyunca geliştiler.

Aynı anda hem çobanlık hem de tüccarlık yapan becerikli at tüccarları hayatlannı kazanmak için başka yollar aradı. Atlar ve diğer çiftlik hayvanlarının yam sıra kervanlarında mal taşımak da kazançlı olabilirdi. Ancak at tüccarları profesyonel tüccarlar değildi. Aksine Çin ve Hindistan'a giden kervanla-

rina katılmaları için tüccarları kiralıyorlardı. Malları taşımak için kiralık develer temin ediyorlardı; yıpranmamalan için atları yük hayvanı olarak kullanmaktan kaçınıyorlardı. At tüccarları, kervanlarında seyahat etmenin korunma bedeli olarak tüccarlardan ayrıca ücret alıyordu.

Bir kervan, etkileyici büyüklüğü sayesinde tüccarlara bu korumayı sağlayabilirdi: 10 bin at, koyun, keçi ve deve taşıyan 5000 veya daha fazla sayıda insan... Joseph Kessel bir20. yüzyıl gazetecisi olarak böyle bir kafileyi şöyle anlatır:

> Sürülerinin sayısı on binlerle ifade ediliyordu. Zengin, güçlü ve mağrur bir şekilde tam teçhizattı olarak ilerliyorlardı. Sonu olmayan bir kervan vadinin bir ucundan su gibi akarcasına ilerleyerek yavaşça, görkemli bir şekilde bize doğru geliyordu. Sürüler yolun tamamını doldurarak öbür tarafta dağın eteklerine kadar taştı, diğer tarafta ise nehirden aşağı indi. Vahşi köpekler ve silahlı atlılar bu hayvan denizinin ilerleyişine rehberlik ediyordu.

O halde at tüccarlarının yeteneklerinden biri de böylesine büyük bir kafileyi organize ve koordine edebilmeleriydi. Kessel'in de ima ettiği gibi, sayılan tek başma düşmanca niyetleri caydırmaya yetmiyorsa, kervanın kendini korumak için başka araçlan da vardı.

Bazen bir kervanla askeri bir sefer arasındaki farkı anlamak zordu, çünkü atlılar silahlarla donatılmıştı. Nöbetçiler, soyguncuların atlarını kaçırmaya çalışması ihtimaline karşı bütün gece eyer üzerinde kalırdı. Engebeli ormanlık bölgelerde, ağır silahlı yerli halk onları haraca bağlamaya, yağmalamaya ya da her ikisini birden yapmaya çalışıyordu. Kuşanlar döneminde bile Hindukuş Dağları'nda, geçitlerden geçen tüccarların hayatını zorlaştıran isyancılar vardı. Kervancılar yerel saldırılara daha büyük, daha iyi silahlanmış kervanlar

düzenleyerek karşılık veriyor, kendilerini isteksiz ev sahipleri için daha tehlikeli ve tehditkâr hale getiriyordu. Hindistan ve Çin'e giden kervanlar, yıllık seferlerinde askeri disiplin uygulaman öğrenen at tüccarları için birer savaş okulu işlevi görüyordu. Bunun gelecek yüzyıllarda her iki hedef ülke için de vahim sonuçlan olacaktı.

Afganlar bu tüccarlara seyahat edenler anlamına gelen *kuchi* ya da *powindah* diyordu. At sürüleri ve diğer çiftlik hayvanlanyla atalarının otlaklan arasında yıllık bir döngü içinde seyahat eden göçebe çobanların aksine, bu kervanlar Orta Asya'dan uzak Çin veya Hindistan'a, Gobi Çölü'nü veya Karakurum veya Hayber Geçitlerini aşarak çok daha uzaklara seyahat ederdi. Bu uzun yolculukların sonunda büyük at panayırlan kurulurdu.

At Panayırları

Hem Çin hem de Hindistan bu büyük panayırlara ev sahipliği yaptı, ancak her iki ülkedeki siyasi durum, panayırlan çok farklı biçimlerde şekillendirdi. Çin panayırları Çin Seddi'nin gölgesinde gerçekleşiyordu. At kervanlarının hantal boyutlan ve fesat çıkarma potansiyelleri Çin'i çok endişelendirdi ve bu nedenle imparator Wudi, kuzey sınınnın, gümrük bariyeri olarak hizmet etmesi ve at kervanlarının geliş-gidişlerinin sıkı bir şekilde kontrol edilmesini sağlamak amacıyla, yılan gibi kıvrılan bir ateş tuğlası yapı hattıyla güçlendirilmesini emretti. Açıkça düşmanlık olması durumuna karşı, Han askeri kaleler inşa etti ve bunlan askerlerle garnizonlaştırdı. Eski ticaret merkezlerini birbirine bağlayarak, 14. yüzyıla tarihlenen mevcut duvardan bile daha uzun olan en geniş sınır duvannı inşa ettiler. Gansu'daki Yeşim Kapısı'ndan Kore sınırına kadar uzanıyordu bu duvar. Bu Çin Seddi'nin yanında, at tüccarları ve mallannı barındırmak için belirli geçiş noktalarında padoklar,

ahırlar ve hanlar ortaya çıktı. Bu sınır noktalarına basitçe at pazarları, JJ^fî, *mashi* denirdi. Mandarinler atları kalite açısından denetliyor ve çeşitli bakanlıkların savaş ya da nakliye ihtiyaçlarına uyacak şekilde miktarı kısıtlıyordu. Resmî ticaretin zahmetli süreci ve her iki tarafın da hem fiyatlar hem de kalite konusunda sık sık anlaşmazlığa düşmesi nedeniyle -Çinliler atlann hastalıklı olduğundan şikâyet ediyor, yetiştiriciler de teklif edilen fiyatlardan memnun kalmıyordu-, Han imparatoru bu zahmetli panayırlann sayısını sınırlamaya çalıştı. Yetiştiriciler Han'dan ek panayırlar koparmak için sık sık onu şiddetle tehdit ediyor ya da düpedüz şiddete başvuruyordu.

Mandarinlerin aksine Çin'in sıradan halkı at panayırlarını memnuniyetle karşıladı. Yerleşmek ve kervancılarla küçük ticaret yapmak için iç bölgelerden sınıra alan ediyorlardı. Yan bozkır ikliminde ektikleri yeşillikleri, onlara güneydeki daha verimli evlerini özlemle hatırlatan cılız kiraz ve erik ağaçlanyla birlikte sattılar. Aynı zamanda kuzey Çin mutfağının karakteristik özelliği olan kuzu, hatta at eti kızartması konusunda damak tatları gelişti. Mandarinlerin düzeni sağlama çabalarına rağmen at yetiştiricileri, Orta Asyalı tüccarlar ve Budist rahipler ya da diğer dinlerin vaizleri Çinlilerle kaynaşıyor ve çay kâseleri ya da buharda pişen koyun sakatata yemekleri için pazarlık ediyorlardı. Zamanla günümüzde 1,8 milyon nüfusa sahip olan Datong gibi tüm şehirler bu at panayırlanndan doğmuştur.

Çin'de olduğu gibi Hindistan'ın da atlara olan talebi, at panayırlarının yüzyıllar boyunca büyük bir iş kolu olmasını sağlamıştır. Hindistan'ın, at tüccarlarıyla arasında kata bir sınır bulunmadığı için at tüccarlan alt kıtanın dört bir yarımdaki geniş açık alanlarda panayırlar kurdu. Çin'le karşılaştınldığında, bu serbest dolaşan panayırlar, Hint sosyal ve ekonomik yaşamında daha derin değişiklikler yarattı.

Hint panayırlarının kuruluş tarihleri kesin olarak bilinmemektedir. Daha Kuşan döneminde, bir zamanlar Buda'nın vaaz verdiği Bihar'daki Hajipur'da önemli bir panayırdan bahsedilmektedir. Bu panayırların en büyüğü ve en ünlüsü, modem Hindistan'ın Uttarakhand eyaletinde Ganj Nehri'nin Himalayalar'dan çıktığı Harîdvvar'da yılda iki kez düzenlenirdi. Erken dönem modern ziyaretçiler, ilk at yetiştiricilerinin ticarete gelmesinden bu yana muhtemelen çok az değişmiş olan bir kurumu tarif etmektedir. Yarım milyon alıcı ve satıcı, 10 bin atın yanı sıra develer ve diğer çiftlik hayvanlanyla birlikte 0,65 kilometrekareden daha az bir alanı paylaşıyordu. Afganlar Fergana ve Ceyhun'dan atlar getirerek, Benares'ten Bengal'e kadar alıcıların hareket, askeri kapasite ve gösteriş alanlanndaki kabaran iştahlarını tatmin ediyordu.

Bir at panayınnı ziyaret etmek; gürültü, kalabalık, hayvanlann itişip kakışması ve sürüklenmesi, satıcıların aç bakışlan ve alıcıların sahte kayıtsızlığı, paralarını sayan gergin simsarlann terleriyle kanşan hayvan kokularıyla beş duyu organı üzerine aşın yükleme anlamına geliyordu. At satın alırken tetikte olmak; hastalığı, suyla şişirilmiş kolanı ya da kuzu yağıyla kayganlaştınlmış tüyleri tespit etmek ve kötü huylu ya da çalıntı olma ihtimali olan hayvanlardan kaçınmak gerekirdi. Fiyatlar, hayvanın kalitesine bağlı olarak iki ya da on kat değişebilir. Seçkin atlar söz konusu olduğunda fiyatını sormak zorunda kalıyorsanız, zaten bedelini ödeyemezsiniz demekti.

Her büyük ticaret borsasında olduğu gibi, atlann fiyatı da büyük ilgi konusudur. İlk binyılın ilk yarısında sıradan bir at 2 kilo gümüşe, yani bugünkü gümüş fiyatlanyla yaklaşık 1300 ABD dolanna satılıyordu. Ancak o dönemde para, bugünkünden çok daha fazla satın alma gücüne sahipti. O dönemin tipik bir şehirli Hintli hanesinin yaşamak için yılda en az

1200 gram gümüşe ihtiyacı vardı. Dolayısıyla bir atın çoğu insanın bir yılda kazandığının neredeyse iki katına mal olduğu düşünülebilir. Olağanüstü bir at ortalama maaşın yirmi katına satılıyordu. Bu tür işlemler pazarı ziyaret eden kalabalığı heyecanlandırıyor, kapanış aşamasında tüm takımlann fiyata dâhil olup olmadığı gibi koşullar üzerindeki tartışmaları dikkatle not ediyorlardı.

Hindistan'ın farklı orduları ve saraylannın temsilcileri olarak hareket eden kaba saba biniciler, hayvanlan incelemek için etrafta dolaşıyordu. Her biri dört ya da beş attan oluşan bir takım satın alıyor ya da bir sonraki baharda teslim edilmek üzere benzer atlar için sipariş veriyordu. Kaba biniciler, takımdaki en iyi ve en kötü atları yeniden satarak iyi para kazanıyor ve kalan atları işverenlerinin süvarilerine hizmet için tutuyorlardı. Bazı son derece becerikli cevval biniciler, çalıntı mallan satan dolandırıcılara satmak için atlan gözcülerinden çalmayı başarıyordu. Ama suçüstü yakalanan hırsızların da derhal kelleleri uçurulup, caydırıcı olsun diye mızraklarla meydanlarda asılıyordu.

Üst düzey uzmanlar fillerinin üzerinde panayır boyunca gezinir, yüksek noktalardan malları İnceler, satın aldıkları ya da sattıkları atları takip ederdi. Modem bir sanat fuarında olduğu gibi muhteşem, ipek bürümcüklü eyer battaniyelerine sahip İran atlan gibi satılık en değerli ürünler gözlerden uzak tutulurdu ve bunlan görmek için davetiye gerekirdi. Hükümdarlar her yıl Haridwar panayınnı bizzat ziyaret eder, en iyi atlardan ilk onlar alır, bunları saray mensuplarına ve klan üyelerine hediye olarak dağıtırlardı. Hindistan'ın kraliyet hanedanlan, daha sonraki Babürlü ve Rajput minyatürlerinde gördüğümüz, Orta Asya'dan getirilen görkemli bineklere bu şekilde sahip oldu. İster basit kaba biniciler isterse mihraceler olsun, Hintliler satın aldıkları atlar için nadiren pazarlık

yapardı. Her at için doğru değeri bilmeleri beklenirdi. Satışı mühürlemek için altın ve gümüş sikkeler üretilmeden önce işlemler birkaç dakikadan fazla sürmezdi.

Yine de iyi atlar bu pazarlarda ticaretin temelini oluşturmuyordu, çünkü yeterince at yoktu. Çoğu tüccar geçimini sıska atlar satın aldıktan sonra onlan şişmanlatıp satarak sağlıyordu. Hindukuş'un yorucu geçitlerinde yorgun düşen aç atlarını, Haridwar'a pazara getirmeden önce boş zamanlarında, bahar mevsiminde yemyeşil Himalaya eteklerinde otlamalanna izin veriyorlardı.

Haridıvar'ın başansı, at alıcı ve satıcılarından daha fazlasını çekti. Zamanla farklı mezheplerden vaizler ve öğretmenler, daha sonra yakındaki kutsal Ganj Nehri'nde ritüel abdestler alacak üstatları toplamak için büyük kalabalıklardan yararlandı. Sonunda büyük bir dini festival olan Kumbh Mela, Haridwar ve çevresinde kök saldı.

At panayırlan öylesine önem kazandı ki Hindistan'ın ruhani haritasını yeniden şekillendirdi. Rajasthan çöllerindeki Puşkar Gölü, çok sayıda hayvanı bir araya getirmek için uygun bir yerdi, ancak at tüccarlan burada bir panayır kurduklarında, sulan kutsal kabul edilmiş ve başka bir büyük dini bayrama yol açmıştır. Bugün Puşkar daha çok bir deve pazan olarak bilinse de, uzun süre at delisi Rajput klan üyelerinin gözde pazan olarak hizmet vermiş ve onlan haydutlar, savaşçılar ve bütün Orta Hindistan'da kraliyet evlerinin kuruculan olarak ünlü yapan binek hay vanlannı satın almışlardır. Doğuda, Bihar'daki Hajipur, at tüccarlarım ağırlamaya devam etti. Böylece Haridvvar ve Puşkar gibi Bihar da bir diğer önemli hac merkezi haline geldi. Büyük, uluslararası at panayırlan, kuzeyden gelen at tüccarlan sabırla müşteri beklerken, Hindistan'm her yerinden gelerek pazarlarda kan şan ve kutsal sularda yıkanan insanlan buluşturdu.

Sosyal etkilerinin yanı sıra, at ticareti Hindistan'ın ekonomisini de (büyük ölçüde kendine yeterli ve tarımsal bir ekonomiden yoğun bir üretim, ticaret ve ihracat ekonomisine) dönüştürmüştür. At ticareti büyüdükçe, MS 1000 civarında Hindistan'ın metal parasını tüketti, çünkü Hindistan'da yeterli miktarda altın ve gümüş çıkarılmıyordu. Alt kıta değerli taşlar (safir, yakut ve elmas) bakımından oldukça zengindi, ancak bir taşın değerini doğru bir şekilde değerlendirmek için gereken uzmanlık nedeniyle bunlann büyük ölçekli ticarette takas olarak kullanılması da zordu. At ithalatını finanse edebilecek bir ihraç malı arayan Hint devletleri, o zamanlar için büyük ölçekli olan tekstil üretimine yöneldi. Böylece at ticareti Hindistan'da 11 ve 12. yüzyıllarda başlayan erken ama derin bir sanayi devriminin katalizörü oldu.

At ticareti sadece Hint sanayisini canlandırmakla kalmadı, aynı zamanda Hintlileri Asya'da daha geniş ticaret ağlan kurmaya itti. Hintliler ince muslin kumaşlarını at tüccarlarına satamazdı; kumaştan yapılan neredeyse şeffaf korseler buzlu bozkırda at binen kadınlar için pratik değildi. Bunun yerine üç yönlü bir ticaret ortaya çıktı: Pamuklular Kamboçya'daki Khmerlere, Cava ve Bali'deki racalara satılıyor, onlar da Hintlilerin at ithal etmek için ihtiyaç duyduğu gümüşle ödeme yapıyordu.

At panayırları Çin'de olduğu gibi Hindistan'da da yüzyıllar boyunca en önemli ekonomik ve sosyal kurumlar arasında yer almıştır. Bu coğrafyada, günümüze kadar ayakta kalcın kasabalar ve ibadet yerleri şeklinde izlerini bıraktılar. İnsanlann geçim kaynaklarını ve yaşam biçimlerini yeniden şekillendirdiler. Bu şaşırtıcı olmasa gerek, çünkü at ticareti dönemin en büyük işiydi. Ancak bugün unutulmuş ya da daha doğrusu yanlış etiketlenmiştir.

İpek Yolu

Pamir Dağlan'ndan Chang'an'a kadar kervanlarla Cennetin Oğlu'nun (Çin Hükümdarı) kaderinde yazılı güzel atlar süren Afganlar, yolculuklannın sonunda ödüllerini alıyordu. Özellikle de Çinlilerden ipek kumaş almaktan büyük mutluluk duyuyorlardı. Birçok Asya dilinde (Rusçada da) *khalal* olarak adlandırılan resmî ipek elbiseler, diplomatik ve ticari alışverişlerin standart bir unsuru haline geldi.

Bozkır halklarının ince ipek giysilere düşkünlüğü için çeşitli açıklamalar mevcuttur. Birincisi, ipeğin ısıran böcekleri, özellikle de tahtakurularını uzaklaştırdığına inanıyorlardı. Hem günlerini hem de gecelerini hayvanlarla birlikte geçirenler için ipek iç çamaşırları ve yatak takımlarına sahip olmak çok arzu edilirdi. At yetiştiricileri ayrıca ipeğin savaş yaralannın enfekte olmasını önlediğini iddia ederek savaşçıların ipek giymesine neden oldular.

General Li Guangli'nin Fergana'ya vardığı ânı başlangıç noktası alan bir anlatıda ipek, geleneksel olarak Asya ticaretinin merkezine yerleştirilmiştir. Li Guangli, Kuşanlarla ittifak kurmanın yanı sıra, İranlılar ve Yunanlarla diplomatik ilişkiler kurarak, tarihte ilk kez bir kuryenin Han başkenti Chang'an'dan Akdeniz kıyısındaki Antakya'ya 8000 kilometre yol katetmesini sağladı. Geleneksel anlatı Çinlilerin, başta ipek olmak üzere lüks mallarla yüklü kervanları bu uzak pazarlara gönderebilmek için İç Asya'dan Akdeniz dünyasına uzanan bir anayol arayışında olduklarını da öne sürer.

Yine de Çin'in batı halklarına satabileceği ipek miktarı, Han'ın başkent Chang'an'dan 3200 kilometre uzaktaki Tarım Havzası'nda çok sayıda asker bulundurmak için harcadığı devasa çabaları hiçbir zaman haklı çıkarmazdı. Gerçekten de ipek giysili kervan şefleri, İpek Yolu'nu takip ettiklerini

öğrendiklerinde şaşırırlardı. Her bahar Haridvvar'a ve Çin Seddi'ne giderken Asya'yı boydan boya geçen, her seferinde binlerce, her yıl on binlerce attan oluşan kervanlarıyla, rotalarına İpek Yolu değil de At Yolu adını vermiş olmalan muhtemeldir. Atlar dönemin gerçek stratejik mallarıydı ve Çin'in Tarım Havzası'na doğru genişlemesinin başlıca motivasyonuydu.

Gördüğümüz gibi MÖ 1. yüzyılda Çin'in atlara ihtiyacı vardı. At zengini Hunlarla 130 yıl süren bir mücadeleye kilitlenen Çinliler, acilen daha uzaklardan, modem Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan ve İran'ın zengin mera topraklarında alternatif binek kaynaklan aradı. General Li'nin Orta Asya'ya yaptığı sefer genellikle İpek Yolu'nun başlangıcı olarak gösterilse de, general ipek satmaya değil, at almaya gitmişti.

Kuşkusuz Orta Asya'dan geçen güzergâhlar ipek, porselen ve diğer pek çok ürünün tüccarlarının yanı sıra Batı Çin'den Doğu Hindistan'a kadar uzanan güzergâhı süsleyen muhteşem mağara tapınaklarını yaratan Budist misyonerler ve hacılar tarafından da geçilmiştir. Orta Asya, tüccarların mayalanmış kısrak sütü, bal, müzik aletleri, marangoz aletleri, yün halılar, yurt yapımında kullanılan malzemeler, ipek *khalat'\arı* kaplamak amacıyla kullanılan postlar ve toynaklardan yapılan tutkal için pazarlık yaptığı büyük bir pazara dönüştü. Bu ürünlerin çoğu yerel tüketime yönelikti. Öte yandan, son derece hareketli atlar düzenli olarak uzun mesafeler boyunca sürülürdü. Herhangi bir kervanda, at satıcılarının heybelerinde yükte hafif pahada ağır pek çok eşya bulunurdu ve daha hacimli mallar, atları takip eden Baktriya develerinin hörgüçleri arasında seyahat ederdi. Çinliler batıdan hevesle kehribar ve tütsü satın alırken, imparatorlar genellikle bu tür lüks ithalatları hoş karşılamıyor, tüccarların daha fazla at ve daha az stratejik olmayan ürün getirmelerini emrediyordu.

Böylelikle lüks tüketim malları da bu hayati ticaretin sırtına binmiş oldu.

Atlar hem kendilerine ödenen yüksek fiyatlar hem dc özellikle savaş zamanlarında satın alınan atların miktarı bakımından İpek Yolu üzerindeki ticaretin değer bakımından en büyük bileşenini oluşturuyordu. Araştırmacılar Çin'i 618'den 907'ye kadar yöneten Tang Hanedanı'nın devlet bütçesinin yüzde onunu ithal atlara harcadığını hesaplamıştır. Hint prensleri kuzeyden yılda yaklaşık 70 bin at ithal ediyordu ki bu sayı, çağdaş kaynaklarda 200 bin ila 300 bin askerden oluşan Hint süvarilerinin büyüklüğüyle tutarlıydı. Bu kaynaklar toplam bütçe rakamları vermese de, bu dönemde at başına ortalama fiyatı yaklaşık 2 kilo gümüş olarak kabul edersek, geçmişte gümüş paranın daha yüksek olan satın alma gücü de düşünüldüğünde, yıllık ithalat bugünün 4 ila 5 milyar dolarına eşdeğerdir. Başka hiçbir emtia bu pazarın büyüklüğüyle boy ölçüşemezdi.

At ticareti karasal İpek Yolu üzerindeki uzun mesafeli kervanlarla sınırlı değildi; aynı zamanda bir deniz ayağı da vardı. Bu durumda Çin gemileri ipekle değil, Çin'e özgü ve her yerde talep gören başka bir ürünle yola çıktı: porselen. Muson rüzgârları, Hangzhou ve Kanton'daki fırınların bu değerli ve özenle paketlenmiş ürünüyle yüklü Çin ve Güney Asya hurdalannı Hindistan, İran ve hatta Avrupa'daki hevesli abalara taşıyordu. Dönüş ticaretinin önemli bir bileşeni de atlardı, çünkü gözüpek tüccarlar değerli yüklerini Hint Okyanusu'nun dört bir yanına ve Kanton ya da Hangzhou'ya geri göndermeyi başarıyordu. Deniz yoluyla yapılan bu ticaret, İranlılara ve Araplara atlarını doğuya satma fırsatı veriyordu, zira diğer alternatif yollar Afganistan'ı kontrol edenler tarafından karadan engelleniyordu. Yine de deniz ticaretinde bile Afganlar aktifti. Çin metinleri "Yüe-çi"lerin (yani Kuşanla-

rın) Bengal'den Kamboçya'ya ve oradan da Çin'e at sevkiyatı yaptıklarını bildirmektedir.

Ortaçağ gezginlerinin İpek Yolu hakkında anlattıkları, lüks malların uzun mesafeli ticaretinin gelişmekte olduğu yanılsamamızı beslemektedir ancak bunun nedeni, bize yolculuklarının hikâyelerini bırakanların çoğunun tüccar değil diplomat olmasından kaynaklanır. Gerçekten de Konstantinopolis'ten Moğolistan'a ya da Chang'an'dan Hindistan'a, genellikle yerel yöneticiler için pahalı hediyelerle yüklü olarak gönderilmişlerdir. Kervanların bu tür yolculukları tamamlaması iki yıldan fazla sürerdi. Yanlarında, diplomatların akreditasyon mektuplarının sağladığı korumadan yararlanan tüccarları da getirirlerdi. Diplomatlar bir yandan da ticaret yapardı. Ancak anavatanlarından uzaktaki kraliyet alıcılarına kadar ancak resmi hediyeler taşınırdı. Beraberlerindeki tüccarlar işportacılık ve seyyar satıcılıkla, yani yerel olarak satın alıp bir sonraki pazarda satmakla uğraşırlardı. Diplomatik misyonlar bile neredeyse her zaman değerli atlar içerirdi. Bu resmî görevler dışında, çok az tüccar uzak mesafelere seyahat etmiştir. Madeni para kalıntılarının olmaması bu görüşü desteklemektedir; örneğin arkeologlar günümüz Afganistan'ı ya da Tacikistan gibi sınır ülkelerinin ötesinde İran sikkeleri bulamamıştır. Orta Asya'da Çin sikkeleri nadirdir. İşte burada ipek devreye girer.

16. yüzyılda İspanya'nın Yeni Dünya madenlerinden gümüş akınına uğrayana kadar Çinliler parasal gümüş sıkıntısı çekiyordu.* Bunun yerine önemli ticaret kalemlerine, 50'ye 25 santim boyutlarında ve standart bir ağırlıkta ipek toplarından (parçalarından) sabit değerler biçiliyordu. Günümüze ulaşan bazı kayıtlara göre, 9. yüzyıl sınır pazarlarında bir köle kız

*** Bu, Marco Polo'yu o kadar şaşırtan kâğıt para deneylerinin nedenini açıklar.**

altı top ipek ediyordu; bir at ise on sekiz... Atın köleden daha değerli olması manidardır, ancak bu arz ve talebe bağlı olmalı. Savaş dönemlerinde köleler bollaşır ve dolayısıyla ucuzlarken, atlar daha kıt ve dolayısıyla daha pahalı hale gelirdi. Bir örnekte, at tüccarları bir at için kırk top ipek almıştır. Çinliler at ve ipeğin karşılıklı hediye olarak değiş tokuş edildiği kurgusunu sürdürdü, ancak hediye oranı mandarinler tarafından belirlendi. Çinli askerlerin ve sınırdaki bozkır paralı askerlerinin ücretleri de, diğer mallara göre taşınması daha kolay olan ipek toplanyla ödeniyordu. Para birimi olarak kullanılan ipek çok ince dokunmuş değildi, ancak her yasal para gibi, at yetiştiricilerinin sınır pazarlarında ihtiyaç duyduğu ürünleri satın almalannı sağlıyordu. Para olarak kullanılan ipeğin değerinin ipek giysilerin değerine oranının bire on olduğu tahmin edilmektedir.

Dolayısıyla Çin'den Roma'ya ipek taşıyan tüccarlar bu ekonomik sistemin merkezinde yer almıyordu. Dahası ipek ticareti söz konusu olduğunda, bu ticaretin yönü genellikle İpek Yolu'nun popüler tarihinde anlatılanın tam tersi olmuştur. Elbette ipek Çin'de keşfedilmiş ve ipek dokumacılığı orada icat edilmiştir. Ancak 6. yüzyıla gelindiğinde, ipek dokumadığının sırn Çin'in tekelinden çıkmıştır. Bundan sonra hem Roma hem de İran güzel ipekler üretti ve aslında ince işlenmiş bir zanaat ürünü olan İran brokar ipeği, İran'dan Çin'e giden lüks ticaretin önemli bir parçasıydı. Bozkırdan gelen elçiler 6. yüzyıl Romalılarına ipek satmayı teklif ettiklerinde, ev sahipleri onlara gelişmekte olan dut bahçelerini göstererek -dut yapraklan ipek böceklerinin tek besinidir- teklif edilen ürünü satın almalarına gerek olmadığını belirtmişlerdir.

Bu, çağnşımlan her anlamda önemli olan "İpek Yolu" isminden kurtulmak anlamına gelmez. Bu bize 20. yüzyılın

başlarında Asya'yı boydan boya kateden antik kervanların tarihlerini yeniden canlandıran arkeologların keşiflerini hatırlatır. Uzun zaman önce unutulmuş manastırlarda ve meyhanelerde saklanmış ya da kuma gömülmüş ipek kumaş yığınlarını ilk ortaya çıkaranlar onlardır. O saatten sonra ipeğin artık para birimi olarak kullanıldığını ve hem yolun hem de para biriminin at ticaretine hizmet ettiğini görüyoruz.

At ticareti o kadar büyüdü kİ, zengin Çin'in ekonomik kapasitesini bile zorladı. Yılda on binlerce at satın almaya yetecek kadar ticareti yapılabilir mal biriktirmek için, Hindistan krallıkları gibi Çin de devasa çabalar sarf etmek zorunda kaldı. Giderek artan at sayısını karşılamak için gereken ipek talebinin sürekli artması ise, ipek üreticilerini, piyasaya eskisinden daha ince ve kaba dokunmuş bir kumaş sunmaya yöneltti. Doğal olarak at tüccarları da buna, her at için bu daha ucuz kumaştan daha fazla talep ederek karşılık verdi. 9 ve 10. yüzyıllarda Çin, ipeği dokumak için yeterli sayıda narin kadın parmağı bulmakta zorlanıyordu.

At ticaretini canlandırmak için ipeğe bir alternatif bulma konusunda çaresiz kalan Çinliler, sabalar için, ipeğin yıpranmasından daha çabuk tüketilme avantajına sahip olan ve arzı dut ağaçları ve ipek böceklerinden daha kolay artırılabilen çayı buldular. Çay çalıları kısa sürede Fujian ve Yunnan eyaletlerinin tepelerine yayıldı. Kışlarını soğuk çadırlannda geçiren at tüccarları, bu ısıtıcı ve uyana içeceği memnuniyetle karşıladı. Çinliler çayı, kalite damgası vurulabilecek kekler şeklinde paketlemeyi öğrendi." Çay kervanlannın, dayanıklı Himalaya midillileri satın almak için Yunnan'dan Tibet'e doğru yola çıkmaya devam ettiği 20. yüzyılın ortalarına kadar çay atlara para kazandırdı. Hindistan'da olduğu gibi, at

---

*** Bugünün çayseverleri, geleneksel Çin çay dükkânlarında, benzer yuvarlak, siyah, damgalı ve frizbi şeklindeki *pu'er* disklerini görebilirler.**

ticareti de çok uzun bir süre devam etti ve Çin'in siyasi haritasını ve pazarlannı kalıcı bir şekilde dönüştürdü.

Atlann ve ipeğin, rakiplerinin bu ticaret yolunun adını koyma iddiasından daha fazla ortak noktası vardır. Kalitelerine bağlı olarak hem meta hem de lüks olabilirler. Her yıl Hayber Geçidi'nden geçen on binlerce at ve Çin parası ucuz ipek balyalan, atlann ve ipeğin bir meta olarak kullanımına örnektir. Afganlar da tıpkı diğer tüccarların pahalı ipek brokarlarla uğraştığı gibi yüksek kaliteli atlarla uğraşıyordu. Yine de yerleşik devletlerin zengin sarayları, seçkin atlara estetik zevkleri için olduğu kadar pratik kullanımları için de değer veriyordu. Siyaseti ve ekonomiyi dönüştüren at, kültürü de dönüştürmeye başlayacak, sadece kaba kuvveti değil, yumuşak gücü de temsil edecekti.

6

At Çılgınlığı

Çin, Türkler ve dünya, MS şoo-MS noo

Tang Atiara Dans Etmeyi Öğretiyor

Afganistan ve Orta Asya'dan gelen seçkin atlar Çin'in imparatorluk ahırlarını dolduruyordu ama sadece savaşa hazırlık için değil. MS 713'ten 756'ya kadar hüküm süren Tang Hanedanı'nın VII. imparatoru Xuanzong, seçkin atlan dans etmeleri için eğitmesiyle ünlüydü. Onlarla birlikte saatler geçirir, egzersizlerini izlerdi. Atlar da ona o kadar düşkündü ki, başka bir ata binip geçtiğinde ahırlarından ona kıskanç gözlerle bakarlardı. Bu atlı balede 100'den fazla at vardı. Sadece seyisler ve eğitmenler değil, özel olarak bestelenmiş düzenlemelerle müzisyenler de bu gösteriye katkıda bulunur, İmparatorun doğum günü gibi vesilelerle imparatorluk sarayının büyük kabul salonunda gerçekleşen gösterilere eşlik ederlerdi.* Atlar alhn ve gümüş işlemeli eyer örtüleri, inci ve yeşim taşlarıyla süslü yeleleriyle göz kamaştırırdı; seyisler onlara ağızlarında tutmaları için şarap kadehleri verir, onlar

---

* Modern zamanların Xuanzong'un atlarına en yakın binicilik geleneği, Viyana'daki İspanyol Binicilik Okulu'dur. Buradaki Lipizzaner taylan, Schubert'in müziği eşliğinde *caracole* hareketini sergiler.

da bunlan seyircilerin önünde yere koyardı. Bu görkemli at gösterisi izleyen herkesin hatıralarına kazınırdı; üstelik bu gösteri, salt bir gösteriden çok daha fazlasını yansıtıyordu.

At, başlangıçta bir sürü hayvanı ve askeri kaynak olarak zenginlik ve gücü güvence altına almak için yararlı bir araçken zamanla, gücün kendisinin güçlü bir sembolüne dönüşmüştür. Ruhani dünyayla bir bağlantı olarak eski rolünü korusa da, artık seküler sanatçılara ve şairlere ilham veriyordu. Bu evrim, Çin'in ve belki de dünyanın en at delisi hanedanı olan Tang döneminde doruğa ulaştı. Bozkırlı rakipleri ve zaman zaman müttefikleri olan (Gök, Mavi veya Kök Türkler olarak da bilinen) Gök Türklerle birlikte atı, atçılığı ve onunla ilişkili sembolizmi yeni bir düzeye ve kıta çapında bir ölçeğe taşıdılar. Savaşçılar, diplomatlar ve tüccarlar, bugün kaba kuvvet diye tabir ettiğimiz şeyi sağlamak adına atlara hâkim olmak için yarışırken, aristokratlar ve sanatçılar atı yumuşak güç olarak kullandılar ve uzun süreli kültürel normlar yarattılar. Bu arayışlarm her ikisi de Tang Hanedanı'nın ve Gök Türklerin yükseliş ve çöküşlerini noktalayarak, atların ve atlılann Asya'ya sonraki 1000 yıl boyunca hem siyasi hem de kültürel olarak hükmetmesinin yolunu hazırladı.

Tang'la karşılaştınldığında, Asya'daki başka hiçbir imparatorluk hanedanı, ordunun en önde gelen kolu haline gelen süvariliğe bu kadar önem vermemiştir. Resmî hanedan tarihi, eski Han generali Ma Yuan'ın sözleriyle hâkim görüşü kaydetmiştir: "Atlar devletin silahlarıdır. Eğer Tanrı bu silahları elinden alırsa, devlet yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacakhr." Zirveye ulaştıklarında, Tang o zamana kadar var olmuş en büyük süvari gücünü bir araya getirmişti. 700 bin at, imparatorluk haralarında ve ahırlarında otluyor ve geziniyordu; bu da ancak II. Dünya Savaşı'ndaki Amerikan donanma gemisi inşası veya Uzay Yarışı gibi çabalarla karşılaş*

tırılabilecek ölçekte bir askeri, lojistik ve bürokratik başarıyı temsil ediyordu. Bunu yapmak için Tang, daha önceki hiçbir Çin hanedanının hayal etmediği bir şekilde bozkır üzerinde hâkimiyet kurdu.

Başlangıçta Tanglar, komşuları olan Gök Türklerle, bozkır üzerindeki güçlerini hem rekabet halinde hem de huzursuz bir şekilde paylaşmışlardır. At yetiştiren bu halk, 5. yüzyıldan itibaren Çin'in başlıca at tedarikçileri olarak Hunlann yerini aldı. Adlarını, altında sürü güttükleri ve teistik bir şekilde taptıkları büyük gökten almışlardır.' Batıda Aral Denizi'ne kadar uzanan, Hunlarınki kadar büyük bir bozkır imparatorluğunu yönetmişlerdir. Sayısız süvarileri, ilkin Tang imparatorunun, MS 618'de Çin imparatorluk sürekliliğini zaman zaman kesintiye uğratan çalkantılı dönemlerden birinde iktidara gelmesine yardımcı oldu. Tang klanının kendisi de anne tarafından Türklerin soyundan geliyordu. Türkler ilk başta, yeni imparatordan, askeri destek karşılığında kendi kağanlanna ya da yüce kağanlarına sadakat yemini etmesini istediler, ikinci Tang hükümdarı Taizong, 626'da Çin'i yeniden birleştirme işine devam etti ve yeni güçlerini, artık kendisini bozkınn kağanı olarak kabul etmek zorunda kalan Türklere karşı kullandı. Çin imparatoru ilk kez, -ama son kez değil- sınırsız bozkırın büyük bir bölümünü egemenliği altına aldı.

Taizong, kağan rolünden ve bunun gerektirdiği yaşam tarzından keyif alıyordu. Bu ona, kapalı saraydan kaçmak ve Türk müttefiklerini karşılamak amacıyla ata binmek için bir bahane de sağlıyordu. At sırtında avlanmaya karşı bir tutkusu vardı; bu durum mandarinler tarafından pek hoş karşılanma-

---

*** Sonrasında bu insanlar yurtlarından çıkarıldı ve İran, Ukrayna, Romanya, Macaristan ve bugünkü Türkiye'ye göç ettiler. Bir dizi başka isimle tanındılar: Türkmenler, Kırgızlar, Kazaklar, Oğuzlar, Uygurlar, Kıpçaklar, Gagavuzlar, özbekler veya basitçe Türkler,**

sa da, kendisini ve atlılarını savaşa hazır durumda tutmanın bir yolu olarak gerekçelendirdiği bir eğlenceydi. "Dünyanın şu anda barış içinde olduğu doğru, ama savaşa hazırlık göz ardı edilemez," diyordu. Yine de sivil saray mensupları buna karşı çıktı. Avda boşa harcanan zaman hakkında imparatoru muhtıralarla kuşattılar, Türklerin yöntemlerini taklit ettiği için onu ihtiyatlı bir dille azarladılar ve avlanmanın, ekinleri atlılar tarafından ezilen çiftçiler için zararlı olduğunu savundular. Taizong itiraz etti: "Ben maiyetimle birlikte kendi arazilerimizde avlanıyorum, böylece çiftçilere zarar vermiyoruz. Sorun nedir?" Asıl sorun, at sırtında avlanmanın imparatoru devlet meseleleriyle ilgilenmekten alıkoymasıydı. Çünkü bakanlan ve saray hadımları, İmparator'un avlarına katılarak boyunlarını riske atmaya hazır değildi. İmparator'un hasta olan baş kansı, ölüm döşeğindeyken, avlanmayı bırakması için ona yalvardı ve onu isteksizce de olsa bu dileğini kabul etmeye zorladı. Ancak Taizong'un imparatorluğunun at gücüne ilgisi hiçbir zaman azalmadı.

İlk olarak, eski müttefikleri Türklere ait olan, Çin Seddi'nin ötesindeki geniş otlakları fethederek sindirdi. Çin'de de at yetiştirilebilirdi ama bu pek ekonomik değildi ve her zaman olduğu gibi toprağa aç çiftçiler mevcut otlaklara sürekli olarak tecavüz ediyordu. Bu yeni, çevresel bozkır topraklarını fethetmek için Tang'ın devasa süvari gücü gerekliydi. Bu topraklar da süvari gücünü beslemek için gerekliydi. Ordunun savaş kayıplarını telafi etmek için, yılda toplam hayvan sayısının %15'ine, yani 90 bin ata ihtiyacı vardı. Bu nedenle İmparator kuzeybatı komutanlıklarında, bugünkü Shaanxi, Hebei ve Gansu eyaletlerinde 58 ayrı hara kurdu. Her bir harada 3000 dönümlük bir otlakta yaklaşık 3000 at barındırılıyordu. Bu haralar birlikte muhtemelen yılda 40 bin ila 50 bin binek ah sağlıyordu. Türklerle yapılan ticaret, 34 farklı klan tara-

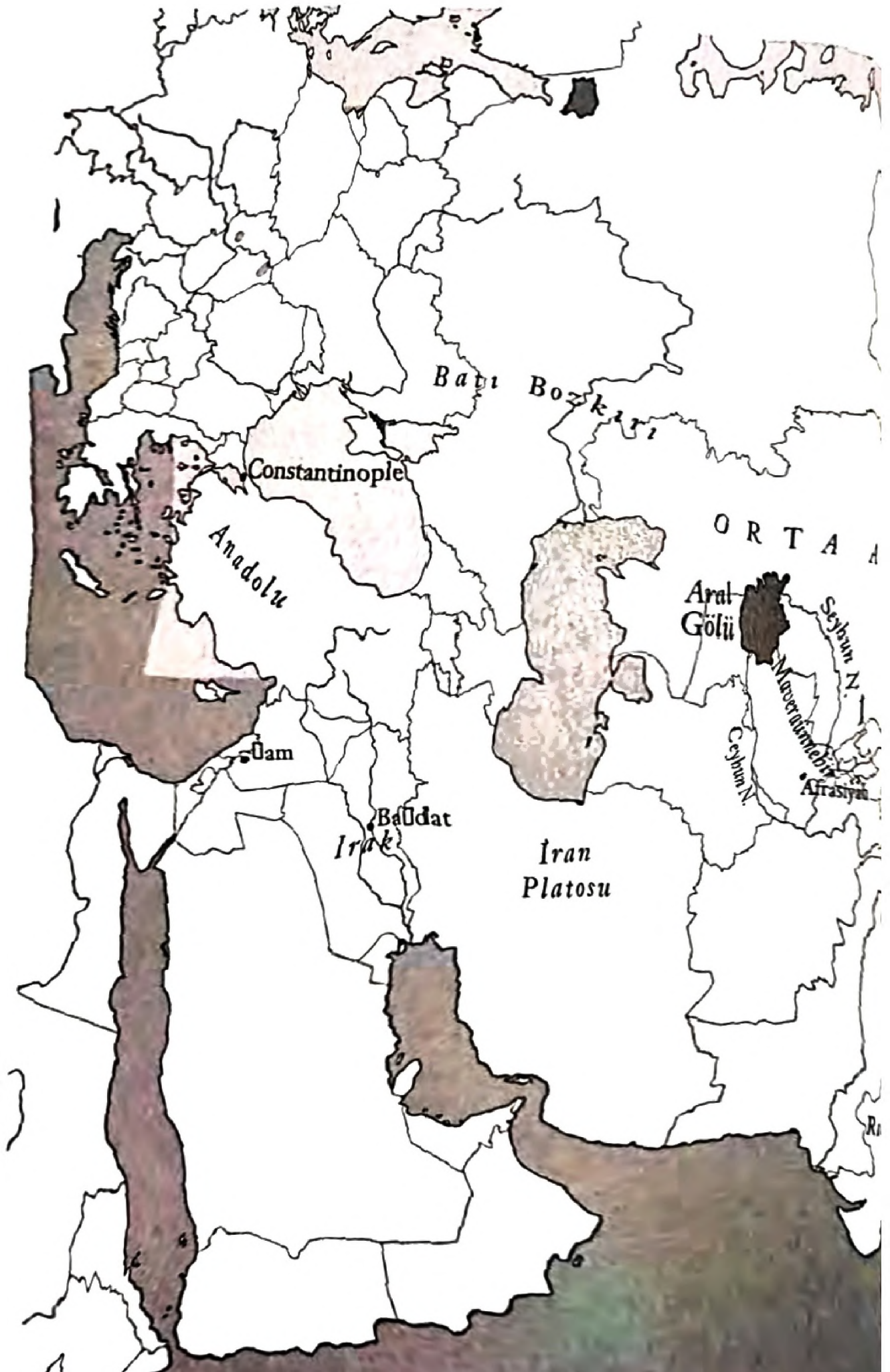
ıından yetiştirilen ve her atın köken klanıyla ilişkili *tamgayı* yani damgayı taşıdığı, geri kalan ihtiyaçların karşılanmasına katkıda bulundu. Bozkır atları sınırda kayıt altına alınıyor ve hükümete devredilmelerine engel olanlara ağır cezalar veriliyordu.

Toprağa ek olarak, Tang'ın yetkin seyislere de İhtiyacı vardı. Çinliler atları yetiştirmek, terbiye etmek ve yeterli ölçekte eğitmek için onlara hiçbir zaman yeterince aşina olmadı. Çinli seyisler kullanan sonraki hanedanlıkların yıllıklarından, bu haraların hiçbir zaman uygun at kotalarını dolduramadığını biliyoruz. Tang bu nedenle büyük ölçüde Türk seyislere başvurmuştur. İmparatorluk ahırlannda 5000'den fazla personel çalışıyordu ve her bir harada 500 İla 700 arasında personel bulunuyordu. Bu dönemde 1 milyondan fazla Türk'ün seyis ya da süvari olarak Çin'e göç ettiği düşünülmektedir.

Çinliler, Hintliler gibi, tehditkâr aygırların ahırlarında maymun bulundurulmasını desteklemiştir. Bu, Hindistan'da olduğu gibi ata bir arkadaş vermenin bir yolu olarak görülmüyordu. Çinliler sakallı Orta Asyalılann maymunsu bir görünüme sahip olduğunu ve atların kıllı primatlarla çevrili bir ortamda kendilerini evlerinde hissedeceğini düşünüyorlardı. Seyisler sayısız Tang seramik heykelinde gür kaşlan, bıyıklan ve sakallarıyla acımasız ölçüde komik bir şekilde tasvir edilmiştir. Göreceğimiz gibi son gülen seyisler olmuştur.

Seyisler, Tang at gücünün korunmasında önemli bir rol oynuyordu. Seyisler eyer üzerinde büyümüş ve en değerli atların emanet edilebileceği adamlardı. Bazıları aslen savaş esiri ve köleydi, ancak binicilik konusundaki bilgileri ve at sırtındaki çekicilikleri nedeniyle, Çinli büyükler onlan alaylarında öncü olarak istihdam etti ve bazen hanelerinde önemli pozisyonlara terfi ettirdi. İmparatorluk haralan içinat-

Çin Bozkır'a Doğru Genişliyor

S Y A
A
Doğu Bozkırı
Hebei
Sari N.
Gansu
Tibet
Platosu
Chang'an
Shaanxi

lan değerlendirmek ve potansiyellerine göre özel damgalarla işaretlemek de dâhil olmak üzere bir dizi titiz görevi yerine getirdiler. İki yaşında en umut verici taylar "uçan küheylan" anlamına gelenin, ^ damgasını alırdı. Seyisler atlan terbiye ettikten sonra, hazır olma durumlarını belgelemek için, hayvanlann vücutlarının farklı bölgelerine geleneksel Çin'e özgü mühürlerde kullanılanlara benzer ek işaretler ekliyordu. Tang haralarının loş için yem temin etmesi ve atlan ahırlarda beslemesi, bozkır halklarının genç hakanlarda yaşadığı korkunç kış kayıplarının önüne geçmiştir. Tanglar, geniş kaynaklanın Türk *ustalığıyla* birleştirerek eşi benzeri görülmemiş ölçekte üstün atlar yetiştirmiştir.

Seyislerin değerlendirme sürecinin ardından, haralar devletin çeşitli ihtiyaçlanna hizmet edecek atlan gönderiyordu. Ejderha damgasıyla işaretlenmiş üstün atlar doğrudan imparatorluk ahırlarına gidiyordu. Bir sonraki en iyi atlar, binek olarak süvarilere katıldı. Orta kategorideki atlar ulak hizmetine girerken, sıradan atlar memurlann binmesi için hazır hale getirildi. Chang'an'daki Tang imparatorluk sarayının içinde bulunan Ejderha Ahin, ya Türk hanlarından hediye olarak ya da haralann/çileri arasındaki en iyi mezunlardan temin edilen, imparatorluğun en değerli atlarını ağırlıyordu. Ejderha Ahın'nda her biri kendine özgü bir isme sahip altı ağıl bulunuyordu: "Sağ Kanadın Uçan Atlan", "Sol Kanadın Uçan Atlan", "Sol On Bin" ya da "Sağ On Bin" gibi, Han zamanından beri daha da aynntılı hale gelen bir isimlendirmeydi bu. Bu iddialı isimlere rağmen saraydaki toplam hayvan sayısı hiçbir zaman 10 bini geçmemiştir, ancak bu yine de imparatorun emirleri için her zaman hazır olan üstün atların tek bir yerde toplanması bakımından etkileyici bir sayıdır.

Bu kadar çok oyuncunun yer aldığı böylesine geniş bir sistem, aynntılara ve disipline büyük bir özen gösterilmesi-

ni gerektiriyordu. Alt düzeydeki çiftçiler için yem satmak ya da komşu Türklerin hayvan hırsızlığına göz yummak çok cazipti. At hırsızlığına karşı koymak için, öldüğü bildirilen her at başına, çiftlik sahipleri leşi hükümet denetçilerine vermek zorundaydı. Cezalar ağırdı; İmparator Taizong hara sistemini çelik gibi bir elle kontrol ediyordu. Önceki bir rejim döneminde Fergana'dan ithal edilen ödüllü bir aygırın kaybolduğunu öğrendiğinde, onu bulmak için ülke çapında bir soruşturma emri vermiştir. Atın, gözleri bağlı halde bir tahıl öğütme değirmenini çalıştırırken bulunduğu söylenir. İmparator onu imparatorluk harasına getirtti ve burada beş tayın da atası oldu. Taizong'un en ince ayrıntıya kadar dikkat etmesi, önceki rejimlerin 100 bin ve daha az titiz haleflerinin 300 bin atına kıyasla 700 bin at bulundurmasını sağladı. Bu at gücü deTang'ın bozkır halkları arasındaki üstünlüğünü ve Çin'de barışı sağlamıştır.

İmparator Taizong'un en sevdiği savaş atlarından biri, Zhaoling Mozolesi, MS 7. yüzyıl, Shaanxi.

Taizong, ölüm zamanı geldiğinde naaşının konması için görkemli bir mozole yaptırdı ve bu anıt mezarı, gerçek atların kabartma olarak yapılmış altı adet gerçek boyutlu portresiyle süsletti.' Bu tür bir kabartma Çin için alışılmadık bir şeydi ama İran'ın eski başkenti Persepolis'teki at oymalannı andırıyordu. (İranlı zanaatkârların anıt mezarın yapımına yardım etmiş olması muhtemeldir, zira Taizong'un hizmetindeki bazı İranlı prensler de buraya defnedilmişti.) İmparator'un vasiyetnamesinde şöyle yazıyordu: "Bu savaş atları beni her savaşta düşman hatlarına karşı taşıdığı ve beni tehlikeden kurtardığı için, gerçek görüntüleri taş üzerine resmedilerek mezanmm sağına ve soluna yerleştirilmelidir." Atlardan üçü, dört ayağı da yerden kesilmiş bir şekilde dörtnala uçarken tasvir edilmiştir. Dördü, savaşta aldıkları gerçek yaralan yansıtan oklarla delinmiş olarak gösterilmiştir. Her at farklı bir dona (doru, tüylü san, sarı ve beyaz, alaca, siyah ve kiremit kırmızısı) sahiptir ve her biri Tekin ve İşvar (her ikisi de "prens" anlamına geliyor) ve Şad ("hükümdar") gibi bazılan bozkır kökenli onurlu isimler taşımaktadır. Resimler o kadar gerçekçidir ki ziyaretçiler onların bir tür büyü sonucunda tekrar hayata dönebileceğini düşünüyordu.

Bu atlann siperlikli yeleleri ve bağlanmış kuyrukları bozkır tımar tarzını hatırlatmaktadır. Bu arada, burada, eyerden sarkıtılan basit demir halkalar olan üzengilerle donatılmış atlann ilk örnekleri görülmektedir. Taizong için atlar, imparatorların sağlam bir şekilde oturabileceği bir koltuktu; bu çağda binidler at sırtında daha güvenli bir şekilde oturmak için yeni yollar denedi. Buna biniciliklerini geliştirmek de dâhildi.

* Türbe terk edilip yağmalandıktan sonra oymalar 1912'de taşındı. Dördü yerel bir müzeye kondu, ancak ikisi Pennsylvania Üniversitesi'nin Penn Müzesi'ne ulaştı ve burada çoğu ziyaretçiyi memnun ediyor; tek istisna ise onlan geri isteyen Çinliler.

Atçılık Sanatı

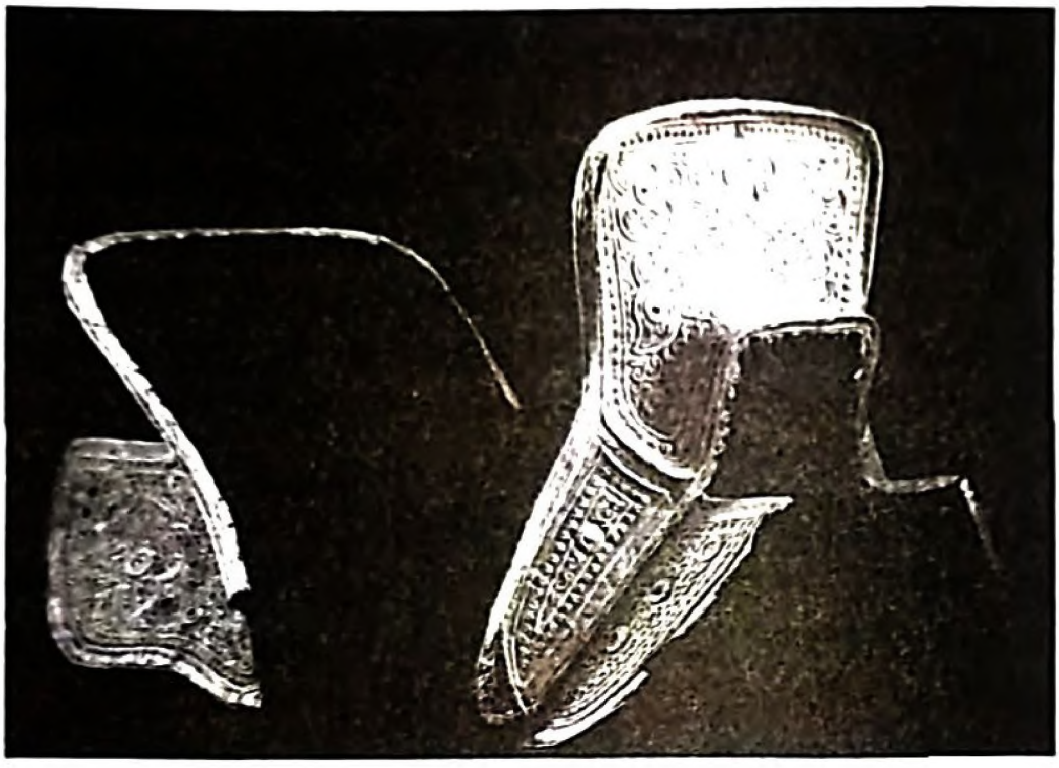
Tang'ın dayattığı uzun barış sürecinden önceki Çinliler, Türkler, Iskitler ve Hunlar arasındaki çatışma dönemi, at sırtında savaşma bağlamındaki mevcut tekniklerde büyük gelişmelerin yaşandığı bir dönem oldu. Açık fikirli at eğitmenleri ve süvari generalleri, ister doğudan ister batıdan, ister düşmanlardan ister müttefiklerden gelsin, binicilikteki yeniliklere büyük önem verdi. Serseri şövalyeler Tanglann sarayıyla hanlann çadırları arasında, İran şahlarının sarayıyla Konstantinopolis'teki Roma imparatorunun sarayı arasında gidip geliyor, biniciliklerini mükemmelleştiriyor, zarif donanımlarını sergiliyor ve binicilik yarışmalarına katılıyordu.

At sırtında uzun yolculukları kolaylaştırmak ve daha etkili bir savaş platformu sağlamak için atlılar eyer üzerinde fiziksel iyileştirmeler yaptılar. Eyer kaltağını Türklerin icat ettiği düşünülmektedir. Bu, binicinin ağırlığını dikeyden ziyade yanal olarak ve bir ya da iki at omurundan daha fazlası üzerinde dağıtmak için atın omurgasının her iki tarafına uzunlamasına yerleştirilen ahşap bir çerçeveden oluşuyordu. Eyer kaltağı binici için de daha fazla konfor ve denge sağlamış, binicinin oturağını yastıklarla dolduran İskit eyerinin yerini almıştır. Eyer yapımcıları artık sert eyerin ön tarafını bir kulp ve arka tarafını da bir kantarmayla imal ederek Türk-Moğol eyerine karakteristik kova şeklini vermiştir.*

Sert eyer, önde uyluklara ve arkada kuyruk sokumuna sağlam bir destek sağladığı için, binicilerin gövdelerini daha

---

• **Bugün Kaşgar' daki pazara gidip, Tang dönemiyle benzer bir çıplak ahşap eyer İskeleti satın alabilirsiniz ve eyerciye deri ve pirinç süslemelerini zevkinize ve bütçenize göre uygulamasını İsteyebilirsiniz. Daha dikkatli bir binici ise eyerciden, iskeleti abnın sırtına özel olarak uyarlamasını rica edecektir.**

Altın kaplama Türk usulü eyer, muhtemelen Khitan, MS 12 ila 13. yüz yıllar arası.

özgürce hareket ettirmesine olanak sağlıyordu. Bu durum süvarilerin yavaş yavaş, yakın mesafelerde düşmanlarım doğramak için tipik kavisli kılıçla donanmaya başlamasını sağladı ve bu kılıç antik çağın kısa, daha çok saplanarak kullanılan sivri kılıanın yerini aldı. Süvariler ayrıca eyerden geriye doğru itilmeden, tüm vücut ağırlıklarını arkalarına alabilecekleri, mızraklar lehine sınırlı kullanım alanına sahip ciritler atmayı da terk etti.

Daha sert olan ağaç eyer, belki de 5. yüzyıldan itibaren üzengi kullanımını kolaylaştırmıştır. Akademisyenler, atlıların bu ekipmanı ilk ne zaman benimsediğini ve bunların nerede icat edildiğini hâlâ tartışmaktadır. Ata binmek bugün dahi vazgeçilmez bir araçtır, ancak ilk atlılar basitçe atın yelesinden tutup sırtına atlardı. Her yerde bulunan kılıç, hantal mızrak, ağır topuz, yay ve ok sadağı taşımak bir yana, tam bir

zırh giymek bile ata binmeyi zorlaştırıyordu. İlk başlarda seyisler ağır silahlı savaşçıların eyere binmesine yardım ederdi. Tek üzengi daha sonra binişe yardımcı olmak İçin moda haline gelmiş olabilir ve zamanla biniciler iki üzengi kullanmanın uzun mesafelerde daha rahat seyahat etmelerini sağladığını fark etmiştir. Her icatta olduğu gibi bazı biniciler üzengilere karşı direndi. (Şanssız biniciler, bir ayağı üzengiye takılıp attan düşmenin çok tehlikeli olabileceğini bilir). Üzengilerin ortaya çıkışı ve artan popülaritesine dair kesin kanıtlar azdır, zira en eski ekipmanların demirden değil de zamanla bozulabilerek, kaybolan ahşaptan oyulmuş olması muhtemeldir. Dolayısıyla bu geçiş, İskitlerin ve Hunların 3. yüzyıldaki alaca karanlığından Türklerin 5. yüzyıldaki gelişine kadar uzun bir dönemde gerçekleşmiş olabilir.

Üzengi 8. yüzyılda bozkır İstilacılarının batı bozkırlarına ve Macar ovalarına yaptığı akımlarla Avrupa'ya gelmiştir. Bu istilalar Konstantinopolis imparatorlarını ve Doğu Avrupa prensliklerini, paralı asker ve yardıma olarak kullandıkları bozkır halklarına —İskitler, Avarlar ya da Türkler— aşina hale getirmiştir. Rusya, Ukrayna, Polonya, Macaristan, Slovakya, Romanya ve Bulgaristan'da at kurbanlarının ve binicilik takımlarının bulunduğu karakteristik bozkır mezarları ortaya çıkarılmıştır. Bozkır binicilik ve savaş tarzı, Çin'de olduğu gibi Doğu Avrupa'da da hüküm sürmüştür.

Ne var ki diğer açılardan baktığımızda, bu dönemin biniciliği modern biniciliğin öncüsü sayılmaz. Türkler genellikle atlarını nallamazdı, çünkü kendi doğal ortamlarında atların toynaklarının böyle bir korumaya ihtiyacı yoktu. Daha sonralan, savaşlarda atları düşman tarafından kullanılan çivili engellerden korumak için nal kullanılmaya başlandı. Mahmuzlar da, atlara manevra için ek işaretler sağlamak amaayla kırbaç kullanan Asyalı biniciler arasında pek popüler değildi.

Bu dönemin savaş atlarına, bazen sertleştirilmiş deriden, daha da nadiren demir levhadan ama çoğunlukla basit bir yastıklı veya keçe eteklikten oluşan koruyucu zırhlar takılırdı. Keçe eteklik bile atlann her zaman kolay hedef olduğu oklara karşı az da olsa savunma sağlıyordu. İmparator Taizong'un en sevdiği küheylanlarından bazıları, altı ya da yedişer ok yarası almıştı. Savaştan önce bu tür korumalar rulo haline getirilip eyerin önünde taşınabiliyordu. Bu aksesuarlar genellikle başlı başına bir sanat eseriydi: sırmalı ipekten eyer örtüleri; ince nakışlı ya da kakmalı metal üzengiler ve başlık zırhlan (baş koruması); lapis lazuli ya da turkuazla süslenmiş eyer. İşte Tang, Türk ya da İran ağır süvarilerinin binek hayvanlan böyle kusursuz donanımlıydı.

Bugün Özbekistan'da bulunan Semerkant antik kentindeki 7. yüzyıla ait Efrasiyab sarayının duvarlarında bu tür atlı savaşçılann tasvir edildiğini görebiliriz. Bu resimler, o zamanlar zirvede olan ve Çin, Hindistan ve İran'dan gelen elçileri karşılayan Türkleri resmeder. Paralı askerler, diplomatlar, rehineler' ve at tüccarlarının bozkırın bir ucundan diğerine seyahat etmeleri, misafirlerle ilgili standart bir karşılama protokolünün tadım çıkarmaları, ritüel bir hediye alışverişine katılmalan ve kaçımlmaz olarak atlı yapılan yanş, avcılık, polo ve okçuluk gibi oyunlarda yanşmalan gerçekten de yaygındı.

Efrasiyab resimlerindeki şölen atlıları, *The Romance of the Three Ḱıngdoms'daki* (Üç Krallığın Romanı) Lu Bu, *The Knight in Panther Skin'deki* (Panter Postlu Şövalye) Tariel, aynı adlı Ermeni destanındaki Sassoonlu David, Anadolu Yunan destanındaki Digenes Akritas ve Şe/nurme'deki Siyavuş gibi bu çağın edebi kahramanlarını hatırlatır. Bu şövalyelerin her

• O zamanlar, kraliyet aileleri sıklıkla diplomatik faaliyetlerinin bir parçası olarak rehine değiş tokuşu yapardı. En iyi durumda rehineler, onurlarına uygun bir misafirperverlik görürdü.

biri yarı büyülü güçlerle donatılmış ünlü bir savaş atına biner: Lu Bu'nun Kızıl Tavşan'ı, Davut'tın Celili'si, Siyavoş'un Şabgir'i. Bu savaşçılar hikâyelerde macera ve kahramanlık peşinde saraydan saraya dolaşan yetenekli atlılar olarak da tanımlanır.

Kahramanlar edebi destanlarda olduğu gibi gerçek hayatta da polo oyunlarında biniciliklerini ve saray terbiyelerini sergiler. 4. yüzyıla ait *Aziz Kardagh'ın Hayatı'nda,* İran şahı yükselen genç bir atleti polo oyununa katılmaya davet eder. Fiziği ve iyi biniciliği Şah'ın ve saray mensuplarının övgüsünü kazanır. Qardagh bir *chukker* (devre veya çeyrek) kazandıktan sonra Şah onu hemen eyalet valisi olarak atar.' Benzer şekilde *Şehname'nin* sürgünde dolaşan Siyavuş'u, Türk kağanı Efrasiyab tarafından polodaki becerilerini göstermesi için davet edilir. Siyavuş nazikçe Türklere karşı değil, Türklerle aym tarafta oynamak istediğini belirtir ancak Efrasiyab buna yanaşmaz: "Senin tokmağının yenilmez olduğunu duydum," diyerek onunla alay eder. Her iki kahraman da takımlarını seçer ve oyuna başlar. Efrasiyab havada süzülen bir top gönderir; Siyavuş topu anında yakalar ve daha da yükseğe fırlatır. İranlılar kendilerini oyuna iyice kaptırınca Siyavuş kendi tarafını yumuşatıp yavaşlatmak zorunda kalarak Farsça bağınr: "Bu bir oyun, burası savaş alanı değil. Bırakın Türkler topu alsın." Ev sahiplerini gerçekten yenmenin tehlikeli olacağını fark eder. Oyunu kaybettikten sonra sürgündeki İranlIlar aylarca Türklerin misafirperverliğinin tadını çıkarır.

Polo oyunu, bu serseri şövalyeler çağında paylaşılan binicilik kültürünün en belirgin örneğidir. Kimse oyunun nerede ortaya çıktığını kesin olarak söyleyemez; bu oyunun kaynağı muhtemelen bugünkü *buzkaşi, kökpar* veya *kökbörii* gibi, boz-

---

*** Sonrasında Qardagh, Hristiyanlığa geçer ve aynı Şah'ın elinde şehit olur; bu yüzden azizliği kabul edilmiştir.**

kır insanları tarafından oynanan geleneksel atlı yarışmalardır. Poloyu askeri eğitimin yanı sıra bir kraliyet eğlencesi olarak ilk oynayanlann İranlılar olduğu düşünülmektedir. Modem zamanlara kadar yanşmacılar özel olarak yetiştirilmiş polo midillilerine binmez, bunun yerine savaş için kullandıkları eşit güçteki hayvanlarla oynarlardı. Buna göre atlar da oyuncular kadar yabanıl, hatta daha da yabanıldı. Gezgin, atlı şövalyeler servet ve macera peşinde koşarken oyun Asya'ya yayıldı.

Polonun yaygınlığı, var olduğu bilinen oyun sahalarının sayısıyla kanıtlanmaktadır. Türk kağanlarından biri Kaşgar'da bir saha yaptırmış ve burada halka açık oyunlar düzenlemiştir. Konstantinopolis'te Roma imparatoru sarayının hemen altında, bugün Doğu Ekspresi'nin İstanbul Sirkeci tren istasyonuna girdiği yerde bir polo sahası kurmuştur. Bağdat Halifesi El Mehdi, şehrin Halba Kapısı'nın dışmda, Türk köle askerlerinin oyunda başarılı olduğu ve ata binmeyen coşkulu halk tarafından hevesle takip edildiği bir oyun alanı sağladı. Bu efsanevi kraliyet polo sahalarından, her iki ucunda hâlâ ayakta duran mermer sütunlarıyla dünyanın en görkemli meydanlanndan biri olan, İsfahan'daki Şah Meydanı'nı* bugün dahi ziyaret etmek mümkündür.

Tang doğal olarak, saray yerleşkesi içinde dünyanın en görkemli polo sahasını inşa etmiştir. Bir betimlemede duvarlann satenle kaplandığı ve zeminin bir ayna gibi parlak ve pürüzsüz olması için yumurta ve kum karışımıyla sıvandığı anlatılır. Hem Taizong hem de Xuanzong bu oyunu teşvik eder. Tang Prensi Zhanghuai'nin mezarının duvarlannda hâlâ Tang polo oyuncularını görebiliriz; burada kıvrak ve çevik atlann oyunlan, atlar adeta havada süzülüyormuş gibi tasvir

*** 1979 devriminden bu yana meydanın adı değişti. Şu anda Nakş-ı Cihan Meydanı olarak biliniyor.**

edilmiştir. Yirmi kişiden oluşan oyuncular üniforma ve şapka giymekte, hilal şeklinde bıçakları olan lakros sopasına benzer sopalar taşımaktadır. Kaleler yüz adım aralıklıydı. Günümüzün seçkin atletleri gibi, bu atlılar da zengin sponsorlar için oynamak üzere işe alınıyordu. Efsanevi Siyavoş gibi gezgin İranlı oyuncuların bu oyunu Çin'e getirdiği düşünülmektedir.

Yakışıklı Türk seyislerin yardım ettiği saray kadınlan da polo oynamayı öğrendi, ancak yetkililerden biri yaralanmalan azaltmak için kadınların at yerine eşeğe binmesini tavsiye eder. Gerçekten de bu spor, ölümlerin yanı sıra yaralanmalara da yol açmıştır. En sevdiği oyuncu 844'te bir maç sırasında kaza geçirip ölünce, İmparator Wuzong diğer oyuncuların başlarının kesilmesini emretmiştir ki bu da başka bir tehlikeye işaret eder. Daha sonra Jin Hanedanından* İmparator Taizong polo oyunundaki şiddeti siyasi düşmanlarını öldürtmek için bir kılıf olarak kullanmıştır. Hükümetin sivil üyelerinin tıpkı avcılığı eleştirdikleri gibi bu oyunu da eleştirmelerine şaşmamak gerekir.

Polo gibi bir oyunu oynamak, atın Fransızlardan esinlenerek *dresaj* dediğimiz dikkatli bir eğitimden geçmesini gerektirir. At yetiştiricileri, en umut verici tayları veya kısraklan, zekâ ve empati gösterenleri seçmelidir. Böyle bir at, binicisinin karşılaştığı tehlikelerden çekinmez ve binicisinin göz ardı edebileceği tehlikeleri önceden tahmin ederek binicisini gitmesi gereken yere, savaşa ya da tehlikeden uzağa götürür. Sürekli egzersizle son derece kondisyonlu hale getirilen at, kolayca yönünü değiştirebilir (koşarken yön değiştirmek için sol ön ayağından sağ ön ayağına geçebilir) ve dengesini kaybetmeden veya binicisini fırlatmadan bir anda yön

*** Kafa karıştırıcı bir şekilde, Tang, Song ve Jİn Hanedanlıklarında her biri farklı olan Taizong adında üç imparator vardı.**

değiştirmek için kendini toplayabilir. Eğer bir *manej* ya da kapalı eğitim alanı mevcutsa, atlar daireler ya da 8 rakamı çizerek binme alıştırması yapar. Atlar ayrıca, grubun aynı anda aynı yöne dönebilmesi için her hayvanın aynı ön ayakla liderlik ettiği ve aynı toplama derecesini koruduğu bir düzende sürmeyi öğrenmelidir. Bu eğitim olmadan bir polo oyunu kazanılamaz. Savaşta, gerekli disipline sahip olmayan bir süvari ordusu düşman için olduğundan daha tehlikeli hale gelir.

Şövalyeler arasındaki tüm karmaşık alışverişe rağmen, farklı binicilik ekolleri her at yetiştirme ortamının kendine özgü karakterini yansıtır. Bozkır halklan -Türkler ve daha sonra Moğollar- atlanru yarı özgür bir şekilde yetiştirmiş, yaz kış açık bozkırda serbestçe otlamalanna izin vermiştir. Türkler taylan zorlamak yerine onları ikna ederek disipline sokmuştur. Moğollar ise iki yaşındaki taylan acımasızca ve etkili bir şekilde terbiye etmiş, ürkek taylan sürüden kementle ayınp onlan yorulana kadar eyersiz sürmüştür. Bundan sonra hem Türk hem de Moğol biniciler atlarını sesleri ve elleriyle, dizginler ya da Moğollann özgürce kullandığı kırbaçla kontrol ediyorlardı. Modern jokeyler gibi, dizleri kısa kancalı üzengilerin üzerinde, atların yanlarını bacaklarından koruyarak bineklerine herhangi bir yanal hareket vermemek için ata binerlerdi. Tek amaç hızlanmaktı. Atları ne tıns gider ne de koşardı, bu yüzden günde 50 ila 80 kilometrelik sürüşler dörtnala, her seferinde iki saat sürerdi ve biniciler ipin ucundaki bir top gibi savrulmamak için oturaklannı eyerlerden kaldınrdı. Bozkır atlan kondisyonlarını yanşlarda ve avcılıkta sürekli binilerek korurdu; bu, eyer üzerinde yaşayan, her erkeğin asker olduğu ve kötü bir kışı geçiremeyecek bir ata çok fazla yatınm yapmanın göze alınamayacağı bir halka uygun bir binicilik yaklaşımıydı.

İranlılar gibi yerleşik halklar atlarını kış boyunca yemle beslemiştir. Bunun sonucunda atlan daha güçlü ve daha inatçı hale gelmiştir. Özellikle İran aygırları, bozkırın iğdiş edilmiş atlarına kıyasla çok daha uzun bir eğitim süresi ve binicinin daha fazla beceri göstermesini gerektiriyordu. İranlı biniciler bineklerine hâkim olmak için ekstra güç ve beceri kullanmak zorundaydı. Eyere alçaktan binerler ve atı yönlendirmek için bacakları da dâhil olmak üzere tüm vücutlarını kullanırlardı. Bu onlara, her taraftan üzerlerine gelen düşmanlarla çatışmaya girdiklerinde daha fazla esneklik sağlıyordu. Teknik gelişmişlikleri nedeniyle, İranlılar bozkır halklarının kaba ve hazırcı yaklaşımını küçümseme eğilimindeydi. Çinliler Türk binicilik tarzını, Hintliler ise İranlılannkini benimsemiştir.

Bir başka binicilik ekolü de atlann günlük yaşamda çok farklı bir rol oynadığı Arabistan'da ortaya çıkmıştır. Arabistan'da develer yaygındı. Bu hayvan Bedevilere toplu saldırılan ve göğüs göğüse çarpışmaları için bir savaş aracı olarak hizmet etmiştir. Buna karşılık at, nadir bulunan ve çok da aranan bir varlıktı. Bir Bedevi değerli atını açık bir savaşta riske atmazdı; bunun yerine sessizliği ve hızıyla ünlü bir kısrakla gece baskınlarına çıkardı. 10. yüzyıl Arap şairi ve maceraperest El-Mütenebbi'nin gizlice yaptığı akınlar hakkında yazdığı gibi, "Ben gece, at ve mızrakla tanınırım." Arap atlan şımarık birer çocuk gibi muamele görür, sahibinin leziz yemekleriyle beslenir, genellikle sıcaklık ve güven sağladığı için binicinin çadırının içinde yatardı. Günümüzde Arap atlarıyla sahipleri arasındaki sosyal ilişkinin temelinde yatan özellik kaynağını buradan alır. Arap atı aynı zamanda güçlü bir koşu yeteneği de geliştirmiştir, çünkü sadece akınlarda ani hızlanmalar için kullanılmıştır. Bir at, saldırmak yerine kaçarken en doğal içgüdüleri ortaya çıkar ve bu da onları kısa mesafelerde

yenilmez kılar. Bu özellik yüzyıllar sonra Avrupalı yanş meraklılarının ilgisini çekmiştir. Ancak Arap kısrakları, bu çağda at delisi aristokratların sevgisi uğruna yanşan birkaç ırktan sadece biriydi.

11. yüzyılda Şam'da bir araya gelen açık fikirli at hayranlan, farklı at ırklannın artılannı ve eksilerini tartışmaktan keyif alıyordu. Bazılan Türklerin iğdiş bozkır atlannı övüyordu. Kimileri ise İran'ın ahırlarda bakılan ve ileri derecede eğitimli aygırlanndan yanaydı. Bazılarıysa şımartılmış Arap kısraklarını öve öve bitiremiyordu. Yine de Türkler, prenslik heveslisi ve at âşığı Mübarek Kasım Zengi tarafindan kaydedilen aşağıdaki at hikâyesiyle bu tartışmaya noktayı koymuştur.

Bir Türk prensi günün birinde Bağdat halifesine hediye olarak Pamirler'in ötesinden bir at getirmiş. Saray mensuplan bu ah çok çirkin bulmuş ama Prens bunun, annesi bir kaplıcada bağlı bırakılmış bir dağ atı olduğunu söylemiş. Kaplıcadan çıkan ateşli bir aygır kısrakla çiftleşmiş ve böylece gri bir donu, sırtında siyah bir şeridi ve ayak bileklerinde zebra benzeri renkleri olan bu yan vahşi hayvan ortaya çıkmış. Bu at, duruşuyla eski efsanelerdeki ejderha atlarını andınyormuş. Bu muhteşem kan bağına rağmen Halife, hediye atı neredeyse küçümsemeyle kabul etmiş.

Yılmayan Türk, atın gerçek değerini göstermek için bir yanş teklif etmiş. Halife de bu teklifi kabul etmiş. Türk, bahisçilerin "at izi it izine kanşır" sözündeki hikmeti görmüş ve atının lehine olacak bir parkuru ustalıkla seçmiş. Dört ayaklı yanşmaalar bir gece önce Bağdat'tan 15 fersah yani 75 kilometre uzaklığa götürülmüştü. Bu uzun mesafe, bozkırda yetişen ata büyük bir avantaj sağlıyordu. Yarış gün ağanrken başlamış ve sabah namazından önce Türk'ün ah bitiş çizgisine ulaşmıştı. At daha sonra tekrar yola koyulmuş ve diğerle-

rini 15 fersah daha geride bırakmıştı. Buna karşılık Halife'nin Arap atlan öğleden sonra erken saatlerde bitiş çizgisine ulaşırken İran atlan, bir gözlemcinin alaycı anlatımına göre, yanşı satranç tahtasındaki at taşları gibi tamamlıyordu: Binicileri tarafından bizzat ileri itilmeleri gerekiyordu. Halife bozkır atından o kadar etkilenmişti ki Türk'e, Pamirler'e dönüp bu türden daha fazla hayvan edinmesini emretti.

Daha sonra Halife, Türk baş atçısının oğlu Hizam el-Hutteli'den Türk, Fars ve Arap atlan hakkında bilinen her şeyi *Kitabü'l-fürusiyye ve'l baytara* ("Atlar ve Veterinerlik Bilimleri") adlı bir eserde derlemesini istemiş ve bu eserde Bağdat'ın binicilik bilgisinin çoğu, Arapça konuşulan coğrafyalardaki at meraklısı nesiller için korunmuştur. Bağdat sarayı biniciliğe büyük saygı duyuyordu. Gerçekten de, klasik Arapçada binicilik için kullanılan kelime olan *siyasat,* -GU, ata binmek hem mecazi hem de gerçek anlamda devlet meselelerini içerdiği için "siyaset" anlamına geliyordu.’

Yine de Türklerin, Tangların, İranlIların ve Araplann binicilik sanatına getirdiği tüm mükemmelleşme ve ilerlemeye rağmen, atların tamamen bu dünyaya ait olmadığına dair kadim anlayış devam etti.

Görünmeyenlerin Dünyası

Gördüğümüz gibi, insanlar atlarla başka hiçbir hayvanla olmadığı kadar farklı bir ilişki içinde olagelmiştir. Köpek familyası, atlarda olduğu gibi karmaşık duygular uyandırma konusunda biraz fazla uysaldır; köpeklerle insanların birbir-

---

*** *Siyasal* ("politika") ve *riyasat* ("devlet yönetimi") kelimelerinin her ikisi de atlarla ilgili kelimelerden türetilmiştir. İngilizcede "to govem" fiili, Yunanca Kupccvacu, yemi "yönlendirmek" veya "gemicilik yapmak" anlamından türetilmiştir. AvrupalIlar için gemiyle seyahat, atlar yerine yönetme için kullanılan metafordur.**

lerine olan aşinalığı bu anlamda köpeklere engel teşkil eder. Onlarla o kadar iç içeyizdir ki, aile fertlerinden biri gibidirler. Öte yandan at hem ailedendir hem de öteki. Atın sağı solu belli olmaz. Atın alana ihtiyacı vardır. İyi bir atı belirlemek, bir köpeği seçmekten çok daha zordur. Atın gücü, dayanıklılığı, sağlamlığı, zekâsı, itaati ve güzelliği, keşfetmemiz ve ortaya çıkarmamız gereken gizemlerdir. Binmek için bir at seçtikten sonra ona hâkim olmak, binici ile at arasında özel bir ilişkinin doğmasına neden olur. Hem bozkır hem de yerleşik halklann kültürel gelenekleri bu derin bağın delilidir. Bu, çok duygusal bir düzlemde başlayarak bizi maneviyat ve uzmanlık alanına götüren bir yolculuktur.

Yolculuk, insanlar atın hızmı doğrudan binici olarak deneyimledikleri anda başlamıştır. Hızla giden bir at üzerinde dörtnala koşma hissi, atalarımızın uçmaya en yakın olduğu andır. İyi bir at saatte 40 kilometre hızla dörtnala koşar. Olağanüstü bir at saatte 80 kilometre hıza ulaşabilir. Türk ozanı Dadaloğlu bu hız kültünü şöyle dile getirmiştir:

At kulağın dikmiş de göz süzer
Gövel ördek gibi göllerde yüzer
Çırpındırır yele, ceyrândır tozar
Atın eşkini seldir, yeğite gerek'

Başından beri insanlar hızlı koşan atları kanatlı hayvanlarla, kuşlarla ama özellikle de kaplıcalarda ve göllerde uyuduğu düşünülen ejderhalarla ilişkilendirmişlerdir. Eski bozkır göçebeleri, Pazınk'taki İskit mezarlarında gömülü olanlar gibi, ölürken atlarına ejderha kostümleri giydirirdi. Ortaçağ Türkleri de atlarını bu şekilde giydirmeye devam etmişlerdir. Bu

* Emel Esin, "Türk Sanatında At", *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık* içinde, çev. Nezihe Seyhan, İstanbul, 1995, s. 66.

eski çağlardan itibaren, ejderhanın dikenli sırtını hatırlatmak için atların yelelerini ipek tutamlarla düğümleme uygulaması ortaya çıkmıştır. Bir Moğol efsanesinde, üç gri cennet atına kement atan bir kahramandan bahsedilir. Kahraman, Tannla-n memnun etmek ve çocuksuz klan şefinin bir varisinin olma-sı için, atların her birinin yelesine beş farklı renkte ipek eşarp bağlayıp onları doğaya salmıştır. Atların boyunlarındaki par-lak kumaş parçaları, mistik şaman ayinlerindekine benzer şekilde, onları dörtnala koşan ejderhalara dönüştürmüştür. Diğer efsaneler bu uygulamayı bizzat Cengiz Han'a atfeder.

Bir başka bozkır efsanesi, bir göl kıyısında at otlatan bir halktan bahseder; kısraklarla çiftleşen su canavarlan buradan çıkmıştır. Bu, bozkırlarda yabani aygırlann evcil kısraklarla çiftleşmesine izin verilerek, atların dayanıklılığının artırılma-sı için uygulanan yöntemleri hatırlatmaktadır. Aynı zamanda ilkel atların suyla dolu, kozmos kaosundan doğduğuna dair birçok efsaneyi de akla getirmektedir. Ejderhalar ve atlar ara-sındaki bu ilişki yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Her iki hayvan da 13. yüzyılda Anadolu'da Konya'nın Türk hüküm-darı olan Alaaddin'in zarifçe oyulmuş türbesinde bulunur. Ejderha benzeri bir atın üzerinde dörtnala koşmanın verdiği heyecan, atın insanlar için cazibesinin her zaman büyük bir parçası olmuştur. Ancak at kültü hızdan ve neredeyse uçmak-tan daha fazlasını kapsıyordu.

Atın yüceltilmesi, binicideki bir dönüşüme de işaret eder aynı zamanda. Atlar avdır, avcı değil. Kafalarının yanlannda gözleri ve arkaya dönebilen kulaklarının yanı sıra, saldırmak için değil takipçilerini yok etmek için güçlü bir arka bacak tekmesi geliştirmişlerdir; buna rağmen insanlar onlan savaşa sürmektedir. Bu durumda bineğin kaygısı, binicinin kaygı-sında yankılanır. Budistler ab "insan ruhunun bir görüntüsü" olarak hayal etmişlerdir: korkak, uçarı ama nihayetinde itaat-

kâr. Hayvanın içinde şiddetlenen çatışmaları, içimizde patlak veren çatışmalarla paralellikler olarak görmüşlerdir. 11. yüzyılda yaşamış Tibetli bir bilge olan Milarepa, bu ruhani yolculuğun sunduğu fırsatları şöyle ifade eder:

Göğsümün tapınağında
Zihnimdir at, yel gibi eser.
Sonsuz mutluluk düzlüklerinde dörtnala.
Sebat ederse, muzaffer bir Buda mertebesine yükselir.
Aydınlanmanın zirvesine erişir, atı buysa kişinin.

Bu duygu hem Avesta ilahilerinde hem de Platon'un *Phaidros'unda* yankılanır ve bu metaforun kalıcılığını ve gücünü gösterir.

Bir atı evcilleştirmek, "insan iradesini hayvanlar dünyası üzerinde egemen kılmak" demektir. İnatçı bir ata binen herkes ilk binicilerle aynı korkularm üstesinden gelmek zorundadır, çünkü at kısmen hep yabani kalır. Bu nedenle ata binme eylemi başlıca ritüellerle iç içe geçmiştir. Üzengilerin kullanılmaya başlanmasından önce, yeni yükselmiş bir Türk kağanı eyere atlar ve yarımda yaya olarak yürüyen yandaşları tarafından ordugâhın etrafında dolaştırılırdı. Daha sonraki devirlerde Anadolu Türkleri, yeni sultanlar atsız maiyetleriyle birlikte başkentleri Konya'ya doğru günlerce süren bir yolculuk yaptığında, bu törenin daha detaylı bir versiyonunu gerçekleştirdi.

Atının üzerindeki şef, siyasi bir güç figürü olmaktan çok daha fazlasıydı. At, uzayı ve zamanı temsil eden kozmolojik bir sembol haline geldi. Türkler ve Çinliler, tıpkı eski Hunlar gibi savaş atlarını donlarına göre —kırmızı doru, siyah, mavi-gri, beyaz ve palomino- toplamışlardır. Bunlar bozkırın ve Çin kozmolojisinin beş ana yönüne karşılık geliyordu: güney, kuzey, doğu, batı ve merkez. Bu oluşum, süvarileri sembolik olarak dünya hâkimiyetiyle ilişkilendiriyordu.

Binici de zamana hükmediyordu. Bir hükümdar şahlanan siyah ve beyaz bir ata bindiğinde bu renkler, gece ve gündüzün birbirini takip edişini, şiddetli şahlanış kaderin öngörülemezliğini, aygır ise zamanın geçiş hızını temsil ediyordu. Böyle bir ata binme eylemi, binicinin zamanın efendisi haline gelebileceği uğurlu ânı seçecek olan astrologların tavsiyesini beklerdi. Bir 14. yüzyıl Türk şairi olan Mustafa Darir Erzeni, sahneyi şu şekilde tarif etmiştir:

Şah ayağını üzengiye koydu,
Çabucak alaca ata bindi.
Şahın alacasının kişnemesi duyulunca,
Süvariler onun şehsuvar olduğunu bilirdi."

Nihayetinde at sadece hanlar ve sultanlar için değil, sıradan insanlar için de zamanı ve doğayı temsil eder hale geldi. Doğal dünyanın herhangi bir parçası gibi at da mevsimlerin ve yılların döngüsünü temsil eder. Kısraklar, otların bol olduğu bahar ya da yaz aylarında yavrular. Daha sonraki kurak kış aylarında kökler ve çalılıklarla beslenerek hayatta kalırlar. Çinliler, bozkır halkları ve Afganların gözlemlerine dayalı on iki yıllık hayvan burçları döngüsünde. At Yılı'run geleneksel olarak iklim ve insanlar üzerinde Önemli bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir. Atlar soğuk havayı sevdikleri için At Yılı sert kışların habercisidir ve atlar savaşla yakından ilişkili oldukları için, At Yılı çatışmalann da habercisidir. At Yılı'nda doğan çocuklar her zaman hareket halinde, savaşta, avda veya seyahatte olacaklardır. İlk altı ayda doğanlar tıpkı at gibi kralların yoldaşı, yakışıklı, cesur ve zeki olacaklardır. Son altı ayda doğanlar ise inatçı

*** Emel Esin, "Türk Sanatında At", *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık* içinde, çev. Nezihe Seyhan, İstanbul, 1995, s. 63.**

ve huysuz olurlar. Sayısız nesil bu şekilde ahn etkisi altında doğup yaşamıştır.

Binici ve at arasındaki bu duygusal ve çoğu zaman bilinçsiz çağrışımlar, atların kutsal olduğu, ilahi iletişim için bir araç olduğu inancını doğurmuştur. Atın en önemli ve kalıcı rolü, kahramanın öteki dünyaya geçişinde bir araç olmasıydı. Eski Türkler, İskitler gibi ve hatta *İlyada'daki* Akhilleus gibi, ölenlerin cenaze törenlerine atları koyardı. 14. yüzyıl gezgini İbn Battuta, 500 yıl önce İslâmî kabul etmiş olan Türklerin ölü gömme âdetleri hakkında şu yorumu yapmıştır:

> Daha sonra öldürülen kağan getirildi ve onun için toprakta derin bir mezar kazıldı, içine çok güzel bir sedir serildi ve kağan silahlanyla birlikte bunun üzerine yatırıldı. Yanına evindeki tüm altın ve gümüş kapları, dört kadın köleyi, en sevdiği altı memlûkü ve birkaç içki kabını koydular. Daha sonra hepsi kapatıldı ve üzerlerine büyük bir tepe yüksekliğine ulaşıncaya kadar toprak yığıldı. Daha sonra dört at getirdiler ve tepenin dört bir yanmda tuttuklan atları hareketsiz kalıncaya kadar delik deşik ettiler; sonra tahta bir kazığı hayvanın arkasından sokup boynundan çıkardılar. Bunu toprağa sabitlediler, atları bu şekilde tepeye saplanmış halde bıraktılar.

Anadolu'daki Türkler 14. yüzyıla kadar kahramanları atlanyla birlikte gömmeye devam etmiştir. Daha sonraki dönemlerde katı İslam şeriatı bu tür törenleri engellediğinde, hükümdarın binicisiz atı, eyeri arkaya dönük olarak cenaze kortejini takip ederdi. Bu gelenek, Amerikan başkanları Lincoln ve Kennedy'nin cenaze kortejleri de dâhil olmak üzere Batı'daki uygulamalara da yansımıştır. Bozkırda, daha aynntılı kurban uygulamaları 19. yüzyılın ortalarına kadar

sürmüştür. Yakın zamana kadar, Orta Asya Türkieri kurban edilen atın kuyruğunu ölen kişinin mezarı üzerine dikilen bir direğe monte ederdi; bu tür işaretler' bugün hâlâ görülebilir.

At, Tang'ın ve çağdaşlarının hayallerinde derin bir yer kaplıyordu. At, gökyüzünden yeraltı sularına, ruhtan devlete, tahta çıkmaktan defnedilmeye değin yaşamın kendi yolculuğunu temsil ediyordu. Bu nedenle atı onurlandıranlar, onun özünü yakalamak için büyük çaba sarf etmişlerdir.

Özü Yakalamak

Bozkır halkları için atları anlamak en önemli şeydi. At onların geçim kaynağını, aile gururunu ve siyasi anlamdaki hayatta kalma mücadelelerini temsil ediyordu. At hakkındaki bilgilerinin yerleşik halklarınkine kıyasla üstün olduğuna inanıyorlardı. Yine de bozkır toplulukları içinde bile bazıları diğer halklardan daha çok şey biliyordu. Bunun sonucu olarak bir meslek ortaya çıktı: Atlar hakkında yarı-büyülü içgörülere sahip bireylerin, syHšy'lerin oluşturduğu bir meslek dalıydı bu. Bu at uzmanları bir taya bakarak yaşını, babasını ve büyüyünce sıradan bir yürüyüşçü mü yoksa dörtnal koşucusu mu olacağını söyleyebilir, hatta kısrağın karnındaki tayın özelliklerini bile tahmin edebilirdi. Ünlü bir *syn§y*, gizli yetenekleri olan atları ucuza satın alarak ve sonra onları zafer için yarıştırarak bir servet kazanmıştı. Bir başka *synSy* ise kesilmek üzere olan bir tayı satın almış ve onu ödüllü bir yanşçıya dönüştürmüştür. Bir başka *syngy* altı yıl boyunca kocasının binmesi için bir savaş atı yetiştirmeye çalışmış. Bir gün arkadaşları

*** Bu işaretler daha sonra askeri rütbeleri temsil eder hale gelmiştir. Osmanlı imparatorluğu*nda sultanı, beş ya da altı at kuyruklu sancak takip ederdi. Bir paşa ya da generalin, pozisyonunun önemine göre bir, iki ya da üç at kuyruklu sancağı olabilirdi.**

savaşa gitmesi için onu çağırmış. Karısına atının hazır olup olmadığım sormuşlar; o da "Sultanıma [kocasına] söyleyin, at kırk üç gün içinde hazır olacak/' demiş ve böylece seferlerini kırk üç gün ertelemişler. Bozkır at uzmanlannın yöntemleri böyleydi.

Çinliler kendi yöntemleriyle atların özünü yakalamaya çalışmışlardır. Bole geleneğine uyarak atın dış görünüşünde doğal güçlerin, yin ve yang dengesinin hissedilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir: "İnsan zayıf bir atın etini, şişman bir atın kemiklerini görebilmelidir." Atın fiziksel yapısında bir tür Platoncu özcülük gözle görülür olmalıdır: "En iyi atın kemikleri kare şeklindedir, sanki bir marangoz tarafından planyadan geçirilmiş gibi kare olması gereken yerde kare, yuvarlak olması gereken yerde ise çömlekçi çarkına atılmış gibi yuvarlaktır."

Bole'nin ardından Tang dönemi sanatçıları bu dinamikleri ipek ya da kâğıt üzerine mürekkeple hayata geçirmeye çalışmıştır. Saray ressamı Han Gan'ın, Xuanzong'un atı Gece Parlayan Beyaz'ın tasviri, arzu edilen farklı nitelikleri iki boyutlu bir düzleme yansıtabilmek için çarpıtılmıştır. Han, öznenin omuzlarındaki ve kalçalarındaki daireleri vurgulayarak bunları atın dış hatlarının tasarlandığı platonik formlar haline getirir. Detaylar da Bole'nin ideal bir at olarak kabul ettiği şeylere uygundur: Kulakları dik, gözleri parlak, göz çukuru yukarıda kavisli ve aşağıda yuvarlak, ağız yukarıda kare ve aşağıda yuvarlak. Han'ın başyapıtı* birçok kez kopyalanmış ve sonraki birçok at ressamına örnek teşkil etmiştir.

Tang dönemi sanatçıları, daha sonraki Avrupalı atlı portre sanatçılarının aksine at sırtındaki binicileri değil, çoğunlukla atları çizmişlerdir. Biniciyi yüceltmeye değil, hayvanın özüne nüfuz etmeye çalışmışlardır. "At resimlerini iyi değerlendirenler, eserin özündeki ruha ve kas gücüne bakarlar," diyordu 11. yüzyılda yaşamış bir at uzmanı ve ünlü bir sanat eleştirmeni olan Liu Daochun. "Temel ruh tamsa duygu ortaya çıkar; kas gücü tamamsa güç ortaya çıkar ve bu ağız, gözler, burun, kulaklar, toynaklar ve eklemlerden başlamalıdır." Tıpkı Taizong'un mozolesini süsleyen kabartma atlarda olduğu gibi, sanatçının amacı yeterli sihirle canlanabilecek bir şey yapmaktır.

Aslında bu dönem için istisnai olarak, sanatçılar konulanm yaşamdan almışlardır. Hareket halindeki atın canlılığını ipek ve kâğıt üzerinde sadece Çinli ressamın çabuk kuruyan fırça darbeleri yakalayabilirdi. Tang şairlerinin en büyüğü Du Fu, General Cao'nun bir resim seansını şiirle şöyle anmıştır:

*** Şu anda New York'taki Metropolitan Sanat Müzesi koleksiyonunda yer almakta.**

Merhum imparatorun bir cennet atı vardı,
Alaca Yeşim Çiçeği adı.
Tahtının huzurunda,
Sarayın avlusunda,
Göğe yükselirken size poz verdi.
İmparator, zat-ı şahane tebessümle
Doldurdu ellerinizi altınla.
Atlılarla muhafızlar, uzaktan seyretti kederli
Çırağınız, Han Gan
Sekişler ve hat çizgileriyle gelişti
At ressamlığında üstün yetenekli,
Olağanüstü bir görünüş ustası.
Oysa Han sırf kasları çizdi,
Sen kemik iliği boyarken.
O güzelim at hangi akla hizmet,
silinip gider bırakmadan bir işaret?
General, siz büyük bir resim üstadı,
Yansıtıyor sanatınız büyük dehayı.'

Bu canlı portre unsuru olmadan, Bole'nin estetik kriterlerinin saf biçimciliği, Tang atlarının sayfadan sıçramasına izin vermezdi.

Her ne kadar uygulamada metafizik unsurlarla bezeli olsa da, ressamlann bu istisnai atları resmederken dünyevi bir motivasyonları da vardı: Bu tür tasvirler atın İmparatorluk Ejderha Ahırları'na kabulünü kolaylaştırıyordu. Bir at giriş hakkı kazanırsa, portresini yapan kişi cömert bir şekilde ödüllendiriliyordu. Bu ressamlar, atın umut vaat eden geleceğine ilişkin içgörüler sunarak Çin *synSy'ler* gibi davranıyorlardı.

*** Diğer imparatorluk hizmetlileri, imparatorun cömertliğinin ressama gitmesini üzüntüyle izlemişlerdi. Görünüşe göre Du Fu, General Cao'yu Han Gan'dan daha iyi bir ressam olarak takdir ediyordu.**

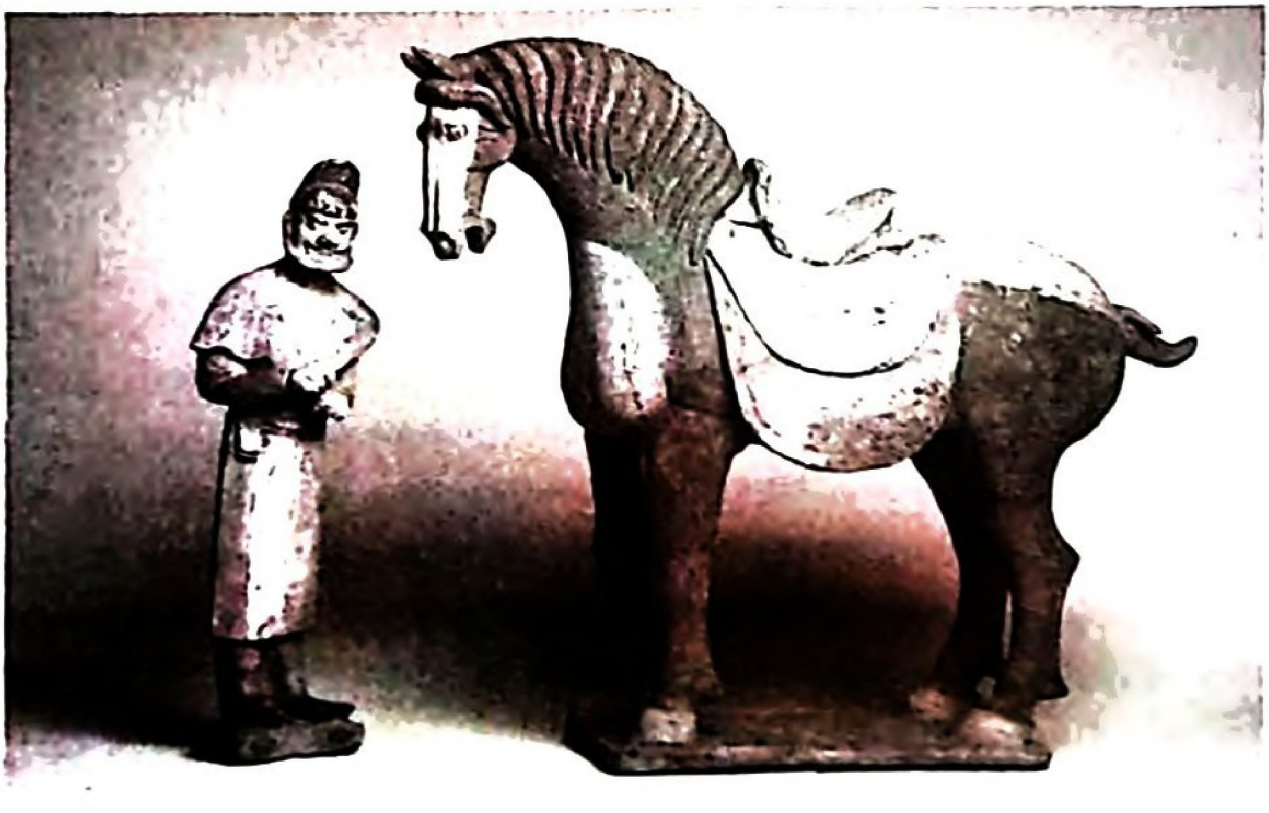
Sadece atlan ya da bazen atın yanında seyisleri gösteren çini mürekkebi sulu boyaların aksine, Tang zanaatkârlan hem atların hem de binicilerin minyatür modellerini de üretmiştir: Polo oynayan zarif kadınlar, gözü pek avcılar ya da yorgun gezginler. Pişmiş topraktan yapılan bu biblolar yeşil, kahverengi ve san (Çincede *san cai* olarak adlandınhr) olmak üzere üç stilize renk elde etmek için dıştan sırlanırdı. Fırınlama işlemi sayesinde, parıldayan sırrın hayvanın şıklığını ve terini canlılıkla yansıtan, son derece gerçekçi figürler ortaya çıkarılmıştır. Sırları dökülmüş, günümüze çıplak pişmiş toprak olarak ulaşmış örneklerde bile, güçlü kaslı bacaklan olan bu geniş göğüslü küheylanlar dörtnala koşmaya hazır gibi görünür. Bu arzu nesneleri, öbür dünyada bu saygın atların desteğini sağlamak için Tang ileri gelenlerine mezarlarında da eşlik eder.

Tang sanatçıları ve şairleri, devlet yönetiminde ya da savaş aracı olarak kullanmanın ötesinde atm bir güzellik unsuruna, başlı başına bir arzu nesnesine dönüşmesine kaçınılmaz bir şekilde katkıda bulunmuştur. Tang atlı portreleri yüzyıllar boyunca toplanmış ve Şiraz'dan Delhi'ye kadar, gezginler kopyalarını getirdiğinde ya da daha batıdan gelen ziyaretçi sanatçılar Çin koleksiyonlarını incelediğinde, öykünmelere yol açmıştır. Ancak atı estetize etme alışkanlığı her zaman sağlıklı bir eğilim olmamıştır. Daha sonraki Tang imparatorlan, Taizong gibi ata binip ava çıkmak yerine, atlarını hatta atlannın resimlerini hayran hayran seyretmekle zaman harcadı. Xuanzong'un aşırı estetize edilmiş atlan, atın kaba kuvvetinden ziyade onun yumuşak gücüne odaklanmanın tehlikesine İşaret ediyordu. Yeni çatışmalar hem Tang'ı hem de Türkleri tehdit ederken, Xuanzong'un dans eden atlan onun hükümdarlığını kurtaramadı.

Dizginleri Bırakmak

Tang, çalkantılı bozkırın tehlikelerinin geçmişte kaldığı ve Çin'in artık at yetiştiricileri üzerindeki hegemonyasında güven içinde yaşayacağı fikrine kapılarak derin bir gaflet uykusuna daldı. Oysa sadakatine güvenilmez Türklerle dolu bir sarayda bıçak sırtında yaşamak gerekiyordu.

Türk hanları da onyıllar boyunca barış içinde bir arada yaşamanın tadını çıkarmışlardı. İyi binicilik ve saray yarışmalarının giderek lüksleşen yaşam tarzı, kağanları asi çobanlarından yavaş yavaş uzaklaştırdı. Bozkırdan gelen ihtiyatlı sesler, Çin'in sunduğu zevklerin tadını sonuna kadar çıkarmamaları konusunda onları uyanyordu. Sanki Tang, Çin'in cazibesini bozkır reislerinin dikkatini dağıtmak, onları akınlar düzenleyemeyecek ya da Çin'e karşı komplolar kuramayacak kadar oyalamak için bir silah olarak kullanmıştı. Türkler, Çin'e karşı

Tang atı ve yabancı seyisi, Tang Hanedanlığı, MS 618-907

askeri bir dış tehdit unsuru olmaktan çıkıp içeride maceracı ve entrikacı bir hal aldılar.

755 yılında, en uzun süre hüküm süren Tang imparatoru Xuanzong, Ebedi Gençlik Sarayı'nda aşklarının keyfini sürdüğü sıralar, tam da hayatının daha mükemmel olamayacağına inanmışken, atlarının efendisi An Luşan, sonuçları bakımından onun için ölümcül olan bir isyan başlattı. An Luşan'ın kendisi de doğuştan yarı Türk, yarı İranhydı. Çok şiddetli çatışmaların ardından Tang, isyanı bastırmayı başardı. Uzun zaman önce ölmüş Taizong imparatorunun mozolesinin muhafızları olan altı at heykelinin, isyancıları bastırmak için büyüyle canlanarak savaş alanında belirdiği söylenir; atların terlediğini ve nefes nefese kaldığını gördüklerini bildirenler bile olmuştur. Gelgelelim o aşamada artık büyü bile TangT kurtaramamıştır.

İsyanın bastırılması TangT bozkırlardan stratejik bir geri çekilme hamlesi yapmaya ve böylece 58 harasının çoğunu terk etmeye zorlamıştır. Çaresiz kalınca, yeterli sayıda binek hayvanı elde etmek için uzaktaki bozkır at yetiştiricilerinden veresiye at satın alırlar. Ardından gelen iflasları, hem Çin Hanedaniru hem de bozkırlı müttefiklerini kesin olarak çökertir ve rakip at güçlerinden oluşan bir anarşi ortamı Kuzey Çin'i sarar. Bozkıra sırtını dönen TangTn çeşitli halefleri imparatorluğu yeniden kurmak için mücadele eder. Dans eden atlar sınır boylanndaki askeri birliklere, sıradan savaş atlannın arasına dağıtılır. Gerçi, askeri bandonun sesi duyulduğunda hemen dansa başladıkları için diğer atlardan ayırt edilmeleri kolaydır.

Tang'ın çöküşüyle ortaya çıkan çalkantı bütün Asya'da yankılanmıştır. Tibetliler soğuk platolanndan dışarı fırlamış, geri çekilen Çinlilerin Orta Asya'da bıraktığı boşluğun çoğunu işgal etmişlerdir. Hizmetleri için büyük Tang pazarını kaybeden diğer bozkır atı yetiştiren klanlar ya alıcı ya da yağma arayışıyla Çin'in içlerine doğru ilerlemiş ya da Tibetlilerden

kaçarak Hindistan, İran, Anadolu ve Doğu Avrupa'da şanslarını denemek üzere batıya doğru yola çıkmışlardır. Yağmalamak için yeni topraklar, ticaret için yeni pazarlar ve yönetmek için yeni krallıklar ararlar.

7

Üstünlük Avı

Avrasya, 900-1200

Ciddi Bir Uğraş

Tang'ın çöküşünü izleyen kargaşada, at yetiştiriciliği yapan halklar hem kârlı pazarlarını hem de Çin'in sağladığı korumayı kaybetmişti. Daha da kötüsü, atalarmın otlaklarını rakiplerine kaptırmışlardı. Daha büyük bir servet arayışıyla bazılan Çin'in içlerine doğru göç etti. Diğerleri batıya doğru kaydı.

Nereye giderlerse gitsinler, avlanmaya devam ettiler. Zorunlu sürgünlerinde sürülerini kaybetmiş olsalar bile, kalan atlarıyla bozkırda otlayan binlerce yaban eşekleri ve çevik ceylanlan avlayarak aylarca hayatta kalmak mümkündü. Serseri atlılar, yerleşecekleri yeni bölgeleri seçerken, otun mevcudiyeti kadar av hayvanlarının bolluğunu da göz önünde bulundururdu. Gezintileri sona erdiğinde atlılar avlanmaya devam etti.

Yine de avlanmak, çobanlıktan daha tehlikeliydi. İri geyik *(elk)* ya da ayı gibi büyük av hayvanlan sık sık takipçilerine saldınrdı. Aslanlar ve kaplanlar gibi, besin zincirinin tepesindeki yırtıcılar da uzun otların arasından bir anda fırlayıp dikkatsiz atların sırtına atlayabiliyordu. At sırtmda yapılan ava-

lığın tehlikeleri, at ile binici arasında daha derin bir bağ kurulmasıyla sonuçlanıyordu. Avcılar arasında da aynı derecede derin bir bağ oluştu ve avcılık onların tutkusu haline geldi.

Tarihi 10. yüzyıla kadar uzanan bir Türk bozkır destanı olan *Dede Korkut Hikâyeleri'rân* kahramanları başka pek az şey düşünmüşlerdir. "Kardeşler," der biri, "sözlerime kulak verin. O kadar uzun zamandır oturuyoruz ki oturmaktan sırtımız ağrıyor; hareketsizlikten omurgalarımız bozuldu. Haydi ava çıkalım. Okla kuş avlayalım ve geyik peşine düşelim." Av ne kadar uzun sürerse o kadar iyi. Atlılar kalkıp yedi günlük bir av için yola koyuldular. Başka bir yerde *Dede Korkut,* "Üç yüz altmış yiğit ava çıktıklarında aylarca geri dönmediler," diye anlatır. Böyle bir şey mümkündür çünkü kampın rutini, kadınların ve çocukların sürülere bakmasına, kısraklan günde altı kez sağmasma, yavrulatmasına ve iğdiş etmesine bağlıdır. Bunun dışında erkeklerin yapacak başka bir işi yoktu. 13. yüzyılda bozkırı ziyaret eden Marco Polo da bu gerçeğe dikkat çekmiştir.

Büyük bir ava hazırlanırken yerel şef, takipçilerini bir nehir kenarında ya da av hayvanlarının saklanabileceği bir ormanda kamp yeri hazırlamaya gönderirdi. Bu tür yerler evden günlerce uzakta olabilirdi, bu yüzden barınmak için çadırlar getirilirdi. Bazı adamlar parlak renkli ipek çadırları yüksek sandıkların üzerine kurmakla görevlendirilmişti. Diğerleri ise beklenen av eti için pişirme kapları ve şişler hazırlardı. Serin dere suyu, mayalanmış kısrak sütü ve kırmızı şarapla birlikte serinletici olarak kavanozlarda saklanırdı. Av için yapılan hazırlıklar ne kadar özenli olursa, ne kadar çok avcı davet edilirse, avı düzenleyen şefin ünü de o kadar artardı.

Avcılar şafak vakti kalktılar, önlerinde at üstünde dolu dolu geçecek bir gün vardı. *Dede Korkut,* önlerinde "kara ve güzel göğüslü" dağların uzandığı muhteşem güzellikte bir

manzara tasvir eder. Atlılar ve atlar, sabahın erken saatlerinde güneş ışığında yeni açan kır çiçeklerinin kokulanyla adeta sarhoş olur.

Güneş gökyüzünde yükselirken, avcılar avlarını ortaya çıkarma telaşında meydana sürdükleri hayvanlanyla tozu dumana katarak doğanın huzurunu bozar. Av köpekleri avın kokusunu alınca çılgınca havlamaya başlar. Atların toynaklannın kaldırdığı tozdan gözleri görmeyen biniciler, böğüren tazıların peşinden çılgınca dörtnala koşturur.

Oklarını korumak ve atlarının hızını göstermek için avcılar genellikle kementlerini kaçan hayvanların boyunlarına geçirerek avlarını yakalarlardı. *Dede Korkıt'un* kahramanı Begil, geyikleri tuzağa düşürmek için yayının ipini kullanırdı. Eğer hayvan çok zayıf çıkarsa kulağını çentmekle yetinir, böylece yoldaşları Begil'in onu yakaladığını anlardı. Eğer hayvan şişmansa boğazını keser ve kamp yerine geri götürmek için kucağına atardı.

Bazı zengin şefler, atlarının terkisine binen evcilleştirilmiş çitalarla yola çıktılar. Büyük kedi ile at aslında eski düşmanlardı, ama avcı at ondan korkmamayı öğrenmişti. Uyanık çita avını fark ettiğinde, eyerden sıçrayıp bozkırda geyiğin ya da onagerin peşinden koşuyordu. Avcıyı taşıyan at da nal sesleriyle onu takip ediyordu. Asadi Tusi adlı bir şair, antiloplara saldıran çitaları, bir kervana dadanan hırsızlara benzetmiştir. Çitalarla avlanmak, hayvan üstüne hayvan avlamanın ham şiddetini, atlı kovalamacanın sürekli çabasıyla birleştiriyordu.

Tazılar ve büyük kedilerin yanı sıra, diğer atlılar da yırtıcı kuşlarm şiddetli pençelerine karşı kuvvetli ön kollara gururla tünemiş görkemli şahinlerle* at sürerlerdi. Bunlarla, en keskin gözlü okçular için bile zorlu bir hedef olan göçmen kazlan

• Modem Kazakistan ve Kırgızistan'da bu avlanma şekli hâlâ uygulanmaktadır.

avlıyorlardı. Büyük yırtıcı kuşlar efendileri için antilop bile avlardı.

Atlı avcılar da büyük ve tehlikeli avların peşine büyük riskler alarak düşerdi. "Avcı her avlandığında bir çakal yakalayamaz. Bir gün bir leopar avcıyı yiyebilir," diyor Şirazlı Sadi. Özellikle tehlikeli ama aranan bir av, baskın mus geyiğiydi. Bu iri yarı hayvan, çiftleşme mevsiminde dişilerden oluşan bir harem edinir ve kilometrelerce öteye ulaşan olağanüstü bir anırma sesi çıkarır. Avcılar, geyik kafası takarak mus geyiğine yaklaşır ve çiftleşme çağrısını taklit ederek onu öfkelendirirdi. Hızlı ve güçlü, devasa boynuzlarıyla geyik saldınya geçtiğinde, yayı hızlı ve doğru bir şekilde çekmeyen bir ava için sonuç ölümcül olabilirdi. Avcılar bu gibi saldırılar karşısında geri çekilmeyi ve eyer üzerinde geriye doğru dönerek peşlerindeki hayvana ok atmayı öğrenmişlerdir. Bu, binicinin hedefle kendisi arasındaki mesafeyi korumasını sağlarken, aynı zamanda hayvanı yere sermek için de onlara bir fırsat sunardı. Savaşta uygulanan aynı teknik "Part" atışı olarak da bilinir. Bu isim eski bir İran hanedanmın Roma'ya karşı savaşlarını habrlatsa da geriye dönük bu atış tüm bozkır halklan tarafından kullanılmış, hem hayvan hem de insan hedeflerine karşı ölümcül sonuçlar doğurmuştur.

Alacakaranlıkta, avcılar atlarını elleriyle ovuşturup akşam serinliğine karşı battaniyelere sarardılar. Kamp ateşinin etrafında renkli sedirlere uzanan avcılar, kımız ya da kırmızı şarapla ferahlar ve taze haşlanmış ya da ızgarada pişirilmiş etle kendilerine bir ziyafet çekerlerdi. Bir ozan diğer avlann hikâyelerini anlatarak türküler okurdu.

Bozkır destan geleneğinde av, hem maceraların hem de talihsizliklerin başladığı yerdir ve buna, av yüzünden çıkan kavgalar da dâhildir. *Dede Korkıt'un* bir başka bölümünde, Begil'in kıskanç hanlarından biri çevresindekilerin de duya-

cağı şekilde, "Hüner atta mıdır, yoksa insanda mı acep?" diyerek durduk yere ortaya bir soru atar. Orada bulunanlar şöyle der: "Hüner insandadır Han'ım!" Han ısrar eder: "Hayır! At işini yapmazsa adam övünemez. Yetenek attadır." Begil bu hakaret üzerine hanın hizmetinden ayrılır. Kavgalar kan davalarıyla sonuçlanabilir ve rakipler avı bahane ederek diğer katılımcıları vurabilir; ölümleri rahatlıkla vahşi hayvanlann saldırılarına bağlanabilirdi. Birçok avcı bu şekilde hayatını kaybetmiştir. Bu arada sadakatsiz eşler kocalan evde yokken onlara karşı komplolar kuruyor, klanın düşmanlan avın uzamasından faydalanarak sürülere saldırıyor ve himayelerine almak için kalan kadınları kaçınyordu. Bu ozan hikâyeleri, hem atlılara hem de şeflere kıskançlıklarını kontrol altında tutmaları için bir uyarı işlevi görüyordu.

Yerel bir şef, atlıları ava davet ederek daha geniş bir takipçi kitlesi oluşturabilirdi. Davet ettiği misafirlerine konukseverlik gösterir, en iyi atışları yapabilmeleri ve en seçkin avı öldürebilmeleri için kafiledeki en iyi pozisyonu almalarını sağlayabilirdi. Zamanla bu hırslı şef, at yetiştiricileri üzerinde liderlik için diğerleriyle yarışabilirdi. Böylelikle av kumpanyaları giderek büyür, 3000 ya da 5000 atlıya varan takipçi sayısına kadar ulaşabilirdi.

Bozkırın dört bir yanına dağılmış binlerce bağlı haneye sahip büyük bir şef için büyük bir av, takipçileriyle dostluk kurmak için bulunmaz bir fırsattı. Şefler, yerel halkla kişisel bağlarını tazelemek için düzenli olarak hâkimiyet alanlarının farklı köşelerinde avlar planlardı. Avın atları ve binicileri birbirine bağlamaya yardımcı olması gibi, zeki şefler de avları, atlıları sancaklarına bağlamak için kullanabilirdi. Hem gücün bir sembolü hem de ittifakları resmileştirmek için kullanışlı bir mekanizma olan avlar, sadece bir gösteri ya da spor etkinliğinden çok daha fazlasıydı. Büyük şefler

avcılığı geniş bozkır imparatorlukları kurmak için kullanmışlardır.

Bir Avcı İmparatorluğu

İpek parşömenler, duvar freskleri ve rustik yaşam tarzlarını kaydetmeye adanmış Kuzey Çayır Ekolü'nün resimleri, bugünkü Moğolistan'da bir 10. yüzyıl bozkır halkı olan Kitanlann avlarını tasvir eder. Kitanların resmî tarihleri, büyük hanların eyer ve yay kullanmadaki hünerlerini sergilediği, geniş katılımlı avların bu görsel kaydını doğrulamaktadır. Avcılığı eleştiren Tang saray mensuplarının aksine Kitan hanlarının maiyetleri yalnızca diğer hevesli avcılardan oluşuyordu. Türk *Dede Korkut* hikâyelerinde hiçbir Kitan destanı bize ulaşmamış olsa da, tarihi kayıtları avcılıkla ilgili bilgi ve kurallarla doludur. Ozanlan da destansı avları anlatmış olmalıdır. Uluslarının kendisi avdan evrilmiş, av yoluyla kendini sürdürmüş ve savunmuştur.

Ki tanlar, Tang imparatorları tarafından avcı ve at yetiştiricisi bir halk olarak biliniyordu; 8. yüzyılda güçlerinin zir-

Avının peşinde bir Kitan avcısı, Huang Zongdao'ya atfedilnıiştir, yaklaşık 1120.

vesinde olan at delisi hanedana her yıl güvenilir bir şekilde on binlerce binek hayvanı teslim ediyordu. Kitanlar özellikle iyi atlarıyla Tanglı hamilerini etkilemiş ve bu da onların servetine servet katmıştır. Hizmetlerinin karşılığı olarak Kitan hanları hediyeler ve kulağa hoş gelen Çince unvanlar aldılar. Ayrıca Tang rejiminin işleyişini ve işlevsizliğini de anlamaya başlamışlardı. Tang isyan ve iflasın ortasında çöktüğünde at ticareti durdu; Cennetin Oğulları ile hanlar arasındaki bağlar yıprandı ve hanların basit at yetiştiricileri üzerindeki güçleri azaldı; klanlar ve gruplar servetlerini büyüyen kaosun içinde aramaya başladı.

907'de, daha önce adı bile geçmeyen bir Kitan şefi olan Abaoji, kaostan yararlanarak yüce kağan ya da kağan olarak seçilmek istedi ve seçimi kazandı. İlginç iskeleti tarihin sisli sayfalarında kaybolmadan önce, bir süreliğine kağanın çadırını süsleyen gerçek, canlı bir ejderhayı vurup öldürdüğü iddiasıyla şöhret kazanmıştı. Sahne sırası ona gelmişti artık. Diğer hanları, uzun süredir devam eden Kitan geleneklerine uygun olarak, özenle hazırlanmış bir avla yükselişini kutlamaya davet etti. Avın başarıyla sonuçlanmasının ardından, Abaoji ve hanlarının kamp ateşlerinin başında neler konuştuğunu tahmin edebiliriz. Tang'dan akan cömertlik olmadan hanlar at yetiştiricilerinin sadakatini nasıl koruyabilirdi? Çin'de hüküm süren anarşi göz önüne alındığında, yağma ve fetih fırsatlarından Kitan halkı değilse kim faydalanacakta?

Abaoji elini taşın altına sokma cesaretini gösterdi. Kendisini imparator ilan etti; ne Hunların c/ıanyu'sunun ne de Türklerin kağanının yapmaya cesaret edebildiği bir şeydi bu. önce 300 bin, sonra 500 bin ve nihayet 1 milyon süvari askeri topladı. Takipçilerinin çığ gibi büyümesi, yağmaya hevesli at yetiştiricilerinin onun sancakları altında toplanması, askeri başarısının giderek arttığını gösteriyordu. İç Moğolistan boz-

kırında surlarla çevrili bir şehir kurdu ve buraya *Huangdu* ya da İmparatorluk Başkenti gibi iddialı bir isim verdi. Surların hemen dışında, toprak falının beş temel renginde beş sancaklı geniş bir park tasarladı: su ve kuzey ana yönü için siyah, batı ve metal için beyaz, toprak ve merkez için sarı, ateş ve güney için kırmızı, son olarak da doğu ve çimen için mavi. Burası imparatorluk av parkı oldu. Ancak Abaoji'nin hırsları bu yemyeşil alanın çok ötesine uzanıyordu.

Avda ve savaşta kullanılan taktikler birbirine çok benzediğinden, Abaoji'nin avları binicilerin fethe hazırlanırken savaş becerilerini geliştirmelerine olanak tanırdı. Savaşta olduğu gibi avda da sadece avın —ya da düşmanın— üzerine can havliyle koşmak başarılı bir taktik değildi. Av hayvanları —geyik, onager ya da yabani atlar- avcının ah kadar hızlı koşabilir, hatta ondan daha hızlı koşabilir, çünkü hepsi bozkırda hayatta kalma konusunda eşit derecede iyi adapte olmuşlardır. Oysa zorlu bozkır avcılan kaçan avlarını tuzağa düşürmek için acımasız bir kurnazlıkla hareket etmek zorundaydı.

Atlılar yeni tespit edilen avın etrafında geniş, sığ bir yay oluştururlardı. Daha sonra yavaşça ilerler, otlayan av hayvanını mümkünse bir vadiye ya da uçurum gibi bir engele doğru zorlarlardı. Avlarına yaklaştıkça hilal şeklindeki yayı derinleştirir, paniğe yol açmamak için yine de temkinli bir

BirKitan hanının sancakları, toprak falının güçlerini çağrıştırır. "Bir Göçmen Flütünden 18 Şarkı" bilinmeyen sanatçı, 15. yüzyıl başları.

şekilde ilerlerlerdi. Ancak çok yaklaştıklarında av hayvanlan at, köpek ve insan kokusundan çılgına dönecek kadar yaklaştıklarında çemberi kapatırlardı. Av kaçmak için çılgınca ileri atılsa da artık çok geç olurdu. Çünkü artık tuzak tamamlanırdı. Başlangıçta bir ya da iki hayvanın kaçmasına izin vermek âdettendi, hem diğer avları sahte bir güvenlik duygusuyla kandırmak hem de göstermelik bir merhamet eylemi sergilemek için...

Bu manevra genellikle Moğol tabirinden esinlenerek *nerge* olarak adlandırılır, ancak daha yaygın olarak Batılı yazarlar vurucularla avlanmak için Fransızca terim olan *battıie,* yani *sürek avı* terimini kullanır. Bu yanıltıcı olabilir, çünkü Avrupa avlannda vurucular yaya olarak avlanır. Bozkır sürek avında ise tam tersine, hızlı hareket eden binlerce atlı avcı ve buna bağlı olarak vurucularla avlanmaktan çok daha büyük bir organizasyon söz konusudur.

Sürek avı sadece bir kuşatma operasyonu değil, aynı zamanda hem atlar üzerinde kontrol hem de av üzerinde psikolojik hâkimiyet gerektiren bir öz disiplin egzersizidir. İki kanadı organize ve koordine etmek, kovalamacamn heyecanına rağmen her bir atlının arkadaşlarına ayak uydurmak için çatışmaya girmekten geri durmasını gerektirir. Atlar da avın kokusunu aldıklarında heyecanlanır ve dikkatli dizginlenmezlerse çılgınca dörtnal koşuya kolaylıkla geçebilirler.

Sürek avının psikolojik unsuru bozkır ordulannın bu taktiği neden sadece düşmanlannı kuşatmak için değil, aynı zamanda cesaretlerini kırmak ve yok etmek için de kullandıklannı açıklar. Bozkır orduları rakiplerinin etrafını sarar, onlan uzaktan ok yağmuruna tutar ve manevra alanlannı giderek daraltmaya zorlardı. Kapana kısılmış ve düzeni giderek bozulan ezilmiş düşman, arkalarındaki çemberin açıldığını görürdü. En hızlı atlara sahip olanlar kaçmaya ve kapanmakta

olan tuzaktan dörtnala kurtulmaya çalışırdı. Bu hareket, savaşçı arkadaşlarının direncinin hızla erimesine neden olurdu: Daha hızlı kaçmak için silahlarını ve zırhlarını bırakırlardı. Bozkır saldırganları daha sonra onları acımasızca takip ederek arkalanndan vururlardı. Yenilgi eziciydi.

6. yüzyıl Roma imparatoru ve *Strategicon* adlı askeri el kitabının yazan Mauricius, İskitlerin savaşta bu av taktiğini kullanması nedeniyle Romalıların da sürek avını uygulamalan gerektiğini savunmuştur. Ancak İmparator, atlıların deneyimsiz olması durumunda bu avlanma şeklini pratik bulmayacaklan konusunda uyanda bulunur. İskitlerle savaşmak için en iyi tavsiyesi, atlan yağlanmadan önce mart ayında onlara saldırmaktır. Maurice'in İskit terimini kullanması tarihi kayıtlarla örtüşmez, zira onun zamanında Romalılar zaten Türk atlılanyla karşılaşıyordu. Ancak sürek avının zorluğuna ve bu manevranın Romalılar için yarattığı tehlikeye dair analizi ileri görüşlüydü.

Bugün *sürek avını* "çift kullanımlı bir teknoloji" olarak adlandırabiliriz. Çağdaş bir İç Asya uzmanı olan Dan Mureşan, Prusyalı general Clausewitz'in "Savaş, siyasetin farklı araçlarla devamıdır," sözünü yorumlayarak, atlılar için "Savaş, aynı araçlarla avlanmanın devamıdır," demiştir. Abaoji'nin oğlu ve halefi, 10. yüzyıl Kitan hükümdarı Liao İmparatoru Taizong, "Avcılığımız sadece bir zevk arayışı değildir. Savaş için bir alıştırma aracıdır," demiştir. Yüz yıl sonra, Asya'nın diğer ucunda, İranlı bir şair olan Farrokhi, hamisini Överken aynı fikri dile getirmiştir: "Sen bir kral avcısısın ve hiçbir kral kalmadığında, zorunlu olarak aslanları avlarsın... avcılık savaşa benzediğinden, savaş tutkusundan, savaştan sonra dinlenirken de düşünceleriniz avlanmaya döner." Bazen bir hanın avı, av hayvanlarının peşinden koşmaktan insan avının peşine düşmeye dönüşürdü. Büyük avlar genellikle askeri

seferlerden hemen önce yapılır ve birlikler için bir tür ısınma görevi görürdü. Nihayetinde Kitanlar sadece av için değil, krallıklar için de ava çıkıyordu.

Bir milyon atlının başında, büyük Tang imparatoruyla aynı taht ismini alan Taizong, yeni kurulan Song Hanedanlığından Kuzey Çin'i ele geçirdi ve imparatorluk sarayını İç Moğolistan'dan o zamanlar Youzhou yani "Huzurlu Yer" olarak bilinen Pekin'in bulunduğu yere taşıdı.’ Taizong daha sonra Song'u daha da güneye doğru avladı. Songlar bozkırdan at tedarik edemedikleri için zaten geri plandaydı ve gösterdikleri direniş Kitanların savaş taktiklerine yenik düştü. Şehirleri çevreleyen duvarlarının arkasına çekildiler ve Kitanların acımasızca kırsalı yakıp yıkmasını izlediler. Ancak Kitan atlıları çok geçmeden Sarı Nehir'in güneyindeki toprakların atlar için elverişli sefer koşulları sağlamadığını keşfetti. Sonunda sıcak ve nemli iklimden iğrenerek, kağanlarına eve döneceklerini söylediler. Yazlarını yaklaşık 160 kilometre doğudaki Yanshan ya da Kırlangıç Dağları'nın serinliğinde geçiren Taizong için Pekin bile çok sıcaktı.

Kitanlar, atlılardan sayıca daha fazla olan bir Çinli nüfusu fethetti. Kitan imparatorları Budizmi destekleyip topraklarının dört bir yanına görkemli stupalar diktiler ve Kitan devleti, uzak Song Hanedanı'nm varlığından habersiz olan batıdaki pek çok halkın hayalinde Han ve Tang'ın yerini aldı. Asya ve Avrupa'nın çoğu Kitanları, "Çin'in kendisi" olarak tanımlamaya başladı. Adlarının bir başka şekli olan Khitai, Rusçaya, bu dilde Çin için kullanılan Kuran kelimesine ve birçok Batı diline "Cathay" olarak geçti. Kitanlar güneyde Song Hanedanı'nı kontrol altında tutarak Türk, Tibetli ve Mançuryalı komşularını itaate zorlamışlardır. Kağanların avcılığı başarılı

*** Bu, şehrin ilk kez bir imparatorluk başkenti olarak hizmet verdiği zamandı.**

olmuştu. Artık yeni sürüleri olan şehirli ve tarımla uğraşan Çinlileri de idareleri altında gütmek zorundaydılar.

At Sırtından Yönetmek

Çin'deki fetihlerine rağmen Kitan hanları başlangıçta bozkır yaşam tarzlarını sürdürdü. Görkemli çadırlı şehirlerde yaşıyorlardı; yaldızlı ve vermilyonlu çadır direkleri, bir yelkenli gemiyi denize indirmeye yetecek kadar ipek kumaşı, ejderha, kaplan ve bulutlarla bezeli spiral desenlerle süslenmiş olarak havada tutuyordu. Banş zamanlarında çadırlar güneşe göre hizalanır, başeşin çadın doğu ucunda, rütbe sırasına göre birbirini takip eden eşler ise batıda yer alırdı. Savaş zamanlarında çadırlar, Amerikan öncülerinin arabaları gibi, ana çadır merkezde kalacak şekilde bir daire biçiminde kurulurdu. Hayvanlar çadırlardan uzakta otlatılırdı; sadece binek ve süt sağılan atlar çemberin içinde kalırdı.

Büyük hanın başlıca generallerinin de benzer şekilde atanmış ama daha küçük yurtlan olurdu; hiyerarşide aşağı yöndeki her bir rütbe daha sade bir şekilde barındınlırdı ve en sonda da sürülerini büyük hanın çadırının yakınında otlatan sıradan bir at yetiştiricisi olurdu. Çadırlardan oluşan bir şehir, Chang'an gibi bir Çin imparatorluk başkentinden çok haftalık bir pazara benziyor ve öyle İşlev görüyordu. Gerçekten de bu büyük çadırlı buluşma yerleri tüccarlar ve mallarla, özellikle de hayvanlarla dolup taşıyordu.’

Büyük kağan yolculuğa çıktığında bütün çadır kent toplanır ve yola çıkan kervanın kaldırdığı toz kasırgasının içinde kaybolurdu. Bu hareketlilik kaygısı, Ki tanların güçlerinin bir

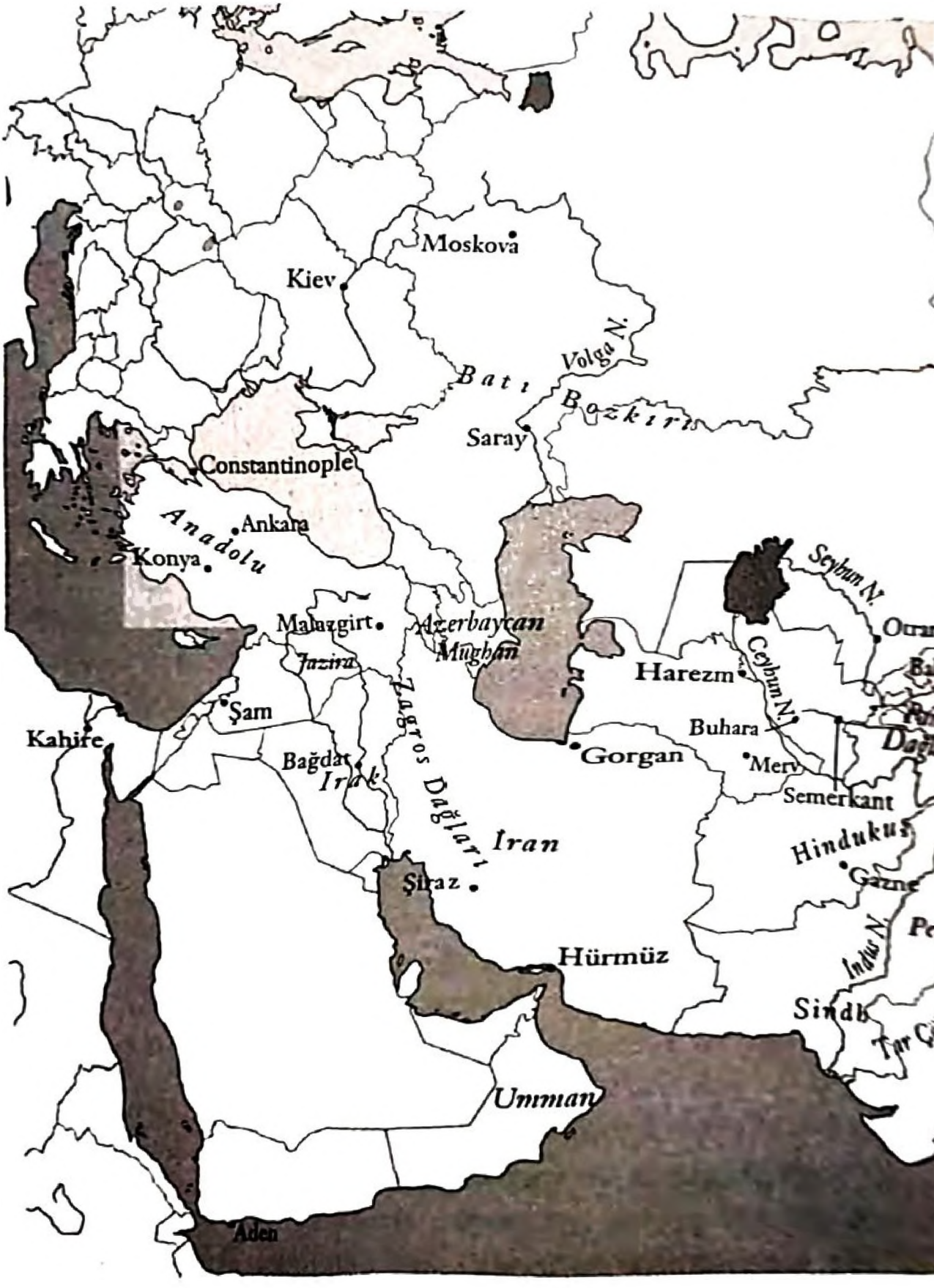
*** Günümüzde Ulan Batur'un yurtlardan oluşan banliyöleri vardır; eğer her yerdeki uydu antenleri olmasaydı, bu yerler eski zamanlardaki çadır şehirlerine benzerdi.**

atın eyerinden kaynaklandığını kabul ettiklerini gösteriyordu. Sadece bir milyon süvari askeri bulundurarak bozkırın başka yerlerinden gelen rakiplerini savuşturabilir ve Song Hanedanını nehir sınırlarının gerisinde korkutabilirlerdi.

Savaş için her zaman seferber olan, yıkıcı stratejik ve taktik avantajlarıyla Kitanlar, doğrudan askeri meydan okumalardan korkmuyorlardı. Ancak siyasi açıdan durumları sıkıntılıydı. Bir yandan Kitan imparatoru bozkırın kağanıydı. Basit Kitan atı damgası olan *tamgha*$_f$ imparatorluk mührü haline gelmişti. At yetiştiricileri üzerindeki gücünü korumak için imparator, her bölge için en iyi mevsime göre büyük avlar düzenleyerek topraklarını dolaştı. Bozkır liderliği hiçbir zaman tartışmasız olmadığından, imparatorun tarihsel olarak uzak ve soyut bir figür olduğu Çin İmparatorluğu tebaasının aksine, doğası gereği eşitlikçi olan at yetiştiricilerinin liderlerini bizzat görmeleri gerekiyordu. Kağan ayrıca çadırlı kampını kurduğu her yerde ortaya çıkan büyük pazarlardan elde ettiği kârı paylaşarak biriktirdiği serveti geri dönüştürmek zorundaydı.

Kitan hükümdarları aynı zamanda Çinli tebaalarının refahından giderek daha fazla sorumlu hissediyorlardı ki bu, atlıların paylaşmadığı bir kaygıydı. Avın kendisi atlılar ve Çinliler arasmda bir sürtüşme nedeni haline geldi. Avlarının tarım arazilerine zarar vermesini protesto eden Tang imparatoru gibi, Kitan imparatorları da avcılarını Çin çiftliklerinden uzak tutmaya çalıştı. Tarımı avcılıktan korumak için yasalar çıkardılar ve hasat sırasında avlanmayı tamamen yasakladılar ve bu yasaların düzgün bir şekilde uygulandığını görmek için bizzat denetimler yaptılar. Aynca Kitan imparatoru Çin'i ziyaret ettiğinde Cennetin Oğlu'nun görevlerini ve tüm saray ritüellerini yerine getirmek zorundaydı. İlk imparatorlar bu ikili rolü yerine getirmeyi zor buluyorlardı; Taizong kuzey

Bozkır Yerleşik 1 bpraUara Doğru Genişliyor.

Sayan Dağları
Orhun N.
Khentii Dağları
Büyük Hingan Dağl.
Karakurum
Hangay Dağl.
Doğu Bozkırı
Xanadu
Chengde
Pekin
Gobi Çölü
Yumen
Gansu
Sarı N.
Tibet
Platosu
Chang'an
Yangtze N.
Yünnan
Nadia
Pagan
(Burma)

Çin'i fethettikten sonra şu itirafta bulunmuştu: "Avlanmaktan ve et ziyafeti çekmekten zevk alıyorum. Orta Krallık'a ayak bastığım andan itibaren kendimi hiç mutlu hissetmedim."

Ancak yavaş yavaş Kitan hükümdarlarının tercihleri değişti. Pekin'de giderek daha fazla zaman geçirmeye başladılar. Song Çini'ne savaş açmayı bıraktılar. Bozkıra olan heveslerini kaybetmeye başladılar. Atlıların davranışlarını, kokularını ve konuşmalarını kaba ama çekici bulmuyorlardı artık. Oysa örneğin, bir atlımn atından inip yere uzanması ve bu sırada arkadaşlarıyla sohbet etmesi gayet alışıldık bir durumdu normalde. Büyük Taizong'dan 150 yıl sonra bu kaba kalabalıktan uzakta, son Kitan imparatoru Tianzuo'nun kötü bir binici olduğu anlatılıyordu.

Giderek daha da Çinlileşen Kitan imparatorları, siyasi olarak yabancılaşan atlılar tarafından yavaş yavaş terk edildi ve artık refahlarını, tüm niyet ve amaçlar için saf bir Çin imparatoru olan bir kağanla Özdeşleştirmediler. Song Hanedanlığı ile uzun bir banş dönemine girilmesi ve bunun sonucunda akınların yasaklanması karşısında, atlılar kağana sadakat karşılığında ne elde edeceklerini sordular. 1125 yılında, Mançurya'da at yetiştiren bir ulus olan ve Kâtanlara iyi atlar sağlayarak öne çıkan Curçenler, derebeylerine karşı ayaklandılar ve Kitanlann iki yüzyıl önceki zaferini tekrarlayarak onlan Pekin'den sürdüler. Curçenler de 109 yıl sonra Cengiz Han'ın elinde aynı kaderi paylaşacaktı. Kitanlann çöküşü, Song Çinlileri için bir canlanmaya işaret etmiyordu; sadece zayıflayan bir at gücünün yerini daha taze bir at gücünün alması anlamına geliyordu.

Çin'deki Kitan fetihleri, atlıların sadece Çin'de değil, Avrasya'nın dört bir yanında geniş yerleşik topraklara hükmettiği yeni bir dönemi başlattı. Tang, altın çağı boyunca dünyanın gelmiş geçmiş en geniş ve güçlü imparatorluklarından

bazılarını kendine rakip olarak görmüştü: Bağdat Arap Halifeliği, Kuzey Hindistan Praüharasf, ve Bizans ya da Doğu Roma İmparatorluğu. 907 ve 1071 yılları arasında, bu imparatorlukların hepsi çöktü ya da nispeten küçük at yetiştiricisi grupların akınları yüzünden geri çekildi. Bozkır ordulan Çin ve Hindistan'ın kuzey kesimleri ile Roma Anadolu'su da dâhil olmak üzere bütün Ortadoğu'da iktidarı ele geçirdi. Cennetin Oğlu, mihraceler, halife ve vasilyus yavaş yavaş ve sonra aniden güç kaybettiler. Tang Hanedanı bir haberciydi.

At yetiştiricileri ile yerleşik devletler arasında önceki yüzyıllarda yaşanan birliktelik sırasında, yetiştiriciler yerleşik devletlerin içine doğru iyice sızmıştı. Yerleşik imparatorlukların elit tabakası bozkır at yetiştiricileri gibi giyiniyor, onlar gibi savaşıyor, ava onlarla birlikte gidiyor ve çoğu durumda onlardan devşiriliyordu. Dahası binicilikteki başanlan ve çok önemli olan at ticaretini kontrol etmeleri nedeniyle, at yetiştiricileri yerleşik devletlerde tedarik, damızlık yönetimi ve süvari liderliği gibi yüksek mevkiler için kaçınılmaz adaylardı. Bozkır at yetiştiricilerinin, selefleri Hunlar, Kuşanlar ve Gök Türkler gibi sadece bozkıra hükmetmekle yetinmeyi bırakmaları an meselesiydi. Yüzyıllar boyunca Chang'an, Bağdat ve Konstantinopolis'teki imparatorluk saraylarına gidip gelmeleri, Cennetin Oğlu'na, halifeye ve vasilyusa duydukları korkuyla karışık saygıyı azaltmıştı. Bir önceki yüzyılda Tang Çin'inde olduğu gibi, yüksek mevkilerdeki bozkır atlıları birçok Avrasya devletinde sivil iktidarın cilasım da köreltmişti. Sanki yerleşik halklar barbarların gelişini bekliyordu?

*** En çok, açıkça erotik ikonografileriyle bilinen Khajuraho tapınaklanru inşa etmeleriyle tanınırlar.**

t Çünkü barbarlar bugün geliyor ve imparator, onların liderini karşılamak için bekliyor. Ona sunmak üzere bir tomar bile hazırladı, unvanlarla dolu, görkemli isimlerle bezeli. (Konstantinos Kavafis, *Barbarlan Beklerken*, 1904)

Bozkır Çıkışı

Batı bozkırı, Tang'ın çöküşünden kaynaklanan şok dalgala* nnı gecikmeli olarak yaşadı ve çok sayıda göç eden bozkır halkı İran, Hindistan, Roma ve Kiev topraklarına ulaştı. Bu göçün en büyük etkisi, o zamanlar Bağdat'ın Arap halifeleri tarafından yönetilen İran ve daha sonra Roma Anadolu'su için olmuştur. Her iki toprak da beraberinde getirdiği kültürel ve ekolojik değişimle birlikte milyonlarca ata istemeye istemeye ev sahipliği yapmıştır. Bu durum, Kitanlar ve Curçenler döneminde çok az değişim yaşayan Çin ile tam bir tezat oluşturmaktadır. Doğulu ve Batılı yerleşik halkların farklı kaderleri, iki büyük medeniyetin sınır işareti olan Çin Şeddi ve Gürgan Duvan'nda anlamlı bir şekilde yansıtılmıştır.

Çin Seddi'nin at yetiştiren halkları korkutarak itaat ettirmek için Shanxi eyaletinin tepeleri üzerinde yükselmesi gibi, Gürgan Şeddi de Hazar Denizi'nden Sıradağlarına (yani "benekli dağlar"a) kadar 200 kilometre boyunca uzanan açık arazilere hükmederek İran'ın eski şahlarının bozkır halklarını ülkenin kalbinden uzak tutma kararlılığını gösteriyordu. Pişmiş tuğlayla kaplı, yaklaşık 2 metre yüksekliği nd ey di ve bazı yerlerde genişliği yaklaşık 10 metreye ulaşıyordu.

Surlar, kurumuş bir hendek üzerinde yaklaşık 5 metre yükseliyordu. Duvarın üstünde aralıklarla 36 kale, süvarilerin de dâhil olduğu 30 bin asker için gözetleme kuleleri ve garnizonlar vardı. Yaklaşık 1,2 kilometre genişliğinde bir barajla birlikte aynntılı bir hidrolik sistem, kalelere kesintisiz su sağlıyordu. Zamanında belli ki muazzam bir yapıydı; görkemiyle Hadrianus Duvarı'nı ve Germanya'daki Roma Limes'ini geride bırakan, bir Çin Şeddi kadar da heybetli. Bugün de gözle görünür izleri bulunan yapının 5. yüzyılda İran şahı Peroz tarafından akıncı Hunlara karşı savunma amacıyla inşa edilmiş olduğu tahmin ediliyor. Yaklaşık 1000 yıl önce, Büyük

Kyros da İskitlere karşı bundan daha eski bir duvar inşa etmiş olabilir.

Duvar iki farklı ekosistemi birbirinden ayırıyordu. Duvarın güneyinde, Gürgan Nehri'nin söğüt ağaçlan, dallannı nehrin hızlı akan sularına bırakıyordu. Güney kıyısında yağmurla beslenen buğday, pamuk ve hatta meşe ağaçlannın yetiştiği toprak parçaları vardı. Duvarın kuzeyinde selenyum açısından zengin deniz börülcesi otlarının bulunduğu bozkır uzamyordu. Buradaki arazilerin çoğunda yaygın olarak çobanlık yapılıyordu.' Daha sonraki Müslüman geleneği bu duvann devasa kalıntılarına hayranlık duyacak ve duvann inşasını, Yecüc ve Mecüc kavimlerini bu bariyerin arkasma kapatan, Tanrı'nın peygamberlerinden biri olarak görülen Büyük İskender'e atfedecekti.

Bu Müslüman tarihçiler Gürgan Duvan'nı kimin inşa ettiğini ve daha da önemlisi neden inşa edildiğini unutmuşlardı. 8 ve 9. yüzyıllarda Bağdat halifesi, güçlü sınır beylerine güvenerek imparatorluklarının sınırlarım bozkırın içlerine doğru genişletmiş ve bir süreliğine katı bir sınıra olan ihtiyacı azaltmıştı. Buna karşın Çin'de, birbirini izleyen hanedanlar Çin Seddi'ni yenilemiş ve güçlendirmiştir. Kitanlar ve Curçenler bile bozkırı yerleşik topraklardan ayırmak için Çin Seddi'ni korudu. Çin'in bozkır halkım dışlama kabiliyetinin bir sembolü olarak hizmet etmeye başladı, ancak bu genellikle kuraldan ziyade bir istisnaydı. Halifenin bozkırla olan sınırları yeni göçlerin tehdidiyle karşı karşıya kaldığında, kesin sınırların eksikliğinin de bazı sonuçları oldu. Asya medeniyetinin diğer büyük beşikleri olan Çin ve Hindistan'la

*** Ve 1930'lara kadar böyle kaldı, o dönemde sulama çalışmaları tarım alanlarının genişlemesine yol açtı. Bununla birlikte duvann hattı, İran ile Türkmenistan arasındaki modem sının yakından takip eder. Burası adeta bir bozkır mirası ülkesidir.**

karşılaştırıldığında İran'ın ve bir bütün olarak Batı Asya'nın imrenilmeyecek ayrıcalığı; Batı Afganistan, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Irak da dâhil olmak üzere bu topraklarda bozkır benzeri kurak, at dostu bölgelerin bulunabilmesiydi. Buralardaki zengin otlaklar ve az da olsa otlanabilen çöller, İskitlerden beri çobanları cezbetmişti. Şimdi Çin sınırlarını terk eden bozkır atlıları bu otlakları keşfetti ve önceleri damla damla, sonraları ise bir sel gibi İran'a göç etmeye başladı.

Böyle bir göç, Kitanlar Türkleri Moğolistan'dan kovaladığında, hatta onları Pekin'den yaklaşık 4000 kilometre uzaklıktaki Kaşgar'dan atmak için 300 bin kişilik bir ordu gönderdiğinde başladı. Bir Türk grubu, bugünkü Kırgızistan'da başkenti Balasagun olan yeni bir Orta Asya imparatorluğu kurmayı başardı. Türk at yetiştiricilerinden oluşan diğer gruplar ise daha uzağa, İran'a kaçmak zorunda kaldı. Kaçış yönü neredeyse her zaman kuzeyden güneye ve doğudan batıya doğru olmuştur, çünkü en büyük otlaklar kuzeyde ve doğudadır (bu da oradaki halklara daha fazla at gücü sağlar), İran'ın zenginliği ise kaçanları cezbetmiştir. Türklerin yeni yerleşik komşuları, bozkır at gücüne Çin'le aynı iştahı duyuyor ve atlılara Tang döneminde sahip olduklarına benzer fırsatlar sağlıyordu.

Türkler İran'a hem seçkin köleler hem de hür insanlar olarak girdiler. Bağdat halifeleri ve onların sınır beyleri genç atlılan köle-asker olarak işe aldı. Çocukluk ve çobanlık dönemlerinde edindikleri binicilik becerilerini tamamlamak için okçuluk ve kılıç kullanma konusunda sıkı bir eğitimden geçiriliyorlardı. Zeki adaylar, orduda ve sarayda yüksek mevkilere yükselmelerini sağlayan edebiyat ve sanat alanlarında daha fazla eğitim aldılar. Ancak sosyal sınıflarının adı olan ve "sahip olunan" anlamına gelen *memlûk,* köleleştirilmiş birey-

ler olarak onlara kökenlerini hatırlatıyordu. Memlûkler çobanlık yapan akrabalarıyla bağlarını koparmadı ve sık sık ailelerini alaylarına aldılar. Güçlü bir haminin memlûkü olmak, akrabalar için iyilikler, ticaret ayrıcalıkları, daha iyi otlaklar ve kıtlık yardımı almayı sağlıyordu. Doğru bağlantıları olan bir memlûk, hizmet karşılığında kendisine verilen topraklara içine doğduğu klanı yerleştirebilirdi. Böylece daha önce Tang Çin'inde olduğu gibi, bozkır siyasetinin askeri elitin içine girmesi ve memlûklerin Bağdat halifesine ve sınır beylerine olan sadakatinin sulandırılması süreci başladı.

Bozkıra nüfuz etmenin diğer yolu, sınır beylerinin tüm klanlardan vergi toplamasıyla ortaya çıktı. Sınırın şu ya da bu kesimini, daha da düşman akıncılara karşı korumaları karşılığında boylara otlaklar veriliyordu. Bu şekilde, az sayıdaki seçkin memlûklere kıyasla çok daha fazla Türkçe konuşan akın etmeye başladı. Göçmenlerin çoğu çaresiz mülteciler olarak geldi. Kuraklık ya da soğuk hava dalgaları çoğu zaman sürülerini tüketti ve onları daha verimli bölgelere sığınmaya zorladı. Bu yerleşime eşlik eden bir kültürleşme süreci oldu. Memlûkler İslam inancıyla yetiştirilirken, özgür bozkır atlıları yeni din için Budist, Maniheist veya Hristiyan pratiklerini yavaş yavaş terk etti. Daha geniş Müslüman topluluğunun bir parçası haline gelmeleri, yıkılmakta olan Gürgan Duvarı'nı aşıp İran'a girdiklerinde, Akdeniz kıyılarına ulaşmadan önce onları durduracak çok az şey olduğunun farkına varmalarını sağladı. Yeni din değiştiren atlılar Türkmen olarak anılmaya başladı; bu etnik isim onları diğer yerleşik, Türkçe konuşan Müslümanlardan da ayırıyordu.*

• **Atlıların soyundan gelenler şimdi yerleşik hayata geçmiş olsa da hâlâ at yetiştiriyorlar ve bunları, başkenti Günbedkavus'ta yanştınyorlar. Atlar, geleneksel olarak onlan yetiştiren Yomut ve Goklan klanlarının adlanyla tanınır.**

1035 yılında Selçuklu aşiretine mensup bir Türkmen reisi olan Arslan İsra'il, Doğu İran ya da Horasan hükümdarı Mes'ud'dan sürülerini surun güneyinde otlatmak için izin istedi.

> Dört bin aileyiz. Eğer efendimiz bir kraliyet ilanı yaymlar da nehri geçip Horasan'a yerleşmemize izin verirse, bizim için endişelenmekten kurtulur; hem bozkır halkı olduğumuzdan hem de büyük koyun sürülerimiz olduğu için ülkesinde bizim için bolca yer vardır. Üstelik ordusu için krallığına ek insan gücü de sağlamış oluruz.

Mes'ud'un bu yeni misafirleri kabul etmesiyle pişman olması bir oldu. Kuzeydeki boş bozkırda onlarca yıldır göç eden Türkmenler hiçbir zaman yerleşik halklarla iç içe yaşamamıştı. Kısa sürede surlarla çevrili şehirlerin çeperlerini yağmalamaya başladılar, sürülerinin ekinleri çiğnemesine ve yerleşik hayatın sıkı sıkıya bağlı olduğu sulama işlerinin acil onanmlarmı aksatmasına göz yumdular. Bir vakanüvis, "[Türkmenlerin] sürülerinin otlatılmasıyla harap olan o bölge, güzellerin darmadağınık saçlanna ya da âşıkların dertli gözlerine dönüp harap oldu," diye yakınıyordu. Selçuklulara karşı cezalandırma amacıyla yapılan birçok seferinin onlan düzene sokmakta başansız olmasınm ardından Mes'ud, 100 bin Memlûk'ten ve hatta Hindistan'dan gelen fillerden oluşan ordusuyla asi atlılan ezmek için harekete geçti. Güçlü atlanyla Selçuklu okçulan tarafindan taciz edilen daha yavaş ve ağır silahlı Horasanlı atlılar, düşmanla başa çıkamadı. Had safhada kurak olan bu bölgede birkaç gün süren savaştan sonra, dayanıklı bozkır atlan susuzluğa rakiplerinin atlarından daha iyi dayandı. Mes'ud, bozkır taburu ordusunun etrafını sararken, 100 seçkin atlıdan oluşan bir muhafız birliğiyle kaçarak yakalanmaktan kurtuldu. Selçuklu şefi, Mes'ud'un

terk edilmiş tahtına oturduğunda şansının yaver gittiğine inanamıyordu. O ve kabilesi bundan sonra ne yapacaklarını gerçekten bilmiyorlardı.

Yeni sorumlulukları karşısında bir süre tereddütte kalan Selçuklular, Çin'deki Kitanlar gibi, yerleşik toprakların geleneksel yöneticileri rolünü oynamayı öğrendiler; topraklannda kanun ve düzeni tesis etmeye, tarımı ve yerleşim alanlarını korumaya çalıştılar. Yağmaya dönmek için her bahaneyi kullanan kendi atlılarını dizginleme yolunda durmadan mücadele ettiler. Türkmenler Selçuklu Devleti'nin doğmasına yol açtılar, ama hiçbir zaman onun için varoluşsal bir tehdit olmaktan çıkmadılar. Yarısı at yetiştiricilerinin, diğer yarısı da tanmla uğraşan Çinlilerin kurallarına göre iki bölgeye ve iki yönetime ayrılmış olan Kitan Devleti'nin aksine Selçuklular; İran'ın coğrafyası göz önüne alındığında kendilerini, yağmalamaya ya da yerel prenslerin derebeylerine karşı isyanlarım desteklemeye hazır, topraklarının her tarafına dağılmış kabadayı Türkmenlerle birlikte buldular.

Son büyük Selçuklu Sultanı Sencer, 1097'de tahta çıktı ve bu, klanın İran'ı yönetirken yaşadığı zorluklan gösteren popüler bir masala konu oldu. Kitanlar gibi Selçuklular da keskin birer avcıydı. İran'ın bozkır ve tarım arazilerinin karışık olduğu bölgelerinde bu eğlenceyi icra etmek, avcılarla çiftçileri sık sık karşı karşıya getiriyordu. Böyle bir av sırasında Sultan'm maiyeti yaşlı bir kadının çiftliğini yağmaladı. Sultan'ı yakınlarda gören kocakarı, atının süslü dizginini yakalamış ve hükümdara küfürler savurmuş. Korumalar onu kılıçlanyla kesmek için ileri atıldılarsa da Sultan onu korumak için elini havaya kaldırmış. Muhafızlar taş kesilmiş halde bakakalmışlar. Sultan Sencer kocakarıyı dinlemiş ve av partisinin suç işleyen üyelerini idam ettirmiş. İranlılar bu hikâyeyi, devletin ayakta kalmasının adalete bağlı olduğunu hatırlatmak

için bugün bile anlatır. Ancak bu masal ve mutlu son gerçek dünyada çok da fazla yankı bulmadı. Sencer, Türkmenlerin at gücünden yararlanıp onları komşularına savaş açmak için kullansa da nihayetinde onları kontrol edememişti. 1156'da birçok Türkmen isyarundan birini bastırmak için çıktığı seferde yakalanıp hapsedildi. Esareti sırasında ülkesi parçalara aynldı.

Kitanlarda olduğu gibi Selçuklularda da yeni bir bozkır atlı dalgası Horasan'ı fethetti. Bunlar, Türkmenlerin kuzenleri olan Kıpçak Türkleriydi ve yine bir Memlûk savaş beyi olan Harezmşah'ın önderliğine tabiydiler. Harezmşah daha sonra askeri seferleriyle İran'ı tüketti ve İran ile Moğolların yükselen imparatorluğu arasında tampon görevi görebilecek birkaç eski güç merkezini ortadan kaldırdı.

Türkmen göçü sadece İran'ı etkilemedi. Selçuklular, atlılarım Hristiyan Romalılara, Ermenilere ve Gürcülere akınlar düzenlemeye teşvik etti; din farkı, kârlı bir iş olan köleleştirme için yasal bir gerekçe sağladı. Bu faaliyet aynı zamanda İran'ı sorun çıkaranlardan temizlemek için bir deşarj ventili görevi gördü. Bu dönemde Türkmenler Azerbaycan, Kuzey Irak ve Suriye'ye yerleştiler; torunları bugün hâlâ buralarda yaşamaktadır. Oradan da Roma Anadolu'sunun içlerine doğru ilerlemeye başladılar.

1071 yılında Selçuklu Sultam Alp Arslan liderliğindeki bir av partisi, Anadolu sımrlarında Roma birliklerinin pususuna düşer. Sadece yüz hizmetkârı olan Sultan direniş gösteremez ve esir alınır. Romalılar onu tammaz ve kısa süre sonra kaçar. Birkaç gün sonra Sultan ve Roma İmparatoru IV. Romanus, tüm ordulanyla Malazgirt Meydam'nda karşı karşıya gelir. Selçuklular, Romalıları yavaş yavaş saran geniş bir yay oluşturan geleneksel bir avcı taburu konuşlandırır. Roma'mn kendi Türk paralı askerleri, savaş taktiğine aşina oldukları için

neler olup bittiğini anlayarak taraf değiştirmeye karar verirler. Roma ordusu tuzağa düşer ve Romanus oklarla yaralanarak atından düşürülür. Türkler onu bir elinde tünemiş bir av şahini ve diğer elinde Romalılara bugünün avının kim olduğunu hatırlatmak için tutulan bir av köpeğinin mücevherli tasmasıyla eyerinde oturan Alp Arslan'ın önüne sürüklerler.

Alp Arslan'ın IV. Romanus'a karşı kazandığı zafer, Anadolu'daki Roma egemenliğini sonsuza dek sona erdirmiştir. Türkmenler bu geniş topraklara dört ayaklı hayvan sürüleriyle akın etti. 20 bin kişilik bir savaşçı grubu 80 bin aile üyesi ile at, deve, koyun ve keçi dâhil 100 bin hayvan getirmişlerdi. Anadolu, Neolitik dönemden o tarihe değin tarımla bir arada var olan küçük ölçekli bir koyun ve keçi çobanlığı ülkesiydi; Türkmenlerin dört başlı çobanlık tarzı orada pek bilinmiyordu. Başlangıçta Türkmenler şehirleri ve çiftlikleri yağmalayarak pazarların kapanmasına ve köleleştiremedikleri çiftçilerin kaçmasına neden oldu. Bu durum tarım için bir felaketti ve şiddet azaldığında bile kırsalda ortaya çıkan bu yeni çiftçilik tarzı araziye zarar verdi. Atlar, koyun ve keçilerden daha fazla yıkıma neden oldu. Terk edilen ve çiğnenen Anadolu'nun tarım arazileri hızla azaldı. İran'da olduğu gibi sözde Selçuklu hükümdarları Türkmenleri dizginlemeye çalıştı, ancak bir tür devlet kontrolü sağlamayı başardıklarında, tarımsal Roma Anadolu'su, at yetiştiren ve Türkçe konuşan büyük bir nüfusla Türkiye olma yolunda ilerliyordu. Bu Türkmen akıncılardan bir yüzyıl kadar sonra Osmanlı Hanedanı doğdu.

İmparator Romanus, Türk atlılarının eline düşen tek AvrupalI hükümdar değildi. Karadeniz'in kuzeyinde, Kiev ve müttefik beylikleri de kendilerini Kıpçak Türklerinin' bozkır

---

• **Aynca Peçenekler, Patnizaklar, Polovtsiler, Cumalar ve Kunlar olarak da bilinir.**

akınlarma karşı topraklarını savunurken buldular. Bu atlılar, Tang ile Gök Türk ittifakının dağılmasından sonra batıya göç etmiş ve Kiev'e akınlar düzenleyip ticaret yapmışlardı. Bu muazzam müreffeh imparatorluk' daha önce Gök Türkler tarafından yönetilmiş MS 880 civarında İskandinav ve Slav karışımı Ruslar tarafından fethedilmişti. Kiev Rusları, Tang kadar müreffeh olmasalar da Avrupa'nın büyük devletlerinden biri haline gelerek bozkırları çevreleyen geniş topraklara hükmetmeye başladılar. 1185'te Rus prensi Suzdallı İgor, bozkıra gözü kara bir misilleme akını düzenledi ve Kıpçaklar onun kuvvetlerini büyük bir savaşta tuzağa düşürdü. Takipçilerini katlettiler ama prensi canlı ele geçirmeyi de ihmal etmediler. Onu esaret altında eğlendirmek için en sevdikleri eğlence olan avlanmaya davet ettiler ve hatta binmesi için rütbesine uygun, çok iyi bir de at verdiler. Hayvanın hızından faydalanan İgor, Suzdal'a kadar dörtnala gitti?

Kıpçaklar Kiev prenslikleriyle, Bulgaristan ve Macaristan krallıklanyla birlikte akınlar düzenlemeye ve ticaret yapmaya devam ederken, paralı asker ve süvari atı tedarikçisi olarak da hizmet ettiler. İran ve Anadolu'daki Türkmenlerin aksine, Avrupa uygun at yetiştirme koşulları sunmadığı için Doğu Avrupa'ya büyük bir nüfusla yerleşmediler? Ne var ki bozkır halkları sonraki yüzyıllarda, özellikle de Kiev prensliklerindekinden çok daha büyük bir miras bırakacaktı geriye.

- **Ortaçağ Kiev'inin nüfusu 100 bindi, o dönemde Londra'nın nüfusu ise sadece 1500 kişiydi.**

t **13. yüzyılın "Prens İgor Destanı"na ve sonrasında Aleksandr Borodin'in "Prens İgor" operasına mutlu bir son sağladı.**

t **İstisnai bir durum olarak, at yetiştiriciliğiyle tanınan Macarlar, Kıpçaklar tarafından batıdan Tuna bozkırlarına sürüldükten sonra bu bölgede yerleşmiş ve Macar Krallıgı'nı kurmuşlardır. Binicilik geleneklerini koruyan Macarlar, Avrupa'nın en seçkin süvarilerini -ilk hussar birliklerini- meydana getirmiştir.**

Bu arada Türkiye'nin kaderi, Türkmenlerin egemenliği altında kalmak değildi. Osmanlı Hanedanı 14. yüzyılda Balkanlar'ı fethederek imparatorlukları için sağlam bir tanm ve denizcilik temeli sağladı; bu temel atlarla desteklenmiyordu. 16. yüzyılda Osmanlı sultanları, Türkmen isyanlarını Selçukluların asla hayal edemeyeceği bir acımasızlıkla bastırdı. Buna karşılık Türkmenler ve diğer at yetiştiren halklar, 20. yüzyıla kadar İran'a siyasi ve ekolojik olarak hâkim olmaya devam ettiler.

Bozkır atlılarının 10 ve 11. yüzyıllardaki göçlerinin Çin, Ortadoğu ve Avrupa'nın tarımsal nüfusları üzerinde farklı etkileri olmuştur. Ancak Avrasya genelinde, bozkır at gücüne dayalı rejimler benzer yaşam döngüleri yaşadı. Dört ya da beş nesil sonra, bozkır hükümdarları çobanlıkla tarım arasındaki dengeyi kurmakta ustalaştıklarında, barış içinde bir arada yaşamaya iyice alışan eski fatihler mücadele ruhlarını neredeyse kaybetmişti ve sıradan çobanlar ipek giysili liderlerine giderek yabancılaştıklarını hissetti. Bozkır krallıklan daha sonra yeni bir hırslı bozkır fatihleri dalgasının kurbanı oldu.

Ancak Hindistan'da at yetiştiren halklar ne Bata Asya'da olduğu gibi yerleşik halkları ezmiş ne de Çin ve Doğu Avrupa'da olduğu gibi ülke hudutlarına bağımlı kalmıştır. Kurdukları rejim, gelişen bir kültürel sentezle birlikte şaşırtıcı bir şekilde 300 yıl sürdü.

At Tüccarları vey a Kutsal Savaşçı! ar

1020 yılı civarında, Afganistan'daki Çin elçisi, kendisini resmen tamyan etkileyici Türk savaş ağasım şöyle anlatmıştır:

> Kralın kollan o kadar uzun ki, neredeyse yere değecek. Her biri yaklaşık 1,8 metre boylarında yüz savaş atı var. Gezme-

ye çıkarken canı hangisine isterse ona biner; yayının ağırlığı birkaç kilo gelir, öyle ki yayın telini beş ila yedi adam birlikte anca büker. At sırtındayken, ağırlığı yaklaşık 23 kiloyu geçen demir bir gürz kullanır. Bütün Afganistan ve Hindistan ondan korkar.

998'den 1030* a kadar otuz yıldan fazla bir süre hüküm süren Gazneli Sultan Mahmud da böyleydi. Halife tarafından Horasan ve Afganistan'ı yağmacı Türkmen ve Ki tanlara karşı savunmakla görevlendirilen Memlûk generalleri soyundan geliyordu. Mahmud bu atlıları kendi tarafına çekmeyi ve ordulanna katmayı daha kolay buldu. Selçukluların yağmaalan batı komşuları Roma Anadolu'sunu istila etmeye teşvik etmesi gibi, Mahmud da doğu komşusu Hindistan'm peşine düştü.

Hindistan kuzeydoğudan gelen istilacılar için yumuşak bir hedef oluşturuyordu. Afganistan'ı kim yönetirse yönetsin, at fakiri alt kıtaya savaş atı tedarikini kesebilirdi. Dahası Hindistan, Brahmanların, Budistlerin ve Cainlerin ibadet ettiği sayısız yaldızlı tapmakta saklanan büyük taşmabilir servetiyle cazip bir ödüldü. O dönemde tapınaklar banka işlevi görüyor, tüccarlara ve racalara finansal hizmetler sağlıyordu. Bu da onlan, Hint racaları arasındaki pek çok yerel çatışmada olduğu gibi, normal savaş kuralları uyarmca yağma ve talan için meşru hedefler haline getiriyordu. Bu, kaçırılmayacak kadar iyi bir fırsattı.

Sultan Mahmud istila için ordusunu mükemmelleştirdi. Hintli düşmanlarıyla karşılaştı rıldığmda, hem eğitimli Memlûk süvarileri hem de bozkır at yetiştiricilerinden oluşan Türk ve Afgan leventleriyle at gücünde ezici bir üstünlüğe sahipti. ilki ağır zırhlı şok süvarileri sağlarken, daha hafif atlı ve donanımlı olan ikinci grup, müthiş okçular olduklarını kanıtladılar. Sultan, yalnızca adamlarını savaşa sokmakta değil,

aynı zamanda onlara ikmal sağlamanın ayrıntılarında da ustalaşmış bir askeri dehaydı. Hindistan'a yaptığı akınlar 2250 kilometre uzaklığa kadar ulaşıyordu ve merkez üssünden Hindistan'ın en büyük çölü olan Tar Çölü'yle ayrılan yerlere saldırmayı bile başarmıştı. Düşmanlarını gafil avlamasına şaşmamak gerekir, zira hiçbir süvari ordusunun neredeyse susuz olan bu çölde bu kadar uzun bir yolculuktan sağ çıkması beklenemezdi. Yine de Mahmud, her biri atlan için yeterli su ve yemle titizlikle planlanmış bu türden yaklaşık otuz sefer gerçekleştirdi. Bir seferde 30 bin deve, 30 bin süvari ve 54 bin bozkır atlısı için su taşımıştır. Sadece bir kez planlan tutmadı ve Tar Çölü'nden düzensiz bir şekilde çıkmak zorunda kaldı.

Mahmud, bu masraflı seferleri finanse etmek, geniş Memlûk teşkilatını tatmin etmek, subaylarının ve bozkır atlılarının sadakatini sağlama almak için onlara cömert ganimetler vaat etti. Akın ve yağma, onlara komplo ya da isyan için zaman bırakmıyordu. Gelgelelim atlılar öncelikle hayvanlannı beslemeyi önemsiyorlardı, bu yüzden fethedilen bölgeleri işgal etmek yerine ordusu her yaz Afganistan'm serinliğine geri dönüyor ve Hindistan'ı saldınlarının ardından toparlanmaya bırakıyordu.

Orta Hindistan'da sefere çıkmadığı zamanlarda, Mahmud'un maiyeti için düzenlediği avlar Farrokhi tarafından yazılan Farsça şiirlerde anlatılır. Bir destanda Pencap'm Lakhi ormanında aslan avına çıkışı anlatılır; burada çok iyi gizlenmiş yırtıcılar, atına atlamak için her fırsatı yakalamışlarsa da nihayetinde onun kılıcıyla karşılaşırlar. Bir geyiğin peşine düştüğü bir başka hikâyede, çok sayıda hayvan öldürdüğü için geyik Farsça olarak onu uyarınca, kendisinden hiç beklenmediği üzere avının peşini bırakır. Bu olay vejetaryenliğe geçişin bir işareti olmaktan ziyade, kısa bir süreliğine ava çık-

ma alışkanlığından uzaklaşmasına neden olur. Gerçekten de Sultan her üç ya da dört günde bir ava giderdi. Aynı şekilde Hint alanlarından da asla vazgeçmemiştir.

Mahmud'un saray mensupları onu "Hint putperestliğiyle savaşan kutsal bir savaşçı" diye överler, ancak savaşlannı dini çatışmalar bağlamında değerlendirmek tarihi kayıtlar açısından hataya düşmek anlamına gelir. Hintli muhalifleri hiçbir zaman dini bir husumetten bahsetmemiş, düşmanlarına Türk anlamına gelen "Turuşka" ya da atların efendileri anlamına gelen "Asvakas" demişlerdir. Mahmud'u 500 yıl önce Kuşanların oluşturduğu tehditten farklı bir tehdit olarak görmüyorlardı. Dahası Sultan "Kutsal Savaşçı" ¨ unvanından keyif alsa bile, Türklerin ve Afganların yanı sıra Hintli birlikleri de istihdam ediyordu. Mahmud'un Hintli müttefiklerinin çoğu, bir zamanlar Kuşanların otladığı Pencap'ın çoban halklarından geliyordu. Bu halklardan bazıları, özellikle de Lakhi ormanlanmn at yetiştiricileri İslâmî benimsedi ancak diğer pek çoğu atalarının inanandan vazgeçmedi.

Mahmud eyer üzerinde bir ömür geçirdi, ancak varisleri onun gibi sefer alışkanlıklarını sürdüremedi ve topraklan giderek küçülmeye başladı. Gazneliler 150 yıl sonra eski Afgan müttefiklerinin saldınlarına yenik düştü. Bunun üzerine Afganlar ve Türkler, seçim ya da suikast yoluyla sultan olan Memlûk generallerinin önderliğinde huzursuz edici bir ittifak kurdular. Memlûk sultanları Delhi'de görkemli bir başkent inşa ettiler. Kitanların Pekin'i gibi, yeni şehrin yeri de bozkır sınırına yeterince yakındı ve Memlûklerin gücünün temeli olan atlarla kolayca ikmal edilebiliyordu. Sağlam bir şekilde yerleşen Memlûk sultanları, Hintli tebaalarıyla tıpkı geleneksel, yerleşik hükümdarlar gibi ilgilenmeye başladılar. Bu açıdan onlann işi Kitanların, Curçenlerin ya da Selçuklulannkinden daha kolaydı.

Çünkü Memlûk sultanları, diğer hanedanlar gibi fethettikleri yerleşik topraklara at yetiştiren insan toplulukları getirmediler; Hindistan onların sürüleri için hem aşın sıcaktı hem de pek dost canlısı değildi. Yine de Mahmud ve Memlûk sultanlarının savaşları, Hint ekolojisi ve toplumunda bir değişim yarattı. Alt kıtada Türkler gibi uzun mesafeli çobanlar olmasa da, tepelik ya da çöl benzeri araziler koyun, keçi ya da sığır sürüleri olan çobanlarına yaşam alanları sağladı. Bu gruplardan bazıları artık iklime uygun ve beslenmesi büyük Orta Asya atları kadar zor olmayan dayanıklı midillileri benimsemiştir. Bu süreç Kuşanlar zamanında başlamış olabilir, ancak o dönem hakkında çok daha az şey biliyoruz. Artık kurak bölgelerde, geleneksel güç ve prestij merkezlerinden, Brahman tapınaklarından ve eski mihracelerin saraylarından uzakta süvarilere dayalı yeni güçler ortaya çıktı. Daha önce belirtildiği üzere, Haridwar ve Puşkar'daki gibi at panayırları, kutsal hac vazifesi için yeni yerler haline geldi ve adanmışları daha önceki tapınak alanlarından uzaklaştırdı. Otlakların bulunduğu her yerde yeni askeri başkentler inşa edildi. Daha eski ve yerleşik devletlerin racalan, kuzeyde Afganlar, Orta Hindistan'da Rajputlar ve güneyde Nay aklar gibi at yetiştiren yeni yerel ha Iklan, krallıklarının savunmasız ve kurak sınırlarım denetlemeleri ve istilaya karşı savunma sağlamaları için sık sık teşvik ettiler.* Bu halklar dönüşümlü olarak at tüccarlığı, paralı askerlik ya da sığır hırsızlığı ve kervan soygunculuğu yapıyordu; onlan ordulara kaydetmek ve serbest yağmacılık yöntemlerini yönlendirmek Hint devlet yönetiminin önemli bir yönü haline geldi. Elbette pek çok maceraperest kendi başlarına sultan ve raca olmak için zaman kolluyordu.

*** Bugüne kadar, Hindistan'ın atlı geleneklerinin sert savunucuları olmaya devam etmektedirler.**

Bengal bu tür bir *darbenin* klasik bir örneğidir. Saraylıların deyimiyle "yenilmez ve sayısız" süvarilerine yeniden binek sağlamak için mihraceler uzun zamandır Afganlan kendi topraklanndaki panayırlara davet ediyorlardı. 1202'de bir pazar günü, önemli bir mihracenin merkezi olan Bengal şehri Nadia'nın merkezine bir Afgan 18 yoldaşıyla sakin bir şekilde at sürdü. Afgan at tüccarları Bengal pazarlarını düzenli olarak ziyaret ettiğinden, halk bu kafileyi hiç yadırgamadı. Atlılar pazarm bir tarafında bulunan mihracenin sarayının önünde toplandılar ve ardından silahlarını kınından çıkardılar. Yaşanan şok ve kanşıklık sonrasında atlılar sarayı ele geçirdi, mihrace kaçtı ve at tüccarı kendini hükümdar ilan etti. Daha önce Afganistan'dan gelen gezgin bir maceraperest olan Muhammed Bahtiyar Halaci, bütün Bengal'in tamamım fethetmeye koyuldu. Hatta Tibet'in midillilerine ulaşabilmek için Assam'ı bile işgal etti, zira Delhi'nin Memlûklerinin kendisini Orta Asya atlarından mahrum bırakacağından korkuyordu.

Diğer birçoklan da benzer şekilde at ticaretini ve bununla bağlantılı siyasi fırsatları kendi hanedanlıklarını kurmak için kullandılar. Delhi'nin Memlûk sultanlarının en seçkini olan Tuğluk Şah, seleflerinin at efendisi konumundan iktidara yükseldi. Delhi'nin egemenliğini Hindistan'ın büyük bir bölümüne yaydı ve ölümünde, yönetimi altında gerçekleşen İslam ve Hint sanatlarınm sentezine işaret eden kırmızı kumtaşı ve beyaz mermerden bir türbeye gömüldü. Bu kabadayı at tüccarlannın siyasi mirası, Hindistan'ı, Delhi'nin en büyük ve en iyi ata binen Memlûk sultanlanyla rekabet eden, atlı devletlerden oluşan bir dama tahtası olarak yeniden şekillendirmek oldu.

Bu avantajı korumak için at, özellikle de Orta Asya ve Bab Asya'dan Türkler ve Afganlar tarafından ödüllendirilen daha büyük, daha güçlü hayvanların ithal edilmesi gerekiyordu. Kuzeybatı sınırındaki savaş Hindistan'ı kara ticaretinden

mahrum bıraktığında, girişimci denizciler tedarik zincirini Hindistan'a deniz yoluyla sağladılar. Marco Polo, Delhi'nin kuzeyde düşman bir komşuyla karşı karşıya kaldığı 13. yüzyılda da bu ticaretten şöyle bahsetmiştir:

> Ülkenin zenginliğinin büyük bir kısmı at satın almak için heba ediliyor. Size nasıl olduğunu anlatayım. Kish, Hürmüz [her ikisi de Basra Körfezi'nde bulunur], Dhofar [Umman Sahili'nde], Soer [Yemen] ve Aden tüccarlan çok sayıda destrier [savaş ah] ve diğer atları toplayıp [Bah Hindistan'daki Gucerat'ın] bu kralına getiriyorlar. Kral çoğu zaman tek seferde iki bin ah birden satın alırdı.

Daha sonraki gözlemciler bu tahmini yıllık 13 bin ata çıkarmıştır. 14. yüzyılın vakanüvislerinden Wassaf, Gujarati'nin Cambay limanına at götürmek için 2 milyon alhn dinar (bugünün parasıyla yaklaşık 500 milyon dolar, sanayi öncesi dönemde muazzam bir meblağ) harcandığını ve bunun tapınakların hâzineleri ve kutsal fahişeler sayılan *devadasi'lerden* alınan vergiyle karşılandığını iddia etmiştir. Deniz atları Orta Asya atlarından daha pahalıydı; Orta Asya'dan iyi bir at 500 rupiye, sıradan bir at ise 100 rupiye alınabilirken; denizaşırı ülkelerden gelen bir at için alıcılann 1000 rupi ödemesi alışılmadık bir durum değildi. Ancak yüksek maliyete rağmen hem Arap ve İran atlarının prestiji hem de Orta Asya atlarını temin etmenin zorluğu, Arabistan ve Basra Körfezi'ndeki at tüccarlarını yüzyıllar boyunca meşgul etmiştir.'

Memlûk sultanları kendilerine karadan ya da çok daha büyük masraflarla denizden at tedarik edebildikleri sürece, Ku-

---

• 19. yüzyılda, İranlı ve özellikle Parsı tüccarlan, at tedarikindeki eski rollerinin bir yansıması olarak Bombay Turf Club'a hükmederlerdi.

zey ve zaman zaman Orta Hindistan üzerindeki güçleri ciddi bir askeri muhalefetle karşılaşmadı. Bu arada Hint alt kıtası, bu eski bozlar atlılarını hem geçirgen İran'ın hem de hermetik Çin'in yapamadığı şekilde entegre etmeyi başarmışta. Memlûkler zapturapt altına alınması zor atlıları değil de atları ithal ettiler ve böylece Selçukluları çok rahatsız eden çoban-çiftçi çatışmalarından da kaçınmış oldular. Kültürel olarak tamamen Hintli hale gelseler de daha sonra yozlaşan Kitanların aksine. Memlûk askeri geleneklerini ve binicilikteki ustalıklarını korudular. Bu kendine özgü sentezin bir sonucu olarak. Memlûk sultanlarının rejimi Asya'da yaklaşan Moğol fırtınasında ayakta kalabilen az sayıdaki rejimden biri oldu.

Bu döneme ait resimli kitaplar, duvar resimleri ve ipek parşömenler Kitan kağanlarının, Selçuklu ve Gazneli sultanlarının kraliyet avlarım tasvir eder. Parlak giysili atlılar çiçekli çayırlarda yayılır. Ressamlar hükümdarların hünerlerini, atlannm güzelliğini ve gücünü, koşum takımlarının zarafetini vurgular. Bu idealize edilmiş ve estetik görüntülerin ortasında aslanlann, kaplanların ve onagerlerin yaralarından kan akar. Güzellik ve şiddet arasındaki bu zıtlık, avın ikiliklerinden biridir; bir diğeri ise hem spor hem de savaş provası olarak oynadığı roldür. Av aynı zamanda atlılar ve çiftçiler arasındaki geniş kültürel uçurumun da kristalize bir ifadesidir. Bozkır sakinlerinin ata binme nedenlerinden biri olan avcılık, atın kaçma içgüdüsünü bir takip aşkına dönüştürmüştür. Öte yandan çiftçiler, ördek ve kazların da dâhil olduğu bir zamanlar av hayvam olan hayvanları özenle evcilleştirdiler. Daha büyük avlann peşinde, 500 hatta 5000 atlıdan oluşan gruplar halinde topraklan üzerinde dörtnala koşan atlılardan korkuyorlardı. Han dönemine ait ünlü bir Çin şiiri, avlanma karşıtı mandarinler tarafindan da onaylanarak alıntılanmış klasik bir nasihati dile getirir:

İşte gene önünde,
Koşmaktan bütün gün dörtnala,
Bitkin düşmüş beden ve ruh,
Yıpranmış hem arabalar hem atlar,
Tükenmiş askerin enerjisi,
Hâzineyi çökertmiş,
Cömert hediyelerle değil,
Bencil zevklerle meşgul;
Halkı hiç düşünmeden,
Unutmuş devlet işlerini,
Av kuşları ve tavşanların delisi;
Yapmaz bunu hiçbir erdemli yönetici!

Yerleşik toprakları fetheden bozkır reisleri bu tür tavsiyeleri tamamen göz ardı edemezdi. Bir reis sultan ya da imparator rolünü üstlendiğinde, çiftçilerini avcılığın zararlanndan koruması gerekiyordu. Ama aynı zamanda atlılarını avlarla ya da savaşlarla meşgul etmek zorundaydı. Kitanlar atlılannı Çin'den uzak tutuyor ve Türklere karşı savaşıyorlardı. Selçuklular, iç barış karşılığında Türkmenlerini Hristiyanlara saldırtarak oyalamayı çok denediler ama başansız oldular. Gazneliler ve Delhi Memlûkleri, Orta Hindistan'a akınlar düzenlediler. Konya'dan Pekin'e kadar hepsi benzer dengeleme eylemleri gerçekleştirdiler ancak rejimleri kırılgandı, çünkü gelecek vaat eden yeni bir lider ortaya çıktığında at yetiştiren takipçilerinin sadakatleri değişiyordu. Avda olduğu gibi talih hızla değişebilirdi. Bir gün bir leopar avcıyı yiyebilirdi örneğin. Hanlar ve sultanlar atlılanyla birlikte avlamrken, Moğolistan'daki olaylar çok geçmeden onlan birer av haline getirecekti.

8

Toynaklarımızın Gittiği Yere Kadar

Cengiz Han'in İmparatorluğu, 1206-1368

Chanyu Efsaneleri (1155-1215)

Olaydan çok sonra hazırlanan resimli bir Moğol tarihi belgesinde Cengiz Han, o zamanlar Zhongdu olarak bilinen "Merkezi Başkent" Pekin'in surları önünde tasvir edilir. Atlılarının eşliğinde, şehrin ana kapışırım önünde topuzunu buyurgan bir şekilde sallamaktadır Cengiz Han. Çevresi yaklaşık 14,48 kilometre olan surları savunacak muhafız yoktur. Cengiz Han'ın atlı okçuları surları aşamasa da, kuşatma altındaki garnizonuna ikmal yapmak üzere Curçen Hanı tarafından gönderilen yardım birliklerini geri püskürterek şehri açlığa mahkûm eder. Cengiz Han sabırsızlıkla surların etrafında dolanarak düşmanlarının kaçınılmaz teslimiyetini beklemektedir. 1215'in güzel bir Haziran gününde, açlıktan ölmek üzere olan Curçen muhafızları ana kapıyı açar ve galiplerin, hanlarının hâzinesini inceleyip envanterini çıkarması için dışarı çıkarır. Cengiz Han altın, gümüş, sırmalı ipekler ve satenlerin sağlam bir şekilde eline geçtiğine kanaat getirir

getirmez atma atlar ve 1600 kilometre kuzeydeki Orhun Dağlan'ndaki otlağına doğru yola çıkar.

Cengiz Han'ın Pekin'i ele geçirmesi ve Orhun Dağlan'na geri dönmesi Hunlar, Türkler, Katanlar ve Curçenler de dâhil olmak üzere Kuzey Çin'in önceki bozkır istilacılarının oyun kurma geleneklerine uygundur. Çağdaşları bu olayı muhtemelen bu tür istilaların sonuncusu olarak görmüşlerdir. Cengiz Han'm hem bozkır hem de yerleşik halklar üzerinde yaratacağı devrimi ya da öldüğünde dünyanın gelmiş geçmiş en büyük imparatorluğunu kuracağını öngörmek zordu. Cengiz Han'ı, Hunların zaten efsanevi olan *chanyu* Harından ve Gök Türklerin, Kitanlann ve Curçenlerin yüce hanlarından ayıran şey, onların başarılarım ve başarısızlıklarını dikkatle inceleyip dersler çıkararak neyi, hangi disiplinle uygulayacağına karar vermesiydi. Cengiz Han bozkırın at gücünü daha önce görülmemiş biçimde harekete geçirdi.

Pekin kuşatmasından yirmi beş yıl önce, o zamanlar Timuçin olarak bilinen, geleceğin Cengiz Han'm ezeli ve ebedi düşmanları, kendisini hayatta kalmak için bozkırda dağ sıçam avlayan bir kaçak durumuna düşürmüşlerdi. Bir atı bile yoktu. Timuçin'in önde gelen bir Moğol klanı olan ailesi, "böl ve fethet" politikasıyla kuzey sınırlarında barışı sağlayan Pekin'deki Curçenlerin hamna ayak uyduramayacak kadar güçlenmişti. Curçenlerden Wulu Han, komşu Tatar halkını Timuçin'in klanım zayıflatmaya teşvik etti. Bunun üzerine Tatarlar*

• **Tatar" etnonimi zaman içinde anlam değiştirmiştir. İlk olarak hem Türkçe hem de Moğolca konuşan ve Moğolistan'da yaşayan bir grup insanı tanımlıyordu. Daha sonra Doğu Avrupa'daki tüm Türkler ve Moğollar için kullanılmaya başlandı. Premodern Avrupa yazarlan, ismi Latince cehennem anlamına gelen 'Tartarus" kelimesiyle bağlantılı olarak ek bir "r" harfi ile yazmışlardır; yani "Tartars." Bu isim, Orta Asya'run eski haritalarında sıkça bulunur. Bugün ise Tatar, Rusya, Ukrayna ve Polonya'daki Türkçe ve Moğolca konuşan Müslümanlar ve Budistler için kullanılmaktadır.**

Timuçin'in babasını zehirleyerek annesini, küçük çocuklan ve tek bir öküz arabasıyla kaçmaya zorladılar. Daha önceki ve sonraki pek çok bozkır lideri gibi, Timuçin'in bir atı çalması onun ilk savaşçı başarısıydı. Gençliğinin büyük bir kısmı hayvan hırsızlığıyla geçmiş, bu da ona cesur ve yetenekli biri olarak ün kazandırmıştır.

Utanç, gurur, intikam arzusu ve zekâ, Timuçin'i, ailesinin aşağılanmasının ardındaki güçleri araştırmaya itti. O zamanlar Moğolların yazılı bir dili yoktu, ama ozanlar ve hikâye anlatıcıları bozkırları aşıyor, çobanların çadırlarında ağırlanıyor, bir akşamlık eğlence karşılığında gece boyunca besleniyor ve kendilerine yatacak bir yer veriliyordu. Bu ozanlar resitallerine, Homeros'un ozanları gibi bir arpla değil, parşömeni at başı şeklinde oyulmuş ve biri aygırdan diğeri kısraktan olmak üzere özenle seçilmiş ve örülmüş at kıllarından yapılma iki kordonla gerilmiş yaylı bir kemanla eşlik ederlerdi. Aygır kordonunun sesleri dörtnala koşan atın bas notalarını çağnştınrken, kısrak kordonunun sesleri atın kişnemesini hatırlatıyordu. Timuçin belki de bu tür performanslar sayesinde, bozkınn tarihi ve siyasetine dair bir kavrayış geliştirmiştir.

Timuçin'in dedelerinin zamanında, uzak Çin saraylarında ihtişam ve lüks içinde yaşayan yüce Kitan kağanı, cömertliğini at yetiştiren tebaasıyla paylaşmadı ve bozkırlarda ava çıkmak için Kitan soyundan gelen ricaları görmezden geldi. Atlılardan oluşan ordusu onu terk etti; tabi halklarından biri olan Curçenler ona saldırıp onu esir aldı.

Curçenler Doğu Mançurya'dan gelmişlerdi ve Kitanlar ile Moğolistan'dan gelen diğer halkların aksine su ve ot bulmak için göç etmek zorunda kalmamışlardı. Anavatanlarını sık ormanlar kaplıyordu. Kazançlı at ticareti için hayvan yetiştirmek amacıyla ağaç kesimi yapıyorlardı. Hırslı bir han olan Aguda, başlangıçta Kitanlara Curçen atları sattı, ancak

1117'de San Nehir'in güneyinde Çin'i yöneten Song Hanedanı'nın tedarikçisi olmak için gizli müzakerelere girdi. Curçenler, imparatorlukları onları Song'dan ayıran Kitanlann dikkatini çekmemek için bu atları deniz yoluyla Hangzhou'ya gönderdi. Song, Aguda ile doğrudan anlaşmayı kabul ederek Curçen Han'ın otoritesini sağlamlaştırdı ve at yetiştiren klanlan kendi bayrağı altında toplamasına yardımcı oldu. Daha sonra zayıf ama gururlu Kitan imparatoru Tianzu'ya, Curçen bağımsızlığım tanıması için meydan okudu. Bu reddedilince, Aguda Kitan İmparatorluğu'nu istila etti ve imparatorluk kırılan çadır direğinin üzerine çöken bir çadır gibi yıkıldı. Kitan at yetiştiricileri daha şanslı ve cesur olan Aguda'ya hiç tereddüt etmeden ve çekinmeden bağlılıklarını bildirdiler.

1142 yılma gelindiğinde Curçenler en çılgın hayallerinin ötesinde bir başarı elde etmişlerdi. Sadece rakipleri Kitanlar aniden çökmekle kalmadı, aynı zamanda eski hamileri Songlar bile bir anlık zayıflık göstererek Curçenlerin Sarı Nehir'in aşağısındaki geniş toprakları işgal etmesine izin verdi. Bu eski at yetiştiricileri artık eski Tang İmparatorluğu'nun üçte birine hükmediyordu. Pekin bu gezgin hanların üç başkentinden sadece biri haline geldi.

Curçenler, Çin Hanedanı'nının altın anlamına gelen *Jin* adım aldılar. Bozkır halklan buna uygun olarak onları Altın Hanlar olarak adlandırdı. Kitanlann başma gelen kaderden kaçınmak için Curçenler bozkın düzenli olarak ziyaret ettiler ve bozkır siyasetine büyük önem verdiler. Her ne pahasma olursa olsun başka bir Abaoji veya Aguda'nın ortaya çıkmasını önlemek istiyorlardı ve bunu yapmak için bozkır klanlan arasmda Timuçin'in babasının ölümüne yol açan çabşmalan kışkırttılar.

Timuçin'in gezgin ozanlardan dinlediği hikâye buydu ve onun için çıkanlacak dersler açıktı. Yarı yerleşik Kitanlar Curçenlere yenik düşmüşlerdi. Şimdi Curçenler de kısmen Çin'e

yerleşmişlerdi. Altın Hanlar Çin Seddi'ni güçlendirdiler, at yetiştiren şefleri sadakatleri için ödüllendirdiler ve hırsla-n için cezalandırdılar. Ama bir noktada Timuçin, Curçen'in bozkırm tüm gücünü toplayacak bir sonraki cennetten kovul-muş hükümdara yenik düşeceğini biliyordu. Mesele sadece bunun ne zaman ve kim tarafından olacağıydı.

" İğdişierimiz Şişman "

Moğolcada canlılık ve güç anlamına gelen kelime *klıii-nıor*, yani "rüzgâr" ile "at"tır. Hunlar zamanından beri Moğolis-tan'ın sakinleri, hızlı atlarıyla rüzgârlı bozkırlarını aşmakta-dır. Bu devasa ülkede bulunan yaygın at gücünü çağrıştıran uygun bir ifadedir.

Modern Moğolistan, kabaca Timuçin'in fetih kariyerine başladığı topraklara karşılık gelir. Birleşik Krallık'tan nere-deyse altı kat, Teksas'tan ise iki kat daha büyük olan Moğolis-tan, üç farklı ekosisteme ve çobanlık türüne ev sahipliği yap-maktadır. Batı Moğolistan'daki Altay Dağları ve kuzeydeki ormanlık Khangai ve Khentii Dağları, İran'da olduğu gibi dikey yaylacılığı gerektirir: yazın yüksek rakımlara yapılan zorlu yürüyüşler ve ardından kışın vadilere iniş. Bozkınn hâ-kim olduğu Orta Moğolistan'da çobanlar taze ot bulmak için mevsimsel olarak kuzey enlemlerinden güney enlemlerine, çoğu zaman 1600 kilometre kadar uzağa seyahat ederler. Kar bir engel değil, daha ziyade bir hedeftir. Güneydoğu Moğolis-tan'ın misafirperver olmayan Gobi'sinde* sürüler yazın yük-sek yerlerde otlar ve iklim elverişsizleştikçe soğuk rüzgârlar-dan korunmak için çukurlara ve vadilere sığınır.

Bu toprakların bitkisel kaynaklarından faydalanmak için Moğol çobanlar beş baş hayvanın her birini beslemiştir: Ge-

• Gobi Moğolcada "çöl" anlamına gelmektedir.

leneksel öncelik sırasına göre at, deve, sığır, koyun ve keçi (deve daha önceki dört baş hayvana bir ektir). Bu hayvanlann hepsi bozkırın hem dağ hem de çöl ekosistemlerinde hayatta kalabilir, ancak yoğunlukları değişkendir. Bozkırda 75 koyun için gereken en az 250 dönümlük alan dağlarda sadece 50, Gobi'de ise sadece 25 koyunu besler. Develer aslında doğal yaşam alanları olan Gobi'yi tercih ederler, çünkü metabolizmaları sodyum açısından zeng;in otlara ihtiyaç duyar.

Atlan gütmek az dokunuş gerektiren bir faaliyetti, çünkü hayvanlar vahşi kuzenlerinden biraz farklı olarak kendi başlannın çaresine bakıyordu. Sürekli hareket eder, yürürken bir şeyler kemirir ve burun deliklerini ot kokusu için geniş tutarlardı. Sürüyü aygırlar yönetirdi; bozkıra gelen bir Orta Çağ Çinli ziyaretçinin gözlemlediği gibi, "Aygır [öndeki kısrağı] ısınr ve onun geri gelmesini sağlar. Eğer başka bir sürünün aygın gelir ve sürüye izinsiz girerse, sürünün aygırı onu tekmeler, ısırır ve gitmesini sağlar. Her biri kendininkini ayırt eder." Aygır ve kısrak sürüyü su aramaya götürür ve yırtıcı kurtlan ve dağ aslanlarım kovalar. Gözlemciler sık sık Moğol midillilerinin, *Przewalski* atına benzediğini belirtmektedir. Bunun nedeni ise birincisinin İkincisinden türemiş olması değil, her ikisinin de aynı habitatta yaşaması ve bu iklime uyum sağlamak zorunda kalmış olmasıdır. Bir biniciyi uzun mesafelerde, ölçülü bir tempoda taşımak için iyidirler ve hayvancılıkla ilgili bilgisiz ya da az bilgili olmak bir sorun değildir.

13. yüzyıl Moğol sürüsünün büyüklüğü, Timuçin'in yükselişi için çok önemliydi. O dönemde atın Moğol hayvan varlığırun %30'unu oluşturduğunu gösteren kanıtlar vardır. Moğollann bir başka ortaçağ Çinli gözlemcisi, "Bozkırlarda seyahat ettiğimde hiç yürüyen birini görmedim. Ordunun başındakilere gelince, her adam bir ata biner ve acil bir duruma karşı hazırlıklı olmak için kural olarak peşinde en az beş ya

da altı, hiç değilse üç ya da dört at bulundurur. Fakirlerin bile bir ya da iki ah olmak zorundadır." O dönemin Moğolları, kazançlı at ticareti için hayvan yetiştirdiklerinden, çobanlık, yiyecek ya da ulaşım için ihtiyaç duyduklarından çok daha fazla at besliyorlardı. Moğolların Moğolistan'daki seleflerinin her biri -Hunlar, Türkler ve Ki tanlar- onları geçim için yaptıkları çobanlığın ötesine taşımak için bu ticarete bel bağlamıştı. Moğolistan, Mançurya, Gansu ya da Orta Asya'mn aksine hem tarımdan hem de yerleşik şehirlerden yoksundu ve bu yüzden atlar Moğollar için tek zenginlik kaynağıydı. Özellikle Orhun Dağları at ve canlı hayvan ticareti için önemli bir merkezdi. Timuçin'in gençliğinde, Alhn Hanlar ve Song Çinlileri arasmdaki savaşlar atlara olan talebi arhrdı. Alhn Han, 200 bin hane arasında paylaşhrılmak üzere, bugün yaklaşık 500 milyon ABD doları değerinde olan yıllık 80 bin kadar at ithal etmek zorundaydı. Bu da ortalama bir at yetiştiricisini, Pekin'deki ortalama bir işçiden yaklaşık iki kat daha yüksek bir refah düzeyine taşıyordu.

Görünüşe göre 13. yüzyılın başlarında olduğu gibi, havalarm iyi olduğu birbirini izleyen yıllarda sürüler çok kalabalıklaşmışhr. Ortaya çıkan at nüfusuna ilişkin tarihlendirme girişimleri geniş bir zaman aralığına yayılmaktadır, ancak kabaca 3 milyonu baz alabiliriz. Bunların üçte birine tekabül eden bir milyonu, Moğolların geleneksel olarak savaşa sürdükleri olgun iğdişlerdir çünkü kısraklara damızlık olarak, aygırlara ise sürü gütmek için ihtiyaçları vardı. Kısraklar aygırlardan daha dirençli, daha güvenilir ve susuzluğa daha dayanıklıydı; Timuçin bile bir aygıra binmemişti. Ancak bu kadar çok sayıda iyi beslenmiş iğdişin bulunması, Moğollan bir zorlukla karşı karşıya bırakıyordu. Fazlalıkları Altın Han'a satamazlardı. Timuçin'in silah, arkadaşlarından biri, "İğdişlerimiz çok şişman," diyerek soruna üstü kapalı bir şekilde

işaret ediyordu. Moğolistan'ın yağmurları, otlan ve iğdişleri Cengiz Han'ı yaratmadı ama fetihlerini onlar olmadan anlamak mümkün değildir.

Cengiz Han'ın Fekilileri (1206-1227)

Curçenler Tatarlann kanatlarını kırma zamanının geldiğine karar verdiğinde, Timuçin kendi taraflarına çektikleri yerel şeflerden biriydi. Timuçin, babasının öldürülmesini bizzat Pekin'in kışkırttığını bilerek, soyundan gelen düşmanlarını hevesle avladı. Tatarlara karşı yürüttüğü başarılı sefer, Timuçin'in eski rakipleri de dâhil olmak üzere zamanının en başanlı askerlerini etrafında toplamasını sağladı. Timuçin'in kuvvetleriyle daha önceki bir çatışmadan kaçan bir düşman savaşçısı, Timuçin'in en sevdiği atı olan beyaz ağızlı bir kestane atını Part atışıyla (atının krupu üzerinden) vurmuştu. At ölmüş ve savaşçı kaçmışta. Daha sonra gözcüler onu yakaladı ve yargılamak için Timuçin'in önüne sürükledi. "Senin beyaz ağızlı kestane atını vuran bendim," diye itiraf etti, "ama yaşamama izin verirsen, sana onun gibi birçok at bulurum." Timuçin cevap verdi: "Böyle bir adam bizim tarafımızda olmaya değer. Ona 'Ok' diyeceğim." Sonra Ok en başarılı Moğol generallerinden biri oldu. Bir savaşta, beyaz ağızlıklı birkaç kestane rengi at ele geçirdi ve yeminini yerine getirmek için onları Timuçin'e sundu.

Cengiz Han'm fetihleri Mogollara sadece ilave atlıları değil, aynı zamanda zengin Kitan ve Curçen şeflerinin daha büyük, depolanmış atlarım da getirdi. Bu sayede seçkin muhafızlarım ağır süvarilere dönüştürebildi. Cengiz Han'm generali Bo'orchi böylesine coşkulu atlara binme konusunda o kadar deneyimsizdi ki, dünya fatihi onu uyarmak zorunda kaldı: "Kamçıyı sakın kullanma, sadece yelesini kamçının sapıyla okşa."

Savaş alanında kazanılan müttefiklerle birlikte, Timuçin'in Moğolistan'da iktidar için kalan rakiplerini yenmesi on yıl süren bir sefer gerektirdi. Timuçin 1206'da yeni tebaası olan halkları kendisini Cengiz Han ya da "evrensel hükümdar" olarak kabul etmeye ikna etti ve "Hunlann *chanyıisu* gibi binlerce yıldır görülmemiş bir imparatorluğa sahip olacağız!" öngörüsünde bulundu. Daha sonraki bir hanedan vakanüvisi, Cengiz Han'ın üstün gücü ele geçirmesini atlı bir metaforla anlatır: "Günlerin Alaca Atı, emirinin uylukları arasında uysaldır," diyerek, bozkır geleneğinde siyah ve beyaz bir atın binicisinin gece ve gündüze, yani zamanın ta kendisine hâkimiyeti sembolize ettiğini hatırlatır.

Gerçekten de Cengiz Han gelecekteki hırslarının işaretini vermek için atlarm ve renklerinin kozmik sembolizminden yararlandı. Hunlar ve imparatorluk Kitanları örneğini izleyerek, güneyi temsil eden doru atlarm soluna, kuzeyi temsil eden siyah atların da sağına binmesini emretti. Mavi-gri atlar doğuyu, beyaz atlar ise batıyı temsil ediyordu. Ordusunun merkezinde Cengiz Han sekiz altın palomino kısrağından birine binerdi. Kozmik olarak hizalanmış süvarileri dünya egemenliğini sembolize ederken bir yandan da onu istiyordu.

Yeni Moğol İmparatorluğu'nun geriye kalan en tehlikeli düşmanı, Cengiz Han'ım hegemonyasma meydan okumak için rakipleriyle entrikalar çeviren Altın Han Wanyan Yongji'ydi. Cengiz Han ile babasınm kırk yıl önceki ölümünden sorumlu olan bu klan arasında var olan kan davası için harekete geçmenin zamanı gelmişti. Başlangıçta rakibinin topraklarını vergi ödeyen bir tebaa durumuna düşürmek istiyordu, ancak tekrarlanan saldırılan karşısında pek çok Curçen ve Kitan, Altın Han'ı terk ederek güneye kaçtı ve Pekin'i kaderiyle baş başa bıraktı. Moğollar artık Kitanlan, Curçenleri ve Kuzey Çinlileri yeni imparatorluklarına katmışlardı.

Cengiz Han'ın olağanüstü genişlemesinin arifesinde, Avrupa ve Asya'nın büyük bir kısmı uzun zamandır at yetiştiren halklar tarafından yönetiliyordu. Bugünkü Batı Rusya, Ukrayna, Moldova ve Romanya'da Kıpçak Türkleri sürülerini otlatıyordu. Eski İskitlerin torunları olan Alanlar, Karadeniz ve Hazar Denizi arasındaki bozkırlarda yaşıyordu.* Anadolu ve İran'da Türkmenler çoğunluktaydı. Afganlar ve Türkler Hindistan'da iktidarı paylaştılar. İç Asya Türk, Tibet ve Moğol uluslarından oluşan bir yamalı bohça gibiydi. Bu geniş bölgede pastoral yaşam tarzının tekdüzeliği, Cengiz Han'ın egemenliğini kabul ettirmesini kolaylaştırdı. Bölgenin önceki yüzyıllarda küçük, savaşan devletlere bölünmüş olması onun fethini kolaylaştırdı.

Cengiz Han batıda, otoritesini tanımayı reddeden Moğol ve Kitan gruplannı takip etti. Balasagun Türkleri akıllıca bir kararla Moğol derebeyliğini savaşmadan kabul etti. Bu, imparatorluğunu o zamanlar Kıpçak kökenli Memlûkler tarafmdan yönetilen Maveraünnehir sınırına kadar getirdi. Kiev'le aynı dönemde savaşan Kıpçakların yakın kuzenleriydiler ama daha at dostu olan Ortadoğu onlara çok daha büyük bir rol sağladı. Memlûk süvarileri olarak Mısır'a kadar uzanan hükümdarlar tarafmdan aranan Kıpçaklar, hızla kendi hanedanlık hırslarını geliştirdiler. Vaha şehri Harezm'in (Özbekistan'daki modern Hiva) kontrolünü ele geçirdiler ve yöneticileri eski İranlı Harezm Şahı ünvanını aldı. Hem savaş sanatlarmda özenle eğitilmiş Memlûklere hem de bozkırdan gelen Kıpçak atlılarına dayanan güçlü bir ordu kurdular. İki kuşak içinde Harezmşahlar İran'ın hükümdarı olarak Selçuklulann yerini aldılar ve Bağdat halifesini yok olmakla tehdit ettiler.

• Kıpçaklar ve Alanların yerleşik torunlan sırasıyla Moldova'da Gagavuzlar ve Kuzey Kafkasya'da Osetler olarak bilinir.

Bozkırın at gücüne dayanan ve hızla büyüyen iki devlet, Kıpçak ve Moğol, en iyi koşullarda bile bir arada var olmak için mücadele ederdi; yağmalanan kervanlar, kaçan klanlar ve at baskınlan gibi çok fazla potansiyel çatışma noktası vardı. Bu Kıpçakların İslâmî kabul etmiş olmalan ve bu yüzden şamanist Moğolları ilkel görmeleri bir başka tartışma konusuydu.' Harezm şahı Ala'uddin, Cengiz Han'dan kaçan Türklere ve Kitanlara sığınak vererek bir düşmanlık ortamı yarattı. Şah'ın daha sonra Cengiz Han'ın Orta Asya'daki Otrar kentindeki elçilerini öldürtmesi bardağı taşıran son damla oldu: MS 1218'de savaş patlak verdi.

Bu çatışmanın başlangıcında kazananı tahmin etmek zor olacaktı. Moğollar ve Kapçaklar, özenle hazırlanmış tam vücut zırhlarıyla korunan güçlü savaş atlarma binmiş seçkin binicilerden ve küçük bozkır midillilerine binmiş daha hafif okçulardan oluşan benzer süvari ordularına sahipti. Cengiz Han Moğolistan ve Kuzey Çin'de, Harezmşah ise Maveraünnehir ve İran'da büyük imparatorluklar kurmak için yaklaşık yirmi beş sene harcamışlardı. Ala'uddin daha önce Çinlileşmiş Kitanların saldırılarını püskürtmüştü, bu yüzden Moğollan da aynı şekilde bertaraf edeceğinden emindi. Yine de Cengiz Han sahada Kapçaklara karşı galip geldi. Belki de kendi otlaklanndan çok uzakta faaliyet gösterdikleri için, Moğol ordusu kendi varlığı için savaşırken, Kıpçak klanları savaşların kendileri için yanlış yöne gittiğini gördüklerinde taraf değiştirebiliyorlardı ve değiştirdiler de.

Maveraünnehir'in büyük şehirleri için ne yazık ki, belediye liderleri Moğolların doğu bozkırlarından gelen bir başka

---

*** Doğu Avrupa'da şamanist gelenekleri olan veya bazı durumlarda Ortodoks Hristiyanlığı benimseyen bu akrabalarından farklı olarak o bölgedeki önceki bir Türk nesli olan Hazarlar, Yahudiliği kabul etmişlerdi.**

akına grubu olduğuna inanmış ve onları duvarlarla çevrili surlarının arkasında beklemeye karar vermişlerdi. Moğol süvari ordusunda Çin'den devşirilmiş kuşatma savaşı uzmanlarının da bulunduğunu çok geç olana kadar fark etmediler. Harezmşah'ın şehirleri Hive, Merv ve Nişabur birer birer düştü. Cengiz Han o zamanlar kabul edilen savaş kanunlannı uygulayarak, direnen tüm şehirlerin sakinlerini kılıçtan geçirdi. Teslim olmak bile şehirleri korkunç sahnelerden kurtaramadı. Buhara kapılarını açtıktan sonra Moğollar atlarını Cuma Camii'ne sürdüler ve burayı bir kraliyet sarayı sandılar. Cami görevlilerine "Atlarımız aç/' dediler, "onları besleyin." Caminin kütüphanesindeki kitaplıklar alelacele ters çevrilip yemle doldurularak derme çatma yemlikler haline getirildi. Kutsal kitaplar saman ve pislik içinde yatarken, İslam doktorları Tanrı'nın gazabının iş başmda olduğunu gördüler.

Ardından Moğollar yakınlardaki Semerkant'ı harabeye çevirdi; kraliyet mihmandarı Cengiz Han'a teslim olmak için fillerinin üzerinde enkazdan çıktı. "Filler beslenmeli," diye yalvaran mihmandarlar, Cengiz Han'ın onları ordusuna katmaktan memnun olacağını varsayıyordu. Ama filler Cengiz Han'm derin duygular beslediği bir hayvan değildi. "Onlan neyle besliyorsunuz?" diye sordu. Fillerin ot yediği söylenince, hayvanlann Semerkant'ın dış mahallelerinde başıboş bırakılmasını emretti ve yeterli yem bulamadıkları İçin orada açlıktan öldüler. Belki de Han, kamını kendi kendine doyuramayacak bir hayvanı düşünemiyordu.

Harezmşah, atlı ve şehir kayıplarının artmasına rağmen, bir noktada Moğolların uzak vatanlarına geri dönmek zorunda kalacakları umuduna tutunarak boyun eğmeyi reddetti. Cengiz Han'ın dönüşüne izin vermeden önce direnişi ezme kararlılığını hesaba katmamıştı. Harezmşah, hâlâ kendisine

sadık olan memlûkleriyle birlikte, peşindeki Moğollan Orta Asya, Horasan, Afganistan ve Hindistan'a kadar vahşi bir kovalamacaya sürükledi. Böyle bir kafileyi, bugünün asfalt yolları ve motorlu araçlarıyla bile hayal etmek zordur. Moğolistan'dan yukarı Ceyhun'a kadar 4800 kilometre; Ceyhun'dan Cengiz Han'ın mola verdiği İndus'a kadar yaklaşık 2400 kilometre daha... Bu seferin sonraki aşamalarında bile Moğollar en az 100 bin at kullanmışlardır. Modern bir ordu gibi değil de aileler, çadırlar ve sürüler eşliğinde göç eden bir sürü gibi hareket ediyorlardı. Her savaşçı sefere 10 atla başlamıştı: 5 tanesi savaş için, 3 tanesi yemek için ve 2 tanesi de sürü gütmek için. Küçük hayvanlar da dâhil olmak üzere, yanlarında bir milyon çiftlik hayvanı getirmişlerdi. Moğollar günde 8 ila 9 kilometre ilerleyerek hayvanların yol boyunca otlamasına izin veriyordu. Aynı otun çok fazla hayvan tarafından otlatılmamasını sağlamak için yaklaşık 16 kilometre genişliğinde bir cephede hareket ettiler. Bu aynı zamanda ordunun herhangi bir direnişi kuşatma kapasitesine sahip, savaşa hazır bir düzende kalmasını sağladı. Bu büyük at sürüleri için tahıl ve yem ele geçirilmesi kaçınılmaz olarak Moğol ordusuna atfedilen yıkım ve katliamlarla sonuçlandı.

1221 yılında, Harezmşah'ın oğlu ve halefi Celaleddin'in peşinde ve bugünkü Pakistan'da İndus kıyılarında bulunan Cengiz Han, Moğolistan'da bir isyan çıkacağı söylentilerini duydu. Ordu Afganistan ve Maveraünnehir üzerinden geri döndü. Büyük Han'ın Orta Asya'ya dönüş haberi bile Moğolistan'daki isyan eğilimlerini bastırmıştı. Bu arada Celaleddin İran'a kaçtı ve burada Moğol ordularını taciz etmeye devam etti, ama sonunda kervan soyguncuları tarafından öldürüldü. Cengiz Han'ın kişisel fetihleri sona eriyordu, ama çocukları ve torunları bozkırın dört bir yanma seferler düzenlemeye devam ediyordu.

Cengiz Han’ın Devrimi

Cengiz Han'ın çağdaşlan ona "Dünya Fatihi" diyordu. Daha önce hiçbir lider ya da ulus Çin, Orta Asya ve Ortadoğu'daki güçlü rakiplerini alt etmeyi başaramamıştı. Kendisini eski Hunlarm chnı/Ṃ'sunun varisi olarak görse de, aslında bozkır devletçiliğinde bir devrime öncülük etmişti. Yüzyıllar boyunca bozkır at yetiştiricileri, sürekli avcılık ve savaş eğitimleri sayesinde yerleşik devletlere karşı bir dereceye kadar askeri avantaj elde etmişlerdi. Bu sayede komşularına akınlar düzenleyebiliyor; Selçuklular, Ki tanlar, Curçenler ve Kıpçaklann yaptığı gibi fırsatçı davranarak toprak işgal edebiliyorlardı. Ancak Cengiz Han'ın başarıları başka bir ölçekteydi.

Dünya Fatihi'nin orduları ***chanyu'nun*** ya da Türklerin kağanının ordularından daha büyüktü. Bazı modern tarihçiler Moğol ordularının sözde büyüklüğünü bir hikâye anlatıcısının coşkulu abartası olarak değerlendirmiştir, ancak 600 bin savaşçıdan bahseden çağdaş kaynakları göz ardı etmek için iyi bir neden yoktur. At yetiştiricileri silahlanmış bir ulus oluşturuyordu. Moğollar gibi bir milyonluk bir nüfus, 250 bin ila 300 bin arasında sağlam vücutlu, yetişkin erkek toplayabilirdi ve bunların hepsi çobanlık yaşam tarzları itibarıyla sahaya çıkmaya hazırdı. İç ve Orta Asya halkları birleştirildiğinde, 600 bin sayısı bir masal olmaktan çıkıyordu. İnanılmaz ve eşi benzeri görülmemiş olan şey ise Cengiz Han'm bozkır at yetiştiricilerini nasıl edip de tutarlı bir siyasi ve askeri güç haline getirdiğidir. Bunu yapmak için muazzam zorluklara göğüs germiştir.

At yetiştiricilerinin liderlerinden herhangi biri, onların bozkır coğrafyasma dağılmış yapışırım üstesinden gelmek zorundaydı. Birlikte sürü güden birkaç aile orta büyüklükte bir şehir kadar yer kaplıyordu; Cengiz Han'm Moğolistan'ı

Teksas'ın üç katı büyüklüğündeydi. Bozkır boyunca iletişim kurmak zaman alıyordu. Büyük bir savaşçının ölümü gibi önemli bir olayın müttefiklerine söylenti olarak ulaşması bir ay, resmî olarak teyit edilmesi ise 45 gün sürüyordu.

Müttefikler çağrıldıktan sonra toplanmaları ve ordu haline gelmeleri zaman alıyordu. Tüm atlar için yeterli otlak alanlarının yanı sıra kamp alanlarının da belirlenmesi gerekiyordu. Bu, on binlerce ab ve katarı oluşturan daha da fazla sayıdaki diğer hayvanları barındırmak için toplanma noktasının genellikle bir vilayet büyüklüğünde devasa olması gerektiği anlamına geliyordu. Gözlemciler genellikle bu orduların hareket etme hızına şaşırırlardı, ancak belki de şaşırmamaları gerekirdi; tıpkı köpekbalıkları gibi bu ordular da hayatta kalmak için hareket etmek zorundaydı. Herhangi bir yerde çok uzun süre kalırlarsa, hayvanları için mevcut otlakları çabucak tüketirlerdi.

At yetiştiricisi ordular, atların yağ rezervlerini geri kazandıklan ilkbaharın sonlarından başlayarak ve toprakta yürüyüş sırasında hâlâ yeşil ot varken, dar bir mevsim aralığında at sürmek ve fethetmek zorundaydı. Yaz sonunda otlaklar çıplak kalır ve yağmacı bir orduyu artık besleyemezdi. Kışm, sıklıkla aşırı soğukla birlikte, bazen atlarla diğer hayvanların topluca telefine neden olan korkulu *zuid* meydana gelirdi. Bu tür felaketler müstakbel bir fatihin seferini kalıcı olarak sona erdirebilirdi. Dağılma, mevsimler ve hava koşullan, at yetiştiricilerinin güçlerinin avantajlarını korumak için hızlı ve kararlı bir şekilde saldırmaları gerektiği anlamına geliyordu.

Cengiz Han sadece askerlerini değil, onlann ailelerini de yönetmek zorundaydı. Erkekler ön saflarda at sürerken, kadınlar ise çocuklara ve sürülere bakıyordu. Bu, savaş planının başansma bağlı olarak kampı tehlikeden uzak tutmak; hızla ileri ya da geri hareket etmek; arabaları, kamp alanlarını ve

hayvanları yıllık göçler sırasında yaptıkları gibi verimli bir şekilde organize etmek için usta atlı kadınlar gerektiriyordu. Bazen kadınlar da savaşa katılırdı. Büyük sorumluluklan göz önüne alındığında, kadınlar Moğol toplumunda büyük bir prestije sahipti. Yerleşik toplumlardaki kız kardeşlerinin aksine kadınlar kocalarının yanında at sürüyor, onlarla askeri ve siyasi stratejileri tartışıyorlardı. Cengiz Han'ın sadece erkekleri harekete geçirmeye değil, kadınları da yanında tutmaya ihtiyacı vardı. Annesiyle başkarısı, Moğol zaferleri konusunda büyük övgüyü hak ederler.

Çalkantılı gençliğinde ihanet ve tutarsızlık kurbam olan Cengiz Han, yakın çevresine kah bir disiplin getirmeye kararlıydı. Diğer bozkır liderleri tekrarlanan ihanetleri genellikle affederken, Cengiz Han emirlerin yerine getirilmemesi veya itaatsizlik için amansız bir cezalandırma politikası uyguladı. Düşman karşısında kaçan birlikler ve savaş alanına ulaşamayan generaller öldürülüyordu.

Cengiz Han kendisine ve fetih girişimine doğrudan kişisel sadakat talep ediyordu. En yakın işbirlikçilerinden "atlarım" diye bahseder, görünüşte içgüdüsel olan sadakatlerinin yanı sıra böyle derken cesaret ve güçlerini de kastederdi. Kendisini, sürüyü bir arada tutmak için ısıran ve tekmeleyen bir aygır gibi görüyordu. Geleneksel reisleri bir kenara itti. Terfileri kesinlikle liyakate göre yapıyordu, böylece düşük soydan gelen ya da soyu belirsiz cesur savaşçılar geleneksel şeflerin oğullarına komuta etmeye talip olabiliyordu.

Cengiz Han, takipçilerinin en değerli ayrıcalıklarını kısıtladı. Kitanlar gibi Moğollar da askeri seferleri avcılıkla birleştirmeyi severdi. Anavatanlarının yakınlarında yapılan kısa seferler için bu bir sorun teşkil etmiyordu. Ancak Cengiz Han'ın öngördüğü uzun fetih seferleri için çok avlanmanın, hem insanlan hem de atlan yorarak onları karşı saldırılara

karşı savunmasız bırakma tehlikesi vardı. "Sizi yüksek dağların ötesine gönderiyorum. Geniş nehirlerden geçmelisiniz/' diye uyardı kuvvetlerini. "Atlarınızı boşa yormamalısınız." Generallerine, birliklerinin vahşi hayvanların peşine takılmalarına ya da sürek avı derdine düşmelerine izin vermemelerini emretti. "Ölçülü avlanın. Bu bir yasadır. Bu yasayı çiğneyen herkes yakalanıp şiddetle cezalandırılacaktır."

Ayrıca orduyu farklı uluslardan karma birlikler olarak düzenleyerek, geleneksel klan sadakati sorunlarını da ele almıştır. Her ne kadar sadakat ve kimlik, güven verici bir akrabalık efsanesini değil de her zaman bir ölçüde siyaseti içeriyor olsa da Cengiz Han birkaç yüzyıldır birbirleriyle savaşan halkları bir araya getirmeyi ve onlardan 100, 1000 ve 10 bin kişilik simetrik olarak düzenlenmiş savaş birlikleri oluşturmayı başardı. Moğolistan'ın çeşitli halkları —Calayir, Naiman, Kerait, Tatarlar ve Cengiz Han'ın kendi halkı- hepsi Moğol oldu artık belirli bir halka değil, onun liderliğindeki devlete atıfta bulunan bir isim. Kendi akrabalarına bir imtiyaz olarak, atalannın yakın soy grubunu Börçigin olarak yeniden adlandırdı ve bu, büyük Moğol devleti içinde bir kraliyet klanı olarak işlev gördü.

Bu yeni karma birimleri daha esnek hale getirmek için onları imparatorluğun uzak noktalarındaki askeri kolonilere yerleştirdi. Örneğin, Moğol Celayir halkının unsurları Irak'a, İskitlerin torunları olan Alanlar ise anavatanları Kafkasya bozkırlarından Pekin'e taşındı. Bu yeniden yerleştirme politikası, işgal altındaki halkları isyan etmek ve hatta kaçmak için gerçekçi bir olasılıktan yoksun bıraktı, çünkü tammadıklan ve güvenmedikleri insanlar etraflarını sarmıştı. Atalannın otlakları geleneksel liderlerin elinden alındı ve Cengiz Han takipçilerini, onlar için en önemli şey olan ot ve suya erişimi kullanarak gerektiğinde ödüllendirdi ya da cezalan-

dırdı. Muhalifler mera arayışında öylece eriyip gidemezlerdi çünkü bunu yaparlarsa, aynı değerli yemyeşil toprak parçasını talep eden, hâlâ sadık bir rakip grupla mutlaka karşılaşacaklardı.

Herhangi bir rakibe karşı hoşgörüsüzlük Cengiz Han'ın politikalarını şekillendirdi. İki yıl boyunca kara talihli Harezmşah'ın peşinden koşmuştu; bunun nedeni, sürekli yenilen bu düşmanın herhangi bir askeri tehdit oluşturması değil, Evrensel Han'a karşı gelen hiç kimsenin cezasız kalamayacağını herkese göstermekti. Aynı nedenle varisleri daha sonra bata bozkırlarındaki ve Mısır'daki Kıpçakların peşine düştü. Evrensel egemenlik iddiası onu, Çin'in Song imparatorlan ve Bağdat halifesi de dâhil olmak üzere vergi ödemekten kaçman her hükümdara saldırmaya itti. Öte yandan, Delhi'nin Memlûk sultanını uygun bir meblağın ödenmesi üzerine rahat bıraktı.

Rakiplerden arındırılan bozkır, Curçenler Ki tanları devirdiğinde Kuzey Çin'de yaşanan sandalye kapmaca oyunlarına bir daha tanık olmayacaktı. Moğol kuvvetleri, kendilerinden önceki Kitanlar, Curçenler ve Gök Türkler gibi Çin kültürüne asimile olmayacakta. Başkentleri Moğolistan'da kalacakta. Cengiz Han at yetiştiricilerinin geleneksel uygulamalarını pekiştirerek, onlara fethedilen şehirlerde değil çadırlarda yaşamalanm ve çiftçilik değil hayvancılık yapmalarını emretti. İmparatorluğun gücünün her şeyden önce ata bağlı olduğunu fark etti. Selçukluların aksine atlılarını köle askerlerle değiştirmeye çalışmadı, ama top ateşiyle ölmesi kuvvetle muhtemel birlikler olarak hizmet etmek üzere yerleşik halktan köylü leventler topladı. Dünya Fatihi, bu müthiş savaş makinesiyle dünyanın gelmiş geçmiş en büyük imparatorluğunu yarattı. Ancak belkemiğini at yetiştiricilerinin oluşturduğu bu imparatorluğun ekolojik sınırları çok iyi belirlenmişti.

Bir Çayır İmparatorluğu

Atın yaşam alanı Cengiz Han ve varislerinin bölgesel hırslarını belirledi. Moğol liderleri, askeri hedeflerini kendi atlarının ihtiyaç duyduğu alan açısından tanımladıklarında bunu dolaylı olarak kabul etmiş oluyorlardı. Cengiz Han'ın Doğu Avrupa'daki Kıpçakları fethetmekle görevlendirdiği oğlu Cuci Han, babasının emirlerini şu şekilde yorumlamıştır: "[Biz] Harezm'den [Volga üzerindeki] Bulgar ülkelerine kadar ve bu yönde Moğol atlarının toynaklarının gidebileceği kadar uzun süre yol gideceğiz." Çin'e saldırmakla görevlendirilen bir general olan Bayan, "Atlarımız Yangzi'nin sulanm içecek ve nehir kuruyacak," diye övünüyordu. Torun Hülagü, "Azerbaycan'dan Mısır kapılarına kadar bütün ülke Moğol atlarının toynaklarıyla çiğnenecek," diye kehanette bulundu. Dediklerini duyan, çayırdan bir imparatorluğu fethetmeyi hayal edenlerin binicileri değil de atlar olduğunu düşünürdü.

İster fetih iştahı atta yatıyor olsun, ister Dünya Fatihi kendini sürünün aygırı olarak görüyor olsun, Cengiz Han'm devlet yönetiminin çoğu atlarla ve onların beslenmesiyle takıntılı bir şekilde ilgileniyordu. Yüce gücü ele geçirdikten sonraki ilk icraatlarından biri, en sadık teğmenlerine at çobanlığı sorumluluğunu vermek olmuştu. Kısa sürede 10 bin kişiye ulaşan kişisel muhafızları, imparatorluk harasma ait olan ve giderek büyüyen at sürüleri için çobanlık ve seyislik yapıyordu.

Moğol savaş planları meralarm varlığına odaklanıyordu. Moğollar ne zaman yeni bir sefere çıksa, önde gelen general tarafından gönderilen elçilere, istilacı ordunun hayvanlarının otlatılması için kullanılacak olan otlaklardaki tüm hayvanların temizlenmesi emredilirdi. İster tarım amaçlı ister avalık için olsun, arazinin başka herhangi bir şekilde kullanılması

da yasaklanmıştı. Bir Moğol generalinin dediği gibi, "Ordumuzun başarısızlığının çoğu, sulanmayan ve beslenmeyen hayvanlann ölümünden kaynaklanmaktadır." Yeterli su ve yem bulunduğundan emin olmak için generaller kuvvetlerini bölüp önceden belirlenen bir buluşma tarihi ve yeri ile farklı rotalar üzerinden gönderiyorlardı. Arap tarihçi İbnül Esir gibi yerleşik devletlerden gelen yazarlar, Moğol ordusunun lojistik destek almadan hareket ettiğini, çünkü deve ve fillerden oluşan ağır yük katarlarına sahip olmadıklarını düşünüyorlardı. Aslmda Moğolların lojistik planlaması çok titizdi. Ordu birlikleri, askerlerinin ve ailelerinin kişisel sürüleriyle birlikte seyahat ediyordu; bu şekilde 17 milyon baş hayvan İran'a taşmdı. Bu tür göçler ordu tarafından sıkı bir şekilde kontrol edilip yürütülüyordu ve aslında generallerin sorumluluklarının bir parçasını oluşturuyordu. Moğollar, toprağı hem fethettikleri hem de işgal ettikleri için, çobanlann gelişebileceği herhangi bir bölgeyi güvenli bir şekilde fethedip yönetebilirlerdi.

Mera çoğu zaman bir savaş sebebi olarak görülüyordu. Bir Türk sultanı, komşu Moğol generaline kendisinin ve maiyetinin zengin Mugan otlaklarında (günümüzde İran ve Azerbaycan arasında bölüşülmüştür) kışlamayı planladığını bildirme küstahlığında bulunduğunda, MuganTn kendi topraklan içinde olduğunu düşünen Moğollar bunu derhal bir hakaret olarak algıladı ama gereken cevabı hesaplarını iyice yaptıktan sonra verdi. Kendi ordugâhım Mugan'dan kurnazca geri çekip Türklerin sayısız şatafatlı çadırlan, piknik yapan mücevherlerle süslü eşleri ve cariyeleriyle araziye yayılmasına müsaade ederken, onlan uzaktan izledi. Daha sonra küçük bir Moğol kuvveti, pek de savaşa hazırlıklı görünmeyen kamp alanına baskın düzenleyerek sultam kaçmaya zorladı ve kadınlann çoğunun yanı sıra altınlarını da ele geçirdi. An-

cak asıl büyük ödül, otlakların ta kendisiydi. Moğol generali Mugan'ı en sadık birliklerine tahsis etti.

Mera kontrolü, özellikle at güçleri arttıkça Moğol devletçiliğinin merkezinde yer aldı. Moğollar tarafından kontrol edilen at sayısı, Moğol anavatanındaki 3 milyondan bozkır imparatorluğundaki 10 milyona, yani dünya sürüsünün yansına yükseldi. Aynı zamanda Moğol İmparatorluğu artık kuzey Çin, Orta Asya, İran ve Afganistan'daki büyük yerleşik nüfusları da içeriyordu. Moğolların yerleşik halklar ve çobanlar arasındaki çatışmayı nasıl yönettikleri, yönetimlerinin kalıcılığını belirleyecek ve belki de haksız bir şekilde tarihsel itibarlarını büyük ölçüde etkileyecekti.

Moğollar fethettikleri halklarla ilişkileri konusunda, özellikle de otlağa olan açlıkları göz önünde bulundurulduğunda, hem acımasız hem de kural tanımaz olarak nitelendirilmişlerdir. Bir 14. yüzyıl tarihçisi, "Bazı birliklere Kitan ve Curçen topraklarının sınırlarında ve Moğolistan'ın sımr bölgelerinde ölçüsüz (sınırsız) yerler verdi," diye açıklamıştır. Burada basitçe düşmanlarının topraklarını ilhak etti ve askerlerine verdi. Başka bir seferde Cengiz Han'ın torunu Ank Böke, orta bozkırdaki İli bölgesini işgal etmiştir. Çiftçilerin ürünlerine el koymuş ve bunları kış boyunca atlannı beslemek için kullanmıştır;* çiftçiler açlıktan ölmüştür. Atlar yiyecek için insanlarla rekabet halindeyse, atların önceliği vardı.

Moğolların ordularını yerleştirme konusundaki bu yaklaşımı, istilanın ilk şokundan sonra kapsamlı bir yerleşim planı uygulamamış olan önceki bozkır istilacılarından büyük ölçüde farklıydı. Yüz yıl önce, Selçuklu hükümdarlan yalan çev-

---

• Tahıla el konulması, son derece sert bir önlemdi çünkü bunu atlara vermek kolik yapmalarına sebep olabilirdi. Bu anekdot, Ank Böke'nin otunun tükenmiş olduğunu düşündürmektedir.

releri için ihtiyaç duydukları toprakları ele geçirmiş, ancak onlan takip eden at yetiştiricilerini bulabilecekleri herhangi otlağı kullanmak üzere serbest bırakmışlardı. Bu durum Sultan Sencer'in kaçınlması da dâhil olmak üzere pek çok çatışma ve karışıklığa yol açmış; Moğollar İran'a vardığında ise Selçuklu gücü tamamen çökmüştü. Buna karşılık, her Moğol fethinin ardından, komutan general, sürü gütmeye devam eden askerlerine belirli otlaklar tahsis etmiştir. Fransisken bir misyoner olan William de Rubruck, "Her komutan, emrinde az ya da çok sayıda adam olmasına göre, otlaklarımn sınırlarını, yaz ve kış, ilkbaharda ve sonbaharda nerede otlamaları gerektiğini bilir," demiştir. İyi organize edilmiş bir hayvancılık, askeri birlikleri fethedilen nüfustan ayrı tutmaya yarıyordu.

Moğollar zaman zaman meraların daha da genişletilmesini öngörmüşlerdir. Cengiz Han Kuzey Çin'i ele geçirip Altm Han'ı devirdiğinde, başlangıçta kuzey ovasındaki tarımı ortadan kaldırmayı ve burayı tamamen Moğol atları için meraya dönüştürmeyi planlamıştı. Bir zamanlar Kuzey Çin'i yönetmiş olan at yetiştiricilerinin soyundan gelen Kitan ve Curçen danışmanları, tarımdan alman verginin vazgeçilen otlakları telafi etmek için fazlasıyla yeterli olacağından, onu bu soykırım politikasını izlememeye ikna ettiler. Paradoksal olarak, bu karar muhtemelen Moğolların Çin'deki kaderini belirledi; bu, sözü geçen topraklarda her zaman yabancı olacakları anlamına geliyordu. Kuzey Çin'i otlaklara dönüştürmüş olsalardı, belki de hiçbir zaman tahliye edilmeyeceklerdi.

istedikleri kadar Altın ve Gümüş

Cengiz Han'ın bindiği son at ***Josoto Boro,*** yani "Kırmızımsı Gri" olarak bilinirdi. Bir yaban eşeği sürüsü avında, imparatorluk avalan panik haldeki sürünün ortasına düştü ve yaban eşeklerinden biri ***Josoto Boro'ya*** doğru seğirtti. Şahlanan

at yaşlı kağanı sırtından attı. Bu düşüşten sonra Han, bir daha hiç iyileşemedi. Ölüm döşeğindeki Han, Moğollar arasında cömertliği ve misafirperverliği ile takdir edilen başanlı bir general olan üçüncü oğlu Ögeday'ı halefi olarak seçti.

Ögeday'ı yüce han ilan etmek için toplanan kurultay, ileride babasının fetihlerini yönetmekte karşılaşacağı güçlüklerin açıkça habercisiydi. Karakurum'daki bu kurultaya katılmak için o kadar çok Cengizoğulları aile üyesi, *noyon, noker* ve *kıırçi* gibi ünvanlara sahip memur, köle ve yancı gelmişti ki, kurultayı düzenleyenlerin yiyeceği tükenmişti; bu da Ögeday'ın hâlihazırda dillere destan olan misafirperverliği açısından şok edici bir eksiklikti. Karakurum'un çevresinde tüm hayvanları beslemeye yetecek kadar mera da yoktu. Kurultay erken dağılmak zorunda kaldı ve birçok katılıma böyle bir yolculuğu bir daha asla yapmamaya yemin etti. İmparatorluğun genişliği şimdiden bir sorun haline gelmeye başlamıştı. Bu durum Ögeday'ı, Moğol atlılarını İran, Doğu Avrupa, Hindistan, Kore ve Çin'e yeni fetih seferlerine göndermekten abkoymadı.

Genişleyen bir imparatorluğu yöneten rahat bir mizaca sahip olan Ögeday, muhteşem çadır kentinde her yıl binlerce kilometre dolaşarak tebaasıyla yüz yüze görüşüyordu ki bu, kişisel temasın kanun ve prosedürlerin önüne geçtiği bir çağda devlet yönetiminin önemli bir parçasıydı. Çok uzaklardaki Moğol generallerine talimat vermek ve onlarla görüşmek için hızlı ulak atlarından oluşan bir elçilik ağma güveniyordu. Nihayetinde eski Pers sisteminden esinlenen, *yam* adıyla bilinen Moğol elçileri, Ermenistan'dan Karakurum'a bir mesajı bir ayda ulaştırabiliyordu.

Yam, yoğunluğu ve büyüklüğü nedeniyle bu hızda teslimat yapabiliyordu: Örneğin ögeday'm Karakurum'daki başkenti ile Pekin arasmda, her 26 kilometrede bir olmak üzere

37 ulak menzili vardı. Marco Polo'ya göre, sistemin tamamında 10 bin ulak menzili ve 200 bin at vardı. Son olarak, dayanıklılıktan ziyade hız için eğitilen özel atlar, bir kuryenin günde 300 kilometre kadar yol almasını sağlıyordu.

Aslında birkaç farklı ***yanı*** ağı vardı: yukarıda anlatılan ağ Avrupa ve Asya arasmda acil diplomatik mesajları taşıyordu. İkincisi sadece yönetici aile arasmda çok gizli mesajlar taşıyordu. Üçüncüsü ise hediyeler gibi ağır malları yavaş ama güvenli bir hızda taşıyordu. Cengiz soyundan gelen prensler, yerelde ulak sistemini sık sık suiistimal ediyor, atlarını kendi ticari antlaşmaları için kullanıyorlardı. Moğol hükümdarlan giderek daha fazla büyük ticaretle uğraşıyordu: Ögeday'ın çadır kentini kurduğu her yerde, normalde boş olan bozkırda canlı hayvan ve lüks mal pazarları ortaya çıkıyordu. Moğollar, bozkırdaki tüm rakip hükümdarları ortadan kaldınp Sınırda tek bir vergi uygulayarak, tüccarların Ögeday'ın sarayına akın etmesini ve maiyetine hem ucuz hem de bol mal tedarik etmesini sağladılar. Moğollar yoksullukla tanışmışlardı ama artık zenginliğin tadını çıkaracaklardı.

Moğol sarayı erken dönemlerde önde gelen tüccarlarla iş ortaklıkları kurmuştu. Bu Orta Asyalı tüccarlardan biri olan Haşan Hacı, Cengiz Han'ın ilk ortaklarından biri olmuş; ona samur ve sincap postu karşılığında batıdan kaliteli atlar satmıştır. Hacı, at tüccarlarının Orta Asya siyasetinde sıklıkla oynadıkları bir rol olan Cengiz Han'ın elçisi ya da casusu olmuş olabilir. Hacının halefleri Ögeday ve ailesi için kârlı ticari merkezler işletiyor, onlardan borç para alıyor ve getirilerinin %70 kadarını patronlarıyla paylaşıyorlardı. Yabana tüccarlar han araalığıyla ticaret yapmak, gümüş paralarını Moğol kâğıt parasına çevirmek ve bu kağıt parayı yeniden satmak üzere mal satm almak için kullanmak zorundaydılar.

Bu düzenlemelerin bir sonucu olarak, muazzam zenginlik büyük hanın avuçlarına adeta aktı ve oradan da şaşırtıcı savurganlık gösterileriyle Moğol halkına yağdı. Ögeday herkesi hâzinesini ziyaret etmeye, diledikleri kadar altın ve gümüş götürmeye davet ederdi. Han'ın hâlâ altın ve gümüşten çok, hediyelerle güvence altına aldığı atlılarının sadakatine ihtiyacı vardı. Cengiz soyundan gelenlerin ticaretteki bu devrimi, Asya'nın zenginliğini yeniden Moğol halkına yöneltti ve onlann hem sadakatini hem de siyasi uyumunu sağlamlaştırdı.

Moğolların yeni keşfedilen zenginliği onlan at satıcısından alıcısına dönüştürdü. Moğol seçkinleri Maveraünnehir ve İran'dan hevesle at topluyordu. Batı Asya'nın daha ılıman iklimlerinde yetiştirilen bu atlar doğal olarak Moğolistan'a özgü atlardan daha uzun ve güçlü oluyordu. Tarihi kayıtlar, bu atlardan "M-Yi" yani "olağanüstü atlar" olarak bahseder. Bu atların bir kısmı Moğol vasallarından vergi olarak alınıyordu, ancak güçlü bir tüccar ticareti de devam ediyordu. Bugüne kalan delilleri bölük pörçük olsa da, Asya'da her yıl 500 bin atın ticaretinin yapıldığını ve bu ticaretin bugünün parasıyla 1 milyar ila 3 milyar dolar değerinde olduğunu tahmin etmek mümkündür. Bu, zengin hanlar tarafından alınan ve daha sonra 1 milyon Moğol arasında paylaşılan büyük bir gelir anlamına geliyordu. Olağanüstü atlara talep o kadar fazlaydı ki, at tüccarları Fransa'dan ağır kemikli savaş atlan getiriyordu. Atlar, Moğol İmparatorluğu'nun açık ara en değerli ticaret unsuru olmalıydı. Moğol devrimi, ticarette yerleşik çevreden artık zengin, güçlü ve pasifize edilmiş bozkıra doğru büyük bir yön değişimi yarattı.

ögeday'ın 1241 yılında destansı bir içki kavgası sırasında ölmesinin ardından iktidar, yeğeni Möngke'ye geçti. Savurgan ve neşeli Ögeday'ın aksine, yeni han geleneksel Moğol at yetiştiricisinin sade bakış açısını korudu. Dürüstlüğünün

bir örneği olarak, ***yamın*** özel kullanımı için zengin hanlann ödeme yapmaları konusunda ısrar etti. Möngke, sahip olduklan tüm refaha rağmen, Moğolların ancak bozkırda kalırlarsa imparatorluklarını bir arada tutabileceklerini; Curçenler, Kitanlar ve Selçukluların yenik düştüğü kaderden yani asimilasyondan kaçmabileceklerini anlamıştı. Moğolların Karakurum'dan yönetmesi ve yerleşik halklardan vergi alması, ancak aralarına yerleşmemesi gerektiğine inanıyordu.

13. yüzyılın ortalarında Möngke, Çin'deki Sarı Nehir'den batıdaki Tuna Nehri'ne, kuzeydeki Volga Nehri'nden güneydeki Pencap'a kadar uzanan 11,7 milyon kilometrekarelik bir alana -yani dünyadaki kara parçalarının %8'ine- hükmediyordu. Yine de Möngke, kardeşleri Hülagü ve Kubilay'ı bu sınırlan daha da genişletmeleri için sefere gönderdi. Bu iki hırslı lideri meşgul etmek politik açıdan iyi olacağından Hülagü Ortadoğu'yu fethetmeye, Kubilay ise artık Güney Çin'e çekilmiş olan Songlarla savaşmaya gönderildi. Her iki fetihçi kardeşin kaderi, çok farklı şekillerde de olsa, Moğol gücünü bozkırın ötesine genişletmenin zorluklarını simgeliyordu.

1258'de Hülagü, bozkır benzeri koşulların Moğol askeri kolonilerinin kurulmasma elverişli olduğu İran'daki Moğol kontrolünü sağlamlaştırdı. Ardından Kahire ve Şam'da Memlûk sultanları olarak hüküm süren bir başka Kıpçak Türk grubuna karşı atalarının kan davasını sürdürmeye karar verdi. Gerekçe, her zaman olduğu gibi, bu Memlûklerin daha önceki Moğol istilalarından kaçan Kıpçak mültecileri teslim etmeyi reddetmeleriydi. Memlûkler, Harezmşah'ın aksine bozkır savaşçıları toplamıyordu. İyi eğitimli adamları, İran ve Arabistan'dan satın alınmış; hepsi de pahalı aygırlardan oluşan daha az sayıda ve daha iyi atlara biniyordu. Moğollar onlarla

*** 1279 yılı itibanyla Moğollar, dünyadaki kara parçalarının %16'sını yönetiyor olacakta.**

boy ölçüşebilmek ya da onları alt edebilmek için nitelikten ziyade niceliğe güvenmek zorunda kalmış, her bir askerine en az 3 ila 4 binek hayvanı sağlamıştı. Ancak Suriye, Moğolların 100 bin ah için yeterli ot ve sudan yoksundu: Moğollann böyle bir gücü desteklemek için günde 5 ila 10 bin dönüm taze otlağa ve 5,5 ton suya ihtiyacı olacaktı. Bunlar yoktu. Sayıca üstünlüklerini kullanamayan Moğollar ağır bir askeri yenilgiye uğradı. Hülagü ve ailesinin birkaç nesil boyunca çadırlı kamplanndan yönettiği Doğu Anadolu ve İran'daki otlaklanna geri döndüler. Hülagü, imparatorluğu çevresel sınırlaruun ötesine genişletmeyi başaramamıştı.

Ancak Kubilay'ın Çin'deki seferleri, Hülagü'nün Ortadoğu'daki seferlerinden daha başarılı oldu ve Moğol devletini temelden dönüştürdü. Möngke, Kubilay'ı 1251'de Song'a karşı savaşmaya gönderdiğinde, küçük kardeşinin nihayetinde Cengiz Han'ın buyruğunu görmezden geleceğini ve yerleşik bir hayat lehine bozkırı terk edeceğini öngörmesi mümkün değildi.

Xanadu'da Sağım Kısrakları

Pekin'in fethini takip eden onyıllar boyunca Kuzey Çin'deki Moğollar, Song Hanedanı'run Güney Song olarak bilinen küçük bir devleti yönetmeye devam ettiği Yangtze Nehri'nin güneyindeki yoğun yerleşimli topraklardan uzak ve coğrafi olarak ayrı kaldılar. Yüce han İç Moğolistan'da kamp kurup Karakurum'u gezici sarayının nominal başkenti olarak kullanırken, Çin eyaletlerinden sorumlu Moğol prensi Marco Polo'nun Xanadu'su olan Shengdu'nun serinliğini Pekin'in sıcağına tercih etti.

Ancak hırslı Kubilay, Çin'in tamamen fethedilmesinin kendisini Moğol İmparatorluğu'ndaki en üst pozisyon için açık ara en olası rakip yapacağına karar verdi. Bu doğrultu-

da, yönetimini Xanadu'dan 400 kilometre güneydoğudaki Pekin'e taşıyarak buraya Han' ın şehri anlamına gelen "Hanbalık" adını verdi ve kendisini Yuan Hanedanlığının ilk Çin imparatoru ilan etti. On altı yıl süren savaşlardan sonra nihayet Song İmparatorluğu'nu fethetti. Bu başansmdan dolayı, Möngke'nin ölümünün ardından, toplanan yaşlılar 1264 yı-İmda Çin'in fatihini "Yüce Kağan" ilan ettiler. Uzak İran'daki kardeşi Hülagü onu Cengiz Han, Ögeday ve Möngke'nin halefi olarak tanıdı. Ancak Moğolistan'da, Orta Asya'da ve Batı bozkırlannda çoğunlukla at yetiştiricilerini yöneten kuzen hanlar tereddütteydi. Kubilay'ın aynı anda hem Cennetin Oğlu hem de yüce han olma arzusunun işe yaramayacağını ve imparatorluğun birliği için zararlı olacağını öngördüler.

Kubilay, at yetiştirme geleneklerine olan bağlılığını, kısrak sütü içmek de dâhil olmak üzere, bozkır atlılarına gösterişli, Çinli tebaasma ise inanılmaz derecede yabancı gelebilecek gösterilerle alenen sergiledi. Saray Xanadu'nun serinliğinde yaz sıcağmdan kaçarken, kendi kişisel sürüsünden kısraklar topladı ve sağmak için en semiz olanları seçti. Süt sağma salonu olarak kullanılmak üzere keçeden çadırlar kurdurmuş, burada kendisi ve prensler kısrakların sağılma işlemlerini izleyebilmişlerdir. Kışm, saray Hanbalık'ta toplandığında, süt sağma töreni için Xanadu'dan atlar getirilirdi. Yüksek rütbeli memurlar atlan bizzat besler ve imparatorluk süiti için saf süt ve mayalanmış kısrak sütü olan ayrak hazırlardı.*

*** Bugünün İç Moğolistan'ındaki aynı otlaklar, şimdi büyük bir kooperatif olan Mengniu (Moğol İneği) tarafından yönetilmektedir. Modem Moğollar, şeker ve meyve aromalan ekleyerek, Çinli hemşerilerini sıvı yoğurt içmeye ikna etmeyi başarmışlardır (Tetra Pak kutusuna gerçekten nüfuz etme konusunda pek başanlı olmayan bir bir pipet aracılığıyla.) Yirmi yıl önce Çinliler neredeyse hiç süt ürünü tüketmiyordu. Bu nedenle Cengiz Han'ın torunları için bu, Çin mutfak alışkanlıklan üzerinde küçük bir zaferi temsil etmektedir.**

Kubilay ile bozkırh kuzenleri arasında baş gösteren çatışma sembollerle değil, kaynaklarla ilgiliydi. Yuan imparatoru-yüce han, Songlara, Korelilere, Japonlara ve hatta Burmaklara karşı masraflı savaşlar açtı. Bu savaşların bedeli, bozkırdaki Moğollarla daha az ganimet paylaşılacağı anlamına geliyordu. Aksine Kubilay onlardan savaş çabaları için at sağlamalarını bekledi ama kâğıt para ile ödeme yapmayı teklif etti, bu da onları daha da yabancılaştıran bir hareketti. Bozkırdaki tebaası Hanbahk'taki şehirli kuzenlerine at tedarik etme hevesini kaybettikçe, Kubilay işbirliği yapmayan Moğol liderlerine baskınlar düzenledi, bazıları boyun eğdi ama ne takipçileri ne de sürüleri vardı. Değerli binek hayvanlan kıt kaldı; bir noktada Kubilay yıllık 100 bin at ihtiyacına karşılık yalnızca 70 bin at toplayabilir hale geldi.

Kubilay'ın imparatorluk görevlerine bağlılığı, bazen devletin askeri gücünü koruma ihtiyaçlarıyla çelişiyordu. Günün birinde özel kurultayı kendisine, süvari atlarının otlatılması için Hanbalık banliyölerinde ek arazi tahsis edilmesini önerdi. Kubilay öneriyi kabul etmek üzereyken başeşi Chaabi divana katıldı. Ne önerildiğini anladığında buna karşı çıktı. "Biz Moğollar Hanbalık'ı kurduğumuzda, otlak için bu topraklara ihtiyacımız olsaydı kamulaştırırdık. Şimdi ordu için tahsisler belirlendi. Neden şimdi yeni topraklar ele geçirelim ki?" Bunun üzerine Kubilay öneriyi rafa kaldırdı.

At gücündeki artan eksiklik, Yuan imparatorunu herhangi bir toprak talebi kadar popüler olmayan önlemler almaya zorladı. Song direnişinin atlara erişimini engelleme zorunluluğuyla karşı karşıya kalan imparator, sınır yakınlarında at sahibi olma hakkı konusunda ihracat yasağı ve dışlayıcı önlemler getirdi. Moğollar ata binme hakkına sahipken ve binmeleri beklenirken, birçok Çinli tebaanın ata binmesi bile yasadışı hale geldi: Rahipler, âlimler, imamlar, Uy gurlar, Cur-

Yuan İmparatoriçesi Chaabi bir av partisinde, Liu Guando, 1280 yılları.

çenler, Kitanlar, Koreliler, esnaflar, işçiler, avcılar, tüccarlar, şarkıcı kızlar artık ata binmeyecekti. Sadece hükümet mührüne sahip Çinli yetkililer ata binebiliyordu. Muhbirlere ödüller veriliyordu ve herhangi bir ihlalin cezası doğrudan ölümdü. Moğollar, değirmen taşlarının döndürülmesi ve San Nehir boyunca mavnalarm çekilmesi gibi atlara bağlı önemli ekonomik faaliyetlerden bile fedakârlık ettiler.

Yuan imparatoru daha sonra Çin'deki tüm atlan kayıt altma aldı ve askeri amaçlar için onlara el koydu, bu da çok sayıda atın yeterli otlak olmadan Hanbalık'ta toplanmasına neden oldu. Atlar şehrin çevresindeki çiftçiler için büyük bir baş belası haline geldi. Uygun mahsullerle beslenebilirlerdi,

ancak bu süvari askeri başına, piyade askerinin 5 kah kadar harcama yapılması anlamına geliyordu ve hâzineyi tüketiyordu. Atlar Moğol bile olsa, yerleşik bir güç tarafından kolayca seferber edilemezdi.

İmparator ayrıca yabancı kaynaklardan, Tibet ve Yunnan'dan at tedarik etmeyi de denedi. Bunlar Yunnan ve Kuzey Burma Dağları için uygun olan tamamen farklı cinslerdi. Bu karar, Moğolların Güney Çin'i fethetmesine yardımcı oldu ama Burma'daki Pagan krallığı bile Bengal'den ithal edilen atlarla artık direnme kapasitesine sahipti. Her bir Moğol askeri için mevcut at sayısı beşten üçe, sonra da bire düşmüştü. Sonunda Moğol ordusunun büyük bir kısmı hiçbir taktik üstünlüğe sahip olmadan yaya olarak savaşmak zorunda kaldı. KubilayTn uzun saltanatının sonunda, 1297'de, Yuan Çin'i sınırsız at gücüne sahip bir bozkır imparatorluğu değil, giderek daha da çok geleneksel bir Çin devleti gibi görünüyordu.

Çok geçmeden Moğolistan Moğolları bozkırdaki atalannm yöntemlerine geri döndüler: Çinlileşmiş kuzenlerinden daha çok ayrıcalık elde etmek için Yuan Çin'ine akınlar düzenlediler. Hanedan kavgaları, mahsul kıtlığı ve cennetin yetkisinin geri alındığına işaret eden bir dizi başka felaketle zayıflayan son Yuan imparatoru, 1368'de büyüyen bir isyan karşısında Hanbalık'tan bozkıra kaçtı. Çin'in kaybı, Cengiz soyundan gelen herhangi birinin artık Yüce Kağan rütbesine talip olmasını imkânsız hale getirmişti, imparatorluğun işi bitmişti. Çinliler Moğolları İç Moğolistan'a kadar takip ettiler ve Kubilay'm Xanadu'daki ünlü zevk köşkünü yakıp yıktılar, daha sonra Karakurum'u yağmaladılar. Yerleşik Çin'in içinde, Cengiz soyundan gelenlerin egemenliğinin tüm kalıntılarını ortadan kaldırmak için mümkün olduğunca ilerlediler.

Moğol Mirası

Garip bir şekilde, günümüz Moğolistan'ında Cengiz Han'ın tarihi kalıntıları çok azdır. Karakurum harabeleri dışında, Cengiz soyundan gelenlerin dönemine ait görünür hiçbiranıt yoktur ve çok yakın zamana değin Cengiz Han'a ait hiçbir modern anıt da bulunamamıştır. Mezarının yeri bir sır olarak kalsa da daha sonraki hanedan tarihçileri, ipek elbiseler ve mücevherlerle zengin bir şekilde dizilmiş 40 iğdiş ve 40 gözde cariyenin kalıntılarının da dünya fatihinin yamnda yattığını iddia ediyor. Moğol İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Moğolistan yüzyıllar boyunca hüküm sürdüğü koşullara geri döndü. Moğol askeri kolonileri temelinde bir kez daha yeni klanlar ortaya çıktı. Yerel şefler iktidara geldi ve bir zamanlar Curçenlerin onlan manipüle ettiği gibi yabancı güçler tarafından manipüle edilerek kendi aralarında savaşlara yol açtı. Paradoksal olarak, Moğollar en kalıcı etkiyi en uzak fetihleri olan İran ve Doğu Avrupa üzerinde yarattılar.

Hülagü'nün 1235'teki İran seferinin ilk sonucu yıkıcıydı. Moğollar, atlar için otlakları yerel nüfusun hayatta kalmasına tercih ederek acımasız seferler düzenlediler; Fransisken misyoner William De Rubruck'un 13. yüzyıla ait anlatımında bize bildirdiği üzere, "Ovada büyükçe kasabalar vardı, ancak Tatarlar [Moğollar olarak adlandırıyordu] orada otlayabilsinler diye çoğu tamamen yok edildi, çünkü bölgenin otlaklan çok iyiydi." Hülagü ve soyundan gelenler bozkır kökenlerine sadık kalarak İran'ı, karla kaplı dağların suladığı en iyi otlakların bulunduğu bugünkü Azerbaycan'daki görkemli, çadırlı şehirlerden yönetmişlerdir. Ordularına çevredeki topraklarda otlatma hakkı tamdılar ve yüce hamn istila için görevlendirdiği Moğol Celayir, Oyrat ve Suldus birlikleri kendilerini bugünkü Türkiye'de, Dicle ve Fırat nehirleri arasında ve Ku-

zey Irak'ta sürü güderken buldular. Tahsis edilen otlakların bazıları bir zamanlar önemli tarımsal üretim merkezleriydi. Tarımsal nüfusun savaş ve hastalık nedeniyle çoktan azalmış olması ve bu nedenle arazinin boş olması mümkündür. Moğolların, eski sakinleri bir kenara itmiş olması da mümkündür.

Moğolların yol açtığı yıkım, Moğol ordusunun büyüklüğü nedeniyle Selçuklularınkini aştı. Selçuklular 4000 aile -belki de 20 bin kişi- ile gelerek Maveraünnehir ve Horasan'daki ekilebilir arazileri otlaklara dönüştürdü. Moğollar İran'a, Moğolistan ve Orta Asya'dan daha çok sayıda at yetiştiricisi getirmiştir. Bir araştırmacı, Moğol vergi kayıtlarına dayanarak, yerleşik nüfus 2,5 milyondan 250 bine düşerken 1 milyon çobanın Moğollar döneminde İran'a göç ettiğini tahmin etmektedir. Yoksul köylüler vergi kayıtlarından düşmüş olabilir, bu nedenle 250 bin rakamı toplam nüfusu tam olarak kapsamamaktadır. Sonraki yüzyıllar için güvenilir nüfus verileri olmamasına rağmen, 18. yüzyıl için yapılan tahminler 400 yıl sonra bile İran'ın 3 milyonluk nüfusunun 1 milyonunun çoban olduğunu göstermektedir.

Bu durum, Azerbaycan'ın (hem bugün İran'da hem de Azerbaycan Cumhuriyeti'nde), Gürgan Bölgesi ve Zagros Dağlan'nın bir kısmı da dâhil olmak üzere İran'ın en cazip otlaklara sahip bölgelerinin çoğunun neden Türkçe konuşur hale geldiğini açıklamaktadır. İstilacı ordulardaki Türklerin sayısı, dilleri 13. yüzyılın sonlarında yaygın kullanımdan düşen etnik Moğollardan fazlaydı. Daha sonra İran devletini yönetecek olan Akkoyunlular, Safeviler, Afşarlar ve Kaçarlar da dâhil olmak üzere pek çok grup Azerbaycan kökenlidir. Daha güneyde, Türkçe konuşan Kaşkaylar daha sonra Şiraz siyasetine hâkim oldular. Ancak 20. yüzyılda Türk at yetiştiricileri İran'daki siyasi kontrolü yerleşik, Farsça konuşanlara bıraktı.

Bugün pek çok İranlı, Moğol istilasının tarihlerindeki en travmatik olay olduğunu savunsa da, akademisyenler Moğollann İran'ın tarımsal potansiyeline kalıcı olarak zarar verip vermediği konusunda ikiye bölünmüş durumda. İran kurak bir bölgede yer almaktadır ve tarımsal üretimde sulamaya büyük ölçüde bağımlıdır. Bu nedenle ülke, büyük ölçekli savaşlara eşlik eden sosyal ve ekolojik bozulmalara karşı savunmasızdır. Moğol istilalarının kırılgan sulama altyapısına zarar verdiği ve tarımın daralmasına neden olduğu açıkça görünüyor. At yetiştiricilerinin çölleşmeye doğru daha uzun bir eğilimi güçlendirip güçlendirmediklerini ya da çiftçiler tarafından yavaşça terk edilen marjinal arazilerden faydalanıp faydalanmadıklarını doğru bir şekilde değerlendirmek zordur. Meseleyi daha da karmaşık hale getiren bir başka husus da, ilk şiddetli istilaların ardından tarım topluluklarının yeniden ortaya çıktığına dair anlatılardır.

Örneğin, 1230'larda Maveraünnehir'in Moğol valisi Mes'ud Bey, Cengiz Han'ın ilk istilasında tahrip edilen şehirleri restore etti. Sulama kanallarını yeniden inşa etti, yeni bir para birimi oluşturdu ve at yetiştiricilerinin yağma ve talanlarına son verdi. Bu refahın bir kısmı, 1260 yılında Möngke'nin ölümüyle sonuçlanan bir savaş döneminde tekrar ortadan kalktı. On yıl sonra Maveraünnehir'de iktidar için rekabet eden iki genç han, şehirleri daha fazla yıkımdan korumalan gerektiği konusunda anlaştılar ve "bundan böyle dağlarda ve ovalarda yaşayacaklanna, şehirlerin yakınında kamp kurmayacaklarına, ekili alanlarda hayvanlarını otlatmayacaklanna ve çiftçileri haraca bağlamayacaklarına" dair altın üzerine yemin ettiler. 13. yüzyılın sonlannda Marco Polo, Moğol garnizon birliklerinin "kendilerine tahsis edilen muazzam sığır sürülerinden ve gerekli erzak karşılığında satmak üzere şehirlere gönderdikleri sütten" geçindiklerini kaydetmiştir. Bir arada yaşamak açıkça mümkündü.

Moğollar, yönetimlerini sürdürmek için çiftçilerden ve şehirlerden vergi toplayarak İran'ı yetkin bir şekilde yönetmeyi öğrendiler. Ekilebilir araziler yeniden İskân edildi ve sulama kanalları onarıldı. Moğollar yavaş yavaş yabancı fatihler gibi davranmamaya başladılar. İran'ın yerleşik nüfusu içinde asimile olmadılar, aksine bölgenin mevcut at yetiştiriciliği nüfusu içinde asimile oldular ve onları güçlendirdiler. Son hanın 1357'de gücünü kaybetmesiyle yavaş yavaş birbiriyle çekişen devletçiklere bölünseler de, Moğollar İran'ı her zamankinden daha çok "iyi atların ülkesi, gelecekteki fatihler için tükenmez bir at gücü kaynağı" olarak bıraktılar.

Doğu Avrupa'ya Moğolların mirası hem Çin hem de İran'da olandan farklıydı. Burada ne kovuldular ne de asimile edildiler: At yetiştirme geleneklerini korudular ve fethettikleri tebaadan ayrı kaldılar. Sonuç olarak, bazı hesaplamalara göre 1783 yılına kadar çok daha uzun bir süre hayatta kaldılar.

Başlangıçta Moğollar, Kiev Rus* prensliklerine, Macaristan'a, Polonya'ya ve Bulgaristan'a sığınan kaçak Kıpçaklan takip ederek meşhur vahşiliklerini sergileyen acımasız seferler düzenlediler. Moğollar atlarını beslemek için ekinlere ve çiftlik arazilerine el koyduklarından, bu toprakların nüfusunda keskin düşüşler yaşandı. Dahası, Moğollar fethettikleri halklardan yardımcı askerler topladı; örneğin 43 bin Rus, Çin'de savaşmak üzere gönderildi. Doğu Avrupa'nın toparlanması onlarca yıl aldı. Polonya kralları, harap olmuş şehir ve kasabaların yeniden inşasına yardımcı olmak için Bah Avrupa'dan göçü teşvik etti?

Sonuçta Doğu Avrupalı yöneticiler ağır vergiler ödeyerek Moğollan uzakta tuttu. Her halükârda, fatihler hiçbir zaman

---

• Ruslar, UkraynalIların, Belaruslulann ve Rusların ortak atalandır.

+ Bu, daha sonra çok etnikli Polonya' yı karakterize eden Alman ve Yahudi kentsel topluluklarının kökenidir.

fethettikleri halkların arasına yerleşmeyi düşünmediler. Batı bozkırlarında otlamaya devam ettiler; buralarda tabi halklara çok yakındılar ve buradan vergi toplayıp ticaret yapabiliyorlardı. Etnik Moğollar, Türkçe konuşan bu çobanların küçük bir azınlığını oluşturuyordu ve kafa karıştırıcı bir şekilde Tatar olarak biliniyorlardı. Cengiz Han soyundan gelen hükümdarları, bozkırdaki topraklarında beyaz ipekten büyük bir çadırda seyahat ederdi; *beyaz* renk onu batının efendisi olarak tanımlıyordu. Han'ın çadırlarından yansıyan güneş. *Altın Orda'* adının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Onun yönetimi altında, sayısal olarak az sayıda, belki de 140 bin bozkır atlısı, 4 ila 5 milyonluk çok daha büyük bir yerleşik halk nüfusu için yasaları belirledi. Bu durum ancak Ruslann torunları at gücünde ustalaşmayı öğrendiklerinde değişecekti.

Doğu Avrupa'daki Moğol varlığı zamanla yıkıalığını kaybetti. Yeni bir prenslik olan Moskova'nın refahı, Moğollar tarafından kurulan ticaret ağlarından kaynaklanacaktı. Bu ticari bağlantı, Rus dilindeki Türk-Moğol kelime dağarcığı ile de kanıtlanmaktadır: *denga* (para), *yam* (ulak hizmetleri), *tamgha* (markalar, aynı zamanda gümrük vergisi ve şimdi posta pulları için kullanılan Rusça kelime). Moskova prensleri kısa sürede bu Moğol kurumlarmı benimsedi ve nesiller boyunca kullanılmca, insanlar zamanla bunların Moğollardan ithal olduğunu unuttu. Ayrıca Moğolca "at" anlamına gelen *mörin* kelimesini de iğdiş edilmiş atlar için benimsediler? Nihayetinde Moskova, Moğolların en önemli ardıl devleti haline gelecekti.

*** Bu isim kamp veya çadır anlamına gelen "ordu" kelimesinden türetilmiştir.**

t Benzer şekilde, Fransızcada "kısrak" anlamına gelen hongre kelimesi, aslında bir Macar atını —örneğin, bir bozkır atını— ifade ediyordu.

Ancak Moğolların en önemli mirası, başarılarının büyüklüğünde yatıyordu. Cengiz Han ve onun soyundan gelenler, Hunların ve Türklerin daha önceki imparatorluk hırslarını bilinçli olarak taklit etseler bile, at gücünü daha önceki hiçbir bozkır hükümdarının yapmadığı şekilde harekete geçirdiler. İran, Kiev, Macaristan ve Çin de dâhil olmak üzere büyük yerleşik devletleri fethederek seleflerinden daha büyük bir hâkimiyet elde ettiler. Moğolların elde ettiği muhteşem zenginlik ve sürdürdükleri imrenilecek imparatorluk yaşam tarzı, Moğol yönetimini gelecekteki bozkır hırsları için bir ölçüt haline getirdi. Moğolların çöküşü, daha sonra İran, Çin ve hatta Hindistan'ın yaşayacağı gibi, sonraki nesillerin imparatorluklarını yeniden kurma girişimlerine engel teşkil etmedi.

9

Kasırgalara Hükmetmek

Timur ve onun soyundan gelenler, 1370-1747

At Yarışı

Timurlenk'in süvarileri Ermenistan, Gürcistan, Suriye ve Anadolu'da yedi yıl süren sürekli seferlerin ardından 1404'te Semerkant vahasına geri dönerken, atlar dönüş yolunu koklayarak hızlarını artırmış olabilirler. Timur-i Lang, Farsça adıyla "Topal", nadiren ziyaret ettiği imparatorluk başkentinde dinlenmeyi ve yeniden toplanmayı planladı. Turkuaz mavisi ve perdeli kubbelerin altında, savaş lordu muazzam ganimetini boşalttı ve bir sonraki fethini planladı. Askerleri, SemerkantT çevreleyen meyve bahçeleri ve dut ağaçlan arasında, "altın akan" Zarafşan Nehri'nin kenarına kurduklan çadırlarında dinleniyor ve ziyafet çekiyorlardı. Aç savaş atlan da dönüşleri için toplanan muazzam yem depolanyla ziyafet çekiyordu. Sivil kalabalıklar, güzel hayvanlara hayran olmak ve askerler için sahne alan ozanlann ve şarkıcı kızların müziğinin tadını çıkarmak için ordunun kamplarında geziniyordu.

Timur, sarayı ve Semerkant halkını daha da eğlendirmek için at yanşlannın yapıldığı bir ***toy*** yani festival düzenledi.

Yanş pisti, Türk-Moğol oyunları için tipik bir şekilde yaklaşık 32 kilometre boyunca uzanıyordu; ufukta zar zor görünen bir yel değirmeni uzak virajı işaretlerken, soylu seyircilerin kürsüsüne yakın bir yerde, yere serilen bir ip bitiş çizgisi olarak hizmet ediyordu. Sonbahar güneşinin altında altın rengini alan düzlük, çınar ağaçlarıyla doluydu. Parıltıda görünmeyen sulama kanalları kırsalı boydan boya katediyordu. Seyirci yığınlan parkur boyunca topuklarının üzerine çömelmiş, kazananları yalandan görmek için sabırsızlanıyor ve ezilme riskine aldırış etmiyordu. Bitiş çizgisine yakın olanlar öne atılmaya ve hayvanın canlılığının kendilerine de bulaşacağı umuduyla kazanan atın terine ellerini sürmeye hazırdı.

Bu yanşlar prenslerin ve generallerin her büyük buluşmasında ve Nevruz (Yeni Yıl) ve en önemli müslüman bayramı gibi tatil günlerinde düzenlenirdi. İyi bilinen bozlar hikâyelerini anlatan ozanlar, eski kahramanlar tarafından kazanılan ya da kaybedilen ünlü yanşları mutlaka anımsatırlardı. Destansı bir abartıyla anlatılan ünlü bir hikâyede, üç ay süren bir yanştan bahsedilirdi. Bir başka hikâyede, iki kahraman birbirlerini savaşmakla tehdit eder; kurnaz hanları onlan öyle uzun bir yanşa gönderir ki kazanan asla belirlenemez. Bu yanş, Timur'un toplamda 30 yıl süren bitmek bilmez seferleri için bir metafor olabilirdi. Yanşlar tıpkı avcılık gibi, atlan savaş formunda tutuyordu. O zamanlar 69 yaşında olan Timur, Semerkant'a döndüğünde bir başka ***toy*** düzenleyerek ordusuna fetih kariyerinin henüz sona ermediğinin sinyalini verdi.

Ancak ***toy*** başka bir amaca daha hizmet ediyordu. Timur'un süvarilerinin en iyileri, gümüşle kabartılmış eyerlerin yanı sıra güzel atlan da içeren ödüller için yanştı. Türkler, Tarikler (yerleşik Farsça konuşanlar), Kürtler ve Araplar katılır; her katılıma kendi ülkesinin atma binerdi. Böylece Ti-

mur'un at gücü seçkin bir izleyici kitlesi Önünde sergilenmiş oldu. Farklı ülkelerden gelen elçiler önemli kişilerin oturtulduğu Özel bir seyir tribününden, gösterinin tadını çıkardılar ve aralannda Kastilya kralı ile Mısır ve Hindistan'ın Memlûk sultanlannın da bulunduğu yöneticilerine rapor verdiler. Yanş, Timur'un tüm müttefiklerine ve komşularına süvarilerinin yenilmezliğini ilan etmeye yaradı.

Timur, hükümdarına en güçlü mesajı göndermeye niyetli olsa da diplomatik birliğin bir üyesinin yokluğu dikkat çekiciydi. Birkaç ay önce Ming Çin'inden gelen büyükelçi, Timur'a Minglerin Çin'deki Moğol-Yuan Hanedanı'nı yenerek onun yerini aldığını, dolayısıyla da Timur'un eski bir Yuan tebaası olan İran'ın hükümdarı olarak, Ming imparatoru Yongle'ye vergi ödemesi ve onun hâkimiyetini kabul etmesi gerektiğini hatırlatmak üzere Semerkant'a gelmişti. Çin elçisi, Timur'un vergilerini yedi yıl geciktirdiğini de ekledi. Bunun üzerine Timur, Çin elçisinin ve maiyetinin ayaklarından zincire vurulmasını emretti; onları asmakla tehdit etti ve beraberindeki 800 develik kervana el koydu. İki yüzyıl önce İran'ın o zamanki hükümdarı Harezmşah, Cengiz Han tarafından Otrar'a gönderilen elçilere kötü davranmış ve İran'ın Moğollar tarafından fethedilmesiyle sonuçlanan bir savaşa neden olmuştu. Bu benzerlik Timur'u hiç de rahatsız etmemiş gibi görünüyordu.

Çünkü Timur kendini yenilmez hissediyordu. Belki yarım milyon at ile yüz bine yakın süvari asker toplamıştı. Tıpkı at zengini Moğolistan'ın Cengiz Han'a kaynak sağlaması gibi, şimdi de Maveraünnehir ve Afganistan da dâhil olmak üzere İran, Timur'un fetihleri için bir sıçrama tahtası sağlıyordu. Moğolların ve onların tanm arazilerini otlak olarak kullanmalarının bir mirası olarak, İran 14 ve 15. yüzyıllarda bol miktarda ata sahipti. Buzlu kışların sürüleri düzenli ola-

rak azalttığı Moğolistan'dan daha elverişli bir iklime sahipti. Komşu devletler İran'ı kıskanıyor, kendi ahırlan ve haraları için hevesle at ithal ediyorlardı. Yalnızca Delhi sultanlan her yıl on binlerce at satın alıyordu. Doğu İran'da Moğolca konuşan bir klan olan Nikudari, bu ticaret için 400 bin at yetiştirdi ve bu süreçte o kadar zenginleşip güçlendiler ki karşılaştıkla-n her derebeyine meydan okudular ama sonunda Timur onlan bastırdı. Seçkin atlar Ming imparatorlannın sarayına bile gönderilmiştir. Ünlü Çinli denizci Zheng He'nin Basra Körfezi'nden uzun gemilerinde 100 atla döndüğü söylenir. Moğol sonrası İran bir "at süper gücü" haline gelmişti.

İran atlarının üstünlüğü, modern kavramlar olan seçici yetiştiriciliğe veya soyağacına çok az bağlıydı. Yetiştiriciler soy kütüğü' tutmaz atların baba ve anneleri kaydedilmezdi. Bunun yerine atın arzu edilirliği, bulunduğu ortamdan ve damızlık kadar yetiştiricinin becerisinden de kaynaklanıyordu. Atlar son derece hareketlidir ve doğal olarak melezleşirler; Timur Gürcistan, Kürdistan, Arabistan ve Volga savaşlarından ele geçirdiği atlan damızlıklarına katarak saflık veya ırk gözetmeden kanşımı zenginleştirmiş tir. Ancak at meraklısı süvariler ve tüccarlar, arzu edilen atların geliştirilmesi için toprak ve eğitimin değerinin farkındaydı.

Yetiştiricilerin klan isimleri modern lüks markalar kadar prestijli olmalıydı. Her at, klanının ***tamgasını*** (kelimenin ***tam*** anlamıyla "marka") kalçasında taşırdı ve bu da o atın, yetiştiriciye özel kusursuzluğunun bir tür ticari nişanı işlevi görürdü. Yetiştiriciler ilkbaharda genç tayların damgalanmasına eşlik eden şenlikler düzenlerdi.* Timur'un zamanındaki tarihçiler, muhtemelen bu atlar sadece onları yetiştiren klanın adını taşıdığı için cinslerden isimleriyle bahsetmemişlerdir.

*** Bir "stud book" (soy kaydı), sözde safkan hayvanların yavrularının, atalarının (baba ve anne) kaydedildiği bir defterdir.**

Bunun yerine tüccarlar atları kökenlerine göre adlandırmışlardır: Kuzeydoğu İran, Kuzey Afganistan ve Maveraünnehir'den "Türki"; Batı İran'dan "Farsi" veya "Kürdi"; veya o zamanlar Timur'un imparatorluğunun bir parçası olan Irak'tan "Arap". Türki atlan öncelikle hız konusunda üstünlük sağlarken, dağlık bölgelerden gelen atlar daha geniş gövdeli olup daha emin adımlarla yürüyorlardı. Cengiz Han'ın süvarilerinin aksine, Timur'un askerleri genellikle aygırlara binerdi; aygırlar daha iri, daha güçlü olsa da onlan beslemek iğdişlere göre daha pahalıydı. Sıradışı atlara *arghamak* denirdi; bu Türkçe bir kelimeydi ve Çinliler tarafından Çinceye "uzun küheylanlar" olarak çevrilmişti. Bunlar zaten "en üstün binicilik makineleri" olarak görülebilecek bir sürü içinde üstün bir at sınıfıydı.

Timur'un atlarının son derece idealize görüntüleri, tarihçilerinin muhteşem el yazmalarındaki illüstrasyonlar aracılığıyla bize ulaşmıştır. Hayvanlar, parçalanmış bedenler ve kesilmiş kafalardan oluşan katliam denizinin üstünde, binicilerine itaat halinde narin toynaklarını zarifçe kaldırmış, peri gibi süzülürcesine görünürler. Timur'un subaylarının atlarının renkleri kusursuz tasvir edilmiştir*. Alacalı atın beyaz ön ayak bilekleri doru (kızıl); Cengiz Han'ın Josoto Boro'su gibi altın palomino; eski İran kahramanı Siyavuş'un atı gibi simsiyah ve gümüşi mavi-Timur'un kendisi de Semerkanf a dönerken böyle bir ata binmiştir. Sanat tarihçisi Sheila Blair, bu resimlerin gerçek at portrelerini temsil ettiğini ve Babürlü at resimlerinin neredeyse doğaüstü gerçekçiliğinin habercisi olduğunu savunmaktadır. Sanatçılar kompozisyonu ilginç hale getirmek için figürlerinin renklerini değiştirmiş de olabilirler, ancak bu renklerin Timur'un imparatorluğunun genişliğini gösteren ana yönleri temsil ettiği bir kez daha hatırlatılır.

Xanadu ya Dönüş Yolu

Timur'un doğumla gelen statüsü, onu yüksek liderlik için ne yeterli kıldı ne de diskalifiye etti. Soyu, Cengiz Han zamanında Ceyhun Nehri yakınlarına yerleşmiş olan Moğol at yetiştiricilerinin küçük şeflerine dayanıyordu. Cesurca sürdürülen bir akın sırasında sakatlanmasına rağmen, akınlardaki başarısı ona çok sayıda takipçi kazandırdı. Bu durum, onu kendi siyasi amaçları için kullanmaya başlayan yerel liderlerin dikkatini çekti; onlara itaatkâr bir şekilde hizmet etti, yetkinliği ve zekâsıyla ün kazandı ve yavaş yavaş hem müttefik hem de müşteri çevresini genişletti. Timur, 1350Terden 1370'e değin, boyun eğmeye ya da sürgüne zorladığı eski patronlarını alt ederek onlara ihanet etti; kısa süre içinde sadece kendi halkını değil, daha geniş bir at yetiştiricileri konfederasyonunu ve Maveraünnehir ile Horasan'da sağlam bir üssü kontrol alfana aldı. 1370'ten itibaren önce Orta Asya, Doğu ve Batı İran'daki komşularının fethine girişmek, parçalanmış Moğol ve Türkmen devletçiklerinden Cengiz Han'ın torunu Hülagü'nün İran imparatorluğunu yeniden kurmak için arkasında yeterli yerel at gücüne sahipti.

Kendisinden önceki Cengiz Han gibi o da rakip tanımıyor, kendisine meydan okuyan herkesi alt etmek ya da cezalandırmak için elinden geleni yapıyordu. Bugünkü Rusya ve Ukrayna'nın büyük bölümünü yöneten Altın Orda hanları, Hülagü'nün ve şimdi de Timur'un soyundan gelenlerin Azerbaycan ve Orta Asya üzerindeki hak iddialarına uzun süredir karşı çıkıyorlardı. Altın Orda ve Rus vasatları Timur'un topraklarına saldırdığında, Timur onları kovalamakla yetinmedi; ordusunu batı bozkırının 3200 kilometre içine, neredeyse Moskova kapılarına kadar gönderdi.* Timur'un bugünkü Ka-

*** Bazı abartılı anlatılar, Timur'un Moskova'yı yağmaladığını iddia eder. Aslında, bunu yapanlar onun Tatar müttefikleriydi.**

zakistan ve Rusya topraklarına yaptığı sefer, Rus prenslerinin Altın Orda'dan bağımsızlıklarını ilan etmelerine vesile oldu, ancak Tatar hanları daha sonra onları tekrar itaate zorladı. Rusya, bozkıra doğru kendi genişlemesini başlatmadan önce bir yüzyıl daha Altın Orda'ya tabi kaldı.

Üssünden uzakta operasyon yapmanın lojistiği göz korkutucuydu. Timur'un ordusu 1391 kışında, atlarının neredeyse karınlarına kadar gelen kar yığınlarının içinden geçti. Bir noktada atları o kadar zayıfladı ki Timur, kalan atların üçte ikisine yeterli yem sağlamak için üçte birini Semerkant'a geri göndermek zorunda kaldı. İzsiz bozkırda Altın Orda ordusunu bulamayınca, aç orduyu doyurmak için muazzam bir ava

Altın Orda'nun peşinde Emir Timur, Zafername'mn ***bir kopyasından, 1460***

birliği düzenledi. Atlılar şişman onagerleri indiriyor zayıf olanların kaçmasına izin veriyordu. Moralleri daha da yükseltmek için Timur, askerlerin kendisini ve generallerini at takımlannda, silahlannda ve zırhlarında yakutlar, zümrütler ve incilerle parlarken görebilmeleri için dörtnala bir geçit töreni düzenledi. Müzisyenler dörtnala koşan atları ağır davullar ve kulak delici kamış çalgılar eşliğinde teşvik ediyordu. Timur'un tarihçisi Şerafeddin Yezdi, "Cengiz Han'dan bu yana kimse böyle bir ordu görmedi," diyordu.

Timur moral yükseltici gösteriler sunmaktan fazlasını yaptı. Askerlerini ganimet vaadiyle motive etti ve gerçekten de 1391 ile 1395 yıllan arasında Rusya'da Altın Orda'ya karşı düzenlediği sefer o kadar çok ganimetle sonuçlandı ki askerleri hepsini geri taşıyamadı. Atların kamulaştınlması Timur'un standart bir uygulamasıydı, çünkü atlar kendi ulaşımlarını sağlıyordu ve bu, düşmanı zayıflatırken orduyu güçlendirmenin de bir yoluydu. Yaya olarak savaşan bazılan sosyal statülerinde büyük bir sıçramayı temsil eden 10 ila 20 atla geri dönmeyi başardı; bir veya iki atla savaşanlar ise 100 atla geri döndü. Timur'un kuvvetleri 1398'de Delhi'yi yağmaladığında, burayı bir harabe yığını olarak bıraktılar ve Semerkant'm zamanında dünyanın harikalarından biri haline getirilmesini sağlayan hâzineyi götürdüler.

Timur, At Yılı olan 1402'de sekizinci Osmanlı Sultanı II. Bayezid'i Ankara yakınlarında mağlup ve esir etti.* Yine de Moğol uygulamalarını takip eden Timur, doğrudan fetihlerini geniş otlak alanlara sahip bölgelerle sınırlandırdı ve bu saye-

---

• **Osmanlılann geleneksel Türkmen süvarilerinin, daha profesyonel olan Timur İmparatorluğu ordusu karşısında aldığı bu yenilgi, Osmanlı Türklerini benzer şekilde ordularuu dönüştürmeye ikna etti ve bu dönüşüm, bir asır içinde Orta Avrupa'yı tehdit eden savaş makinesinin oluşmasına yol açtı.**

de daha fazla süvari toplayıp muhafaza edebildi. Suriye'deki Mısır Memlûklerini ve Delhi sultanlarını yenilgiye uğratmasına rağmen, onlardan vergi almakla yetindi ve otlak bakımından fakir topraklarını ilhak etmedi.

Timur kendisini Moğol İmparatorluğu'nun restoratörü olarak görüyordu ve kazandığı zaferler Moğollarınkilerle örtüşüyor ya da onları aşıyordu: Ankara, Delhi, Volga üzerindeki Saray ve Bağdat. İran hükümdarı olarak, Cengiz soyundan gelenlerin Moğolistan'ına rakip bir süvari gücüyle eski Moğol İmparatorluğu'nun en zengin eyaletlerinden birini kontrol ediyordu. Maveraünnehir'deki anavatanından, Altay Dağlan'nı aşıp Çin'e girmek de dahil olmak üzere her yöne hızla yürüyebiliyordu. Eylül 1405'te Semerkant'a muzaffer bir şekilde döndüğünde, Cengiz Han veya Kubilay Han gibi yüce hükümdarlık mirasına sahip olabilecek biri varsa o da Pekin'de yeni tahta çıkan Yongle imparatoru değil, Timur'du.

Ming Hanedanı, 1368'de Moğollan Çin'den çıkarmayı başarmış olsa da komşu bozkırları Tang'ın yaptığı gibi kontrol edemedi. Mingler genel olarak Çin Seddi'ni bugün gördüğümüz şekliyle güçlendirip süslemekle ve bozkır sınırındaki statükoyu savaştan çok diplomasi kullanarak korumakla yetindiler. At yetiştiren halklarla etkileşime girmek gibi ileri bir politikaları olmadığından, Timur'dan vergi toplama iddialarma denk bir süvari gücünü muhafaza etmekte zorlandılar. Timur da bunu biliyordu. Ayaklarından prangalı mutsuz Ming elçisine, Çin hükümranlığını neden kabul etmesi gerektiğini sormuş olabilir.’ Timur'u Tibet, Gansu ve Moğolistan'ı

*** "Süzerenlik", daha güçlü bir devletin, daha zayıf bir devlet üzerinde dolaylı kontrol sağlamasını ifade eder. Örneğin, Tibet bağımsızlığını savunanlar, Çin'in tarihsel olarak Tibet üzerinde sadece süzerenlik hakkına sahip olduğunu öne sürerken, Çinliler ise o ülke üzerinde tam egemenlik iddiasında bulunmaktadır.**

yeniden fethetmekten ve Ming'i kendisine bağlı bir devlet haline getirmekten ne alıkoyabilirdi? Timur'un, Kubilay Han'ın on altı yılda tamamladığını kendisinin de bildiği Çin'in kalbini işgal etmeyi ciddi olarak düşündüğüne dair hiçbir kanıt yoktur elimizde. Bununla birlikte, batı bölgelerindeki savaş meydamnda alınacak bir yenilgi Ming Hanedanı'nı pekâlâ çökertebilir ya da en azından boyun eğmeye zorlayabilirdi. Timur daha sonra Cengiz Han'ın Song Hanedanı'na uyguladığı gibi vergi alacaktı. Çin'in zenginliği daha da güçlü bir ordu kurulmasına hizmet edecekti. Bir saray tarihçisinin tanımladığı gibi, dünya bir yeni-Moğol İmparatorluğu görecekti: "Japonya'dan Suriye ve Mısır çöllerine kadar, imparatorluk topraklarını bir uçtan diğerine yürüyerek katetmek için bir yıl bile yetmez. Her eyalette prenslerinin sayısız askerleri ve partizanlan bulunur, öyle ki dünya onlarm askerlerinin ve atlannın tamamını alacak kadar geniş değildir/'

At gücü Timur'a sadece bir savaş aracı sağlamakla kalmadı, aynı zamanda onu savaşmaya zorladı. Çünkü bozkır ordusu Timur döneminde düşük maliyetli statüsünü kaybetmişti. Bu durum, bozkır at yetiştiricilerinin artık kendilerini adapte ettikleri savaşın giderek teknikleşen doğasını yansıtıyordu. Cengiz Han önceki fatihlere kıyasla yenilikler yapmıştı ama Timur, hepsinin de bedeli yüksek olan başka bir sürü iyileştirme yaptı. Moğol ordusu istilalarını gerçekleştirirken toynakla beslenirken Timur'un ordusu, hayvanları için yem taşıyan develerden oluşan lojistik bir katarla daha modern bir ordu gibi hareket ediyordu. Cengiz Han kendisi için bomboş olan bir bölgeyi fethetmişti ve bir fatih olarak hayvanlannı istediği yerde otlatabilirdi. Timur kendi tebaasma ait topraklardan geçmek zorundaydı. Kuvvetlerine erzak sağlamak için onlan vergilendirebilirdi ama Moğolların yaptığı gibi onlan otlaklarından kovamazdı. Dahası ordunun atlarına yem sağ-

layarak Timur, seferleri bozkır otlarının varlığına denk gelen Moğolların aksine, yılın on iki ayı seferde kalabiliyordu. Bu artan planlama ve yönetim ihtiyacı, gelecek yüzyıllarda daha belirgin bir şekilde öne çıkacaktı.

Timur'un süvarileri de Cengiz Han'ınkilerden daha profesyoneldi. Her rütbenin sabit sayıda at tedarik etme yükümlülüğü vardı. Sıradan bir askerin 2, bir onbaşının ("bahadır"; Hindistan Ordusu'nda hâlâ kullanılan bir rütbe) 5, bir yüzbaşının ise 10 at toplaması gerekiyordu. Generaller 110 at sağlamakla yükümlüydü. Daha yüksek rütbeliler daha fazla ata ihtiyaç duyuyordu çünkü yanlarında daha fazla teçhizat getiriyorlardı; bir yüzbaşının savaşta bineceği savaş atına, ağır zırh taşımak için yedek bir ata, çadır için de başka bir ata ihtiyacı vardı. Moğollarda olduğu gibi, klan reislerinin yerini liyakate göre atanan subaylar alıyordu. Ancak Moğollardan farklı olarak, ordu her savaşçıya atları için yeterli yem sağlıyordu. Maaşlarına aslında yonca kelimesinden gelen *ulufat* deniyordu. Buna ek olarak, Timur'un ordusu talim yapıyor ve derinden yankılanan *kös* davullarının ritmiyle geleneksel Moğol sürek avının ötesinde manevralar yapmayı öğreniyordu.

Timur'un en görünür yeniliği, topçulan savaş düzenine entegre etmesiydi. Topçuluk, 1398'deki Hindistan istilasının Moğolların 100 yıl önceki girişimlerinin çok ötesinde başanya ulaşmasını sağladı. Toplarının Delhi sultanının filleri üzerindeki etkisi yıkıcıydı, çünkü bu hayvanlar yalnızca isabetli top ateşi için büyük hedefler oluşturmakla kalmıyor, aynı zamanda kendi saflarında da koşarak korkunç kayıplara neden oluyorlardı. (Timur'un süvarileri silah sesleriyle başa çıkmayı öğrenmişti.) Lojistik, eğitim ve askeri donanımdaki tüm bu yeniliklerin bedelini ödemek için Timur'un yağma ve vergi peşinde on yıldan on yıla sefer yapmaktan başka seçeneği yoktu.

Timur'un 7 yıl boyunca seferde kalması başka bir amaca daha hizmet etti. Yönetimi altında yakın çevresinden çok az isyan tehdidiyle karşılaştı; aksi takdirde babalarının emekliliğini hızlandırmayı düşünebilecek hırslı oğullanndan bile. Herkesi sürekli seferde tutmak Timur'un ordusunun, askerlerinin ve şehzadelerinin yönetimine sadakatini sağladı ve otuz yıllık savaş başarısı Timur'u yeri doldurulamaz bir fatih haline getirdi.

Timur, süvarilerinin Zarafşan'm yanı başındaki çayırlarda gururla ilerleyişini izlerken çevresindekilere yakında Çin'i istila etmeye hazırlanacaklarını duyurdu. Nihayetinde ***toy,*** sadece yabancı elçileri etkilemek için değil, aynı zamanda katılımcılara yenilmezliklerine dair büyük bir güven vermek ve ***onîan*** yedi yıl sürecek yeni bir sefer için bir kez daha motive etmek içindi.

Orduyu toplamak haftalar sürdü. Atlar, samanlar ve arabalar toplandı. Develerin böğürmeleri ve boyunlarında çınlayan çanlar, küfür eden sürücülerin gürültüsüne ekleniyordu. Her asker yanında iki süt ineği ve iki süt keçisi getirmişti; hayvanlar süt vermeyi bıraktığında yenebilirlerdi. Timur, yürüyüş güzergâhı boyunca kamp kuran gönülsüz müttefiklerine orduya yem sağlamaya hazır olmalarını bildirdi. Çobanların atlan ve küçükbaş hayvanlan için vergi ödemeleri bekleniyordu.

Güzergâhlar ve hava durumu ile ilgili istihbarat özenle toplandı. Timur, şanssız Çin elçisini getiren kervancılan bizzat sorguladı. Bir tüccar, muhtemelen bir at ticareti misyonunun parçası olarak Pekin'de altı ay geçirmişti ve Timur'u Pekin'in, İran'ın eski Moğol başkenti Tebriz'den yirmi kat daha büyük olduğu konusunda uyardı. Aynca Ming imparatorunun savaş için yola çıktığında ülkeyi korumak için 400 bin süvariyi yedekte tuttuğunu ve Çin'deki her soylunun 1000 atlı hizmetkârı olduğunu belirtmiştir. Timur bu son bilginin

yanlış olduğunu biliyordu, bu yüzden duydukları onu caydırmadı, ancak gelecekteki zaferlerinin ihtişamını büyütmek için tarihi kayıtlara geçirilmesine izin verdi. Çin'in bozkır sınırındaki barışın kırılgan doğası ve Ming'in at eksikliği göz önüne alındığında, Ming'in istila ve yıkıma karşı savunmasız olduğunu anlamıştı. Ayrıca kendi deneyimlerinden başanmn başarıyı doğurduğunu biliyordu ve bu nedenle Çin'in uzun ve geçirgen bozkır sınırında erken zaferler elde edebilirse, kendisine katılmaya hazır bir atlı dalgasının geleceğinden emindi.

Planına göre, kış yağmurlarının son zamanlarda otlaklan otla kaplayarak ihtiyaç duyulan yem miktarını azalttığı bozkır boyunca, ordusunu kuzeydoğuya yürütecekti. 1405 yılı mevsim normallerinin dışında soğuk başlamıştı ama ordu kuzeye doğru ilerlerken erken bir bahar umuyorlardı. Semerkant'ın yaklaşık 450 kilometre kuzeydoğusundaki Otrar kasabası yakınlarında kamp kurduklarında da soğuk dinmemişti. Oradan yaklaşık 1000 kilometrelik bir yürüyüş onlan batıdan doğudaki bozkıra giden en erişilebilir yol olan Zhungar Dağları'ndan ayırıyordu. Yalanda burası savaş atlan için mükemmel birer otlak haline gelecekti. Oradan Tanm Havzası'nın kuzey kenarı istilaya açık olacaktı. Bu aşamada Timur Semerkant'tan çok uzakta olsa da, Ming ordulan onu durdurmak için atları için daha az elverişli otlaklardan geçerek iki kat daha fazla mesafe katetmek zorunda kalacaktı. Çinliler daha savaşa bile giremeden doğu bozkırlannın büyük bir kısmını ele geçirebilecekti.

Ancak şubat aymda, daha önce görülmemiş türden bir kar fırtınası Timur'un ordusunun üzerine çöktü. Otrar'daki tarlalar mermer ya da Timur'un tarihçilerinin tarif ettiği gibi pamuk kaplanmış gibi oldu. Akarsular kristal damarlar gibi görünüyordu. Çadırlarda oturup buzlann çözülmesini

beklemekten başka yapacak bir şey olmadığından, Timur'un yakın çevresi şarkıcılar ve müzisyenler eşliğinde destansı içki âlemlerinin tadını çıkarıyordu. Şarkıcılardan herhangi biri Harezmşah'ın Cengiz HanTn elçilerini katlettiği Otrar'ın hikâyesini anlatmış mıydı?

Birkaç hafta sonra hava bozdu. Planlanan yürüyüş güzergâhı boyunca kamp kuran at yetiştiricilerinden bazıları baharı yılın ilk taze kımızlarıyla karşıladı. Yaşlı hanları, Timur'u karşılamak zorunda kalmaktan, ordusunun geçişinin otlaklannda yol açacağı tahribattan ve atlarla daha küçük hayvanlar için ödemek zorunda kalacağı vergiler yüzünden çok endişeliydi. Endişe, yaşlı hanın törensel kımızları yere dökmesine neden oldu. Tam o sırada, siyah bir ata binmiş beyaz giysili bir süvari dörtnala geldi. Muhafızlar onun yaşlı hanın çadınna yaklaşmasma engel olamadılar. "Emir Timur öldü!" diye bağırıyordu durmadan. "Dur, bize ayrıntıları anlat!" diye bağırdı han. Ama atlı, peşine takılan yaşlı hanm muhafızlarını geride bırakarak bir sonraki kampa doğru dörtnala ilerledi.

Bozkırın yetmiş yaşındaki efendisi ya çok içmekten ya da zatürreden ölmüştü. Savaş yorgunu varisleri Çin'in işgalini çabucak iptal ettiler. 1419'da Timur'un en sevdiği ata da dâhil olmak üzere iyi atlara sahip bir heyeti Yongle'yle banş yapmak üzere gönderdiler ve Yongle onları yeni inşa edilen yasak kentinde etkileyici bir gösteriyle karşıladı. Timur'un planladığı son istilayı bir kenara bırakan varisleri, onun önceki fetihlerinin meyvelerinden yararlanmayı umuyorlardı. Timur'un imparatorluğunu, oğulları ve torunları arasmda paylaştırdılar; bazıları içkiye o kadar düşmüşlerdi ki sonunda şişmanlıktan ata binemez hale geldiler.

Yine de Timur bozkırın gücüyle nelerin başarılabileceğini bir kez daha göstermişti; Çin'in fethi bile göz ardı edilemezdi. Şansını deneyen son kişi o olmayacaktı.

"İyi Ati arın Olmadığı Bir Ülke”

"Belki Çin'i fethederim," diye düşündü 19 yaşındaki Babür, 1502 yılında, sadık hizmetkârlarıyla birlikte üzgün bir şekilde sürgüne giderken. Timur'un büyük büyük torunu olan Babür, Maveraünnehir'deki Fergana ve Semerkant krallıklarını, Timur'un artık yumuşak ve savaşçı olmayan torunlarının elinden iktidarı almak için, Özbek savaş ağalarının bayrağı altında karşı hücuma geçen 200 bin atlıdan oluşan bir güruha karşı savaşta kaybetmişti. Böyle bir krallığın kaybı çok acı vericiydi. Bu krallık her şeyi sunuyordu: ılıman iklim, sofistike şehirler ve muhteşem otlaklar... Ne de olsa Fergana, kan terleyen atların yurduydu. Timur'un doğru bir şekilde değerlendirdiği gibi, Maveraünnehir hükümdarları batı bozkırının at yetiştiricilerinin çok güçlü olmasına izin veremezlerdi. Halefleri boş boş oturup Altın Orda'nın bir kolu olan Özbeklerin tam da bunu yapmasını izlediler; Maveraünnehir Tımurlulara ve İran'a sonsuza dek kaptırıldı. İran daha sonra tekrar birbiriyle çekişen devletçiklere bölündü.

Tahtından mahrum kalan Babür, servetini geri kazanmak ve azalan takipçilerini ödüllendirmek için bir fırsat arayışında dolaşan bir *kazak,* serbest yağmacı bir savaşçı oldu. Çobanlık yapan bir gruptan farklı olarak, otlak aramak için değil yağma için seyahat ediyorlardı; *kazak* aynı zamanda haydut anlamına da geliyordu. Babür anılarında akınlarından *"Kazak Seferleri"* olarak bahseder. Onun soyundan gelen bir prens için, fethedecek uygun bir krallık bulabildiği sürece *Kazak* olarak yaşamakta utanılacak bir şey yoktu. Ne de olsa Özbeklerin kendileri de akıncı olarak yola çıkmışlardı ve ilk sürülerinden bir kol, kendilerine etnik köken olarak Kazak adını seçip gururla taşıyacaktı. Dolayısıyla kariyerinin bu en düşük noktasmda bile Babür, Çin'in fethinin söz konusu olmadığı-

nı düşünmüyordu. Bu sadece yeterli sayıda atlı toplamakla ilgili bir meseleydi. Ancak bu arada, sürgünlerden oluşan grubu uzaktaki Hindukuş Dağlan'nda peşlerindeki Özbeklerden korunmaya çalışırken, kraliyet sporu için değil, kannlannı doyurmak için avlanıyorlardı. Avlanırken Babür, Kabil KraUığı'nm aradığı uygun fırsat olabileceğini öğrendi. Kabil daha önce amcalanndan biri tarafından yönetilmiş, ancak sevilmeyen bir gaspçının eline geçmişti. Timurlu soyundan gelen gücünü kullanarak ve hiçbiri kendisine yardım etmek için parmağını bile kıpırdatmayan güçlü akrabalarını devreye sokarak, Moğol* çapulcularından oluşan ayaktakımıru bir araya getirdi ve 1504'te Kabil'i yeni yetme hükümdarın elinden aldı. O andan itibaren Çin'i fethetme hayalleri suya düştü. Babür, bugünkü Doğu ve Güney Afganistan'ın büyük bölümüne denk gelen bu küçük krallığa âşık oldu. Temiz havasım, mükemmel meyvelerini, berrak akan suyunu ve bol av hayvanlarını övdü. Ayrıca burası, Kuşanların Çin'den göç edip at ticareti imparatorluklarını kurdukları günlerden beri at bakımından da zengin bir ülkeydi.

Ancak Babür, Kabil'i ele geçirmek için birçok vaatte bulunmuştu ve bu vaatleri yerine getirmek için daha büyük bir ödüle ihtiyaa vardı; Kabil, kendisine bağlanan reislerin ve 20 bin yandaşının sadakatini korumak için çok küçük bir fetihti. Hindistan'a bir saldırı düzenleyecek olursa, bozlardan gelen istilacılann izlediği yolu takip ederek yağma için kendisine katılacak Orta Asyalı reislere ve maceraperestlere güvenebileceğini biliyordu. Timur'un zamanında olduğu gibi, istilacı bir

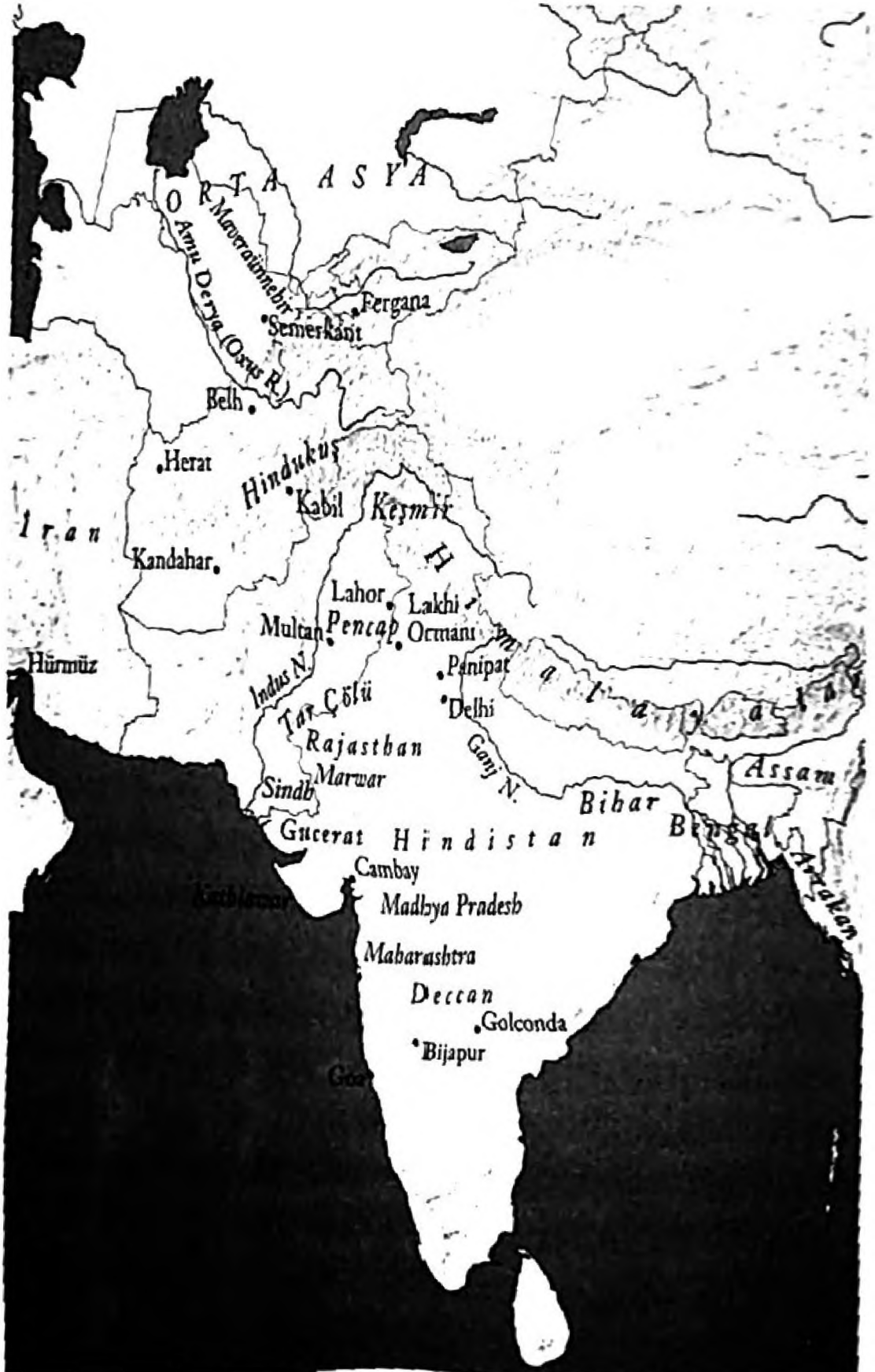
* "Moğol" kelimesi Farsçaya "Mughal" olarak çevrilmiş, buradan da Babür'ün gelecekteki imparatorluğu için Avrupa'da kullanılan isim türetilmiştir. Babür'ün Mughal soyadı ise Timur'un, Cengiz'in soyundan bir prensesle yaptığı evlilik ittifakını yansıtırken, kendilerini "Gurkani* ya da "Damat Olanlar" olarak adlandırmışlardır.

ordu toplamanın bedeli çok yüksek olacaktı ve Babür profesyonel topçular kiralayarak ek masraflar çıkardı. Babür, kendi deyimiyle "iyi atların olmadığı bir ülke" olan Hindistan'ın ovaları için Kabil'i geride bıraktığına pişman olsa da neticede tam da bu yüzden burayı fethetmeyi başardı.

Babür'ün Hindistan'a girmesinin zamanlaması iyiydi, çünkü Kabil'de olduğu gibi Hint-Afgan Lodi Sultanlığı da hizip çatışmalarıyla çalkalanıyordu. 1526'da Babür ve yoldaşlan Delhi'nin batısındaki boş arazide, Panipat denilen yerin yakınlarında Lodilerle büyük bir meydan savaşına girişti. Babür, kapsamlı topçularını denetleyen Osmanlı topçu ustalannın varlığıyla önemli bir taktik avantaja sahipti: O dönemde Osmanlılar Asya'daki en profesyonel topçu kuvvetlerine sahipti. Dahası Babür'ün küçük Babürlü savaşçı grubunun kararlılığı, savaşa girmeden önce savaşın nasıl gideceğini görmek için bekleyen Lodilerin, Hint-Afgan generallerinin kararlı olmayan tutumundan daha büyük olduğunu kanıtladı. Lodi sultanı filinin sırtında vurulunca savaş sona erdi. Delhi'nin zenginlikleri Babür'ün eski yandaşlarını ödüllendirmeye, topçulara ödeme yapmaya ve yerel Hint-Afganlan Babür'ün davasına döndürmeye yetti. Cengiz Han'ın oğlu Ögeday gibi son derece cömert olan Babür o kadar çok servet dağıttı ki "dilenci" lakabını kazandı.

Kabil kralı ve artık Delhi imparatoru olan Babür, yeni tebaası arasında istikrarsız bir durum olduğunu gördü. Afganistan kökenli birkaç yönetici klan, son birkaç yüzyıl boyunca Kuzey Hindistan'da üstünlük için birbirleriyle savaşmışta. Atalarının topraklarından her zaman süvari binekleri tedarik etmişlerdi. Kuşanlann gerçek torunları olmasa da halefleri olan Afgan at tüccarları, Orta Asya ile Lahor ve Multan pazar şehirleri arasında sürekli olarak kervanlar işletiyor; yılda 100 bin kadar at ithal ediyorlardı. Ticari kârları ve askeri macera-

Hindistan'da Moğollar

alıklan arasında bu tüccarlardan bazıları kendilerine prenslikler kurmuştu. Himalayalar'ın eteklerindeki anavatanlarından getirdikleri atları yetiştiren Hindistan doğumlu Afganlar arasında bir tür askeri aristokrasi kurdular. (Büyük at pazarı ve Kumbh Mela alanı olan Harid war bu bölgedeydi.) Bihar ve Bengalee kadar güç ve nüfuza sahiptiler; Babür yeni krallığını yönetmek için onlarla işbirliği yapmak zorundaydı. Hint-Afganlar Babür'ü hoş gördüler, çünkü şans onun yanındaydı ve artık hem anavatanlarını hem de at ticaretine erişimlerini kontrol ediyordu. Ancak yine de bağımsızlıklarını devam ettirmek için her türlü fırsatı kolluyorlardı.

Babür, 1530'daki ölümünden önce sadece dört yıl boyunca Kabil ve Eski Delhi Sultanlığının birleşik egemenliğini yönetti ve en önemli başarısı, canlı anılarını içeren *Babiirname'yi* yazmasıydı. Son derece kusurlu veraset planı göz önüne alındığında, imparatorluğu bir saman alevi olmaktan öteye gidememiş olabilir. En küçük oğlu Kamuran at zengini Kabil'in kralı olurken, büyük ve barışsever Hümayun Delhi'yi aldı. Hümayun daha fazla fetih savaşı planlamadığından, maiyetindekilerin sadakati Delhi sıcağında Kabil buzu gibi eriyip gitti. Hint-Afganlar isyan etti ve Kamuran inatla Kabil atlarını ağabeyinden esirgedi. Sadece ismen imparator olan Hümayun, 1542'de hamile eşini atına bindirip kendisi de bir deveye binerek Rajasthan'ın Tar Çölü'nden kaçtı.

İran'da yeni güçlenen Safevi Hanedanı ona sığınma hakkı verdi. Hem at yetiştiricileri hem de 1000 yıllık refah doktrinine inanan kutsal adamların soyundan gelen Safeviler, Türkmen atlılarını müthiş, azılı bir savaş gücü haline getirdiler. Söylendiğine göre İran süvarilerinin geçişi tam üç gün sürmüştü. Genç ve enerjik yeni Şah Tahmasp', hükümdar arka-

*** Tahmasp, Şehnameden bir isim olup "atlar konusunda yetkili" anlamına gelir.**

daşının kötü durumundan etkilenerek Hümayun'un tahtını geri almasına yardım edeceğine söz verdi.

Babür'ün zaferleri ve oğlu Hümayun'un bozguna uğratılması, iyi ata binen bir süvari gücünün yerleşik bir bölgeyi ne kadar kolay istila edebileceğini ve aynı şekilde bu fetihlerin, güvenli bir at kaynağı ve takipçilerin sadakatini sürdürecek yeni fetih umutları olmadan bir hükümdarın elinden ne kadar kolay kaçabileceğini bir kez daha gösterdi. Tar Çölü'nde doğan çocuk her ikisini de kurarak Babür'ün Kuzey Hindistan'daki kontrolünü yeniden canlandıracak, daha önce hiçbir Hint hükümdarının başaramadığı ve belki de 7. yüzyılda Tang Hanedanı'nının en büyük hükümdarı Taizong'dan beri hiçbir yerleşik devletin imparatorunun başaramadığı kadar başarılı olacaktı.

"Majesteleri Atlara Düşkündür”

Hümayun'un oğlu Ekber 14 yaşında, sürgündeki kralın Şah Tahmasp'ın süvarilerinin kararlı yardımıyla Delhi tahtma geri getirilmesinden bir yıldan kısa bir süre sonra onun yerine geçti. Ekber, Hindistan'm en büyük hükümdarlarından biri olduğunu kanıtlayacak; ardında sanat, felsefe ve devlet yönetimi alanlarında kalıcı bir miras bırakacaktır. Sürgünde geçirdiği çalkantılı çocukluk dönemi nedeniyle okuma yazmayı hiç öğrenemedi, ancak doğal dünyaya yoğun bir ilgi duydu ve zengin bir pratik bilgi birikimi edindi. Yeteneklerini, savaş ve hükümet mekanizmalanna hem maceraperest büyükbabasından hem de uysal babasından çok daha fazla uyguladı. Afganistan'ı elinde tutmaya ve ordusunu sürekli sahada tutmaya özen gösterdi. Her şeyden önce at gücüne odaklandı. Başbakanı Ebul Fazl bu meşguliyeti şöyle özetlemiştir:

> Majesteleri atlan çok sever, çünkü onların hükümet ve fetih seferleri için büyük önem taşıdığına inanır; onlarda birçok

zahmetten kaçınmanın bir yolunu görür. Majesteleri, kişisel olarak da kemale ermek için neredeyse doğaüstü bir araç olan bu hayvanla ilgili her şeye dikkat eder.

Ekber'in en erken ve en geniş kapsamlı stratejik kararlarından biri, Babürlü ve Hint-Afgan süvarilerine, en sadık takipçileri haline gelen Rajputları eklemekti.

Ekber, Ganj Vadisi'nin güneybatısındaki kurak bölgede, Rajputlar arasında doğmuştu. Burada mihraceler, sert görünümlü, zapt edilemez tepedeki kalelerinden tozlu topraklara hükmediyordu: Mâlvâ, Gwalior, Rathambore. Rajputlann kökeni bilimsel tartışmalara konu olmuştur. 19. yüzyıl İngiliz etnologları, at yetiştiren Kuşanların Hint nüfusu karşısında asimile olduktan sonra Rajputları ortaya çıkardığını düşünmüşlerdir. Bu muhtemelen yanlıştır, çünkü at yetiştiriciliği Rajputlara geç gelmiştir ve tarihte ilk olarak on ikinci ve on üçüncü yüzyıllarda sığır ve deve çobanı olarak görülmüşlerdir. Rajasthan at yetiştirmek için doğal otlaklardan yoksundu ve develer Tar Çölü'nü geçmek için daha uygundu. Ancak 13 ve 14. yüzyıllarda Rajputlar tıpkı Arap Bedeviler gibi, daha zengin komşularına baskın yaparken atların develerden daha iyi performans sergilediğini gördüler. En eski Rajput baladlan, haydutluk ve at hırsızlığı hikâyelerini anlatır.

Yağmalardan zenginleşen Rajputlar, batıdan Arap ve İran atlarını satın alarak kendi çöl ırklarını yetiştirmeye başlamıştır. Günümüzün Marwari atı, bu kuru ortamın tipik bir örneğidir; kendine özgü lale şeklindeki kulaklan çöl mirasını ya da bu ırkı himaye eden Jodhpur mihracelerinin kaprislerini yansıtıyor olabilir. Rajasthan'daki otlakların yetersizliği göz önüne alındığında, bu atlar ahırlarda yetiştirilmiştir. Bunun gerektirdiği maliyete rağmen atın savaş ve ticaretteki değeri

yeni at yetiştiriciliği işini haklı çıkarıyordu. Babürlüler zamanında, daha sonra adı Jaipur olarak değiştirilen Amber gibi Rajput eyaletlerinde, Hindistan'ın toplam sürüsünün büyük bir bölümünü oluşturan 50 bin at bulunuyordu.

Babürlülerin ve daha önceki Orta Asya atlılarının aksine Rajputlar atlı okçuluk yapmaz, savaşta at sürmez, daha çok yaya olarak savaşırlardı. Bozkır savaşçıları kaçmayı bir savaş taktiği olarak kullanırken, Rajputlar sonuna kadar acımasızca savaşmalanyla ün kazanmışlardı ve savaşta ölmemişlerse kadınlan, düşmanın eline geçmektense intihar etmeyi yeğlerlerdi. Ekber bu sert birliklerin değerini gördü ve bir dizi hanedan evliliğiyle Rajput kraliyet ailelerini hızla sarayına ve süvari ordusuna dâhil etti.

Babürlü İmparatorluğu'nun artık üzerinde durabileceği üç ayağı vardı: askeri kariyerlerini sürdürmek için Hindistan'a göç etmeye devam eden Orta Asyalı Babürlüler; yüzyıllardır dağlık bölgeye yerleşmiş olan Afganlar ve çöldeki Rajputlar. Bu sayede Babürlüler güneye, alt kıtaya doğru yavaş yavaş bir dozer gibi ilerleyerek zengin Bengal ve Gucerat'ı fethetmeyi başardılar; bu sayede Babürlülerin pahalı süvarilerinin masraflarını karşıladılar. Babürlülerin ilerlemekte zorlandığı tek yer, Burma sımandaki tepelik Assam ve ormanlık Arakan'ın fakir at ülkesiydi.

Ekber, Babürlü süvarilerini, atası Timur'un başardığından bile daha profesyonel hale getirdi. Subaylara artık Timur'un zamanında olduğu gibi yağma yoluyla ödeme yapılmıyor, bunun yerine bakımlan için tarım arazileri aynlıyordu. Toprak gelirleri, subaylann rütbeleriyle orantılı sayıdaki kendi atlarının bakımını yapmalanm sağlıyordu. 5000 askeri olan bir subay, astlanmn atlanna ek olarak yamnda 340 at getirmek zorundaydı. Babürlü kanunlarında tanımlanan altı at kategorisinden, yüksek rütbeli subaylar doğru kanşıma sahip

olmak zorundaydı. Sıradan askerler en düşük kategorideki atlara binerdi.

Süvariler için yağma yerine toprak gelirinden ödeme yapmak, at gücü toplamanın altında yatan zorluğu değiştirmedi; Babür'ün ya da Timur'un zamanında olduğu gibi Babürlüler hâlâ yeni topraklar fethetmek zorundaydı. Ancak Cengiz Han'ın Moğol İmparatorluğu'nun aksine, bu sistem Babürlülerin Hindistan'ı fethederken atlarını yemle beslemelerine izin veriyordu ki bu, pastoralist Moğollar için düşünülemez bir şeydi ve Timur'un kurabildiğinden çok daha büyük bir ölçekte gerçekleştirilmişti.

Ekber, devlet ahırlarını öyle titizlikle düzenlemişti ki, bu durum bize Tang Taizong'u hatırlatır; onunla ilgili anlatıların, Ekber'e Türk-Moğol mirasının bir parçası olarak aktarılmış olması muhtemeldir. Devlete ait tüm atlardan sorumlu olan en yüksek rütbeli general, *atbegi* ya da *atların efendisi* konumundaydı. Onun emrinde *müfettiş* ve *müşrif* adı verilen bir dizi subay; bunlardan daha çok sayıda astsubay, saraç, seyis, veteriner, su taşıyıcı ve süpürgeci, doğuştan gelen zorunluluk kaynaklı bir adanmışlıkla ahırlarla ilgilenirdi. Görevi ihmal edenlere, özellikle de bir at hastalanır ya da ölürse ağır cezalar verilirdi. Atlar da tıpkı subaylar gibi rütbelerine ve hizmet sürelerine göre düzenli olarak teftiş edilir ve buna göre terfi ettirilir ya da rütbeleri indirilirdi. Ekber'in süvarilerine olan saplantılı ilgisi, varisleri Cihangir ve Şah Cihan'a da geçmiştir.

1605-1627 yıllan arasında hüküm süren Cihangir, kendi binek atlan için özel bir de ahır inşa ettirmiştir. Diğerlerinden ortalama 10 santim kadar uzun olan bu atlar çoğunlukla Batı Asya'dan geliyordu. Bunlar arasında atalarının dostu ve bazen de rakibi olan İran Şahı Büyük Abbas'ın kişisel hediyeleri de vardı. İmparator bunlardan birini, Rajput kayınbiraderi Amber hükümdan Raja Man Singh'e hediye etti. Raja o kadar

sevinmişti ki İmparator şöyle diyordu: "Eğer ona bir krallık vermiş olsaydım, bu kadar sevineceğini sanmıyorum. Atı getirdiklerinde üç ya da dört yaşındaydı. Moğol ve Rajput saray hizmetkârlarının tamamı, daha önce Irak'tan' Hindistan'a böyle bir at gelmediği konusunda hemfikirdi."

Bu tür atlann fiyatı gümüş rupi olarak değil, rupi ile aynı ağırlıkta ama on beş kat daha değerli bir sikke olan altın *mohur* olarak hesaplanırdı. Özellikle arzu edilen bir at 50 *tnohur ederken,* ortalama bir atm fiyata 10 ila 30 *mohur* arasında değişiyordu. Irak atlan pahalıydı çünkü imparatorun da belirttiği gibi, değerli kargonun teslimatını hızlandırmak için Hindistan'a deniz yoluyla gönderilmişlerdi. Raja Man Singh'in atı, eğer Raja satmaya karar verseydi, 300 ila 500 altın *mohur,* yani bugünün parasıyla yaklaşık 300.000 ila 500.000 Amerikan dolan ederdi. Sadece en yüksek rütbeli generaller böyle bir hediye alırdı.

Bozkırların hediye verme geleneği, Babürlüler tarafından imparatorluk ölçeğinde bürokratik bir verimlilikle tekrarlandı. Her gün 30 şansta subaya bir at, bir fil ve mücevherli hançer verilirdi ki bu gelenek, günümüze ulaşan yeşim kabzalı ve yakutlarla kaplı Babürlü hançerlerinin çokluğunu açıklamaktadır. Bir yıl içinde bu hançerlerden 10 bin tanesi ve imparatorluk ahınndaki 12 atın tamamı dağıtılmış olurdu. Bu şekilde Babürlüler, kıskanç ve hırslı süvari subaylanmn sadakatini güvence alfana almış oluyorlardı.

Bu arada atçılık, Babürlü yönetiminin kendisi için bir metafor olarak görülmeye başladı. Aynı Farsça ifade, "riyasat", hem binicilik pratiğini hem de devlet yönetimini tanımlıyordu. Saray mensuplan imparatordan "imparatorluk üzengisi" olarak bahseder ve kendileri de saraya katıldıklannda "üzengide hazır bulunurlardı". *Dasara* gibi önemli bayram günle-

* Buradaki "Irak" muhtemelen "Irak el-Acemî"ye atıfta bulunmaktadır, bu da bugünkü İran Kürdistanı anlamına gelir.

rinde tüm süvari birliği sarayın önünde toplanır, bu da hediye vermek için bir başka vesile olurdu, imparatorun bindiği en prestijli İran atlarından su taşıyıcılannın yerel beygirlerine kadar, at kalitesinin hiyerarşisi Babürlü rejiminin hiyerarşik doğasını yansıtıyor ve belki de haklı çıkarıyordu.

Cihangir'in süvarilerinin toplamda 200 bin kılıa vardı ve her bir süvari ortalama üç binek kullandığı için bu sayı 600 bin atı temsil ediyor olmalıydı. Bu da Hindistan'da at gücünü korumarun en büyük zorluğunun altını çizmektedir: Atlar boş arazide otlamadığından masraf oluşturuyordu. Tang Hanedam dönemi Çin'inde olduğu gibi, bu süvarilerin maliyeti muazzamdı ve devlet bütçesinin %50'sini ya da 51 milyon rupiyi temsil ediyordu. Süvariler ayrıca çok fazla yer kaplıyordu. Bir at için ot ve fiğden (bir tür baklagil bitkisi) oluşan yem, 2,5 ila 7,5 dönümlük bir arazi gerektiriyordu. Toplamda Babürlü süvarilerinin yem için yaklaşık 700 kilometrekarelik bir alana, yani bugünkü Delhi Birlik Bölgesi'nin yaklaşık yansına yani New York şehrinden biraz daha küçük bir alana ve bu mahsulleri yetiştirecek bir çiftçi nüfusuna ihtiyacı vardı. Tang împaratorluğu'ndan beri Asya'da bu kadar büyük ve iyi ata binen bir süvari ordusuna sahip yerleşik bir devlet görülmemişti.

Babürlüler, Delhi'deki Afgan selefleri gibi, süvarilerini tam güçte tutmak için Orta Asya'dan yoğun bir şekilde at ithal ediyorlardı; kaynaklar her yıl 100 binden fazla attan bahsediyor. Babürlü süvarilerinin belkemiğini oluşturan Türki atlan Kalmuk, Kazak ya da Özbek yetiştiriciler tarafından yetiştiriliyor ve Buhara ya da Belh üzerinden bunlann ticareti yapılıyordu. Tüccarlar iyi atlar temin ettikleri zaman iyi ödüllendirilirlerdi. Cihangir, Belh'ten ithal edilen bir alaca attan o kadar memnun kalmıştı ki sabaya Tıjarat-i Han, "Tüccarların Hanı" ünvanını vermişti. İyi binek atlan, tüm Babürlü atlan-

run başaramadığı ve uzun mesafeleri daha rahat sürmeyi sağlayan, çok takdir edilen bir yürüyüş olan rahvan yürüyüşlüydü. Orta Asya atlan rahvan yürüme becerileriyle ünlüydü.

Babür imparatorluk ailesi at ticaretini korudu ve teşvik etti. Cihangir'in eşi Nur Cihan, bir seferde 500 hayvanı barındıracak kervansaraylar inşa ettirdi. Burada tüccarlar, kısmen hırsızlığı önlemek ama aynı zamanda heyecanlı aygırlan dövüşmekten caydırmak için geceleri atları ayaklarından bağlıyorlardı. Sunulan imkânlar arasında feraceler, yem ve kervancılar için dansçı kızlar ya da oğlanlar vardı. Bu kervansaraylar "at tüccarları için gecikmeden uygun bir yer bulabilecekleri ve mevsimlerin zorluklarından korunabilecekleri yerler sağlıyordu; bu düzenleme sayesinde hayvanlar şimdiki tüccarlarda görülen kabalık ve açgözlülükten zarar görmeyecekti." Kervancılara biraz rahat nefes aldırmak, atlarının "iyi niyetli tüccarlann elinden başkalarının -yani hazır parası olan spekülatörlerin- eline geçmemesini" ve alıcıların mala daha fazla güven duymasını sağladı.

Babürlüler aynca daha iyi adapte edilmiş olma avantajına sahip yerli ırklan da satın aldılar. Orta Asya atlan Ganj ovalarını yönetme amacına uygundu, ancak Babürlüler güneye doğru ilerledikçe yerel ırklar daha cazip hale geldi. Atçılık tarihçisi Yashaswini Chandra, Babürlülerin süvarilerinde %40'a varan oranda yerel at kullandığını tahmin etmektedir. Yaşlı Ebu Fazl bu noktada Ekber'in gururunu okşamıştı: "Tecrübeli ve yetenekli adamlar, alışkanlıklan pek çok yönden insanlarınkine benzeyen bu hassas hayvanın yetiştirilmesine büyük önem verdiler. Kısa bir süre içinde Hindistan atlan kalite bakımından Arabistan kökenli atlara üstün gelmişlerdir. Hint atını Arap ya da Irak atından ayırt etmek bile mümkün değildir. Kutch [Kathiawar olarak da bilinir] atlannın en iyileri olduğu söylenir." Babür'ün bu ifadeye katılıp katılmayacağı şüphelidir; imparatorlar yalnızca İran veya Arap atlanna binerlerdi.

Atlarının kaynağı ne olursa olsun, Babürlüler Hindistan ikliminde atları iyi beslemenin ve sağlıklı tutmanın zorluklan hakkında bilgi sahibi olmak zorundaydı. Babürlüler bozkır miraslanndan dolayı atlar hakkında herkes kadar bilgi sahibiydiler, ancak yerel beslenme uygulamalanna ve yeni topraklannda atlarda görülen yaygın hastalıklara aşina değillerdi. İklimin hayvanlann karaciğerlerini zayıflattığından ve dolayısıyla üremelerini etkileyerek onlan bozkırdaki atlanndan daha az doğurgan hale getirdiğinden endişe ediyorlardı. Yerel bilgiler ararken, 1000 yıllık Sanskrit tıp ve binicilik el kitaplarını özenle saray ve ordu dili olan Farsçaya çevirdiler. Bu eski kitaplardan, hem Hint hem de Yunan-Arap tıbbında ortak bir kavram olan atın mizacını iyi yönetmek için atlan *ghce* (sadeyağ), *jaggery* (rafine edilmemiş şeker) ve bazen kırmızı pul biberle beslemeyi öğrendiler. Bu dönemin Batılı tarihçileri böyle bir diyeti açıklanamaz bulmaktadır. Yağ muhtemelen sadece atlann geçit töreninde şişman ve gösterişli görünmesini sağlamaya yanyordu, ancak hem hevesli bir binici hem de akademik bir tarihçi olan Chandra'ya göre yağın atlara bir zaran olmazdı ve şekerin sadece egzersizle yakılması gerekiyordu. Hint mutfağında çok sevilen ama insanda yemek borusu kanseri konusunda risk faktörü olduğundan kuşkulanılan kırmızı pul biber için ise akademisyenler herhangi bir görüş bildirmiyor. Yine de Babürlü ahırlarının bu diyet programıyla geliştiği görülüyor.

Babürlüler atların renklerinin gizemini çözmek için de büyük çaba sarf etmişlerdir. Yine burada da eski Sanskritçe metinleri tarayarak içgörü elde etmeye çalışmışlardır. Babürlü süvari generallerinden Firuz Cang, Sanskritçe *A^vashast ra'nın* kendi gözlemleri ve Türk-Moğol binicilik bilgisiyle zenginleştirilmiş ve güncellenmiş bir versiyonunu yazdı. Firuz Cang uzun soluklu ve bazen renk konusunda Çinli hipolog Bole kadar anlaşılmaz olabiliyordu:

> Eğer bir atın toynakları siyah ve bacakları beyazsa veya iki bacağı da beyazsa, bu attan kaçınılmalıdır. Üst dudaklarında, teslislerinde, toynaklarında, kuyruğunda, başında, gözlerinde ve penisinde siyah, diğer yerlerinde beyaz olan at, krala kayıplar yaşatacaktır.

Öte yandan, inci beyazı bir at uğurludur:

> İranlılann gümüşi, Hinduların "sit banına" ve Arapların "abyad" dedikleri beyaz, yani inci veya krem gibi veya ay gibi veya kar gibi gümüşi olan beyaz. Beyaz at tek renkse ve kılların yatış yönünün yarattığı helezonlar uyumluysa, o at paha biçilmez, övgüye değer ve uğurludur. Ona sahip olan her evde insanlar memnun ve mutlu olurlar. Savaş vakti o atm sırtında düşmana karşı zafer kazanırsınız.

Finiz Cang'ın görüşleri, Bole'ninkilerde olduğu gibi, kıllann yönüyle atın yanal yürüyüş alışkanlıkları ve davranıştan arasındaki bağlantıya dair gözlemleri yansıtıyor olabilir. Babürlü imparatorlan ve Rajput mihracelerinin elimizdeki atlı portrelerine bakacak olursak, Hintli yöneticiler Firuz Cang'ın tavsiyelerine katılmışlardır. İlginçtir ki Firuz Cang, İran'ın en ünlü atı Rakş'ın doru olmasına rağmen kırmızı taylara karşı da tavsiyede bulunmuştur. Firuz Cang'ın daha pratik tavsiyelerinden biri de savaşa alaca bir atla gitmekten kaçınmaktı. Bunun, alaca rengin uğurlu ya da uğursuz özellikleriyle bir ilgisi yoktu; sadece alaca bir atın bir okçu ya da silahşor için vurulması daha kolay bir hedef olduğu gerçeğiydi. Babürlü imparatorlan savaş alanı dışında da alaca atlarının keyfini sürer ve sık sık onlara binerek portre pozlan verirlerdi. İran şahı tarafından Cihangir'in oğlu Şah Cihan'a hediye olarak gönderilen yüz attan, pastanın üzerindeki krema ise, Tac Mahal'in miman olan Şah Cihan'ın birkaç atlı portresinde yer alan alacalı (benekli) yakışıklı attı.

Atlar ve atçılık konusunda Sanskritçe bir el kitabı olan "Salihotra"dan bir sayfa, Farsçaya 'Tarasname' *adıyla çevrilmiştir,*
18. yüzyıl başları.

Saray ressamı Payag'ın yaptığı bu portrelerden birinde Şah Cihan, Arapların çanak gibi yanak kemiklerine ve yılan gibi bir boyuna sahip, ancak Babürlülerin kaslı at eti tercihini yansıtan çok sağlam gövdeli bir ata binerken gösterilmektedir. Yelesi kırmızı ipekten düğümlerle bağlanmıştır, yakut ve zümrüt işlemeli yaldızlı dizgininde san renkli bir yak ökü-zü kuyruğu takılıdır. İşlemeli ***şabrak*** ya da eyer örtüsü ipek brokardan yapılmıştır. İmparatordun üzengileri kristallerle süslüdür. Yayıyla birlikte kabartmalı bir sadak taşır ama ok taşımaz, aksi takdirde ata binmesi ve inmesi zorlaşabilir. Mücevherli palası birkaç altın kayışla yan tarafına sabitlenmiştir. Bir eliyle dizginleri, diğer eliyle de av mızrağını tutmaktadır. Atlı bir hükümdarın bundan daha güzel bir portresi bulunamaz. Şah Cihan'ın 1628'den 1658'e değin süren saltanatı Babürlü gücünün ve atçılığının zirvesini temsil eder.

Babürlü imparatoru Şah Cihan 'm at üstünde portresi, Payag, 1630.

Tang Çin'inde olduğu gibi Babürlü kadınlar da erkekler gibi atb sporlardan hoşlanıyordu. Kadınlar ava sık sık eldivenli ve mücevherli zarif bileklerine tünemiş şahinlerle giderlerdi. Seçkin Müslüman kadınlar teoride peçe takmak ve kapalı tahtırevanlarda seyahat etmek zorunda olsalar da, bozkınn kızlan gelenekleri çiğneyerek kocalannı, erkek kardeşlerini ve oğullarını taklit edebilirlerdi. Hümayun'un sarayındaki iki *begüm* polo oynamanın yanı sıra atlı okçuluk da yapıyordu. Ancak normalde, erkek hizmetkârlardan oluşan maiyetleri eşliğinde, tepeden tırnağa tül peçelerle örtülü olarak ata binerlerdi.

ran Babürlüler, ipek kumaş ve ipten, saraylar kadar heybetli, yüksek tavanlı ve ışık dolu devasa köşkler inşa ettiler. Eskinin bozkır liderleri gibi Babürlü imparatoru da Agra ya da Delhi'deki Kızıl Kale'de neredeyse hiç kalmıyor, aylarca Hindistan'ı dolaşıyordu. Bu da saraya sık sık piknik yapma ve avlanma fırsatı veriyordu. Babürlülerin yaşam tarzlanna dair günümüze ulaşan tasvirler sadece idealize edilmiş değildi; Babürlüler ideallerini hakikaten yaşıyorlardı.

Sanatları ne kadar rafine olursa olsun, Büyük Babürlüler hiçbir zaman konfor düşkünü bir varoluşa kapılmadılar. Atçılık, Ekber'in tasarladığı gibi özdenetimin nihai sembolü ve siyasi kontrol aracı olarak kaldı: "Büyüklüğü elde etmenin doğaüstü bir yolu."

Gözü pek bir cesaret sergilemek, güzel işlenmiş saraçlar kadar kültürlerinin bir parçasıydı. Ünlü bir olayda, Şah Cihan ve oğullan dikkatsizce savaşan, kızışan savaş fillerinden oluşan bir sergiye yaklaştılar. Fillerden biri rakibinden kurtuldu, kocaman kafasımn küçük gözlerini en küçük oğul olan prens Alemgir Şah'm figürüne sabitledi ve ona saldırdı. Atını tehlikeden uzaklaştırmak yerine, babasının ve imparatorluk sarayının bakışlarının farkında olan on dört yaşındaki çocuk, öfkeli file saldırıp mızrağıyla onu gözünün altından vurdu. Bu gözü pek cesaret gösterisi tüm izleyenleri etkiledi ve Alemgir Şah'ın daha sonra ağabeylerine karşı zafer kazanarak Şah Ghan'ın yerine tahta geçeceğinin habercisi oldu.

Sürekli Hareket Makinesi

Babürlü yönetimi, Afganistan'ın kontrolüne ve sürekli fetihlere bağlıydı; birincisi at tedarikini sağlamak, İkincisi ise afilian meşgul etmek içindi. İmparatorlann tüm eylemleri bu iki zorunluluk etrafında dönüyordu.

Dördüncü Babürlü İmparatoru Cihangir, Afganistan'a olan bağlılığını göstermek için büyük bir güç gösterisi yaptı. Birçok üyesi daha önce Hindukuş Dağları'nın serin havasını hiç deneyimlememiş olan geniş imparatorluk ailesini Kabil'e getirdi ve atası Timur'un tarzına uygun olarak şehrin anacaddesinde bir at yarışı düzenledi. O zamanlar Babürlülerin müttefiki olan Bijapur sultanı Adil Han, doru renkli Arap atıyla yanşı kazandı ve muhtemelen İran ya da Irak'tan gelen paha biçilmez bir başka atı da sürüsüne eklemek üzere uygun bir ödül aldı. Saray özlemle Delhi'nin ovalarına dönerken, İmparator rakiplerine -Özbek, Afgan ve İranlı- atlılann toprak-lanılın kendisine ait olduğunu bildirmişti. Beşinci Babürlü İmparatoru Şah Cihan daha da ileri giderek, atası Babür'ün Özbeklere kaptırdığı toprakları geri almak umuduyla Maveraünnehir'e bir sefer düzenledi.

Ne yazık ki Babürlüler için Afganistan, atlılann Hindistan'ı istila etmeleri için her zaman bir platform olmuş olsa da, Maveraünnehir'i yeniden fethetmeleri için zayıf bir başlangıç noktası teşkil ediyordu. Özbekler çok fazla at gücüne sahipken; Hindukuş, Raju ve İskitler zamanında olduğu gibi 17. yüzyıl Babürlü ordusunun topçulan bir yana, Hint filleri için bile çok büyük bir engel teşkil ediyordu. Şah Cihan aynca Batı Afganistan'daki Kandahar'ın kontrolü için zaman zaman İranlı müttefikleriyle de mücadele etmiştir. Tarihçiler Şah Cihan'ın Kandahar için verdiği mücadeleyi bir saplantı, Maveraünnehir'deki iddialannı ise Timur dönemine duyulan nostaljik bir özlem olarak görürler. Ancak bu, İmparator'un öngörüsünü yanlış değerlendirmektir. Hindistan'ın İran ya da Orta Asya'dan istilasını engellemek ve Türki atlarını ithal etmek için Kandahar ve Kabil'e sahip olmanın gerekli olduğunu düşünüyordu. Dünyanın en iyi otlaklarından bazılan, kayıp mirası olarak göz diktiği topraklarda bulunuyordu. Ba-

bürlüler Maveraünnehir'deki seferlerini terk etmek zorunda kaldılar, ancak Şah Cihan'ın saltanatının büyük bölümünde İran ile Kandahar'da mücadele etmeye devam ettiler. İmparator oğullannı bu seferleri yönetmekle görevlendirerek onlan liderliğe başlattı, ancak cesur prens Alemgir bile Kandahar'ı İranlılardan geri almayı başaramadı. Afganlar bu uzun seferlerden, Babürlülerin ikmal hatlarmı yağmalamak ve zaman zaman isyan etmek için yararlandılar; bu da daha sonra Babürlüler için ölümcül olacak düzen kaybının habercisiydi.

Şah Cihan ayrıca Bijapur ve Golconda gibi bağımsız sultanlıklar pahasına imparatorluğu güneye doğru genişletmeye devam etti. Babürlülerin Orta Asya atları üzerindeki tekeline rağmen, İran ve Arabistan'dan büyük masraflarla at ithal ederek uzun süre direnmeyi başardılar. Burada Avrupalı bir ulus olan Portekizliler önemli ve genellikle göz ardı edilen bir rol oynamıştır. Babür'ün Hindistan'a girdiği sırada Portekizliler Estado da India'yı* kurmakla; daha önce İranlılarm ve Araplann elindeki gelişen at ticaretine el atmakla meşguldü.

Portekizliler genellikle Çin porselenlerini ve Seylan baharatlarını Lizbon ve Anvers'e taşıyan Deniz İpek Yolu'nun oyunculan olarak düşünülür ve bunu kesinlikle kârlı bir şekilde yapmışlardır. Ancak atlar, Estado da India'nın ve başkenti Goa'nın zenginliğinin ana kaynağıydı. Kral m. Dom Joâo'ya 1527'de gönderilen resmî bir mektupta belirtildiği gibi, "Majestelerinin Hindistan'da sahip olduğu en değerli şey, [Basra Körfezi'ndeki] Hürmüz'den Goa'ya gelen atlardan elde edilen gelirdir." Hindistan Kral naibi Afonso de Albuquerque, Kral'a atların neden bu kadar değerli olduğunu şöyle açıklar: "Bir İran atına sahip olan herkes Dekkan'ın [Güney Hindistan] tamamını yönetebilir." Yerel güçlerin her biri, hem

• Portekiz'in Hindistan ve çevresindeki topraklardaki sömürge yönetimine verilen addır -en.

birbirleriyle savaşmak hem de yaklaşan Babürlü tehdidine karşı kendilerini savunmak için Hint Okyanusu'nun ötesinden at ithal etmek istiyordu. Portekizliler yüklerini en yüksek teklifi verene açık artırmayla satıyordu. Katolik Kilisesi, Hristiyanların dinsizlerle yapılan ticaretten kâr elde etmemesi gerektiğini savunup bu ticareti ahlaka aykırı bularak yasaklamaya çalıştı, ancak *fidalgo'lar* ya da beyler sınıfı bu ticareti vazgeçilemeyecek kadar kârlı buluyordu.

Portekizliler bu ticarette, tüm keşif çağlanm karakterize eden aynı yenilikçilik becerisini sergilediler. Rakip Arap gemileri sadece 70 at taşıyabilirken, onlar bir seferde 400 at taşıyabilen özel gemiler inşa ettiler. Bu yüzen ahırlarda atlar ayakta duracak şekilde bağlanıp darbelere karşı yalıtılmıştı. Zemin, hem atlan hem de mürettebatı rahatsız eden kokulan gidermek için dikkatlice temizlenirdi. Portekizliler ayrıca Basra Körfezi'nin ağzında, Hürmüz'deki rıhtımlarda özel amaçlı depolar inşa ettiler. Canlı kargonun hayatta kalma oranı, geleneksel yelkenli tekneler kullanan önceki nakliyecilere kıyasla muhtemelen daha iyiydi. Fiyatlan kontrol etmek için Hintli ya da İranlı tüccarlara, tüm atların Goa üzerinden ithal edilmesi şartıyla ticaret izni verdiler. İzni olmayan ya da başka bir limana giden herhangi bir at tüccan, Portekiz donanması tarafmdan denizde durdurulursa yükünü kaybederdi.

Şah Cihan, Portekizlilere güneydeki düşmanlanna at tedarik etmeye devam etmeleri halinde onlan Hindistan'dan kovacağını açıkça belirtmiştir. Babürlü baskısı altında Portekizlilerin at ticareti azaldı. At ticaretinin gerilemesi Goa'nın altın çağını sona erdirdi, ancak o zamana kadar Aziz Francis Xavier'in büyük türbesini yaldızlamak için Golconda'nın altınlanyla çoktan ödeme yapılmıştı.

Babürlülere karşı direnen güneyliler, Portekiz ticaretinin azalmasıyla birlikte alternatif at kaynaklan aramaya başladılar. Paradoksal olarak, Babürlü seferlerinin kendisi de tıpkı yüz-

yıllar önce Delhi sultanının akutlarında olduğu gibi yerli at yetiştiriciliğinde büyük bir genişlemeyle sonuçlandı. Haydutlar ve akmalar tanm arazilerinin terk edilmesine neden olurken ve savaşan taraflar binek hayvanları için gene yüksek bedeller öderken, artık boş olan topraklarda at yetiştirmek için yeni aktörler ortaya çıktı. Bu yeni at yetiştiricilerinin en başanlısı Marathalar oldu. Guceraf tan Mumbai'ye ve oradan da Kerala'ya kadar kıyı boyunca uzanan dağların sırtı boyunca Bab Ghats'ı işgal eden Marathalar, tıpkı Rajputlar gibi başlangıçta atlardan yoksundu. Batı Ghats engebeli ve ormanlıktır, ideal bir at ülkesi değildir; bu nedenle Marathalar daha zengin olan ova komşulan sultan ve mihracelerden at çalarak askeri tarihlerine başlamışlardır. Bu hayvanlardan kalın toynaklı, Ghaflan aşmak için elverişli ve dayanıklı midilliler üretmeye başladılar. Bunlar Babürlülerin büyük Türki savaş atlarıyla başa baş mücadele edebilecek hayvanlar değildi, ancak Marathalar tarafmdan gerçekleştirilen ani saldınlar ve baskınlar için mükemmeldi. Süvarileri günde yaklaşık 110 kilometre yol alabilmeleri ve Babürlüler onlara neyin çarptığını anlamadan önce saldınp ortadan kaybolmalanyla ün kazanmışlardı. Başlangıçta Babürlüler, Marathaları sıradan haydutlar olarak görüyordu. Ancak at güçleri artmaya başladığında, özellikle de liderleri Shivaji Bhonsle gösterişli bir törenle mihrace tacını giydikten sonra, düşmanlan artık onlan hafife alamaz oldu.'

Birçok Hintli hükümdar gibi Shivaji Bhonsle de askeri kariyerine diğer yerel savaş ağalan için at tedarik ederek başladı. Zamanla büyük, fetihçi bir devletin hükümdarına uygun kendi süvarilerini organize etti. Kontrol ettiği kalelerin yakınlannda haralar kurdu ve çiftçilere atlanna yem yetiştirmeleri için arazi teklif etti. Muson mevsimi boyunca, askeri seferler

*** Mumbai'deki havaalanı ve bir dizi büyük yapı, şimdi onun prestijli ismini taşıyor.**

durduğunda, atları bu haralarda boş zamanlannda besleniyordu. Yağmurlar durur durmaz, Dasara festivalinde birliklerini topladı ve Babürlüleri yağmalamak için yola çıktı. Artan zenginliğiyle birlikte haralarına prestijli Arap atlan ekledi. Marathalar hâlâ Babürlülerle meydan savaşına giremese de, akınlan zengin eyaletleri çorak topraklara çevirdi ve Hindistan'ın büyük bölümünü yönetilemez hale getirdi. Bir Maratha süvari komutanı olan Holkar, Cengiz Han'ın generallerinin sözlerini hatırlatan sözlerle, "Atımın sırtı evim, başının gösterdiği yer de benim ülkemdir," diyordu.

Altıncı ve son Büyük Babürlü olan Alemgir 1658'de tahta çıktığında, Marathaları yatıştırmak için birbiri ardına generaller gönderdi ama başarılı olamadı. Bu cesur atlılann yarattığı tehdit giderek arttı ve Babürlü topraklarının derinliklerine akınlar düzenlemeye başladılar. Alemgir, huzursuz Afganlan etkisiz hale getirmek için diplomasi ve hediyeler kullanmaya karar verdi, böylece güneyin nihai fethi için ordusunun tamamını serbest bırakacaktı. Ayrıca bu geleneksel siyasi sorun kaynağından gelebilecek herhangi bir sürprizi önlemek için kaba saba binicilerin atlanyla Orta Asya'dan Hindistan'a gelmelerini yasakladı. Bir süre için Marathalan ve geriye kalan bağımsız sultan ve mihraceleri egemenliği altına aldı, ancak işyardan bastırmak ve daha önce ele geçirilen kaleleri geri almak hayatının geri kalanını işgal etti. Saray mensuplarının kuzeyin rahat ve göreceli serinliğine dönmek için yalvarmalarına rağmen Delhi'yi bir daha hiç görmedi. Atası Timur gibi Alemgir de ordunun başında sürekli sefer yapmamn iç isyanlara karşı en iyi sigorta poliçesi olduğunu biliyordu. Yine Timur gibi, tüm komşulannı uydu devletlere indirgemeye ve rakip askeri güç biriktirmelerini engellemeye çalışta. Alemgir'in güneydeki seferleri süvariler, kamplar, kervanlar ve kuşatmalarla sürekli hareket eden bir makineyi andınyordu.

Alemgir, en güney ucu hariç bütün alt kıtayı fethetmeyi başardı. Üniter bir Hindistan onun imparatorluğunun mirasıydı, Britanya İmparatorluğu tarafından kopyalandı ve modem Hindistan'a miras bırakıldı.* Alemgir 1707 yılında doksan yaşındayken atının üstünde öldü. Generalleri, tembellik içinde emekli olmayı umarak rahat bir nefes aldılar. Timur'un 300 yıl önceki halefleri gibi, fetihleri durdurmanın dörtnala koşan bir atı durdurmaya çalışmakla eşit ölçüde tehlikeli olduğunu unuttular.

Alemgir'in varisleri otuz yıl boyunca barışın tadmı çıkardılar ancak 300 bin kişilik ordu, Alemgir'in bitmek bilmeyen seferleri sırasında kazandığı uyum ve kondisyonu bu süre zarfında yitirdi. Babürlerin bu nesli Afganistan'ın kontrolünü geri dönüşsüz bir şekilde kaybetti. 1737 yılında, atlıların Hindistan'a asırlık istila yolu olan Kandahar ve Kabil'den, son büyük atlı fatih İranlı Nadir ŞahTn önderliğinde Türkmenler, Özbekler, Afganlar, Kürtler ve Azerilerden oluşan toplam 375 bin kişilik devasa bir düşman kuvveti geldi.

Son Fatih

Cengiz Han, Timur ve Babür gibi Nadir de bir çatışma ve kaos döneminde iktidara geldi. Kandahar'daki asi Afganlar 1722'de zayıflayan Safevi Hanedanı'nmı devirerek İran'da bir iktidar boşluğu yaratmıştı. Bir zamanlar şahlarını Mesih'e benzeten İranlı Türkmenler, Kandaharlıların ülkeyi yakıp yıkmasını kayıtsızlıkla izliyordu. Mütevazı bir Türkmen aşiretinde doğan geleceğin fatihi, kariyerine Cengiz Han ve Timur gibi küçük çaplı alanlarla başladı. Cesaretini ve başarısını yerel bir şef,

* Pakistan ve Bangladeş olmadan bile modem Hindistan, hâlâ Babürlü İmparatorluğu'ndan biraz daha büyüktür:
Yaklaşık 3,287 milyon kilometrekareye karşılık yaklaşık 3,108 milyon kilometrekare.

bir süvari generali ve ardından işgalcilere karşı gecikmiş İran direnişini harekete geçirmekten sorumlu başkomutan olmak için kullandı. Onları başarılı bir şekilde İran'dan çıkardıktan sonra Nadir, Türkmen şeflerinin kendisini Nadir Şah ilan etmesini sağladı. Elit ve profesyonel bir savaş gücü geliştirerek Kandahar Afganlarına, OsmanlIlara, Ruslara, Özbeklere ve daha sonra da Babürlülere karşı fetih seferleri başlattı.

Nadir'in ordusunun bakımı son derece pahalıydı ve onlara at sağlamak için hâzinesini tüketmişti. Babürlü İmparatorluğu'nun 150 milyonluk nüfusunun aksine, Nadir yönetimi sırasında İran'da sadece 6 milyon insan yaşıyordu; bu sayı antik çağdaki bozkır devletleri dönemine kıyasla biraz daha çoktu. Zengin Hindistan'ın Nadir'in ilgisini çekmesine şaşmamalı. İranlı sonradan görme, kendisini durdurmak için gönderilen Babürlü ordusunu bozguna uğrattı ve ardından Delhi'ye girip yağmalayarak Tavuskuşu Tahtı'nı, Koh-i Nur elmasını ve bugünün parasıyla 10 milyar dolar değerinde bir mali tazminatı İran'a geri götürdü.

Babürlü Hindistan'ı asla toparlanamadı ama İran da bundan faydalanamadı.' Nadir Şah kasırgaya binmekten başka bir şey yapmamıştı. Delhi'den gelen ganimet deve yükleriyle sayılsa bile, Nadir'in süvarilerinin ve atlı topçularının maliyeti krallığı iflasa sürükledi. Nadir'in tek çözümü, az sayıdaki tebaasma daha yüksek vergiler koymak ve bitkin askerlerini sonu gelmeyen seferlere sürüklemekti. Onu 1747'de çadınnda

---

* Birkaç onyıl sonra Napolyon Bonapart şöyle yazdı: "Nadir, büyük bir gücü fethetmeyi başardı, düşmanlarını yendi ve görkemli bir şekilde hüküm sürdü. Ancak o, ne şu ânı ne de geleceği düşünen o bilgeliğe sahipti. Soyundan gelenler, onun yerini almayı başaramadılar." (İran Şahı Fath Ali Şah Kaçar'a yazılan mektup, Mart 1805; Giorgio Rota tarafından alıntılanmıştır, "Kendi Liginde Mi? Nadir Şah ve İmparatorluğu," *Short-Term Empire,* der. Robert Rollinger, Julian Degen ve Michael Gehler (Wiesbaden: Springer, 2020)).

öldürdüler ve ardından varisleri tahmin edilebileceği gibi birbirlerini öldürdüler. Nadir'in ölümü hem Hindistan'da hem de İran'da yeni bir kaos döneminin başlamasına neden oldu.

Nadir'in öldürüldüğü haberini aldıktan sonra hızlı düşünen süvari komutanı Ahmet Han, Şah'ın hâzinesini ele geçirdi ve uzun süredir Powindah at ticaretiyle bağlantıb olan Herat ve Multan'daki sadık Afgan aşiret üyelerini etrafında topladı. Önce Herat, Kandahar ve Kabil'in; ardından da Pencap ve Keşmir'in kontrolünü ele geçirdi. Ahmed Şah *Dürrani* ("nadir inci") olarak taç giydi ve bugünkü Afganistan'ın kurucusu olarak kabul edildi. Yine de Ahmed Şah'ın fetihleri modem bir devletin kurulmasıyla değil, Cengiz Han ve Timur'un zaferlerindeki gibi doğru zamanda doğru şartlarda at sırtında görünen kişiye karşı koşullu bir sadakat durumuyla sonuçlandı. Ahmet Şah'ın ani yükselişi, atlı Asya fatihleri döngüsünün asla durmayacağını gösteriyordu; gerçekten de 19. yüzyılın ilk yirmi yılına kadar da durmadı. Ancak daha şimdiden inisiyatif Orta Asya, İran ve Afganistan'm at yetiştiren uluslanndan büyük, yerleşik imparatorluklara doğru kaymaya başlamıştı.

Timur ve Babür'ün izinde, yeni ilan edilmiş hükümdar Ahmet Şah, huzursuz atlılarını meşgul etmek için Çin'i işgal etmeyi düşündü. O dönemde iktidarda olan Qing Hanedanı'nın at tedariki sorununu seleflerinden daha iyi çözdüğünü anlayan daha sakin kafalar, Kral'ın bu heveslerini kırdı. Çin ile banşçıl ticaretin daha iyi bir seçenek olacağını öne sürdüler. Böylece Ahmet dört *arghamak* atı seçti ve onları bir elçiyle birlikte Pekin'e gönderdi. Qing imparatoru Qianlong için bunlar güzel atlardan fazlasıydı: Tang Hanedanlığı'nın eski "Batı eyaletlerinin" yeniden imparatorluk çatısı altına dönmesinin bir sembolüydü.

imparatorluklar Geri Dönüyor

Çin ve Rusya, 1584-1800

Dört Afgan Atına Hayranlıkla Bakarken

Qing Hanedanının Qianlong İmparatoru, Ahmed Şah'ın elçisi Khwaja Mir Khan'ı Pekindin kuzeyindeki serin dağlarda bulunan av köşkü Mulan'da kabul etti. Yıl 1763'tü. Khwaja Mir Khan, her biri renkleriyle tanınan uzun atlar olan dört *arghamak*\ takdim etti; "Chao'er Lu" (yuvarlak çizgili gri), "Lai Yuan Liu" (kırmızı siyah), "Moon Bone Lu" (kırmızı toynaklı sarı beyaz) ve "Ling Kun Bai" (kırmızı toynaklı beyaz). İçlerinden birinin boyunun yaklaşık 2,03 metreye ulaştığı rivayet edilen, ortalamada boyları yaklaşık 1,73 metre olan atlar imparatorun çok hoşuna gitmiştir. Hemen Giuseppe Castiglione'ye, onları uygun bir resimle şereflendirmesini emretti. Binicilik portreleri konusunda uzman olan İtalyan Cizvit, onlarca yıl boyunca resmî ressam olarak görev yapmış hatta imparatorun en sevdiği atları resmedebilmek için Yasak Şehir'deki imparatorluk ahırlarının yakınında yaşamayı seçmiştir. Qianlong, Yüe-çi ve Kuşanlann soyundan gelen Ahmed Şah'ın artık uzak Afganistan üzerindeki Qing hükümdarlığını zımnen kabul etmesinden özel bir memnuni-

yet duyuyordu. Buna karşın Qing İmparatoru, el pençe divan durmayan, patavatsızca konuşan ve yemeğini yerken berbat sesler çıkaran Khwaja Mir Khan'ın kaba davranışlarından pek de memnun kalmamıştı.

Aslında imparatorun, Afgan ve diğer bozkır elçilerini Mulan'daki imparatorluk çadırında kabul etmesinin nedeni, bunlann çoğunlukla Pekin'de sunulan operalardan ve boğucu saray izleyicilerinden sıkılacak türden açık hava insanlan olmasıydı. Burada imparator daha rahat olabilirdi ve kibar olmayan ziyaretçileri protokol için daha az sorun teşkil ediyordu. Av sahaları bu bozkır elçilerine tanıdık bir eğlence sunuyordu. Avlanmaya, ozanların müziğinin tadını çıkarmaya, okçuluk ve güreşteki hünerlerini göstermeye ve günü mayalanmış kısrak sütü içkileriyle bitirmeye teşvik ediliyorlardı, imparatorun kampı, ana yönleri işaretleyen dört renkli sancak araşma yerleştirilmişti ve atlıların kendilerini hem evlerinde hem de bozkırın yüce hükümdarının huzurunda hissetmesini sağlıyordu.

Tıpkı 7. yüzyılda Tang Hanedanlığı'nın zirve döneminde lider olan ve kendisini açıkça benzettiği Taizong gibi, Qianlong da hem Cennetin Oğlu hem de yüce handı. İmparatorluğu, Sincan eyaletinin kuzey kısmı, Tibet, İç Moğolistan, dış (bugünkü) Moğolistan ve modem Kırgızistan'ın bir kısmı da dâhil olmak üzere Taizong'unkinden daha genişti. Toplamda bugünkü Çin Halk Cumhuriyeti'nden daha büyüktü. Qianlong özel hayatında kendi kendine gözlemler yapıyor ve imparatorluk koleksiyonundaki paha biçilmez antik eserlerin üzerine övgüler karalıyordu. Castiglione'nin 1758 tarihli atlı portresi imparatoru, Diego Velasquez'in 17. yüzyılda İspanya Kralı IV. Felipe'yi resmettiği tablosunu haürlatırcasına görkemli bir zırh içinde tasvir eder. Gururlu bakışı ve umursamaz pozu, hükümdarın tahtta oturduğu geleneksel imparatorluk portrelerindeki sakin, düşünceli, sabit bakışlardan çok

farklı bir Avrupa monarşi idealini yansıtmaktadır. Hiçbir resim, Qianlong'un kişiliğini daha iyi özetleyemez.

Adil olmak gerekirse, Khwaja Mir Han'ın ziyareti sırasında Qianlong geriye dönüp memnuniyetle otuz yıllık hükümdarlığına bakmayı hak etmişti: Bir zamanlar huzursuz olan bozkır sınırında barışı tesis etmiş ve 2000 yıl önce Hunlar zamanından beri bu toprakları karakterize eden akın döngüsüne bir son vermişti. Bozkır halkına yönelik politikası, her türlü bağımsızlık girişiminin acımasızca bashnlması ve at yetiştiricilerinin yaşam tarzını destekleyip korumak için kapsamlı çabaların bir kombinasyonuna dayanıyordu. Çin tarihinde ilk kez, Qianlong'un liderliği altında, imparatorluk yetkilileri yerleşik nüfusla at yetiştiricileri arasındaki çatışmaları azaltmak için engelleyici önlemler alarak müdahale etti. Qing yönetiminden önce, bozkırdaki kıtlıklar ve çatışmalar yerleşik bölgelere akınlara yol açıyordu. Ancak Qing yönetimi, 18. yüzyılda sıkça görülen yıkıa don olaylarında yaşanan kıtlık dönemi yardımlarım güvence altına aldı; kimse kötü hava koşulları ya da sığır kaybı nedeniyle açlıktan ölmeyecekti. Qing yetkilileri, sürüler için kötü zamanlar beklentisiyle yağışları ve otların boyunu dikkatle izliyordu. 1748'de çok az yağmur yağdı ve Mogollar atlarının %60 ila %70'ini kaybetti; bu da hayatta kalmak için günde iki kâse kısrak sütüne bağımlı olan bir halk için açlık anlamına geliyordu. Ancak bu aynı zamanda Qing ulak servisi, ordusu ve diğer devlet işlevleri için binek atlarının olmaması anlamına da geliyordu.

Qing, Qianlong imparatoru döneminde açlık çeken Mogollara elli beş kez yiyecek ve hayvan desteği sağlamış ve bu cömertliğin bedelini ödemek için Çin'in kaynaklarını seferber etmiştir. 18. yüzyıl Çin'i, Önceki hanedanlann yapamadığı bir şekilde bozkırı sübvanse edebilecek kadar zengin ve iyi

örgütlenmişti. Bozkır nüfusu 3 ila 5 milyonun üzerine pek çıkmazken, Çin Tang döneminde 50 milyondan, Qing döneminde 200 milyona çıkmıştı. Bu durum hanedana bozkır sınırlarını kontrol etmek için çok daha büyük kaynaklar sağladı. Sonuç olarak, Tang ve Kubilay Han'ın haleflerinin aksine Qing, 1912'de hanedanlığın çöküşüne kadar Çin'e sağlam bir şekilde bağlı kalan bozkır at yetiştiricilerinin desteğini hiçbir zaman kaybetmedi. Bu sayede Qing, daha önceki tüm Çinli ve bozkır kökenli hanedanların başarısız olduğu yerde başarılı oldu. Bozkır atlılarıyla kurdukları bu ittifak sayesinde nüfuzlannı Afganistan sımrlanna kadar genişletmeyi başardılar. Qianlong ve Qing bozkınn nasıl yönetileceğini iyi öğrenmişti. Ne de olsa Qing için bu, söz konusu işi doğru yapmak adına ikinci denemeleriydi.

Alim Hanlar Geri Dönüyor

Qing Hanedanı'nın bozkır atlılarına duyduğu yakınlık onlann kökenlerini yansıtıyordu: Cengiz Han'dan önce, 1115'ten 1234'e kadar Pekin'i yöneten Altın Hardan olan Curçen ulusunun soyundan geliyorlardı. Song Hanedanı'nının 1121'de Kitanlar pahasına Curçenleri teşvik etmesi gibi, 14 ila 17. yüzyıllar arasmda iktidardaki Ming Hanedanı da nefret edilen Moğollann potansiyel canlanmasına karşı bu at tüccarlarını destekledi. Böylece Curçenler bir kez daha Çin'in başlıca binek atı tedarikçileri haline gelmek üzere gökten zembille inmiş gibiydi. 1570'lerde Nurhaci adında genç bir Curçen, babası ve dedesine Çin'e yaptıklan at ticareti seferlerinde yardım etmiş ve en iyi atlan getirmelerinin ödülü olarak onursal Çin ünvanlarını almışlardır. Ming, Nurhaci'nin klanının bugünkü Liaoning eyaletinde at ticareti için bir pazar yeri kurmasına izin verdi. Bu gelişen ticaret kısa sürede Nurhaci'yi zengin ve güçlü bir lidere dönüştürdü.

Zorlu bir diplomat ve stratejisi olan Nurhaci, Çinlilerle yakın ilişkilerini sürdürürken aynı zamanda komşu Moğollarla da köprüler kurmuş; ailesiyle Cengiz Han soyundan gelen Borijin prensleri arasında evlilik ittifaklan oluşturmuştur. Gelinler ve hediyeler karşılığında Moğollar Nurhaci'ye atlar sağlayarak bozkırdaki nüfuzunu artırdı. Bu artan güç Nurhaci'nin oğlu ve halefi Hong Taiji'yi 1636'da iktidara geldiğinde imparatorluk ünvanı almaya teşvik etti. Aynca halkının Curçen olan adını Mançu olarak değiştirdi; böylece bugün Mançurya'dan, Mançu Hanedanından ve Mançu halkından bahsediyoruz.

Yeni imparatorluk aslında Moğollar ve Mançulardan oluşan bir müşterek hâkimiyetti. Hong Taiji iki halk arasmda sıkı bir eşitlik sağladı. Her biri 10 bin ila 15 bin arasmda değişen sekiz sancak ya da tugay, toplamda 200 bin askerden oluşuyordu ki bu, başlangıçta yalnızca günümüz Çin eyaletlerinden İç Moğolistan, Heilongjiang, Jilin ve Liaoning'i kapsayan bir bölge için muazzam bir güçtü. Sancak teşkilata, Mançu liderliği tarafından at yetiştiricilerinin geleneksel şeflerine olan bağlılıklannı zayıflatmak için kullanılan av partilerinden doğmuştur. Sancakbeyleri, Cengiz Han'ın savaşçılannın disiplinine sahip birinci sınıf bir süvari ordusu oluşturarak yeni imparatoru Çin'in kaderinin zorlu bir hakemi haline getirdi. Ming Hanedanı artık doğal felaketler, kıtlıklar ve bunlara eşlik eden köylü isyanlarıyla kuşatılmıştı. İsyancılar tarafmdan kuşatılan son Ming imparatoru 1644 yılmda Pekin'de intihar ettiğinde, daha sonra Shunzi imparatoru olarak bilinen Hong Taiji'nin genç oğlu imparatorluk başkentine at sürdü, isyanalan kovaladı ve kendisini cennetin yeni oğlu ilan ederek hanedanı için Qing yani "Saf" adım aldı.

Çin bir kez daha, kendilerini iki eski rakip olan Altan Hanlar ve Cengiz Han'm halefleri olarak gören at yetiştiricileri-

nin egemenliğine boyun eğdi. Dünya Fatihi'nin torunları olan Moğol hanları, yeni imparatora 8 beyaz at ve 1 beyaz deve getirerek bağlılıklarını belgelediler, ayrıca sonsuza kadar her yıl 9 beyaz hayvan daha getirmeyi taahhüt ettiler. Moğol at yetiştiricilerinin bağlılığı, Çin'i yönetme stratejisi Moğol, Curçen ve daha önceki Kitan başarısızlıklarının derslerini içeren yeni Qing rejiminin hırsları ve yöntemleri üzerinde önemli etkilere sahipti. Bu hanedanların hepsi, giderek daha yerleşik hale gelen yönetici sınıf bozkırlı kuzenlerinin sadakatini ve at gücünü kaybettiğinde çöktü. Bu nedenle Qing imparatorları, Çin eyaletleri Ming yasalarıyla yönetilmeye devam ederken, bozkır bölgelerinde geleneksel Moğol ve Mançu yasalarına göre idare ve adalet sağlamaya hizmet edecek devlet organlarını dikkatlice belirledi. Mançu ve Moğol sancakbeyleri ordunun belkemiğini oluştururken, etnik Çinliler arasında da ilave, ikincil sancakbeyleri yetiştirildi. Başlangıçta Qing ordusu sadece süvarilerden oluşuyordu ve Qianlong zamarunda hâlâ toplam 200 bin asker vardı. Piyade oranı daha yüksek olan garnizon birlikleri ise 400 bin askere sahipti. Bu, dünyanın en büyük ordusuydu. Sadece Napolyon'un *Grande Année'si* Haziran 1812'de kısa süreliğine aynı büyüklüğe ulaşmıştı.

Qingler at ihtiyaçlarım karşılamak için bugünkü İç Moğolistan'ın bozkır topraklan üzerindeki kontrollerini yoğun bir şekilde kullandılar ve burada kendi haralannı kurdular. Atlan bağımsız çobanlardan temin etmediler, bunun yerine imparatorluk sürülerini yönetmek için Moğol çobanları çiftlik elçileri olarak işe aldılar. Bu sayede, Cengiz'in soyundan gelen kır halkının yaklaşımının aksine, yerel siyaseti işin içine katmadan yeterli miktarda at tedariki sağlamışlardır. Tang'ın devletçi yaklaşımına dönüş mahiyetinde bu at çiftlikleri, imparatorluk harası, imparatorun kişisel kraliyet

harası ve çeşitli sancak alaylarının haraları da dâhil olmak üzere devasa bir bürokrasiyi temsil ediyordu. Her biri 12 bin kısraktan oluşan 40 sürünün otlatılması için 5,5 milyon dönüm ayrılmıştı.

Daha sonra, Qing uzak bozkırlarda askeri seferler düzenlediğinde, Moğolistan'dan at tedarik etmenin pratik olmadığı ortaya çıktı; bu nedenle ordu yaklaşık 2600 kilometre batıdaki Kazaklardan at satın aldı. Bu ticaret, at tüccarlanna karşı karakteristik olarak güvensiz olan devlet tarafından sıkı bir şekilde kontrol ediliyordu. Qing, Urumçi'nin batısında, devletin at alımları sırasında özel tüccarlara kapalı olan bir pazar yeri kurdu. Qing'in at gücüne yaptığı yatırım o kadar büyüktü ki, küresel bir arz sıkıntısı yaratarak fiyatlan yükseltti. Bu durum Kazaklan önemli ölçüde zenginleştirirken, Hindistan'ın Orta Asya'dan at temin etmesini zorlaştırdı. Qing, Çin'in geleneksel olarak çalkantılı olan hudutlarının artık banşa kavuşacağını umuyordu.

On Ünlü Zaferim (

Bu *Pax Sinica (Çin* Barışı) herkesi tatmin etmedi; Qing'in himayesinden faydalanamayacak kadar Çin'den uzakta olan en batıdaki Moğollan yani Oyratlan’ zayıflattı. Kendi çobanlannın sadakatini korumak için Oyrat hanlarının onlara, ya cazip pazarlara erişim ya da kârlı akın seferlerine katılma fırsatı gibi bir şeyler sunması gerekiyordu. Oyrat harılan bu emellerine ancak çobanlan Çin'i tehdit edecek kadar büyük bir grup halinde birleştirirlerse ulaşabilirlerdi. Bu doğrultuda, yüksek Oyrat hanlan dönüşümlü olarak yağma için Qing Çin'ine saldınyor ve on yedi yüzyıl önce Hunların yaptığı gibi pazara

*** Eleuthler ve Zhungarlar olarak da bilinen bu halk, her iki adın da şaşırtıcı bir yazım çeşitliliği vardır.**

daha iyi erişim için pazarlık yapıyorlardı. Bu akınlar, onlan pasifize etmek için batıda kapsamlı seferler düzenleyen Qing imparatorlan için tahammül edilemez olduğunu kanıtladı. Oyratlar 1720'lerde 50 bin kişilik bir Qing ordusunu yok etti, Qing'in İç Moğolistan'daki büyük haralarından birini ele geçirdi ve 12 bin atı alıp kaçtı.

Aynı derecede endişe verici olan, Oyratların Ruslarla flört etmesi ve onlardan modern toplar almasıydı. Rusya yüzyıllar boyunca barışçıl bir şekilde Çin çayı karşılığında Sibirya kürkü ticareti yapmış ve Çin'e karşı hiçbir zaman saldırgan bir niyet göstermemişti.’ Ancak Qing, Oyratların her an kendilerini Rus tebaası ilan ederek bozkırdaki güç dengesini bozabileceklerini biliyordu. Babürlülerin Afganistan'ı at güçlerinin anahtan olarak görmeleri gibi, Qing imparatorları da Moğolistan üzerindeki kontrollerine yönelik her türlü tehdidi varoluşsal bir tehdit olarak görüyorlardı. Oyrat sorunu halledilmeliydi.

1735'te tahta çıkan Qianlong, başlangıçta uzlaşmayı denedi. Oyrat liderlerini Mulan'daki yıllık avlarına kablmaya davet ederek Qing sarayınm gücünü, Mançu ve Moğol soylularının atlı hünerlerini gösterdi. Ancak at sırtında yaptıklan bu diplomasi oyunu, Oyratlan hırslarından vazgeçmeye ikna etmedi. Hanlanndan biri, sonbahar avı için pek de isteğe bağlı olmayan bir davete icabet etmeyi reddederek Qianlong'a

---

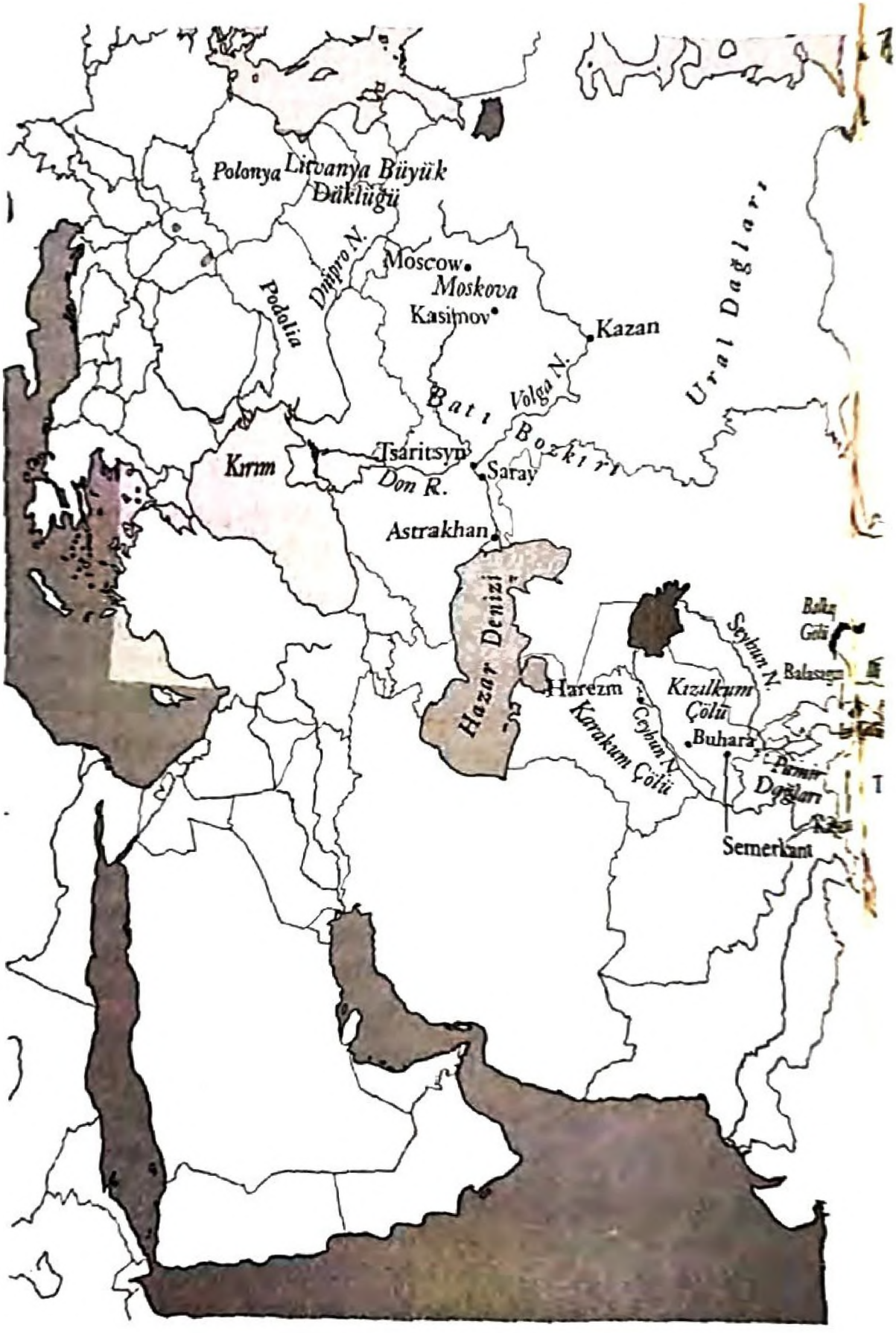
Rusya ve Çin, IV. Ivan dönemi itibarıyla Sibirya sınırını paylaşmış olsa da ormanlar arasındaki seyahat zorlukları, Sibirya'yı askeri saldırılar için pek uygun bir başlangıç noktası haline getirmemişti. Ancak Rusya, Pasifik Okyanusu'na giden Trans-Sibirya hattını inşa ettikten sonra Moğolistan ve Mançurya'yı ele geçirmeyi istemeye başladı. Sovyet kontrolündeki Moğolistan, daha sonra Çin'den ayrıldı. İlginç bir şekilde, bugün Tayvan'daki Çin Cumhuriyeti, Moğolistan'ı bağımsız bir devlet okrak tanımazken, Çin Halk Cumhuriyeti Moğolistan'ın bağımsızlığını tanımaktadır.

meydan okudu. Daha da kötüsü, önemli bir at kaynağı olan Tibet'i Qing kontrolünden koparmak için Dalai Lama ile işbirliği yaparak bir komplo kurdu. İmparator bu şefi ve ayrıca Oyrat ulusunu yok etmeye karar verdi.

Qianlong'un Çinli, Moğol ve Mançu bakanlan ve savaş konseyi üyeleri, sarayın bir zamanlar kan terleyen atlann imparatoru Wudi'ye karşı kullandığı argümanları kullanarak onu uzak bozkırlarda savaşmaktan vazgeçirmeye çalıştılar. Oyrat otlakları yaklaşık 3200 kilometre uzaktaydı, üstelik üstelik arada susuz bir çöl bulunuyordu ve o bölgeyi fethetmekle kazanılacak hiçbir şey yoktu. Saray mensuplan imparatora Han Hanedanı'nının MÖ 1. yüzyılda Fergana'dan kan terleyen atları geri getirmek için yaptığı seferde askerlerinin %60 ila 70'ini ve 100 bin atı kaybettiğini hatırlattı. 7. yüzyılda Tang Hanedanı kuzeybatıya doğru agresif bir genişleme hareketi başlatmış, ancak Tang egemenliği burada sadece kısa bir süre için rakipsiz kalmıştır. 10. yüzyıldan 13. yüzyıla değin hüküm süren Song Hanedanı hiçbir zaman bozkıra girmeye cesaret edememişti: Kuzey Çin ovasına yönelik tehditleri savuşturmakta yeterince sorun yaşamışlardı. Ming Hanedanlığı döneminde Yongle imparatoru, 1403'ten 1424'e kadar Mogollara karşı beş büyük başansız sefer düzenlemiş ve sonuncusunun ortasında ölmüştü. 1449'da bir başka Ming imparatoru Zheng-tong, Pekin'in batısında Oyratlara karşı bizzat sefere çıkmış ve onların esiri olmuştur. Daha yakın zamanlarda, 1690'larda, Qing'in Oyratlara karşı düzenlediği seferlerde bozkırda 90 gün yol aldıktan sonra su tükenmiş, neredeyse bütün orduyu ve atlarını susuzluktan kaybederek geri dönmek zorunda kalmışlardır.

Ama Qianlong caydınlamazdı. Seferinin başansını garanti altına almak amaayla Oyratlara yapacağı son saldın daha önce yapılanlann hepsinden daha büyük olacaktı. Qing'in se-

Rusya ve Çin bozkırı paylaşıyor.

Dış Moğolistan
Mançurya
İç Moğolistan
Mulan
Pekin
Xinjiang
Hami
Tanrı Dağları
Yumen Geçidi
Gansu
Sarı N.
Tibet Platosu
Tibet
Guangzhou

tefleri 90 günlük seferler için her biri 30 bin askerden oluşan üç ordu toplamıştı. Bu kez bozkırda bir ya da iki yıl boyunca faaliyet gösterebilecek 50 biner kişilik üç ordu bulundurma planlan tamamlanmıştı. Hazırlıklar Rabelais'nin epik hicvi *Gargantua'dan* pasajlar gibiydi: Komiserler yaklaşık 1200 ton tahıl, 1360 ton erişte, 450 ton ekmek ve 12.000 parça koyun eti topladı; 200 bin ton kurutulmuş et elde etmek için 40 bin baş öküz ve 20 bin baş koyun kesildi. Erzak maliyeti, nakliye maliyetinin yarımda devede kulak kalıyordu. Ordu, Çin İmparatorluğu'nun ana ticaret arteri olan Büyük Kanal'dan Tanm Havzası'ndaki uzak vaha Hami'ye nakliye için pirinç fiyatından on kat daha fazla para ödedi. Son aşamada, Müslüman olduklanndan, Budist Oyratlara dini önyargılarla yabancılaşmış olan yerel Türklerin desteğinden faydalanıyorlardı. Sınırda hem Hami'de hem de daha da yakın olan Turfan'da güvenli bir şekilde depolanan erzakla, Qing süvarilerinin harekât menzili yalnızca yaklaşık 190 kilometre, yani iki veya üç günlük bir yürüyüş olacaktı.

Qianlong'un seferinin lojistik başarılan, çağdaşı Avrupa çabalarının üzerinde yer almaktadır. Louis'nin savaşlannda, Fransız ordusu esasen topraktan geçiniyor, yürüdükleri Almanya ve Hollanda şehirlerini yağmalıyor ve aç bırakıyordu. Herhangi bir yerde kalırlarsa kendilerini besleyemezlerdi, çünkü stratejik depoları yoktu. Napolyon'un 1812'de Rusya'yı işgali de aynı şekilde sürekli bir ilerlemeyi gerektiriyordu, çünkü ordu önüne çıkan her şeyi yiyordu. Napolyon'un bu seferdeki en büyük zayıflığı ve nihai yenilgisinin muhtemel nedeni, atlan için yem eksikliğiydi. Moskova'yı ele geçirdiğinde artık süvarisi kalmamıştı. Çin'in Oyratlara düzenlediği seferin en önemli avantajlanndan biri, Qing ordusunun 100 bin atınm Napolyon'un Moskova'ya yaptığı seferden daha uzun bir mesafeyi katetmek zorunda olmasına rağmen,

yolun bir kısmında otlayabilmesi ve bunun dışında muazzam yiyecek depolanyla beslenebilmesiydi.

Qianlong'un orduları 1755 ve 1759 yılları arasmdaki iki seferde Oyratları yenerek Gansu eyaletindeki Yeşim Kapısından İli Nehri ve bugünkü Kazakistan'da yer alan Balkaş Gölü'ne kadar tüm doğu bozkırlarını işgal etti. Qianlong imparatoru, karakteristik olarak, son ve kesin zaferi elde ettiğinde Mulan'ın av parkında avlanıyordu:

> Günlerce devam eden törenlerden sonra, Mulan'da geyiklerin kükreme zamanı gelir. Bin atlı ok ve yaylanyla beklemektedir. Kuzeye doğru gidildikçe soğuk öyle artar ki kaç kat giyilirse giyilsin ısınmak mümkün olmaz. Atlı haberciler batıdan iyi haberlerle gelir. İyi bir havadis bırakır. Sonbahar avının yanı sıra, uzaktaki kabileler gelip bana seyis olarak hizmet edeceklerdir.

Daha sonra olanlar göz önüne alındığında, bu kabilelerin nasıl seyis olacakları pek de belli değildi. İmparator, Oyratlann bir halk olarak yok edilmesi için kesin emir verdi. Qingler, Oyratlar arasında çiçek hastalığım yaydı. Hastalıktan ölmeyenler ya da sistematik katliamlarda öldürülmeyenler, Mançu ve Moğol sancakbeyleri tarafından köleleştirildi. İmparator'un seferinin sonunda bir milyondan fazla Oyrat'ın öldüğü düşünülmektedir. Bu belki de ilk büyük ölçekli ve tarihsel olarak kanıtlanmış soykırım örneğiydi. Bu olay, at yetiştiren bir halkı isteksiz bir siyasi boyun eğmeye zorlamanın bir yolu olmadığını, ancak Qing Çin'inin sınırsız kaynaklanın tek başma kullanarak onları ortadan kaldırmanın mümkün olduğunu gösterdi. Qingler artık boş olan bozkıra, sadık Mogollar, Kazaklar, etnik Çinliler ve Türkler de dâhil olmak üzere yeni halklar taşıdı. Eski Oyrat topraklanna "Yeni Bölge" anlamında ***Xinjiang*** adım verdiler. Daha sonra Rus etnologlar

Sincan'da Türkçe konuşanlara, Tang dönemindeki bir krallığa atfen Uygur adını verdiler.

Qianlong'un Oyratlara karşı kazandığı zaferlerin raporları Kanton'daki yabancı tüccarlara ulaşıyordu; karşıt güçlerin büyüklüğü, savaştıkları mesafeler ve savaşların şiddeti tarif edilemez nitelikteydi. Yine de yorulmak bilmeyen Giuseppe Castiglione ve Avrupalı Cizvit ve Çinli ressamlardan oluşan bir ekip, İmparator'un on zaferini kutlamak için yazdığı on şiirden esinlenerek savaş sahnelerini resmetti. Xian yakınlarında gömülü olan Birinci İmparator'un pişmiş topraktan yapılmış ordu figürleri gibi, Castiglione ve ekibinin çizinden de Qing ordusunun düzinelerce askerini ve süvari generalini tasvir ederek cesaretlerini anıtlaştırıyordu.

Propaganda, devlet yöne timinin önemli bir parçası olduğu için imparator bu zaferleri geniş çapta kutlamak istiyordu. Bu nedenle Fransa Doğu Hindistan Kumpanyasının bu çizimlerin bakır gravürlerini yapma teklifine olumlu baktı; bu gravürler daha sonra çoğaltılıp imparatorluğun dört bir yanına ulaştırılabilirdi. Diğer Avrupalı denizci güçlerle birlikte Fransa da zengin Çin'in muazzam pazarlarına daha iyi erişebilmek için Qianlong'un gözüne girmeye hevesliydi. Bizzat Kral XV. Louis tarafından desteklenen Paris'in en büyük gravür sanatçıları, tamamlanması yedi yıldan fazla süren on altı levha üretti. Levhalar 1772 ve 1775 yılları arasında baskı makineleriyle birlikte dikkatlice Guangzhou'ya taşındı ve oradan Pekin'deki saraya sunuldu. Qianlong alışılmadık bakır levha teknolojisinden çok memnun kaldı. XV. Louis, Versailles'da sergilemek üzere bir set sakladı. Bunlar şimdi Louvre Müzesinde sergilenmektedir.

Çin İmparatoru'nun Fetihleri olarak bilinen on altı levhadan onunda Qianlong'un hatıra şiirleri resmedilmiştir. Bir levha, *Arku! Savaşı,* Mançu ve Oyra t süvarilerinin çatışmasına odak-

(anmaktadır. Oyratlar, tüfeklerle donanmış ve eyerden ateş eden atlı ejderhalar kullanmaktadır, ancak Mançular deve sırtındaki toplu topçuların desteğinden yararlanmaktadır. Oyratlar daha sonra eşit olmayan güçlükler karşısında engebeli arazide kaçarlar. İkinci bir levha, 1759'da Oyratların Çin ordusunu Yarkend vahasında sıkıştırmayı başardıkları dramatik bir olayı tasvir etmektedir. Çinli komutan, kompozisyonun merkezinde, ordunun çaresiz durumunu gösteren kayalık dağlar ve bulutlarla çevrili olarak gösterilmiştir. Tepeden tırnağa zırh kuşanmış ve kamçısıyla, kuşatılmış birliklerine el kol hareketleri yaparak sakin tavrıyla onları da sakinleştirir. Ufukta, Çinlilerin kuşatmasını kaldıracak ve Oyratları kaçırtacak takviye kuvvetler görünmektedir. *Oroi Jalatu Muharebesinde* Qingler, çadırlarında uyuyan Oyratlan basıp onları çırılçıplak soyarak ya esir alırlar ya da götürüp idam ederler. Oyratların nihai teslimiyetinde, İli Nehri'nin kıyısında, dizlerinin üzerine çöktükleri, tüfeklerini uzanmış kollarına aldıkları görülür. Koyunları, sığırları, develeri ve atlan bir araya toplanır. Bir grup Budist *lama* teslim olan savaşçılar için araya girmeye çalışırken, bir başka Oyrat grubu da geniş İli Nehri'ni yüzerek geçmeye çalışır. Mançu sancakbeyleri teslim olanlan karşılamak üzere tins tempoda at sürerler.

Bu baskı koleksiyonu, Qing İmparatorluğu'nun en parlak dönemine ve şimdiye kadar yapılmış en büyük süvari seferine uygun bir saygı duruşu gibidir. Qing'in bozkırdaki zaferleri Çin İmparatorluğu'nun büyüklüğünü iki katına çıkardı ve komşuları yeni, süper büyük Çin karşısında seçeneklerini ölçtükçe Asya'da kalıcı yankılar yarattı. Çin'in gücünden duyulan korku, kısmen iş yapma hevesiyle dengelendi. Afgan Ahmet Şah, Buhara'nın Özbek hanı ve Kazak ordularının hepsi Qing'e süvari atları tedarik ederek kâr elde etmeye çalışıyordu. Qing'in 18. yüzyıl Çin'inin muazzam kaynaklarını

verimli bir şekilde seferber etmesi ve bozkır komşularıyla dönüşümlü olarak cömert ve acımasız ilişkiler kurması, bozkınn bir daha asla Çin'i tehdit etmemesini garanti altına alıyordu. Bunun yerine, imparatorluğa yönelik bir sonraki tehlike tamamen beklenmedik bir yönden geldi ve atlarla hiçbir ilgisi yoktu.

1793 yılında, seksen iki yaşında olan Qianlong hâlâ Mulan'da yeni elçileri ağırlıyor ve onları geniş san çadırında kabul ediyordu. Buhara'dan gelen Türkler güzel atlar getirmişlerdi ama aynı gün, deniz yoluyla gelen beklenmeyen bir elçinin de haberi geldi. Atları yoktu ve ticareti Çin Seddi'nden değil, Çin'in limanlan üzerinden yapmak istiyorlardı. Kısa ve tuhaf bir karşılamanın ardından yaşlı hükümdar yeni bir ticaret antlaşması yapma taleplerini reddetti. Yabancı diplomatlara verdiği resmî yanıtı, "titreyerek itaat et" sözcüklerini de içeren geleneksel vermilyon yazısıyla imzaladı. Hedeflenen aha Büyük Britanya Kralı III. George'du. Bu, İngilizlerin ve daha sonra Fransız ve Amerikalılann Çin pazarma girmeye yönelik hoş karşılanmayan çabalarının ilkiydi. At yetiştiren Mançular, bu genişleyen deniz imparatorluklarım uzakta tutmanın güçlüklerini hafife alınışlardı.

Qing Hanedanı, Çin'in her başarılı fethinin kaynağı bozkır olduğundan, sınırlannın savunulmasının hayati önem taşıdığını düşünüyordu. Onlara göre Batılı, denizci uluslar onların varlığı açısından hiçbir zaman tehdit oluşturmayacakta. Bu yüzden Qingler bozkırda büyük bir askeri tesis kurarak bu topraklan bugüne kadar Çin'in elinde tutmayı başardılar.' Gerçekten de bozkır orduları artık tehdit oluşturmazken, bü-

---

* İmparator'un Britanya büyükelçisini, Türklerin Tang Hanedanı'na karşı isyanını konu alan bir opera gösterisiyle ağırlaması önemlidir. Bu, onun neyle meşgul olduğunu gösterir. (Bkz. George Staunton, *An Authentic*

• *Account of an Embassy from the King of Great Britain to the Emperor of China* (Londra: W. Bulmer, 1797), 2:30.)

yük bir at gücü olan Rusya'nın yayılmacı politikalarına Pekin'in tüm dikkatiyle odaklanması gerekiyordu.

Hazine Odasını Ziyaret

Rusya da Çin gibi 13. yüzyılda Cengiz Han'ın halefleri tarafından fethedilmişti. Ancak Çin'dekinin aksine, Ruslann onlara verdiği isimle Altın Orda Tatarları doğrudan bir yönetim uygulamıyordu. Vergi tahsildarı olarak hizmet etmeleri için yerel Rus prenslerini işe aldılar. Bu, yerleşik halkı doğrudan yönetmek ve hatta büyük at sürüleri için elverişsiz olan kuzeydeki ormanlık topraklara göç etmek istemeyen Tatarlann işine geliyordu. Rus prensleri Tatarların sadık müttefikleri olarak zenginleştiler ve güçlendiler. Hatta Timur'la yapılan savaşlar da dâhil olmak üzere, Tatarlarla birlikte rakiplerine karşı savaşmak için ordular bile kurdular.

Timur'un 1389'da karla kaplı bozkıra yaptığı cesur seferler Altın Orda'yı ciddi şekilde zayıflattı; Kırımlılar, Nogaylar, Kazaklar, Özbekler ve Türkmenlerden oluşan çok sayıda küçük ordu ve hanlığa bölünmesine yol açtı. Tüm bu gruplar otlakların ve ticaretin kontrolü için birbirleriyle rekabet ediyorlardı. Bu güç boşluğunu, 250 yıllık Tatar vesayetinden sonra bozkır savaşı ve diplomasi sanatında iyi eğitim almış eski vergi tahsildarları olan Moskova prensleri doldurdu.

Atlar en başmdan beri Moskova'nın devlet yönetiminin merkezinde yer alıyordu. Moğol fethinden 100 yıl sonra Moskova, batı bozkırındaki en büyük at panayınnı işletiyordu. Bu fuar Kremlin duvarlarının dışında, Yauza Nehri'nin kıyısında yer alıyordu ve ancak 1911 yılında işlek bir tramvay istasyonuna dönüştü. Moğolistan'daki at yetiştiricilerinin Pekin'le, Afganistan'dakilerin Hindistan'la ticaret yapmak istemesi gibi Tatarlar da atları ve diğer bozkır ürünleri için bir pazar olarak Moskova'ya ihtiyaç duyuyordu.

Çünkü Kremlin duvarlanndan sadece birkaç günlük mesafedeki batı bozkırı atlarla dolup taşıyordu. Fransız paralı asker Yüzbaşı Jacques Margeret, Moskova Prensliği'nde yaptığı gezilerde karşılaştığı sürülerden övgüyle söz ediyordu:

> Nogay ... atlan yedi ya da sekiz saat boyunca hiç yorulmadan koşabilirler. Çok yabanidirler ve bir *arquebus* [eski bir tüfek] sesinden korkarlar. Hiç nallanmazlar. Hepsi beyazdır ve kaplan ya da leopar gibi siyah benekleri vardır, insan onlan boyanmış sanabilir. Gürcistan'dan gelen *jenuetler* [küçük bir eyer ab] de vardır, çok güzeldirler, ancak kısa bir koşu olmadığı sürece hız konusunda nogay'larla kıyaslanamazlar. /lr^-*hamak* [yani çok uzun küheylanlar] dedikleri Türk ve Polonya atlan da var. Tüm atlar iğdiş edilmiş.

Margeret her şeyden önce bozkır atlarının değerini takdir ediyordu: "Ta t 'arıştan'dan ya da Rusya'dan çok güzel ve iyi bir at 20 rubleye satın alınabilir.* Bu at 50, 60, hatta 100 rubleye mal olan bir Türk *aranmak* atından çok iş görecektir."

Pazara getirilen Nogay atlarının sayısı yabancı ziyaretçileri hayrete düşürüyordu. Bir İngiliz tüccar "Tatarlar o kadar çok at yetiştirdiler ki, atları hem binmek hem de yemek için kullanmalarına rağmen her yıl Moskova'ya başka mallarla takas edilmek üzere otuz ya -da kırk bin Tatar ah getiriliyor," diye not düşmüştü. Margaret ticaretin iki kat fazla olduğunu tahmin ediyordu. Dolayısıyla Moskova pazarı Hint-Afgan ticaretinin ve Moğol-Çin ticaretinin ya yansı kadar ya da aynı büyüklükteydi; her iki d urumda da o zamanki mütevazı Moskof devletinin büyüklüğüne göre muazzamdı. Moskova prensi sadık hizmeti ödüllendirmek istediğinde, Bab Av-

---

• İvan'ın dönemindeki bir madeni ruble yaklaşık 6 rupi değerindeydi, bu nedenle kıyasladığında, Moskova'da bir bozkır ab 120 rupiye, Hindistan'da ise *400* rupiye satılıyordu.

rupa'da olduğu gibi tarımsal kiralan değil, atlann satışı ve damgalanması üzerinden vergi toplama hakkını verirdi. Atın öneminin bir işareti olarak Moskova, üzerinde mızrakla silahlanmış atlı bir süvari resmi bulunan sikkeler bastırdı. Mızrak Rusçada *kop'ye* (Konbé) anlamına geliyordu, bu nedenle sikke *kopek* olarak adlandırılmaya başlandı. Moskova'nın artan gücünün kaynağına dair bu imgeyi herkes cebinde taşıyordu.

Moskova, Tatarlar arasında dost kazanmak ve siyasi nüfuzunu artırmak için at pazarını açtı. Bazı Tatarlara ticari ayrıcalıklar tanıyarak onları, Moskova'nın müttefiki olmaya ve ortak rakiplerine karşı savunmaya teşvik etti; öyle ki yeni kurulan Rus devleti çoğu askeri seferde fazladan 20 bini aşkm müttefik Tatar süvarisi toplayabileceğini hesaba katabiliyordu. Bu, pazarlarda alıcılar ve satıcılar arasında günlük gerginliklerin olmadığı anlamına gelmiyordu. Çin'deki Moğollar ve Hindistan'daki Afganlar gibi, bozkır ticaretinde rol alan taraflar da askeri seferlerdeki gibi davranıyordu. MoskovalIlar tarafından "gezici pazarlar" olarak adlandınlan bu gruplar, bir seferde 1000 civarında tüccardan ve 9000 attan oluşuyordu. Atlıları kontrol etmek ve devletin, en iyi atlan en uygun fiyatlarla ilk satın alan olmasını sağlamak için sadece Rus hükümet yetkililerinin pazara katılmasına izin verildi; özel tüccarlar yasaklandı. Atlar 100'erlik gruplar halinde ağıla alınırdı, böylece görevliler onları sayabilir ve her ağıldan 4 atlık bir vergi toplayabilirdi. Pazarın yöneticisi olan *kon'iy prikaz,* bu vergilerden kendi özel geliri için 12 milyon Amerikan dolanna eşdeğer bir meblağ elde etti. Çinliler gibi Moskova da barut, silah ve demir aletlerin atlılara satışını kısıtladı, çünkü bireysel Tatar gruplan ticaret ortaklan olmaktan vazgeçip hızla düşman akmalar tarafına geçebiliyordu.

Tatarlar için Moskova aym şekilde hem bir fırsat hem de bir tehdit oluşturuyordu. Onlara fazla atlan için bir pazar

sunuyordu ama Rusya'nın artan gücü onlann siyasi hareket özgürlüğünü ellerinden alıyordu. Moskova'nın zenginliği ve askeri gücü göz ardı edilemeyecek kadar büyük hale geldiğinde, daha uzak Orta Asya'daki Tatarlar Volga'daki kuzenlerine, geçmişte yaptıklan gibi Moskova'ya ortaklaşa baskın yapmalarını ve Ruslan küçültmelerini önerdiler. Artık çok geçti. Volga'daki Tatar hanı kuzenine şöyle dedi: "Sen Buhara ile ticaret yapıyorsun [oradan ta Hindistan'a kadar at satılıyordu]. Ben Moskova ile ticaret yapıyorum. Eğer Moskova'ya savaş açarsam, halkım mahvolur."

Moskova, artan askeri hırslarıyla tutarlı olarak kendi süvarileri için Tatar atlan satın aldı. Hükümetin en yüksek rütbeli üyesi, büyük atlı anlamına gelen *kon'iy boyar'dı.* Bu subay, tüm sarayla birlikte her yere at üzerinde gider; hiçbir zaman Tatarlar gibi yaya olarak hareket etmezdi. Süvariler strateji, taktik, hatta silah ve teçhizat bakımından tamamen Tatar çizgisinde örgütlenmişti. Süvari birlikleri Tatar meslektaşlan gibi mızrak ve kılıç taşıyordu. Tatar ok ve yayım 17. yüzyıla değin kullandılar; ateşli silahlar daha etkili olduğundan değil de yaydan daha az eğitim gerektirdiğinden bunlann yerine yavaş yavaş tabancalara geçtiler. Moskova, Tatarlann askeri oluşumlarını da yansıtarak, sol ve sağ kanatlara bölünmüş onlarca, yüzlerce ve binlerce kişilik birlikler konuşlandırdı. Toplam güç 80 bin askerdi ve Timur'un atlan gibi çalman davulun ritmiyle ilerliyorlardı. Piyadeler Moskova birliklerinin sadece küçük bir kısmını oluşturuyordu, çünkü savaşlarda çoğunlukla atlı ordular bozkırda birbirleriyle çarpışıyordu. Moskova batı komşulan olan PolonyalIlar ve Litvanyalılarla savaştığında bile, her iki tarafın silahlan ve taktikleri bozkır halklanna karşı yıllarca süren savaşlan yansıtıyordu. Tüm bu yerleşik grupların ordulan, Tatar rakiplerinin görünüm ve hissiyatını paylaşıyordu.

Moskova'nın hem bozkır atlılarıyla olan yakınlığını hem de onlan ele geçirmedeki nihai başarısını Kremlin cephaneliğinde saklanan hâzinelerden daha iyi yansıtan bir şey yoktur. Moskova prensleri, desteklerini kaybetmemek için komşulanndan aldıkları değerli hediyeleri burada saklıyorlardı. Bunlar arasında muhtemelen Konstantinopolis'te yapılmış, altınla kaplanmış, soluk mavi turkuaz ve kan kırmızısı yakutlarla süslenmiş ve peygamber çiçeği mavisi örgülü ipekten yapılmış kayışlara asılı bir çift demir üzengi; altın kaplama gümüş niello işinden yapılmış, her plakasında bir mine öğesi veya bir yakut bulunan bir at burun bağı vardı; altın iplikle işlenmiş, lale, sümbül ve karanfillerle damgalanmış kadife bir şabrak; kızıl deriden yapılmış, gümüşle tavlanmış, altın ve gümüş ipliklerle işlenmiş bir ok sadağı; biri turkuaz ve yakutlarla, diğeri inci ve zümrütlerle süslenmiş bir çift eyer.

1580'lerin başında, saltanatının son yıllarında, Moskova'nın hükümdarı "Korkunç" unvanlı IV. İvan, İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth'in elçisi Jerome Horsey'i, bozkır atlılanna karşı kazandığı zaferlerin bu somut kanıtlarına hayran kalması için davet etti. Artık kamburu çıkmış olan hükümdar, bu İngiliz'i Kremlin'in ışıltılı depolarında gezdirerek zarif ve şık at takımlarını görmesini sağladı. Qianlong gibi İvan da İngiliz'e hâzinelerini gösterirken memnun olacağı çok şey vardı. İvan'm hükümdarlığı, Moskova'ya Volga Nehri boyunca ticaretin kontrolünü sağlayan Kasimov, Astrahan ve Kazan* da dâhil olmak üzere Altın Orda'nın ardıl hanlıklarının çoğunun fethiyle sonuçlanmıştı. Bu fetihler Rusya'nın büyük bir Asya atlı gücü olarak ortaya çıkmasının temelini attı ve tesadüfen İvan'ın Moskova'sını, Horsey'in Londra'sından önemli ölçüde daha büyük hale getirdi.

---

* **Kızıl Meydan'daki renkli Aziz Basil Katedrali, Kazan'ın düşüşünü anmaktadır.**

"Korkunç" Çar IV. İvan, Elçi Horsey'i Kremlin hazine odalarında gezdirirken, Aleksandr Litovchenko, 1875.

Tam bir manevra cambazı olan İvan, siyasi düşmanlarının dengesini bozmak için iki kez tahttan feragat etmişti. İkinci seferinde, Moskova tahtındaki hak iddiası mantığa aykırı bir şekilde Cengiz soyundan gelmesiyle ilişkili Kasimovlu bir Tatar hanı lehine tahttan feragat etti. İvan daha sonra iktidara geri döndü ve TatarT bir manastıra kapattı. İvan kendi meşruiyetini anne tarafından Cengiz Han'ın soyundan geldiğini iddia ederek destekledi; bu şüpheli bir soyağaa olsa da İvan'ın Cengiz Han'ın torunlarının bıraktığı yerden sahneyi devralma hırsını öne çıkanyordu. Bozkır halkı üzerindeki efendiliğini vurgulamak için 1547'de Çar ünvanım aldı. Bu sadece Rusça "çar" kelimesinin türediği Roma sezarlannı değil, aynı zamanda Rusların Moğol hanlanna atıfta bulunma şeklini de çağnştınyordu; örneğin "Çar Cengiz". Onun çağrısı üzerine Tatar hanlan ona yazılı olarak "Büyük Beyaz Han" diye hitap etmeye başladılar ve sonraki nesiller boyunca Rusya'nın

çarları ve imparatorları, İran şahları ve Çin'in Qing imparatorları da dâhil olmak üzere Asyalı komşuları tarafından bu şekilde anıldılar. "Beyaz" ne Rusların ırksal bir kategorizasyonuna ne de 19. yüzyıldaki asker üniformalarının rengine atıfta bulunuyordu. Eski bozkır geleneğinde beyaz, batıdaki ana yönlerin rengiydi. Çar İvan, Batı'nın Büyük Hanı olmayı arzuluyordu ve 1584'te öldüğünde bu ünvanla birlikte imparatorluğu da ele geçirmişti.

Kazaklar Kaza kİ ara Karşı

İvan'm bozkır fetihleri uzun vadede kalıcı olsa da, 17. yüzyılda Moskova'nın etki alanından uzakta bulunan Altın Orda'nın parçalı ama hâlâ güçlü kalıntıları, Rusya'nın bozkır üzerinde artan hegemonyasına karşı çıktı ve hatta Rus topraklarının orman kaplı kalbine uzanan baskınlar düzenledi. Kırım ve Nogay Tatarları birçok kez ahşap yapılann ağırlıklı olduğu Moskova'yı yakıp yıktı. Saldırganlar bir baskın sırasında yaklaşık 1600 kilometre yol katedebiliyor, kısrak sütüyle besleniyor, beklenmedik bir anda ortaya çıkıyor ve Ruslara korku salıyorlardı. Moskova'nın on beş yıl süren "Sorunlar Dönemi" boyunca, îvan'ın varisinin ölümü ve hanedanının 1598'de yok olmasının ardından, Tatar akıncı gruplan on binlerce Rus'u köleliğe sürükledi. Budist ve Moğolca konuşan Kazaklar ve Kalmuklar, Volga üzerindeki Rus yerleşimlerini tehdit ediyordu. 1613 yılında yeni Romanov Hanedanı'nın çan Mihail Fyodoroviç'in acil işlerinden biri, Moskova'nın savunmasını bozkır akıncılanna karşı güçlendirmekti. Ek süvari alayları kurdu ama Tatarlann at gücüne yetişemedi. Tahılla beslenen, ahırda tutulan Rus atlan bozkırda uzun seferler için dayanıklı değillerdi ve maliyetleri Çar Mihail'in sahaya sürebileceği sayılan sınırlıyordu. Moskova'nın bozkır koşullarına daha uygun, çok daha büyük bir süvari gücü edinmesi gere-

kiyordu. Çar Mihail için bu rol, şans eseri Kazaklar tarafından dolduruldu.

Kazak grupları Altın Orda'nın gerileme döneminde ortaya çıkmıştır. Eski bozkır imparatorluğu çökerken, at yetiştiricileri kendi başlanna ya da küçük gruplar halinde boşalan bölgelere yerleştiler. Babür ve takipçileri gibi onlar da kendilerine "özgür yağmacı" ya da "haydut" anlamında *kazak* diyorlardı. Rusça karşılığı olan *Kazak (K03aK),* başlangıçta herhangi bir etnik kökenden maceracıları ve haydutları tanımlıyordu. Şeflerinden memnun olmayan Tatarlar nasıl sürülerini alıp yeni otlaklar arayabiliyorlarsa Polonya, Litvanya ve Moskova'dan kaçak seriler, görevden alınmış rahipler, iflas etmiş toprak ağalan ve görevden alınmış subaylar da eski yöneticilerinin kontrolü dışındaki çorak topraklara kaçıp kendi kendilerini yöneten gruplar kurabiliyorlardı. Kendi kurduklan kanunsuz bölgeye *Ukraina,* yani "sınır" adı verildi. Burada hayvancılık ve yağmacılıkla geçiniyorlardı.

Kazaklar ve Tatar atlılarının pek çok ortak noktası vardı. Aynı uzun çerkeskaları, geniş pantolonları ve yüksek çizmeleri giyerlerdi. Her iki grup da rakiplerine, kafalarını kesip eyerlerine bağlamaları için meydan okuyan sorguçlar takıyordu. Kazaklar tıpkı Tatarlar gibi at sırtında mızrak ve yaylarla savaşıyordu. Don Nehri atları, Tatarlannki gibi küçük, sert ve dayanıklıydı. Hatta iki grup birbiriyle evlenmiş ya da en azmdan birbirlerinin kızlarını kaçırmışlardı.’ Gelgeldim Kazaklar Hristiyandı ve kendi Slav dillerini konuşuyorlardı, Tatarlar ise çoğunlukla Türkçe konuşan Müslümanlardı. Kazaklar aslmda, sınır bölgeleri olan Ukrayna'ya sahip olmak için savaştıkları Tatarların kardeş düşmanlarıydı.

*** Bugün Kırgızistan gelin kaçırma geleneğini ortadan kaldırmaya çalışıyor, ancak bu gelenek ısrara bir şekilde devam ediyor.**

Kırım Hanları, Kazaklara karşı Tatar direnişine öncülük etmiştir. Altın Orda'nın ardıl devletleri arasında en güçlüsü olan hanlık, hayvancılık ve ticarete dayalı muazzam bir zenginliğe sahipti. Cengiz Han Hanedanı hanları tek başlarına 10 bin ata ve 250 bin diğer çiftlik hayvanına sahipti; en yakın hizmetkârları 50 bin at daha besliyordu. Bu sürülerden Hindistan'a kadar uzanan pazarları besliyorlardı, ama yine de 100 bin atlı topluyorlardı, ki bu da komşularının saygısını kazanmaya yetecek at gücünden çok daha fazlasıydı.

Ne var ki Kırım hanları, kalabalık sürülerini iki cephede korumak zorundaydı. Doğuda, hanların üstünlüğünü kabul etmeyen ve onlara karşı sık sık baskınlar düzenleyen Nogay ve Kalmuk Tatarları vardı. Batıda ise Kazaklar sürekli olarak otlaklarına tecavüz ediyorlardı. Hanlığın direnci zayıfladı. At yetiştiricileri, ilerleyen Kazakların varoluşsal tehdidine tepki olarak hareket etmediler, daha ziyade kendi hanlarının kontrolüne içerlediler. Sürekli isyan ederek 16. yüzyılda on iki hanı, 17. yüzyılda on altı hanı ve 18. yüzyılda on sekiz hanı devirmeyi başardılar. Hanlık, cesur ve saldırgan olmaktan kendi otlaklarını savunmaya geçerken, hanlar takipçilerinin sadakatini yağma yoluyla güvence altına alamazdı. Sadakat ödüle bağlıydı ve Moskova ile Lehistan-Litvanya muhalif klan üyelerine sübvansiyonlar ya da rüşvetler vererek daha cömert davranabiliyordu. Böylece görünüşte olağanüstü at güçlerine rağmen, Kınm hanları kendilerini giderek Hristiyan devletlerin merhametine teslim olmuş halde buldular.

17. yüzyılın başlarında bugünkü Ukrayna'nın büyük bir bölümünü işgal eden PolonyalIlar ve Litvanyalılar, başlangıçta Kırım hanlarının zayıflığından en çok yararlananlar oldu ve Don Nehri'ne kadar doğudan Kazaklan devşirdiler. Moskova gibi Polonya-Litvanya devletinin de bozkırdaki rakip-

leriyle pek çok ortak noktası vardı; son 300 yılı hem savaşta hem de barışta onlarla sürekli temas halinde geçirmişlerdi. Soyluları *Szlachta,* bugünkü Ukrayna'da bulunan Podolya bozkırında büyük at sürüleri yetiştirirdi. *Szlachta'lar,* 2000 yıl önce aynı bozkırda dolaşan eski Iskitlerin soyundan geldikleri efsanesini besleyerek, bölgenin esas varislerinin geri döndüğü kisvesiyle Ukrayna'ya doğru iyice yayıldılar. Ancak bozkırı fethetme hayalleri 1647'de Kazak müttefiklerinin ayaklanması, Szlachta'yı yeni edindikleri topraklardan sürmeleri ve bozkırda kendi han versiyonları olan Hetmanlann yönetiminde bağımsız bir güç kurmaya çalışmaları üzerine aniden sona erdi.*

At yetiştiren devletlerin ortak zayıflığı, tebaalarının yöneticilerine olan sadakatinin şartlı niteliğiydi. Atlılar, canlan isterse eyerlerine atlayıp şeflerini terk edebiliyorlardı. Otokratik Rusya, bozkırın kontrolü için rakipleri arasında güçlü liderlerin ortaya çıkmamasını sağlamak amacıyla bundan yararlandı. İddiacı hanlar, aşırı gururlu Szlachta soylulan ve anarşik Kazaklann hepsi Moskova'nın toprak hırsları karşısmda yeterince organize olamadı. Çar Aleksey Mihayloviç, eski Lehistan-Litvanya hamilerine karşı koruma karşılığında 1654 yılında Ukrayna Kazaklarını *Rus yönetiminin* egemenliğine tabi kıldı. Böylelikle Rusya dünyamn en büyük ülkesi olarak ortaya çıkarken, bağımsız at yetiştiricilerinin sının Don Nehri'nden 402,25 kilometre daha doğudaki Volga'ya çekilmiş oldu.

Rusya'nın yerleşik nüfusu, Kazaklann izinden giderek yeni topraklan işledi. Çin'de olduğu gibi Rusya'nın 9 milyonluk nüfusunun demografik ağırlığı, sayıları hiçbir zaman

---

• Bu, Henryk Sienkiewicz'in *Ateş ve Kılıç* adh romanının bağlamıdır ve bu çatışma sırasında Polonya'daki Yahudi toplumunun başına gelen felaketi anlatır.

yanm milyonu geçmeyen at yetiştiricilerini ezdi. İskitlerin zamanından beri at yetiştiriciliğinin baskın yaşam biçimi olduğu yerde, şimdi tarımsal amaçlarla dönüştürülen bozkır topraklannın son derece verimli olduğu kanıtlandı ve toprağa aç çiftçileri cezbetti. Daha sonra bu topraklar, Rusya ve bugünkü Ukrayna'yı büyük tahıl ihracatçıları haline getirecekti.

Kazaklar, fethettikleri topraklann yanı sıra Rus devletine muazzam ekonomik avantajlar da sağladılar. Özyönetim ayncalıkları ve fethedilen kolektif toprakların hibe edilmesi karşılığında, zaten devlet bütçesinin büyük bir kısmını tüketen düzenli ordunun maliyetinin çok altında askeri hizmet ve at sağlıyorlardı. Bozkırda otlayan Kazak atları, tanm arazileri kullanılarak ahır yapılması ve beslenmesi gereken düzenli süvarilere kıyasla esasen bedava bir kaynağı temsil ediyordu. Tatar rakipleri gibi Kazaklar da askeri seferler sırasında otlayabiliyor ve böylece Rusya'nın düzenli süvarilerinin lojistik kısıtlamalarından kurtuluyorlardı. Yine Tatarlar gibi Kazaklar da at yetiştirerek ve bunları Orta Rusya'daki at panayırlannda satarak gelirlerine gelir katıyorlardı. Kazaklar yavaş yavaş Tatarların yerini alırken bile askeri, sivil ve tanmsal işlerde bozkır atlarına hâlâ ihtiyaç duyan Rusya için at yetiştiricileri olarak, onların ekonomik rollerini de üstlendiler.

Moskova'nın imparatorluğu genişletmek için Kazaklara bel bağlaması her zaman sorunsuz bir ilerlemeyle sonuçlanmadı. Kazaklar sık sık isyan ediyor ve hatta bazen çarlara karşı Tatarlarla ortak hareket ediyorlardı. 1670 yılında, Moskova'nın yönetimi altında ezilen bir Kazak savaş beyi olan Stenka Razin, Kazak bağımsızlığını yeniden tesis etmek amacıyla Çar Aleksey'e meydan okumak için Tatarlarla olan mücadelesine ara verdi. 7000 Kazak süvarisinden oluşan ordusuyla Volga üzerindeki iki büyük ticaret şehri olan Tsaritsyn (daha sonra Stalingrad ve şimdi Volgograd) ve Astrakhan'ı ele ge-

çirdi ve Rusya'nın bozkır sınırını herhangi bir Tatar sürüsü kadar acımasızca tahrip etti. Moskova, Razin'i kontrol altına almak ve nihayetinde yenmek için tüm güçlerini seferber etmek zorunda kaldı. İsyan, Razin'in yakalanması ve Kızıl Meydan'da halka açık bir şekilde idam edilmesiyle sona erdi; Moskova daha önce Razin'in komutası altında olan Kazaklarla başa çıkmak için onları bozkırın derinliklerine gönderdi ve böylece imparatorluğun sınırlarını genişletti.

1717'de selefinin politikalarını sürdüren Büyük Petro, Kazakları yaklaşık 2700 kilometre uzaktaki Harezm bozkır vahasına karşı harekete geçirmeye çalıştıysa da, başarısız oldu. Petro'nun Kazakları 1720'de İran'ın Hazar eyaletlerini işgal ettiler (daha sonra Nadir Şah onları buradan kovdu). Ertesi yıl Petro, Slav *çarı* olan ünvanım Latin *imparatoru* olarak değiştirdi ve Rusya'nın bir imparatorluk olduğunu resmen ilan etti; bu onun hırsları için cesur bir duyuruydu.

Rusya Bölünüyor ve Fethediliyor

Petro'nun varisleri döneminde Rusya'nın kuşatması, tıpkı Moğol sürek avlarında olduğu gibi, bozkırın at yetiştiricileri etrafındaki çemberini iyice daralttı. Büyük Katerina, 1783'te Kırım'ın son hanım sürgüne göndererek ve 1795'te bir zamanların güçlü Polonya-Litvanya devletini ortadan kaldırarak Rusya'nın eski bozkır rakiplerini tarihe gömdü. Kazaklar hem bozkırın kuzeyinde, Ural Dağları'nda hem de doğuda, Volga Nehri boyunca bir dizi kale inşa etti. Böylece Ruslar hem meraya aç Kazakları hem de Tatar gruplarla kurduklan fırsatçı ittifakları kullanarak rakiplerinin direnişini birer birer ortadan kaldırdı. Katerina, Volga bölgesini Ren ve Elbe Nehirleri kadar zengin ve kalabalık hale getirmeyi hedeflemiş, hatta buraya yerleşmeleri için Alman tarım kolonicileri ithal etmiştir.

Hayallerinin karşısında Kazak orduları vardı. Kazaklan kontrol altına almak için Rusya, güçlü hanlıkları Hazar Denizi'nden Ural Dağları'na kadar uzanan ve hem Moskova'nın hem de Pekin'in başlıca at tedarikçileri olan Budist Kalmuklarla bir ittifak yaptı. Ancak Kalmuklar Kazaklan küçülttükten sonra Rusya, Kazakların Kalmukların otlaklarına tecavüz etmesini engelleyemedi. Sonuç olarak, 1771'de Kalmuklar Rus ittifakından vazgeçerek 3218 kilometre doğuya, Sekizinci Dalai Lama'nın Çin imparatoru Qianlong ile kendilerine otlak sağlamak üzere bir antlaşma yaptığı Çin topraklanna göç ettiler. Bütün Kazaklar göç eden Kalmuklara saldırdı ve 130 bin Kalmuktan sadece 60 altı bini gözyaşlanna boğulsa da hayatta kalabildi. Kalmukların yok edilmesiyle Rusya'nın bozkır hegemonyasına yönelik bir tehdit daha ortadan kalkmış oldu. Kalmukların kaçışı, bir bozkır ulusunun tarihteki son büyük göçüydü ve feci sonucu, bağımsız bozkır hanlıklan döneminin sonunu işaret ediyordu.

Artık Kalmuklar tarafından tehdit edilmeyen Kazaklar, hem Katerina'nın Alman tarım kolonistleri hem de uzaktaki Saint Petersburg'da giderek daha da otoriterleşen yönetimi tarafından özgürce dolaşan bozkırın dönüştürülmesine ilişkin kendi endişelerini dile getirdiler. 1773'te Yemelyan Pugaçev, tıpkı Stenka Razin'in bir asır önce yaptığı gibi, Volga Kazaklarını isyana sürükledi. Eski Tatar düşmanlarıyla ittifak kurdu ve 25 bin askerden oluşan bir süvari ordusu kurdu. Ayaklanma Volga boyunca uzanıyor ve eski Kalmuk Hanlığı'nın tüm bölgesini nominal olarak kontrol ediyordu. Bu, imparatorluk Rusya'sının o güne kadar karşılaştığı en tehditkâr siyasi meydan okumaydı. Ancak bir kez daha, Kazak ve Tatar at yetiştiricilerinin anarşik özgürlük talepleri, hareketlerinin sonunu getirdi. Katerina, Kazak gruplan arasındaki çekişmelerin zaten zayıflattığı isyancıların ordusunu ezip geçen di-

siplinli ve uyumlu bir orduyu harekete geçirdi ve iki yıl süren şiddetli çatışmaların ardından isyanı bastırdı.

Pugaçev'in işyarımdan sonra Katerina at yetiştiriciliği yapan tebaasma yönelik yeni ve daha pragmatik politikalar uygulamaya başladı ve bu da Kazakların nihai olarak pasifize edilmesini, öncesindeki kargaşaya kıyasla bir doruk noktası olmasını sağladı. Kalmukların yok edilmesi ve Rusya'nın Kazaklan daha sıkı dizginlemesiyle Saint Petersburg, Kazaklara banş ve koruma garantisi verebilirdi. Sürüleri Ukrayna'nın zengin, ekilebilir topraklarında otlayan Kırım Tatarlannın aksine, Kazaklar atalarının bozkırlarının kuraklığı nedeniyle tecavüzden daha iyi korunuyorlardı. Dahası Katerina birçok Kazak'a Kazak statüsü vererek onları doğrudan silahlı kuvvetlere dâhil etti ve bozkır toplumunun esasen askeri karakterini kabul etti. Bu durum Rusya'ya Kafkasya, Türkiye, İran ve Orta Asya'daki sonraki fetihlerinde belirleyici bir avantaj sağladı. Bu seferlerde her 14 Rus askerinden biri hastalıktan ölürken, 200 Kazak'tan sadece biri hastalıktan ölüyordu, çünkü Kazaklar bozkırdaki yaşama alışkındı.

Atlar sayesinde Rus yayılmacılığı kıtanın içlerine doğru ilerlemeye devam etti. 19. yüzyılda İli Nehri'ndeki Kazak filolan, zorlu Qing sancaktarlarım ihtiyatla değerlendiriyordu. Aym zamanda Ceyhun Nehri'ndeki Rus izciler ve kâşifler, İngilizlerin güneyden istikrarlı bir şekilde ilerlediğini fark ettiler çünkü İngiltere, Hindistan'da Babürlülerin yerini almıştı. Modem dünya ortaya çıkarken, iki Avrupa imparatorluğu kendilerini Asya'nm at gücü üzerinde eski bir siyasi oyunda rekabet ederken buldu.

II

Büyük Oyun

İngiliz sömürgesi olarak Hindistan ve Rusya, 1739-1881

Anarşi Zincirlerini Kırınca

Britanya, 1739'da Nadir Şah'ın işgaliyle yıkılan Babürlü İmparatorluğu'nun kaçınılmaz varisi değildi. Nadir'in yağma kervanlanyla İran'a dönmesi, kuzeyden açgözlü Afganların ve güneyden hırslı Marathalarm doldurma telaşına düştüğü bir güç boşluğu bıraktı. Başlangıçta Güneyliler, Delhi'yi ele geçirmeyi ve on üçüncü Babürlü imparatoru Muhammed Şah'ı bir kuklaya dönüştürmeyi başardılar. Ancak 1747'de Afgan Ahmet Şah, Babürlülerin Lahor'unu ele geçirdi ve buradaki büyük gelir tabanını, sayılan 200 bine varan ve sürekli genişleyen süvarilerini beslemek için kullandı. Bu sayede Marathalan geçici olarak Delhi'den kovabildi. Kısa süre sonra güçlü bir şekilde geri döndüler. Rakip ordular 1761'de, Afganistan'dan gelen bir başka istilan olan Babür'ün yüzyıllar önce Hintli savunuculan yenilgiye uğrattığı Panipat ovalannda boy ölçüştüler.

ikinci Panipat Savaşı, Orta Asya atlanmn bir güç kaynağı olarak önemini bir kez daha gözler önüne serdi. Maratha ta-

rafında, Gwalior Mihracesi Scindia, İndore Mihracesi Holkar ve Baroda Mihracesi Gaekwar' "Türkmen cinsi, doğalında dayanıklı ve sürekli egzersizle daha da dayanıklı hale getrilen güçlü atlarla" donatılmış olan Ahmed Şah'ın Afganlaoyla karşılaşmadan önce tereddüt ettiler. Afgan avantajının bilincinde olan Scindia, diğer mihrace arkadaşlarını dikkatli olmaya davet etseler de aceleci kurultaylar üstün geldi ve Afganlar gerçekten de daha hafif atlı Marathaları ezdi. Holkar ve Gaekwar üstün Arap atlarıyla Maratha bozgunundan kurtuldular. Mihrace Mahaji Scindia[1] Kathiwar kısrağına binerek savaş alandan kaçtı ama bu kez şansı yaver gitmedi. Scindia ne kadar hızlanırsa hızlansın, uzun bir Türkmen atına binmiş iri bir Afgan da ona yetişiyordu. Kathiwar kısrağı aniden hızlanabilirdi ama Türkmen atları uzun koşuda hiç yorulmazdı. Scindia yaklaşık 160 kilometre kaçmayı başardı ama nafile; kısrağı bir hendekte tökezledi. Afgan ona saldırdı, bir savaş baltasıyla dizini parçaladı; mücevherlerini, giysilerini ve kısrağını elinden aldı. Scindia'yı öldürmeyip ömrünün sonuna kadar sakat kalmasına sebep olacak bir halde bırakarak atını sürüp oradan uzaklaşması şaşırtıcıydı?

Ahmed Şah'ın Panipat'taki zaferi Marathalann Hindistan İmparatorluğu hayallerine son verdi, ancak Afganlar ödüllerinin tadını uzun süre çıkaramadı. Birkaç yıl sonra, yeni bir atlı güç olan Pencap Sihleri onları Hindistan'ın kuzeybatısından sürdü. Tamamen dini bir hareketten zorlu bir savaş birliğine dönüşen Sihler, hem Babürlülere hem de Afganlara karşı

---

* 18. yüzyıl boyunca Maratha gücü, Shivaji Bhonsle'nin tarzında tek bir hükümdardan, her birinin "maharaja" ünvanını taşıyan bir dizi savaş lordunun oluşturduğu bir konfederasyona dönüştü.

t Aynca *Shinde* olarak da yazılır.

♦ Ancak Timur'da olduğu gibi topallık, Scindia'nın Hindistan'ın en önde gelen süvari lideri olmaya devam etmesini engellemedi.

ayaklandılar ve hatta Delhi'den İran'a dönen Nadir Şah'ın yağma mallarla yüklü kargo katarını yağmaladılar. Nadir, yerel valisine bu bazen çıplak, bazen safran cübbeli kutsal adamları neden kontrol edemediğini sorduğunda şöyle dedi: "Onlann tek evleri atlarının eyerleridir. Yemek yemeden ve dinlenmeden uzun süre dayanabilirler. At sırtında uyudukları bilinir. Başlarına ödüller koyduk ama sayılan artmaya devam ediyor. Asla umutsuzluğa kapılmazlar, her zaman gururla şarkılannı söylerler." Lakhi midillilerine binen seçkin Sih süvarilerine, vahşiliklerinden dolayı Nihanglar ya da "timsahlar" denirdi.*

Sihler, Maratha yenilgisi ve Ahmed Şah'ın ülkeyi terk etmesiyle ortaya çıkan pek çok rakipten biriydi. Siyasi hırslan olmayan süvari orduları ortaya çıktı; sadece geçim derdiyle savaşıyorlardı. Ya yetiştirici ve tüccar olarak ya da kendi atlanna binerek haydut ve süvari birlikleri olarak para kazanma fırsatı bulan topluluklar, aksi takdirde yoksul topluluklar olarak kalacaklardı. Aracı olarak hareket etmeye her zaman hazır olan Hint-Afganlar, kendilerini ve atlanm en yüksek teklifi verenlere sattılar. Emir Han'ın hikâyesi esasta oldukça tipiktir: On tane takipçisi olan küçük bir haydut olarak işe başlamıştır. Mihrace Scindia onun acımasızlığını takdir etmiş ve onu himayesi altına almıştır. Çok geçmeden 500 askeri olur, sonra 1500, sonra 30 bin. "Meraklı, kurnaz, açgözlü, zalim ve kişisel karizmadan tamamen yoksun" olan Scindia, ayrım gözetmeksizin herkesi yağmalamışhr. Victoria ve Albert Müzesi'ndeki portresinde, alt yansı kan kırmızısı kınayla parlak bir şekilde boyanmış, güçlü bir atın sırtında, gürbüz görünümlü bir kabadayı şeklinde tasvir edilmiştir. Birlikleri

* Nihang süvarileri, bugün hâlâ kalabalıktan heyecanlandıran bir binicilik tarzını ustaca benimsemişlerdir; tıpkı Fas süvarilerinin daha tanıdık gösterileri gibi.

düzenli savaştan kaçınsa da yük katarlarına saldırmış, düşmanlarına sadık köyleri yakmış ve başıboş birlikleri bir araya toplamıştır. Onyıllar boyunca, bu birlikleri bastıracak kadar güçlü bir güç yoktu, ancak birçok vicdansız lider onlan rakiplerine karşı kullanmaktan memnundu.

Gujarat'ın yarı kurak Kathiwar bölgesinde yaşayan Kathi halkı da benzer şekilde at yetiştirme, ticaret yapma ve yağmaalıkta, verimsiz topraklarında tarım yapmaktan daha çok fırsat görüyordu. Bu anarşi döneminde Kathiler atlarından ve hükümetin zayıflığından yararlanarak korkulan kanun kaçakları haline geldiler. Maratha savaş lordlarına askeri hizmetlerini sundular ve önceki nesillerin hayal edebileceğinin ötesinde geliştiler.

Anarşi aynı zamanda Hindistan'ın yerleşik devletlerini, artık kapanın elinde kalan eski Babürlü topraklarım ele geçirme umuduyla süvarilere büyük yatırımlar yapmaya teşvik etti. 18. yüzyılın son yirmi yılında güneydeki Maisur eyaletini yöneten Tipu Sultan, en çok gizli ses kutusundan çıkan şeytani çığlıklar eşliğinde, tahtadan yapılmış bir İngiliz'i yutan gerçek boyutlardaki tahta kaplan oyuncağıyla tanınır. Bugünkü Tamil Nadu eyaletinde iyi otlakların eksikliğini telafi etmek için at yetiştiriciliğini sübvanse etti; bir tayı beslemek için yılda 100 rupi, bir tay için 200 rupi ödedi; iyi bir Türki atının kuzeyde 500 rupiye mal olduğu dönemlerdi. At yetiştiriciliği için yapılan toplam harcama 1,8 milyon rupiye ulaşırken, Maisur'un yıllık vergi geliri sadece 400 bin rupiydi. Sultan aradaki farkı ancak savaşlar kazanarak ve tazminatlar alarak kapatabiliyordu. Başka bir deyişle, Maisur süvarilerinin, düze çıkmak için yılda 1,4 milyon rupi kazanması gerekiyordu. Bu ekonomi, dönemin bitmek bilmeyen savaşlannı çok iyi açıklıyor.

Yeni Hint atlı güçleri arasında en başarılı olanlar Sihler oldu. Sihler 18 ve 19. yüzyılın başlarında Pencap, Keşmir ve

Ladakh'ı kapsayan bir devlet kurdular; bu da Afganistan ve Orta Asya atlarına erişimi kontrol ettikleri anlamına geliyordu. Onlarınki Hindistan'da ve hatta dünyada eyer üzerinde kurulan son devletti. En büyük liderleri Mihrace Ranjit Singh, 1831'de bir İngiliz ziyaretçiye fetihlerini anlatırken şöyle diyordu: "Tüm fetihlerimi kılıçla [yani süvarilerle] yaptım. Piyadelerin ya da topçuların işe yaradığını ömrümde hiç görmedim." Mihrace'nin ahırlarının ihtişamı eski Babürlülerinkine rakipti. Bir elçinin ziyareti vesilesiyle Sih hükümdarı, dizginleri elmas, zümrüt, yakut, turkuaz, inci ve mercanla kaplı, hepsi muhteşem bir şekilde süslenmiş 30 atını teftişten geçirdi. Daha sonra 1851 Kristal Saray Sergisi'nde bu türden iki dizgin gösterildiğinde, on binlerce rupi karşılığında sigortalandılar. Bu hazine taşıyıcıları yanından geçerken, Mihrace her bir atın adını, soyunu ve puanım söyleyebiliyordu.

Hindistan'ın üstünlüğü için mücadele eden rakipler toplamda 600 bin asker toplamıştı; bu askeri gücün yıllık maliyeti 20 milyon rupi değerinde binek ve 80 milyon rupi kadar yemdi ki bu rakam, Babürlülerin süvarileri için harcadıklarının neredeyse iki katıydı. Hindistan bu harcamaların yanı sıra, galip gelenlerin yağma ve haraçtan elde edilen kâr paylarını da ödeyebilirdi. Nadir Şah'ın at gücüne güç yettiremeyen ve demografik olarak gerileyen İran'ın aksine, Hindistan'ın 200 milyonluk ve giderek artan nüfusu, sürekli savaşan süvari ordularım ayakta tutmaya yetecek kadar çok üretiyordu.

Hindistan'ı saran çatışmalar, Babürlü koruması altında ticaret yapan Avrupalı denizci ulusları da etkisi altına aldı. Fransa ve Büyük Britanya, kendi küresel ticaret rekabetlerinin vekilleri olarak bölgesel rakiplerden birini ya da diğerini desteklemeye başladı. Fransızlar, Bengal hükümdarım İngiliz

Hindistan daki İngiliz Yönetimi ve Düşmanlan

tüccarları Kalküta'daki kârlı ticaret merkezlerinden kovmaya teşvik etti. Britanya'nın buna karşılık vermesi ve ardından 1757'deki Plassey Muharebesi'nde Fransızlara ve Bengalli müttefiklerine karşı kazandığı zafer, onlan alt kıtanın en zengin bölgelerinin hâkimi haline getirdi ve Britanya'yı Hindistan üzerindeki üstünlük için önemli bir rakip kıldı. Ancak sadece 500 kişilik bir süvariye sahip olan İngilizler henüz büyük bir atlı güç değildi. Eski ticaret ailelerinden gelen saymanlık memurları, süvarileri aristokrasiyle ilişkilendiriyor ve atlıların hem maliyetinden hem de siyasi etkisinden korkuyorlardı. Afganlar, Hint-Afganlan, Marathalar ve Maisur İngiliz zenginliği ile yetersiz süvarileri arasındaki uyumsuzluğa ihtiyatla bakıyordu. Maisur 'da Tipu Sultan'm tahta oyuncak kaplanı İngiliz'i yutarken, sultanın kendisi de yabanalan Hindistan'dan kovmayı planlıyordu.

Maliyetli B ir Kuruluş

Maisur ve Marathalar İngilizlere karşı üçer kez savaştı. Bir savaşta Maisur'un müthiş süvarileri İngilizleri alt etti ve hatta İngiliz ordu komutanını esir aldı. Marathalar, Babürlülere karşı kullandıkları taktiklerin aynısını kullanarak İngilizleri bir dizi onur kırıcı yenilgiye uğrattı. Ancak Hindistan'ın büyük atlı güçleri İngilizlerden korktukları kadar birbirlerinden de korkuyorlardı ve ortak düşmanlanna karşı ortak bir cephe oluşturmayı başaramadılar. Marathalar 1799'da Tıpu Sultan'ı yenmek için İngilizlerin yanında yer aldı.’ Afganlar ve Sihler gibi Marathalar da hançerlerini çekmeye devam ettiler. Marathalar arasmda bile Holkarlar ve Scindialar, yabancılar-

* 18. yüzyıl Hindistanı'nın devlet adamlarına haksızlık etmemek gerekirse, Mysore, Marathalar ve Sihler arasmda kalıcı bir ittifak kurulması, onlara; NATO ve Avrupa Birliği kurulmadan önce Almanya, Fransa ve İtalya arasında bir ittifak kurulması fikri kadar mantıksız.

la savaştıkları kadar birbirleriyle de savaştalar. Nihayet 1803 yılında, Mahaji'nin evlatlık oğlu Davvlatrao Scindia ve Yashvvantrao Holkar, yaklaşık 100 bin süvariyle İngilizlere karşı güçlerini birleştirmeyi kabul etti.

İngilizler at gücündeki eksikliklerini derin cepleriyle telafi ettiler. Farklı güçleri birbirine düşürdüler, çoğu zaman rakip generallere rüşvet vererek firar etmelerini ya da en azından savaşmayı reddetmelerini sağladılar. Paralı süvari kuvvetleri topladılar. Genç Scindia çatışmalara hazırlanırken, yan İngiliz yan Hintli bir servet sahibi olan James Skinner, Lord Lake'in İngiliz ordusuna katılmak üzere Scindia'nın hizmetinden kaçtı. Yamnda kendi Hintli askerlerini de getirmişti. "Biz sadece Büyük İskender için savaşacağız," diyorlardı ona; soyadını Farsça "Sikander" yani İskender'den alıyorlardı. Lake, Skinner'ın atlılarının taliminden çok etkilenmişti: Kendisi de bir süvari olan Binbaşı Edward Archer, “Atla son sürat giderken yerdeki bir şişeye ateş etme, toprağa gömülü bir çadır kazığını çıkarma, mızrakla teke tek dövüş, kılıçlar ve kalkanlar... Hint tarihi konusunda bilgili birini bile, Skinner'ın atlannın, Timur'un Moğol fatihlerinin torunları olduğuna ikna ederdi," diyor. Skinner'ın Türki atlarına binmiş askerlerinin biniciliği ve kılıç ustalığı, Marathalar üzerinde Ahmed Şah'ın Panipat'taki ordularının yarattığı etkinin aynısını yarattı. Lord Lake önce Scindia'yı, sonra da yavaş hareket eden Holkar'ı mağlup etti. Lake, Cornwallis (daha sonra Yorktovvn'da yenildi) ve Wellesley'in (daha sonra Ẇaterloo'da galip geldi) askeri dehalarının birkaç darbesi, ustaca diplomasi ve iyi zamanlanmış rüşvetle tamamlanan on beş yıllık çatışmadan sonra İngiltere düşmanlarına üstün geldi. 1818'e gelindiğinde İngilizler ya doğrudan ya da Gwalior, Baroda, Indore, Maisur ve diğerleriyle yaptıkları antlaşmalarla Hindistan'ın büyük bölümünü kontrol ediyordu. Deniz tüccarlığı yapan

İngilizler, Himalayalar'dan alt kıtanın Karnatik ucuna kadar uzanan bir imparatorluğa sahip olan Babürlülerin mirasına konmuşlardı.'

Babürlülerin haleflerine yakışır şekilde, Britanyalılar artık hatın sayılır bir at gücüne sahipti. Süvarilerinin sayısı 1793'te 500'den 1809'da 6000'e, 1819'da ise 30 bine yükseldi. Tüm bunların bedelini ödemek, Kalküta'daki kâr amacı güden hükümete ağır geliyordu. Marathalar teslim olduktan sonra İngilizler ordunun masraflarını azaltmayı ve barıştan kâr payı elde etmeyi umuyordu. Artık Yarbay olan Skinner'ı emekli ettiler ve alayını dağıttılar.

Ancak kısa süre sonra atların, tüm maliyetlerine rağmen, Hindistan'ı dış istiladan korumak için hâlâ vazgeçilmez olduğuna dair endişeler ortaya çıktı. Sih Mihrace Ranjit Singh'in 30 bin kişilik süvarisi tehdit oluşturuyordu. İran'da başka bir Nadir Şah'ın ya da Afganistan'da başka bir Ahmet Şah'ın ortaya çıkıp çıkmayacağını kim bilebilirdi? Tıpu Sultan'a karşı savaşlarda görev almış ve şu anda Hindistan'daki en yüksek rütbeli subay olan Kalküta Askeri Sekreteri General James Salmon da böyle düşünüyordu: "Bu muazzam imparatorluk Pencap'tan, Afganistan'dan, hatta İran'dan ya da Tataristan'dan gelecek yabanıl at sürülerine karşı, süvarilerden elde edecekleri dışında hiçbir korumaya sahip olmayacaktır." İngiltere'nin at yetiştirme faaliyetlerini geliştirmek üzere Londra'dan getirilen veteriner uzmanı William Moorcroft, Hindistan'ın yeterli at gücüne sahip olmaması halinde, "Altın

• Britanya'nın Hindistan'daki statüsü, 1784'te William Pitt'in Hindistan Yasası'yla temelde değişti; bu yasa, Britanya hükümetinin dolaylı bir kolu olarak ticaret yapan bir kurumdan dönüşümünü sağladı. Ticaret şirketi olan Doğu Hindistan Kumpanyası'nın kavramı, 1857'ye kadar hayatta kaldı. O yıl, Hindistan hükümeti doğrudan Londra'daki kabineye rapor vermeye başladı ve son Babürlü hükümdan Burma'ya sürgün edildi.

beklentisi, Tatar süvari ordularını ve atlı Afgan kabilelerini, Britanya Hindistanı'na yönelik barbar saldırılarına teşvik edebilir," uyarısında bulundu.

Hindistan'ın bu geleneksel istilacılarının ötesinde, kuzeyde başka bir tehdit daha belirdi. Büyük Petro zamanından beri Rusya'nın zengin alt kıta üzerinde emelleri vardı. Ruslar 1801'de Hindistan'a karşı bir Kazak işgal gücü gönderdi ve İran'ın yanı sıra Napolyon'un Fransa'sından da destek bekledi. 1807'de Hindistan'ı hedef alan bir başka Rus-Fransız ittifakı kuruldu. Bu planlar boşa çıksa da, Rusya'nın 19. yüzyıl boyunca gerçekleştirdiği bozkır fetihleri Kazak filolarını Ceyhun ve Indus Nehirlerine daha da yaklaştırdı. İngilizler bu tehditleri ciddiye aldı. Kalküta'daki savaş kurmayları Hindistan'ın savunulması için planlar hazırladı ve askeri liderler birer atmaca gibi davranarak Afganistan'da önleyici tedbirler aldı. Bu da Ruslan daha hızlı ilerlemeye teşvik etmekten başka bir işe yaramadı. *“Ici il faıt agir d l'anglaise, et cela d'autant plus que c’est contre les Anglais qu'on agit."* (1839'da Ceyhun'a başansız bir sefer düzenleyen General Kont Vasily Alekseevich Perovsky, "Burada İngiliz tarzmda [yani cesurca] hareket etmeliyiz, onlara karşı hareket ettiğimiz için daha da belirgin bir zorunluluk bu," diyordu.) Orta Asya'nın kontrolü için iki imparatorluk arasındaki rekabet, durumu tam açıklamasa da "büyük oyun" olarak adlandırıldı.

Yeni Hint imparatorluklarını savunmak için büyük bir süvari gücüne ihtiyaç duydukları argümanı nihayetinde galip gelse de, ekonomik davranma derdindeki İngilizler yüzyıl boyunca uygun maliyetle uygun atlar elde etmek için mücadele etti. Güçleri çok daha küçükken, İngilizler masrafı düşünmeden Londra yakınlarında bulunan Dagenham'daki bir haradan getirdikleri binek atlarını tedarik edebiliyordu. Birçoğu Ümit Burnu çevresini dolaşırken yolculukta telef ol-

duğundan ithal edilmeleri çok pahalıya patlıyordu. İngilizler ayrıca Basra Körfezi'nden Arap ve İran atları da tedarik ediyordu; bunların ithalatı daha ucuza mal oluyor ama İngiliz hayvanlarından daha yüksek fiyatlara satılıyordu. Süvarilerin sayısı arttıkça, Hindistan'ın yeni yöneticileri ithal edilen pahalı atların yerine yerel atları koymaya çalıştılar.

Sadece birkaç kuşak önce 600 bin kadar savaş atıyla dolup taşan bu uçsuz bucaksız bölge birdenbire arz sıkıntısı yaşamaya başladı. 1809'da Hindistan'daki İngiliz Ordusu'nun başkomutanı, Amerikan Devrimi'nin Fransız-İrlandalı gazisi Forbes Champagne,´ özellikle daha büyük atların eksikliğinden şikâyet ediyordu:

> Süvarilere gelince sayılarını temsil etmesi için ancak çok az güç eklenebilir; Avrupalılar için uygun atlar temin etmenin zorluğu, bu kadar gerekli ve bu kadar zorlu bir silah gücünün, genellikle operasyonlarına çok iyi adapte olmuş bir ülkede büyük ölçüde genişletilmesinin önünde talihsiz ve aşılmaz bir engeldir.

Champagne ´ve haleflerinin karşısına her türlü engel çıktı. İç banşm başlaması, Hintli yetiştiriciler tarafından yetiştirilen savaş atlannın sayısında ve kalitesinde keskin bir düşüşe neden oldu. Kârlı yerel savaşlar olmadan, Hintli yetiştiricilerin çalkantılı 18. yüzyılda olduğu gibi aynı miktarda savaş ab üretmeleri pek de faydalı değildi. Kathi halkı marjinal topraklarındaki yoksulluktan, son derece sert ve hızlı savaş atlan yetiştirerek kurtulmuştu. Şimdi ise bu tür atlara olan talep azalmıştı. Yeniden at bulmakla görevli bir İngiliz subayı olan Yüzbaşı E. Wyatt, 1814'te alaya bir şekilde şu gözlemini kaleme almıştı: "Aralannda at yetiştiriciliğinin azalması, bir dereceye kadar pişmanlık duyulmayacak bir nedenden kaynaklanıyor; yani çok yakın zamana kadar neredeyse tamamen

geçimlerini sağladıkları yağma gezileri kontrol altına alındı/' Elli yıl sonra bu türün soyu neredeyse tükenmişti. Veteriner Moorcroft, atlann kalitesinin hızla düştüğünü düşünüyor ve yakında "kesin kıtlık gününün geleceğinden" korkuyordu.

Yerel yetiştiriciler tarafından hayal kırıklığına uğratılan İngilizler, Hindistan'da at yetiştiriciliğini kendileri denediler. Hükümet 1793 yılında Himalayalar'ın eteklerindeki Pusa'da bir hara kurdu. Bu cennet gibi ortam, serin havası, yeşilliği ve bol, saf suyuyla İngilizlere evlerini hatırlatıyordu. Ancak bunun Hindistan'ın savunma bütçesine ithalattan daha büyük bir yük olduğu kanıtlandı. On yıllık faaliyetin ardından Pusa 406.427 rupi tüketirken, üretilen hayvanların değeri sadece 262.966 rupiydi. Yıllık işletme masrafları 36.000 rupiyi aşmasına rağmen, harada yılda sadece 30 ila 40 adet süvariye uygun at üretiliyordu ve bu da at başına 1000 rupilik bir maliyete denk geliyordu ki bu rakam tüccarlardan iyi bir savaş atı satın almak için gereken 400 rupiyle karşılaştırıldığında astronomik bir rakamdı. Pusa'nın uzak konumu ve yüksek genel giderler, bu hayal kırıklığı yaratan sonuçlara katkıda bulundu. Başka bir çözüme ihtiyaç duyulduğu su götürmez bir gerçekti.

Bullara' ya Çjg m Lir Görev

Moorcroft 1809 yılında Pusa harasırun sorumluluğunu üstlendi. İskoç Aydınlanması'nm bir çocuğu olan Moorcroft, at hastalıklanndan Tibet yak öküzü yününe kadar her şeyi araştırmaya meraklıydı. Pusa'nın ordu için asla uygun bir at kaynağı olamayacağı sonucuna varan Moorcroft, Babürlülerin yaptığı gibi İngilizlerin de Orta Asya'daki o uzak ve Moorcroft'un zamanında biraz da gizemli vaha şehri Buhara'dan at temin etmesi gerektiğini savundu. Burası Han Wudi'nin kan terleyen atlarının ülkesiydi. Kraliçe I. Elizabeth döneminden

beri hiçbir İngiliz tüccar, Buhara'yı ziyaret etmemişti: Düşman Afganlar, Sihler ve Çinliler yolu kapatmıştı. Bu durum Moorcroft'u yolundan caydırmadı.

Buhara cazip bir fırsat sunuyordu. Hindistan'daki at ticareti bir zamanlar yılda 100 bin ata ulaşmıştı. Portekizlilerin Hint Okyanusu'na gelişi ve ardından İngiliz, Fransız ve HollandalIların gelişi, kara ticaretinde bir gerilemeye ya da Buhara gibi kervan merkezlerinin yoksullaşmasına yol açmadı; aslında Buhara 19. yüzyıl boyunca gelişti. Efsanevi atlannın daha azı Hindistan'da pazara geliyorsa, bu ticaretin düşüşünü değil, bölgenin işlerinin çoğunu Hindistan'dan uzaklaştıran Qing ve Ruslar arasındaki alıcıların hevesini yansıtıyordu. Moorcroft, Buhara atlarının varış noktası olarak Hindistan'ın üstünlüğünü yeniden tesis etmeyi hayal ediyordu.

İlk adım olarak Moorcroft, Mir İzzatullah adında sağduyulu bir İranlı sekreteri istihbarat toplaması için gönderdi. Diğer ticaret merkezlerinde bir ya da iki panayır kurulurken şehirde haftada dört panayır ku rulduğunu öğrendi. Tüccarlar her pazar günü 50 ila 60 Türkmen ve Özbek atı sergiliyordu; bunlardan ilki daha iri ve atak, İkincisi ise daha dayanıklıydı. Kısraklar nadirdi, çünkü sahipleri onları damızlık olarak tutmayı tercih ediyordu. Satıcılar kelle başına 200 ila 300 rupi istiyordu.* Bu fiyatlar cazipti, Hindistan pazarlannda geçerli olanın yaklaşık yarısıydı. Ancak pazarda Moorcroft'un hayal ettiğinden daha az para akışı olduğu ortaya çıktı. Çoğu yetiştiricinin doğrudan Rusya ya da Çin'den tedarik yoluna gitmesi nedeniyle, özellikle tek bir büyük siparişle büyük ölçekte alım yapma girişimleri, arz artırılamadan fiyatlann daha

* Kişi başı 10 ila 15 tilla olarak alıntılanmışbr. Bir tilla, 4,25 gramlık bir miskal altın olup, o dönemdeki altın-gümüş kuru üzerinden 19 gümüş rupisine denk gelmektedir.

da yükselmesi riskini doğuruyordu. Mir İzzatullah ayrıca İngilizlerin aradığı üstün nitelikli atların aslında oldukça nadir bulunduğunu, bu durumun Wudi'nin Orta Asya seferinden beri süregeldiğini vurguladı. Sayıları bir seferde en fazla 10 ya da 15 olan bu atlar hiçbir zaman açık pazarda sergilenmez, ancak 1000 ila 3000 rupi harcamaya istekli bir uzman tarafından davet üzerine bir komisyoncudan satın alınabilirdi. Sözde "Türkmen" atlarının ticaretinin büyük kısmı aslında Meymene ve Belh'ten (bugünkü Mezar-ı Şerif) gelen daha az prestijli Özbek cinsinden oluşuyordu. Tüccarlar genellikle fazla ömrü kalmayan yaşlı atları satan alıyordu, ancak at yeterince iyi görünüyorsa Hindistan'da "Türkmen" veya hatta "Arap" markası altında pazarlanabiliyordu.

Sekreterinin kuşkularına ve üstlerinin at yetiştiriciliğine yoğunlaşması yönündeki ricalarını görmezden gelmesine rağmen Moorcroft arayışında ısrar etti. Kalküta'da kendine, ilgili bir sponsor buldu ve 1819'da efsanevi Buhara'ya bir keşif gezisi düzenlemek için onun belli belirsiz izninden faydalandı. Seyahat tutkusunu tatmin etmek için bu izni mümkün olan en geniş anlamda yorumladı ve görevine başlamadan önce iki yıl boyunca Keş-mir, Leh ve Ladakh'ı keşfetti. Lahor'dan İndus Nehri'ni geçerek Hayber Geçidi üzerinden Peşaver'e, oradan da Kabil, Bamiyan ve Buhara'ya gitmeyi planlıyordu. Bu, eski Kuşanlann dönüş yolculuğuydu.

Lahor'da Moorcoft, Sih krallığından geçiş izni istemek üzere Mihrace Ranjit Singh'e resmî bir ziyarette bulundu. Törensel bir hediye teatisinin ardından Mihrace, İngilizlerin Pencap'ta gözü olması halinde caydıncı bir güç gösterisi olduğu kadar, at delisi Mihrace'nin kibir egzersizi olarak da tasarlanmış olması muhtemel bir eğlence sundu. Tek bir binici, saray bahçesi içindeki dar bir parkurda birkaç atı adım adım yürüttü. At ve binici dörtnala koşuyor, ancak aniden durup

dönüyor ve ters yönde dörtnala koşuyorlardı. Tuhaf bir şekilde sessiz olan atlar, binicinin ellerinin en ufak işaretlerine kusursuz bir şekilde itaat ediyordu. Bu gösteride Lakhi ve Attock'tan gelen yerel ırkların yanı sıra hükümdarın 1700 rupi ödediği Buhara'dan gelen atlar da yer alıyordu. Moorcroft Buharalı atlar için "Güzel/' diyordu, "ama dizlerinin altı çok zayıf." Benzer şekilde 7000 rupiye mal olan bir İran atı da Moorcroft'un dikkatini "kalitesizliği"yle çekmişti. Yine de Ranjit Singh'in Asya'nın en iyi süvarilerine komuta ettiği ve yüzlerce iyi at topladığı konusunda herkes hemfikirdi. Moorcroft'un bildirdiğine göre, "Ülkedeki her Sih, binmeleri veya satmaları için damızlık bir kısrak ve yetiştirilmiş taylar bulundurur; mihrace de bunların en iyilerini hediye olarak alırdı." Belki de Moorcroft, yüzlerce kilometre daha kuzeye yaptığı riskli seferi haklı çıkarmak için Sih atlarını küçümsüyordu.

Ranjit Singh daha sonra Moorcroft'a kendi sağlık durumu hakkında danıştı, çünkü 19. yüzyıl Hindistan'ında Batı tıbbı büyük bir üne sahipti. Mihrace artık eskisi kadar sert içki tüketemediğinden yakınıyordu. Veteriner hekim Moorcroft ilaç reçete etmekten çekinmedi ama Sih'e alkolü bırakmasını tavsiye etmekten de geri durmadı. Mihrace ona hediye olarak bir at vermek istedi ama Britanyalı, bu tür hediyeleri Buhara'dan dönene kadar ertelemesini istedi.

Moorcroft büyük bir soğukkanlılık sergiledi. Kuşanlar ve Babür zamanından daha az yırtıcı olmayan Afgan Veziri klanının topraklarından geçmek için yalnız ve saygıdeğer bir Sufi'nin koruması altına girdi. Yaygın kervan soygunlarından uzakta, kırsal kesimi hayranlıkla seyredecek zaman buldu: "Mart ayındaki ziyaretimiz sırasında çöl, yabani korungarun mor çiçekleri ile kadife çiçeği ve böcek otunun sarı çiçeklerinden oluşan alacalı renklerde zengin bir halıyla kaplıydı."

Aynca biri 150, diğeri 200 rupiye olmak üzere iki tane satın aldığı sırım gibi Waziri atlarına da hayran kaldı. "Sonuncusu görünüş olarak tam bir Arap'a benziyordu ve Kalküta'da bir Arap olarak 1000 rupiye satılabilirdi," diyerek övünüyordu. Yerel atlara olan tutkusu, seferinin mesafesi ve artan tehlikesiyle doğru orantılı olarak artıyor gibiydi.

Kabil'de, 20 bin kişilik Afgan süvarilerinin otlaklan onun onayını aldı:

> Tohumlan için hasat edilen bazı karanfil veya yonca bitkileri vardı, toprağın bu kadar samanla kaplandığını hiç görmemiştim. Tohumlar harmanlandıktan sonra buğday ve arpayla kanştınlan bu samanlar atlara kışlık yem olarak veriliyor. Kabil'deki birlik atlarının neredeyse tamamı Mydan'da [yani *maidan* ya da çayırda] bu yem ve yonca ile kışı geçirince ilkbahara kusursuz bir kondisyonda çıkıyorlar.

Orta Asya süvarilerinin Hint süvarileri karşısındaki üstünlüğünün sırrı ve Panipat'taki Afgan zaferinin anahtan buradaydı: Büyük, güçlü savaş atları yetiştirmenin onlara maliyeti çok azdı. Moorcroft Kalküta'ya yazdığı mektupta Afganistan'ın bir İngiliz sömürgesi haline getirilmesini tavsiye etti; bu politika yirmi yıl sonra Birinci İngiliz-Afgan Savaşı'nda felaketle sonuçlandı.

Lahor'dan yola çıktıktan iki yıl sonra Moorcroft nihayet uzun zamandır beklediği yere ulaştı. Buhara Emiri Haydar onu ihtiyatlı bir şekilde karşıladı. Emir, İngiliz entrikalarmdan korkuyor ve hem Rusya hem de Çin'le olan ticari ilişkilerini tehlikeye atmamak için temkinli davranıyordu. Ne de olsa Ruslar Korkunç İvan zamanından beri, Çin ise kan terleyen atlar döneminden beri Buhara ile ticaret yapıyordu. Emir'in ne itirazı ne de onayı vardı, ama yeni gelen gene de at tedarik etmeye koyuldu. Bu, İranlı sekreterinin onu uyardığı kadar

güç bir işti. Rus ve Çinlilerin büyük ölçekli alımları, halk pazarlarında çok az sayıda iyi atın satışa sunulması anlamına geliyordu. Buna ek olarak, Özbek at yetiştiricilerinin, sözde hükümdarları olan emire karşı ayaklanması, pazara at akışını kesintiye uğrattı. Sinir bozucu alışveriş gezileri arasında zaman geçirmek için sınırsız merakını Ermeni içki imalathanesi, ipek dokumacılığı, ünlü Buhara üzümleri ve narlannm tanımlarını da yazdığı bir günlükte belgeledi. Doğal olarak Moorcroft, Buharalıların ünlü atlarını yetiştirme, besleme ve eğitme yöntemlerini de ayrıntılı olarak kaydetmiştir. Moorcroft'ın belgelerinden çarpıcı bir pasaj, at yetiştiricilerinin atlarının kondisyonunun en iyi durumda olmasını sağlamak için kullandıklan tuhaf yöntemden bahsediyor:

> Bir keçi... hedefe yerleştirilir ve bîr işaretle atlılar onu yakalamak için dörtnala ileri atılırlar. Keçiye ilk ulaşan adam eğilerek onu tutar ve eyerinin üzerinden atarak son hızla uzaktaki bir hedefe doğru ilerler ve bu hedefe ulaşbktan sonra aynı eforla başladığı noktaya geri döner.

Bu, buzkaşi oyununun İngilizcedeki ilk tanımıydı.

Ancak Buhara'ya dair merakını gidermek, Moorcroffın ödüllü atlar edinme konusundaki başarısızlığını ancak biraz telafi edebildi. Buhara'da geçirdiği beş ayın ardından Moorcroft, Hindistan'a dönüş yolculuğuna yalnızca bir iki atla çıktı; bunların hiçbiri uzun zamandır hayalini kurduğu büyüklükte ya da soyda değildi. Afgan sınırına yaklaşırken, çok daha nadir bulunan Özbek atlarım edinmeye çalıştıysa da başansız oldu. Cesur veterinerin bu son aksilikler karşısında ne hissettiği bilinmiyor, ama daha sonra ateşli bir hastalığa yakalandı ve Afganistan'ın kuzeyindeki Andkhoy'da aniden öldü.

Başından beri at satın alma planının başarı şansının düşük olması, bazı tarihçilere Moorcroft un asıl amacının casusluk

olduğunu düşündürmüştür. Ruslar da kesinlikle böyle düşünüyordu; zira İngiltere'nin Ceyhun'a yönelik tasanmlannndan, Rusya'nın İndus'a doğru ilerlemesinden korktuğu kadar endişe duyuyorlardı. Veterinerin renkli karakteri göz önüne alındığında, talihsiz keşif gezisi pekâlâ sadece macera sevgisi ve güzel atlara olan tutkusuyla motive edilmiş olabilir. Yine de Moorcroft'un Buhara yolculuğu genellikle Büyük Oyun'un açılış raundu olarak kabul edilir.

Deniz Tarafından Yenilgiye Uğratılan Çin, Boiırı Elinde Tutuyor

Moorcroft'un Orta Asya'nın hazır at gücünü güvence altına alamaması, İngiliz askeri harcamalarını olumsuz etkiledi. Hükümet isteksizce pahalı ithalata ve tatmin edici olmayan Pusa aygırına ödeme yapmaya devam etti. Bu arada Hint ordusu 19. yüzyıl boyunca dış savaşlara katıldı: Birinci ve ikinci Birmanya savaşlan, birinci ve ikinci İngiliz-Afgan savaşlan ve Qing Çin'ine karşı birinci ve ikinci Afyon savaşları.' İngiltere Burma'yı ilhak etti, Afganistan üzerinde vesayetçi* bir ilişki dayattı ve Qing Çin'inden ticari ayncalıklar talep etti.

1793'te Qianlong'a gönderilen İngiliz elçiliği, Qing'in kayda değer bir derin su deniz kuvveti olmamasına rağmen, Çin'de *17.700* kilometre deniz *sının* boyunca *savunmasızlık* alarmı vermemişti. 1860 yılında, İkinci Afyon Savaşı sırasında, Qing savunmasındaki bu boşluk, 2000 İngiliz ve müttefik Fransız as-

---

* Bu savaşlar birbirini izledi çünkü her çatışma, sırasıyla Burmakların, Afganlann ve Çinlilerin kalbinde bir düşmanlık bıraktı ve bu da bir sonraki savaşın kaçınılmaz hale gelmesine yol açtı. Aynca iki Sih Savaşı ve Britanya'nın, Ranjit Singh'in ölümünün ardından Pencap'ı ilhak etmesi de belirtilmelidir.

t 19. yüzyıl boyunca zaman zaman Britanya, Afganistan'ın dış ilişkilerini kontrol etti ve yöneticilerini seçti.

kerinin Tianjin'de karaya çıkmasını sağladı; burada işgalcileri Yasak Şehir'den sadece birkaç günlük yürüyüş ayınyordu.

Pekin surlarından 6,5 kilometre uzaklıktaki Sekiz-Li Köpriisü'nde, Castiglione'nin gravürleriyle meşhur olan manzarayla karşılaştılar: Çelik zırhları içinde, mızraklar, kılıçlar ve yaylarla donatılmış yoğun Mançu ve Moğol sancakbeyleri bütün ihtişamıyla karşılarında duruyordu. AvrupalIlar 12 bin civarında süvarileri olabileceğini tahmin ediyorlardı. Aslında sayıları 30 bindi. Komutanları Sengge Rinchen, Cengiz Han'ın kardeşinin yirmi altıncı kuşaktan torunuydu. Bozkır atlılarını istilacıları kuşatıp yok etmek üzere tabur düzeninde mevzilendirirken, subayları flamaları kaldırıp indirerek emirler verdiği için sıralı saflarından çıt çıkmıyordu. Atlılar, ölümcül tüfek yaylım ateşlerine karşı tam bir kayıtsızlık göstererek AvrupalIların üzerine yürüdüler. Ancak Sengge Rinchen'in bozkır taktikleri dar cephede ve kanallarla kesişen bataklık arazide hiçbir etki yaratamadı. Manevra yapacak alanlan yoktu. Korkunç kayıplar verdikten sonra iyi bir düzen içinde geri çekildiler ve işgalcilerle bir daha çatışmaya girmediler. Müttefiklerin Pekin'e yürüyüşü devam etti. İmparator, Çin'i Batı ticaretine açmak üzere Avrupa'nın diktasını kabul etmesi için kardeşini geride bırakarak Mulan'a kaçtı.

Qing'in at gücü ülkeyi denizlerdeki düşmanlarına karşı savunmaya yetmiyordu. Sengge Rinchen'in saldırısı itibar kurtarıcı bir jest, geri çekilmesi ise soğukkanlı bir gerçekçiliğin yansıması olabilirdi. Afyon Savaşlarının yapıldığı Çin'in kıyı eyaletlerinde atlar hiçbir zaman belirleyici bir rol oynamamıştı. Qing Hanedanı, deniz güçlerine geçici imtiyazlar olarak öngördükleri şeyleri gönülsüzce genişletti -bunlar 85 yıl sürdü- ama bu kez yeni tehditler altında olan bozkır sınırlannı savunmak için sancaktar süvarilerini muhafaza ettiler.

Qinglerin Fransızlar ve İngilizler karşısında yenilgiye uğradığına ilişkin haberler Rusları Sincan'a Kazak akınlan düzenlemeye teşvik etti. Aynı zamanda, Timur'un soyundan geldiğini iddia eden Yakub Bey adında birinin kendisini bağımsız bir devletin emiri ilan ettiği Sincan'da isyanlar patlak verdi. Qing generalleri, Qianlong'un bir asır önceki *ordula*nyla aynı aamasız etkinlik ve kararlılıkla, usta sancaktarlardan oluşan hızlı süvari birlikleri seferber ettiler. Qing ordulannın Sincan şehirlerine saldırmadaki başarısı, Ruslan Yakub Bey'in rejimini tanımaktan vazgeçirdi. Qing'e karşı direniş kısa sürede azaldı. Petersburg, her iki tarafın asi bozkır tebaasım kontrol etmek için Çin ile ortak bir neden bulmanın, sancakbeylerine karşı sonucu belirsiz bir savaşı göze almaktan daha mantıklı olduğuna karar verdi.

Buna göre, iki güç bozkırda ilk kez resmî bir sınır çizme konusunda anlaştı. Haritalama çalışmaları, eski bir Orta Asya Türk imparatorluğunun başkenti olan Balasagun'un yakınından geçti. Orada, Burana Kulesi'nin kütüğü, eski Türklerden geriye kalan tek izdi. Bir zamanlar, bir günlük yürüyüş mesafesindeki kervanların görebileceği şekilde 45 metre yükseldiğinde, bozkırın dört bir yarımdan gelen yolculan cezbetmişti. Kulenin bitişiğindeki uzun otlarla kaplı mera, eski Türk Tünleriyle işlenmiş taşlarla doluydu. Bu alan binlerce yıl boyunca bir buluşma noktası ve gömü yeri olarak hizmet etmişti. Şimdi ise Rus-Çin sınır komiserleri, küt tepeli kulenin gölgesinde, 1881'de Petersburg Antlaşması'yla resmîleşen bozkır halklarının siyasi bağımsızlığını gömüyorlardı.

Po win dalı nın Alacakaranlığı

Bozkınn Rusya ve Çin arasmda bölünmesi, Orta Asya'dan Hindistan'a at akışım yavaşla tmış, bazı yıllarda sadece 1500'e

kadar düşmüştür. Yine de Hintli alıcılar, Moorcroft'un günlerinden beri cazibesi ve gizemi azalmayan bu atları özlemle bekliyordu. Bu talep, kökleri MS 2. yüzyılda Kuşan Kralı Kanişka dönemine kadar uzanan Afgan PovvindahTannın iş yapmasını sağladı. Rudyard Kipling'in 1901 tarihli romanı *Kim,* bu efsanevi kuruma yakılmış bir ağıt niteliğindedir. Kipling'in çağrıştırdığı imgenin zamandan bağımsız olması manidardır:

> Tren istasyonunun karşısında, kemerli dehlizlerle çevrili, deve ve at kervanlarının Orta Asya'dan dönüşlerinde konakladıklan büyük bir açık meydan vardır. Burada, bağlı midillilere ve diz çökmüş develere bakan; balyalan ve ot bohçalannı yükleyip boşaltan; gıcırdayan kuyu çıkrıklarından akşam yemeği için su çeken; çığlık atan, vahşi gözlü aygırlann önüne ot yığan; huysuz kervan köpeklerini bağlayan; deve sürücülerine ödeme yapan; yeni seyisler alan; küfreden her türden Kuzeyli insan vardı.

Burada, Lahor'un Keşmir Kervansarayı'nın canlı pazarında; Kipling'in genç, yan İrlandah, yan Hintli kahramanı Kim, Paştun’ Mahbub Ali'yle tanışır: "At tüccan, derin, işlemeli Bokhariot kemerini gevşetmiş, bir çift ipek halı heybenin üzerine uzanmış, büyük bir gümüş nargileden tembel tembel tütün içiyordu." Görkemli görünüşü ve Eski Ahit tasvirlerini hatırlatan özellikleri, onun Ghilzai halkının Süleyman Khel (klanı) kabilesine bağlı olduğuna işaret ediyordu. Kipling onu "Pencap'ın en iyi at tüccarlanndan biri, kervanlan uzak diyarlar da denen ötelerin ötesi'ne, yani Orta Asya'ya kadar uzanan zengin ve girişimci bir tüccar" olarak tanımlar. Keşmir Kapısı'nda işgö-

---

* "Pathan", Hintçe ve Urducada "Paştun" anlamına gelir. "Afgan" ise Paştunlar için kullanılan Farsça bir ifadeydi. 1970'lerde Afganistan hükümeti, tüm vatandaşlarının Afgan olarak bilinmesini zorunlu kıldı.

ren bir hayat kadını Mahbub Ali'den pek de etkilenmediğini, *"Kuzey topraklarındaki o* ülke eski paltoya üşüşmüş pireler gibi at tüccarlarıyla dolu," sözleriyle ifade eder. Ama Mahbub Ali başarılı ve iyi bağlantıları olan biridir. İngiliz ordusuna at tedarik etmekte ve oyuna olan tutkuları uğruna borçlanan polo delisi subaylara midilli sağlayarak iyi iş yapmaktadır.

Mahbub Ali, İngilizlerin at fuarlarındaki ticari becerilerini küçümsemektedir. Bir savaşçının hayatını kurtaracak bir at satın alması ile bir binbaşının sabit bütçesi dâhilinde birkaç at için pazarlık yapması arasında fark vardı. İster basit bir *çubııksüvar* (kaba saba binici) isterse bir mihrace olsun, Hintliler satın aldıkları atlar için neredeyse hiç pazarlık etmez; atın doğru değerini bilmeleri beklenirdi. Bir İngiliz gezgin olan Charles Davidson, yere] bir at pazarında karşılaştığı ve kendisini şaşırtan bir alışverişi şöyle anlatır. Hintli alıcı der ki: "Sana doğruyu söyleyeyim *bhûi* (kardeşirn), sana 100 rupi vereceğim." Kısa bir pazarlıktan sonra taraflar 150 rupiye anlaşır ve parayı bozdurup işlemi tamamlamak için bir banker bulmaya giderler. Buna karşın İngilizler bu gibi pazarlıklarda ucuz olmalarıyla ün salmışlardır. Bir başka İngiliz at uzmanı James Piggott, "Bu atın yerliler tarafından gördüğü büyük saygı ve yüksek değerden dolayı, Avrupalılar nadiren bir Türkmen tedarik ederler ve genellikle bir tüccann, varlıklı yerliden kolayca elde edebileceği fiyata eşit bir fiyatla onlan reddederler," itirafında bulunmuştur. Tüccarlar mallarını İngiliz müşterilere göstererek zaman kaybetmek istemiyorlardı. İngiliz-Hintli alınlar ve safınlar pazarlık sırasında sık sık gizli el işaretlerine başvuruyor ya da rakamlar için sözlü bir kod kullanıyorlardı; dolayısıyla sadece bu dili bilen tüccarlar ve müşteriler piyasa fiyatlarını takip edebiliyordu. İngilizlerin açık pazarlardaki beceriksizliği, Mahbub Ali gibi güvenilir bir tüccar için fırsat yaratıyordu.

Eski zamanların kalıntıları olarak algıladıkları bir halka ve kültüre bağımlı olmak, ilerlemeyi düşünen İngilizler için bir hayal kırıklığı kaynağıydı. Afgan at tüccarlan, Afganistan ile Hindistan arasında sürekli ve gizemli bir şekilde seyahat ediyorlardı. Büyük Oyun'da Kabil, Buhara, Kalküta ya da Saint Petersburg adına ikili ya da üçlü ajan rolü oynayabiliyorlardı. İngiliz Hindistan'ının 1858'deki adıyla Raj'ın hükümet yetkilileri onlardan korkuyor ve bazen onları bastırmaya çalışıyordu. Kipling'in Mahbub Ali'si gibi, geçmişteki sayısız tüccann at ticaretini Hindistan'da yüksek bir mevkiye, hatta bir imparatorluğa dönüştürdüğünü biliyorlardı. Ancak bu tüccarlar, Raj'ın vesayet altında tuttuğu Afganistan siyasetine ilişkin değerli bilgiler ve Rusların Ceyhun'a doğru tehditkâr ilerleyişine dair güncel bilgiler sağlamaları açısından vazgeçilmezdi.

Kini, İkinci İngiliz-Afgan Savaşı (1878-1880) sırasında, Rusların Orta Asya'ya doğru ilerleyişinin İngilizlere kâbus yaşattığı bir dönemde geçiyor. Rus genelkurmayından General M. İ. İvanin, 1875 yılında Cengiz Han, Timur ve Nadir Şah'ın seferleri üzerine bir çalışma yayımlayarak bir Orta Asya ordusunun Hindistan'ı nasıl fethedebileceğim gösterdiğinde İngilizlerin korkularını yatıştırmak için çok az şey yaptı. Aynı yıl, Kalküta'daki hükümet, gösterişli Rus General Alexander Skobelev tarafından hazırlanan ve aşağıdaki önerileri içeren bir muhtıradan haberdar oldu:

> Tecavüz ve yağma çığlıklarıyla Hindistan'a öncü olarak gönderilebilecek ve böylece Timur dönemini yeniden başlatacak Asya süvari birlikleri örgütlenmeli.... Kabil'den yola çıkacak bir Rus birliği operasyonlarım daha sonra ilerletmeli.... Benares'teki Rus sancaklarının huzurunda operasyonlan son bulabilir.

Ağır silahlan ve erzaklanyla modern bir orduyu bozkırdan geçirmenin lojistik zorluktan 30 bin deve gerektirecek

olsa da, Timur'unla gibi bir süvari gücü Hindistan'da fırtına gibi esebilirdi. Kalküta, kuzeyli rakiplerinin kendilerine karşı böylesine cüretkâr bir saldırı başlatmaya cesaret edip edemeyeceğini bilmiyordu ama Rusların Orta Asya atlı gücünün geriye kalan tek bağımsız rezervlerini ele geçirmeyi amaçladığına dair açık işaretler vardı.

Türkmenlerin Son Direnişi

1875 yılında, bozkırın bir bölümü büyük, yerleşik imparatorluklardan bağımsız kaldı: Türkmenistan. Burada, Wudi'nin kan terleyen atlan kadar sıradışı atlar Büyük Oyun'un son raundunu başlattı.

Türkmenistan, gezegendeki en yaşanmaz topraklardan bazılarına sahipti. Bir önceki yüzyılda Ceyhun Nehri'nin bir kolu Hazar Denizi'ne ulaşmadan kurumuş ve kilometrelerce uzanan arazinin çorak bir çöle dönüşmesine neden olmuştu. Türkmenler, Harezm hükümdarlarına ya da İran şahlarına vergi ödemekten kaçınmak için bu bölgeyi kendilerine vatan olarak seçmişlerdi. Böyle bir ortamda tek zenginlik kaynaklan köle ticaretiydi. Komşu İran'a ya da Rusya'ya at sürüyor, köylüleri kaçınyor, esirleri atlarının arkasına bağlıyor ve onlan, tanmı ve el sanatları büyük ölçüde köleleştirilmiş işçilere dayanan Harezm'deki köle pazarlarına doğru sürüklüyorlardı. Aamasız işlerini yürütmek için Türkmen aşiretlerinin her biri, Ersari, Yomut ve Teke, kendi olağanüstü atlannı yetiştirdiler. Bunlann en ünlüsü Ahal Teke atlanydı.

Orta Asya'ya giden gezginler bu atlann Fergana'nın kan terleyen atlanmn soyundan geldiğine inanıyordu. İran sınırından çok uzak olmayan Ahal vahasında Teke Türkmenleri tarafından yetiştirilen bu olağanüstü hayvanların, 1860'larda Türk dervişi kılığında bozkırı ziyaret eden Macar kâşif Arminius Vamber/ye göre, "ince burunları, kalın kuyrukları.

Ahal Tcke'nin ince yapısı çöl ortamında bile serpilip gelişmesini sağlar.

güzel başları ve boyunları, özel olarak ince ve parlak donları" vardı. Bir Rus binicilik uzmanı daha da ileri gitmiştir: "Çölün saf bir ürünüdürler; asaletleri, hatlarının güzelliği, kusursuz uzuvlanyla donatılmış gövdeleri, kaslı, 1,52-1,63 civan uzun boylanyla eyer vurulduğunda iyi iş çıkarırlar." Parlak donla-n, uzun hatlan ve ince boynuyla birleşince, gözlemcilere her ikisi de av hayvanı olan bir tazı ya da çitayı hatırlatıyordu. Cins yapısal olarak zayıf olduğundan, çok da fazla yiyeceğe ihtiyaç duymuyordu. Sıcaklıkların -29'a kadar düştüğü ve 49 dereceye kadar yükseldiği Karakum Çölü'nün aşın ikli-miyle başa çıkabilirdi. Vambery, aile çadırlannda yetiştirilen atın, "çölün oğlu için kansından, çocuklarından ve carımdan daha değerli olduğunu" sözlerine ekledi. Sonuç olarak, son derece sosyal olan Ahal Teke binicisine sadıktı. Yaralı bir atın, iki yetişkin biniciyi, kayan kumlann üzerinde bile tehlikeden kurtardığına dair hikâyeler anlatılırdı. Bir at yanşında hay-van ısırmaya ve rakip binicileri düşürmeye bile çalışırdı. Ahal

Teke, Türkmenlerin susuz bozkırlan aşmasını, Rus veya İran topraklanna girmesini ve kimse onlara yetişemeden esirleriyle birlikte kaçmasını sağlıyordu. Bu, Türkmenlerin böyle bir at yetiştirmek için harcadıkları masraf ve çabayı fazlasıyla telafi ediyordu.*

Türkmenistan çöllerinde sefer yapmanın lojistik zorluklan ve tehlikeleri karşısında Rusya, on yıl devam eden bir tereddüt sürecinin sonunda köle yağmacısı Türkmenlere karşı harekete geçti. Ingilizlerin Hindistan'dan ilerleyişiyle ilgili endişeler onları harekete geçirdi. Ruslar, 1873'te bir İngiliz askeri heyetinin, Hindistan süvarilerine daha üstün binekler sağlamak için Teke Türkmenleri üzerinde İngiliz koruması-nm genişletilmesini açıkça tavsiye ettiğini biliyorlardı. Dahası 1878'de İngiltere'nin İkinci İngiliz-Afgan Savaşinda Afganistan'ı işgal etmesi, Ceyhun'da ortaya çıkma olasılıklannı daha da artırdı.

Gösterişli Skobelev'in liderliğindeki 1881 Rus seferi, 19. yüzyıl sömürge savaşları için bile yepyeni vahşet standartlannı ortaya çıkardı. Türkmenlerin son direnişi öyle bir kan gölüne dönmüştü ki, önceki Rus zaferlerinin aslan kahramanı Skobelev komutayı bırakmak zorunda kaldı. Ancak Ruslar amaçlanna ulaştı, son bozkır atı yetiştiricileri bağımsızlıklannı kaybetti; değerli Ahal Teke ve diğer prestijli Türkmen ırklan Rusya'nm eline geçti; Büyük Beyaz Çar, Büyük Oyun'un bu raundunu kazandı.

Bu zaferlerdeki can kaybı ve yüksek maliyet, Rus askeri kurumunu bu zaferleri meşrulaştırmaya zorladı. O zamanlar Rus Türkistanı olarak adlandırılan bölgenin genel valisi Ge-

* Ahal Teke hâlâ dünyanın en çok aranan atlarından biridir. Çin Cumhurbaşkanı Xi Jinping, bu atların Fergana'nın kan ter içinde çalışan atlanrun soyundan geldiğine inanan biri olarak, çoğunluğunu Türkmenistan Cumhurbaşkanı tarafından hediye edilmiş olan elli tanesini toplamıştır.

neral Kuroptakin şöyle diyordu: "(Orta Asyal atı, inanıyorum ki Rusya'nın ve ordusunun tacındaki mücevher olacaktır. Avrupa'nın tüm devletleri bizim (Orta Asya] at yetiştiriciliğimize gıpta edecek, çünkü hiçbiri gerçek bir savaş atı için uygun doğal koşullara sahip değil ve ülkemiz şu anda sonsuz bozkırlarla buna bolca sahip." Rusya'nın cesur bozkır kumarlarının Kuropatkin'in beklediği gibi sonuç verip vermeyeceği, İngiltere'nin Hint atları konusundaki inatçı ısrarının kendini amorti edip etmeyeceği, 20. yüzyılı bekleyen sorulardı ve cevaplan da çok şaşırtıcı olacaktı.

12

Marş, Tırıs, Dörtnal, Hücum

Beygir gücünün son hamleleri, 1890-1919

Yetiştirme ve Yanş

Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki uzun yıllar boyunca, Avrupa orduları çeşitli silahlanma yarışlarına girmişti: Savaş gemileri, tüfekler, toplar ve elbette atlar, savaşmak ve gücü yansıtmak için hâlâ kesinlikle gerekli olan atlar... Ruslar, Ahal Teke atının ve diğer ünlü Orta Asya ırklannın en iyi süvari yarışında kendilerine avantaj sağlayacağına inanmak istiyorlardı. Bu inanç Rusların, İngiliz alıcıların, İran ve Afganistan'da hevesle Ahal Tekeleri satın aldıklannı gözlemlemeleriyle daha da arttı. Almanlar bile Ahal Teke'ye ilgi duymuş, 1912'de süvarileri için damızlık olarak ödüllü bir aygır edinmişlerdi. Bu durum Rusya'nın ırkı geliştirme konusundaki kararlılığını daha da artırdı. 1917'de imparatorluk harasının şefi, büyük mabeyinci ve Arap atlan üzerine bir kitabın yazan olan Prens Şçerbatov, Asya'da türünün ilk örneği olan Ahal Teke atı hakkında bir damızlık kitabı çıkardı. Rus ordusu, bu kadar kan ve altın harcayarak elde ettikleri değerli ırklannı korumak ve tanıtmak için çok uğraştı, ancak birçok engelle karşılaştılar.

Birincisi, İngilizlerin daha önce Kathivvar akıncılannı bastırırken keşfettikleri gibi, baskılama kaçınılmaz olarak bu ırklann bozulmasına neden oldu. Rusya, Türkmenleri kısmen köle alanlarına son vermek için fethetmişti. Kaçırma fırsatları ortadan kalktığında, bu kadar üstün atlar yetiştirmenin mantığı da ortadan kalktı. Bir Rus yetiştiricilik uzmanı, "Ahal Teke gibi bir at yetiştirmek, sadece yağmacı ve haydutlardan oluşan bir kabilenin işine yarar," diye yazıyordu. "Binicisinin hayatını kurtarabilir. Ona güç, nüfuz ve zenginlik verir. Ancak ülke sakinleştiğinde böyle bir ata ihtiyaç kalmaz."

Ruslar da Orta Asya'dan Avrupa'ya çok fazla at ihraç ediyordu. Demiryolunun gelişi nakliye maliyetlerini düşürdü, böylece 1900 yılına kadar her yıl 360 bin Orta Asya atı Batı'ya gönderildi. Rus at tüccarları yerel pazarların üç katı fiyat teklif ederek birçok hanı en sevdiği atını satmaya ikna etti. Bu büyük talep, iyi bozkır atlarının stoklarını hızla tüketirken, yerel ırkları da mahvetmekle tehdit ediyordu.

Dahası, at yetiştiricilerinin yaşam tarzını korumak için Katerina döneminden kalma politikalara rağmen Rusya'nın 19. yüzyılın sonlanndaki sömürgeci uygulamaları sistematik olarak at yetiştiriciliğinin altını oydu. Rus tarım kolonileri, tıpkı yüz yıl önce Don ve Volga'da olduğu gibi, bozkır topraklanm yavaş yavaş ele geçirdi. Yem fiyatları arttı. Özellikle çok sayıda hayvanın öldüğü kötü bir *zuid* sonrasında, sürülerini besleyemeyen birçok han en iyi atlarını sattı.

Yeni fethedilen ırklara yönelik bu tehditlerle karşı karşıya kalan Rus ordusu, üstün bozkır atlarının sayısını korumak ve hatta artırmak için tasarlanmış ıslah planları geliştirdi. Nadir bulunan Ahal Teke ve diğer Türkmen aygırlarını, sayılan çok daha fazla olan Kazak kısraklarıyla çiftleştirme fikrini benimsediler. Yan yabani yetiştirilen, küçük, uzun tüylü, kalın boyunlu ve ağır ayaklı bu atlar, Vambery'nin deyimiyle "nadi-

ren beslenmesi gereken, yaz kış otlaklarda kendi kendilerine beslenmeye alışmış" sert Moğol atlarına benziyordu. Ancak Kazak ırkını geliştirmenin pratikte kâğıt üzerinde göründüğünden çok daha zor olduğu ortaya çıktı.

Başlangıçta hükümet Kazaklardan devraldığı arazilerde yetiştirme istasyonları kurdu ve çobanları, kısraklannı getirmeleri konusunda teşvik etti. Ancak bu istasyonlar az sayıda ve birbirinden uzaktı; Kazakların bu kadar uzak mesafelere gitmeye pek hevesli olmamaları şaşırtıcı değildi. Aynca geleneksel yöntemlerinden bu kadar farklı bir yetiştirme programı konusunda da çekinceleri vardı. Melez yavrulann beslenmesinin daha masraflı ve bunların hastalıklara karşı daha az dirençli olacağmdan korktuklarından, kısraklarının saf ırk (yani ağır şekilde melezlenmiş) aygırlar tarafından yüklenmesine izin vermekte isteksizdiler. Hükümet, her kısrak için belli bir ücret teklif etmeyi denedi ama pek başarılı olamadı ve ardından yerel hanlara her istasyona sabit sayıda kısrak getirmelerini emretti. Hanlar da ya zaten hamile olan ya da çok genç olan kısrakları getirerek bu talebe uydu. Dahası, kızgınlıktaki kısraklar bir ahırda çiftleşmeye hiç alışkın olmadıklarından, aygın kabul etmiyorlardı. Bu yetiştirme istasyonlanndaki doğurganlık oranı, açık bozkırdaki %50'ye kıyasla yalnızca ***%5'ti. Ruslar aygırları*** yetiştirme istasyonlan yerine merada kısraklarla buluşturmaya çalıştığında da aynı derecede başansız oldular. Açık alana alışkın olmayan ahırda yetiştirilmiş aygırlar birbirleriyle kavga etmiş, ahırın sağladığı yem de olmayınca hızla kilo kaybetmişlerdi. Kazaklar da atlar için kışlık yem getirmeyi reddetti, çünkü bu onların sürüleri yönetmede alışkın oldukları geleneksel yönteme uymuyordu.

Ruslar, bu başansızlıklan Tatarların "düşük uygarlık seviyesine" bağlayarak acı bir hayal kınklığına uğradıklarını ifade ettiler. Hükümet bunun yerine Türkmen Yomut atlarına

damızlık olarak el koymaya çalışınca, bu kez Yomutlar ayaklandı ve bugün halen yaşadıkları İran'a kaçtı. Hükümet kısa süre sonra başka bir girişimde bulunarak kendi haralannı kurdu. Bir süvari lideri ve imparatorluk özel konseyi üyesi olan Kont Vorontsov-Daşkov, "Bu ahırların kuruluş amacı, kısrakları uygun aygırlarla eşleştirerek yerel ırkları geliştirmektir. Bu kısraklardan ve Kazakların atlara olan tutkusundan yararlanarak, süvarilerimiz için yeni bir binek kaynağından faydalanmayı bekleyebiliriz," demiştir. Ruslar, kontrolsüz melezleme ve ihracat nedeniyle tehdit altında olan Ahal Teke ırkım korumak için bugünkü Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'ta bir hara kurdu.

Pamirler'in güneyinde onlarca yıl süren deneyler, İngilizlerin savaş atı yetiştirme programlarıyla ilgili hayal kırıklıklarını daha da derinleştirdi. Bu durum, 19. yüzyıl bilimsel ırkçılığı ile uyumlu bir önyargıyı yansıtıyordu. İngilizler, Thoroughbred atının atçılıkta mükemmelliğin en üst seviyesini temsil ettiğine neredeyse dini bir fanatizmle inanıyordu. Soy kütükleri 18. yüzyıldan beri kapalı olan Thoroughbredlerin, Arap ve Berberi soyundan gelen sadece üç efsanevi yarış atanın soyundan geldiğine inanılıyordu. İngilizler, Thoroughbred aygırının güzellik, zekâ ve hız gibi özelliklerini daha dayanıklı kısraklannkiyle melezleyerek Hackney gibi, günlük işlerde kullanılan atlar üretmiş ve böylece bir doz Thoroughbred kanının her ırkı iyileştirebileceğine inanmışlardır. 19. yüzyıl başlannda ırksal kalıtı m teorileri, aktif aygırlann pasif kısraklara göre taylara daha çok özellik aktardığım, iyi bir süvari atının sinirli ve zaten sürekli olarak aynı soydan türetilmiş bir babadan ruh kazandığını öğretti. Fransa, Almanya ve hatta Rusya'dan gelen yabancı alınlar İngiliz ve İrlandah yanş atlan için yüksek fiyatlar ödüyor, bu da İngilizlerin üstünlük duygusunu doğruluyordu.

İngilizler arasındaki eski Hintliler, Sih ve Maratha mihracelerinin atlarını, denizaşırı ülkelerden gelen atlardan hiç de aşağı görmediklerini biliyordu. 1839'da İngiliz Genel Valisi Lord Auckland, hükümet haralarının müfettişi E. Gwatkin'den Sih hükümdarı ve Hindistan'daki en iyi at uzmanlarından biri olan Ranjit Singh için uygun bir hediye bulmasını istedi. Sih ve İngiliz at zevkleri çok farklı olduğu için bu durum Gvvatkin'i zora soktu. Müfettiş, büyük olasılıkla şair bir süvari subayı olan Sa'adat Yar Han Rengin tarafından 1795'te yazılan popüler *Atlar Kitabı* da dâhil olmak üzere, Hint at bilimi el kitaplarını inceleyerek konuyu araştırdı. Gwatkin, Rengin'in tavsiyelerini derinlemesine düşünmüş olmalı; atlar söz konusu olduğunda farklı ulusların kendilerine özgü tercihleri vardı. Babürlüler alındaki perçemlerin uğursuzluk getirmesinden korkarken, boğazdaki tüyleri çok şanslı görüyorlardı; Rajputlar eyerin altına denk gelen tüylerine göre atlardan hoşlanmazken, Marathalar kamının altında tüy olan bir atı uğursuz sayıyordu. Gerekli talimatları alan Gvvatkin, bakımı altındaki haralardan iki at seçti ve Auckland'a atlardan birinin "yerli beyefendilerin çok değer verdiği" tüylere veya burgulara sahip olduğunu açıkladı. Diğer adayda ise "onu değerli kılan, burun deliğinin hemen yanında bir *juwab* [etbeni] vardı." Gvvatkin, bu ayrıntılı açıklamalar olmazsa Auckland'ın, iki adaymı da diplomatik hediye olarak uygun bulmayacağından korkuyordu; zira (çok dar göğüslü olan) adaylan cüsseden yoksundu ve ön ayaklan da kısaydı. Sonunda alışılmadık Hint kriterleriyle kafası kanşan Auckland, Ranjit Singh'i memnun etmenin en garanti yolunun, pahalı İngiliz araba atlarını sunmak olacağına karar verdi. Sih mihracesi atlann büyüklüğünden çok memnun kalmış, onlan küçük filleri olarak adlandırmış ve maiyetini, neşeyle gelip onlara hayran kalmaya davet etmiştir. Ancak Hintliler bu egzotik

hediyelerin yenilik değerini takdir etmiş olsalar da, İngilizler Manvari veya Lakhi gibi efsanevi Hint ırklarını takdir etmeyi asla öğrenemediler. Hatta Gwatkin, İngiliz atlarına kıyasla Hint atlannın eksiklikleri olarak algıladığı şeyleri bilimsel bir yaymda belgelemiştir. Ranjit Singh'in Lakhi atları üzerinde bir imparatorluk kurmuş olması ironisi ya aklına gelmemiş ya da İngiliz okuyucuları için rahatsız edici olma riski taşımıştır.

Adil olmak gerekirse, Hindistan'da konuşlanmış Avrupa alaylarmdaki* tüm rütbeliler gibi İngiliz subaylarının da daha büyük atlara ihtiyacı vardı. Bu biniciler, Hintli atlılardan hem daha iri yapılıydı hem de daha fazla teçhizat taşıyorlardı: Tam teçhizatlı birinci grubun ağırlığı 120 kiloyken, ikinci grubun ağırlığı 90 kilo civarıydı. İngilizler ayrıca at sırtında da uzun pantolon giydiklerinden, ufak bir at üzerinde üzengilerinden sarkan paçaları yere sürtünme riski taşıyordu. Hintli atlılar ise yarış jokeyleri gibi kısa paçalı giydiklerinden atın büyüklüğü çok da önemli değildi. Kendi bineklerini satın almak zorunda olan İngiliz subayları, uygun büyüklükte atlar alabilmek için sıklıkla borçlanıyorlardı. Yılda 273 sterlin kazanan bir İngiliz teğmen, at başına 50 sterlin ya da 800 rupi ödemeyi bekleyebilirdi; çoğu zaman birden çok ata ihtiyacı olurdu. Yeniden oluşturulan Skinner's Horse gibi yerelden devşirilen birlikler için, at yetiştiriciliği geçmişi olan askerler kendi bineklerini getiriyordu; böylece boyut ve maliyet sorunu ortaya çıkmıyordu. Daha ağır, daha masraflı İngiliz alaylarını muhafaza etmek ırkçılıktan ziyade bir güvenlik meselesiydi; ancak bunların varlı-

* Yerel olarak kumlan ancak Britanyalı subaylar tarafından yönetilen yirmiye yakın süvari alayının yanı sıra, Birleşik Krallık'tan dokuz süvari alayı Hindistan'a yerleştirilmişti; aynı zamanda birkaç atlı topçu birliği de bulunuyordu.

ğı Hindistan'ın yerel olarak yetiştirilmiş büyük at eksikliğini sürekli hatırlatıyordu.

19. yüzyıl boyunca Raj yöneticileri Hindistan'a İngiliz esintili iyileştirmeler getirmeye çalıştı, hayvandık sektörü de bunun dışında değildi. Bir veteriner albay olan J.H.B. Hallen, Bombay'da tehlikeli bir sığır vebasıyla başa çıkmayı başarmıştı. 1876'da Hindistan ordusu onu at yetiştirme operasyonlanmn genel müfettişliği görevine atadı ve hâlâ performansı düşük, maliyetli görünen yetiştirme programını düzeltme misyonuyla görevlendirdi. Hallan'ın planı tahmin edilebileceği gibi kuzeydeki Ruslarınkini yansıtıyordu. Pusa'da hükümet tarafından işletilen tek haranın yerini, alt kıtaya dağılmış yerel yetiştiricilerden oluşan bir ağ alacaktı. Bu, atlan Bihar'daki Pusa'dan uzak alaylara götürmek yerine, çeşitli kantonlara daha yakın atlar sağlama avantajına sahip olacakta. Örneğin Afgan sının, haraya 600 kilometre uzaklıktaydı. Bu yaklaşım aynı zamanda îngilizlerin Kathiwar, Rajasthan'in Marwari'si ya da Pencap'ın Lakhi'si gibi daha çok sayıda Hint ırkım damızlık kısrak olarak kullanmasına imkân verecekti. Elbette, büyük İngiliz aygırları -Hackney veya Thoroughbred- melezleme için kullanılacak ve Hintli yetiştiricilere ödünç verilecekti.

Bu planın sonuçları yetersiz kaldı. Devletin çiftleşme istasyonlannın yönetiminden sorumlu yerel temsilciler, hangi kısrakların çiftleşmesine izin verileceğine pek dikkat etmiyordu. Önde gelen bir Rajput toprak sahibi, bir süreliğine çiftleşme istasyonunu kiralamak isterse her zaman nüfuzunu kullanabilirdi. Büyük aygırların küçük kısraklarla çiftleştirilmesi Hintli yetiştiricileri endişelendiriyordu; çünkü geleneksel olarak, güvenli bir gebelik olması isteniyorsa kısraktan daha küçük bir aygır tercih edilmeliydi. Dahası İngilizler kalite için artık ödeme yapmayacaktı. Sonuçta Hintlilerden bekledikle-

ri ve hak ettikleri işbirliğini göremediler; yerel yetiştiricilerle çalışma konusundaki heveslerini kaybettiler. Hallen, 1887'de yayınlanan bilimsel bir makalede, her şeyin doğaya karşı girişilmiş kötü bir mücadeleden ibaret olduğunu ve doğanın her zaman kazandığını itiraf etti.

Raj, yıllarca büyük masraflara katlanarak Hindistan'a İngiliz ırkı ithal etmeye devam etti ve verimsiz melezleme çabalarını sürdürdü. Marco Polo'nun 13. yüzyıl gözlemlerindeki, uzun boylu yabancı ataların Hintli yavrularının genellikle orta boylu olduğu gerçeğini hatırlasalardı iyi olurdu. Bu, Hindistan'da uygulanan beslenme ve alıştırma alışkanlıklannm yanı sıra, dönemin veterinerlik bilimi tarafından göz ardı edilen kısrak kalıtımının etkisiydi. İngilizlerin Hindistan ve atları hakkındaki ırkçı varsayımları, Hindistan'm yerel at gücünden faydalanma çabalarını zorlaştınyordu.

Bir ***equus ex-machina*** Raj'ın süvarilerini kurtardı. Daha 1830'larda ordu, Avustralya'nın Yeni Güney Galler eyaletindeki ormancılann, Pencap'ın kurak sınırlarında devriye gezmeye uygun pek çok özelliğe sahip atlar yetiştirdiğini keşfetmişti. Thoroughbred ve Hackneys gibi İngiliz soyundan gelen bu atlar, Yeni Güney Galler'in kalsiyum açısından zengin topraklannda güçlü kemiklere ve uzun süre susuz kalabilme kapasitesine sahipti. Başlangıçta VValerlar, bilindiği gibi, diğer yabana ırk hayvanlar kadar pahalıya ithal ediliyordu. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısmda Avustralya ile Hindistan arasmdaki buharlı gemi bağlantısı geliştikçe, VValerlann güvenilir ve at başına 600-700 rupiyle rekabetçi fiyatlara sahip bir kaynak olduğu kanıtlandı, özellikle de muhasebe gelişip de devlet damızlık atlarının gerçek maliyetinin at başına 3000 rupiye yakın olduğunu ortaya çıkarınca... Hindistan'a Waler at ithalatı 1870'te sona eren **on** yıl boyunca yılda binden Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden önceki son on yılda

5OOO'e yükseldi. Avustralya'nın bu uysal atlan, uzun yolculuğa çok az şikâyetle, ısırmadan ve tekmelemeden katlandılar. Kıyıya çıktıklarında bukağı vurulmadan, kimseyi ısırmadan huzur içinde beslenebiliyorlardı. Ancak Waler atlan sadece beyaz askerler kabul etti; yerel alaylar, belki de Cengiz Han'ın bu tür atlar üzerindeki başarısını göz ardı ederek, erkekliğe yakışmadığını düşündükleri iğdiş edilmiş atlara binmeyi reddetti. Waler atları kısa sürede Hindistan'daki İngiliz süvarilerinin belkemiği haline geldi ve yerel yetiştiriciliğin onlarca yıllık sorunlarını çözdü.

Bir anlamda ırkçı tutumlar olmasa bile Ruslar ve bozkır halklan, İngilizler ve Hintliler at yetiştiriciliğinde her zaman karşı karşıya geleceklerdi. Türkmenler ve Marathalar atlarını uygun buluyorlardı çünkü uzun yürüyüşlerde az yiyecekle idare edebiliyorlardı. Avrupalı süvarilerin bir yürüyüşte bu kadar çok yol alması beklenmiyordu. Ama bir süvarinin kariyerinde neredeyse kutsal sayılan, son süvari hücumunun şoku için ağır, güçlü ve hızlı atlara ihtiyaçları vardı. Aslında süvariler neredeyse hiçbir zaman savunma hattına girmez; ondan ziyade üstün bir güç gösterisi ile savunmanın moralini bozmaya çalışırdı. Bu da ağır atlar ve kusursuz bir hizalanma gerektiriyordu. Avrupa süvarileri ayrıca her alayın yalnızca aynı renkteki atlara binmesi için özen gösterirdi. Bu uygulama hat süvarileri arasında çoktan terk edilmişti ama seçkin birlikler arasında tek tip renkteki binekler, saldıran karşı alaylara doğanın yenilmez bir güç gösterisi gibi görünüyordu. Bir de her zaman büyüklük meselesi vardı. AvrupalIlar yaklaşık 1,52 metre boyunda atlar isterken, çoğu Kazak ya da Manvari ah 1,32 metreden kısaydı. Sömürgecilerin Asya'nın at gücünden faydalanma girişimleri, sömürgeciliğin kendisiyle aynı nedenlerden dolayı başarısızlığa uğradı. Sömürgeci güçlerde Kipling'in Mahbub Ali'sinin bilgeliği yoktu:

Akıllı adam atlann iyi olduğunu, hepsinden kazanç sağlanabileceğini bilir. Şimdi açıkça ortada, doğduğu yerin *kumlu* toprağından alınıp Bengal'in batısına götürülen bir Kathiawar kısrağı ya da büyük kuzey çöllerinde bir Belh aygırı ne demektir? Yürekten diyebilirim ki, her birinin ancak kendi ülkesinde değeri vardır.

İmparatorlukta Öğle Vafeti

1900 yılında Rusya, Türkmen atlarının pahalıya mal olan fethinin hayal kırıklığı yaratan sonuçlarına rağmen, Asya'nın ve dünyanın halen en önde gelen süvari gücüydü. Yaşadıkları deneyim bu bakımdan, kan terleyen atların peşine düşmesi, daha iyi kısrakları edinmenin taktiksel avantajından çok hegemonya kurma konusundaki kararlılığını gösteren Wudi'ninkinden çok da farklı değildi. Gene de nadir bulunan ve gıpta edilen Ahal Tekelerinin sırtına kusursuz yakışan İmparatorluk Muhafızları'nın süvarilerini gözlemleyen hiç kimse, Rusya'nın süvari gücü hakkında şüphe duyamazdı. Rus İmparatorluğu 200 bin Avrupa süvarisinin yanında, Kazak ve Tatarlardan oluşan bozkır mirasından *200 bin* süvari daha toplamıştı. Qianlong, Babürlü Ekber ve Tang'ıı Taizong zamanından beri hiç kimsenin bu kadar çok atlı birliği olmamışta. Düzenli süvari birliklerine yılda 700 bin ata ek olarak, 50 bin atlı daha eklenebiliyordu. Bu sayının, Rusya'nın bozkırların kontrolünü ele geçirmesinden bu yana geçen elli yıl içindeki artışı ikiye katlanmıştı; yani bozkır fetihleri, at uzmanlarının kalite kaybı olarak gördükleri şeyi en azından sayısal olarak telafi etmişti. Rusya'nın en büyük at uzmanlarından biri olan ve kendisi de Cengiz Han'm soyundan gelen Sultan Kılıç Giray şöyle övünüyordu: "İngiliz kanıyla ıslah edilmiş bozkır atlarımız tüm süvarilerimizi besleyen muhteşem melezler veriyor." Bu, Rus süvari subayları arasında

yaygın olan yenilmezlik fikrini ifade eden bir abartma alışkanlığıydı.

Hindistan'daki İngiliz Ordusu, Büyük Oyun'un büyük bir savaşa dönüşmesi halinde Rusya'nın Afganistan üzerinden nakledilebilecek ezici sayıdaki ordusunu durdurmayı amaçlıyordu. Yaklaşık 60 bin kılıç kuşanmış 100 bin atlı birlikleri vardı ve bunların yaklaşık yansı Avustralya'dan olmak üzere yılda 10 bin atlı takviyesi yapılıyordu. Süvari birlikleri 29 düzenli, Britanya'ya bağlı alay; Gwalior, Indore, Baroda ve Sih Patiala da dâhil olmak üzere Britanya'mn eski rakipleri tarafından yetiştirilen 20 alay ve çoğunlukla polis operasyonlannda görevlendirilen 20 yardıma alay şeklinde örgütlenmişti. Bunlara ek olarak, atlı topçu birlikleri ve Hindistan'a dönüşümlü olarak gönderilen İngiliz ya da İrlanda alaylan da vardı.

Rus istilasına karşı koyabileceklerinden emin olan Raj'm İngiliz yöneticileri, 20. yüzyılın başım Babürlü İmparatorluğu'nun mirası üzerinde hak iddia ederek geçirdiler. Yeni imparatorlukla eski imparatorluk arasındaki sürekliliğe dair güçlü bir mesaj vermek için yüz yıllık ihmalin ardından harabeye dönen Tac Mahal'i restore ettiler. Raj'm başkentini ticari Kalküta'dan Şah Cihan'ın imparatorluk şehri olan Delhi'ye taşıdılar. Son olarak 1911'de Kral V. George'un devlet ziyaretini organize ettiler ve Babürlü tarzı bir saray töreni olan *durbar'da* 300 mihrace ve *nevvab* (Müslüman lider), George'u "Hindistan İmparatoru" olarak selamlamak üzere "üzengide" kendilerini takdim ettiler. Kral İmparator, Şah Cihan'm Kızıl Kale'sine kömür karası bir Galli at üzerinde girdi. Birçok seyirci, hükümdann eski Babürlüler gibi bir fil üzerinde geleceğini düşündüğünden girişini kaçırdı. Hint prensleri, İngiliz ordusuna entegre edilmiş ancak bağımsız olarak askere alınmış ve görevlendirilmiş kendi süvari alaylarıyla geldiler.

Aralarında yeniden oluşturulan Skinner's Horse, Holkar'ın Indore Lancers ve Scindia'nın Gwalior Lancers'ının da bulunduğu, "demir zincirli zırhlara bürünmüş ve eski şövalyeler gibi mızrak taşıyan" 10 bin atlı, *durbar* alanının tozunu dumana kattı. Yürüyüş sırasında halk, prenslik süvarilerinin parlak renkli *kurta* gömlekleri ve sarıklarıyla ne kadar güzel göründüklerini hayranlıkla izleme fırsatı buldu. Bu alayların bindiği yerel ırklar, Marwari ya da Lakhi atları; İngiliz birliklerinin bindiği Galli atların tek tip, kestane ya da doru renginin aksine her türden tona sahipti: alacalar, pembe noktalı beyaz atlar ya da beyaz alacalı siyah atlar. Atlıların tamamı tugay düzeninde, kılıçlan parlayarak ve mızraklarım sallayarak geçip gidiyordu.

Bu gösterinin ardından, seçkin birimler dörtnala koşarak hem atlann hem de binicilerin şeytana pabucunu ters giydirme alışkanlıklarım sergiledi. Bu durum hayati tehlikeye yol açabilecek yaralanmalarla sonuçlanabilirdi ama sonuçta sadece iki atlı tökezledi. Kalabalık, beyaz Marwari atının üzerindeki genç Jodhpur mihracesini yüksek Rajput binicilik tarzıyla alkışladı. Ertesi gün, polo maçları ve at yanşlan İngilizlerin görevlendirdiği birliklerle prenslerin atlılarım karşı karşıya getirdi. İngilizler poloda galip geldi ama 3 kilometrelik kır koşusunu Patiala mihracesinin Sih mızrakçılarından bir binici kazandı.

Bu prenslerin atalarının ve atlılarının İngilizlere karşı polo oynamadıkları, aksine onlara karşı birçok kanlı savaşa girdikleri ironisi seyircilerin dikkatinden kaçmadı. Büyük dedesi Dawlatrao Scindia, İngiltere'nin en azılı düşmanı olmasına rağmen şu anki Gwalior mihracesi Scindia, bir İngiliz tümgeneralinin kırmızı üniformasını giyiyordu. Bir imparatorluk yaveri olan *Nevvab* Rampur'un soyu, Babürlü İmparatorluğu'nun Hint-Afgan yağmacılarına dayanıyordu. Atlı-

lan Kral-İmparator George'un önünde geçit töreni yaparken, Baroda'nın Maratha mihracesi Gaekvvar aniden hükümdara sırtını dönerek İngiliz yönetimine karşı kızgınlık duyduğunu gösterdi. Raj için bu bir skandaldi ve daha sonra Gaekvvar'dan derhal yazılı bir özür talep etti. Ancak Hint halkının giderek artan bir kısmı mihraceye karşı sempati duyuyordu. İngiliz ordusunun Hindistan'a neden 27 milyon rupiye, yani yirmi yıl öncesinin neredeyse iki katına mal olduğunu merak ediyorlardı. Majestelerinin Westminster'daki muhalefetinin deyimiyle "dünyanın en fakir halkı için dünyanın en pahalı ordusu"ydu.* Aym zamanda İngiltere Başbakanı Arthur Balfour, Büyük Oyun'un sadece bir oyun olduğunu itiraf etti: "Rusya ile Büyük Britanya arasında bir savaşm son derece olanaksız olduğunu düşünüyorum." Belki de Hint halkı bu at gücü gösterisinin ne için yapıldığım merak ediyordu.

Birinci Dünya Savaşı

Yanıtın gelmesi uzun sürmedi. 1914 yılına gelindiğinde Avrupa'daki olaylar Rusya ve İngiltere'yi, saldırgan Almanya ve müttefiki Avusturya'ya karşı bir ittifaka itti. Asya süvarileri Hayber Geçidi'nde birbirlerine karşı değil, Orta Asya'dan çok uzaktaki savaş alanlarında konuşlandıracaktı: Prusya, Galiçya, Flandre, Irak ve Filistin; son iki harekât alanı Osmanlı Türkiye'sinin Almanya'nın yanında yer almasından kaynaklanıyordu.

Birinci Dünya Savaşı'na giden yıllarda atlar iki imparatorluk için hâlâ büyük değer taşıyordu. Makineli tüfek, taramalı tüfek ya da hızlı ateş eden şarapnel toplarının atı savaş alanından uzaklaştıracağı tahminlerine rağmen, yüzyılın başın-

*** Hindistan büyük zenginliğine rağmen, kişi başına düşen gelir açısından o dönemde dünyadaki en yoksul ülkelerden biriydi.**

daki savaş deneyimi atların hâlâ bir rolü olacağını gösteriyordu. İngiltere'nin 1899-1902 arası Boerlerle Güney Afrika'da yaptığı savaş ve Rusya'nın 1904-1905 arası Japonya'yla yaptığı savaş, süvarilerin şok birliklerinden ziyade bir hareketlilik araa olarak savaş alanında hâlâ kararlı bir şekilde hareket edebildiğini göstermişti; askerler silahlarını kullanmak için atlanndan iniyordu. Ayrıca topçu ve makineli tüfek kullanan ordulara, cephaneliklerini savaşa çekebilmek için muazzam at kervanına ihtiyaç vardı. 70 bin askerden oluşan bir kolordunun hareket edebilmesi için 21 bin at gerekiyordu.

Sonuç olarak Ruslar 1914'te 1 milyondan fazla atı seferber etti ve bunlann yarısından fazlası Kazak yetiştiricilerinden ve eski bozkır topraklarından geliyordu. Bu süvari gücünün büyüklüğü ve içerdiği Tatar askerlerinin sayısı, 700 yıl önceki Moğol istilalarını hatırlayan Berlin ve Viyana'daki muhalif generallere uykusuz geceler yaşattı. Korkuyla "Rus Buharlı Silindiri"nden bahsediyorlardı.

Ruslar Almanlan ve AvusturyalIları ezip geçmeyi başaramadılar ama bu, atlann suçu değildi. Rusya'nın at gücünün ironisi, Almanya ve Avusturya'ya yapılacak hızlı bir sefer için ideal olmasıydı ama sahaya ulaşması çok uzun sürdü. Rus ordusunun süvarilerini imparatorluğun çok uzağındaki alay depolarından seferber edip Alman sınırına konuşlandırması için haftalar gerekiyordu, örneğin 1000 atlıdan oluşan bir alayın Volga bölgesinden trenle getirilmesi, bir piyade tümeni ya da 20 bin asker kadar tren vagonu gerektiriyordu. Rusya'nın savaşın başlangıcında Mazovya Gölleri Muharebesi'nde aldığı muhteşem yenilgi, kısmen düşmanı "görmek" için havadan keşif yapılmadan önceki günlerde bir ordunun ihtiyaç duyduğu süvari perdesi mevcut olmadan düşman topraklarına ilerlemelerinden kaynaklanıyordu. Tam teşekküllü alayların bile, hem atlarının hem de binicilerinin savaşa hazır hale

gelmesi için en az altı ay gerekiyordu. Büyük bozkır fatihi Cengiz Han, atları hazır olduğunda savaşa at sürmüştü; Rusya'nın süvarileri artık hazır olduğunda, hızlı bir harekât fırsatı çoktan geçmişti. Daha sonra süvarilerin Büyük Savaş'ta hayal kırıklığı yaratan performanslarının çoğu, uzun süre yedekte tutulmalarından ve bu nedenle gereken fiziksel kondisyona hiç ulaşamamalarından kaynaklandı. Bozkınn aksine Avrupa'da atların beslenmesi çok pahalıydı, hele düzenli egzersiz yaptırılırsa daha da pahalıydı. Savaş zamanı atlara olan talep de fiyatlarını yükseltmiş, Rusya'da ortalama 50 rubleden 2000 rubleye çıkmıştı; bu da süvari kolunu düzgün bir şekilde atlı tutmayı daha da zorlaştırıyordu.

İngiliz Hindistan Ordusu Birinci Dünya Savaşı'nda süvarileriyle biraz daha başarılı oldu. Ordu başlangıçta Hindistan'ı Rus veya Afgan istilasına karşı savunmak için kurulduğundan, başlangıçta bu kuvvetleri alt kıta dışında konuşlandırma planı yoktu. Ancak 1914-1915 kışında Almanya'ya karşı hızlı bir zafer kazanma umutları azalınca, Hint ordusu Fransa'ya süvari birlikleri gönderme talimatı aldı. Almanlar bu keşif kuvvetini bağlamak için Hindistan'a bir Afgan saldırısı düzenlemeye çalışsa da Afganistan'ın Anglofil Emiri Habibullah, İngilizlere düşman gruplar tarafından öldürüldü.

Batı Cephesi zaten yaklaşık 640 kilometre siperler ve dikenli teller, çamur ve yağmurla savunulurken, süvarilerin kaçış alanı sınırlıydı. Birkaç ay süren atsız siper savaşından sonra Hint süvarileri Osmanlı Türkiye'sine karşı Irak ve Filistin'e yeniden konuşlanma emri aldı. Bu iki cephede hem manevra alanı hem de atlar için uygun iklim şartlan bulunduğundan, Hint süvarileri son derece faydalı olduklarını kanıtladılar.

En iyi anlan ise 1918'de Filistin'de, Hintli ve AvustralyalI süvarilerin Megiddo Savaşı'nda Osmanlı hatlarını yararak 25 kilometre boyunca at sürdükleri, düşmanı kuşattıklan ve za-

ferle Şam'a girdikleri andı. Adını 3000 yıl önce Mısırlıların savaş arabalanyla kazandığı bir zaferden alan Megiddo, tarihteki son büyük ve belirleyici süvari çarpışmalarından biriydi (Armageddon Savaşı olarak da adlandırılır). İmparatorluk süvarilerine ek olarak, İngiliz müttefiki Mekke Emiri Faysal, Albay T.E. Lavvrence'ın danışmanlığı ve yardımıyla Türklere karşı keşif, sabotaj ve taciz için hem atlı hem de develi Bedevileri görevlendirmiştir. Bozkır halklarından oluşan eski bir ulus için tuhaf bir şekilde, Türk süvarileri bu seferlerde neredeyse hiç rol oynamadı.

Filistin seferi, bu son süvari muharebesinden çok daha önemli bir olay açısından da dikkate değerdir; Türklere karşı Arap İsyanı'nı yönetmesindeki gibi gene Lavvrence'ın parmağının olduğu bir olay, atın savaştaki rolüne son noktayı koyan bir olaydır belki de... Halk arasında Arap kısrağının üzerinde Türk saflanna saldıran bir hayalperest olarak hayal edilse de, "Arabistanlı" Lawrence modern teknolojiye karşı derin bir hayranlık besliyordu. Düşman hatları üzerinde keşif yapmak için uçaklan da denedi; daha sonra birleşik operasyonlar ya da yıldırım harekâtı olarak bilinen uçak bombardımanı ve süvari hücumlarını eşzamanlı olarak nasıl koordine edeceğini öğrendi. Hatta uçmayı bile öğrendi. Kraliyet Hava Kuvvetleri kendisine belli sayıda uçak tahsis etti. Megiddo Savaşı'ndan sonra Kraliyet Hava Kuvvetleri, kaçan Türklere havadan saldırdı. Türk birliklerinin üzerine 9 ton bomba atıldı. Lawrence anılarını kaleme aldığı ***Çölde İsyan*** adlı kitabında, "Duman dağıldığında düşman organizasyonunun eriyip gittiği görüldü," diye yazar. "Hayatta kalabilmek için uçsuz bucaksız tepelerin her kıvrımında saklanan, titreyen bireylerden oluşan dağınık bir kalabalıktılar." Yenilikçi Lawrence, Arap Kolordusu'nun bir parçası olarak zırhlı araçlar da kullanıyordu. Modem teknoloji vasıtasıyla bir yıldırım harekâtı gerçekleş-

tirmeyi gerçek dışı kılan yağmur, çamur ve bulutların hâkim olduğu Batı Cephesi'ne kıyasla, çölleri ve mavi gökyüzüyle Filistin'in daha iyi bir yer olduğunu kanıtladı. Lawrence daha sonra imparatorluk güvenliğinden sorumlu Sömürgecilik Dairesi'ne, İngiltere'nin Asya imparatorluğunu denetlemek için kara kuvvetlerinin yerine Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin kullanılmasını önerdi. Yetkililer bunu dikkate aldı.

Hayber Geçidi'ndeki Son Karakol

Skinner'ın Atlıları 1919'da kendilerini, bir asırdan uzun bir süredir ilk kez Hayber Geçidi'nden akın eden Afgan Ghilzai savaşçılarının istilasına karşı savaşırken bulduğunda, Ortadoğu'da silahlar neredeyse hiç susmamıştı. Skinner'ın alayı tam güçte değildi. Fransa ve Irak'ta ağır kayıplar vermelerinin sonucu olarak yeni ve denenmemiş birçok acemi asker içeriyordu. Afganlar bunu biliyordu; tam da bu nedenle hemen harekete geçmeye karar verdiler. Ghilzai savaşçılan öncelikle yağma ve savaşçı kabadayılıklarını gösterme fırsatıyla ilgileniyorlardı. Kabil'de, yeni ilan edilen Afganistan Kralı Emanullah, Asya'nm siyasi haritasını yeniden çizmek için İngiliz Hindistan'ınm zayıflığından yararlanmayı ve İngiliz sempatisini hayatıyla ödeyen babası Habibullah'ın kaderinden kaçınmayı umuyordu. Emanullah, Ahmet Şah'm soyundan gelen şahsının, bir Bolşevik olduğunu büyükelçilerine bildirdiğinde Sovyet Rusya tarafından desteklendi. Afganlar, geleneksel olarak Hayber Geçidi'ne erişimi kontrol eden ve İngilizlerin düzenli kontrolündeki bölgelere baskınlar düzenleyen sınır aşiretlerinin sempatisini kazanmıştı. Ayaca Afganlar, İngilizlerin emrindeki Afgan kökenli yardıma birliklerinin, tıpkı atalanmn 18. yüzyıl savaşlannda yaptığı gibi taraf değiştireceğini umuyordu. Afgan işgalciler, İngiliz yönetimine karşı genel bir sınır ayaklanmasmı tetikleyebilir-

lerse amaçlarına ulaşabileceklerine, Kabil üzerindeki İngiliz nüfuzunu kırabileceklerine, 19. yüzyılda İngilizlere kaybedilen topraklan geri alabileceklerine* ve hatta belki de İngiliz yönetimine karşı Hindistan çapında bir isyanı kışkırtabileceklerine inanıyorlardı.

Skinner'ın Atlısı, Hayber Geçidi'nin 38 kilometre doğusundaki kantonundan çıkarıldı ve Afganlarla çarpışmak üzere ileri atıldı. Kuzeybatı sınınnda 100 yıl süren bir istila bekleyişinden sonra, İngiliz Hindistan'ı nihayet Ahmed Şah, Nadir Şah, Babür ve Timur'un torunlarına karşı kendini savunuyordu. Ancak atlann rolü, büyük Asyalı fatihlerin zamanından bu yana çok değişmişti.

Afganlar artık durdurulamaz bir dalga gibi Hindistan'a akın edemezdi. Ahmed Şah zamanında 200 bin asker, muhteşem Türkmen atlarının sırtında, hükümdarlarının peşinden ayrılmamıştı. Ancak Rusya'nın Orta Asya'yı ilhakından bu yana, yüzyıllardır at ticaretine dayanan Afgan ticareti ve refahı azalmıştı. Düzenli ordudaki 50 bin askerin sadece yansı atlıydı ve bu atlar da kalitesizdi. Çoğunlukla yaya olarak savaşıyorlardı. Bu durum Hayber Geçidi'nin dağlık arazisinde anlamlıydı ama düzlüklerde ilerleme umudunu azaltıyordu. Afganlar kırk yıl önceki İkinci İngiliz Afgan Savaşı'ndan beri organize bir düşmana karşı savaşmamışlardı, bu yüzden hem disiplin hem de kondisyon bakımından zayıftı. Afganlar Panipaf tâki atalannınki gibi ezici zaferler elde etmeyi umamazlardı. En iyi ***sonuç,*** İngiJizlerin ciddi şekilde itibar kaybetmesini sağlamak ve daha geniş çaplı karışıklıkların Raj rejiminin altını oymasını ummak olacaktı. Bunu neredeyse başarıyorlardı.

---

* Daha doğrusu Pencap'ı da içeren Peşaver dâhil olarak bu topraklar, Sililere kaybedilmiş ve Britanyalılar tarafından alınmıştır. Bu durum, modern Afganistan ile Pakistan arasında hâlâ bir anlaşmazlık konusu olmaktadır.

İngilizler başlangıçta Ghilzai aşiret üyelerini sınırdan geri püskürtmeyi başarsa da ana kampları Hayber Geçidi'nin altında, Afgan ordusunun topçu ateşi yağdırabileceği açık bir konumdaydı. Sıkışan birlikler karşılık veremiyordu ama daha güvenli bir konuma çekilme şanslan da yoktu. Prestijleri tehlikedeydi. İngiliz kontrolü altındaki sınır halklannın sadakati sarsılıyordu. İngilizlerin durumu, taktik başanlanna rağmen hâlâ kritikti.

Bu çatışmada zafer için Britanya sadece çeliğe ya da at gücüne güvenmiyordu ancak yine de sonralan, son bir muharebe saldırısı yapmış olmakla övüneceklerdi. Kraliyet Hava Kuvvetleri, T.E. Lawrence'ın tavsiyelerine uyarak Hindistan'a birkaç BE-2’ filosu konuşlandırmışh. Bunlar şimdi Hayber çevresindeki tepelerde açıkta bulunan Afgan gruplarını bombalıyordu. Bombardıman, Kabil hükümetinin Ghilzailere silah dağıtımını sekteye uğrattı ve Ghilzailer daha sonra herhangi bir sayıda toplanmayı reddederek savaştaki etkinliklerini azalttılar. Celalabad'a yapılan ek saldırılar Afganlann moralini bozmuştu. Askerler, memurlar ve siviller harap olmuş şehri terk etmişti. Zaman zaman keskin nişana Afganlar tüfek ateşiyle BE-2'leri düşürmeyi başararak torunlarının Sovyet ve Amerikan helikopterlerine karşı kazanacaklan başarıların habercisi oldular. Ancak Afganlar için en kötüsü henüz gelmemişti. Kraliyet Hava Kuvvetleri, üslerinden yaklaşık 480 kilometre uzaklıktaki Kabil üzerinde sortiler yaptı ve kraliyet sarayına bomba yağdırdı.

Bazı Afgan kuvvetleri cephenin diğer noktalannda İngilizlere karşı ilerleme kaydetse de, hava bombardımanı karşısında karşılık vermekten aciz olan Kral EmanuIIah'ın zihnindeki her şeyi değiştirdi. Bu savaşın amacı kendi prestijini yükseltir-

---

* BE-2, imparatorluk durbarı yani taç giyme töreni zamanında ilk kez uçan eski bir çift kanatlıdır.

ken, İngilizlerin prestijine zarar vermekti. Oysa şimdi sarayı Kabil halkının gözü önünde alevler içindeydi ve tahtı da risk altındaydı. Kral ve danışmanları ateşkes talep etti. Üçüncü İngiliz-Afgan Savaşı olarak adi andırılacak olan savaşı sona erdiren barış antlaşması çok az siyasi ya da bölgesel değişikliğe yol açtı ancak İngiltere bu sayede, Afgan meselelerinden elini çekti. Afganistan, Dünya Savaşı ve Bolşeviklerin Orta Asya'yı ele geçirmesinden bu yana can çekişen İngiliz Hindistan'ına at ihracatını yasakladı.

Böylece 1920'lere gelindiğinde Lahor'un efsanevi Keşmir Kervansarayı, Kipling'in zamanındaki halinin soluk bir gölgesiydi.' Bu dönemden bir ziyaretçi, Afgan at satıcılannın hâlâ kervansarayın duvarlarının serinliğinde, avluda bağlı at sıralarının yamnda oturduğunu, ancak orada sadece yerel cinslerin satıldığını anlata yordu. Gerçek Mahbub Ali'nin torunlarından biri veterinerlik eğitimi almak üzere Cambridge'e gönderilmiş ve Lahor'daki aile şirketine geri dönmüştü, ancak kısa bir süre sonra aile şirketi iflas etti. Geriye sadece Kipling'in meşhur ettiği aile servetinin kayıp ihtişamına dair hikâyeler kalmışta.

Yirmi yıl sonra, 1941'de Skinner'ın Atlısı birliği, Hayber Geçidi'nden Burma'ya 3500 kilometre yol katedip atlanna veda ederek yeni, mekanik bir binek olan savaş tankıyla tanıştı. Atlı kuvvetlerin çağı sona ermişti ve artık otlaklar değil de ***petrol,*** hem imparatorlukları mümkün kılan hem de savunmalan için vazgeçilmez olan stratejik kaynak haline gelmişti. Winston Churchill daha 1912'de, Amirallik Birinci Lordu olarak, İngiliz Donanmasında kömürün yerine petrolü geçir-

* *Pakistan Today'e* (11 Ocak 2021) göre, burada hâlâ bir pazar bulunmaktadır. Birkaç Afgan ailesi mahal lede yaşamaktadır. Orta Asya mallan, günümüzün kamyon şoförü Powindah'lar tarafından Karakurum Yolu üzerinden getirilen Çin'in seri üretim ürünleriyle yer değiştirmiştir.

meye karar vermiş ve İngiltere'nin siyasi gücünü dünyanın petrol kaynaklarını kontrol etmeye bağlamıştı. Bu nedenle Birinci Dünya Savaşı'nda Irak petrollerinin kontrolü için Türklerle savaşmaya, İkinci Dünya Savaşı'nda ise Güneydoğu Asya petrollerini elinde tutmak için Birmanya'yı Japonlara karşı savunmaya kararlıydı. Cengiz Han, Timur ve Nadir Şah birdenbire paleozoik ormanlar kadar uzak görünmeye başladı. Jeologların, yeni çağın siyah altınını Irak, Arabistan, İran, Kazakistan ve Azerbaycan'daki eski bozkır topraklannın altında bulmasında ince bir ironi vardı.

20. yüzyılın çocukları, egemenliği 150 yıldan fazla sürmeyecek gibi görünen petrolden uzak bir geçmişi hayal etmekte zorlanıyor. Biz de benzer şekilde, ata olan 3000 yıllık bağımlılığımızın ortadan kalkmasına eşlik eden kargaşayı tasavvur etmekte zorlanıyoruz. Atlar Pers, Hindistan, Çin ve Rusya imparatorluklarına güç vermişti. At ticareti Avrasya halklarım geniş bir canlı hayvan pazarında birleştirmişti. Asya'nm bir ucundan diğer ucuna kadar çobanlar ve aristokratlar at kültünü paylaşmışlardı. Artık bozkırları aşan kervanların akışı durmuştu. Bir zamanlar zengin bir imparatorluk olan Orta Asya, dünyanın en izole ve yoksul bölgelerinden biri haline geldi. Sultan Kılıç Giray ve Prens Şçerbatov gibi ata binen aristokratların Sovyet Rusya'da hiçbir rolü kalmamıştı. Qing sancakbeyleri Cumhuriyetçi Çin'de bilinmezliğe gömüldü. Hindistan'ın başbakanı İndira Gandi 1971'de, Indore, Gwalior ve Maisur mihracelerini tarihin çöplüğüne gönderecekti. Sadece bir ülkede at toplumsal önemini ve ekonomik değerini korumuştu: Atlılar Ülkesi Afganistan'da...

Sonsöz

Bir kraliyet buzkaşi oyunu, 1950-1973

Afganistan Kralı Zahir Şah, İngiliz tarzı şık general üniformasına rağmen kalın camlı tel çerçeveli gözlükleriyle, tahtını miras aldığı bozkır savaşçılarından çok, Pastör Enstitüsü'nden mezun olmuş birine benziyordu. Kraliyet tribününün ön sırasında oturmuş; etrafı ***astrahan*** yün şapkalı ve koyu renk gözlüklü saray mensuplarıyla çevrili, gülümseyerek spor sahasma bakıyordu. Diplomasinin seçkin üyeleri eşlerini de beraberlerinde getirmişlerdi; çıplak kollan ve parlak elbiseleri, kraliyet tribünündeki tamamı erkek olan seyircilerin kasvetli paltolanyla keskin bir tezat oluşturuyordu. Tribünün her iki yanında, her tabakadan Kabilli geniş oyun alanım görebilmek için bariyerlere yığılmıştı. Seyircilerin çoğu geleneksel kıyafetler, bol tunikler ve pantolonlar giyerken, devlet memurlan ve öğretmenler tuniklerinin üzerine ceket giymişti. Dört kenarlı dokuma takkesiyle bir Özbek'in arkasında olmak, hacimli katlanmış sangıyla bir Peştun'un arkasmda olmaktan daha iyiydi.

Kral tarafından Afganistan'ın kuzeyinden Kabil'e özel olarak getirtilen bir atlı oyunu izliyorlardı. Oyunculan ve atlannı bozkır ülkesindeki Mey m ene, Kunduz ve Mezar-ı Şerif'ten taşımak için otobüsler göndermişti. Oyuncuların hepsi, Sovyetler yönetimi ele geçirdikten sonra oyunu ve atlan

Zahir Şah at üzerinde, 1940.

memleketleri Buhara'dan getirmiş olan, üstün at yetiştiricisi Özbeklerdi. Kabilliler bu spora yabancıydı, ancak 1950'ler ve 60'larda halka açık eğlenceler az olduğundan ve Kral'ın varlığı prestij kazandırdığmdan, hevesli seyirciler giriş kapılarını doldurdu. Bu, William Moorcroft'un 130 yıl önce Buhara'da tarif ettiği oyunun aynısıydı: buzkaşi.

Kral binicilik gösterilerini severdi. Kuzeye yaptığı bir kraliyet ziyareti sırasmda, bu geleneksel bozkır oyunundan o kadar etkilenmişti ki ekim ayındaki doğum gününü kutlamak için bu yanşmaalan Kabil'e davet etti. Kralın kuzeyde keyif aldığı oyun daha çok yüzlerce atlının bir hayvan leşini, geleneksel olan keçi değil de dana leşini, kontrol etmek için giriştiği şiddetli bir kavgaydı. Bu versiyon seyirciler için uygun değildi, çünkü ne kurallan vardı ne de oyun alanının sınırlan çizilmişti, ödülleri ya da takımları da yoktu. Hangi binicinin

daha güçlü, hangi atın daha mücadeleci olduğunu göstermek için Tepenin Kralı adlı çocuk oyunu gibi oynanırdı.

Polo oyuncusu kral ve sarayı, daha sofistike bir halk tarafından izlenecek ve zevk alınacak bir spor için uygun kurallar geliştirdi. Kabil Golf Kulübü'nün arazisine yerleştirilen oyun alanı, iki futbol sahası büyüklüğünde, yani yaklaşık 8,36 dönüm olarak belirlenmişti. Bir uçta, doğruluk çemberi olarak bilinen, ayak bileği yüksekliğinde taşlardan oluşan bir halka duruyordu. Siyah, kırmızı ve yeşil renklerden oluşan Afganistan bayrağı karşı uçtaki bir direkte dalgalanıyordu. Oyunun amacı, 54 kiloluk bir leşi doğruluk çemberinde yerden almak, leş eyerin üzerine atılmış halde takipçilerinden daha hızlı dörtnala koşmak, bayrağın etrafından dolaşmak ve leşi doğruluk çemberinin içine bırakarak geri dönmekti. Bu da sayı demekti. Beşer biniciden oluşan iki takım kırbaçlan, atlann toynakları ve dişleriyle leşi kapmak için mücadele eder. Her biri kırk beş dakikalık iki bölümden sonra en çok sayı yapan takım kazanan ilan edilir ve kraldan eyer, dizgin ve diğer prenslik at takımlan da dâhil olmak üzere güzel ödüller alırdı.

Oyuncular ilk başta bu tuhaf kurallan pek iyi anlamadılar. Bir oyun alanına hapsedilmiş olmak onlara garip geliyordu, çünkü kendi bozkırlarında oyun sınırsız bir şekilde yayılıyordu. Bu nedenle kraliyet oyunu sırasında biniciler, kraliyet görevlileri tarafından kralın ve yabana ziyaretçilerin gözünde bu davranışın tehlikesi ve çirkinliği konusunda uyanlmalarına rağmen bariyerleri aşıp seyircilerin arasından geçtiler. Biniciler ayrıca üniforma giymekten, hatta bölgesel eğlencelerini oluşturan serbest atışlarda sık sık kıyasıya mücadele ettikleri diğer binicilerle aynı takımda yer almaktan bile rahatsızlık duyuyorlardı.

Sahası, kural kitabı, kıyafetler ve hatta az sayıdaki kadın seyirci bile Zahir Şah'ın gelenek ve modernliği bir araya ge-

tirmedeki başarısını halkına nasıl göstermeyi umduğunu ortaya koymaktadır. 18. yüzyılda Ahmed Şah Dürrani tarafından işgal edilen tahtta, kendisinden önce çoğu çok kısa süreli olmak üzere 21 hükümdar oturmuştu. Bu da keçi inadı gibi şiddetli ve öngörülemez bir siyasi kültürün habercisiydi. Artık kraliyet tahtı, kırsal kesimdeki şeflerin ve dini liderlerin Afganistan'da hiçbir şeyin değişmemesi yönündeki ısrarlarıyla pek çok şehirli Kabillinin her şeyin değişmesi gerektiği yönündeki istekleri arasında gidip geliyordu. Kral, buzkaşi oyunu gibi gösteriler aracılığıyla ortak bir zemin, eski bir geçmişe sahip, ancak güzelliği ve cesareti herkes tarafından takdir edilebilecek bir Afganistan vizyonu ortaya koyabilmeyi umuyordu.

Afganlar, kuzeydeki Özbekler dışında hiç kimse tarafından oynanmamış olmasına rağmen buzkaşiyi ulusal oyunları olarak adlandırmaya başladılar. Zahir Şah bu oyunu seçti çünkü 7 dil, dini bölünmeler, aşiret kan davaları ve giderek uzlaşmaz hale gelen siyasi yönelimlerle bu ülkeyi sarsan ve hâlâ sarsmakta olan tüm bölünmelere rağmen at sevgisi Afganları birleştirdi. Ne de olsa Afganlar, tarihsel ve coğrafi en geniş anlamıyla, at efendileri olan eski Asvakalardı. Buzkaşi, 20. yüzyılda bu 2000 yıllık geleneği tek başına ifade etmiştir.

20. yüzyıl jeopolitiği Afganistan'ı izole etmiş ve onu bozkırın at yetiştiricileri için tek sığınak haleme getirmişti. Kabil'in bir zamanlar dillere destan olan pazarları artık Buhara, Turfan ya da Lahor'dan gelen at tüccarlarıyla dolup taşmıyordu. İngilizlerin 1919'da attığı bombalar eski kervansarayları yerle bir etmişti. Ticaret yollarının kendisi de yok olmuştu. Ceyhun Nehri boyunca ***Sovyetler, Pamirler*** boyunca Çin Halk Cumhuriyeti ve İndus üzerinde Pakistan, Afganistan'la sınırlarını kapatmıştı. Ülke yüzyıllar boyunca göç eden çobanlar, tüccarlar ya da fatihlerle birlikte Hindukuş'u aşmak için atların geç-

ligi bir yol olarak gelişmişti. Afganistan artık izole edilmiş, medeniyet yoksunu bir bölgeye indirgenmişti.

Sınırların kapatılması pastoralizmin bastırılmasına eşlik etti. Yeni Sovyet cumhuriyetleri Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan kemdi at yetiştiricilerini yerleşik hayata geçmeye teşvik etti. Hayvan sürüleri devlet malı haline geldi ve sadece birkaç çoban onlara göz kulak oldu. Sovyetler, klan çatışmasının olmadığı bir ortamda sürü başına bu kadar çok çobana gerek olmadığına inanıyordu. Diğer eski çobanların yeni, iddialı sulama projelerinde çalışması,ya da nakde dönüştürebilecekleri pamuk gibi mahsuller yetiştirmesi gerekiyordu. Bu da kesime gönderilen atlara duyulan ihtiyacı ortadan kaldırdı. At yetiştiren aileler, daha önce kimsenin bir yere ulaşmak için yaya olarak gitmediği yerlerde atsız yaşamayı öğrenmek zorunda kaldı. Sovyetlerin kolektifleştirme deneyi, genel olarak tarımda olduğu gibi pastoralizm için de kötü sonuç verdi. Kendi ailesinin sürülerini koruyan atlı çobanın dikkatli gözleri olmayınca hayvanlar kaybolmaya başladı. Kurtlar onlan yedi. Sovyet-Amerikan antropolog Anatoly Khazanov, dört kamyonla büyük bir sürüyü göç ettirmeyi başardıkları için ödül alan bir Kazak çalışma grubunu anlatıyor. Khazanov ustabaşma, kolektifleştirmeden önceki günlerde aynı büyüklükteki bir sürünün tek bir atlı ve oğlu tarafından yönetildiğini hatırlatır. Ustabaşı gözünü bile kırpmadan, "Ama o günlerde sürü atlıya aitti," diye cevap verir. Artık hayvanlar herkese ait olduğu ve dolayısıyla kimseye ait olmadığı için, çobanlar da atları et için kesiyorlardı.

Yeterli at olmadan geleneksel göç yollannı takip etmenin zorluğu da kitlesel hayvan kayıplarına yol açtı ve bir ***zuid*** sonrasında yeni sürüleri oluşturacak güç yoktu. Kazakistan'ın toplam hayvan varlığı 1928'de 36 milyonken 1932'de

3 milyona düştü. Sovyet danışmanlar sayesinde Moğolistan da benzer bir deneyim yaşadı. Orta Asya'nın at ırkları Kırgız, Türkmen, Ahal Teke ve Karabayır, hem sayı hem de kalite bakımından dramatik bir düşüş yaşadı ve genel bir ilgisizliğe maruz kaldı. İran'da, İranlı milliyetçiler tarafından kurulan yeni rejim de aynı şekilde, kolektifleştirmeyi dayatmak için değil ama siyasi güçlerini kırmak için at yetiştiricilerini yerleşik hayata zorlamaya çalıştı. Hanlar tutuklandı, at yetiştiridlerinin silahlanna el kondu ve fakir tarım arazileri sürmeleri için aceleyle çoban ailelere tahsis edildi. Sonuçlar Sovyetler Birliği'nin yaşadıklarına benziyordu. Çobanlar yoksullaştı ve İran hayvancılık endüstrisini kaybetti. Türkmenler İran'dan ve Sovyetler Birliği'nden kaçtı; Özbekler ve Kırgızlar Sovyetler Birliği'nden ve Çin'den kaçtı. Afganistan onlara bir sığınak sundu.

Burada bahsedilen ülkeler arasında 1978'deki Komünist devrime kadar kırsal kesimde herhangi bir sosyal mühendislik uygulamayan sadece Afganistan'dır. Sınır vilayetlerinde kralın hükmü çok hafifti. Mülteci Özbekler, atlı arkadaşlarını Kuzey Afganistan bozkırlarına yerleştirilmiş olarak buldular ve burada hoş karşılandılar. Değerli atlarını da yanlannda getirerek, onları yetiştirip eğiterek geçimlerini sağladılar.

Alınlar artık Hint mihraceleri değil de Afganistan'ın yeni gelişen modern ekonomisiyle giderek daha da zenginleşen, ancak iyi atlann daha çok bozkır geleneklerinin değerli bir hatırlatıcısı olarak hizmet ettiği zengin toprak sahipleri, hanlar ve beylerdi. Kuzeydeki en zengin adamlar, kimin en iyi atlan yetiştirebileceğini görmek için yanşıyordu. Bu atlar, 1860'larda Vambery tarafından övülen Türkmen atlanna benziyordu. Boylan 1,83-1,93 metreyi bulan, gerçek devler gibiydiler. Bu atlann fiyatlan 100.000 rupiye (1960'larda yaklaşık 20.000 dolar; 2018'de 100.000 dolara kadar çıktı) kadar

yükseldi. Zengin yetiştiricilerin böyle 100 atının olması nadir görülen bir durum değildi. VVudi'nin efsanevi kan terleyen atlan gibi, Ahal Teke gibi, bu atlar da sevgi dolu bir ailenin çocuklan gibi şımartılırdı. Kendini işine adamış bir ***syce*** yani seyis onları her gün egzersize götürür, beslenmelerine dikkat eder, yorucu antrenmanlardan sonra onlan serinletir ve savaştan sonra sinirlerini yatıştırırdı.

Chapandaz ya da buzkaşi oyuncusu, atlannı bir futbol antrenörünün oyuncularını eğittiği kadar titizlikle ve aynı yöntemlerle eğitirdi. Atlar çalım atmaya, dönmeye, savunmaya ve saldırmaya çalışırdı. Bazen ***chapandaz'lar*** atlannı dörtnala bir çalılığa sokar ve onları ağaçlara saldırmaya zorlar; bir sola, bir sağa döndürerek sadece son saniyede çarpışmadan kaçınırlardı. Atlar yirmi yıla kadar gösteri yapmadan önce yedi yıllık bir hazırlık sürecinden geçerdi. (Bir sporcu olarak, kırk yaşındaki ***chapandaz'ın*** kariyerinin zirvesinde kabul edilmesi de sıradışıydı.) İlkbahar ve yaz boyunca atlar yağlanır ve az binilirdi. Sonbaharda, kaslannı sertleştirmek için sıkı bir diyete ve yüksek kalori yakan, günde dört saatlik bir antrenmana geçtiler. Antrenmandan sonra tamamen soğuyana kadar hiçbir şey yiyip içmiyorlardı. Bu hazırlık, oyunu ***chapan***daz'lanyla aynı yoğunlukta ve kazanma arzusuyla oynayan son derece atletik atlar üretti.

Buzkaşi, Zahir ŞahTn 1973'teki sürgününden, 1979'daki Sovyet işgalinden, 2001'deki Amerikan işgalinden ve 2022'de Taliban'ın dönüşünden sağ çıkmıştır. Atlılann ülkesinde buzkaşi atı, ***arghamak,*** kan terleyen at ve kimi diğer seçkin atlar, geri kalanımızın hayal etmekte zorlandığı bir şekilde insanlarla derinden bağlar kurmaya devam ediyor. Afgan atçılığını yakından deneyimlemeyi bile hayal edebiliriz, ama bunu söylemek yapmaktan daha kolaydır. Eğer bir Batılı size Afganistan'da buzkaşi oynadığını söylüyorsa, büyük ihtimalle

oyunun oynanışını sadece izlemiştir. Kırsal kesimde saha ve doğruluk çemberi olmadığından, oyunu izlemenin tek yolu at sırtında seyirci olarak oyuna katılmaktır. Seyirci ile oyuncu arasındaki fark, leşe ne kadar yaklaştıklarıdır. Fırtınanın gözünde, yaklaşık 450 kiloluk atlar ısırarak ve tekmeleyerek size doğru fırlarken, öfkeli biniciler birbirlerine ve diğer atlara örülmüş deri kamçılarıyla vururlar. Oyunun bu versiyonunda amaç, karkası olan binicinin, karkası yere bırakarak zaferini ilan etmeden önce dörtnala koşarak takipçilerinden kurtulmasıdır. Oyun, biniciler eyerde kaldığı sürece, saatler hatta birkaç gün boyunca devam eder. Yabancılar bu hızlı atlılara ayak uyduramadıkları için yarışmacıların leşle birlikte ufukta kayboluşunu, parlayan toynakların, toz bulutlannın ve şaklayan kamçılann oluşturduğu kasırganın dönerek sınırsız bozkınn özgürlüğünde kayboluşunu izlemek zorunda kalırlar,

Teşekkür

Öncelikle Peter ve Amy Bernstein'a bu projeyi ilk aşamalarından itibaren desteklemeye devam ettikleri için, aynca bunun değerli bir kitap olacağını ilk kez ifade eden Peter Gordon'a ve yazım tarzım için Charles Doughty'ye kanalize olmamı engelleyen Richard Bernstein'a teşekkür etmek isterim. Jamie Greenbaum, Julie Sullivan, Luo Qi, Daniel Potts ve Wheeler Thackston Çince ve Farsça metinler ayrıca tarih konusunda desteklerini esirgemediler. Alexander Morrison, Rusya'nın Orta Asya'daki genişlemesi hakkmdaki görüşlerini paylaştı. Mike Barry bana Afganistan'ın "atlıların ülkesi" anlamına geldiğini hatırlattı. Laerke Recht, Katherine Kanne ve Igor Çeçuşkov Bronz Çağı atlarına; Araz İmamov, Ömer Karabey ve Ayako Kaiho ise bugün bindikleri atlara duydukları heyecanı paylaştılar. Özenli okurlar ve düşünceli eleştirmenler arasmda Joe Kolman, Charles Trueheart, George Foy, Wiley Wood da yer aldı ve kendi projelerinden zaman ayırıp özenli eleştirilerde bulundular. British Library; Lizbon'daki Fundaçâo de Oriente, Boulac (Paris), Bibliothèque nationale de France ve Paris'teki Amerikan Kütüphanesindeki kütüphaneciler, kütüphanecilerin ustalıkla yaptığı şeyi yaptılar; doğru kitapları bulmamıza yardımcı oldular. 2018'de Sincan'a yaptığımız gezi sırasında ***Royal Society of Asian Affairs*** üyeleri de dâhil olmak üzere bilgili yol arkadaşlanm olduğu

için şanslıydım. Bazı yol arkadaşlarım artık yok: Orta Asya'yı birlikte keşfetmeyi umduğum Tang Vakfı'nın kurucusu Roger Covey; Azerbaycan ve Özbekistan'ın yorulmak bilmez gezgini Dernek Wong; en dokunaklısı da ***hayattaki can yoldaşım*** Marguerite Yates...

Ek: Para Üzerine Bir Not

Dünyanın en büyük at pazarlanndan biri olan Hindistan'da, her biri yaklaşık 10 gram (0,35 ons) gelen gümüş rupi yüzyıllarca bir satın alma aracı olarak kullanılmıştır. Alelade bir at için 200 rupi değer biçiliyorsa bunun anlamı;

- 2 kilo (70 ons) gümüş,
- Kitabın yazıldığı dönemin gümüş fiyatları üzerinden 1400 Amerikan doları,
- Eski çağlarda kentli bir işçi ailesinin senelik kazananın iki katının azıcık eksiği (1200 gram gümüş), demekti.

Bugünün Hindistan'ında bir hane halkının satın alma gücünün eşdeğeri açısından düşünülürse, sıradan bir at yaklaşık 5000 Amerikan dolan değerinde olacaktır.

Tang dönemi Çin'inde, at satın almada ipek kullanılırdı. Artık standartlaşmış ipeğin yirmi topuyla alelade bir at satın alınırdı. Ama bir top ipeğin aynca madeni, parasal bir karşılığı da vardı ve o da yaklaşık 20 gram gümüş ediyordu. Dolayısıyla Çin'deki atın değeri;

- 400 gram (14 ons) gümüş,
- Güncel gümüş fiyatlanna çevrildiğinde 276 Amerikan doları,
- Kentli bir işçi ailesinin senelik kazancmın yansından biraz daha fazla (744 gram gümüş), anlamına geliyordu.

Çin'de parasal gelirler Hindistan'dakine kıyasla çok düşüktü, bu sebeple de Çin'de bir at daha ucuz olsa da daha değerliydi. Bugünün Çin'inde bir hanenin satın alma gücüyle alelade bir at 4400 Amerikan doları ederdi.

16. yüzyıl Rusya'sında bir atın fiyatı 20 rubleydi, o dönemde bir ruble 68 gram gümüş içeriyordu. Dolayısıyla;

- 1360 gram (48 ons) gümüş,
- Güncel gümüş fiyatlarıyla 947 Amerikan dolan,
- Kentli bir esnaf ailesinin bir senelik kazana, anlamına geliyordu. Bu da yaklaşık 10.000 ila 12.000 Amerikan dolannın satın alma gücüne eşdeğer olacaktır.

Kaynakça

Ban Gu, ***Food and Money in Ancient China: The Earliest Economic History of China to A.D. 25.*** Çev. Nancy Lee Swann (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1950).

Haider, Najaf. "Prices and Wages in India (1200-1800): Source Material, Historiography and New Directions." Paper presented at Towards a Global History of Prices and Wages, Utrecht, Ağustos 2004 (New Delhi, 2004). Bkz. http:// www.iisg .nl / hpw/papers/haider/pdf . 2004.

Mironov, Boris N. "Wages and Prices in Imperial Russia, 1703-1913." ***Russian Review 69,*** no. 1 (Ocak 2010): 47-72.

Naqvi, Hamida Khatoon. "A Study of Urban Centres and Industries in the Central Provinces of the Mughal Empire Between 1556 and 1803." PhD diss., University of London, School of Oriental and African Studies, 1965. ProQuest Dissertations Publishing; https://doi .org/10 .25501/ SOAS .00033929.

van Leeuwen, Bas, Jieli van Leeuwen-Li, and Reinhard Pirngruber. "The Standard of Living in Ancient Societies: A

Comparison Between the Han Empire, the Roman Empire, and Babylonia/' Working Papers, Utrecht University, Centre for Global Economic History, 0045.2013.

Zaman Çizelgesi

		Batı Bozkın	Alt Kıta	Do)gu Buzkrrı	^!^Zj
MÖ 20.000	*Buzul çağı*	*Equus gallicus* Batı Avrupa civarında gezinir			1,12-1,15 m (11 el) boylarında, daha çok bir antilop gibi, kır (boz) renkli
MÖ 5000	*Neolitik Dönem*	Bozkırda atlar avlanır			
MÖ 2500	*Bronz Çağı*	Atlar evcilleştirilir			Atların don renklen değişir, Y haploid genlerinde azalma
MÖ 1800	*Bronz Çağı*	Atlı savaş arabaları ortaya çakar			1,22-132 m (12-13 el) boyunda atlar
MÖ 1200	*Demir Çağı*	Atlı okçular		Shang Hanedanı atlı savaş arabaları sürer	
MÖ 700	*ilk imparatorluklar*	Medler ve İskitler, Asurlulann hizmetinde	İskitler Kuzeybatı Hindistan'a yerleşir	DogRongZhou Hanedanlıkla savaşır	
MÖ 500	*İlk imparatorluklar*	Pers Kyros, Bah Asya'yı fetheder			1,42 m (14 el) boyunda, ahırda yetiştirme, savaş atlan, binicilik sanah
MO 400	*ilk İmparatorluklar*	Pers imparatorluğu	Maurya imparatorluğu	iskitler Savaşan DevletJer'in içine sızar	
MÖ 200	*İlk İmparatorluklar*			İlk imparator Çin'i birleştirir	
MÖ 100	*ilk Bozkır imparatorluğu*			Han ve Hunlar karşı karşıya	

		Batı Bozkırı Alt Kıta Doğu Bozkırı Atî« "1			
MS 100	İpek Yolu		KuşanJar ticaret imparatorluğunu kurar		I.Mm(16el) boyunda, ÖM[yetiştirme. Y hploid gruplarında azalma (seçimi; eril ırklar)
MS 700	*Büyük Yerleşik İmparatorluklar*	Bağdat halifeleri Batı Asya'nın fi çoğuna hükmeder	Pratihara mparatorluğu Hindistan'a hükmeder	Tang Çin'i GökTürklere hükmeder	Sert eyer metal üzengiler
1000	*Berkir fethi*	Türkler, İran ve Anadolu'ya yerleşir; Selçuk hükümranlığım tesis eder	Gaznelıler, Afganlar Kuzey Hindistan'a hükmeder	Kitanlar Kuzey Çin'e hükmeder, Türkleri batıya doğru sürer	
1200	*Moğol imparatorluğu*	Moğollar İran. Anadolu ve Avrupa'nın doğusunu fetheder	Memlûk sultanları Moğollan geri püskürtür	MogoBar Curçeleri, sonra ^^^ da Songlan ^ ^^^ fetheder	Yhaploid
1368	*Moğol Ardılları*	Moğol ardılı eyaletler yavaş yavaş dağılır		Ming Hanedanlığı Moğollan sürer	
1400	*Moğol Ardılları*	Timur bahda yeni bir Moğol İmparatorluğu kurar ve Altın Orda'yı yok eder	Memlûk sultanlar Timur'a bağlılıklarını bildirir	Ming, Moğol saldırıl annı savuşturur	
1500	*Barut Çağı*	Moskova. Altın Onda pahasına büyüyor	Babürlü İmparatorluğu Semerkant'ı kaybeder; Kabil'i, ardından da Delhi'yi alır		
1600	*Barut Çağı*	Moskova. Kazaklan genişleme programına ortak ediyor	Büyük Babûrlü İmparatorluğu Hindistan'ı fetheder	Moğollarla ittifak kuran Mançu halkı Min^i alaşağı edip yeni bir bozkır imparatorluğu kurar	
1700	Son Bozkır Fatihleri	kanlı Şah Nadir. Rusya, Türkiye ve Orta Asya'ya fetihler düzenler	Şah Nadir, Babürlü İmparatorluğu na ^„„^ „„ ölümcül darbeyi indirir	Qing Hanedanı ça	

		Batı *Dfttkıti*	Ali Kıla	□D|D Baıkın	. . *0« J
1800	*Kolonyal Fetihler*	Rusya,batı bozkırları fetheder	Britanya Krallığı, Hindistan'da Raj rejimini tesis eder	Qing Hanedanı doğu bozkınnı fetheder	Modem at ırklarının orijini; Arap, Ahal-Teke, Karabayrr
1900	*Emperyalizm* Çağı		Rusya ve Britanya, Afganistan konusunda çekişir	Qing yabana donanma gücüne yenik düşer	
1914	*I. Dünya Savaşı*	Rus süvari birlikleri savaşı kazanamaz	Üçüncü İngiliz-Afgan Savaşı'nda süvarilerin savaş meydanlarındaki rolü sona eder	Moğolistan bir Sovyet uydusu haline gelir	
1963	*Günümüz*		Afganistan Kralı, Kabil'de ilk kez Buzkaşi Turnuvası düzenler		

Sözlük!er

Önemli Yerler

Ahal: Türkmenistan'da, Teke Türkmenlerinin ünlü Anal Teke atlarını yetiştirdiği yer.

Aksu: Tarım Havzası'nın "altı şehrinden" biri.

Altay: Batı ve doğu bozkırını ayıran dağ zinciri. Bugünkü Kırgızistan, Kazakistan, Çin sının.

Alh Şehir: Geleneksel olarak Tarım Havzası'nın altı şehri: Kaşgar, Hotan, Yarkand, Kuç, Aksu ve Turfan.

Amu Derya: Yunan coğrafyacıların Oxus'u, bugünkü Ceyhun Nehri. Pamirler'den Aral Denizi'ne akan bir nehir. Bkz. Transoxiana.

Anadolu: Asya'yı Akdeniz dünyasına doğru genişleten yanmada; Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmı pastoralizm için doğal bir yaşam alanıdır.

Anyang: San Nehir yakınlannda bulunan arkeolojik alan.

Aşkabad: Türkmenistan'da bir şehir.

Azerbaycan: Hem Azerbaycan Cumhuriyeti'ni hem de İran'ın aynı adı taşıyan eyaletini içeren tarihi bölge.

Bağdat Abbasi Halifeliği'nin başkenti; İslam öncesi İran da dâhil olmak üzere daha önceki birçok başkent yakınlardadır.

Bahçesaray: Kırım Tatar hanlarının başkenti.

Balasagun: Kırgızistan'da, çeşitli halkların eski bozkır başkenti, Burana Kulesi'nin bulunduğu yer.

Baelh/Belh: Afganistan'ın kuzeyindeki antik kent.

Bamiyan: Hindukuş Vadisi, dev taş Buda'lann bulunduğu yer.

Batı Bozkın: Ukrayna, Güney Rusya ve Batı Kazakistan, Pontik Bozkırı (Karadeniz'in kuzeyi ve Kıpçak Bozkın, Volga; Altaylar'a kadar uzanır).

Bengal: Ganj ve Brahmaputra, burayı özellikle zengin bir eyalet haline getirmiştir; şimdi Hindistan ve Bangladeş arasında bölünmüştür.

Bihar: Bengal'in tarihi eyaleti., şimdi Hindistan Birliği'nde bir eyalet.

Bijapur: Dekkan Sultanlığı, şimdi Kamataka eyaletinde

Buhara: Maveraünnehir şehri, 16. yüzyılda bölgesel başkent olarak Semerkant'ın yerini aldı.

Burana: Balasungun'da kule veya minare.

Büyük Hingan:Moğolistan'ın kuzeyindeki dağ silsilesi.

Cambay: Gucerat, Batı Hindistan'da Modem Khambat.

Celalabad: Afganistan'ın doğusunda Hayber Geçidi'ne giden yol üzerindeki şehir.

Cezire: Modem Türkiye'de, Dicle ve Fırat nehirlerinin yukan kesimleri.

Chang'an: Modem Xi'an; Shaanxi eyaletinde, Qin, Han ve Tang hanedanlarının başkentlerinin bulunduğu yer.

Chengde: Qing yazlık başkenti, o zamanki adıyla Jehol.

Deşt-i Kavin İran'ın merkezindeki tuz çölü olup, dünyanın en büyük yirmi dördüncü çölüdür. Daşt sözcüğü ise çöl anlamına gelir.

Deşt-i Lut: İran'ın merkezinde yer alan tuz çölü, dünyanın en büyük otuz üçüncü çölü.

Datong: Çin Seddi'nin bir parçası olarak büyüyen bir Çin şehri.

Dekkan: Kelimenin tam anlamıyla, Hindistan'm "güneyi", Hindustan ve Bengal'in karşıtı.

Delhi: Memlûk sultanlarının başkenti, Babürlülerin ara sıra başkenti, Raj 191 Tde buraya faşındı.

Dinyeper: Karadeniz'e dökülen nehir; birçok at yetiştiricisine, en son Kazaklara ev sahipliği yapmaktadır.

Doğu Bozkırı: Moğolistan, Çin eyaletlerini içerir: İç Moğolistan, Sincan ve Gansu.

Efrasiyab: Semerkant'ın dışında yer alan, MS 7. yüzyıldan kalma arkeolojik alan.

Fars: Güneybatı İran'da bir vilayet.

Fergana: Tiyanşan ve Pamirler arasındaki vadi, şimdi çoğunlukla Özbekistan'da.

Gansu: Han Çin'inin en batıdaki eyaleti, Hanların batı bölgelerine yaptıkları seferlerin başlangıç noktası.

Gazne: Eski imparatorluk başkenti, Afganistan'ın güneybatısında bir kasaba.

Gilan: İran'da Hazar Denizi kıyısındaki eyalet.

Göktepe: Türkmenistan'da şehir.

Golkonda: Telegana eyaletinde, bugünkü Haydarabad yakınlannda Dekkan Sultanlığı.

Gürgan: İran'ın Türkmenistan sınırındaki eyaleti.

Gujarat: İran ve Basra Körfezi'yle yoğun ticari ilişkileri olan Batı Hindistan eyaleti.

Hajipur: Bihar'da bir at pazan ve hac yeri.

Halçayan: Özbekistan'da arkeolojik sit alanı, Kuşan dönemi.

Hanbalık: Kubilay Han'm Pekin'e verdiği isim.

Hangay Dağları: Orta Moğolistan'daki dağ silsilesi.

Hentiy: Moğolistan'ın kuzeydoğusundaki dağ silsilesi.

Hami: Tanm Havzası'mn altı şehrinden biri.

Harezm: Amu Derya üzerindeki antik kent, modem Hiva.

Haridwar: Ganj'ın Himalayalar'dan çıktığı yer, eskiden önemli bir hayvan pazan, şimdi ise bir hac yeri.

Hastinapur: Mahabharatta'da adı geçen antik yerleşim, “Filler Şehri".

Helmand Nehri: Afganistan'ın güneyindeki nehir.

Herat: Batı Afganistan'da geleneksel olarak önemli bir canlı hayvan pazarı olan şehir.

Hindukuş: Afganistan'a hâkim olan dağ zinciri.

Hindustan: Geleneksel olarak Kuzey Hindistan'ı ifade eder.

Hiva: Amu Derya üzerindeki antik şehir, antik Harezm.

Horasan: "Yükselen Güneşin Ülkesi"; hem Batı Afganistan'ı hem de sınırdaki İran eyaletini ifade eder.

Hotan: Tarım Havzası'nın altı şehrinden biri.

Hürmüz: Basra Körfezi'ndeki ada, Önemli ticaret merkezi.

Irak: Hem modern Irak devletini hem de bir zamanlar “Pers IrakT" olarak bilinen güneybatı İran'ı ve İran Kürdistan'ını ifade eder.

Issık Göl: Kırgızistan'daki göl.

İli Nehri: Sibirya'da nehir.

İndraprastha: Mahabharatta'da bahsedilen, modern Delhi yakınlarındaki antik yerleşim.

İç Asya: Tipik olarak Batı Çin, Moğolistan, Tibet, yani Altaylar'ın doğusundaki bozkır topraklarını ifade eder; bkz. Doğu Bozkın

Jaxartes: Siri Derya, çoğunlukla Özbekistan'dan akan bir nehir.

Jehol: Qing Hanedanlığının yazlık başkenti, Pekin'in yüz nül kuzeyinde, modern Chengde.

Jodhpur: Rajasthan'da bir şehir, bir Maharajah'ın merkezi, Marwan atma ev sahipliği yapıyor.

Kabilistan: Kabil'in tarihi bölgesi, Hindukuş.

Karakum: Türkmenistan'daki çöl.

Karakurum: Moğolların başkenti.

Karam ***Kum:*** İran ile Ceyhun Nehri arasmdaki Karakum Çölü.

Kaşgar: Tarım Havzası'nın altı şehrinden biri

Kathiavar: Gucerat'ın bir yanmadası ve bir at ırkına ev sahipliği yapıyor.

Kazan: Yukarı Volga Nehri üzerinde, resmî olarak bir Tatar kalesi olan şehir.

Keşmir: Alt kıtanın en kuzeyinde, tarihsel olarak İç Asya ve Çin'e giden önemli bir ticaret yolu olan bölge.

Kirmanşah: Batı İran'da şehir.

Konstantinopolis: Doğu Roma İmparatorluğu'nun ve daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti, günümüzde İstanbul.

Khujarao: Orta Hindistan'da Pratihara Hanedanı tarafından inşa edilen tapınak.

Kijv: Gök Türkler tarafından kurulan şehir; Ruslann eski başkenti Kiev.

Konya: Batı Anadolu'da, Anadolu Selçuklularının başkenti olan şehir.

Kopet ***Dağlan:*** İran ve Türkmenistan arasındaki dağ silsilesi.

Kunlun: Tibet'i Tarım Havzası'ndan ayıran "Bulut" Dağlan.

Kızıl ***Kum:*** Ceyhun ve Seyhan Nehirleri arasındaki "Kızıl Kumlar" Çölü.

Ladakh: Sih İmparatorluğu'nun bir parçası olan Himalaya krallığı.

Lahor Pencap'ın kültürel ve ekonomik başkenti.

Lakhi Ormanı: Pencap'ta bir zamanlar at yetiştiriciliği ile ünlü çalılık bölge.

Luoyang: Çin'in San Nehir üzerindeki dört antik başkentinden biri.

Madhya Pradesh: Orta Hindistan'da bir eyalet.

Maharashtra: Hindistan'ıń batısında, Marathalann anavatanı olan bir eyalet.

Meymene: Kuzey Afganistan'da şehir.

Mançurya: Çin'in kuzeydoğusundaki ormanlık, tepelik bölge.
Malazgirt: Doğu Anadolu'da bir yer.
Manvar: Rajasthan'da atlarıyla ünlü bir bölge; Jodhpur olarak da adlandınlır.
Megiddo: İncil'de "Armageddon" olarak geçen savaşın yapıldığı yer.
Merv: Amu Derya üzerindeki antik kent.
Mughan: Azerbaycan'da zengin otlaklar.
Mulan: Qing İmparatorluğu'nun av parkı, Jehol yakınlarında, modern Chengde.
Multan: Pencap'taki önemli at ticareti merkezi, Ahmed Şah'ın klanının merkezi.
Murgap: Afganistan'ın kuzeyindeki nehir.
Maisur: Hindistan'ın güneyinde, bugünkü Karnataka eyaletinde bulunan sultanlık.
Orkhon: Moğolistan'da nehir.
Orta Asya: Genellikle Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan Afganistan, Kırgızistan, Tacikistan.
Otrar Özbekistan'da şehir.
Oxus Nehri: Bkz. Amu Derya
Pamir Dağları: Tanm Havzası'nı Hint alt kıtasından ayıran bir dağ sırası.
Panipat Delhi'nin doğusund aki bölge.
Pazınk: Ural Dağlan'nda 2 ila 4. yüzyıldan kalma bir arkeolojik alan.
Pencap: İndus'a dökülen beş nehir, bugün Hindistan ve Pakistan arasmda bölünmüş olan bu bölgeyi tanımlamaktadır.
Pusa: Eskiden Himalayalar'ın eteklerindeki İngiliz at yetiştirme çiftliğinin bulunduğu yer, daha sonra bir tarımsal bilimsel araştırma merkezi.
Pushkar Rajasthan'ın çoğunl ukla kurak bölgesinde, eskiden önemli bir hayvan pazan olan, şimdi ise bir hac yeri olan bir göl.

Puszta: Orta Macaristan'da bozkır.

Qinhai Platosu: Bugünkü Tibet Özerk Bölgesi ile Sechuan eyaleti arasında, yak çobanlığı yapılan ***geniş*** bir yayla bölgesi.

Racastan: Orta Hindistan'da Rajputlann anavatanı olan bir eyalet.

Registan: Afganistan'ın güneydoğusundaki çöl.

Saray: Altın Orda hanlannın başkenti, aşağı Volga üzerinde, Timur tarafından yıkıldı ve yerine modem Astrahan kuruldu.

Sarı Nehir: Çince'de Huang He, tarımsal Çin ile pastoralist İç Asya arasında tarihi bir sınır.

Sayan: Moğolistan'daki dağlar.

Semerkant: Timur'un başkenti Maveraünnehir'in antik kenti, şimdi Özbekistan'da.

Shengdu: Kubilay Han'ın Marco Polo tarafından Xanadu olarak adlandırılan yazlık başkenti.

Sindh: Adım içinden geçen Sindh/Indus Nehri'nden alan eyalet, modem Pakistan.

Sintaşta: Ural Dağlan'nın hemen güneyinde MÖ 2. binyıldan kalma bir arkeolojik alan.

Sirkeci: İstanbul'un ana tren istasyonu, Bizans polo sahası.

Sistan: Doğu İran, Pakistan sının, antik Sakastan, îskitlerin ülkesi.

Solutre: Fransa'nm Saoñe et Loire bölgesinde arkeolojik sit al am.

Somnath: Gazneli Sultan Mahmud tarafından hâzinesine göz dikilen Gucerat'taki bir tapmak.

Sir-i ***Derya:*** Yunan coğrafyacıların Jaxartes'i, Seyhan Nehri, Tiyanşan Dağlan'ndan Aral Denizi'ne akan bir nehir.

Taklamakan: Tarım Havzası'ndaki çöl bölgesi.

Tarım Havzası: Tiyanşan ve Pamir Sıradağlan arasmdaki çöküntü, Altı Şahr ve Taklamakan Çölü'nün bulunduğu yer.

Thar Çölü: Modern Rajasthan eyaletinin büyük bölümünü kaplayan bir çöl.

Tianshan: Xingjian eyaletinde. Tarım Havzası'nı Zhungaria'dan ayıran dağ silsilesi.

Topkapı: İstanbul'daki Osmanlı sultan sarayı.

Torugart: Kırgızistan ve Çin arasındaki Altay dağ geçidi.

Transoxiana/Maveraünnehir: Ceyhun ya da Amu Derya nehrinin ötesindeki topraklar, bugünkü Özbekistan.

Tuna Nehri: Avrupa'nın en uzun nehri. Hunlar, Avarlar, Macarlar, Kıpçaklar ve Moğollar da dâhil olmak üzere bozkır uluslarının Avrupa'ya girmesi için uzun süre bir yol gören görmüştür.

Turfan: Tanm Havzası'nın altı şehrinden biri.

Ulan Batun Moğolistan'ın modern başkenti.

Urgenç: Özbekistan'da şehir, nüfus merkezi olarak Hiva'nın yerini aldı.

Xi'An: Chang'an'm modern adı.

Yanyou: Pekin için eski bir isim.

Yarkand: Tarım Havzası'nın altı şehrinden biri.

Yeni Hisar: Tanm Havzası'nın altı şehrinden biri.

Yuhuangmiao: Pekin yalanlarındaki arkeolojik alan, Savaşan Devletler Dönemi.

Yumen: Yeşim Kapısı, Gansu eyaletindeki Han sınır savunmasının bir parçası.

Zabulistan: İran'ın antik bölgesi, modem Afganistan'da Gazne'nin yeri.

Zagros: İran'ın güneybatısındaki dağ silsilesi.

Zerefşan: Pamirler'den Semerkant ve Buhara'ya akan nehir; eskiden Oxus'un bir kolu.

Zhongdu: Pekin'in eski adı, "Merkezi Başkent".

Metinde Bahsi Geçen Kişiler

İsim	Tanımı	Tarihler	Bilinen Diğer Adı
Abaoji	İlk Kitan imparatoru	MS 916-26	A poa chi, Taizu of Liao
Efrasiyab	*Şehnme'nin* efsanevi Turan kralı		
Afşarlar	Kuzeydoğu İran'daki Türkmen halkı, Şah Nadir de bu halktandır		
Aguda	İlk Cürçen imparatoru	1115-23	A ku ta, Jin Taizu
Ahmed Şah	Afganistan'ın ilk kralı	1747-77	Ahmed Baba, Durr-e Dürrani
Akbar/Ekber	3. Babürlü imparatoru	1556-1605	
Alanlar	6. yüzyıl İskit soyundan gelenler		
Alaaddin	Anadolu şehri Konya'daki 13. yüzyıl Selçuk hükümdarı		Keykubat
Alaaddin Harezm Şah	Harezm'in 6. Kıpçak Memlûk hükümdarı. Cengiz Han'ı, İran'ı işgale kışkırtmasıyla ünlüdür	1200-20	
Alp Arslan	Selçuklann İran'daki 2. sultanı	1063-72	

İsim	Tanımı	Tarihler	Bilinen Diğer Adı
Emanullah	Afganistan kralı	1919-29	
An Lushan	Tang Hanedanlığını yıkan Xuanzong'a karşı isyanın lideri	MS 703-57	
Ank Böke Han	Moğolların kısa süreliğine 6. yüce hanı	1259-66	
Aşkenaz	İskitlerin Incil'deki İbranice karşılığı		
As vaghosa	Hint şair	MS 1. yüzyıl	
Atkinson, Thomas	İngiliz kâşif, ressam	1799-1861	
Evrengzib	6. ve son büyük. Babürlü	1658-1707	Alemgir
Avarlar	Avrupa'yı işgal eden ve Şarlman ile çarpışan bozkır atlıları	MS 8. yüzyıl	
Babür	İlk Babürlü imparatoru	1526-30	
Bahtiyariler	Zagros Dağlan'run İranlı çobanlan		
Bahtiyar Khalji, Muhammed	Bengal'in 13. yüzyıl fatihi	1203-06	Khilji
sancaktarlar	Mançu süvari birlikleri		
Begil	Dede Korkut hikâyelerinden bir halkada adı geçen efsanevi kahraman		
Bole	Efsanevi Çin ab uzmanı	MÖ 7. yüzyıl	Sun Yan
Börçiginler	Cengiz Han'ın klanı		

İsim	Tanımı	Tarihler	Bilinen Diğer Adı
Bulgarlar	**Volga'dan Tuna boylanna göç eden bir Türk halkı**	**MS 7. yüzyıl**	
Burnes, Alexander	**İngiliz kâşif, diplomat**	**1805-1841**	
Castiglione, Giuseppe	**Cizvit, Qing imparatorlarının saray ressamı**	**1688-1766**	
Büyük Katerina	**Rus imparatoriçesi**	**1762-1796**	
Gök(sel) Türkler	**Tang'ın çağdaşları olan, 6. yüzyılda bozkır hükümdarlarından oluşan bir hanedan**		**Mavi ya da Gök Türkler**
Çandragupta	**Mauryalann ilk imparatoru**	MÖ 324-295	
Kazaklar	**Serbest yağmaa atlılar, daha sonralan Rus ordusunda görev alan düzensiz süvari birlikleri**		
Kırım Tatarları	**Altın Orda soyundan gelen son devlet**	**1441-1783**	
Kyros	**I. Pers Krallar Kralı**	**MÖ559-30**	
Dede Korkut	**Efsanevi Türk hikâyecisi**		
Di Rong	**Çin'in kuzeybatısında at yetiştiren bir halk**	**Möl. binyılın ikinci yansı**	
Du Fu	**Tang Hanedanlığı şairi**	**MS 712-770**	
Dürrani	**Ahmed Şah tarafından kurulan hanedanlık**	**1747-1863**	

İsim	Tanımı	Tarihler	Bilinen Diğer Adı
Ersari	Türkmenlerin bir kolu		
Finiz Cenk	Babürlü generali	1649-1710	Feyruz Cang
Gaekwad	Gucerat'taki Baroda'nın Maratha mihraceleri	1721-1949	
Gagavuz	Romanya, Moldova ve Ukrayna'da yaşayan modern bir Kıpçak halkı		
Cengiz Han	I. Moğol yüce hanı	1206-27	CingizHan, Timuçin
Cengizid/ Cengizoğullan	Cengiz Han'ın soyundan gelenler		
Ghilzai	Peştun halkından biri		
Giray, Sultan Kılıç	Rus İmparatorluğu süvarilerinde uzman, Kırım hanlarının soyundan gelir.	1880-1947	
Guangwu	Doğu Han'ın ikinci imparatoru	MS 25-57	
Habibullah	Afganistan hükümdarı	1901-19	
Han VVudi	Han'ın "Savaş İmparatoru"	MÖ 141-87	Wu ti, İmparator Wu
Herodotos	Yunan tarihçi	MS 484-425	
Holkar	Bugünkü Madhya Pradeş eyaletinde bulunan Indore'nin Maratha mihraceleri	1732-1950	

kim	Tanımı	Tarihler	Bilinen Diğer Adı
Hu	**Batı bölgelerindeki çobanlara verilen Çince isim**		
Hülagu Han	**Cengiz Han'ın torunu, 1256-65 İran ve Ortadoğu fatihi**		
Hümayun	**II. Babürlü İmparatoru 1530-40 ve 1555-56**		**Homayun**
Hunlar	**At yetiştiren eski bir halk**		**Xiongnu, Hsiung-nu**
İbn-ül Esir	**Moğol istilaları alanında uzman Arap tarihçi,** *Al-Kamil fi cıl-tahkh* **(Eksiksiz Tarih) kitabının yazarı**	**1160-1233**	
İbn Batuta	**Faslı hukukçu, gezgin**	**1304-69**	
Korkunç İvan	**Rusya'nın 1. çarı**	**1547-84**	**IV. İvan**
Cihangir	**IV. Babürlü imparatoru**	**1605-27**	**Salim, Selim**
J al ay ir, Celayirler	**Azerbaycan'da yerleşik kökeni Mogollara uzanan bir halk, daha sonraları Türk-Moğol grubu**		
Cemşid	**Avesta ve** *Şehname'de* **adı geçen efsanevi İran kralı**		
Jin	**Kuzey Çin'deki Cürçen imparatorlarının hanedanlık adı**	**1115-1234**	

İsim	Tanımı	Tarihler	Bilinen Diğer Adı
Jochi Han	**Cengiz Han'ın en büyük oğlu. Batı Bozkırı fatihi**	**1182-1227**	
Curçenler	**Kuzeydoğu Çin'de at yetiştiren bir halk**		
Kalidasa	**Hint şair,** *Raghuvaınsa'nın* **yazarı**	**MS 4 ila 5. yüzyıllar**	
Kalmuklar	**Volga'da 17. yüzyılda kurulan Oyrat/Moğol kökenli at yetiştiricisi halk**		**Torgutlar/ Turgutlar**
Kanişka	**Kuşan krallarının en büyüğü**	**MS1OO7-15O?**	
Kanthaka	**Tarihte Buda olarak bilinen Prens Sidarta Gautama'nın atı**		
Kaşgarlı Mahmud	**Tarihte Türklere ilişkin en eski eserlerden birinin yazan olan bilgin**		
Kautilya	**Çandragupta bakanı**	**MÖ 375-283**	**Çanakya**
Kazaklar	**Altın Orda'nın 17 ve 18. yüzyıllarda kendi hanlıklannı kuran bir kolu**		
Keraitler	**Cengiz Han zamanında Moğolistan'da yaşayan bir halk**		
Khalji	**Bengal'de kurulmuş bir Türk-Afgan hanedanı**	**1290-1320**	

İsim	Tanımı	Tarihler	Bilinen Diğer Adı
Hazarlar	**Volga üzerinde kurulmuş, 6. yüzyıla ait bir Türk ulusu**		
Ki tanlar	**Moğolistan'ın at yetiştiren bir balkı, Liao Hanedanlığı'nın kurucuları**		
el-Kuttali, Hizam	**Abbasi at uzmanı**	**MS 9. yüzyıl**	
Kikkuli	**Savaş arabası at eğitmeni**	**MÖ 1400**	
Kıpçak	Türklerin Batı **Bozkırlan'nda ve Doğu Avrupa'da kurulmuş bir kolu**		
Kubilay Han	**Moğolların 5. büyük imparatoru, İlk Yu an imparatoru**	**1264-94**	**Qublai**
Kuşanlar	**MS 1. yüzyılda Kuzey Hindistan ve Orta Asya hükümdarları; Yüe-çiTerin torunları, Afganlann atalan**		
Kırgızlar	**Eski bir Türk halkı; bu isim 19. yüzyıldaki Kazaklara ve modem Kırgızistan halkına atıfta bulunur**		

İsim	Tanımı	Tarihler	Bilinen Diğer Adı
Li Guangli	Han Hanedanlığının MÖ 104 yılında Tarım Havzası'na düzenlediği seferin lideri	MÖ 88'de Ölür	
Liao	Kuzey Çin'de Kitanlann kurduğu bir hanedanlık	916-1125	
Lodi	Kuzey Hindistan'daki bir Afgan at tüccarları hanedanlığı, Babür tarafından çökertilmiştir	1451-1526	
Ma Yuan	Han generali	MÖ 14-MS 49	Wen Yuan
Mahbub Ali	Kipling'in *Kim* adlı eserindeki hayali Pathan at satıcısı	1880 civan	
Mahmud	Gaznelilerin ilk sultanı; modem Afganistan ve Pakistan'ın çoğuna hükmetmiştir	998-1030	
Memlûkler	Müslüman dünyasında seçkin askerler olarak eğitilen, köleleştirilmiş bozkır atlıları		
Mançular	Mançurya sakinleri, daha önce Curçenler olarak bilinirlerdi		
Marathalar	Batı Hindistan'da yaşayan bir halk, Hindistan'ın büyük bölümünde Babürlülerin halefleri		

İsim	Tanımı	Tarihler	Bilinen Diğer Adı
Mas'ud Beg, Mesud Bey	Maveraünnehir'in Moğol valisi	MS 13. yüzyıl	
Maurya	Çandragupta tarafından Kautilya'nın yanı sıra Pers ve İskit paralı askerlerinin yardımıyla kurulan, erken dönem Hint imparatorluğu	MÖ 332-184	
Mikhail Fyodoroviç	Rusya'nın ilk Roman çan	1613-45	Michael
Mitanni	Yukarı Dicle ve Fırat'ta yaşayan savaş arabası ortalan savaşçısı bir halk	MÖ 2. binyıl	
Mitra	Hem İran Avesta'sında hem de Hint Rig Veda'sında adı geçen tanrı		
Modun	Hunlann ilk çanyusu	MÖ 209-174	Motun
Möngke Han	Moğolların dördüncü yüce kağanı	1251-59	
Moğollar	Aslen Cengiz Han'ın halkı; terim artık Moğolca konuşan insanlar için geçerlidir		
Moorcroft, William	İngiliz kâşif, at uzmanı	1767-1825	
Muravyev, N. N.	Rus diplomat ve kâşif	1794-1866	Muraviev-Karsky
el-Mutanabbi	Arap şair ve maceracı	MS 915-965	

İsim	Tanımı	Tarihler	Bilinen Diğer Adı
Nadir Şah	İranlı savaş lideri, kısa süreli şah	1736-47	
Naymanlar	Cengiz Han zamanında Moğolistan'da yaşayan, Türkçe konuşan bir halk		
Nogaylar	Altın Orda'nın Moskova ile yakın ilişki içinde olan bir kolu		
Nurhaci	Mançu devletinin kurucusu, Cürçen hanı	1616-26	
ögeday Han	Moğollann ikinci yüce kağanı	1229-41	
Oyratlar	En batıdaki Mogollar	17 ve 18. yüzyıllar	Jungarla^ Zhungarlaı Dzungarlar Eleuthlar
Osetler	Kuzey Kafkasya'da yaşayan İskitlerin ve Alanların günümüzdeki torunlan		
Paş tunlar/ Peştunlar	Afganistan ve Pakistan'ın Hayber-Pahtunhva eyaletinin baskın etnik grubu		
Patanlar	Peştunlar için Hintçe ve Urduca eşanlamlı kelimeler		
(Büyük) Petro	I. Rus imparatoru	1682-1725	
Polo, Marco	Venedikli tacir, gezgin	1254-1324	

isim	Tanımı	Tarihler	Bilinen Diğer Adı
Pratihara	**Erken i-iint Hanedanlığı**		
Pugachev, Yemelyan	**Büyük Katerina'ya karşı çıkan bir isyanın Kazak lideri**	**1742-1775**	
Qajars	**Hanları İran'ın son bozkır hükümdarlan olan bir Türkmen aşireti**	**1799-1923**	
Qianlong	**Beşinci ve en büyük Qing imparatoru**	**1735-96**	
Q*ng	**Çin'in Mançu imparatorlarının hanedan adı**	**1636-1912**	**Ch'ing**
Raghu	**Efsanevi Hint kralı**		
Rajput	**Orta Hindistan'da at yetiştiren savaşçı bir halk**		
Rak$	*Şehname'nin* **kahramanı Rüstem'in efsanevi atı**		
Ranjit Singh	**Sih imparatoru; Pencap, Keşmir ve bugün Pakistan'm Hayber Pakhtunkhwa eyaleti olan bölgeyi yönetti**	**1801-39**	
Ra^idüddin	**Cengiz Han dönemi tarihi kayıtlarını i çeren** *Câmiu't-Tevârîh'in* **yazan**	**1247-1318**	
Razin, Stenka	**Romanovlara karşı bir isyanın Kazak lideri**	**1630-71**	

İsim	Tanımı	Tarihler	Bilinen Diğer Adı
IV. Romen Diyojen	Roma imparatoru	1068-72	
Rong	Batı bölgesinin at yetiştiren halkları için Çince bir takma ad		
Rubruck, William de	Mogollara giden Fransisken elçisi	etk. 1248-55	
Rus	Bugünkü Belarus, Ukrayna ve Moldova'da bir devlet kuran Slav ve İskandinavlann bir kombinasyonu	MS 9 ila 13. yüzyıllar	
Rüstem	Şe/mame'nin İranlı efsanevi kahramanı		
Safeviler	Timur İmparatorlugu'nun çöküşünden sonra İran'ı yeniden birleştiren hanedan	1501-1736	
Saka	İskitlerin İran ve Hint dillerindeki karşılığı		
Sancar	İran Selçuklularının dokuzuncu sultanı	1097-1118	Ahmed Sanear
Scindia	Modem Madhya Pradeş'te bulunan Gwalior'un Maratha mihraceleri	1731-1948	Shinde
Scudra	İskitlerin son adı		

İsim	Tanımı	Tarihler	Bilinen Diğer Adı
Scythian	Bunların gelişine kadar Batı Bozkırlarına hâkim olan at yetiştiricisi halk için kullanılan Yunanca takma ad		
Sei	İşkillerin Çince eski adı		
Selçuklar	İran, Irak ve Anadolu'yu yöneten bir Türk aşireti	1037-1194	
Sengge Rinchen	İkinci ?\fyon Savaş ı'nda sancakbeyi general	1811-1865	
Sennacherib	Asur kralı	MÖ 705-681	
Şah Abbas	İran'ın beşinci Safcvi Şahı	1588-1629	
Şah Cihan	V. Babürlü İmparatoru	1628-58	
Şah Tahmasp	İran'ın ikinci Safevi Şahı	1524-76	
Şahin Giray	Kırım'ın son Tatar hanı	1777-83	
Shang/Şang	Birinci tarihi Çin Hanedanı	MÖ 1600-1045	
Şçerbatov/ Şerbatov, Nikolai Borisoviç	Rus prensi, siyasi figür ve at yetiştiricisi	1868-3943	
Shi Huangdi	Kısa ömürlü Qin Hanedanı'run birinci Çin imparatoru	MÖ 221-10	Zhao Zheng
Shivaji Bhonsle	Maratha İmparatorluğu'nun kurucusu	1674-80	

İsim	Tanımı	Tarihler	Bilinen Diğer Adı
Sigynnae	**Bulgaristan'da yerleşik eski İskit halkı, Herodotos da bahseder**		
Sima Qian	**Han Hanedanı tarihçisi,** *Shiji'nin* **("Tarihi Kayıtlar") yazarı**	**MÖ 145-86**	**Seema Chien**
Siyavuş	**İranlı efsanevi kahraman**		
Skobelev, Mikhail	**Rus general, Türkmenistan fatihi**	**1843-82**	
Strabon	**1. yüzyıl Yunan coğrafyacısı**	**MÖ 64-MS 24**	
Suldus/Süldüs	**Cengiz Han zamanında Moğolistan'da yaşayan bir halk**		
Taizong	**İkinci Tang İmparatoru**	**MS 626-49**	**T'ai tsung**
Tacikler	**Tarihsel olarak Maveraünnehir'de yerleşik Farsça konuşanlara atıfta bulunur**		
Tatarlar	**Aslen Moğolistan'ın Türkçe konuşan halkı**		
Teke	**Türkmen halkının bir kolu**		
Tianzuo	**Son Kitan imparatoru**	**1101-25**	**Tıen tsuo**
Tipu Sultan	**Güney Hindistan'da Maisur sultanı; İngiliz düşmanı**	**1782-91**	**Tıpoo, Tipo**

İsim	Tanımı	Tarihler	Bilinen Diğer Adı
To khananlar	**Eski Orta Asya'nın esrarengiz, yerleşik bir ulusu**		
Tomris	**İskit Kraliçesi, Herodotos da bahseder**	**MÖ 6. yüzyıl**	
Tughlugh Asia, Tuğluk Asya	**Türk ya da Tokhar**	**1320-25**	
Turanlılar	*Şehname'de* **İç Asya halklarına verilen isim, Türk ya da Tokhar**		
Türkmen	**Bir Türk halkı; 10 ve 11. yüzyıllarda Maveraünnehir, İran, Irak ve Anadolu'ya yerleştiler**		
Uygurlar	**Tanm Havzası'nın eski bir yerleşik Türk halkı; Çin'in Sincan eyaletinde Türkçe konuşanlann modern adı**		
özbekler	**Altın Orda'nın 16. yüzyılda Maveraünnehir'i fetheden bir kolu**		
Vâmbery, Arminius	**Macar kâşif ve dilbilimci**	**1832-1913**	
Vorontsov-Daşkov, Illarion tvanoviç	**Rus imparatorluk süvari generali, imparatorluk harasının başı**	**1837-1916**	

İsim	Tanımı	Tarihler	Bilinen Diğer Adı
VVuling of Zhao	Zhao devletinin bir hükümdan, Zhou'nun nominal vasallan	MÖ 325-299	
Xenophon, Ksenofon	Atinah general	MÖ 430-354	
Xuanzong	7. Tang İmparatoru	MS 713-56	Hsuen tsu
Yakup Bey	Qing Hanedanı'na karşı başlatılan bir Türk isyanının lideri	1865-77	
Yama	Avesta'da Cemşid'e karşılık gelen Rig Veda'nın bir tanrısı		
Yomut	Türkmen halkının bir kolu		
Yongle	Ming Hanedanhğı'nın en büyük imparatoru	1402-24	Yung Lo
Yüe^i	Çin sınırından Afganistan'a göç eden İskit halkı; bkz. Kuşanlar		
Zahir Şah	Afganistan'ın son kralı	1933-73	
Zimri-Lin	Eski bir Mezopotamya eyaleti olan Man Kralı	MÖ 1775-61	

Metinde Geçen Yat ancı Terimler

Terim	Kaynak Dil	Açıklama
arghamak	Türkçe	üstün at
Arthashastra	Sanskrit	MÖ 3. yüzyıl yöneticileri için el kitabı, Çanakya'ya atfedilir
asp	Farsça	**at**
assa	Hititçe	at, Hint-Aryan Aspa'dan
assussani	Hititçe	at efendisi
aśva	Sanskrit	**at**
Aśvaka	Sanskrit	"At efendisi", Afgan etnoniminin olası kökeni
Avesta		Zerdüşt kutsal metinlerinin en eski bölümü
ayraq, kumis. kımız	Moğolca / Türkçe	fermente edilmiş kısrak sütü
Babümame	Farsça	İmparator Babür'ün hatırata
battue	Fransızca	kuşatma avı, sürek avı
bottines	Fransızca	kısa botlar, potin
buzkaşi	Farsça	"Keçi Sürükleme", Afganistan milli oyunu
Çabuk süvar	Türkçe/Farsça	sert/hızlı süvari
çanyu	Hunca	ilk Hun imparatorluğunun Şefinin ünvanı
çapandaz	Farsça	buzkaşi oyuncusu
dağ/dagh	Türkçe	dağ
Dasara	Sanskrit	Hindistan'da bir sonbahar festivali
daşt/deşt	Farsça	Çöl
durbar	Farsça	(kraliyet) sarayı ve törenleri
Equus	Latince	**at**

Terim	Kaynak Dil	Açıklama
Equus gallicus	Latince	Pleistosen çağında Batı Avrupa'da yaşamış küçük bir at
fei	Çince	uçan küheylan
fidalgos	Portekizce	Portekizce *hidalgos*, "beyefendiler"
guilloche	Fransızca	metal oymada kullanılan bir teknik
İrani diller		İskitçe, Osetçe ve Peştuca gibi dilleri içerir
J>n	Çince	altın; Cürçen Hanedanı'nın adı
Kamboja	Sanskritçe	Başlangıçta İran'a, daha sonra Kamboçya'ya atıfta bulunur
Karabair/ Karabayır	Türkçe	Buhara'dan bir Özbek atı cinsi
Kazaklık	Türkçe	"Dönen Kazak," haydutluk
Kazaklar	Türkçe	aslen "haydutlar", Kazaklar
kağan	Türkçe	yüce kağan; qa'an, qağan olarak da yazılır
khane bedûş	Farsça	"evi sırtında", bir göçebe
kökbörü, kökpar	Türkçe	buzkaşiye benzer bir bozkır sporu
Kuçi	Farsça	"gezip dolaşan kişi", bir göçebe
kumis, ayraq	Türkçe / Moğolca	fermente kısrak sütü
li	Çince	bir mesafe ölçüsü; yaklaşık bir milin üçte bir*

• Yaklaşık 530 metre-ç.n.

Terim	Kaynak Dil	Açıklama
Lipizzanc	Almanca	İberya kökenli, Habsburglar tarafından tercih edilen bir at cinsi
mörin	Moğolca	iğdiŞ
nawab	Farsça / Arapça	Hindistan'da kullanılan bir prenslik unvanı
nerge	Moğolca	kuşatma avı, sürek avı, battue
nişan	Farsça	hayvan markası; bkz. tamgha
noker	Moğolca	han maiyetinin bir üyesi
onager	İngilizce	yabani eşek
ordu	Moğolca	sürü, ordu, kamp, saray
OVOO	Moğolca	yığıntı; genellikle at kafataslan ve dua amaçlı Çaputlann bağlandığı bir tapmak
Powindalar	Farsça / Peştuca	uzun mesafe tüccarları
Przewalski	Lehçe	19. yüzyılda Rus hizmetindeki Polonyalı bir subayın adını taşıyan yabani veya vahşi bir at cinsi
qurchis	Moğolca	hanın kişisel muhafızlan
ratha	Sanskrit	tekerlek, savaş arabası, Hint satrancında kale
riyasat	Arapça	atçılık, hükümet
saksa ul		develerin sevdiği dikenli bir çalı veya küçük ağaç
şabrak	Türkçe	büyük eyer battaniyesi
Shiji	Çince	"Tarihi Kayıtlar," Sima Qian'in çalışması
siyaset	Arapça	atçılık, siyaset

Terim	Kaynak Dil	Açıklama
synsy	**Türkçe**	**at uzmanı**
szlachta	**Lehçe**	**Polonya soylulan**
tamgha	**Türkçe**	**atlar için bir damga; buna bağlı olarak, bir klan veya han için hanedan sembolü**
tianma	**Çince**	**cennet atlan**
toy	**Türkçe, Moğolca**	**at yarışı, festival**
Turki	**Türkçe / FarsÇa**	**Orta Asya'nın atlarının yanı sıra dilini de ifade eder**
vezir, vizier	**Arapça / Farsça**	**vezir, başbakan**
xiangtna	**Çi°ce**	**at fizyognomisi**
yabgu	**Iskitçc**	**Yüe-çi ve Göktürkler arasında** kullanılan bir prenslik unvanı
yabusame	**Japonca**	**atlı okçuluk**
zuid	**Moğolca**	**don, kıtlık; zud ve dzud olarak da yazılır**

Notlar

Önsöz

s. 14 Sırf Londra'da 1870'lerde: Jürgen Osterhammel, *The Transformation of the World: A Global History of the Nineteenth Century* **(Princeton, NJ: Princeton University' Press, 2014), 303.**

s. 15 sadece birkaç nesil içinde: Andrew Curry, "Horse Nations," *Science* **379, no. 6639 (2023): 1288-93.**

s. 16 "devlet çöküşe sürüklenir": Tang Shu, 36 3718d, Edward H. Schafer, *The Golden Peaches of Samarkand: A Study ofT'ang Exotics* **(Berkeley: University of California Press, 1985), 58.**

s. 16 "hiçbir kuvvetli hükümdar": R. B. Azad Choudhary, "Mughal and Late Mughal Equine Veterinary Literature: *Tarjamah-i-Saloter-i-Asban and FarasNama-i-Rangin" Social Scientist* **45, no. 7-8 (Temmuz-Ağustos 2017): 60.**

s. 18 "gökyüzündeki yıldızlara": Commandant Émile Bouillane de Lacoste, AM *pays sacré des anciens Turcs et Mongols* **(Paris: Émile Paul, 1911), excerpted in** *Le Voyage en Asie Central et au Tibet,* **ed. Michel Jan (Paris: Robert Laffont 1992), 1048.**

Bölüm 1: Sütün Evcilleştirilmesi

s. 22 Kuzey Afrika ve Arap Yanmadası'nın iklimleri: Atların tarih öncesine ilişkin güzel özetler sunan eserler arasında; Jean-Pierre Digard, *Une histoire du cheval: Art, techniques, société* **(Arles: Actes Sud, 2004), ve Susanna Forrest,** *The Age of the Horse: An Equine Journey Through Human History* **(New York: Atlantic, 2017).**

s. 23 güzelliklerine ve hızlarına hayranlık: Digard, *Une histoire du cheval,* **15,18.**

s. 23 beslenme açısından da sağlam bir *temel:* **Marsha A. Leıine, 'Taring Horses: The Evolutionary Significance of Hippophagy,"** *Antiquity* **(Mart 1998). Aynca bkz. Carole Ferret, "Les avatars du cheval iakoute,"** *Études mongoles et sibériennes, centrasiatiques et tibétaines* **(2010): 42.**

s. 23 eski pagan ritüellerinin bir parçası olarak: Thomas Rowsell, "Riding to the Afterlife: The Role of Horses in Early Medieval North-Western Europe" (master's diss., University College Londra, 2012), 7.

s. 23 katledilmiş 10 bin atın iskeleti: Digard, *Une histoire du cheval,* **25.**

s. 24 günümüz atlanndan: Véra Eisenmann, "L'évolution des équidés," *Études centrasiatiques et tibétaines,* **41 (2010): 11.**

s. 24 ne İberya'da ne de Anadolu'da ortaya çıktı:Ludovic Orlando, "Ancient Genomes Reveal Unexpected Horse Domestication and Management Dynamics," *Bioessays-journal.com* **(2019): 3.**

s- 24 permafrost hath kuzeye doğru hareket etti; Pablo Librado ve diğerleri, "The Evolutionary Origin and Generic Makeup of Domestic Horses," *Genetics* **20, no. 4 (Ekim 2, 2016): 423-34.**

s. 24 yeni, doğal sığınaklarında çoğaldılar: Vera Warmuth vd. "Reconstructing the Origin and Spread of Horse Domestication in the Eurasian Steppe," *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* **109, no. 2 (22 Mayıs, 2012): 8202-06.**

s. 25 hangi alanlann avcılığı, hangilerinin ağıllan yansıttığı: Marsha A. Levine, "Botai and the Origins of Horse Domestication," *Journal of Anthropological Archaeology 18 (1999): 29-78. David Anthony* **vd.** *Horses and Humans: The Origins of Human-Equine Relationships* **(Oxford: Archaeopress, 2006) içinde yayınlanan "Early Horseback Riding and Warfare, the Importance of the Magpie Around the Neck," başlıklı çalışmalannda Levine'in çıkaranlarına meydan okurlar. Akademisyenler halen evcilleştirmeye ilişkin kanıtların MÖ 3000'lere tarihlendiği konusunda** *tartışmaya* **devam etmektedir.**

s. 25 başlangıçta daha ziyade yüzeysel ve kolayca geri döndürülebilir. Digard, *Une histoire du cheval,* **13.**

s. 25 vahşi yetişkinlerin yokluğunda: Anatoly M. Khazanov, *Nomads and the Outside World* **(Madison: University of Wisconsin Press, 1994), 28.**

s. 26 *yan ejderha* **yaratıklar** *sudan çıkar. Türk-İran destanı Kuroğ-* **hfnun büyülü tayı işte böyle doğdu. Bkz. Alexander Chodzko,** *Specimens of the Popular Poetry of Persia* **(Londra: W. H. Ailen, 1842), 14.**

s. 26 hızının kuşlannkine eşdeğer olduğuna dair "The Horse *in* **Turkic Art,"** *Central Asiatic Journal* **10, no. 3-4 (1965): 92.**

s. 26 yabani kısrakların evcilleştirilmiş sürülere katılımı: Martha Levine, George Bailey, K. E. Whitwell, Leo B. Jeffcott, "Palaeopathology and Horse Domestication: The Case of Some Iron Age Horses from the Altai Mountains, Siberia," in *Human Ecodynamics: Symposia of the Association for Environmental Archaeology,* **ed. George Bailey (Barnsley: Oxbow, 2000), 123—33, and Fiona B. Marshall, Keith Dobney, Tim Denham, and José M. Capriles, "Evaluating the Roles of Directed Breeding and Gene Flow in Animal Domestication,"** *Proceedings of the National Academy of Sciences* **111, no.17 (29 Nisan, 2014): 6153-58. Ludovic Orlando tarafından yapılan daha yeni bir araştırma, modem atlann küçük bir vahşi atalar grubundan geldiğini öne sürmektedir. Bu durumda sürü dışındaki aygırlar vahşi değil de yabani olabilir.**

s. 26 Moğolistan'daki doğal yaşam alanları: A. Türk: "A Scientific and Historical Investigation on Mongolian Horses," Mcropiw: (JıaKTM M **CMMBO4M [History: Facts and symbols] 2, no.ll (2017): Türk, yanlışlıkla Przewalski atlannın Moğol atlannın atası oldu-ğunu iddia etmektedir.**

s. 26 Modem atın vahşi ya da yabani kuzeni: Charleen Gaunitz vd., "Ancient Genomes Revisit the Ancestry of Domestic and Przewalski's Horses," *Science* **360. no. 6384 (2018):lll-14, ve Orlando, "Ancient Genomes/* 2. Orlando'nun en son araştırması, Przewalski abnin, 4. sayfanın son notunda ("hangi alanların avcılığı, hangilerinin avlanmayı yansıttığı.**) bahsedilen Botai yerleşimi ile bağlantılı olarak, daha önceki bir at evcilleştirme girişiminden gelen yabani bîr torun olduğunu savunmaktadır.**

Bkz. aynı yazarın eseri olan *La conquête du cheval* (Paris: Odile Jacob, 2023), 30.

s. 27 insanlarla sosyalleşme istekleri: Piet Witt ve Inge Bouman. *Tize Tale of Przezcalskis Horse: Corning Home to Mongolia* (Utrech KN NV, 2006).

s. 27 sütleri için de kısraklardan yararlanma: William Timothy Treal Taylor vd., "Early Pastoral Economies and Herding Transitions in Eastern Eurasia," *Scientific Reports* 10, no. 1001 (2022); Shevan Wilkin vd., "Dairying Enabled Early Bronze Age Yamnaya Steppe Expansions." *Nature* 59S (15 Eylül, 2021): 629-33 insan ile at arasındaki karşılıklı bağımlılığına dair daha kapsamlı bir tartışma için Gala Argent ve Jeannette Vaught'a bkz, "Introduction: Humans and Horses in the Relational Arena,' in *The Relational Horse* (Leiden: Brill 2022).

s. 28 anne sütünden: Ewa Jastrze.bska vd., "Nutritional Value and Health-Promoting Properties of Mare's Milk A Renew," Cad *Journal of Animal Science* 62. no. 12 (2017): 512, and Massimo Malacarne, "Protein and Fat Composition of Mare's Milk Some Nutritional Remarks with Reference to Human and Cow's Milk,' *International Dairy Journo!* 12(2002): 875-875.

s. 28 altı ila on kısrağa bir aygır. İğdiş edilen aygırlar konusunun gelişimi hakkında bkz. William Taylor, "Horse Demography and Use in Bronze Age Mongolia," Quaternary *International* (2016) 10, and Marsha Levine. "The Origins of Horse Husbandry on the Eurasian Steppe," in *Prehistoric Steppe Adaptation and fa Horse*, ed. Marsha Levine, Colin Renfrew, and Katherine V. Boyle (Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research, 2003), 22.

s. 28-29 daha çok oksitosin üretmiştir: Orlando, "Ancient Genomes,'6.

s. 29 onlarla avı paylaşmamızdan: At-insan ilişkisinin yoğunluğu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Laerke Recht, *The Sprite! Horse: Equid-Human Relations in the Bronze Age Middle* **Efl (Londra: Bloomsbury, 2022). Köpekler konusunda bkz. s. 27.**

s. 29 insanlarla bu tür bağlar kurabilirler: Recht, *The Spirited Horse.* **32-33.**

s. 29 ikisi arasındaki bağ, her iki türün refahı için gerekli hale gelmiştin Gala Argent, "Watching the Horses: The Impact of Horses on Early Pastoralists' Sociality and Political Ethos in Inner Asia," in *Hybrid Communities Biosocial Approaches to Domestication and Other Trans-spccies Relationship,* **cd. Charles Stépanoff and Jean-Denis Vigne (Milton Park, Abingdon: Routledge, 2018), 145.**

s. 30 atın sindirim sistemi: Paul Sharpe and Laura B. Kenny, "Grazing Behavior, Feed Intake, and Feed Choices," Paul Sharpe'in *Horse Pasture Management* **içinde (New York: Academic Press, 2019), 126.**

s. 32 altta yatan otlara:: Khazanov, *Nomads and the Outside World,* **46.**

s. 32 sürülerin lideri: Taylor, "Early Pastoral Economies."

s. 32 modern zamanlarda da halen devam eden: *Complexity of Interaction Along the Eurasian Steppe Zone in the First Millennium AD,* **ed. Jan Bemmann and Michael Schmauder (Bonn: Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universitat, 2015), 17, içinde Nikolai Kradin, "Nomadic Empires in Inner Asia."**

s. 33 birçok otlağın çölleşmesi: Joel Berger, Bayarbaatar Buuveibaatar, and Charudutt Mishra, "Globalization of the Cashmere Market and the Decline of Large Mammals in Central Asia," *Conservation Biology* **27, no. 4 (Ağustos 2013>: 684.**

s. 33 çiftçi topluluklarla bir arada yaşadıklarını: Natalia M. Vinogradova and Giovanna Lombardo, "Fanning Sites of the Late Bronze and Early Iron Ages in Southern Tajikistan," *East and West* **52, nos. 1-4 (Aralık 2002): 100.**

s. 33 bozkırın derinliklerine: Philip L. Kohl, "The Early Integration of the Eurasian Steppes with the Ancient Near East: Movements and Transformations in the Caucasus and Central Asia," in *Beyond the Steppe and the Smun,* **ed. David Peterson, Laura Popova, ve Adam T. Smith (Leiden: Brill, 2006), 15.**

s. 33 arzu edilir yada hatta uygulanabilir Khazanov, *Nomads and the Outside World,* **38.**

s. 34 onlan gütmenin son derece zor olduğudur. Levine, "The Origins of Horse Husbandry."

s. 34 muhtemelen çocuktular. Harold B. Barclay, "Another Look at the Origins of Horse Riding," *Anthropos 77* **(1982): 245.**

s. 3 5 MÖ 3000 ila 2500 yıllarında henüz yeni yeni evcilleştirilmiş atlar: Martin Trautmann, Alin Fnnculeasa, Bianca Preda-Ba'la 'nica", Marta Petnıneac, Marin Focs.a'neanu, Stefan Alexandrov, Nadezhda Atanassova.vd. "First Bioanthropological Evidence for Yamnaya Horsemanship," *Science Advances* 9, no. 9 (2023). Bu yeni makale, bozkırlardaki al çobanlığı kültürlerinin yayılmasını erken dönem binicilikle ilişkilendirmeyc çalışmaktadır. Yazarlar, "Bu yayılmanın gelişmiş ulaşım biçimleri olmadan nasıl gerçekleşmiş olabileceğini tasavvur etmek zordur," demektedir. Gelişmiş ulaşım aracı at değildi. Bu ilk çobanlar, ev eşyalarını taşıdıkları arabalarla hareket ediyorlardı. Atlar o zamanlar yük hayvanı olarak kullanılmıyordu. Dahası makalenin de belirttiği gibi, iskelet kalıntılarından sadece birkaçında ata binildiğine dair izlere rastlanmıştır. Bu da ala binmenin daha sonraki çoban gruplarında olduğu gibi her yerde yaygın olmadığı anlamına gelmektedir. Biniciler muhtemelen at sürülerinden sorumlu kişilerdi, çünkü ala binmeden al gütmek zordur. Atın evcilleştirilmesi, çobanlık yapan insanların bozkırda büyük bir yayılma göstermesine neden olmuştur, ancak bunun nedeni binicilik değildir. Daha ziyade atların çevresel gereksinimleri -zira atlar otlamak için, geviş getiren hayvanlara kıyasla çok daha fazla alana ihtiyaç duyarlar- insanlan onlan takip etmeye zorlamıştır. Sonunda bu, biniciliğin yaygınlaşmasına ve genişlemesine yol açmıştır ancak bu da 1000 yıl gibi uzun bir zaman almıştır. Bu makalenin iyi bir incelemesi için bkz. *The Language Log* (5 Mart, 2023 @ 10:40 am) içinde Victor Mair, "The Earliest Horse Riders."

1.36 MÖ 3000 ila 2500 yılları arasında atlann yoğun bir şekilde sağılması: Wilkin vd., "Dairying." Ludovic Orlando, antik pişirme kaplarındaki süt yağlannın tarihlendirilmesinin hatalı olabileceğine işaret ediyor ve atlann artan uysallığını süt sağmanın değil, yetiştirmenin açıklayabileceğini savunuyor. Bkz. *Conquête*, 60, 75.

». 36 bu yeni olguya pek dikkat: E. T. Shev, "The Introduction of the Domesticated Horse in Southwest Asia," *Archaeology, Ethnology & Anthropology of Eurasia* 44, no. 1 (2016): 133. lanir Milevski and Liora Kolska Horwitz, "Domestication of the Donkey *(Equus asi-*

nus) in the Southern Levant: Archaeozocdogy, Iconography and Economy," in *Anhars ami Human Society hi Asin,* ed. R. Kowner ve arkadaşları. (New York: Springer, 2019).

5.36 dönemin farklı yazı dillerinde: Joachim Marzahn, "Training Instructions tor Horses from Cuneiform Texts," in *Eurusiwa,* cd. David .Alexander (Riyadh: king Abdulaziz Public Library', 1996), 1:22.

s.36 ata binmenin ilk ortaya çıkışının ne zaman olduğu: Yukarıda belirtildiği gibi, Anthony erken evcilleştirme ve biniciliği, Levine ise ilaha som aki bir gelişmeyi savunmaktadır. Benim için asıl önemli olan nokta, geniş çaplı biniciliğin savaş arabası kullanımından sonraya kadar ortaya çıkmamış olmasıdır. *Early Riders: The Heyinnmys ol Mounted Warfare in Asia and Europe* (New York: Routledge, 2004) eserinde Robert DrewsTn görüşü budur.

s. 36-37 hayvanlarda ve binicilerde: Marsha Levine, G. Bailey, K. E. Whitwell, ve arkadaşları, "Palaeopathology and Horse Domestication: The Case of Some Iron Age Horses Horn the Altai Mountains, Siberia," in *Human Ecodynamics: Symposia of the Association for Environmental Archaeology*, ed. G. Dailey, R. Charles, ve N. Winder (Barnsley: Oxbow, 2000), 125.

s. 37 bir ölüm kalım meselesi: Diana K. Davis, "Power, Knowledge, and Environmental History in the Middle East and North Africa," *International journal of Middle East Studies* 42, *no. 4* (November 2010): 657-59, and Mehdi Ghorbani ve arkadaşları, "The Role of Indigenous Ecological Knowledge in Managing Rangelands Sustainably in Northern Iran," *Ecology and Society* 18, no. 2 (Haziran *2013): I.*

». 38 ya da içilecek su: Sharpe ve Kenny, "Grazing Behavior," 130.

»•39 Karadeniz ve Hazar'ın kuzeyindeki asıl anavatanları: Wilkin ve arkadaştan. "Dairying," 632; R Librado, N. Khan, A. Fages, ve arkadaştan, "The Origins and Spread of Domestic Horses from the Western Eurasian Steppes," *Nature* 21 (Ekim 2021). Orlando *(Conquête,* 55) çobanların ilk evcilleştirmeden sonra iki yüz yıl içinde Orta Avrupa'ya, beş yüz yıl içinde de Çin'e ulaştığını tahmin etmektedir ki bu gerçekten de çok hızlı bir geçiştir.

». 39 **Altay Dağlan ve Moğolistan'ın kar ve buzu:** Philip L. Kohl, *The*

Making of Bronze Age Eurasia (Cambridge: Cambridge University Press 2007), 159; Wilkin ve arkadaşları, "Dairying," 629; Philip L. Kohl, "Culture History on a Grand Scale: Connecting the Eurasian Steppes with the Ancient Near East ca. 3600-1900 BC," in *Beyond the Steppe and the Sown,* ed. David Peterson, Laura Popova, and Adam T. Smith (Leiden: Brill 2006), 27.

5. 40 at yetiştiricilerinin ülkesi: E. N. Chernykh, "Formation oi the Eurasian 'Steppe Belt' of Stockbreeding Cultures: Viewed Through the Prism of Archaeometallurgy and Radiocarbon Dating," *Archaeology, Ethnology and Anthropology of Eurasia* 35, no. 3 (2008): 49-50.

s. 41 mevsime göre: Laurent Touchart, "La steppe russe," in *Les milieux naturels de la Russie: Une biogéographie de l'immensité* (Paris: L'Harmattan, 2010), 30.

s. 41 ahırdaki atların yem torbalarındakilerinden: Bkz. Recht, *The Spirited Horse,* 137.

s. 41 hızlanma sırasında kanın oksijenlenmesine yardımcı olan: Alexandra Bröhm, "The World Map of a Trace Element," *Horizons: The Swiss Research Magazine,* 4 Mart, 2017.

s. 42 Asya'daki en çeşitli flora ve fauna: D. M. Olson ve arkadaşlan, "Terrestrial Ecoregions of the World: A New Map of Life on Earth," *Bioscicnce* 51, no. 11 (2001): 934.

s. 43 her yöne doğru kilometrelerce: Robert N. Taaffe, "The Geographic Setting," in *The Cambridge History of Early Inner Asia,* ed. Denis Sinor (Cambridge: Cambridge University Press 1990), 20.

s. 43 ektiği her tahıla karşılık: Strabo, The Geography, trans. Horace Leonard Jones (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1924), cilt. 3, kitap 7, bölüm 4, paragraf 6. Ayrıca bkz. https:// penelope.uchicago.edu /Thaye r /E / Roman /Texts/Strabo/7D-. html.

s. 43 Karadeniz'e dökülen: J. M. Suttie, S. G. Reynolds, C. Batello, *Grasslands of the World* (Rome: FAO, 2005), 1111.

s. 46 Avrupa'daki bozkır, Macar ovası: Hortobâgy National Park Directorate, "Grazing Animal Husbandry on the Puszta," https: / / www.hnp.hu/en/szervezeti-egyseg/CONSERVATlON/oldal/ grazing-animal-husbandry-on-the-puszta-i.

s. 46 at nüfusu üzerinde büyük bir etkisi olduğunu: Emily Kwong, "The Deadly Winters That Have Transformed Life for Herders in Mongolia," *Morning Edition, National Public Radio,* 29 Temmuz, 2019.

s. 46 aşina simgelerle doluydu: Seïtkassvm Aouelbekov ve Carole Ferret, "Quand une institution en cache une autre . . . Abigéat et mise à sac chez les Kazakhs," *Études mon goles et sibériennes, centrasiatiqucs et tibétaines* 41 (2010): 13.

s 47 taş yığınlarından saygıyla ovoo diye: Charlotte Marchina, "The Skull on the Hill: Anthropological and Osteological Investigation of Contemporary Horse Skull Ritual Practices in Central Mongolia," *Anthropozoologica* 52, no. 2 (Aralık 2017): 174.

s. 47 Bu uygulama çok eski: Ldszlö Bartosiewicz, "Ex Oriente Equus: A Brief History o Horses Between the Early Bronze Age and the Middle Ages," *Studio Archacologica* 12 (2011): 2, 6.

s. 47 "taylarıyla ünlü": Ryan Platt, "Hades' Famous Foals and the Prehistory of Homeric Horse Formulas," *Oral Tradition* 29, no. 1 (2014): 139.

s. 47 insanların atlara duyduğu saygı: William Taylor ve arkadaşları, "Horse Sacrifice and Butchery in Bronze Age Mongolia," *Journal of Archaeological Science: Reports 31* (Haziran 2020). Victoria Peemot'un Tuva halkı arasmda yaptığı araştırma, kişinin hem belirli bir ata bağlanabileceğini hem de onu yerken kendini iyi hissedebileceğini gösteriyor. V. Peemot, "Emplacing Herder-Horse Bonds in Ak-Erik, South Tyva," in *Multispecies Households in the Saian Mountains: Ecology at the Russia-Mongolia Border,* ed. Alex Oehler and Anna Varfolomeeva (Cheltenham, UK: Rowman and Littlefield, 2019), 162. Aynca bkz. Argent, "Watching the Horses," 150.

s. 47 "evcilleştirilmiş ile vahşi arasındaki": Philippe Swennen, "L'as vamedha de Ra'ma a-t-il échoué?," in *Équidés: Le cheval, l'âne et la mule dans les empires de l'Orient ancien,* Delphine Poinsot ve Margaux Spruyt (Paris: Routes d'Oriente Actes, 2022), 222.

s. 48 insan gömüsünün üzerindeki: Laura Battini, "Le cheval, 2e partie," *Sociétés humaines du Proche-Orient ancien* (12 Kasım, 2018).

s. 48 bir Moğol destanının kahramanı: Veronika Veit, "The Mongols and Their Magic Horses: Some Remarks on the Role of the Horse in Mongol Epic Tales," in *Pferde in Asien: Geschichte, Handel und Kultur I Horses in Asia: History, Trade and Culture,* ed. Bemd Fragner ve arkadaşları. (Wien: Österreiche Akademie der Wissenschaften, 2009), 101.

s. 48 sanki bozkır ölüyü yutmuş gibi: John Andrew Boyle, "Form of Horse Sacrifice Amongst the 13th-and 14th-Century Mongols," *Central Asiatic Journal* 10, nos. 3-4 (Aralık 1965): 46.

s. 49 bozkırın uçsuz bucaksızlığı: Thomas William Atkinson, *Travels in the Region of the Upper and Lower Amur* (Londra; Murray, 1860), loc. 1142, Kindle; Fridrik Thordar-son, "Bäx Fäldisi.n," *Encyclopaedia iranica Online,* http://dx.doi.org/10.1I63/2330-4804_EIRO_COM_6744.

Böliim 2: Kahramanlara Ù araşır Atlar

s. 51 "Efendimiz ata binmemcli": Redit, *The Spirited Horse,* 115.

s. 51 at-eşek melezi canlılar en azından görkemli ve güvenli bir binek hayvanı olarak görülüyordu: Recht'in *(The Spirited Horse,* 109-10) eşeklerin, katırların ve kungalann (eşek ve onager melezleri) sağlamlığı ve güvenilirliği hakkında söyleyecek çok şeyi vardır. Ayrıca bkz. Cécile Michel, "The Perdum-Mule, a Mount for Distinguished Persons in Mesopotamia During the First Half of the Second Millennium BC," *Man and Animal in Antiquity: Proceedings of the Conference at the Swedish Institute in Rome* (9-12 Eylül, 2002).

s. 52 Ur kraliyet sancağı, *MÖ 2500 yılına tarihlenen:* British Museum, museum no. EA 121201.

s. 52 binek hayvanı olarak kullanıldıysa da pek başarılı olamadılar. Drews, *Early Riders,* 36, and Recht, *The Spirited Horse,* 93.

s. 53 kancayla tutturulmuş birer çeki demiriyle: *Avesta,* Mithra Hymn XXXII, Vendidad, chapter 2, lines 1-20, trans. James Darmesteter (New York: Christian Literature Company, 1898).

s. 53 bozkır sınırında, *MÖ 2200 yılına tarihlenen:* Julio Bensezu-Sarmiento, "Funerary Rituals and Archaeothanatological Data from

BMAC Graves at Ulug Dope (Turkmenistan) and Dzharkutan (Uzbekistan)," in *The World of the Oxus Civilization*, ed. Bertille Lyonnet and Nadezhda A. Dubova (Londra: Routledge, 2021), 405.

s. 53 tekerlek başına sekiz ya da on: Louvre'un koleksiyonlarında, İran'daki MÖ 2000 Sukkalmah'tan kalma böyle bir çerçeve bulunur; envanter no. SB 6829.

s. 53 atların ağırlığını orta direk boyunca: David W. Anthony and Nikolai B. Vinogradov, "Birth ol the Chariot," *Archaeology* 48, no. 2(Mart-Nisan 1995): 36-41.

s. 54 öncekinden yirmi kat daha hafif: Gian Luca Bonora, "The Oxus Civilisation and the Northern Steppe," in *The World of the Oxus Civilisation* (New York: Routledge, 2020), 752.

s. 54 arabanın yönünü sabit tutarken: Savaş arabasından avlanma konusunda bkz. Recht, *The Spirited Horse*, 92, ve Esther Jacobson-Tepfer, "The Image of the Wheeled Vehicle in the Mongolian Altai: Instability and Ambiguity," *Silk Road* 10 (2012): 3.

s. 55 at sırtında savaşmamışlardır: Bu içgörü için Kate Kanne ve Igor V. Chechuskov'un özel yazışmalarına teşekkür borçluyum. Kanne'nin Macaristan'daki erken dönem atlı çobanlar üzerine yaptığı araştırmada savaşa dair hiçbir kanıt bulunamamıştır.

s. 55 atlan yönlendirmek ya da yavaşlatmak için daha hassas araçlar. Gail Brownrigg, "Harnessing the Chariot Horse," içinde *Equids and Wheeled Vehicles in the Ancient World*, ed. Peter Raulwing, Katheryn M. Linduff, and Joost H. Crouwel (Oxford: BAR, 2019), 85.

s. 56 at üstünde savaşabilmek için gerekli olan: Bkz. Recht, *The Spirited Horse, 77*, 119, 137. Recht, uzun mesafeli sürüşler için eyer takımının gerekli olmadığını ancak savaşta tekerlekli araçlar için çok önemli olduğunu belirtiyor.

s. 56 antik savaş arabası atlarının 110-120 santimden daha yüksek olmadığı: Jean Spruytte, *Attelages antiques libyens* (Paris: Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme 1996), http:/ /books.openedition.org / edi tionsmsh / 6368.

s. 57 "kurbanda ve sahadaki hizmetlerde kullanılmak üzere": Edward L. Shaughnessy, "Historical Perspectives on the Introdu-

ction of the Chariot into China," *Harvard Journal of Asiatic Studies* 48, no, 1 (Haziran 1988): 189-23 7.

s. 57 "barbar bölgelerine boyun eğdirmesi için": Xiang Wan, "The Horse in Pre-Imperial China" (doktora tezi. University of Pennsylvania, 2013), 80, http://repository.upenn.edu/edissertations/720.

s. 58 Çok daha sonra geliştirilen bir hız olan: Atlar doğaları gereği (üç toynak yerde, tek toynak havada) yürür veya *(yerden dört* toynak havada) dörtnala koşar. Tins ve rahvan (yerden iki toynak havada) biniciler için daha rahattır. Tüm atlar dörtnala koşamaz. Dörtnala giden savaş arabası atlan hakkında bkz. Igor V. Chechushkov ve Andrei V. Epimakhov, "Eurasian Steppe Chariots and Social Complexity During the Bronze Age," *Journal of World Prehistory* 31 (2018): 473.

s. 59 "onların neşesi bizi cesaretlendirsin": Rig Veda 1.163.1,5,6,8-13; aynca bkz. Wendy Doniger O'Flaherty, *The Rig Veda* (Londra: Penguin, 1981), 26, and David Anthony ve Nikolai Vinogradov, "Birth of the Chariot," *Archaeology* 48, no. 2 (Mart—Nisan 1995): 36-41.

s. 60 Troya surlan alfandaki: V. A. Dergachev, O crainerpax,o aomaAAX, o B̆onne: Drıoauı B saiunrry MMipaunoKHon̄ KOHuenunii MTiiMGyrac [On scepters, on horses, on war: Studies in the defense of the migration concepts *of* M. Gimbutas) (St. Petersburg: Institute of Cultural Heritage of the Moldavian Republic, 2007), 143. Asaların tarih öncesi Avrupa'nın savaş arabası kullanan aristokrasisine atfedilmesine başta Robert Drews olmak üzere başka araştırmacılar da karşı çıkmaktadır.

s. 61 atlan *assa* olarak adlandırın ■"Eşek" sözcüğümüz Latince *asi*-nıs'tan gelir ve Hint-Avrupa kökenli olmayan bir kaynaktan, belki de Sümerce aniu'dan türetilmiştir; oysa *equus, hippos* ve arkaik İngilizce *eh* dâhil olmak üzere Avrupa dillerinde at için kullanılan pek çok sözcük, Avestaca *aspa* ve Rig Vedikçe *as va* ile ilişkilidir.

s- 61 Sanskrit dilinde "at öğretmeni" anlamına gelen a^va-sana: Da* niel Potts, Hunice ve Hititçedeki alıntı sözcükler ve sözde Hint

tanrıları meselesinin tam bir mayın tarlası olduğunu belirtmektedir.

s. 61 yarış veya savaşta kullanılan atlann ısınma hareketlen: Modern at eğitmenleri, pratik olup olmadığını değerlendirmek için Kikkuli' nin tavsiyelerini denemişlerdir. Kikkuli'nin aralıklı antrenman ve aşırı (pik) yükleme tavsiyelerini şaşırtıcı derecede mantıklı buldular. Örneğin, bir yanştan sonra hayvanlarda elektrolit dengesini sağlamak için bira tavsiye etmiştir. Recht, *The Spirited Horse,* 124.

5. 64 istihdam biçiminin gerçekten de yaygın bir olgu olduğunu: Recht, *The Spiritdi Horse,* 98.

s. 64 yerleşik halkların çoğu zaman hakir gördüğü üzere: Benjamin S. Arbuckle ve Emily L. Hammer, "The Rise of Pastoralisin," *Ancient Near East Journal of Archaeological Research* 27, no. 3 (2019): 391^149.

s. 65 Verimli Hilal: Xiang Wan, "The Horse in Pie-Imperial China," 33.

s. 66 büyük olasılıkla bir patlama şeklinde: Shaughnessy, "Historical Perspectives," 190.

s. 66 bozkır kökenli hanedanlar Christopher I. Beckwith. *The Scythian Empire* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2023), 254; petroglifler konusunda bkz. Shaughnessy, "Historical Perspectives," 202.

s. 67 modern tanklara eşdeğer: Shaughnessy, "Historical Perspectives," 211.

s. 68 ya da araçlarını devirebilecek: III. Darius'un Gaugamela'da yaptığı gibi.Bkz. Lloyd Llewellyn-Jones, *The Persians* (New York: Basic Books, 2022), 364.

s. 68 Prens Yang alandan taşınmak zorunda kalır.: Tsung-Tung Chang, "A New View of King Wuding," *Monumenta Serica 37* (1986-87): 1-12; aynca bkz. Shaughnessy, "Historical Perspectives," 189-237.

s. 68 o döneme ait bir savaş arabası modeli: Şimdi British Museum'da, 1880Terde karanlık koşullarda elde edilen Oxus Hâzinesi koleksiyonunun bir parçası. Envanter no. 123908.

s- 69 **klan lideri olarak kendisinin yerini:** John Colarusso ve Tamirlan Salbiev, eds.. *Tales of the Narts: Ancient Myths and Legends of*

the Ossetians, çevirmen Walter May (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2016), 48.

s. 71 bacak kemikleri daha önceki atlardan daha güçlüydii: Markku Niskanen, "The Prehistoric Origins of the Domestic Horse and Horseback Riding," *Bulletins et mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris* 35, no. 1 (2023): paragraph 42; https:// d oi.org /10.4000 / bmsap. 11881.

s. 71 iğdiş etmek kaçınılmaz bir uygulamadır: Amerikalı ve İngiliz at sahipleri günümüzde aygır kabul edecek bir ahır bulmanın zorluğundan sık sık şikâyet etmektedir. Diğer atlar ve ahır çalışanları için tehlike o kadar büyük ki, buna karşı sigorta yaptırmak ya da riske girmeye istekli personeli elde tutmak zor.

s. 72 genetik olarak çeşitliliklerini: Thomas Jansen, "Mitochondrial DNA and the Origins of the Domestic Horse," *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 99, no. 16 (6 Ağustos, 2002): 10905-10.

s. 72 birkaç temel aygıra dayalı yoğun seçilimin bilinmediğini: Orlando, "Ancient Genomes," 4.

s. 72 yakın akraba bireylerle: Gaunitz ve arkadaşları, "Ancient Genomes Revisit the Ancestry."

s. 72 avlanan atalarının ürkekliğinden: Julio Bendezu-Sarmiento, "Horse Domestication History in Turkmenistan and Other Regions of Asia," *Miras* 1 (2021): 22.

s. 73 at-insan ilişkisini benzersiz kılar Gala Argent, "Do the Clothes Make the Horse? Relationality, Roles and Statuses in Iron Age Inner Asia," *World Archaeology* 42, no. 2 (2010): 157-74.

s. 73 yaralansa bile yoluna devam etmez: Argent, "Do the Clothes Make the Horse?," 18. Bir atın binicisini kurtarmak için ateşin ya da suyun içinden geçtiği bölümlerin sayısı için ayrıca bkz. Samra Azarnouche, "Miracles, oracles et augures: Essai sur la symbolique du cheval dans l'Iran ancien et médiéval," içinde *Équidés: Le cheval, l'âne et la mule dans les empire de l'Orient ancien,* ed. Margaux Spruyt and Delphine Poinsot (Paris: Route de l'Orient Actes, 2022).

s. 73 gürültü ve su gibi engellere: James F. Downs, "The Origin and Spread of Riding in the Near East and Central Asia," *American Anthropologist,* n.s., 63, no. 6 (Aralık 1961): 1194.

s. 73 bu uygulamalarla birlikte yavaş yavaş ortaya çıkmıştır. Digard, *Une histoire du cheval* (173-74), biniciliğin uzun bir zaman dilimi içinde geliştiğini ve bugünkü halini ancak on dokuzuncu yüzyılın sonlarında aldığını vurgulamaktadır.

s. 74 binicilik için kullandıkları atlan yemek: Natasha Fijn, "In the Land of the Horse/' içinde *Living with Herds* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011).

s. 74 "sevgi dolu bir aile bireyi gibi": Atkinson, Travels, loc. 4698.

s. 74 kendi başlarına: Argent, "Do the Clothes Make the Horse?," 168.

s. 75 bir atın kaçmasına neden olacağından: Argent, "Do the Clôthes Make the Horse?," 157-74.

s. 75 binicinin uylukları ve kuyruk sokumu: Digard, *Une histoire de cheval*, 74.

s. 75 at binme ekipmanına gemi de eklemişlerdir. Robert Drews, *Early Riders*, 139-42.

s. 76 ata binmek bilhassa atlar için çok yorucu ve tehlikeliydi: Argent, "Watching the Horses," 153.

5. 76 okçuluk uzmanı: Mike Loades, "Scythian Archery," içinde *Masters of the Steppe: The Impact of the Scythians and Later Nomad Societies of Eurasia*, ed. Svetlana Pankova and St. John Simpson (Oxford: Archaeopress, 2021), 258-60.

s. 77 yayı itinayla hazırlamayı: Bu efsane, bağıran çağıran yaralı ağabeylerin mizahi bir şekilde ele alındığı altın bir şarap sürahisi üzerinde tasvir edilir. MÖ dördüncü yüzyıla ait olan Kırım'da bulunan sürahi, Petersburg'daki Devlet Ermitaj Müzesi'nde (envanter no. KO 11) bulunur.

s. 77 uzaktan, oklarla: *Marco Polo: Le devisement du monde*, ed. René Kappler (Paris: Imprimerie Nationale, *2004)*, section LXX, p. *81*.

8*77 Bozkır gömü yerlerinde bulunan insan kalıntıları: Marina Daragan, "Scythian Archers of the 4th Century BC," *Masters of the Steppe, 122.*

». 77 Aşkcnaz. Aşkenaz terimi İbran icede Avrupa'yı ifade eden sözcük haline geldi ve daha sonra da Avrupalı Yahudilerin etnik adı oldu.

». 78 Doğuda Gansu eyaleti: Beckwith, *İskit İmparatorluğu* adlı provokatif kitabında bunun aksini savunmaktadır (xi).

s. 78 sadağından bir ok: Natasha Fijn," "Human-Horse Sensor)' Engagement Through Horse Archer)'," *Australian Journal of Anthropology* 32 (2021): 67.

s. 78 erken bozkır tarihi konusunda başlıca kaynaklarımızdan biri: Sima Qian {Eskiden Ssu-Ma Ch'ien olarak romanize edilen, Shiji'si Shih Chi olarak romanize edilmiştir.]. Records of the Grand Historian of China, çeviren Burton Watson (New York Columbia University Press, 1961), cilt. II, kısım 2, bölüm 110, s. 155. Sima Qian, Çin tarihini kendi zamanına kadar, MÖ 94 civannda özetlemiştir. İlk at yetiştiricilerini anlamamız açısından Herodotos ya da Strabon'un Çin'deki karşılığıdır.

Yirmi yıl içerisinde *824.925 adet kısrak sürüsü: İşte hesaplama."*

nesil	dişi yavrular	birinci neslin yaşı	birinci neslin ömründeki kuluçka	yıllan
1	850	**3**		20
2	5.950	**6**		14
3	32.725	**9**		11
4	130.900	12		8
5	327.250	*15*		*5*
6	327.250	18		2
Toplam	824.925			

Elbette, her nesildeki yavru sayısı artmaya devam edecektir; ancak bu tablo yalnızca orijinal kısrakların ömrü içinde doğan 5. ve 6. nesil yavrulannı göstermektedir. 6. nesil daha fazla dişi yavruya sahip olacaktır, fakat bu yalnızca ilk kısraklar yaşamını yitirdikten sonra mümkün olacaktır

s. 80 yürüyüşte daha sesiz: Strabo, *The Geography,* cilt. 3, kitap 7, bölüm 4, paragraf 8.

s. 81 doğuştan binici: Robin Archer, "Chariotry to Cavalry: Developments in the Early First Millennium," in *New Perspectives on Ancient Warfare,* ed. Garrett Fagan ve Matthew Trundle (Leiden: Brill, 2010), 78. Archer, yerleşik devletlerin süvarilerini bağımsız olarak geliştirdiklerini savunur ancak bu, Medlerin *Asur* İmparatorluğu'ndaki rolünü göz ardı eder.

s. 81 bir süvari ordusu kurarak eğitilmelerini sağlar Sima Qian, *Records of the Grand Historian of China*, cilt. II, bölüm 2, kısım 110, s. 159.

s. 82 binici pantolonlannın kullanılmaya başlandığı: Bu gibi örnekler için bkz. British Museum, envanter no. 1945,1017.201.

s. 82 10 bin süvari askerini savaşa: Zhi Dao, *History of Military System in China* (DeepLogic, n.d.), sayfası belli değil.

s. 82 ölüm anında bile farklı ve Çinli olmayan kimliklerinin: Sophia-Karin Psarras, "Han and Xiongnu: A Re-examination of Cultural and Political Relations," *Momnnenta Serica* 51 (2003): 70. Christopher Beckwith, Zhao VVuling'in İskit olduğunu iddia edecek kadar ileri gider. Bkz. aynı yazarın eseri *The Scythian Empire, 210.*

Bölüm 3: imparatorluğun İtici Güçleri

s. 85 "savaşa hazır, karşısına": Jeremiah 50:42.

s. 86 sürekli genişleyen toprak edinme hırsıyla hareket eden çok uluslu büyük devletler Kees van der Pijl, "Imperial Universalism and the Nomad Counterpoint," içinde *Nomads, Empires, States* (Londra: Pluto, 2007), 64. Dominic Lieven, *In the Shadow of the Gods: The Emperor in World History* (Londra: Penguin, 2022), 20-29. Savaş arabacıları ve imparatorluklar arasındaki bağlantı Peter Turchin'in "A Theory for Formation of Large Empires," makalesinin de konusudur, *Journal of Global History* 4, no. 2 (2009): 191-217.

s. 86 bozkırdaki İşkillerle yakın akraba: Daniel Potts, "Horse and Pasture in Pre-Islamic Iran" (Jean ve Denis Sinor Faculty Fellowship Lecture, Indiana University, Bloomington, 9 Nisan, 2019). Christopher Beckwith, gene bir adım daha ileri giderek Medlerin de İskit olduğunu iddia eder.

s. 87 Asurluların süvarileri olmasa da: Robin Archer, "Chariotry to **Cavalry," 70.**

6. 88 Med atlan onlann eşi benzeri görülmemiş yayılmalannı güçlendirecekti: Potts, "Horse and Pasture in Pre-Islamic Iran," ve Karen Radner, "An Assyrian View on the Medes,"

içinde *Continuity of Empire (?): Assyria, Media, Persia,* ed. G. B. Lanfranchi, M. Road, R. Rollinger (Padova: Sargon, 2003).

s. 87 muhteşem atlarıyla Asur kralının huzuruna çıkarlar. Ashurbanipal British Museum'da görülebilir; envanter no. BM 124876. Medler Louvre Müzesi'nde sergilenmektedir; envanter no. AO 19887.

s. 87 krupiyeler eyer örtülerini sabitler: Luristani'nin birleştirilmiş hafif gemlerine dikkat edin. Louvre Müzesi, envanter no. AO 25002.

s. 87 kendi imparatorluklarını kurarlar: Herodotos, *Histories,* çeviri. A. D. Godley (Londra: Heinemann, 1920), 1.103.

s. 88 "Her Pers çocuğunun öğrendiği ilk şey": Herodotos, *Histories,* 1.136.

s. 88 "iyi atlann ülkesi": Livius'tâki Ahameniş Kraliyet Yazıtlarına bakınız: https://www.livius.org/sources/content/achaemenid-royal-inscriptions/dpd/. Christopher Tuplin, "All the Kings Horses," içinde Fagan ve Trundle, *Nero Perspectives on Ancient Warfare,* 101-82, ve Beckwith, *The Scythian Empire,* 176, Perslerin Medlerden daha az at delisi olduklarını, ancak imparatorluğu ele geçirdikçe atçılığa olan bağlılıklarının arttığını savunur. Ayrıca bkz. Pierre Briant, "L'eau du grand roi," içinde 17-19 Mayıs 1990 tarihinde Roma'da düzenlenen bir sempozyumun bildirileri, *Drinking in Ancient Societies: History and Culture of Drinks in the Ancient Near East,* ed. Lucio Milano, History of the Ancient Near East Studies 6 (Padua: Sargon, 1994). Bu referanslar için Dan Potts'a teşekkür borçluyum.

s. 88 siyah savaş atlarına binen: Azarnouche, "Miracles, oracles et augures," in Spruyt and *Poinsot, Équidés, 241.*

s. 89 seyisler ve büyük masraflarla hasat edilen yemler Tuplin, "Ali the King's Horses," 117.

s. 90 sağlam yapılı ve yaklaşık 450 kilo ağırlığında: Ahmed Afşar ve Judith Lerner, "The Horses of the Ancient Persian Empire at Persepolis," *Antiquity* 53, no. 207 (March 1979): 44-47, Bu boyutlar ve ağırlıklar Sandor Bökönyi tarafından doğrulanmıştır, "Analysis of Ancient Horse Burials in Western Iran," David Stronach tarafından alıntılanmıştır, "Riding in Achaemenid Iran,

New Perspectives," *Archaeological, Historical and Geographical Studies* (2009): 216-37. Ayrıca bkz. Marcel Gabrielli, *Lecheval dans ¡'Empire achemenîde, Studia ad Orientem Antiquum Pertinentia'mn* 1. cildi (İstanbul: Ege Yayınları 2006).

5. 90 binicinin ağırlığına: Shing Müller, "Horse of the Xianbei 300-600 AD: A Brief History," içind e Fragner ve arkadaşları, *Pferde in Asien,* 187.

s. 91 yayan gidilecek olsa doksan gün: Herodotos, *Histories,* 5.50-5.5. Archaeological corroboration is provided in the Persepolis fortification archive; see Richard T. Hallock, Persepolis Fortification Tablets (Chicago: University of Chicago Press, 1969), 6, and Daniel T. Potts, "Medes in the Desert: Some Thoughts on the Mounted Archers of *Tayna," in Klänge der* Archaeologie: Festschrift für Ricardo Eichmann, ed. Claudia Bührig ve diğerleri (Wiesbaden: Hassarowitz, 2021), 339.

s. 91 Pers ve daha sonraki imparatorluklarda önemi büyüktür Erin Almagor, "The Horse and the Lion in Achaemenid Persia: Representations of a Duality" *Arts* 10, no. 3 (2021): 41.

s. 91 yönetmek için bütün bir bürokrasinin seferber olması gerekiyordu: Hallock *Persepolis Fortification Tablets,* 47-48. Yonca için bkz. R. Heyer, "Pû, Spreu als Pferdefutter," *Baghdader Mitteilungen* 12 (1981): 82-83. Recht *(The Spirited Horse,* 12) Eski Ortadoğu devletlerinin bürokratik çabalarını tartışır.

s. 94 süvari birliğinde sadece altı yüz elli at vardı: J.A.S. Evans, "Cavalry About the Time of the Persian Wars: A Speculative Essay," *Classical Journal* 82, no. 2 (Aralık 1986-Ocak 1987): 101.

s. 94 ilahi bir sunu olmaya layık: Stronach, "Riding in Achaemenid Iran," 216-37.

s. 94 bağımsız İskit destek kuvvetleri: Xenophon, *Life of Cyrus the Great,* çeviri. Walter Miller (Londra: Heinemann 1914), VIH:3.

& 95 bir avuç denebilecek süvariler Ksenofon, *Cyropaedia,* çev. Walter Miller (Londra: Heinemann, 1914) VIII:3.

8. 96 at terbiyesi yanşmalannda yapılan: Evans, "Cavalry About the Time of the Persian Wars," 100.

[8]- 97 üstün savaş atının timsalidir Ebul Kasım Firdevsi, *Şehname: The Persian Book of Kings,* çev. Dick Davis (New York: Viking, 2006), 132; bkz. Mazenderan 16. kısım içindeki Key Kavosh bölümü.

s. 97 "sahibinden de zekidir": Atkinson, *Travels,* loc. 4707. Oset halk hikâyelerinden birinde at saldırganları uyanır: "Bizi rahat bırakın. Eğer sahibim uyanırsa pişman olursunuz." (Colarusso and Salbiev, *Talcs of the Marts,* 49).

s. 98 yaklaşık 100 bin hayvanın yetiştirilmesi ve beslenmesi: Artakserkses Mısır'ı fethettiğinde 30 bin süvari *getirmişti;* bu sayı muhtemelen asker başına iki ya da üç binek hayvanı içeriyordu. (Tuplin, "All the Kings Horses," 150). Ayrıca bkz. Jérémy Clément, "L'élevage des chevaux de guerre dans le royaume séleucide," Spruyt ve Poinsot, *Équidés* içinde, 127-29.

s. 98 at sırtında akrobasi: Marina Vialloni, "Un rare mors de cheval sassanide et son caveçon conservés au Metropolitan Museum of Art," in Spruyt and Poinsot, *Équidés,* bölüm 6.

s. 98 uzun bir sefer söz konusu olduğunda bu yönteme süresiz güvenerek: Evans, "Cavalry About the Time of the Persian Wars," 103.

s. 100 ödül üstüne ödül kazanır: Carole Ferret and Ahmet Toqtabaev, "Le choix et l'entraînement du cheval de course chez les Kazakhs," *Etudes mongoles et sibériennes, centrasiatiques et tibétaines* 41 (2010): 4.

s. 100 onlan göksel sembolizmle ilişkilendirmişlerdir: Azamouche, "Miracles, oracles et augures," Spruyt and Poinsot, *Équidés* içinde, 245.

s. 100 geceleri çalınma olasılığını güçleştirdiği: Orlando, "Ancient Genomes," 6.

s. 101 iğdiş edilmiş sıradan atlar. Carole Ferret, "Des chevaux pour l'empire," içinde *Le Turkestan russe: Une colonie comme les autres?, special issue of Cahiers d'Asie centrale* 17-18. (2009): 220. Ferret, Pazınk mezarlarında hem sıradan hem de seçkin atlar tespit etmiştir.

s. 101 "Yere değmez" ve "Hızlı ceylan": Günümüz Kırgız at isimleri çoğunlukla atların fiziksel özelliklerini yansıtır, ancak bu isimler çok eskidir. Zh. A. Tokosheva, "Application of Horse Names in Modern Kyrgyz Language from the Works of Mahmud Kashgari, 'Divan-i-Lugat At-Turk,'" Hayxa, HoBue Texnoaoniii M HHHOB3UMM KuprujcTana [Science, new technologies and innovation in Kyrgyzstan] 7 (2020) [in Kyrghyz).

s. 102 ya tarihte kayıtlı ya da özlemini duyduklan: Lâtife Summerer, "Picturing Persian Victor)': The Painted Battle Scene on the Munich Wood," *Ancient Civilizations from Scythia Io Siberia* 13 (2005): 3-30. Yağmalanan mezar parçalan *şimdi* Münih'te.

s. 102 üslerinden uzaklaşır: Herodotos, *Histories,* 1.202. Metinde Araxes Nehri'nden bahsedilmektedir ve bu nehir Kafkasya'daki Aras Nehri ile karıştırılabilir. İçerik nehrin Orta Asya'da olduğunu açıkça ortaya koymaktadır, ancak Oxus (modem Amu Derya/Cevhun) ya da Jaxartes (Syr Dena/Seyhan)olabilir.

s. 103 bozkır halklarına karşı ve onların saldırılarını bekleyerek: Frantz Grenet, "Types of Town Planning in Ancient Iranian Cities, New Considerations," içinde *The History and Culture of Iran and Central Asia from the Pre-lslamic to the Islamic Period,* ed. D. G. Tor ve Minoru Inaba (South Bend, IN: Universit}' of Notre Dame, 2022), 15.

s. 104 savaş arabacıları ve piyadeler: Firdevsi, *Şehname,* 699.

s. 105 Hindistan'daki Muson döngüsünü: Irfan Habib, "The Geographical Background" içinde *The Cambridge Economic History of India,* ed. T. Raychaudhuri and I. Habib (Cambridge: Cambridge University Press, 1982), 1-13.

s. 105 atlar seçici yiyicilerdir: Sharpe and Kenny, "Grazing Behavior," 126.

s. 105 hayati minerallerden, özellikle de selenyumdan: Bkz. Bröhm, "The World Map of a Trace Element."

sl05 pek çok yerinde atlar sayıca azdır Wendy Doniger, Hînged *Stallions and Wicked Mares* (Charlottesville: Universit)' of Virginia Press, 2021), 13.

s. 105 sık ormanların olduğu bölgeler. Lawrence S. Leshnik, "Pastoral Nomadism in the Archaeology of India and Pakistan," *World Archaeology* 4, no. 2 (Oct 1972): 14.

s. 106 sadece 9 kilo civanndadir. Thomas Trautman, *Elephants and Kings: An Environmental History* (Chicago: Universit)' of Chicago Press, 2015), 56.

s. 107 büyük süvari kuvvetlerinin manevra yapamadığı: Trautman, *Elephants,* 290.

s. 107 illerin hepsi açlıktan ölünce: Bu anekdot, Cengiz Han'ın Buhara'yı fethiyle ilgili olarak anlatılır; bkz. 8. bölüm.

s. 107 fiili rakiplerinin aşın özgüvenine: Simon Digby. "Warhorse and Elephant in the Delhi Sultanate: A Study of Military Supplies," *Oxford Monographs* (1971): 51.

s. 107 esaret altında iyi üreyemediklerinden: Trautman, *Elephants*, 86.

s. 109 dayanıklı midilli ırklan gelişir: Yashaswini Chandra, *The Tale of the Horse: A History of India on Horseback* (Delhi: Picador, 2021), 71. Bu coğrafi farklılıklar 1947 yılında Hindistan ve Pakistan'ın İngiltere'den bağımsızlıklarını kazanmalanyla ön plana çıkmıştır. Pakistan, iyi at yetiştiricisi bölgelerin çoğunun yanı sıra atlar için en iyi yemleri de miras almıştı. Bombay ve Kalküta'daki zengin çim merakhJan, Sindh veya Pencap'tâki haralarını artık ziyaret edemeyecekleri bir dünyada at yarışlarının geleceğinden endişe ediyorlardı. Hindistan hükümeti yarışçıların at ve yem ithal etmesini giderek kolaylaştırdı. 1950'lerin Hindistan'ında hayal etmesi bile güç olan küreselleşme bugün artık, Mumbai'deki lüks bir ahırın Ingiltere ya da Dubai'den üst düzey bir antrenörün ihtiyaç duyabileceği her türlü donanıma sahip olduğu anlamına geliyor. Coğrafya artık kader değil, ancak önceki binyılda durum büyük ölçüde böyleydi.

s. 109 ilk binyıl ortalarında: Jos J. L. Gommans, *Mughal Warfare: Indian Frontiers and High Roads to Empire*, 1500-1700 (Londra; Routledge, 2002), 114.

s. 109 Hindistan'ın süvari devrimini ateşleyecekti: Jayarava Attwood, "Possible Iranian Origins for the s'akyas and Aspects of Buddhism," *Journal of the Oxford Centre for Buddhist Studies* 3 (2012): 58. Beckwith aynca Buda'nın bir İskit olduğunu da iddia etmektedir. *The Scythian Empire* (İskit İmparatorluğu) adlı kitabına bkz., 242. Hint imparatorluklarının başlangıcında bozkır atlılannın etkisini görmek için bu argümanları kabul etmek gerekmez.

s. 109 3000 savaş filine ek olarak: Ranabir Chakravarti, "Equestrian Demand and Dealers: The Early Indian Scenario: Trade and Traders in Early Indian Society," içinde Fragner vd., *Pferde in Asien*, 150.

s. 110 Pencap'ın kuzey ovalan: Kautilya, *Arthashastra,* çev. R. Shamasastry (Mysore: 1915), 191.

5. 110 yalnız, antisosyal ve kumanda edilmesi zor: Kautilya, *Arthashastra,* 188.

s. 111 sadeyağlı koyun eti veriliyordu: Kautilya, *Arthashastra,* 191. Daha önce Pers kralları atlarını şarapla beslemişlerdi.

s. 111 Hintli binici ve yazar Yaşaswini Çandra: Chandra, *Talc of the Horse,* 104.

s. 112 "İnsanı yanş atına dönüştüren şey": Doniger, *Winded Stallions,* 46.

s. 112 tutkuyla körleşen: Vatsyayana, *Kamasutra,* çev. Richard Burton (Londra: Sacred Books of the East, 1883), bölüm 7.

s. 113 at gücünün fil gücüne kıyasla daha büyük ölçekte: Plutarch, *Life of Alexander,* III. kitap, bölüm 62, 2. kısım.

s. 114 bozkır istilasına karşı bir siper: Ranabir Chakravarti, "Equestrian Demand and Dealers," 151. Aynca bkz. Romila Thapar, *A History of India* (Harmondsworth, UK: Penguin, 1966), 1:138.

5. 114 alt kıtaya yaptıkları akınlanna devam etmişlerdir Bimal Kanti Majumdar, "Military Pursuits and National Defence Under the Second Magadhan Empire," *Proceedings of the Indian History Congress* 12 (1949): 108.

Bölum 4: Muhteşem Atların Umutsuz Arayışı

s. 115 bozkıra geri dönmeye geldiğinde kıllannı bile kıpırdatmazlar. Feng Menglong, *Kingdoms in Peril: A Hovel of the Ancient Chinese World at War,* çev. Olivia Milburn (Oakland: Universit}' of California Press, 2021), 69. Feng'in kitabı, 17. yüzyılda Zhou Hanedaru'nın çöküşünün kurgusal bir anlatımı olmasma rağmen, antik Çin'i gerçekçi bir şekilde yansıttığı için uzun zamandır hayranlık uyandırmaktadır.

s. 116 belirli, tanımlanabilir bir etnik köken: Beckwith, *The Scythian Empire,* 128.

s-117 İskit etnik adıyla aynı anlama gelen "yay çekenler" olarak adlandırıyorlardı: Nicola Di Cosmo, *Ancient China and Its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asian History* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 171.

s. 117 Yaygaracı Barbarlar ya da Xiongnu: Eski Çin telaffuzunda bu isim muhtemelen kulağa daha çok "Khona" gibi geliyordu. Bazı araştırmanlar Xiongnulan, Moğolların ya da Türklerin atalan olarak görmektedir. Beckwith *(The Scythian Empire,* 180) onlan İskitler olarak tanımlar, ancak bir miktar "kreolizasyon" (onun terimi) geçirmişlerdir. Mezarlan üzerinde yapılan son DNA analizleri, onlann hem Batıkların hem de Doğuluların ya da AvrupalI ve Moğol tiplerinin bir karışımı olduğunu göstermektedir. Bkz. Christine Lee ve Zhang Linhu, "Xiongnu Population History in Relation to China, Manchuria, and the Western Regions," in *Xiongnu Archaeology: Multidisciplinary Perspectives of the First Steppe Empire in Inner Asia,* ed. Ursula Brosseder ve Bryan K. Miller (Freiburg: Vor und Frühgeschichte Archäologe Press, Universität Bonn, 2011), 48.

s. 117 aşinalık adına: Etienne de la Vaissiäre, "Central Asia and the Silk Road" içinde *The Oxford Handbook of Late Antiquity,* ed. Scott Fitzgerald Johnson (Oxford: Oxford University Press, 2012), 147. La Vaissiäre, Çin'in eski düşmanlarının kategorik olarak daha sonraki İran ve Roma tarihindeki Hunlarla aynı olduğunu belirtmektedir.

s. 117 otlaklarına ren geyiği petroglifleri yerleştirmişlerdir: Christine Lee, "Who Were the Mongols (1100-1400 CE)? An Examination of Their Population History," *Current Archaeological Research in Mongolia* (Bonn: Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität, 2009), 583.

s. 117 atlar karşılığında alınan: Nicola Di Cosmo, "Aristocratic Elites in the Xiongnu Empire as Seen from Historical and Archaeological Evidence," içinde *Nomad Aristocrats in a World of Empires,* ed. Jürgen Paul (Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 2013), 3.

s. 120 bozkır halklanyla olan ilişkilerinde: Di Cosmo, *Ancient China,* 148.

s. 120 "geleneklerinin 1...1 bozkır halklannınkine çok benzediğini": Feng, *Kingdoms in Peril, 76.*

s. 120 at tedarik ettiği: Sima Qian, *Records of the Grand Historian of China,* dit. I, kısım 5, pp. 3-4.

s. 122 pişmiş toprak rengine: Ladislav Kesner. "Likeness of No One: (Re)presenting the First Emperor's Army," *Art Bulletin* 77, no. 1 (Mart 1995): 115-32.

s. 122 kendine özgü "S" şeklinde bir yanak parçası: Pamela Kyle Crossley, "Flank Contact, Social Contexts, and Riding Patterns in Eurasia, 500-1500," içinde *How Mongolia Matters: War. Law, and Society,* ed. Morris Rossabi (Leiden: Brill, 2017), 14. Yanak parçaları için bkz. Annette L. Juliano, "The Warring States Period—the State of Qin, Yan, Chu, and Pazyryk: A Historical Footnote," *Notes in the History of Art* 10, no. 4 (1991): 28.

s. 123 Shang ve Zhou Hanedanlarının cenaze töreni uygulamalan: Xiang Wan, "The Horse in Pre-Imperial China," 62. Ayrıca bkz. Sima Qian, *Records of the Grand Historian of China,* cilt. Il, kısım 28, s. *30.*

s. 123 at ve insan kurbanları: Sima Qian, *Records of the Grand Historian of China, cilt. I,* kısım 6, s. *63.*

s. 123 artık gerçek boyutlarda olmayan ama büyük canlılığa sahip: Uygulamalar Sima Qian tarafından açıklanmıştır, *Records of the Grand Historian of China,* cilt. IL kısım 28, s. 67.

s. 123 dikkatle izlenen seyisler Xiang Wan, "The Horse in Pre-Imperial China," 119.

s. 124 sayısız meralar müdürlüğü: Ruth I. Meserve, "Chinese Hippology and Hippiatry: Government Bureaucracy and Inner Asian Influence," *Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischcn Gesellschaft 148, no.* 2 (1998): 283.

s. 124 bozkır halklarından devşiriliyordu: H. G. Creel, "The Role of the Horse in Chinese History," *American Historical Review 70,* no. 3 (Nisan 1965): 670.

s. 125 "öküz arabalarına binmek zorunda kalmıştı": Sima Qian, *Records of the Grand Historian of China,* cilt. (I, kısım 30, s. 79.

s. 126 "kadınlan öldürür": Yu Xin, "Étude sur la physiognomonie du cheval sous les dynasties des Han et des Tang (Die siècle av. è. c.-Xe siècle) à partir de documents archéologiques," *Cahiers d'Extrême-Asie* 25 (2016): 270.

8*127 kazalara neden olabilecek: Jack Murphy and Sean Arkins, "Facial Hair Whorls (Trichoglyphs) and the Incidence of Motor

Laterality in the Horse," *Behavioural Processes* 79, no. 1 (2008): 7-12; *journal of Equine Veterinary Science* dergisindeki birkaç makale de renk, kıvamlar, davranış ve latéralité arasındaki korelasyonları doğrulamaktadır.

s. 127 savaşta pratik olarak işe yaramazlar: Morris Rossabi, *From Yuan to Modern China and Mongolia* (Leiden: Brill 2015), 61. Denis Sinor, "Horse and Pasture in Inner Asian History," *Oriens Extremus* 19, nos. 1-2 (Aralık 1972): 172.

s. 128 "Buna benzeyen daha çok at": Ban Gu (daha önceleri Pan Ku], *The History of the Former Han Dynasty* |0$i1}, Han Shu], Homer H. Dubs, ve arkadaşla tarafından çevrilmiştir. (Baltimore: Waverly, 1938), 290. Ayaca online: https: / / xtf.lib.virginia.cdu/xtf/vicw?-docld=2003_Q4/ uvaGenText / tei / ¿000000037.\ml;query=;brand=default

s. 128 "atlan evcilleştiren prens": Wolfgang Kubin, "Vom Roß zum Schindmäre," Fragner vd., *Pferde in Asien* içinde, 196.

s. 128 ama kolayca elde edilemeyen: "Wu Wei" olarak bilinen Gansu' nun Uçan Atı, Ä& 1969 yılı kazılarında çıkarılmıştır ve şu anda Gansu Eyalet Müzesi'nde sergilenmektedir. Çinli akademisyenler bu atın doğrudan Ma Yuan'dan esinlendiğine inanmaktadır, bkz. Yu Xin, "Étude sur la physiognomonie du cheval," 292.

s. 129 dolayısıyla otlardan: Guo-Xin Sun vd., "Distribution of Soil Selenium in China Is Potentially Controlled by Deposition and Volatilization?," *Scientific Reports* 6, no. 20953 (2016): 2.

s. 130 bin altın: Madeline K. Spring, "Fabulous Horses and Worthy Scholars in Ninth-Century China," *T'oung Pao,* 2nd ser., 74, nos. 4-5(1988): 189.

s. 130 "Hunlannkiyle kiyaslanamaz": Creel, "The Role of the Horse," 657.

s. 130 ahırdaki atlara kıyasla (...) daha az korkarlar Sid Gustavson, "Equine Behavior Through Time," *Horseman's Hews* (1 Aralık, 2022).

s. 130 "marazi ve hastalıklı olduğunu düşündüm": Spring, "Fabulous Horses," 190.

s. 131 genellikle hayal kırıklığı yaratıyordu: Ban Gu, *Food and Money in Ancient China: The Earliest Economic History of China to A.D. 25,*

çev. Nancy Lee Swann (Eastford, CT: Martino Publishing, 2013), 24B:26a/l-2.

s. 131 araziyi ekime açmak için: Ban Gu, *Han Slut,* çev. Burton Watson (New York: Columbia University Press, 1974), 177-78.

s. 131 süvarilerini yeterli atlarla takviye etmeyi asla başaramadı: Di Cosmo, *Ancient China,* 132-35.

s. 132 "Kemiklerini ejderhanın kaynağına attım dostum": Spring, "Fabulous Horses," 29. Çince metin şöyle: fl5ii,^^: SUHJÎÎiiE UÖi'^fei OV Hm nM ^» W##t!L #Wtö? f£^ K, JS^fi. -»HAWIX HttOW«#0i#. SI ®^ «ÎMMSL tt&Hflıj^, w^MUo ^ÜSB^^»«. &RA m*^.&W»iWL- ^i^i£W.Û^ 兮弊不揚。 M^fifij^ &3WUiM$'. M TC^Üt %iOW#m ^#1^ umfe®" tsmw ttftfciiiiimWtW. ttrveâ### 4>±®llio ^J&^ $m%^ öUmfiifcS. ¡KİM* anam, ^#^</n. a ^0: &&*»«£#«□£ KM^S ı^ «^»îm^iM^^ 舉首。^âe^#^«^ »i£i$£.

s. 133 daha uzaktaki ama daha verimli yetiştiriciler: Di Cosmo, *Ancient China,* 133.

s. 134 iyi ailelere doğmuş gelinler: Di Cosmo, *Ancient China,* 195.

s. 134 sık sık şiddet ve kargaşaya neden oluyordu: David Christian, *A History of Russia, Central Asia and Mongolia,* cilt. 2, *Inner Eurasia front the Mongol Empire to Today,* 1260-2000 (Hoboken: Wiley Blackwell, 2017), 2:65.

s. 134 "hediye bahanesiyle": Armin Selbitschka, "Early Chinese Diplomacy: Realpolitik Versus the So-Called Tributary System," Acn*demia Sinica,* 3rd sen, 28, no. 1 *(2015):* 99, *Han Shu* alıntısıyla, 94A, 3886. ^ia*, roam« WA. *omrm*A Miwt «$£.

s. 135 Gümüş aynalar, lake ve ipek k umaş gibi bir sürü Çin ürünleri: Di Cosmo, *Ancient China,* 94. Yuri Pines, "Beasts or Humans: Prelmperial Origins of the Sino-Barbarian Dichotomy," in *Mongols, TUrks, and Others, Eurasian Nomads and the Sedentary World,* cd. Reuven Amitai and Michael Biran (Brill: Leiden 2005), 80.

s. 135 bu değerli ve kolayca taşınabilen nesneler: Thomas Barfield, "The Hsiung-nu Imperial Confederacy: Organization and Foreign Policy," *journal of Asian Studies* 41, no. 1 (Kasim 1981): 56.

s. 135 siyasi sadakatlerini satın almak için: William Honeychurch, "Alternative Complexities: The Archaeology of Pastoral Nomadic States," *Journal of Archaeological Research* 22, no. 4 (Aralık 2014): 308.

s. 136 savaş için kullanılabilirdi ve hatta kullanılmak zorundaydı: Sinor, "Horse and Pasture," 177.

s. 136 at yetiştiricileri Çin'e ambargo uyguladı: Sinor, "Horse and Pasture," 173.

s. 136 binlerce kilometre uzakta: Beckwith *(The Scythian Empire,* 128) Modun'un kendisinin Bagatwan adında bir İskit olduğunu iddia etmektedir.

s. 137 ve son olarak, babasını: Y Yü, "The Hsiung-nu," içinde *The Cambridge History of Early Inner Asia,* ed. Denis Sinor (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), 120.

s. 138 imparatorun kendisi kadar güçlü ve şaşaalı: William Honeychurch, "Alternative Complexities: The Archaeology of Pastoral Nomadic States," *Journal of Archaeological Research 12,* no. 4 (Aralık 2014): 287. Psarras, "Han ve Xiongnu: A Re-examination" başlıklı makalesinde de aynı şekilde chanyu ve Çin imparatorunun eşit olduğunu düşünmektedir.

s. 138 daha sonraki kağan terimine eşdeğer: Beckwith *(The Scythian Empire,* 193) Cengiz ile bir karşılaştırma yapar ve "Okyanus" veya "Evrensel" hükümdar anlamına geldiğini öne sürer.

s. 138 bugünkü Moğolistan'da: Barfield, "The Hsiung-nu," 48.

s. 138 toplam nüfusu sadece bir milyon olan: Barfield, "The Hsiung-nu," 54.

s. 138 güçlerini yerel olarak yoğunlaştırma: Christian, *A History of Russia, Central Asia and Mongolia,* 2:12.

s. 138 böyle bir ordu için dünya hâkimiyeti kehanetinde bulunda: Helmut Nickel, "Steppe Nomad Warriors, Their Horses and Their Weapons," içinde Alexander, *Furusiyya,* 1:45. Ana yönlere karşılık gelen don renkleri Moğolistan'daki permafrost

kazılarında bulunmuştur. Ayrıca bkz. Sima Qian, *Records of the Grand Historian of China,* cilt. II, kısım 110, pp. 165-66.

s. 139 "eksikliği gidermek için": Sima Qian, *Records of the Grand Historian of China,* cilt. II, kısım 30, s. 87.

s. 139 "imparatorluğa büyük bir *katkı saramayacaktır":* Ban Gu, *Han Shu* (çev. Watson), 179.

s. 140 Hunlarınkinden dört kat daha fazladır Psarras, "Han and Xiongnu: A Re-examination," 132.

s. 140 pahalı hediyenin transferi: Sima Qian, *Records of the Grand Historian of China,* cilt. II, kısım 110, pp. 170-72.

s. 141 Han Hanedanlığından zenginlik elde etmek: New York'taki Metropolitan Müzesi'nde, John Pierpont Morgan'm hediyesi olarak gönderilen bazı güzel ve temsili parçalar bulunmaktadır.

s. 142 "kuzeybatıdan çıkacağı": Sima Qian, *Records of the Grand Historian of China,* cilt. II, kısım 123, s. 240.

s. 142 Bunun üzerine bir saray şairi: ÀH&^SŒiÆ^fEî^ÎÎi#' ^flmmtë <,^##,fê±&,fê§f«iO, from gXM^ [Sınıflandırılmış bir edebi yazı koleksiyonu]. Bu referans ve bu bölümdeki diğer Çince şiirlerin çevirilerindeki yardımları için Jamie Greenbaum'a teşekkürü borç bilirim.

s. 143 bu sıradışı atlann harika özellikleri: Sima Qian, *Records of the Grand Historian of China,* cilt. II, kısım 123, s. 240.

s. 143 "rüzgârdan hastalanmamak": Liu Xiang alıntısıyla, *Traditions of Exemplary Women,* bölüm 6, ek 5. ayrıca http://www2.iath.virginia.edu / exist/cocoon / xwomen / texts / hanshu /d2.29/*1 /O/* bilingual.

s. 144 eli boş geri gönderildi: Sima Qian, *Records of the Grand Historian of China,* cilt. II, kısım 123, s. 232.

s. 144 başarıya ulaşmaları halinde: Sima Qian, *Records of the Grand Historian of Chino,* cilt. II, kısım 123, s. 242.

s. 145 ve intikam yemini etti: Sima Qian, *Records of the Grand Historian of China,* cilt. II, kısım 123, s. 246.

s. 145 çok sayıda küçük yük hayvanı: Sima Qian, *Records of the Grand Historian of China,* cilt. II, kısım 123, s. 247.

8. 145 macera dolu hayatlarının: bkz. Paul Pelliot, *Carnets de Route,* 1906-1908 (Paris: Guimet Museum, 2008), 416.

s. 146 "bol miktarda su ve ot": E. Bretschneider, *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources: Fragmen ts Towards the Knowledge of the Geography and History of Central and Western Asia from the 13th to the 17th Century* (Strassburg: Trübner, 1888), 63.

s. 148 "sadece bir sülünden yapılan yahni": Muhammad Zahiruddin Babur, *The Baburnama: Memoirs of Babur, Prince and Emperor,* çev. Wheeler M. Thackston (New York: Modern Library, 2002), 85.

s. 148 günümüzde bile: Zhu Yanshi and Liu Tao, "Looking for the City of the Horse: Mingtepa During the Time of Dayuan Kingdom," in *The World of the Ancient Silk Road,* ed. Xinru Liu (Londra: Routledge, 2023), 204. Bu iki bilim adamı, General Li tarafından kuşatılan kale olarak tanımladıkları Mingtepa'da yaptıklan kazıda, buranın halen yonca bakımından zengin olduğunu fark ettiler. Sima Qian bu gerçeğe dikkat çekmiştir: *Records of the Grand Historian of Chinn, cilt.* II, kısım 123, s. 245.

s. 148 3000 üstün at Sima Qian, *Records of the Grand Historian of China,* cilt II, kısım 123, s. 250.

s. 148 kutlama dizeleriyle: ^^í&íféíOLMt^ftlIlU ^W M^WMUt^^e ^0>##,®^B,mMiIo ^^^ »O&^W?^,W,fö m^>,ifi^. ^MíO¿ üic/Ö?IHlB8,K5â- Bu şiir Sima Qian, *Shiji,* cilt.l, bölüm 4, kısım 56'da alıntılanmıştır; Çince Metin Projesi web sitesindeki Çince metinden yazarın çevirisi: https: / / ctext.org/shiji.

s. 151 atlar üzerindeki Hun tekeli: Sima Qian, *Records of the Grand Historian of China,* cilt. II, kısım 110, s. 168.

s. 151 şehrini yağmalamamaya: Çin Hunlarının Avrupa Bunları ile özdeşleştirilmesi 18. yüzyıldan beri bilim adamlarını kızdırmaktadır. Yakın tarihli bir özet Alexander Savelyev ve Choongwon Jeong makalesi "Early Nomads of the Eastern Steppe and Their Tentative Connections in the West," Evolutionary Human Sciences 2, E20 (2020): 1-17'da bulunabilir.

Bölüm 5: İpek Yolu mu, At Yolu mu?

s. 153 derlen Liu Xinru, "Migration and Settlement of the Yuezhi-Kushan: Interaction and Interdependence of Nomadic and

Sedentary Societies," *Journal of World History* 12, no. 2 (Sonbahar 2001): 273.

s. 153 "düşmanı bastırıp mağlup etti": Ban Gu, *Han Shu* (çev. Watson), kitap 94 A, satır 3757. Ayrıca bkz. Sima Qian, *Records of the Grand Historian of China,* cilt. II, kısım 110, s.168.

s. 155 hesaba katılması gereken bir güç: Henry Falk, "Five Yabgu of the Yuezhi," *Bulletin of the Asia Institute,* new ser., 28 *(2014): 36.*

s. 155 "kemikleri ejderha kanadı": alıntı Schaier, *Golden Peaches,* 137.

s. 156 girişimci at yetiştiricileri *için:* Chakravarti, *"Equestrian* Demand and Dealers," 7.

s. 156 450 metre yüksekliğindeki geçit: Jason Neelis, "Passages to India: Saka and Kushan Migrations in Historical Contexts," in *On the Cusp of an Era: Art in the Pre Kusa' na World,* ed. Doris Meth Srinivasan (Leiden: Brill, 2007), 62. Karl Jettmar, "Exploration in Baltistan," *South Asian Archaeology* 9, no. 2 (1990): 808.

s. 157 pazardan uzak: Müller, "Horses/"' içinde Fragner ve arkadaştan, *Pferde in Asien,* 189.

s. 160 "atlara fısıldayan": Liu Xinru, "Migration and Settlement" 290; Trautman, *Elephants,* 126. Asvaghosa bir gün kraliyet şehrindeki bir kalabalığa şarkılar eşliğinde d harma ilkelerini öğretirken kral, halkın Aśvaghosa'nın öğretisine tepkisini görmek için önlerinde yedi aç ata yiyecek sundu. Atlar açlıktan dolayı sıkıntılıydı ama yemeğe dokunmak yerine Asvaghosa'nın vaazını dinlediler.

s. 160 Çin'e ilk kez: Liu Xinru, "Migration and Settlement," 290.

s. 160 çerkeskalan ve büyük çizmeleriyle: bkz. Paris'teki Guimet Museum'un Kuşan sanat koleksiyonu, envanter no AO, 29071 and D-1790; Kanishka'nın heykelinin daha iyi bilinen bir versiyonu Mathura'daki Hükümet Müzesi'nde bulunmaktadır. Khalchayan için, bkz. Galina A. Pugachenkova, *Skul'ptura KJıalchaiana* (The sculpture of Khalchayan] (Moscow: Iskusstvo,1971).

s. 161 Hint ve Çin pazarlarında satılmak üzere: Ulf Jaeger, "Some Remarks on the Silk Road," in Fragner vd., *Pferde in Asien,* 78. Aynca bkz. Orlando, *Conquête,* 122.

*• 161 savaşlarda at zırhının: Müller, "Horses" in Fragner vd., *Pferde in Asien,* 187.

s. 161 özenle koreografisi yapılmış gösterilen Thomas Druml, "Functional Traits in Early Horse Breeders of Mongolia, India and China from the Perspective of Animal Breeding," in Fragner vd., *Pferde in Asien,* 11.

s. 161 çöl iklimine uygun, az su tüketen: Atların "temsili" (daha sonra *arghamak*olarak adlandırılacak), "yayla koşucuları" ve dayanıklı midilliler olarak üçe ayrılması Druml'dan gelmektedir. "Functional Traits," in Fragner vd., *Pferde iti Asien,* 10-11.

s. 161 ilk farklı ırk yaratma: Orlando, "Ancient Genomes," 4-5. Naveed Khan, "The Genomic Origins of Modern Horses Revealed by Ancient DNA: From Early Domestication to Modern Breeding" (Doktora tezi, Natural History' Museum of Denmark, 2019), 59.

s. 161 alıcılar için önemli bir kriterdi: Arne Ludwig ve arkadaşlan, "Coat Color Variation at the Beginning of Horse Domestication," Science, no. 24 (Nisan 2009): 485.

s. 161 ırklann yaratılmasında: Gerçekten de daha iyi kalitede bir yetiştiricilik tek renkli donlar yaratma eğilimindedir. D. Bennet and R. S. Hoffman, "Equus caballus Linnaeus," *Mammalian Species* 628(1999):2-3.

s. 162 vahşi kuzenleri gibi: Moğol atlan aşın bir yetiştiricilik sürerinden geçmemiştir. Moğol ırkında bilinen hemen hemen her renk çeşidi bulunabilir. Bununla birlikte, Moğolistan'daki at nüfusunun yüzde 56,7'si tarihsel tercihler nedeniyle koyu renkli kalmıştır; A. Turk, "A Scientific and Historical Investigation."

s. 162 tek bir rastgele mutasyon: Orlando, *Complete,* 146.

s. 162-63 modem özelliklerini kazanmaya başladığım: Orlando, "Ancient Genomes," 3-4.

s. 163 kaybolmalanndan yüzyıllar sonra: Emel Esin, "The Horse in Turkic Art," *Central Asiatic Journal* 10, no. 3-4 (1965): 170.

s. 164 Kuşanlann soyundan geldiği: Johnny Cheung, "On the Origin of the Name Afghan and Pashtun (Again)," *Studio Philologies Iranica Gherardo Gnoli Memorial Volume* içinde, ed. Enrico Morano vd. (Rome: Srienze e Lettere, 2017). Cheung bunun halk dilinden kaynaklandığına inanmaktadır, ancak Michael Barry (kişisel iletişim yoluyla) şiddetle bunun aksini iddia etmektedir.

s. 164 Çin'e olan yolculuklarına bir yıl daha eklediler. Dilnoza Duturaeva, *Qarakhanid Roads to China: A History of Sino-Turkic Relations* (Leiden: Brill, 2022), 67.

s. 164 profesyonel tüccar değillerdi: Khazanov, "Steppe Nomads in the Eurasian Trade," *Chungara Revista de Antropología Chilena* 51, no. 1 (2019): SS.

s. 165 "hayvan denizi": Joseph Kessel, *Le ¡cu du roi: Reportage cn Afghanistan* (Paris: Arthaud, 2022), 150. Yazarın çevirisi.

s. 165 geçitlerden geçen tüccarlar Bu durum 6. yüzyıl ve 16. vüzvıl belgelerinde tekrar tekrar dile gehrilmiş, 19. yüzyılda İngilrzler tarafindan da doğrulanmıştır. Frantz Grenet, "The Nomadic Element in the Kushan Empire (lst-3rd century AD)," *Journal of Central Eurasian Studies 3 (2012): 9.*

s. 166 "seyahat edenler": Jos J. L. Gommans, *The Rise of the Indo-Afghan Empire* c. 1710- 1780 (New Delhi: Manohar. 2019), 21.

s. 167 bu zahmetli fuarlar. Hilda Ecsedy, "Trade-and-War Relations Between the Turks and China in the Second Half of the 6th Century," *Acta Orientals Academia? Scicntiamm Hungarian* 21, no. 2 (1968): 141.

s. 167 yüzyıllar boyunca büyük bir iş: Chakravarti, "Equestrian Demand and Dealers," 12-15.

s. 167 alt kıtanın dört bir yanındaki (...) alanlar. Gommans. "Warhorse and Post-Nomadic Empire in Asia, c. 1000-1800," *Journal of Global History* (2007): 10.

s. 168 zaten bedelini ödeyemezsiniz: Bu tanımlama kendi deneyimlerime dayanmaktadır ve C.J.C. Davidson tarafından da desteklenmektedir, *Diary of Travels and Adventures in Upper India* (Londra: Henry Colburn, 1843), 1:94.

s. 169-70 yaşamak için yılda [...1 gümüş: Bas van Leeuwen vd., "The Standard of Living in Ancient Societies: A Comparison Between the Han Empire, the Roman Empire and Babylonia," *Centre for Global Economic History,* Working Paper 45 (University of Utrecht 2013k 8-11.

^ 170 sıska atlar (...) onları şişmanlatıp: Bunu Afganistan'da atları yeniden satmam gerektiğinde bizzat keşfettim. Yoğun kar yağışına hazırlıksız yakalanmıştık ve artık atlanmız için yem bulamıyor-

duk; atlarımız binilemeyecek kadar zayıflamış, kelimenin tam anlamıyla zarar edeceğimiz mallara dönüşmüştü. Onlara bindikçe değerleri de bir o kadar azaldı ve sonunda onları büyük bir zararla satmak zorunda kaldık. Onları satın alan Powindah'lar, binilmezlerse kışı atlatabileceklerini düşünmüşlerdi. Bahar ollarıyla besledikten sonra, onları iyi bir kârla satacaklardı.

s. 170 Haridwar ve çevresinde: Canlı hayvan pazarı canlı olsa da artık pazarda çok az at satışa sunuluyor. Powindah'lann yerini artık dini görevliler aldı. COVID-19'a rağmen 2021 'de festivale dokuz milyon hacı katıldı.

s. 170 Hindistan'ın ruhani haritası: Jos J. L. Gommans, *The İndimi Frontier: Horse and War-band in the Making of Empire* (Londra: Routledge, 2017), Bölüm 3.

s. 171 MS 1000 civannda [...] para: Syed Ejaz Hussain, "Silver Flow and Horse Supply to Sultanate Bengal with Special Reference to Trans-Himalayan Trade (13th—16th Centuries)," *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 56, no. 2 (2013): 265.

s. 172 diplomatik veya ticari alışverişlerin: Bugünkü Afganistan'ın kuzeyinde erkekler halen gümüş, yeşil, kırmızı ve diğer yanardöner renklerle göz kamaştıran bu sert ipek cübbeleri omuzlarına atmayı severler. Afganistan eski devlet başkanı Hamid Karzai, kendine özgü kuzu yünü şapkasıyla birlikte her zaman böyle bir cübbe giyerdi.

s. 172 ısıran böcekleri, özellikle tahtakurularını uzaklaştırdığına: Sağlar Bougdaeva, çev., *Jangar: The Epic of the Kalmyk Nomads* (Oakland: University of California Press, 2022), 12.

s. 172 Asya ticaretinin merkezi: Khodadad Rezakhani, "The Road That Never Was: The Silk Road and Trans-Eurasian Exchange," *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 30, no. 3 (2010): 429.

s. 172 bu uzak pazarlara: Tim Williams, "Mapping the Silk Roads," içinde *The Silk Road: Interwoven History* (Paris; UNESCO, 2015), 7.

6. 172 başkent Chang'an'dan: Etienne de la Vaissiöre, "Trans-Asian Trade, or the Silk Road Deconstructed (Antiquity, Middle Ages)," içinde *The Cambridge History of Capitalism* (Cambridge:

Cambridge University Press, 2014), 1:114-15; also Di Cosimo, *Ancient Chitin*, 183.

s. 173 değil de At Yolu: Uli Jaeger, "Some Remarks," in Fragner vd., *Pferde in An ten, 82.*

s. 173 yerel tüketim için: David Christian, "Silk Roads or Steppe Roads? The Silk Roads in World History," *Journal of World History* 11, no. 1 (İlkbahar 2000): 7.

s. 174 lüks tüketim mallan da, bu hayati ticaretin sırtına binmiş oldu: Duturaeva, *Qarakhanid Roads,* 196; La Vaissiire, "Trans-Asian Trade," 113.

s. 174 ithal atlara harcadığını: Christopher I. Beckwith, "The Impact of the Horse and Silk Trade on the Economies of T'ang China and the Uighur Empire," *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 34, no. 2 (1991): 194.

s. 175 ve oradan Çin'e: Suchandra Ghosh, "The Route of Horse Trade Early in India (up to *c. 500 AD),"* *Proceedings of the Indian History Congress,* cilt. 61, bölüm 1 (2000-2001), 128.

S. 175 tüccar değil diplomat ûlmâSındaû; KhâzânöV, "Steppe Nomâds in the Eurasian Trade," 96.

s. 175 günümüz Afganistan'ı veya Tacikistan'ı: Khazanov, "Steppe Nomads in the Eurasian Trade," 88; Ursula Brosseder, "A Study on the Complexity and Dynamics of Interaction and Exchange in Late Iron Age Eurasia," içinde Benunann ve Schmauder, *Complexity of Interaction Along the Eurasian Steppe Zone,* 208.

s. 175 standart bir ağırlıkta: Helen Wang, "Textiles as Money on the Silk Road?" *Journal of the Royal Asiatic Society 23,* no. 2 (2013): 167.

s. 176 bir *at* için [...] ipek: Tan Mei Ah, "Exonerating the Horse Trade for the Shortage of Silk: Yuan Zhen's 'Yin Mountain Route,' *Journal of Chinese Studies 57,* no. 47 (2013): 64.

s. 176 bire on: Tan, "Exonerating the Horse Trade," 64.

s. 176 Çin'in tekelinden çıkmıştır: Berit Hildebrandt, "Roman Silk Trade and Markets," içinde Liu Xinru, *The World of the Ancient Silk Road,* 499.

s. 176 İran'dan Çin'e: Liu Xinru, "Regional Study," içinde *A World with States, Empires and Networks, 1200 BCE-900 CE,* ed. Craig Benjamin (Cambridge; Cambridge University Press, 2015), 4:466.

s. 176 teklif edilen ürünü satın almaları: Hildebrandt, "Roman Silk," içinde Liu, *The World of the Ancient Silk Road,* 499.

s. 177 ipeği dokumak için [...] kadın parmağı: Tan, "Exonerating the Horse Trade," 54.

s. 177 dut ağaçlan ve ipekböcekleri: Chen Zhonghai ($&$), "The Southern Song's Tea and Horse Agency," çev. Peter Micic, Tea Horse Road Project, https://teahorseroadproject.wordpress, com/tag/tea-and-horse-agency/ .

s. 177 dayanıklı Himalaya midillileri: Jeff Fuchs, "The Tea Horse Road," *Silk Road* 6, no. 1 (Summer 2008): 63. Tibetliler bozkırdaki komşularından oldukça farklıydı. Ne at sütü içiyor ne de at eti yiyorlardı. Aksine Bedeviler gibi, atlan taşımacılığın yanı sıra prestij ve akınolık için de yetiştiriyorlardı. Bkz. Suttie, Reynolds ve Batello, *Grasslands,* 956. Hali vakti yerinde bir çoban ailesi 380 geviş getiren hayvan ve 18 yak için 4 at besliyordu.

Bölüm 6: At Çılgınlığı

s. 179 seçkin atlan dans etmeleri için eğitmesiyle: Paul W. Kroll, "The Dancing Horses of T'ang," *T'oung Pao,* 2nd ser., 67, nos. 3-5 (1981): 243.

s. 180 seyircilerin önünde: Thomas O. Höllmann, "On the Road Again: Diplomacy and Trade from a Chinese Perspective," içinde *Bern-mann and Schmauder, Complexity of Interaction Along the Eurasian Steppe Zone,* 562.

s. 180 ordunun en önde gelen kolu: Jonathan Karam Skaff, "Straddling Steppe andSown: Tang China's Relations with the Nomads of Inner Asia (640-756)" (Doktora tezi, University of Michigan, 1998), 36; Höllmann, "On the Road Again," 561.

s. 180 "devlet yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır": bkz. Curry, "Horse Nations," 1288-93.

s. 182 "göz ardı edilemez": Zizhi Tongjian, 195 ve 192. bölümler, «ilinti Jack W. Chen, *The Poetics of Sovereignty: On Emperor Taizong of the Tang Dynasty* (Leiden: Brill, 2020), 35.

6. 182 isteksizce de olsa bu dileğini kabul etmeye zorladı: Li Jinxiu, "The Square Matrix, Elite Cavalry and the Modao: On the

Military Tactics for Combat with the Türks Adopted by the Sui and Tang Empires," *Eurasian Studies 2 (2014):* 69.

s. *182* yılda 40 bin ila 50 bin binek ah: Jonathan Karam Skaff, *Sui-Tang China and Ils Turko-Mongol Neighbors; Culture, Power, and Connections,* 580-800 (New York: Oxford University Press, 2012), 259.

s. 183 köken klanı: Peter B. Golden, "The Turk Imperial Tradition in the Pre-Chinggisid Era," *içinde Imperial Statecraft,* ed. David Sneath (Bellingham: Western Washington University Press, 2006), 31.

s. 183 seyis ya da süvari olarak: Schafer, *Golden Peaches,* 148, and Skaff, "Straddling Steppe and So-wn," 183-84.

s. 186 hazır olma durumlarını belgelemek: Jonathan Karam Skaff, "Tang China's Horse Power: The Borderland Breeding Ranch System," içinde *Eurasian Empires in Antiquity and the Early Middle Ages: Contact and Exchange Between the Graeco-Roman World, Inner Asia and China,* ed. H. Kim, E Vervaet. and S. Adali (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), 38.

s. 186 imparatorun emirleri için her zaman hazır. Kroll, "The Dancing Horses of T'ang," 182.

s. 187 beş tayın da atası: Xiuqin Zhou, "Zhaoling: The Mausoleum of Emperor Tang Taizong," *Sino Platonic Papers* 187 (Nisan 2009): 174.

s. 188 gerçek atların: Schafer, *Golden Peaches,* 155.

s. 188 büyü sonucunda tekrar hayata dönebileceklerini: Zhou, "Zhaoling," 137.

s. 189 binicilik yanşmalarına: Gerçekten de yabana bir sarayda onurlandınlmak kendi ülkesinde olduğundan daha kolay gibidir. Roma imparatorunun bir danışmam şu uyanda bulunmuştur "Kendi topraklarında kraliyet soyundan gelmeyen yabanalan fazlaca onurlandırmayın ve yüksek makamlan onlara emanet etmeyin; çünkü böyle yaparsanız hem kendinize hem de memurlarınız olan Romalılara zarar verirsiniz"; Charlotte Mary Roueche, "Defining the Foreign in Kekaumenos," *Strangers to Themselves: the Byzantine Outside? den* alıntı (Farnham: Ashgate Variorum, 2000), 209.

s. 189 eyer kaltağını (...) icat ettiğini: Irina Dmitrievna Tkac'cnko, "Riding Horse Tack Among the Cattle-Breeders of Central Asia and Southern Siberia in the First and Second Millennia CE," *Études mongoles et sibériennes, centrasiatiques et tibétaines* 41 (2010): 210.

s. 189 Türk-Moğol eyerine karakteristik kova şeklini: Digard, *Une histoire du cheval, 74.*

s. 191 paralı asker ve yardıma olarak kullandıkları: Thomas Salman, "Combattre à cheval pendant les guerres byzantino-perses," in Spruyt and Poinsot, *Équidés,* 164.

s. 191 Çin'de olduğu gibi Doğu Avrupa'da da hüküm sürmüştün Bartosiewicz, "Ex Oriente Equus," 3.

s. 191 düşman tarafından kullanılan: Daniel T. Potts, "The Antiquity and Nature of Horseshoeing in Iran" (yayınlanmamış elyazması), 5.

s. 193 Siyavoş'un Şabgir'i: Yves Porter, "Rakhsh et Shabdiz, chevaux héroïques de la littérature persane," içinde *Chevaux et cavaliers arabes dans les arts d'Orient et d'Occident,* ed. Jean-Pierre Digard (Paris: Gallimard, 2002), 205.

s. 193 macera ve kahramanlık: Johannes Preiser-Kapeller, "Heroes, Traitors and Horses: Mobile Elite Warriors in Byzantium and Beyond, 500-1100 CE" (Columbia Üniversitesi'nde verilen ders, 25 Kasım, 2013). Aynca: Skaff, *Sui-Tang China and Its Turko-Mongol Neighbors, 75* and 104, and Vitomir Mitevski, "The Akritic Hero in Byzantine and Macedonian Epic Poetry," *Colloquia Humanistica 7* (2018).

s. 193 polo oyunlarında (...) terbiyelerini: Thomas Alisen, *The Royal Hunt in Eurasian History* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2006), 223-26; Matthew P. Canepa, *The Two Eyes of the Earth (Oakland:* University *of* California Press, 2017), 174-82; V. L. Bower and C. MacKenzie, "Polo: The Emperor of Games," *Asian Games: The Art of Contest* (New York: Asia Society, 2004), 223-303; V. L. Bower, "Polo in Tang China: Sport and Art," *Asian Art* 4, no. 3 (1991): 23-45; James T. C. Liu, "Polo and Cultural Change: From T'ang to Sung China," *Harvard Journal of Asiatic Studies* 45, no. 1 (1985): 203-24.

s. 193 eyalet valisi: Joel Thomas Walker, *The Legend of Mar Qardagh: Narrative and Christian Heroism in Late Antique Iraq* (Berkeley: University *of California Press,* 2006), *128.*

s. 193 "Türkler topu alsın": Firdevsi, *Şehname,* 248. Bu metin benim çevirimdir.

s. 194 Sirkeci tren istasyonu: Matthew P. Canepa, "Distant Displays of Power: Understanding the Cross-Cultural Interactions Among the Elites of Rome, Sasanian Iran and Sui-Tang China," Ars *Orientalis* 38 (2010): 137.

s. 194 havada süzülüyormuş gibi: Höllmann, "On the Road Again," 561.

s. 195 yaralanmaları azaltmak için: Hu Songmei, Yaowu Hu, Junkai Yang, Miaomiao Yang, Pianpian Wei, Yemao Hou, and Fiona B. Marshall, "From Pack Animals to Polo: Donkeys from the Ninth-Century Tang Tomb of an Elite Lady in Xi'an, China," *Antiquity* 94, no. 374 (2020): 455-72. Aynca bkz. Yin Hung Young, *The Horses of China* (Paramus, NJ: Homa & Sekey, 2021), 87. Young, Çin'in tek kadın hükümdarı olan İmparatoriçe Wu Zetian'ın kırmızı saten ve alfan rengi kıyafetler giymiş, tamamı kadınlardan oluşan kendi ekibini nasıl kurduğunu anlatıyor.

s. 195 siyasi düşmanlarını öldürtmek: Liu, "Polo and Cultural Change," 203-24.

s. 196 bineklerine herhangi bir yanal hareket: Crossley, "Flank Contact," in Rossabi, *How Mongolia Matters,* 139.

s. 196 ipin ucundaki bir top: John Masson Smith Jr., "From Pasture to Manger: The Evolution of Mongol Cavalry Logistics in Yuan China and Its Consequences," in Fragner vd., *Pferde in Asien,* 68.140.

s. 197 "at ve mızrak": al-Mutanabbi, *Poems of al-Mutanabbi,* çev. ve ed. A. J. Arberry (Cambridge: Cambridge University Press, 1967), 73 (poem 12, line 22).

s. 197 akınlarda ani hızlanmalar için: Bedevi binicilik uygulamalarının tam bir açıklaması için bkz. Comte Waclaw Seweryn Rzewuski, *Impressions d'Orient et d'Arabie* (Paris: José Corti, 2002), 455-80.

M98 farklı at ırkları: Bunların açıklaması konusunda bkz. Digard, Une *histoire du cheval,* 101. Aynca bkz. Digard, "Les cultures équ-

estre à l'origine de l'équitation arabe/' içinde *Chevaux et cavaliers arabes,* 25.

s. 198 prenslik heveslisi ve at âşığı *Mubarak Qasim Zangi:* Esin, "The Horse in Turkic Art," 180.

s. 198 Bağdat halifesine hediye olarak: Halife Hişam'la ilgili kayıtlar, onun bir seferde 4000 atlının katıldığı at yarışları düzenlediğini anlatır. Alastair Northedge, "Horse Racing at Samarra," içinde Alexander, *Furusiyya,* 1:106.

s. 199 Arapça konuşulan coğrafyalardaki: Abû Abdallah Ibn Akhî Hizâm al-Khuttalîl, *Chevaux et Hippiatric,* çev. Abdelkrim El Kasri et Jamal Hossaini-Hilali (Rabat: Association du Salon du Cheval d'ElJadida,2018).

s. 200 bu hız kültünü şöyle dile getirmiştir. Emel Esin, "At Mitleri," https://www.zdergisi.istanbul/makale/at-mitleri-304.

s. 201 bizzat Cengiz Han'a: Walther Heissig, "A Note on the Custom of Seterlekü, *Howard Ukrainian Studies* 3-4, part 1 (1979-80): 394-98.

5. 201 Ejderhalar ve atlar L..J yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Azamouche, "Miracles, oracles et augures," içinde Spruyt and Poinsot, *Équidés,* 241.

s. 202 "aydınlanmanın zirvesine": Tsangnyön Heruka, *The Life of Milarepa,* çev. Andrew Quintman (Londra: Penguin, 2010), 151-52.

s. 202 bu metaforun kalıcılığını ve gücünü: Azamouche, "Miracles, oracles et augures," içinde Spruyt and Poinsot, *Équidés,* 240.

s. 202 başkentleri Konya'ya: Esin, "The Horse in Turkish Art," 172.

s. 202 güney, kuzey, doğu, batı ve merkez: Fijn, "In the Land of the Horse," 151.

s. 203 "Ordu bilir ki, kraliyet atlısıdır": alıntı Esin, "The Horse in Turkish Art," 172.

s. 203 kökler ve çalılıklarla beslenerek: M. N. Mouraviev, *Voyage en Turcomanie et à Khiva, Fait en 1819 et 1820* (Paris: Louis Tenré, 1823), 246.

s. 204 inatçı ve huysuz: Esin, "The Horse in Turkish Art," 169.

6. 204 atlan bu şekilde tepeye saplanmış halde bıraktılar Ibn Battuta, *The Travels,* çev. Samuel Lee (Londra: Oriental Translation Committee, 1828), 238.

s. 204 Amerikan *balkanları Lincoln ve Kennedy: Bkz.* Robert Hillenbrand, *The Greni Mongol Şehname* (Londra: Hali, 2023), 205.

s. 205 ödüllü bir yarışçıya: Ferret and Toqtabaev, "Le choix et Pentraînement du cheval de course ehez les Kazakhs," 4-6.

s. 205-6 kırk üç gün: Bcrdali Ospan, FIoueMy xasaxw rax xopomo ÎHBIOT *Koıieit? (Kazaklar atlan neden bu kadar iyi tanıyor?], İran'ın* meşhur eşkıya türküsü Kuroğkı'nda, kahramanın babası bir sy-n^y, kral için bir tay seçer. Tay o kadar çirkindir ki, kral şanssız at uzmanını idam ettirir. Yaslı oğul, zorlu bir savaş atına dönüşen taya binip kaçar. Daha sonra kralın ve maiyetinin işini kısa sürede bitirirler. Bkz. Alexander Chodzko, *Specimens of the Popular Poetry of Persia, as Found in the Adventures and Improvisations of Kurroglou, The Bandit-Minstrel of Northern Persia: and in the Songs of the People Inhabiting the Shores of the Caspian Sea. Orally Collected and Translated, with Philological and Historical Notes* (Londra: W. H. Allen, 1842).

s. 206 "çömlekçi çarkına": Robert E. Harrist Jr. "The Legacy of Bole: Physiognomy and Horses in Chinese Fainting," *Artibus Asiae 57,* no. 1-2 (1997): 151.

s. 206 ipek ya da kâğıt üzerine mürekkeple. Kubin, "Vom Roß zum Schindmäre," in Fragner vd., *Pferde in Asien,* 199.

s. 207 "toynaklar ve eklemler": Harrest, "The Legacy," 152.

s. 208 "Yansıtıyor sanatınız büyük dehayı": Du Fu, "A Painting Song for General Cao Ba," 300 *Tang Poems: A New Translation,* ed. Yu-an-zhong Xu ve diğerleri (Hong Kong: Commercial Press, 1987), poem no. 61. The Chinese text, O?l, ®®HÇ^%. Şu linkten ulaşılabilir: http://wengu.tartarie.com/wg/wengu.php7Man-gshi&no=61.

s. 209 Çin koleksiyonlarını incelediğinde: Siyah Kaleni (Siyah Fırça) olarak bilinen anonim sanatçının Çin esintileri taşıyan ve şu anda İstanbul'daki Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan eskiz defterinde atlar da yer alıyor.

s. 210 Çin'in sunduğu zevklerin: E. Denison Ross, "The Orkhon Inscriptions: Being a Translation of Professor Vilhelm Thomsen's Final Danish Rendering," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 5, no. 4 (1930): 862.

s. 211 ölümcül olan bir isyan başlattı: Bu, klasik Çin operasının başlangıç noktasıdır. *The Palace of Eternal Youth,* Hong Sheng eseri.

s. 211 uzaktaki bozkır at yetiştiricilerinden: *Schafer, Golden Peaches,* 145.

s. 211 askeri bandonun sesi: Schafer, *Golden Peaches,* 152.

Bölüm 7: Üstünlük Avı

s. 214 "okla kuş avlayalım ve geyik peşine düşelim": Geoffrey Lewis, çev., *The Book of Dede Korkut* (Londra: Penguin, 2011), 43.

s. 214 "aylarca geri dönmediler": Alisen, *The Royal Hunt,* 21.

s. 214 kısrakları günde altı kez sağmasına: Suttie, Reynolds, ve Batello, *Grasslands,* 852.

s. 214 13. yüzyılda: Marco Polo, *Devisement,* kısım CXXI, s. 130.

s. 215 kamp yerine geri götürmek Lewis, *The Book of Dede Korkut,* 152.

s. 215 kervana dadanan hırsızlar Asadi Tusi, *Garshaspname,* kısımlar 26-29.

s. 216 "avayı yiyebilir": Sadi Şirazi, *Gülistan,* çev. Wheeler M. Thackston Bethesda (MD: Ibex, 2008), 96 " j^>. ¿&L jjj ^4 aI * ^ J&2 jb/ 4i JU" ("Avcılar her seferinde bir çakal yakalayamazlar, ama bazen de bir leopann onlardan birini parçaladığı olur.")

s. 217 "yetenek atta": Faruk Sümer, Ahmet Uysal, ve Warren Walker, çev., *The Book of Dede Korkut* (Austin: University of Texas Press, 1991), 136.

s. 217 vahşi hayvanların saldınlan: Alisen, *The Royal Hunt,* 131. Aynca bkz. Lewis, *The Book of Dede Korkut,* 35.

s. 217 daha geniş bir takipçi kitlesi oluşturabilir Alisen, *The Royal Hunt,* 219.

s.217 3000 ya da 5000 atlı: Wang Bo and Zhang Renjiang, "Brief Analysis on Hunting Procedures and Culture of Liao Dynasty Through Zhuoxie Figures," *International Journal of Literature and Arts* 9, no. 4 (2021): 168-72.

s. 217 yerel halkla kişisel bağlar Alisen, *The Royal Hunt,* 192-93.

s. 218 Avcılığı eleştiren Tang saray mensuplarının aksine: Patricia Ebrey, "Remonstrating Against Royal Extravagance in Imperial

China," içinde *The Dynastie Centre and the Provinces: Agents and Interactions,* ed. Jeroen Duindam ve Sabine Dabringhaus (Leiden: Brill, 2014), 132.

s. 218 8. yüzyılda gücünün zirvesine ulaştı: Cai Meibiao, "Khitan Tribal Organization and the Birth of the Khitan State," in *Chinese Scholars on Inner Asia,* ed. Luo Xin ve Roger Covey (Bloomington: University of Indiana Press, 2012), 256-59, ve Shiba Yoshinobu, "Sung Foreign Trade: Its Scope and Organization," içinde *China Among Equals: The Middle Kingdom and Its Neighbors, 10th-14th Centuries,* ed. Morris Rossabi (Berkeley: University of California Press, 1983), 267.

s. 218 büyüyen kaos: Denis C. Twitchett ve Klaus-Peter Tietze, "The Liao," içnde *The Cambridge History of China,* ait. 6, *Alien Regimes ve Border States, 907-1368, ed.* Herbert Franke and Denis Twitchett (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), 6:53.

s. 219 tarihin sisli *sayfalarında kaybolmadan:* "In 920 AD, What Was the 'Dragon' Shot by Yelu Abaoji, the Founder of the Liao Dynasty?/' iNEWS, 17 Ekim, 2023, https://inf.news/en/history/27471d968e41ebc9dbdfe8bc5f7ee395.html.

s. 220 doğu ve çimen için mavi: Alfred Schinz, *The Magic Square: Cities in Ancient China* (Stuttgart: Edition Axel Menges, 1996), 272.

s. 221 tuzak tamamlanmıştır. Thomas William Atkinson, *Travels,* loc. 5065.

s. 221 vurucularla avlanmaktan çok daha büyük: Bkz. Kohchahar E. Chuluu, "The Encircling Hunt of Mongolia" (konferans notları, New Directions in Central and Inner Asian History', Harvard University, 2015).

s. 222 arkalarından vururlardı: Alisen, *The Royal Hunt,* 216.

s. 222 atlan yağlanmadan önce: Maurice, *Stratcgikon,* çev. George T. Dennis (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1984), 95.

s. 222 savaş, siyasetin farklı araçlarla devamıdır. Dan Muresan, "Un empire à cheval," içinde Histoire *monde, jeux d'échelles et espaces connecté* (Paris: Sorbonne, 2016), 62.

s. 222 "Savaş için bir alıştırma aracıdır": Liao Shih [The annals of the Liao dynasty], Timothy May alıntısıyla 565. sabr, "The Training

of an Inner Asian Nomad Army in the Pre-Modern Period," *Journal of Military History* 70, no. 3 (Temmuz 2006): 662; ayrıca bkz. Karl A. Wittfogel ve Feng Chia-Sheng, "History of Chinese Sodety: The Liao (907-1125)," *Transactions of the American Philosophical Society* 36 (1946): 56.

s. 222 "düşünceleriniz avlanmaya döner": https://ganjoor.net/farrokhi / di vanf/ghasidefk / sh36.

^ÂJ> \jP^j' <jl^i Jblalj X^' ^ZÂJ 4&^^

jl£-i 3b IP JJ' .^¿> j ^Lb j^»

'^JJ ısSj" (ji^ ^ U"? j" jK-i t

jlpxal jlii ¿¿I ¿k»;U»-l ;l£i jî

s. 223 birlikler için bir tür ısınma: Alisen, *The Royal Hunt,* 222-23.

s. 223 160 kilometre doğudaki: Twitched ve Tietze, "The Liao," 74.

s. 223 Kitanlan, "Çin'in kendisi": Giovanni da Pian del Carpini bu ismi kullanan ilk Avrupalı olabilir. Bkz. Henry Yule, *Cathay and the Way Thither* (Londra: Hakluyt Sodety, 1866), 1:23.

s. 223 bir çok Batı diline Çathay: Duturaeva, *Qarakhanid Roads,* 17.

s. 224 çemberin içinde: Wittfogel ve Chia-Sheng, "History of Chinese Sodety: The Liao," 267; ayrıca bkz. Christopher P. Atwood, "Imperial Itinerance and Mobile Pastoralism: The State and Mobility in Medieval Inner Asia," *Inner Asia 17,* no. 2 (2015): 293-349.

s. 225 bu yasalann düzgün bir şekilde uygulandığını görmek için: Wittfogel ve Chia-Sheng, "History of Chinese Sodety: The Liao," 119.

s. 228 "Orta Krallık'a ayak bastığım andan itibaren kendimi hiç mutlu hissetmedim": Sergey A. Vasyutin, "The Model of the Political Transformation of the Da Liao as an Alternative to the Evolution of the Structures of Authority in the Early Medieval Pastoral Empires of Mongolia," içinde Bemmann ve Schmauder, *Complexity of Interaction Along the Eurasian Steppe Zone,* 419.

s. 228 Kitanlara iyi atlar sağlayarak: Aslında Tang zaten Curçenleri iyi at yetiştiridleri olarak biliyordu. James K. Chin, "Negotiation and Bartering on the Frontier: Horse Trade in Song China," içinde Fragner ve arkadaşları, *Pferde in Asien,* 206.

s. 230 Germanya'daki Roma Limes'ini: Jebrael Nokandeh, Eberhard W. Sauer, Hamid Omrani Rekavandi, Tony Wilkinson, Ghorban Ali Abbasi, Jean-Luc Schweninger, Majid Mahmoudi, vd., "Linear Barriers of Northern Iran: The Great Wall of Gorgan and the Wall of Tammishe," *Iron* 44, no. 1 (2006): 121.

s. 231 buradaki arazilerin çoğunda: Xavier de Planhol, "Geography ii: Human geography," *Encyclopaedia Iranica Online (New* York: Columbia University, 2020).

s. 232 Gürcistan ve Irak: Keith Edward Abbott, *Cities and Trade: Consul Abbott on the Economy and Society of Iran,* 1847-1866 (Londra: Ithaca, 1983). Tebriz'deki İngiliz konsolosu şöyle yazmıştır:

> İran'ın şartları diğer birçok ülkenenkinden farklıdır; ikliminin doğası, coğrafi özellikleri ve halkın genel alışkanlıklan dolayısıyla hem dağlık bölgelerin hem de düzlük ovaların değişimlerine ayak uydurabilen ve yerleşik halkın büyük ölçüde mahrum kaldığı yaşam kaynaklarından yararlanma becerisi geliştirebilen bir nüfusa sahip olması gerekir. Şehirlerin ve ovalann nüfusunun neredeyse tamamı, sürülerin hayvan yemi, İran'da çok tüketilen *tereyağı, peynir ve* diğer süt ürünleriyle hem tarlada hem de şehirde üretilen çeşitli kaba ama *yararh yünlü ve diğer ürünlerin değiş tokuş* edildiği bu büyük kırsal topluluklara bağlıdır. Kabileler, ticari inallar için en uzak bölgelere ucuz bir taşıma aracı sağlayan deve sürüleri nedeniyle ülke için daha da avantajlıdır; ancak kabileler göçebe durumlarından vazgeçmeye zorlandıklarında bu avantajlar büyük ölçüde ülke adına kaybolur. Pers hükümetinin, büyük göçebe kabilelerini sabit bir halk haline getirmeye çalışmasının mantıksız olduğunu düşünüyorum. Aynca bkz. Suttıe, Reynolds, ve Batello, *Grasslands,* 1263.

s. 232 İran'ın zenginliği *ise kaçanları cezbetmiştir: Jürgen Paul,* "Nomads and Bukhara: A Study in Nomad Migrations, Pasture, and Climate Change *(11th Century CE)," Der Islam 93, no. 2* (2016): 506.

»■ 232 köle-asker olarak: Marshall G. S. Hodgson, *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization* (Chicago: University *of* Chicago *Press,* 2009) 2:33.

s. 234 "ordusu için krallığına ek insan gücü": 11. yüzyıl İranh tarihçi Ebu Said Gardizi, A. Sevim ve Q E. Bosworth'ta *ahntûamışhr,*

"The Seljuqs and the Khwarazm Shahs," *History of Central Asia* (Paris: UNESCO, 1992), 4:154.

s. 234 yerleşik halklarla iç içe: Hodgson, *Venture,* 2:43.

s. 234 "[Türknıenlerin] sürülerinin otlatılmasıyla harap olan": 15. yüzyıl tarihçisi Mirkhwand, Richard Nelson Frye alıntılamıştır, *The Cambridge History of Iran* (Cambridge: Cambridge University Press, 1975), 4:193.

s. 235 yağmaya geri dönmek için her bahaneyi: Hodgson, *Venture,* 2:43.

s. 236 İran'ı sorun çıkaranlardan temizlemek için bir deşarj ventili: Hodgson, *Venture,* 2:44.

s. 236 ve kısa süre sonra kaçar Erdoğan Merçil, "Selçuklularda Av" [Hunting practices of the Seljuks], *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi* (2018): 138.

s. 237 at, deve, koyun ve keçi dâhil: Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor arid the Process of Islamization from the Eleventh Through the Fifteenth Cen tun/* (Berkeley: Universit)' of California Press, 1971), 258.

s. 238 paralı asker ve süvari ab tedarikçisi: Aleksander Paron, *The Pechenegs: Nomads in the Political ai id Cultural Landscape of Medieval Europe* (Leiden: Brill, 2021), 380. Kıpçaklar ayrıca Macaristan, Mısır ve hatta Gürcistan Krallığı'nda paralı asker olarak görev yapmışlardır. Bkz. Christopher Baumer, *History of the Caucasus* (Londra: Bloomsbury, 2023), 2:16.

s. 239 "Bütün Afganistan ve Hindistan ondan korkar": Duturaeva, *Qarakhanid Roads,* 130.

s. 240 bu atlıları kendi tarafına çekmeyi ve ordularına katmayı: Duturaeva, *Qarakhanid Roads,* 21.

s. 241 çok sayıda hayvan öldürdüğü: Mahmud'un aslan avı konusunda bkz. Abul-Fazl Bayhaqi, *Tarikh-e Bayhaqi* [The histories of Bayhaqi], ed. Ali Akbar Qiyaz (Tehran: Iranshahr, 1350/1972), 134-35; geyiğin hikayesi babası Sebüktegin için de anlatılır (225-26).

s. 241 ava her üç ya da dört günde bir giderdi: Duturaeva, *Qarakhanid Roads,* 127.

s. 242 atlann efendileri anlamına gelen "Asvakas": Audrey Trushke, *The Language of History: Sanskrit Narratives of hulo-Muslim Rule* (New York: Columbia University Press, 2021), 11.

s. 242 Türklcrin vc Afganlann yanı sıra: Bkz. Bayhaqi, *Parıhh-t Bay-lıaıji,* 681.

s. 242 Memlûklerin gücünün temeli: /os Gommans, "The Warband rn the Making of Eurasian Empires," *Prince, Pen, ve Sword: Eurasian Perspectives,* eci. Maaike van Berkel ve Jeroen Duindam (Leiden: Brill, 2018), 10.

s. 243 adanmışları daha önceki tapınak alanlarından uzaklaştırdı: Jos J. L. Gommans, "The Silent Frontier of South Asia, c A.D. 1100-1800," *Journal of World History 9,* no. 1 (İlkbahar 1998): 9-10; ve Thapar, *A History of India,* 260.

s. 243 kendi başlarına sultan ve raca: Gommans, "Warhorse and Post-Nomadic Empire," 10.

s. 244 Orta Asya atlarından mahrum: Chakravarti, "Equestrian Demand and Dealers," 16.

s. 245 "Tek seferde iki bin at": Marco Polo, *Densement.* kısım CLXXV. p. 178.

s. 245 bu tahmini yıllık on üc bin ata: Iftikhar .Ahmad Khan, 'The Import of Persian Horses in India 13-l7th Centuries." *Proceeding of the Indian History Congress* 45 (1984k. 346-51.

s. 245 sıradan bir at ise 100 rupiye: AH Bahraini Pour, "The Trade in Horses Between Khorasan and India in the 13th-17th Centuries," *Silk Road* 11 (2013): 130.

s. 247 "Yapmaz bunu hiçbir erdemli yönetici!": Sima Xiangru. ^TS H^ JFu imparatorun avlarında]. Bu uzun şiirin Çince metni Cai Zong Qi'de yer almaktadır, ed.. *Haw to Read Chinese Poetry* (New York: Columbia University Press, 2008), bl.

Bölüm 8: 7 oynaklarımızın Gittiği 7 em Kadar

s. 249 şehrin ana kapısının önünde: Rashiduddin, *Canıi u t-tevarih.* Fransa Milli Kütüphanesi'nde, Supplement persan 1113,65v.

s. 250 1600 kilometre kuzeyde: Igor de Rachelwitu, çev„ *The Secret History ol the Mongols* (Leiden: Brill 2015), 169.

s. 251 cesur ve yetenekli biri olarak ün kazanmıştır Cengiz Han'ın gençliğinin renkli bir tasviri Rachehviltz tarafından yapılmıştır, The Secret *History of the Mongols,* 13-21. Altın Han'ın Mogollar

üzerindeki zulmü için bkz. Reşidüddin, *Compendium of Chronicles: A History of the Mongols,* çev. Wheeler M. Thackston, çili 1, bölüm 1, kısım 2 (Cambridge, MA: Harvard University, 1998), 33.

s. 251 kazançlı ticareti için hayvan yetiştirmek amacıyla: Robert T. Turley, "Climatic and Economic Conditions of Northern Manchuria," *Geographical journal* 40, no. 1 (1912): 57-59.

s. 252 onları Song'dan ayıran: Chin, "Negotiation and Bartering on the Frontier," in Fragner vd., *Pfcrdc in Asien,* 206.

s. 253 kışın vadilere: Suttie, Reynolds ve Batello, *Grasslands,* 856; Yazarlar aslında beş bölge tanımlıyor, ancak ben bunu basitleştirdim.

s. 253 çukurlara ve vadilere: P. Nick Kardulias, ed. *The Ecology of Pastoralisin* (Denver: University Press of Colorado, 2015), 54. Aynca bkz. Suttie, Reynolds ve Batello, *Grasslands,* 866.

s. 254 sodyum açısından zengin otlar: Knut Schmidt-Nielsen ve Bodil Schmidt-Nielsen, "Water Metabolism of Desert Mammals," *Physiological Reviews 32,* no. 2 (1952): 158.

s. 254 "her biri kendininkini ayırt eder": S. Jagchid ve C. R. Bawden, "Some Notes on the Horse-Policy of the Yüan Dynasty," *Central Asian journal* 10, nos. 3-4 (Aralık 1965): 250.

s.254 Moğol hayvan varlığının yüzde 30'u: Mureşan, "Un empire," 56.

s. 255 "Fakirlerin bile bir ya da iki atı": Jagchid ve Bawden, "Some Notes," 250.

s. 256 at ve canlı hayvan ticareti için önemli bir merkez: Marie Favereau. *The Horde: How the Mongols Changed the World* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2021), 35.

s. 255 13. yüzyılın ilk yıllarındaki durum: Neil Pederson, Amy E. Hessl, Nachin Baatarbileg, Kevin J. Anchukaitis, ve Nicola Di Cosmo, "Pluvials, Droughts, the Mongol Empire, and Modem Mongolia," *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 111, no. 12 (2014): 4375-79.

s.255 fazlalıkları Altın Han'a satamadı: Denis Sinor, Horse and Pasture adlı kitabında, at yetiştiricilerinin fazla atlarını ya satmak ya da savaş için kullanmak zorunda kaldıklarına dikkat çeken ilk kişi olmuştur.

5. 255 soruna üstü kapalı şekilde: Rachelwiltz, *The Secret History of the Mongols,* 106.

s. 256 ama fetihlerini onlar olmadan anlamak mümkün değildir. Bkz. Argent, "Watching the Horses," 145. Atların insanlar üzerinde çoğunlukla barışçıl bir etkisi olduğunu savunurken, "türler arasındaki etkinin çift yönlü olduğunu ve ... atların yalnızca insan yapılarını değil, aynı zamanda siyasi ahlakı da etkilediğini... insanların atların varoluş biçimlerini taklit ettiğini" kabul etmektedir. Yani bu durumda hem insanların hem de atlann yaşam alanına *(lebensraunı)* ihtiyacı vardı ve bu da tüm vahim *sonuçlan* beraberinde getiriyordu.

s. 256 başarılı Moğol generalleri: Rashiduddin, *Cami'u't-tevarih,* cilt 1, kısım 1, bölüm 4, kısım 2, s. 77.

s. 256 yeminini yerine getirmek için: Ata-Malik Juvvayni, *The History of the World-Conqueror [Tarikh-i jahangusha},* çev. John Andrew Boyle (Manchester, UK: Manchester University Press, 1958), 1:141.

s. 256 "kamçının sapı": Rashiduddin, *Cami'u't-tevarih,* dlt 2, bölüm 2, kısım 2, s. 127.

s. 257 "binlerce yıldır": Mureşan, "Un empire," 57.

s. 257 zamanın ta kendisine hâkimiyet: Juwayni, *History of the World-Conqueror,* 1:68.

s. 257 dünya egemenliğini: Fijn, "In the Land of the Horse," 157.

s. 260 "Onları besleyin": Mureşan, "Un empire," 66. Hikâye Reşidüddin tarafından anlatılmıştır, Cami'u't-tevarih, bölüm 2, kısım 2, bölüm 2, s. 173.

s. 262 *600* bin sayısı bir masal olmaktan çıkıyordu: John Masson Smith Jr., "Mongol Manpower and Persian Population," *Journal of the Economic and Social History of the Orient 18,* no. 3 (Ekim 1975): 271-99.

s. 263 hayatta kalmak için hareket etmek: Smith, "From Pasture to Manger," 65.

8. 263 müstakbel bir fatih: Khazanov, *Nomads and the Outside World, 7$.*

8. 264 onlarla askeri ve siyasi stratejileri tartışıyorlardı: Favereau, *The Horde,* 121-25.

». 264 geleneksel şeflerin oğullan: May, "The Training of an Inner Asian Nomad Army," 635.

s. 265 "yakalanıp şiddetle cezalandırılacaktır": Rachelwiltz, *The Secret History of the Mongols*, 120.

s. 265 hepsi Moğol oldu: Rashiduddin, *Cami'u't-lcvarih*, tome 1, bölüm 1, bölüm 2, s. 32.

s. 266 batı bozkırlanndaki ve Mısır'daki: Favereau, *The Horde*, 47.

s. 267 çayırdan bir imparatorluğu fethetmek: Peter Jackson, *The Mongols in the West*, 1221-1410 (Londra: Routledge, 2005), 125; Bayan için, bkz. Mureşan, "Un empire," 65.

s. 267-268 kullanılması da yasaklanmıştı: Sinor, "Horse and Pasture," 177.

s. 268 "sulanmayan ve beslenmeyen": Rashiduddin, *Cami'u't-tevarih*, bölüm 2, kısım 2, bölüm 17, s. 511.

s. 268 önceden belirlenen buluşma tarihi ve yeri: Denis Sinor, "The Mongols in the West," *Journal of Asian History 33*, no. 1 (1999): 6.

s. 268 deve ve fillerden oluşan ağır yük katarlan: Ibn Athir, *Al-Kanıil fi al-Tarikh* [Tamamlanmış Tarih], ed. Samir Shams (Dar Sader, 2009), 12:177.

s. 268 Moğollann lojistik planlaması çok titizdi: Favereau, *The Horde*, 86.

s. 269 General MuğanT en sadık birliklerine tahsis etti: Bayarsaikhan Dashdondog, *The Mongols and the Armenians* (Leiden: Brill, 2011), 61. Ermenilerin Moğollardan "okçu bir millet" olarak bahsetmesi, hem Hurdan hem de İskitleri hatırlatması açısından ilginçtir.

s. 269 "Moğolistan'ın sınır bölgelerinde": Juwayni, *History of the World-Conqueror*, 2:257.

s. 269 açlıktan ölmüştür: Christian, *A History of Russia, Central Asia and Mongolia*, 2:27.

s. 270 "yaz ve kış, ilkbahar aylannda, ilkbahar ve sonbaharda": Willem van Ruysbroeck, *The Journey of William of Rubruck to the Eastern Parts of the World*, 1253-55, kendi anlatımıyla, ed. William Woodville Rockhill (Londra: Hakluyt Society, 1900), 53.

s. 271 tüm hayvanlan beslemeye: Juwayni, *History of the World-Conqueror*, 2343-51.

s. 271 her 26 kilometrede bir: Reşidüddin, Cami'u't-tevarih, cilt 1, kısım 2, bölüm 2, kısım 4, s. 233. Marco Polo, *Devisernent*, kısım XCIX, 111-13.

s. 272 *arlık zenginliğin tadını çıkaracaklardı:* Juwayni, *History of the World-Conqueror,* 2:194.

5,272 Moğol kâğıt parası: bkz. https://www.mongolbank.mn/en/p/f390. Zorla kâğıda dönüştürme konusunda bkz. J. W. Dardess, "Shun-ti and the End *of* Yuan Rule in China," Franke ve Twitchett, The Cambridge History of China, 6:585.

s. 273 diledikleri kadar. Juwayni, *History of the World-Conqueror,* 1159-60.

s.274 Kahire ve Şam'da Memlûk sultanları olarak hüküm süren: Favereau, *The Horde,* 144.

s. 277 yıllık 100 bin at ihtiyacına karşılık: Jagchid and Bawden, "Some Notes," 262.

s. 277 öneriyi rafa kaldırdı: Morris Rossabi, "The Reign of Kublai Khan," in Franke and Twitchett, *The Cambridge History of China,* 6:416.

s. 278 San Nehir boyunca mavnalar Jagchid and Bawden, "Some Notes," 257.

s. 279 hazîneyi tüketiyordu: Sinox, "Horse and Pasture," *176-*

s. 280 ipek elbiseler ve mücevherlerle zengin bir şekilde dizilmiş: Juwayni, *History of the World-Conqueror,* 2241. Çevirmen Boyle, mezar yerinin keşfedilmesinin zor olduğunu, çünkü toprağın sıkıştırılarak çevredeki bozkırdan tamamen ayırt edilemez hale getirildiğini ileri sürmektedir-bkz. Boyle, "Form of Horse Sacrifice," 46.

s. *280* "bölgenin otlakları çok iyiydi": Ruysbroeck, *The Journey of William of Rubruck,* 140,

8. 281 eski sakinleri bir kenara itmiş: Reşidüddin, *Canuut-tevarih,* bölüm 2, kısım 2, bölüm 17, s. 511.

s. 281 Moğollar döneminde İran'a göç ettiğini: Bu da 17 tümen, 170.000 savaşçı ve toplamda 1 milyon eder. Tahminler Smith, "Mongol Manpower," 278'den alınmıştır.

s-281 13. yüzyılın sonlarında: Christian, ,4 *History of Russia, Central Asia and Mongolia,* 2:35.

s- 281 Şiraz siyaseti: Reuven Ami tai, "Did the Mongols in the Middle East Remain Pastoral Nomads?" (seminer, Max Planck Enstitüsü, Halle, Germany, 2019), 16.

s.282 sulamaya büyük ölçüde bağımlı: Gommans, "Warhorse and Post-Nomadic Empire," 6; Xavier de Planhol, *Fondements géographiques de l'histoire de l'Islam* (Paris: Flammarion 1968), 210-12; Peter Christensen, *The Decline oflranshahr: Irrigation and Environment in the Middle East, 500 B.C.-A.D. 1500* (Londra: Bloomsbury, 2015),324.

s. 282 1259'da Möngke'nin ölümüyle: Christian, *A History of Russia, Central Asia and Mongolia,* 2:31-32.

s. 282 "ve çiftçileri haraca bağlamayacaklarına": Christian, *A History of Russia, Central Asia and Mongolia,* 2:31.

s. 282 "gerekli erzak karşılığında": Marco Polo, *Dcvisement,* section LXXVin, p. 89.

s. 283 Macaristan'a, Polonya'ya ve Bulgaristan'a: Favereau, *The Horde,* 74.

s. 283 Çin'de savaşmak üzere gönderildi: Smith, "Mongol Manpower," 289.

s. 284 vergi toplayıp ticaret yapabiliyorlardı: Carlos Quiles, "The Genetic and Cultural Barrier of the Pontic-Caspian Steppe-Forest-Steppe Ecotone," *Indo-European.eu* (4 Şubat, 2019).

s. 284 Türkçe konuşan bu çobanların küçük bir azınlığı: René Grousset, *L'empire des steppes* (Paris: Payot, 1980), 468.

s. 284 Altın Orda adının orta ya çıkmasına neden olmuştur Favereau, *The Horde, 100.*

s. 284 4 ila 5 milyonluk çok daha büyük bir yerleşik halk nüfusu: Christian, *A History of Russia, Central Asia and Mongolia,* 2:36.

Bölüm 9: Kasırga!ara Hükmetmek

s. 287 askerler için sahne alan: Maulana Sharafuddin Ali Yazdi, *Zafemame* [Farsça], ed. Muhammad Abbasi (Amir Kabir 1336/1957), 2:419.

5. 288 hayvanın canlılığının; Bu durum modem Moğol at yanşı Naadam'da da görülür. Bkz. Fijn, "Human-Horse Sensor)' Engagement Through Horse Archer)'," 68.

s. 288 kazanan asla belirlenemer Geleneksel Türk at yanjlan konusunda, bkz. Abdullah özen, "Equestrian Games in Turkish History," *Fırat Üniversitesi Saflık Bilimleri Dergisi* 26, no. 3 (2012k

197-202; ayrıca bkz. Yaprak Pelin Uluışık ve Kara Mehmet, "Türk destanlarındaki toy geleneğinde al yarışı: Hakas destanı altın taya örneği", *Sanat vc Dil Araştırmaları Enstitüsü* 42, no. 7 (2018): 99-105.

s. 288 gümüş kabartmalı: Yaz.di, 2.442.

s. 289 Kastilya kralı ile Mısır ve Hindistan'ın Memlûk sultanlan: *González de* Clavijo, *Narrative of the Embassy of Ruy Gonzalo: de Clavijo to the Court ofTimour, at Samarkand, A.D. 1403-6,* çev. Clements R. Markham (Londra: Hakluyt Society, 1859), 135; Yazdi, 2:449.

s. 289 Ming imparatoru Yongle'nin hâkimiyetini kabul etmesi: Morris Rossabi, "Chengho and Timur: Any Relation?," *Oriens Extrenius 20,* no. 2 (Aralık 1973): 131-32.

s. 289 800 develik kervana: Clavijo, *Narrative of the Embassy,* 291.

s. 289 Timur'un fetihleri için bir sıçrama tahtası: Cengiz Han gibi Timur da tanm arazilerini otlaklara çevirmiştir. Bkz. Baumer, *History of the Caucasus, 2:76.*

s. 290 kendi ahırlan ve haralan için: Bkz. Marco Polo, *Deviscment,* kısım XXXIII, s. 55; Jean Chardin, Voyages *du Chevalier Chardin en Perse et nutres lieux d'orienl* (Paris: Langles, 1811), 263.

s. 290 uzun gemilerinde 100 atla: Ralph Kautz, "Horse Exports from the Persian Gulf," Fragner vd,, *Pferde in Asien,* 130.

s. 290 İran bir at süper gücü haline gelmişti: Bahrami Pour, "The Trade in Horses," 128; Adam Olearius, Thomas Dring, Johann Albrecht von Mandelson, ve John Danes, *The Voyages & Travels of the Ambassadors from the Duke of Holstein, to the Great Duke of Muscovy, and the King of Persia* (Londra: Thomas Dring and John Starkey, 1662), 309.

s. 290 modem kavramlar olan: A. Soltani Gordfaramarzi, "ASB iii: In Islamic Times," *Encyclopaedia Iramca 1,* no. 7 (30 Aralık. 2012): 731-36.

s. 290 seçici yetiştiriciliğe veya soyağacına çok az bağlıydı: "Timurlenk. Çin ve Hindistan, İran veTürkiye'deki fetihlerinden, bu uzak ülkelerin en iyi atlannı başkenti Semerkant'a ve doğduğu ve komşu şehri Shuhr Subz'a getirdi. Şimdi tanı da bu

civarda, Özbek kabilesi Karabeer'in elinde Doğu'nun en eşsiz atlarını buluyoruz." Alexander Burnes, *Traıvls into Bokhara; Being the Account of a Journey from India to Cabool, Tartary, and Persia;* aynca, *Narrative of a Voyage on the Indus, from the Sea to Lahore, with Presents front the King of Great Britain; Performed Under the Orders of the Supreme Government of India, in the Years 1831,1832, and 1833* (Londra: John Murray, 1834), 3:235.

s.290 yetiştiricilerin klan isimleri: Fransız akademisyen Carole Ferret, atlann kendilerini yetiştiren halkları yansıtma eğiliminde olduğuna dikkat çekiyor; bkz. kendi çalışması "À chacun son cheval? Identités nationales et races équines en ex-URSS (à partir des exemples turkmène, kirghize et iakoute)," *Cahiers d'Asie centrale* 19-20 (2011): 405-58.

s. 291 SemerkanKa dönerken: Bkz. *Zafemame* (recto: "Samarqand receives the prince and his troops"; verso: ""Timur's entry into Samarqand"), National Museum of Asian Art, Smithsonian Institute, inventory no. F1948.18.

s. 291 Babürlü at resimlerinin neredeyse doğaüstü gerçekçiliği: Sheila Canby. "Persian Horse Portraits and Their Cousins," in Alexander, *Furusiyya,* 1:190-95.

s. 291 Cengiz Han zamanında Ceyhun Nehri yakınlannda: Rütbesi noh/dı, yani bir kağarun can yoldaşıydı. Marie E. Subtelny, *Timurids in Transition* (Leiden: Brill, 2007), 23.

s. 292 Maveraünnehir ile Horasan'da sağlam bir üssü: Beatrice Forbes Manz, *The Rise and Rule of Tamerlane* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), 45.

s. 293 atlann neredeyse kannlanna kadar gelen: Yazdi, 1:332.

s. 293 kalan atlann üçte ikisine: Yazdi, 1:360.

s. 293 aç orduyu doyurmak için: Yazdi, 1:331.

s. 294 Timur'un tarihçisi Şerafeddin Yezdi: Yazdi, 1:360.

s. 294 yaya olarak savaşan bazdan: Rus subay ve tarihçi Mikhail Ignatiev Ivanin, Timur'un piyadelerinin savaş alaruna atla gittiğine dikkat çeker. Mikhail Ignatiev Ivanin, O BOCHHOM MotyccTue M *jasoeRaHWix* MOHro^o-rarap M *epeane ajMarcKax* Hapo4OB npu UuHnic-XaHe M TaMepaane [Savaş sanatı ve Tatar-

Moğollar ile Cengiz Han ve Timurlcnk yönetimindeki Orta Asya halklarının fetihleri üzerine) (St. Petersburg: Obshchestvennaya Pol'za, 1875), 147.

s. 295 Timur'dan vergi toplama iddiaları: Clavijo, *Narrative of the Embassy,* 133.

s. 296 "askerlerinin ve atlarının": Rashiduddin, *Introduction a Thistoire des Mongols,* ed. Edgard Blochet (Leiden: Brill, 1910), 139.

s. 296 Timur döneminde: S.A.M. Adshead, *Central Asia in World History/* (Londra: Palgrave Macmillan, 1993), 88.

s. 297 çadır için de bir başka ata: Gergely Csiky, *"The Tuzukat-i Timtiri* Askeri Tarih için bir kaynak olarak," *Açta Orientalia Acadcmiae Scientiarum Hungaricae* 59, no. 4 (2006): 478. Tuzukat'ın anakronizmlerle dolu, 16. yüzyıldan kalma bir intihal olduğu artık genel olarak kabul edilmektedir, ancak anlatılan bazı uygulamalar Timur'un zamanına kadar uzanıyor olabilir. Bkz. Ahat Andican, *"Tüzukat-i Timtiri:* Sahte mi Gerçek mi," bölüm 2. *Emir Timur: Tarih, Siyaset, Miras* (İstanbul: Selenge Yayanlan 2019) [Türkçe].

s. 297 yonca kelimesinden: Csiky, *"The Tuzukat-i Timuri,"* 472.

s. 298 yeri doldurulamaz bir fatih: Manz, *Rise and Rule of Tamerlane,* 84.

s. 298 süt vermeyi bıraktığında yenebilirdi: Muhammad Haydar Dughlât, *Tariklı-i Rashidi,* Wheeler M. Thackston, cilt. 33 of *Sources of Oriental Languages and Literatures, Central Asian Sources* (Cambridge, MA: Harvard University, 2012).

s. 298-299 1000 atlı hizmetkârı: Clavijo, *Narrative of the Embassy,* 174.

s. 299 Timur'un tarihçilerinin tarif ettiği gibi: Yazdi, *Zafevname,* 2:452.

s. 300 yaşlı hanın muhafızları: Dughlât, *Tarikh-i Rashidi,* 19.

s. 300 yeni inşa edilen Yasak Kenti'nde: Morris Rossabi, "From Chen Cheng K3£ to Ma Wensheng JS»##: Changing Chinese Visions of Central Asia," *Crossroads* 1-2 (Eylül 2010): 25; Ghiyathuddin Naqqash, "Report to Mirza Baysunghur on the Timürid Legation to the Ming Court at Peking," çev. Wheeler M. Thackston, *A Century of Princes: Sources on Timürid History and Art* içinde (Cambridge, MA: Aga Khan Program for Islamic Architecture at Harvard University and the Massachusetts Institute of Technology, 1989).

s. 301 sadık hizmetkârlanyla birlikte üzgün bir şekilde sürgüne: Babur, *Babürname,* 138.

s. 301 otlak aramak için değil, yağma için: Joo-Yup Lee, *Qazaqh'q, or Ambitious Brigandage, and the Formation of the Qazaqs' State and Identity in Post-Mongol Central Eurasia* (Leiden: Brill, 2023), 18-19.

s. 301 alanlarından "Kazak Seferleri" olarak bahseder: Babur, *Babümame,* 108.

s. 302 kannlannı doyurmak için: Babur, 123.

s. 302 ve bol av hayvanlannı: Babur, 143.

s. 302 tam da bu yüzden burayı fethe tmeyi başardı: Babur, 244.

s. 303 Asya'daki en profesyonel topçu birliklerine: Kaushik Roy, *Military Transition in Early Modern Asia, 1400-1750: Cavalry, Guns, Governments and Ships* (Londra: Bloomsbury, 2014), 45.

s. 303 "Dilenci" lakabını kazandı: Gulbadan Begum, *Tltc History of Humayun,* çev. Annette S. Beveridge (Royal Asiatic Society, 1902), 6.

s. 303 yılda 300 bin at Bahrami Pour, "The Trade in Horses," 130.

s. 305 HimalayalarTn eteklerinde: Richard M. Eaton, *Indin in the Persianate Age* (Londra: Penguin, 2020), 72.

s. 305 gözden geçirmeden geçmek: Niccolao Manucci, *Storia do Mogor,* çev. William Irvine (Londra: John Murray, 1907), 1:30.

s. 307 "kişisel olarak da kemale ermesi": Abul Fazl Allami, *Ain-i Akbari,* çev. H. Blochmann (Asiatic Society of Bengal, 1873), 1:133.

s. 307 haydutluk ve at hırsızlığı: Chandra, *Tale of the Horse,* 128.

s. 308 Hindistan'ın toplam sürüsünün büyük bir bölümünü: Chandra, *Tale of the Horse,* 148.

s. 308 savaşta at sürmez, daha çok yaya olarak: Cizvit rahip Monserrate tarafından bildirildiği üzere, Chandra'da alıntılanmıştır, *Tale of the Horse,* 143.

s. 309 en düşük kategorideki atlara : Abul Fazl, *Ain-i Akbari,* 1:137-40.

s. 309 buna göre *terfi ettirilir ya* da rütbeleri indirilirdi; Abul *Fazl, Ain-i Akbari,* 1:137-40.

s. 310 "Iraklan Hindistan'a": Jahangir, *Tuzuk-i Jahangiri,* çev. Alexander Rodgers (Londra: Royal Asiatic Society, 1909), 151.

s.310 10 ila 30 mohur arasında değişmektedir Trautman, *Elephants,* 179.

s. 310 bürokratik bir verimlilikle: Jagjeet Lally, "Empires and Equines: The Horse in Art and Exchange in South Asia, ca. 1600—ca. 1850," *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East 35,* no. I *(2015):* 99.

$. 310 dağıtılmış olurdu: Sistem Abu 1 FazI, Ain-i Akbari'de şöyle anlatılır: "Atlar daima içeri giriyor, bu yüzden her gün hediye olarak dışan çıkan başkaları da var." fl:149).

s. 310 hem binicilik pratiğini hem de devlet yönetimini: Gommans, "Warhorse and Post-Nomadic Empire," 3.

s.311 devlet bütçesinin yüzde 50'si veya 51 milyon rupi: Chandra, *Tale of the Horse,* 18.

s. 311 bu mahsulleri yetiştirecek: Gommans, *Mughal Warfare,* 133.

s.311 Orta Asya'dan yoğun bir şekilde at ithal ediliyordu: Ebu Fazl gururla "Orta Asya ve İran'dan araba üstüne araba geldiğini" bildirir: Ayn-ı Ekberî, 1:132.

s. 311 her yıl 100 binden fazla at: Manucci, *Storia do Mogor,* 2:390.

s. 311 "TüccarlarTn Hanı": Jahangir, *Tuzıık-i Jahangir,* 444.

s. 312 kervancılar için dansçı kızlar ya da oğlanlar Chandra, *Tale of the Horse,* 35.

s. 312 mala daha fazla güven duyma: Abul Fazl, *Ain-i Akbari,* 1:133.

s. 312 süvarilerindeki yerel atlar Chandra, *Tale of the Horse page,* 33.

s. 312 "en iyileri olduğu söyleniyor": Abul Fazl, *Ain-i Akbari,* 1:133.

s.313 saray ve ordu: Choudhary, "Mughal and Late Mughal Equine Veterinary' Literature," 59.

s.313 sadece egzersiz yoluyla yakılması: Chandra, *Tale of the Horse,* 104.

s. 313 insanlarda yemek borusu kanseri konusunda bir risk faktörü: M. Nagabhushan and S. V. Bhide, "Nonmutagenicity of Curcumin and Its Antimutagenic Action Versus Chili and Capsaicin," *Nutrition and Cancer 8,* no. 3 (1986): 201-10.

s.314 "düşmana karşı zafer": Monica Meadows, "The Horse: Conspicuous Consumption of Embodied Masculinity in South Asia, 1600-1850" (doktora tezi, University of Washington, 2014), 36. İlginç bir şekilde, at renkleri üzerine II. yüzyıl polimatı Ömer Hayyam'a atfedilen bir risale de dâhil olmak üzere Orta Çağ

Farsça metinleri de vardı. Bkz. Azarnouche, "Miracles, oracles et augures," Spruyt and Poinsot, *Équidés* içinde, 247.

s. 304 davranışları arasındaki bağlantı: Jack Murphy and Sean Arkins, "Facial Hair Whorls (Trichoglyphs) and the Incidence of Motor Laterality in the Horse," *Behavioural Processes* 79, no. 1 (2008): 7-12.

s. 314 bir okçu ya da silâhşor için vurulması: Meadows, "The Horse: Conspicuous Consumption," 35.

s. 314 Tac MahaTin miman olan Şah Cihan'ın birkaç atlı portresi: Chandra, *Tale of the Horse,* 127.

s. 315 kaslı at eti: Bu resim Windsor Kalesi koleksiyonunda yer almaktadır, RCIN 1005025.

s. 316 atlı sporlardan hoşlanıyordu: Lally, "Empires and Equines," 98.

s. 316 polo oynamanın yanı sıra: Gulbadan Begum, *History of Hümayun,* 120.

s. 316 tepeden tırnağa tül peçelerle örtülü: Bkz. *The Akbanıama,* Chester Beatty Library, object 03.25.

s. 319 atası Babür'ün özbeklere kaptırdığı: Gommans, *Mughal Warfare,* 179.

s. 319 17. yüzyıl Babürlü ordusu: Lieven, *In the Shadoıv of Gods,* 268.

s. 319 Timur dönemine duyulan nostaljik özlem: Eaton, *India in the Persianate Age,* 185.

s. 319 Türki atlannı ithal etmek: Abul Fazl der ki, "Eski zamanlann bilgeleri Kabil ve Kandahar'ı, biri Türkistan'a diğeri İran'a açılan, Hindistan'ın ikiz kapılan olarak görüyorlardı. Bu otoyollann muhafazası Hindistan'ı yabancı istilacılardan korumuştur ve aynı şekilde yabana seyahatler için de uygun kapılardır." Abul Fazl, *Ain-i Akbari,* çev. H. S. Jarrett (Royal Asiatic Society, 1891), 2:404.

s. 320 "[Basra Körfezi'ndeki] Hürmüz'den Goa'ya": Rui Manuel Loureiro, "Portuguese Involvement in the Sixteenth Century Horse Trade Through the Arabia Sea," içinde Fragner vd., *Pferde in Asien,* 137-43. Hindistan genel valisi Afonso de Albuquerque, bu ticarette para kazanmanın çok kolay olduğunu itiraf eder *"O trato dos cavalos é um ganho dcsordenado, porqtie se ganha*

trczentos por cento, e quatrocentos por cento, e quinhentos por cento d'Ormuz e da costa d'Ardbia a Goa afora os direitos que pagam os cavalos na İndia" ("At ticareti çılgın kârlar getiren bir iştir, çünkü Hürmüz ile Arap Kıyısı ve Goa arasında, Hindistan'daki atlann vergilerini ödedikten sonra yüzde 300, yüzde 400, yüzde oÖO kâr elde edilir.") Henrique Lopes de Mendonça e Raimundo Antönio Bulhâo Pato, eds., *Cartas de Afonso de Albuquerque e documentos qıie as elıicidam* [Afonso de Albuquerque'nin yazışmalan ve açıklayıcı belgeler] (Lisbon: Academia das Ciencias de Lisboa, 1884-1935), 1:410.

s. 320 "Dekkan'ın [Güney Hindistan] tamamını": Loureriro, "Portuguese Involvement," 139.

s. 321 Arap gemileri sadece 70 at taşıyabilirken: Al-Salimi, Abdul Rahman, and Eric Staples, Reflections of a Muslim-Portuguese Maritime World in a Sixteenth-Century Portuguese Source," *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies* içinde (Archaeopress, 2015), 322.

s. 322 Tıpkı Rajputlar gibi: Bkz. Chandra, *Tale of the Horse,* 85, and Eaton, *India in the Persianate Age, 198.*

s. 323 Babürlüleri yağmalamak için: Chandra, *Tale of the Horse,* 86.

s. 323 "benim ülkem": Sözlü Marathi geleneği.

s. 323 bu geleneksel siyasi sorun kaynağından: Gommans, "Warhorse and Post-Nomadic Empire," 10.

s. 323 iç isyana karşı en iyi sigorta: Eaton, *India in the Persianate, Age. 203.*

s. 325 işgalcilere karşı gecikmiş İran direnişini harekete geçirmek: Giorgio Rota, "In a League of Its Own? Nader Shah and His Empire," in *Short-Term Empire,* ed. Robert Rollinger, Julian Degen, and Michael Gehler (Wiesbaden: Springer, 2020), 215-18.

s.325 onlara at sağlamak için hâzinesini tüketmişti: Michael Axworthy, "The Army of Nader Shah," *Iranian Studies* 40, no. 5 (Dec *2007):* 644. ‘

•• 325 sonu gelmeyen seferlere: Rota, "in a League of Its Own," in Rollinger, Degen, and Gehler, *Short-Term Empire,* 220.

»• 326 bir elçiyle birlikte Pekin'e: Angela Schottenhammer, "Horses in Late Imperial China and Maritime East Asia: An Introduction

into Trade, Distribution, and Other Aspects (c. Sixteenth to Eighteenth Centuries)," in Fragner vd., *Pferde in Asien,* 12.

Bölüm 10: İmparator!nü ar Geri Dönüyor

s. 327 imparatorun en sevdiği atlan Schottenhammer, "Horses in Late Imperial China," in Fragner vd., *Pferde in Asien,* 4 ve 16.

s. 327 yemeğini yerken berbat sesler çıkaran: Lin Shih Hsuan, ï®Î6 M» ® W#Î (Purejade, hidden purity], *National Palace Muséum Monthly of Chinese Art* 391 (Ekim 2015).

s. 328 bozkınn yüce hükümdarı: Ayrıca bkz. Hou Ching-Lang and Michèle Pirazzoli, "Les chasses d'automne de l'empereur Qianlong à Mulan," *Toung Pao,* 2nd ser., 65 nos. 1-3 (1979): 40.

s. 328 hem Cennetin Oğlu hem de yüce handı: Schottenhammer, "Horses in Late Imperial China," Fragner vd., *Pferde in Asien* içinde, 5.

s. 328 imparatorluk koleksiyonundaki paha biçilmez antik eserler. Bkz. Taipei'deki Ulusal Saray Müzesi'nde bulunan eşyalar üzerindeki notlan. "Tîen-lu-lin-lang Library: The Ch'ien-Lung Emperor's Treasures of Rare Books, Exhibition" (1 Aralık, 2007, 30 Mayıs'a 2008'e kadar.)

s.329 hayatta kalmak için günde iki kâse kısrat sütü: David A. Bello, "Relieving Mongols of Their Pastoral Identity: Disaster Management on the Eighteenth-Century Qing China Steppe," *Environmental History* 19, no. 3 (July 2014): 489-90.

s. 329 bu cömertliğin bedelini ödemek için Çin kaynaklarını seferber etmiş: Bello, "Relieving Mongols," 481.

s. 330 onursal Çin ünvanlan almışlar Seonmin Kim, *Ginseng and Borderlands* (Oakland: University of California Press, 2017), 26-27.

s. 331 ve Mançu halkı: Mark C. Elliott, *The Manchu Way* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2001), 47.

s.331 iki halk arasında sıkı bir eşitlik: Pamela Kyle Crossley, "The Conquest Elite of the Ch'ing Empire," in *The Cambridge History of China,* cilt. 9, bölüm 1, The Ch'ing Dynasty to 1800, ed. Willard J. Peterson (Cambridge: Cambridge University Press, 2002) 9:318.

s. 332 sonsuza kadar her yıl 9 beyaz hayvan: Evariste Régis Hue, *Trawls in Tartary, Thibet, and China: During the Years 1844-5-6,* çev. William Hazlitt (Londra: Office of the National Illustrated Library, 1852), *241;* Veronika *Veit, Moğolların beyaz atlan* sihirli olarak gördüklerine dikkat çekmektedir; bkz. "The Mongols and Their Magic Horses", Fragner vd., *Pferde in Asien,* 102.

s. 332 dünyanın en büyük ordusu: Yingcong Dai, "Qing Military Institutions and Their Effects on Government, Economy, and Society, 1640-1800," *Journal of Chinese History* 1, no. 2 (2017): 329-30.

s. 332 imparatorluk sürülerini yönetmek için: Schottenhammer, "Horses in Late Imperial Clüna," in Fragner ve diğerleri. Pferde in Asien, 25.

s.333 12 bin kısrak: Schottenhammer, "Horses in Late Imperial China," Fragner ve arkadaşları, *Pferde in Asien* içinde, 6. Cizvit kâşif Evariste Hue sayıları biraz daha farklı bildirmiştir: Her biri 1.200 attan oluşan 360 sürü. Hue, *Travels in Tartary,* 46.

s. 333 devlet at alımlan sırasında: Schottenhammer, "Horses in Late Imperial China," in Fragner vd., *Pferde in Asien,* 12.

s. 334 modem toplan Nicola Di Cosmo, "The Extension of Ch'ing Rule over Mongolia, Sinkiang, and Tibet, 1636-1800," in *The Cambridge History of China,* cilt. 9, bölüm 2, *The Ch'ing Dynasty to 1S00,* ed. Willard J. Peterson (Cambridge: Cambridge University Press, 2016), 9:126. 250

s. 334 varoluşsal bir tehdih Schottenhammer, "Horses in Late Imperial China," in Fragner vd., *Pferde in Asien, 7.*

s. 335 neredeyse tüm orduyu ve atlannı: Thomas Barfield, *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China,* 221 B.C. to A.D. 1757 (Cambridge: Blackwell, 1989), 56.

s. 338 Tanin Havzasındaki uzak vaha Hami: Peter C. Perdue, "Military Mobilization in Seventeenth and Eighteenth-Century China, Russia, and Mongolia," Modern Asian Studies 30, no. 4 (1996): 777-78.

s. 338 stratejik depolan yoktu: Perdue, "Military Mobilization," 779.

s. 338 Moskova'yı ele geçirdiğinde artık süvarisi kalmamıştı: Dominic Lieven, "Mobilizing Russian Horsepower in 1812," History

96, no. 322 (2011): 152; see also Dominic Lieven, Russia Against Napoleon (Londra: Allen Lane, 2009), 252.

s.338 "bana seyis olarak hizmet edecekler": Qianlong on dördüncü şiiri, ^S^ttff. [İsyanı bastıran ordu, esirlerini takdim ederek geri döner] bkz. Paul Peliot, "Les conquêtes de l'empereur de la Chine," *T'oung Pao,* 2nd ser., 20 nos. 3-4 (Ağustos 1920-Ağustos 1921): 261.

s. 339 öldüğü düşünülüyor Christian, *A History of Russia, Central Asia and Mongolia,* 2:191.

s. 340 tarif edilemez nitelikteydi: Avrupa bu savaşlara büyük ilgi gösterdi; bkz. "Monument de la conquête des Eleuths [Oirats]," *Mémoires concernant l'histoire, les sciences, les arts, les moeurs, tes usages, &c. des chinois* (Paris: Nyon 1776-91).

s. 340 şimdi Louvre Müzesi'nde: Pascal Torres-Guardiola, "À la gloire de l'Empire de Chine," *Grande Galerie: Le journal du Louvre 7* (Mart-Mayis 2009): 24-25.

s. 343 Timur'la yapılan savaşlar da dahil: Yazdi, *Zafername,* 1:331.

s. 343 ve diğer bozkır ürünleri: Mikhail Khodarkovsky, *Russia's Steppe Frontier* (Bloomington: Indiana University Press, 2002), 27.

s 344 "50, 60 hatta 100 rubleye kadar": Capitaine [Jacques] Margeret, *Estât de l'empire de Russie et grand duché de moscovie* (Paris: Poitier, 1855), 56-57.

s. 344 ticaretin iki kat fazla olduğunu tahmin ediyordu: Giles Fletcher, *Of the Rus Commonwealth* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1966), 97; aynca bkz. Margeret, *Estât de l'empire,* 36.

s. 345 atların satışı ve damgalanması üzerinden: Christian, *A History of Russia, Central Asia and Mongolia, 2:87.*

s. 345 20 bini aşkın müttefik Tatar süvarisi: Margeret, *Estât de l'empire,* 50.

s. 345 her ağıldan dört atlık bir vergi: Khodarkovsky, *Russia's Steppe Frontier,* 26.

s. 345 kendi özel geliri için: Fletcher, *Of the Rus Commonwealth,* 4L

s. 345 "halkım mahvolur": Khodarkovsky, *Russia's Steppe Frontier,* 26.

s. 346 Tatarlar gibi yaya olarak hareket etmezdi: Sigismund von Herberstein, *Notes upon Russia,* çev. R. H. Major (Londra: Hakluyt Society 1852), 108.

s. 346 sol ve sağ kanatlara bölünmüş: Margeret, *Estat de l'empire,* 43; aynca bkz. Diane L. Smith, "Muscovite Logistics, 1462-1598," *Slavonic and East European Review* (1993): 37.

s. 346 çalınan davulun ritmiyle: Fletcher, *Of the Rus Commonwealth,* 77.

s. 346 bozkırda birbirleriyle çarpışıyordu: Smith, "Muscovite Logistics," 38.

s. 346 Tatar rakiplerinin görünüm ve hissiyatı: "Nalsız ve çok hafif dizginleri olan küçük iğdiş edilmiş atları vardır ve eyerleri, herhangi bir engelle karşılaşmadan herhangi bir yöne dönebilecekleri ve yay çekebilecekleri şekilde ayarlanmıştır. At sırtında ayaklarını o kadar yukarı çekmiş olarak otururlar ki, bir mızrak ya *da cirit darbesinden daha fazla dayanamazlar*. Çok azı mahmuz kullanır, ama çoğu kırbaç kullanır; bu kırbaç her zaman sağ elin küçük parmağından sarkar, böylece onu tutabilir ve ihtiyaç duydukları sıklıkta kullanabilirler." (Herberstein, *Notes upon Russia,* 96).

s. 347 inci ve zümrütlerle süslenmiş: Joâo Carvalho Dias, ed., Os czares e o Oriente, sergi kataloğu, 28 Şubat -18 Mayıs, 2014 (Lisbon: Museu Calouste Gulbenkian, 2014).

s. 347 bozkır atlılarına karşı kazandığı zaferler: Jerome Horse/in ziyareti konusunda Alexander Litvochenko'nun 1875 tarihli, *Korkunç İvan Hâzinelerini İngiliz Büyükelçi Horsey'e Gösteriyor,* adlı tablosuna bakınız. Mikhailovsky *Sarayı, St. Petersburg.* Margeret ayrıca *Estat de l'empire, 37'de* Kremlin hâzinelerini anlatmaktadır.

s.348 Cengiz soyundan gelmesi: Donald Ostrowski, "Simeon Bekbulatovich's Remarkable Career as Tatar Khan, Grand Prince of Rus', and Monastic Elder," *Russian History 39,* no. 3 (2012): 272.

s. 349 bu ünvanla birlikte imparatorluğu da ele geçirmişti: Charles J. Halperin, "Ivan IV and Chinggis Khan," *Jahrbücherfür Geschichte Osteuropas* 4 (2003): 497.

s. 349 Ruslara korku salıyorlardı: Smith, "Moscovite Logistics," 42.

a. 349 Tatarların at gücüne erişemedi: Margeret, *Estat de l'empire,* 47.

s.350 herhangi bir etnik kökenden maceracılan ve hayduttan: Christian, *A History of Russia, Central Asia and Mongolia,* 2:63.

Ayrıca bkz. Lee, *Qazaqlïq,* 23 ve 59: "Vakanüvisler de Ukraynaca *kozak* kelimesini çeşitli anlamlarda kullanmaya başladılar ve bu da muhtemelen terimin çağdaş Tatar kullanımını yansıbyordu. Jan Dlugosz, 1469'da Polonya'ya yapılan Tatar akını hakkında yazarken, Tatar ordusunun 'kendi dillerinde *kozak* dedikleri kaçaklardan, sürgünlerden ve soygunculardan toplandığını' belirtmiştir *(exercitus ex fugitivis, predonibus et cxulibus, quos sua lingua Kozakos appellant)"* (43).

s. 350 kafalarını kesip eyerlerine bağlamaları: Lee, *Qazaqlïq,* 84. Türk göçebelerin Ukrayna Kazaklan üzerindeki kültürel etkisi hakkında bkz. J. Koc'ubej, "Les éléments orientaux dans la culture et dans la vie quotidienne des cosaques ukrainiens," in *Les Cosaques de ¡'Ukraine: Rôle historique, représentations littéraires et artistiques,* ed. Michel Cadot ve Emile Kruba (Paris: Presses de la Sorbonne Nouvelle, 1995), 117-24, and Omeljan Pritsak, "Das erste türkisch-ukrainische Bündniss (1648)," *Orrons* 6 (1953): 266-98.

s. 351 50 bin at daha: Halil İnalcık, "The Khan and the Tribal Aristocracy: The Crimean Khanate Under Sahib Giray I," *Harvard Ukrainian Studies,* vols. 3-4, part 1 (1979-80): 463.

s. 351 komşulannın saygısını kazanmaya: Roy, *Military Transition in Early Modern Asia,* 46-47. Atlarını ihraç etme konusunda bkz. *A History of Russia, Central Asia and Mongolia,* 2:278.

s. 351 onlara karşı sık sık baskınlar düzenleyen: İnalcık, "The Khan and the Tribal Aristocracy," 463.

s. 351 kendi hanlannın kontrolüne içerlediler İnalcık, "The Khan and the Tribal Aristocracy," 449.

s. 351 muhalif klan üyelerine sübvansiyonlar ya da rüşvetler Christian Noack, "The Western Steppe: The Volga-Ural Region, Siberia and the Crimea Under Russian Rule," içinde *The Cambridge History of Inner Asia,* ed. Nicola Di Cosmo, Allen J. Frank, and Peter B. Golden (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 2:318.

s. 351 bugünkü Ukrayna'nın: Austéja Braisünaité, "Stud Farm of the Grand Duke of Lithuania: Traditions and the Importance of the Horse in Warfare and Messenger Service 14-16 Century," in *Las*

caballerizas reales 1/ *el mundo del caballo,* ed. Juan Aranda Doncel and José Martínez Millán (Cordoba: Instituto Universitario "La Corte en Europa" y Córdoba Ecuestre, 2016)

s.352 bölgenin esas vârislerinin döndüğü kisvesiyle: Janusz Maciejewski, "Sarmatyzm jako formaqa kulturowa: Geneza i glówne cechy uyodre.bniaja.ee" [Kültürel bir fenomen olarak Sarmatizm: Doğuşu ve ayırt edici özellikleri), içinde *Teksty: Teoría literatury, krytyka, interpretacja* 4 [Metinler: Edebiyat teorisi, eleştiri ve yorumlama] 4, no. 16 (1974): 13-42. Bu PolonyalIlar, İskit ulusunun batıdaki bir kolu olan eski Sarmatlar ile kendileri arasında akrabalıklar aradılar.

s. 352 bozkırın kontrolü: Noack, "The Western Steppe," in Di Cosmo, Frank, and Golden, *The Cambridge History of Inner Asia,* 2:318.

s. 352 sayılan hiçbir zaman yanm milyonu geçmeyen: Our World Data. "KpbiMCKoe xaiicrBo" [Kinm Hanlığı), Boatman PocciiffCKaa 3HUHK4one4Hfl [The great Russian encyclopedia]; https://old.bigenc.ru . Rusya nüfus artışı konusunda bkz. Christian, *A History of Russia, Central Asia and Mongolia,* 2217.

s. 353 toprağa aç çiftçiler Christian, *A History of Russia, Central Asia and Mongolia,* 2:163.

s. 355 Hayallerinin karşısında Kazak ordulan vardı: Gulbanu Bolatovna Izbassarova, "On the Character of Mutual Relations of the Kazakhs and Bashkirs in 18th Century," *Oriente Moderno,* new ser., 96, no. 1 (2016): 158.

s. 355 hem Moskova'nın hem de Pekin'in: Gommans, *The Rise of the Indo-Afghan Empire,* 30.

s. 355 *Kalmakların otlakları:* Michael Khodarkovsky, "Russian Peasant and Kalmyk Nomad: A Tragic Encounter in the Middle of the Eighteenth Century," Russian *History* 15, no. 1 (1988): 46.

s.355 Rusya'nın bozkır hegemonyasına yönelik bir tehdit daha ortadan kalmış oldu: Bu olay Avrupa'da büyük ilgi gördü. Thomas De Quincey konuya ilişkin bir broşür yayımladı: "The Revolt of the Tartars," *Blackwood's Edinburgh Magazine* 42 (Temmuz-Aralik 1837): 89.

s. 356 atalarının bozkırlarının kuraklığı: Christian, *A History of Russia, Central Asia and Mongolia,* 2:274.

Bölüm 11: Büyüle Oyun

s. 357 sayılan 200 bine varan: Jagjeet Lally, "Beyond 'Tribal Breakout': Afghans in the History of Empire, ca. 1747-1818," *Journal of World History* 29, no. 3 (Eylül 2018): 378.

s. 357 bir güç kaynağı olarak: Chandra, *Talc of the Horse,* 88.

'sürekli egzersizle daha da güçlendirildi": James Baillie Fraser, *Military Memoirs of Lt. Colonel Janies Skinner* (Londra: Edler & Smith, 1851), 1:10.

s.358 öldürmeyip hayatının sonuna kadar sakat: Fraser, *Military Memoirs of Lt. Colonel James Skinner,* 1:17. Bu anekdot, Phillott'un Rangin'in *Farasnamc* ya da *The Book of the Horse* adlı eserinin çevirisinde de anlatılmaktadır (Londra: Bernard Quaritch, 1911), 11. Rudyard Kipling'in *Poems: Inclusive Edition* içindeki "With Scindia to Delhi" adlı şiirinde de geçer, (Garden City, NY: Doubleday, 1921), 28.

s. 359 "her zaman gururla şarkılannı söylerler": Ratan Singh Bhangu, *Pracheen Panth Prakash,* çev. Kulwant Singh (Chandigarh: Institute of Sih Studies, 2010) 2:xxv.

s. 359 sadece geçim derdiyle savaşıyorlardı: Fraser, *Military Memoirs of Lt. Colonel James Skinner,* 1:85.

s. 359 aynın gözetmeksizin herkesi yağmaladı: Fraser, *Military Memoirs of Lt. Colonel James Skinner* 2:69.

s. 359 kan kırmızısı kınayla parlak bir şekilde boyanmış: Victoria ve Albert Müzesi, envanter no. IS.143-1952.

s. 360 dönemin bitmek bilmeyen savaşlarını: Robert Greville, *The Provincial and Revenue Establishments of Tipoo Sultaun and of Mohamedan and British Conquerors in Hindustan* (Londra:Faulder, 1795), 1:56.

s. 360 yeni Hint at güçleri: Shahamat Ali, *The Sikhs and Afghans* (Londra: Murray, 1847), 24.

s. 361 'topçuların işe yaradığını": William Moorcroft and George Trebeck, *Travels in the Himalayan Provinces of Hindustan and the Panjab (Londra:* John Murray, 1841), 1:98.

s. 361 atın adını, soyunu ve puanını: Bumes, *Travels into Bokhara,* 1:108.

s. 361 süvarileri için harcadıklarının: Gommans, *The Rise of the Indo-Afghan Empire, 87.*

s. 361 savaşan süvari ordulan: Gommans, "Warhorse and Post-Nomadic Empire," 5.

s. 363 atlıların hem maliyetinden hem de siyasi etkisinden: A. T. Yarwood, *Walers: Australian Horses Abroad* (Melbourne: Melbourne University Press, 1989), 26.

s. 363 Babürlülere karşı kullandıklan: G. J. Bryant, "The Cavalry Problem in the Early British Indian Army, 1750-1785," *War in History* 2, no. 1 (1995): 2.

s. 363 ortak düşmanlarına karşı ortak bir cephe oluşturmayı başaramadılar; William Dalrymple, *The Anarchy (Londra:* Bloomsbury, 2019), 257.

s. 364 paralı süvari birlikleri topladılar. Bryant, "Cavalry Problem," 3.

s. 364 soyadını Farsça "Sikander" yani İskender'den alıyorlardı: Fraser, *Military Memoirs of Lt. Colonel James Skinner,* 2:258.

s. 364 "Timur'un Moğol fatihlerinin torunları": Edward Archer, *Tours in Upper India and in Parts of the Himalaya Mountains,* 1:375.

s. 364 düşmanJanna üstün geldi: Lepel Griffin, *Ranfit Singh (Oxford:* Clarendon, 1905), 14. imparatorluğun bu yüksek rütbeli yöneticisi, Britanya İmparatorluğu'nun hileyle ya da zorla kazanıldığını gözlemlemiştir.

s. 365 1819'da ise 30 bine: Gommans, *The Rise of the Indo-Afghan Empire,* 85.

s. 365 banştan kâr payı elde etme: Bryant, "Cavalry Problem," 4. Bu sa vaşlann İngilizler üzerindeki etkisi için bkz. *The Anarchy,* 389.

s. 365 Ranjit Singh'in 30 bin kişilik süvarisi: Lally, "Empires and Equines," 97. Lally, 18 yüzyılın alt kıtada bir piyade devrimine yol açtığını söyleyen düşünce ekolünün aksine, süvarilerin siyasi gücün ana kaynağı olmaya devam ettiğine işaret etmektedir. Hint süvarilerinin düşüşü, Hindistan'daki talep azalmasından ziyade Orta Asya'daki arz sılan tısını yansıtmaktadır.

s. 365 "süvarilerden elde edecekleri": G. J. Alder, "The Origins of 'the Pusa Experiment': The East India Company and Horse-Breeding in Bengal, 1793-1808," alıntıyla *Bengal Past and Present: The Journal of the Calcutta Historical Society* 98 (1979): 28.

s. 366 "Britanya Hindistan'ına yönelik barbar saldırılarına": G. J. Alder. "Standing Alone: William Moorcroft Plays the Great Game, 1808-1825," *International History Review* 2, no. 2 (1980): 193.

s. 366 zengin alt kıta üzerinde: Fernand Hue, *Les Russes et les Anglais dans l'Afghanistan* (Paris: E. Dentu, 1885). Aynca bkz. H. Sutherland Edwards, *Russian Projects Against India front the Czar Peter to General Skobeleff (Londra:* Remington, 1885), 285.

s. 366 bu tehditleri ciddiye aldı: Bkz. Bûmes, *Travels into Bokhara,* 2:26: "Tarih bize birçok ordunun bu çölde savaştığını ve bu çölü geçtiğini söyler, ancak bunlar hızlı hareket edebilen hafif süvari ordularından oluşuyordu. Hafif atlar böyle bir çölü bölük bölük ve ayn ayn yollardan geçebilir, çünkü Merv'e giden yüksek yolun yanı sıra hem doğuya hem de batıya giden bir yol vardır. Suyun kara yüzeyinin on metre derininden aktığı yerlerde bile enerjik bir komutan isteklerine çözümler üretebilir, zira Orgunje Han'ın Murgap kıyılan boyunca ilerlediği sefer bize bunun bir örneğini gösterir"

s. 366 1839'da Ceyhun'a başansız bir sefer. Alexander Morrison, "The Russian Conquest of Central Asia and the Myth of the 'Great Game' " (webinar, Royal Society for Asian Affaire, 1 Temmuz, 2020). On dokuzuncu yüzyılın başlannda Rus üst düzey yetkililerin kendilerini sıklıkla Fransızca ifade ettiklerini, çünkü tüm meslektaşlarının Rusçayı düzgün bir şekilde okuyup yazamadıklarını unutmayın.

s. 367 İngiliz hayvanlarından: Basra Körfezi'nden yapılan taşımacılıkta at başına 588 rupi ödendi. Gommans, *The Rise of the Indo-Afghan Empire,* 85.

s. 367 'operasyonlarına çok iyi adapte olmuş ": Champagné quoted in Aider, "Standing Alone," 178.

s. 367 'neredeyse tamamen geçimlerini sağladıkları": Based on National Archives of India, New Delhi, Military Department Proceedings, 14 Haziran, 1814, no. 76, "Report E. IVyatt," fols. 75rr-83r. Quoted in Gommans, *The Rise of the Indo-Afghan Empire,* 91 Wyatt'in İran'dan da at temin ettiği, Basra Körfezindeki Buşire'de ikamet eden Ingilizlere yazdığı özenle kaleme alınmış mektuptan anlaşılmaktadır, https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100040(M6184.0xOO(X)64.

s. 368 'kesin kıtlık gününün geleceğinden": Moorcroft alıntısı Alder'da, "Standing Alone," 178.

s. 368 tüccarlardan iyi bir savaş ah satın almak: Garry Alder, *Beyond Bokhara: The Life of William Moorcroft, Asian Explorer and Pioneer Veterinary Surgeon,* 1767-1825 (Londra: Century, 1985), 103-05; aynca bkz. Saurabh Mishra, "The Economics of Reproduction: Horse-Breeding in Early Colonial India, 1790-1840," *Modern Asian Studies* 46, no. 5 (2012). 400 rupi karşılığında bakınız Lally, *Introduction to Gommans, The Rise of the Indo-Afghan Empire,* xxix.

s. 369 Buhara 19. yüzyıl boyunca gelişti: Jagjeet Lally, "Beyond 'Tribal Breakout,' 393, ve Lally, Gommans'a giriş, *The Rise of the Indo-Afghan Empire,* xxvii. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında İran'ın nüfusu 7 milyon, Afganistan'ın nüfusu 4 milyon iken Buhara'nın nüfusu 3 milyondu. Bkz. https: / / wnsnv.statista.com/ statistics/ 1066934/population-iran-historical /ve https:/ / www.statista.com /statistics/1066644/total-population-afghanistan-1813-2020/. Aynca bkz. Scott Levi, "India, Russia and the Eighteenth-Century Transformation of the Central Asian Caravan Trade," *Jouma! of the Economic and Social History of the Orient 42,* no. 4 (1999): 522. Len'ye göre Orta Asya'da *kentsel* gerileme vardı ama *ekonomik* gerileme yoktu. Örneğin Afganistan'daki Belh harabeye dönerken, bu antik kentin etrafındaki tanm arazileri daha kârlı olan at yetiştiriciliğine verildi.

s. 369 Hindistan'dan uzaklaştıran: Lally, Gommans'a giriş. *The Rise of the Indo-Afghan Empire,* xxvii.

s. 370 1000 ila 3000 rupi harcamaya: [Mir Izzatullah Khan], *Travels in Central Asia by Meer Izzut-oollah in the Years 1S12-1S13,* çev. Captain Henderson (Calcutta: Foreign Department Press, 1872), 5S.

s. 370 Belh'ten (bugünkü Mezadı Şerif): Mir Izzatullah. *Travels in Central Asia, 62.*

s. 371 bunların en iplerini hediye olarak Moorcroft ve Trebeck. *Travels,* **1:100.**

s. 371 Afgan Veziri klanı: G. T. Vigne, A *Personal Narrative ofGhuzni Kabul and Afghanistan* (Londra: Routledge, 1S43), 82.

s.372 *1000 rupiye satılabilirdi*: Moorcroft and Trebeck. Tronds, 1:343.

$.372 20 bin kişilik Afgan süvarilerinin: Mishra, "Economics of Reproduction," 1122.

s. 372 ilkbahara kusursuz bir kondisyonda: Moorcroft ve Trebeck, *Travels,* 2:383.

$. 373 pazara at akışı: "Mr. Moorcroft," *Asiatic Journal,* 714. Moorcroft bu açıklamayı, Çinli ve Rus alıcıların ticaret sisteminin üzerindeki yapısal etkisi yerine, arzda meydana gelen sadece geçici bir azalma olarak kabul ederdi.

s. 373 "başladığı noktaya geri döner": Günlük kayıtlarının "MSS. Eur.D. 254-Buhara ve Buhara'dan Dönüş" başlığı altında listelendiği British Library'deki Moorcroft arşivi, Janet Rizvi ve Dan Jantzen tarafından dijital ortama aktanlmıştır.

s. 374 Rusya'nın indus'a doğru ilerlemesi: Devendra Kaushik, "British Designs in Central Asia in the Nineteenth Century," *Proceedings of the Indian History Congress,* cilt. 29, bölüm II (1967): 242.

s. 374 Büyük Oyun'un açılış raundu: Peter Hopkirk, *The Great Gante* (Londra: John Murray, 1990). Hopkirk, Moorcroft'un keşif gezisine iki bölüm ayırmıştır.

s. 374 kayda değer bir derin su deniz kuvveti olmaması: Chung Yam Po, "Conceptualizing the Blue Frontier: The Great Qing and the Maritime World in the Long Eighteenth Century" (doktora tezi, Heidelberg Universität, 2015). Po, 19. yüzyıl ortalannda Çin'in 100 bin kişilik bir donanmaya sahip olduğunu, ancak bunun bir nehir donanması olduğunu, mavi su donanması olmadığını ve bu nedenle Avnıpalılann zırhlı gambotlarına karşı pek savunma değeri taşımadığını belirtmektedir.

s. 375 aslında sayılan 30 bindi: *Expédition des années françaises en Chine,* 1857-1860 (Paris: Librairie des Villes et des Campagnes, 1874), xx.

s. 376 Sincan'a Kazak akınlan: Peter Waldron, "Przheval'skii, Asia and Empire," *Slavonic and East European Review* 88, nos. 1-2 (Ocak-Nisan 2010): 321-22; Bu makale, vahşi ata adını veren kaşif Nikolai Przevalski'nin emperyalist hırslarını detaylandırmaktadır.

s. 376 Rusları Yakub Bey'in rejimini tanımaktan vazgeçirdi: Demetrius Charles Boulger, *The Life of Yakub Bq/* (Londra: W. H. Ailen, 1878), 247.

s. 376 sancakbeylerinc karşı sonucu belirsiz savaş: S.C.M. Paine, *Imperial Rivals* (Armonk, NY: M. E. Sharpe, 1996), 119-20.

s. 376 bazı yıllar 1500: Lally, introduction to Gommans, *The Rise of the Indo-Afghan Empire,* xxix.

s. 377 "yeni seyisler alan": Rudyard Kipling, *Kim* (Project Gutenberg e-book, 2000), 36,

s. 377 "Ötelerin Ötesi": Kipling, *Kim,* 46.

s. 378 "eski paltoya üşüşmüş pireler gibi": Kipling, *Kim,* 50.

s. 378 işlemi tamamlamak: Davidson, *Diary of Travels,* 94.

s. 378 "varlıklı yerliden kolayca elde edebileceği": John Pelling Pigott, *A Treatise on the Horses of India* (Calcutta: James IVhite, 1794), x.

s. 378 mallarını İngiliz müşterilerine: Mishra, "Economics of Reproduction," 1119.

s. 378 piyasa fiyatlarını takip: Phillott, *Farasnanıa,* 43-44.

s. 378 Mahbub Ali gibi güvenilir bir tüccar Kipling'in Mahbub Ali'yi, o zamanlar da şimdi olduğu gibi Doğu Afganistan sınırında yaşayan güçlü bir halk olan Süleyman Khel klanından biri olarak düşünmesi tesadüf değildir. Hem 2014-21 yıllan arasında Afganistan'ın cumhurbaşkanı hem de Taliban'ın lider kadrosu Süleyman Khel'den geliyordu. Kipling aslında karakterini, 1886 ve *1887* yıllarında Lahor'da çalışan bir muhabirken genç yazarla arkadaş olan gerçek bir Afgan at tüccanndan esinlenerek yaratmışü. Gerçek Mahbub Ali ne zaman kervan seferlerinden birinden dönse Kipling'i çağınr ve ona Hayber Geçidi'nin ötesinde dönen entrikalann hikâyelerini anlatırdı. Mahbub Ali'nin babası Kabil'de bir at tüccanydı ama Birinci İngiliz-Afgan Savaşı sırasında İngiliz tarafını desteklemiş ve İngiliz yenilgisinin ardından ailesiyle birlikte ülkeden kaçmak zorunda kalmıştı. Daha sonra da ailecek Lahor'da yerleştiler. Bkz. Omar S. K. Tarin, "My Quest for Mahbub Ali," Kipling *Society Journal* 82, no. 3 (26 Nisan 2008), ve Peter Hopkirk, *The Quest for Kim* (Londra: John Murray, 1996).

s. 379 eski zamanların kalıntıları olarak algıladıkları: Mishra, "Economics of Reproduction," 1127.

s. 379 ve bazen onları bastırmaya çalışıyordu: Lally, Gommans'a Giriş, *The Rise of the Indo-Afghan Empire,* xlviii.

s. 379 at ticaretini Hindistan'a yüksek bir mevkiye: Jagjeet Lally, "Beyond 'Tribal Breakout,' " 376.

s. 379 bir Orta Asya ordusunun Hindistan'ı nasıl fcthedebileceğini: Ivanin, O BMHHOM IICKVCCTBC [On the art of war], 237.

s. 379 "Benares'teki Rus sancaklarının huzurunda operayonları son bulabilir": *Russian Monthly Historical Review* (Aralık 1883), sayısında yayınlandı, alıntı Edwards, *Russian Projects Against India,* 281.

s. 380 büyük ölçüde köleleştirilmiş işçiler N. M. Mouraviev, *Voyage en Turcomanie,* 115.

s. 380 Fergana'nın kan terleyen atlan: Ferret, *Des chevaux,* 224.

s. 381 "özel olarak ince ve parlak donları": Arminius Vâmbéry, *Travels in Central Asia* (Londra: John Murray, 1864), 422.

s. 381 "eyer vurulduğunda iyi iş çıkarırlar": *"Onlar saf çöl hayvanlarıdır. Teke atlan asaletleri, güzel hatları, orantılı vücutları ve mükemmel uzuvlarıyla ayırt edilirler; sert, oldukça büyük (1.5 metre ve 13-18 an uzunluğunda) ve eyer altında çok iyi çalışırlar. Bu hayvanların gençlik döneminde yetersiz beslenme ve bir yaşından itibaren ehlileştirilmeleri nedeniyle kaynaklanan kusurları vardtr: sığ bir göğüs ve biraz düz bir kuyruk. Doğru bir beslenme ve eğitim ile bu kusurlar ortadan kalkar.";* **alıntı** *Ferret,* **"Des chevaux," 225.**

s. 381 rakip binicileri yere düşürmeye: Araz Imamov, Kişisel iletişim. Araz Bey, Azerbaycan Ahal-Teke Demeği'nin başkamdir.

s. 382 Hindistan süvarilerine daha üstün binekler: Ferret, "Des chevaux," 226. Aynca bkz. British intentions to procure Turkmen horses: Valentine Baker, *Clouds in the East* (Londra: Clowes, 1876), 366.

s. 382 Ceyhun'da ortaya çıkmalannı büyük olasılıkla: Aslında pek çok İngiliz gizli görevi vardı ve bunlardan bazıları, tıpkı *Görevimiz Tehlike* filmi görevlerinde olduğu gibi, ortaya çıkarıldıklarında Hindistan Ofisi tarafından reddedildi. Kaushik, "British Designs," 241.

s. 382 Rus askeri kurumunu bu zaferi meşrulaştırmaya zorladı: Bölgelerden elde edilen gelir 1868-1878 yıllan arasında 3 2 milyon rubleye ulaşırken, yeni bölgeleri işletmenin maliyeti 99 milyondu; bkz. Paine, Imperia! Rivais, 115.

s. 383 "sonsuz bozkırlarla buna boka sahip": alıntı Ferret, "Des chevaux," 219.

Bölüm 12: Marş, fins, Dörtnal, Hücum

s. 386 bir Rus yetiştiricilik uzmanı: G . Krivcov, "TypKecraHCKaa BbicrasKa nnoaoB it OBOiıefı, KonefloacTBO B Kyatoxe / Exposition de fruits et de légumes du Turkestan, l'élevage du cheval à Kouldja" [Türkistan meyve ve sebzelerinin sergilenmesi, Kul'ja'da at yetiştiriciliği], Bce.MupHan iLViıocrpauıuı, TypKecraHCKHU cöopmiK [International illustrated, Turkestan collection] 43 (1873): 241—12, alınh Ferret, "Des chevaux" 235.

s. 386 Orta Asya'dan Avrupa'ya: Ferret, "Des chevaux," 214.

s. 386 Orta Asya ab batıya gönderildi: Ferret, "Des chevaux," 244.

s. 386 Vâmbéry'nin deyimiyle: Vambéry, *Trâvels, 422.*

s. 387 hastalıklara karşı daha az dirençli: Ferret, "Des chevaux," 215.

s. 387 açık bozkırdaki yüzde 50'ye kıyasla: Ferret, "Des chevaux." 215.

s. 387 sürüleri yönetmenin geleneksel yolu: Ferret, "Des chevaux," 215.

s. 387 Tatarlann "düşük uygarlık seviyesi": Ferret, "Des chevaux," 216.

s. 388 bugün halen yaşadıktan İran'a: Ferret, "Des chevaux," 234.

s. 388 "Süvarilerimiz için yeni bir binek kaynağı": Ferret, "Des chevaux," 213.

s. 389 kamının altında tüy olan bir atı uğursuz sayıyordu: Sa'adat Yar Khan Rangin, *The Farasnama-i Rangin,* or *The Book of the Horse,* çev. D. C. Phillott (Londra: Bernard Quaritch, 1911), 2-4 ve 8-9. Rangin incelemesi için Monica Meadows'un tezine bakınız: "At: Conspicuous Consumption of Embodied Masculinity in South Asia, *1600-1850," 93.*

s. 389 ön ayaklan da kısaydı: Lally, "Empires and Equines," 111.

s. 390 gelip onlara hayran kalmaya: Burnes, *Travels into Bokhara,* 1:108. Fayton atlarının hediye edilmesi birkaç yıl önce gerçekleştiğinden buradaki kronolojide bazı değişiklikler yaptım.

s. 390 bilimsel bir yayında: "Doğu Hindistan Kumpanyasının Kuzey Hindistan'daki Damızlıklannın Müfettişi Binbaşı Gwatkin'"in mektubu C. H. Smith'in *Natural History of Horses* (Calcutta: Asiatic Society, 1842) için tamamlayın olarak yayınlanmıştır.

s. 390 ikinci grubun ağırlığı 90 kilo: Yanvood, *Walers,* 69.

s. 390 atın büyüklüğü çok da önemli değildi: Yanvood, *Walers, 70.*

s. 390 kendi bineklerini getiriyordu: Yanvood, *Walers,* 65.

s. 392 doğanın her zaman kazandığı: Hallen'in makalesi Walter Gibley, *Horse Breeding in England and India, and Army Horses Abroad* (Londra: Vinton, 1906), 62'de yer almaktadır.

s. 392 uzun süre susuz kalabilme: Yanvood, *Walers,* 17.

s. 392 rekabetçi fiyatlara sahip bir kaynak : Amit Sanval, "Australian Waler Horses in India," SBS Hindi,5 Mart, 2016; https: / /www. sbs.com.au/language/hindi/en/podcast-episode/australian-waler-horses-in-india / 84esyglc0.

s. 392 kişi başına 3000 rupiye yakın: Yanvood, *Walers,* 86.

s. 393 Cengiz Han'ın bu tür atlar üzerindeki başarısı: Yanvood, *Walers, 74-77.*

s. 393 doğanın yenilmez güç gösterisi: Ferret, "Des chevaux," 222.

s. 393 her zaman büyüklük meselesi vardı: Ferret, "Des chevaux," 227.

s. 394 "her birinin ancak kendi ülkesin de değeri vardı": Kipling, *Kim,* 309.

s. 395 büyük bir savaşa dönüşmesi: Christopher M. Wyatt, "Change and Discontinuity: War and Afghanistan, 1904-1924," *Asian Affairs 47, no. 3 (2016):* 371.

s. 395 Rus istilasına karşı koyabileceklerinden: Wyatt, "Change and Discontinuity," 372.

s. 395 Babürlü imparatorluğu'nun mirası üzerinde hak iddia ederek: Charles Tupper, Our Indian Protectorate (Londra: Longman, 1893), aktaran Thomas R Metcalf, "Ideologies of the Raj," Cambridge History of India (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 4:196.

s. 395 girişini kaçırdı: Yanvood, *Walers, 7.*

s. 396 İngiliz birliklerinin bindiği: Phillott, Rangin'e giriş, *Farasna-mc-i,* s. xvii.

s. 397 Mihraceye karşı sempati duyuyordu: Charles VV, Nuckolls, "The Durbar Incident," *Modern Asian Studies* 24, no. 3 (1990): 536-37.

s. 397 "dünyanın en fakir halkı": "Military Expenditure of the Indian Empire," *Hansard Commons Debate* (26 Şubat, 1903), sayı. 118, sütun. 977-96.

s. 397 "son derece olanaksız": Arthur Balfour'un, Kral'ın Konuşması sırasında yaptığı müdahale, 4 Şubat 1903, Hansard Parliamentary' Debates, cilt 118.

s. 398 silahlannı kullanmak için: Gervase Phillips, "Scapegoat Arm: Twentieth-Century Cavalry in Anglophone Historiography," *Journal of Military History* 71, no. 1 (Ocak 2007): 37-74.

s. 398 ve eski bozkır topraklan: Ferret, "Des chevaux," *217.*

s. 400 zaferle Şam'a girdikleri andı: Jean Bou, "Cavalry' Firepower, and Swords: The Australian Light Horse and the Tactical Lessons of Cavalry Operations in Palestine, 1916-1918," *Journal of Military History 71,* no. 1 (Ocak 2007): 121. Hintli mızraklıların başansı için bkz. s. 118.

s. 400 "uçsuz bucaksız tepelerin her kıvnmında": T. E. Lawrence, *Revolt in the Desert* (Londra: Cape, 1927), 392.

s. 401 yıldınm harekâtı düzenlemeyi gerçekdışı kılan: Gregory A. Daddis, *Armageddon's Lost Lessons* (Maxwell Air Force Base, AL: Air University Press, 2005).

s. 401 18. yüzyıl savaşlannda: Genelkurmay Garnizonu, Ordu Karargâhı, Hindistan, *The Third Afghan War 1919: Official Account* (Calcutta: Government of India, 1926), 132.

s. 402 at ticareti azalmıştı: Gommans, *The Rise of the Indo-Afghan Empire,* 180.

s. 403 son bir muharebe saldınsı: Genelkurmay Garnizonu, *Third Afghan War,* 134.

8.402 Hayber Geçidi'nin dağlık arazisi: Genelkurmay Garnizonu, *Third Afghan War,* 133.

a. 404 Afgan meselelerinden elini çekti: Afganistan'ın tam bağımsızlığını kazanmasının ardmdan V. George 1927 yılında Emanullah'ı

resmî olarak davet etti. Afgan kralı ev sahibine, Firuz Cang'ın hippoloji üzerine Farsça risalesini hediye etti. Bkz. Lally, Gommans'a giriş, *The Rise of the Indo-Afghan Empire,* xlvii.

s. 404 Kipling'in meşhur ettiği: "Some Kipling Originals," *Argus* (Melbourne), 17 Eylül, 1927.

Sonsöz

s. 407 hacimli katlanmış sangıyla: Bu tanımlama büyük ölçüde Fransız gazeteci Joseph Kessel'in *Le jeu du roi* (Paris: Gallimard, 1956) adlı oyun notlanna dayanmaktadır. Kessel bu tanımlamayı *Les cavaliers* (Paris: Gallimard, 1967) adlı popüler romanında yeniden kullanmış ve bu roman Ömer Şerif ve Jack Palance'ın oynadığı *The Horsemen* (1971) adlı bir filme dönüştürülmüştür.

s. 409 daha sofistike bir halk: Kessel, *Le jeu du roi,* 271.

s. 410 kuzeydeki Özbeklen G. Whitney Azov, *Buzkashi: Came and Power in Afghanistan* (Long Grove, IL: Waveland, 2003), 64.

s. 411 "Şürü atlıya aitti": Khazanov, *Nomads and the Outside World,* iii.

s. 411 1932 yılında üç milyon: Martha Brill Olcott, "The Collectivization Drive in Kazakhstan," *Russian Review 40,* no. 2 (Nisan 1981): 122.

s. 412 Sovyetler Birliği'nden ve Çin'den kaçtı: Amantur ¿aparov, "L'élevage du cheval au Kirghizstan," Études mongoles et sibériennes, centrasiatiques et tibétaines 41 (2010): 7.

s. 412 kimin en iyi atlan yetiştirebildiğini: Azoy, *Buzkashi,* 12.

s. 412 100.000 dolara kadar çıktı: Agence France-Presse, "Afghanistan's Buzkashi Horses Prepare for a Game of Courage," 17 Ocak, 2018.

s.413 2022'de Taliban'ın dönüşünden: Bu tür oyunlann geleceği hakkında Simone de Boer'in düşündürücü analizine bakınız, "Dynamics of Perpetuity: Kırgızistan'da Geleneksel At Oyunlan," *Memory and Commemoration Across Central Asia* (Leiden: BriU, 2023), 177-97.

Seçilmiş Kaynakça

Ebul Fazl Allami, *Ayn-i Ekber*. H. Blochman vd. Kalküta: Asiatic Sodety of Bengal, 1873-1907.

Alder, Garry. *Beyond Bokhara: The Life of William Moorcroft, Asian Explor and Pioneer Veterinary Surgeon, 1767-1825*. Londra: Century, 1985.

Alexander, David, der. *Furusiyya*. 2 eilt. Riyad: King Abdulaziz Public Library, 1996.

Allsen, Thomas. *The Royal Hunt in Eurasian History*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2006.

Amitai, Reuven ve Michal Biran. *Mongols, Turks, and Others: Eurasian Nomads and the Sedentary World*. Leiden: Brill, 2005.

Anthony, David. *The Horse, the Wheel and Language*. Princeton: Princeton University Press, 2007.

Atkinson, Thomas William. *Travels in the Region of the Upper and Lower Amur*. Londra: Murray, 1860.

Atwood, Christopher Pratt. *Encyclopedia of Mongolian and the Mongol Empire*. New York: Facts on File, 2004.

Azoy, G. Whitney. *Buzkashi: Came and Power in Afghanistan*. Long Grove, IL: Waveland, 2003.

Babur, Muhammed Zahiruddin. *Babumame, Memoirs of Babur, Prince and Emperor*. Ꞓev. Wheeler M. Thackston. New York: Modem Library, *2002*.

Barfield, Thomas J. ve Nikolai N. Kradin. *Nomadic Pathways in Social Evolution*. Lac Beauport, QC: Russian Academy of Sciences, 2003.

Beckwith, Christopher I. *Empires of the Silk Road: A History of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2009.

---------. *The Scythian Empire.* Princeton, NJ: Princeton University Press, 2023.

Bumes, Alexander. *Travels into Bokhara; Being the Account of a Journey from India to Cabool, Tartary, and Persia; also, Narrative of a Voyage on the Indus, from the Sea to Lahore, with Presents from the King of Great Britain; Performed Under the Orders of the Supreme Government of India, in the Years 1831,1832, and 1833.* Londra: John Murray, 1834.

Chandra, Yashas wi̇ni. *The Tale of the Horse: A History of India on Horseback.* Delhi: Picador, 2021.

Christian, David. *A History of Russia, Central Asia and Mongolia.* Cilt 2, *Inner Eurasia from the Mongol Empire to Today, 1260-2000.* Hoboken: Wiley Blackwell, 2017.

Oavijo, González de. *Narrative of the Embassy of Ruy Gonzalez de Clavijo to the Court ofTimour, at Samarcand, A.D. 1403-6.* Çev. Clements R. Markham. Londra: Hakluyt Society, 1859.

Colarusso, John ve Tamirlan Salbiev, der. *Tales of the Narts: Ancient Myths and Legends of the Ossetians.* Princeton, NJ: Princeton University Press, 2016.

DeQuincey, Thomas. "The Revolt of the Tartars." *Blackwood's Edinburgh Magazine 42* (Temmuz- Aralık 1837).

Di Cosmo, Nicola. *Anâent China and Its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asian History.* Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Digard, Jean-Pierre, der. *Chevaux et cavaliers arabes dans les arts d'orient et d'occident.* Paris: Gallimard, 2002.

Digard, Jean-Pierre. *Une histoire du cheval: Art, techniques, société.* Arles: Actes Sud, 2004.

Doniger, Wendy. *Winged Stallions and Wicked Mares: Horses in Indian Myth and History.* Charlottesville: University of Virginia Press, 2021.

Drews, Robert. *Early Riders: The Beginnings of Mounted Warfare in Asia and Europe.* New York Routledge, 2004.

Dughlât, Muhammad Haydar. *Tarıkh-ı̇ Rashidi.* Çeviren Wheeler M. Thackston. cilt. 33, *Sources of Oriental Languages and Literatures, Central Asian Sources.* Cambridge, MA: Harvard University, 2012.

Duturaeva, Dilnoza. *Qarakhanid Roads to China.* Leiden: Brill, 2022.

Eaton, Richard M. *India in the Persianatc Age.* Londra: Penguin, 2020.

Elliot, Mark C. *The Manchu Way*. Stanford, CA: Stanford University Press, 2001.

Favereau, Marie. *The Horde: How the Mongols Changed the World.* Cambridge, MA: Harvard University Press, 2021.

Feng Menglong. *Kingdoms in Peril: A Novel of the Ancient Chinese World at War*. Çev. Olivia Milburn. Oakland: University of California Press, 2022.

Ferret, Carole, der. *Le cheval: Monture, nourriture et figure. Centre d'Études Mongoles & Sibériennes* özel sayısı, Paris: École Pratique des Hautes Études, 2010.

Ferret, Carole. *Une civilisation du cheval: Les usages de l'équidé de la steppe à la taïga.* Leipzig: Belin, 2009.

Ferdowsi, Abolqasem. *Shahnatneh: The Persian Book of Kings.* Çev. Dick Davis. New York: Viking, 2006.

Fletcher, Giles ve Jerome Horsey. *Russia at the Close of the Sixteenth Century, Comprising the Treatise of the Russe Common Wealth and the Travels of Sir Jerome Horsey.* Der. Edward A. Bond. Londra: Hakluyt Society, 1856.

Forrest, Susanna. *The Age of the Horse: An Equine Journey Through Human History*. New York: Atlantic, 2017.

Fragner, Bert G. ve Ralph Kauz, Roderich Ptak, Angela Schottenhammer, der. *Pferde in Asien: Geschichte, Handel und Kultur I Horses in Asia: History, Trade and Culture.* Viyana: Österreiche Akademie der Wissenschaften, 2009.

Fraser, James Baillie. *Military Memoirs ofLt. Colonel James Skinner*. Londra: Edler & Smith, 1851.

General *Staff* Branch, Army Headquarters, India. *The Third Afghan War 1919: Official Account.* Calcutta, 1926.

Gommans, Jos J.L. *The Indian Frontier: Horse and Warband in the Making of Empire.* Londra: Routledge, 2017.

----------. *Mughal Warfare: Indian Frontiers and Highroads to Empire 1500-1700.* New York: Routledge, 2002.

----------. *The Rise of the Indo-Afghan Empire c. 1710-1780.* New Delhi: Manohar, 2019.

Gorshenina, Svetlana ve Sergeij AbaSin, der. *Le Turkestan russe: Une colonie comme les autres? Cahiers de l'Asie centrale* sayı 17-18. Paris: Petra, 2009.

Gulbadan Begum. *The History of Huma~yu~n (Huma¯yu¯n-Na¯ma).* Çev. Annette S. Beveridge. Calcutta: Royal Asiatic Society, 1902.

Halperin, Charles. *Russia and the Golden Horde: The Mongol Impact on Medieval Russian History.* Bloomington: Indiana University Press, 1987.

Herberstain, Sigmund Freyherr zu. *Moscovia, dcr Haupt st at in Reissen.* Wien, 1557.

Herodotosus. *The Persian Wars.* Çev. A.D. Godley, cilt 8. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1982.

Hodgson, Marshall. *The Venture of Islam,* cilt 2. Chicago: University of Chicago Press, 1974.

Hopkirk, Peter. *The Great Game.* Londra: John Murray, 1990.

Ibn Battuta. *Travels in Asia and Africa, 1325-1354.* Çev. H.A.R. Gibb. Londra: Routledge, 1953.

Jackson, Peter. *The Mongols in the West, 1221-1410.* Londra: Routledge, 2005.

Juwayni, Ata-Malik *The History of the World-Conqueror [Tarikh-i Jahangusha].* Çev. John Andrew Boyle. Manchester, UK: Manchester University Press, 1958.

Kautilya [atfedilen]. *Arthashastra. Çev.* R. Shamasastry. Mysore, 1915.

Kessel, Joseph. *Le jeu du roi: Reportage en Afghanistan.* 1956. Yeniden bas-ki: Paris: Arthaud, 2022.

Khazanov, Anatoly M. *Nomads and the Outside World.* Madison: University of Wisconsin Press, 1994.

Khodarkovsky, Mikhail. *Russia's Steppe Frontier.* Bloomington: Indiana University Press, 2002.

Kipling, Rudyard. *Kim.* Londra: Penguin, 2011.

Lee, Joo-Yup. *Qazaqliq, or Ambitious Brigandage, and the Formation of the Qazaqs State and Identity in Post-Mongol Central Eurasia.* Leiden: Brill, 2023.

Lewis, Geoffrey, çev. *The Book of Dede Korkut.* Londra: Penguin, 2011.

Liu, Xinru, der. *The World of the Ancient Silk Road.* New York Routledge, 2023.

Margeret, Capitaine Jacques. *Estât de l'empire de Russie et du grand duché demoscovie.* Paris: Poitier, 1855.

Moorcroft, William ve George Trebeck. *Travels in the Himalayan Provinces of Hindustan and the Punjab; in Ladakh and Kashmir; in Peshawar, Kabul, Kunduz, and Bokhara.* Londra: John Murray, 1841.

Morrison, Alexander. *The Russian Conquest of Central Asia: A Study in Imperial Expansion, 1814-1914.* Cambridge: Cambridge University Press, 2021.

Mouraviev, M[onsieurJ. N. [Nikolai Nikolaevich Muraviev-Karsky]. *Voyage en Turcomanic et il Khiva, fait en 1819 et 1820.* Paris: Louis Tenré, 1823.

Orlando, Ludovic. *La complète du cheval.* Paris: Odile Jacob, 2023.

Pankova, Svetlana ve St. John Simpson, der. *Masters of the Steppe: The Impact of the Scythians and Later Nomad Societies of Eurasia.* Oxford: Archaeopress, 2021.

Paron, Aleksander. *The Pechenegs: Nomads in the Political and Cultural Landscape of Medieval Europe. Leiden: Brill, 2021.*

Perdue, Peter. *China Marches West.* Cambridge, MA: Harvard University Press, 2005.

Poinsot, Delphine ve Margaux Spruyt, der. *Equidés: Le cheval, l'âne et la mule, dans les empires de l'orient ancien.* Paris: Routes de l'Orient, 2022.

Polo, Marco. *The Description of the World.* Çev. A.C. Moule ve Paul Pelli-ot. Londra: Routledge, 1938.

■--------- .Marco Polo: *Le devisement du monde.* Der. René Kappler. Paris: Imprimerie Nationale, 2004.

Potts, Daniel. *Nomadism in Iran: From Antiquity to the Modem Era.* Oxford: University of Oxford Press, 2014.

Psarras, Sophia-Karin. *Chinois et Xiongnu à l'époque Han: Rapports culturels, rapports politiques.* Paris: Université de Paris 7,1989.

Qazwini, Muhammad Amin. *Padshahnaniah. Çev.* John Dowson. Londra: Trubner, 1867-77.

Rachelwiltz, Igor de, çev. *The Secret History of the Mongols.* Leiden: Brill, 2015.

Rangin, Sa'adat Yar Khan. *The Faras-nama-e Rangin, or The Book of the Horse.* Çev. D.C. Phillott. Londra: Bernard Quaritch, 1911.

Rashiduddin, Fazlullah. *Jamïu'l-tawarikh: Compendium of Chronicles: A History of the Mongols. Çev.* Wheeler M. Thackston. dit. 45, *Sources*

of Oriental Languages and Literatures. Cambridge, MA: Harvard University, 1998.

Recht, Laerke. *The Spirited Horse: Equid-Human Relations in the Bronze Age Middle East.* Londra: Bloomsbury, 2022.

Rossabi, Morris, der. *How Mongolia Matters: War, Law, and Society.* Leiden: Brill, 2022.

Ruysbroeck, Willem van. *The Journey of William of Rubruck to the Eastern Parts of the World, 1253-55, as Narrated by Himself.* Der. William Woodville Rockhill. Londra: Hakluyt Society, 1900.

Schafer, Edward H. *The Golden Peaches of Samarkand: A Study of T'ang Exotics.* Berkeley: University of California Press, 1985.

[Sima Qian.] *Records of the Grand Historian of China ithe ShijH.* Çev. Burton Watson. 2 cilt. New York: Columbia University Press, 1961.

Skaff, Jonathan Karam. *Sui-Tang China and Its Turko-Mongol Neighbors: Culture, Power, and Connections, 580-800.* New York: Oxford University Press, 2012

Strabo. *The Geography,* cilt 3. Çev. Horace Leonard Jones. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1924.

Suttie, J.M., S.G. Reynolds ve C. Batello, der. *Grasslands.* Roma: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2005.

Tapper; Richard. *Frontier Nomads of Iran: A Political and Social History of the Shahsevan.* Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Trautman, Thomas. *Elephants and Kings: An Environmental History.* Chicago: University of Chicago Press, 2015.

Wittfogel, Karl A. ve Feng Chia-Sheng. *History of Chinese Society: The Liao (907-1125).* Philadelphia; American Philosophical Society, 1946.

Xenophon. *Cyropaedia.* Çev. Walter Miller. Londra: Heinemann, 1914.

Yarwood, A.T. Walers: *Australian Horses Abroad.* Melbourne: Melbourne University Press, 1989.

Yazdi, Maulana Sharafuddin Ali. *Zafarnameh.* [Farsça.J Editör Muhammad Abbasi. Tahran: Amir Kabir, 1336/1957.

Görsellerin Alındığı Kaynaklar

Atın Evrimi. MCY Jerry.

Kırgızistan'da karda otlayan bir at. Jamie Greenbaum.

Moğolistan'da MÖ 14 ve 15. yüzyıllara tarihlenen ve Çinlilerin taşıt için kullandıkları simgeyi andıran bozkır at arabası petroglifieri. Esther Jacobson-Tepfer, 2012, fig. 5.

Atlarla filleri savaşırken tasvir eden bir kabartma. Mayur Sherkhane/Alamy.

Gupta yarış atı ve jokeyi. Chicago Sanat Enstitüsü.

İlk İmparator'un mezarındaki pişmiş topraktan atlar. MÖ 1. yüzyıl, Xi'an, Shaanxi. Gary Lee Todd.

Han Hanedanlığından kalma bronz at arabası. Henan. Gary Lee Todd.

Bole tarafından hazırlanan hippoloji şeması. CPA Media Pte Ltd./ Alamy.

Gansu'nun Uçan Ah. Gary Lee Todd.

Orlat Tabletlerinde tasvir edilen cenk halindeki Yuezhi. Nadeem Ahmad.

İmparator Taizong'un en sevdiği savaş atı. Zhaoling Mozolesi, Shaanxi. Gary Lee Todd.

Altın kaplama, Türk usulü eyer. Nasser D. Khalili İslam Sanah Koleksiyonu (MTW 795).

Han Gan'ın *Gece Parlayan Beyaz* adlı eseri. Metropolitan Sanat Müzesi.

Tang atı ve yabancı seyisi Tang Hanedanlığı. Hollanda'daki Vanderven Doğu Sanah Koleksiyonu.

Avının *peşinde bir Kitan avcısı.* Metropolitan Sanat Müzesi.

Bir Kitan hanının bayrakları. Metropolitan Sanat Müzesi.

Yuan İmparatoriçesi Chaabi bir av partisinde. Wikimedia.

Altın Orda'nun peşinde Emir Timur. John Work Garrett Kütüphanesi, Sheridan Kütüphaneleri, Johns Hopkins Üniversitesi.

SaliMnı Adlı eserden bir sayfa. Nasser I). Khalili İslam Sanalı Koleksiyonu (MSS 475).

Babürlü İmparatoru Şah Cihan'm al üstündeki portresi. Metropolitan Sanat Müzesi.

BirMtc af *tiltvtt bir* AknM f/fh X lelropolitan Sanat Nlüzesi.

"Kcrhtn^ Ç<ır IV. W *tl(i* Horsey't Kimilin lıazinc *ıhhLırtıuh ^t'zılhirkeıt.* Mihailovski Sarayı.

Ahal Teke atı. Irina Kazaridi.

Zahir Şah at üzerinde. Universal linages Group North .America, LLC /

Alamv.

İnsanlık tarihinde atın oynadığı rolün hikâyesi geniş Avrasya bozkırlarında başladı. Binek hayvanı olarak kullanılması çok önemli bir stratejik varlık olmasını sağladı; Hunlar, Göktürkler, Kuşanlar gibi at binicileri bozkırda akınlar düzenleyerek ilk bozkır imparatorluklarını kurdu. Zamanla İran, Afganistan, Çin, Hindistan ve daha sonra Rusya'da güçlü İmparatorluklar ortaya çıktı. Eski Asurlular ve Perslerden 17. yüzyıl Babürlülerine, 20. yüzyılın başlarında sömürgeciliğin doruk noktasına kadar, at yetiştiriciliği fetihler ve devlet yönetimi için vazgeçilmez hale geldi.

Ancak atlar imparatorluk kurucularının silahlan olmaktan fazlasıydı. At sırtında yaşamak destansı avlar, dt yânşları, coşkulu seyircileri yerlerine çivileyen atlı sporlardemektk Atlar ve binicileri, şiirlere, ressamlara, destanlara konu oldu. Süslenen, kendilerine özel maskeler yaptırılan atlar, kimi zaman binicilerine mezarda bile eşlik etti.

David Chaffetz, *Akıncılar, Hükümdarlar ve Tacirlerde,* antik donem devlet oluşumunu, yerleşik ve göçebe medeniyetler arasındaki ilişkileri inceliyor. Atın siyasi dinamiklerdeki belirleyici rolünü gözler önüne seriyor.

"... geniş bir coğrafyaya ve zamana yayılan karmaşık tarihi süreçleri, bozkırda kurulmuş bütün eski Türk devletleri ve bozkır halkları için doğal bir unsura dönüşmüş at kültürü üzerinden ele alması bakımından önemli bir kaynak."

-Prof. Dr. Ahmet Taşağıl

intern» | why
wykitap.com

ISBN 978-605-02-1204-4

9 786050 212044

SAY YAYINLARI

© sayyayincilik.com
f facebook.com/sayyaylnlarl
X x.com/sayyaylnlarl
g instagram.com/sayyaylnlarl